This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

https://books.google.com

Det här är en digital kopia av en bok som har bevarats i generationer på bibliotekens hyllor innan Google omsorgsfullt skannade in den. Det är en del av ett projekt för att göra all världens böcker möjliga att upptäcka på nätet.

Den har överlevt så länge att upphovsrätten har utgått och boken har blivit allmän egendom. En bok i allmän egendom är en bok som aldrig har varit belagd med upphovsrätt eller vars skyddstid har löpt ut. Huruvida en bok har blivit allmän egendom eller inte varierar från land till land. Sådana böcker är portar till det förflutna och representerar ett överflöd av historia, kultur och kunskap som många gånger är svårt att upptäcka.

Markeringar, noteringar och andra marginalanteckningar i den ursprungliga boken finns med i filen. Det är en påminnelse om bokens långa färd från förlaget till ett bibliotek och slutligen till dig.

Riktlinjer för användning

Google är stolt över att digitalisera böcker som har blivit allmän egendom i samarbete med bibliotek och göra dem tillgängliga för alla. Dessa böcker tillhör mänskligheten, och vi förvaltar bara kulturarvet. Men det här arbetet kostar mycket pengar, så för att vi ska kunna fortsätta att tillhandahålla denna resurs, har vi vidtagit åtgärder för att förhindra kommersiella företags missbruk. Vi har bland annat infört tekniska inskränkningar för automatiserade frågor.

Vi ber dig även att:

- Endast använda filerna utan ekonomisk vinning i åtanke
  Vi har tagit fram Google boksökning för att det ska användas av enskilda personer, och vi vill att du använder dessa filer för enskilt, ideellt bruk.
- Avstå från automatiska frågor
  Skicka inte automatiska frågor av något slag till Googles system. Om du forskar i maskinöversättning, textigenkänning eller andra områden där det är intressant att få tillgång till stora mängder text, ta då kontakt med oss. Vi ser gärna att material som är allmän egendom används för dessa syften och kan kanske hjälpa till om du har ytterligare behov.
- Bibehålla upphovsmärket
  Googles "vattenstämpel" som finns i varje fil är nödvändig för att informera allmänheten om det här projektet och att hjälpa dem att hitta ytterligare material på Google boksökning. Ta inte bort den.
- Håll dig på rätt sida om lagen
  Oavsett vad du gör ska du komma ihåg att du bär ansvaret för att se till att det du gör är lagligt. Förutsätt inte att en bok har blivit allmän egendom i andra länder bara för att vi tror att den har blivit det för läsare i USA. Huruvida en bok skyddas av upphovsrätt skiljer sig åt från land till land, och vi kan inte ge dig några råd om det är tillåtet att använda en viss bok på ett särskilt sätt. Förutsätt inte att en bok går att använda på vilket sätt som helst var som helst i världen bara för att den dyker upp i Google boksökning. Skadeståndet för upphovsrättsbrott kan vara mycket högt.

Om Google boksökning

Googles mål är att ordna världens information och göra den användbar och tillgänglig överallt. Google boksökning hjälper läsare att upptäcka världens böcker och författare och förläggare att nå nya målgrupper. Du kan söka igenom all text i den här boken på webben på följande länk `http://books.google.com/`

Digitized by Google

THE LIBRARY
OF THE

CLASS 839.59
BOOK Sch7a

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Fjärde delen. Förra Bandet.

ILLUSTRERAD SVENSK LITTERATUR HISTORIA

HENRIK SCHÜCK OCH KARL WARBURG

ANDRA OMARBETADE OCH UTVIDGADE UPPLAGAN.

STOCKHOLM · HUGO GEBERS FÖRLAG ·

Digitized by Google

ILLUSTRERAD SVENSK LITTERATURHISTORIA

Digitized by Google

Digitized by Google

ILLUSTRERAD SVENSK LITTERATURHISTORIA

AF

HENRIK SCHÜCK OCH **KARL WARBURG**

PROFESSOR VID UPSALA UNIVERSITET PROFESSOR VID STOCKHOLMS HÖGSKOLA

ANDRA OMARBETADE OCH UTVIDGADE UPPLAGAN

FJÄRDE DELEN

SVENSK LITTERATUR UNDER REALISMENS OCH EFTERHUMANISMENS SAMT NATURALISMENS TID

(FRÅN SENARE HÄLFTEN AF 1830-TALET TILL INEMOT SEKELSKIFTET)

FÖRRA BANDET

AF

KARL WARBURG

STOCKHOLM

HUGO GEBERS FÖRLAG

Digitized by Google

TRYCKT PÅ CENTRALTRYCKERIET, STOCKHOLM 1915. KONSTNÄRLIG UTSMYCKNING AF INGEBORG UDDÉN. PAPPERSLEVERANTÖR: J. H. MUNKTELLS PAPPERSFABRIKS AKTIEBOLAG, GRYCKSBO. KLICHÉER FRÅN GENERALSTABENS LITOGRAFISKA ANSTALT.

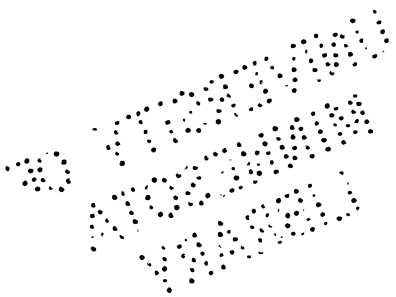

Digitized by Google

FJÄRDE DELENS FÖRRA BANDS INNEHÅLL.

Sid.

Den utländska bakgrunden (1830—50 talen) ..... 1—48

Liberalism. Julirevolutionen. Borgarkonungadömet. Julirevolutionens efterföljd. Engelsk liberalism. Liberala rörelser i Tyskland. Reaktionen i Tyskland. Nationella rörelser. Materiell utveckling; sociala rörelser. Julikonungadömets fall. Frihetsrörelser i andra land 1848. Ny reaktion. Kulturrörelser i Tyskland. Tysk vitterhet. Franska kulturförhållanden. Fransk diktning. Engelsk kultur. Engelsk diktning. Italiensk litteratur. Slavisk litteratur. Dansk diktning. Norsk diktning.

Utvecklingen i Sverige ..... 49—102

Den politiska och kulturella bakgrunden (1830—1865) ... 49—90

Sveriges inre politik efter 1830. Händelserna omkring 1838. 1840—41 årens riksdag. Folkundervisningen. Karl Johans sista år. Konung Oskar I:s tid. År 1848. 1850-talet. Karl XV:s tid. Försvarsväsendet. Utrikespolitik. Polen 1830. Finland. Studentpolitik. Skandinavismen. Förhållandet till Finland och Ryssland vid 1850-talets midt. Polska sympatier. Nya skandinaviska uppslag. Förhållandet till Norge. Kulturströmningarna. Boström. Hegelianismen. Historieforskning.

De litterära hufvuddragen under årtiondena kring seklets midt ..... 90—102

Tidens skönlitteratur. Konstnärlig realism. Romantiska drag. Efterhumanism. Versdikt. Roman. Dramatik. Litteraturens yttre förhållanden.

Prässen och dess män (1830—1865) ..... 103—210

Prässen vid 1830-talets ingång. Aftonbladet. Lars Hierta. Medarbetarkretsen. Aftonbladets politiska hållning. Lars Hiertas senare verksamhet. Sammanfattning. Aftonbladets medarbetare. Möller. Palmær. Sturzen-Becker. Sturzen-Becker i Aftonbladet. »Liten lefver än». Sturzen-Beckers senare publicistik. J. P. Theorell. Dagligt Allehanda. Dalman. Dalmans verksamhet i Dagligt Allehanda. Dalmans senare verksamhet. Nils Arfwidsson. Arfwidssons senare verksamhet. Andra medarbetare. Askelöf. Askelöfs lefnadsöden 1813—1828. »Den objudne gästen». »Svenska

Digitized by Google

Sid.

Minerva». Minervas ställning i inrikespolitiken. Askelöf och Hartmansdorff. Askelöf och Wallin. Minerva mot de liberale ledarne. Minerva och tryckfriheten. Efter 1844. Minerva i utrikespolitiken. Minerva och de andra tidningarna. Minervas allmänna karaktär. Medarbetare i Minerva. Crusenstolpe. »Fäderneslandet». Crusenstolpes nya omsadling. Skildringar ur det inre af dagens historia. Åtalet 1838. »Ställningar och förhållanden». Omdömen om Crusenstolpe. Sandström. Freja. Kullberg. Mellin. Johansson i Freja. Blanche. Frejas senare skede. Snellman. Almquist-Blancheska striden. Sveriges Statstidning. Lagerbjelke. Svenska Biet. Beskow. Hans Järta. Andra bidragande. Angeldorff. Morgonen. Hazelius i Posttidningen. »Munlåset». »Tiden». Öfriga hufvudstadsblad. Landsortspressen 1830—1852. Göteborgs Handelstidning 1831—1852. Sandvall. Skånska Correspondenten. Correspondenten i Upsala. Tidningar i Finland. Tidningspressen 1850—1865. Aftonbladet efter Lars Hiertas tid. »Magistrarnes Aftonblad». Bergstedt. »Palatsrevolution» i Aftonbladet. Svedbom. Sohlman. Svenska Tidningen. Hazelius. Nya Dagligt Allehanda. Lindström. Stockholms Dagblad. S. A. Hedlund. Ungdom och tidigare verksamhet. I Göteborgs Handelstidning. Öfriga landsortsblad. Illustrerad press.

Geijers sista skede (1838—1847) ..... 211—246

Geijerska kretsen. Affallets förberedelser. Affallet. Förordet till Litteraturbladet. Anmälan af Wallins tal. Anmälan af Atterboms dikter. Karaktäristik af den romantiska skolan. Recensioner i följande häften. Läroverksfrågan. Fattigvårdsfrågan. Representationsfrågan. Verkan af Litteraturbladet. Järta och Geijer. Upsalakretsens uttalanden. Andra konservativa uttalanden. Intrycket i det liberala lägret. Fredrika Bremer. Intryck på ungdomen. Geijers val till riksdagsman. Geijer och konungen under riksdagen 1840—41. Föreläsningar om »Människans historia». »Vår tids samhällsförhållanden». Åstetiska uttalanden i företal till »Byarne och Staden». Den inställda studentfärden. Striden med Fryxell. Dröjsmålet med »Svenska folkets historia». Resan 1846. Geijers senaste diktning. Geijers sista tid. Slutord.

Motrörelser mot nyromantiken ..... 247—300

Runeberg. — K. A. Hagberg. — J. P. Theorell och andra publicister. — B. E. Malmström och Hegelianismen. — Bergstedt. — De nya tidskrifterna.

Runebergs kritik. »En blick på Sveriges gällande litteratur». Runeberg och Almquist. Runebergs uppträdande bedömdt i Sverige. — K. A. Hagbergs bref om Tintomara. Atterboms missnöje och hans svar. — Den liberala pressen mot nyromantiken. Atterboms angrepp. Palmærs Quodli-

Digitized by Google

Sid.

bet. Aftonbladsartiklar 1835. Theorells »Återblick» 1837. Dagligt Allehandas kritik. Almquists beröm af Atterbom. Blanche om Atterbom och Wallmark. Wallmarks inlägg. Sturzen-Beckers omdömen. — Upsala. Karl August Hagberg om Fransk nyromantik. Lénström. Eos. Malmström. Bergfalks inflytande. Malmströms »Blick på vitterheten». Frey. Hegelianismens reaktion mot nyromantiken. Snellman. F. G. Afzelius. Intelligensbladet. Studier, kritiker och notiser. Bergstedt. Tidskrift för litteratur. »Är vår tid poetisk?»

Fredrika Bremer ..... 301—343

Barndom. Romantiskt drag. Romanlektyr. Ungdomstid. Utrikesresan. Krisen efter hemkomsten. Fredrika Bremers erotik. »Teckningar utur hvardagslifvet». Andra samlingen. »Familjen H.» Anonymiteten röjd. Behof af fördjupande. Inflytanden från Brinkman och Frances Lewin. Böklin. Hedda Wrangel. »Presidentens döttrar». Nya filosofiska och litterära studier. »Nina». I Norge. »Grannarne». »Hemmet». Kvinnoemancipationen. Skönlitterär produktion 1840—45. »En dagbok». »I Dalarna». På höjden af rykte. »Morgonväckter». Tegnér och Fredrika Bremer. Geijer och Fredrika Bremer. De öfriga Upsalavännerna. Fredrika om Almquist. »Syskonlif». Resa till Amerika. »Hemmen i Nya världen». »Hertha». Striden om »Hertha». Resa i söder och öster. »Fader och dotter». Sista år. Välgörenhetsvärf. Slutord.

Almquists senare skede (Efter 1835) ..... 344—402

Almquists ställning vid årtiondets midt. Afbrott i offentliggörande af skrifter. Självkaraktäristik. Missnöje med den yttre ställningen. Prästbanan. Planer på professur i indisk filologi. Lundaprofessuren i ästetik. Afhandlingen om framtidens poesi. Misstämning. Offentliggjorda arbeten, 1838—1840. Nya författardrag; nya intressen. Brytning med gamla vänner. Öfvergång till det liberala lägret. Sociälreformatoriska sympatier. Det folkliga draget. »Svenska fattigdomens betydelse». »Arbetets ära». Folklifsskildringarna. »Kapellet». »Grimstahamns nybygge». »Skällnora kvarn». »Målaren». »Araminta May». »Urnan», »Palatset» m. fl. »Ifrån Leonard». »Isidoros af Tadmor» och »Marjam». »Shems-el-Nihar». »Arthurs jakt». »Songes». J. P. Theorells anmälan. Den nya upplagan af »Amorina». Företalet. »Det går an». Det går an-striden. »Amalia Hillner». Almquists ställning efter 1840. Utländsk resa. Afsked från Nya Elementarskolan. Publicistik. Processen inför Upsala domkapitel. Bandet med Upsala brutet. Motgångar vid ansökningar. Nedtryckt sinnesstämning. Hemlöshet. Fast anställning i Aftonbladet från 1846. Romandikt under 1840-talet. »Gabriële Mimanso». »Tre fruar i Småland». »Smaragdbruden» m. fl. Imperialoktavens se-

Digitized by Google

Sid.

nare delar. »Europeiska missnöjets grunder». Almquists flykt. Uttalanden om hans flykt. Almquists senare lefnadsöden. I Amerika 1854—65. Åter i Europa. Almquists person. Slutord.

De öfriga prosadiktarne ..... 403—476

Sophie von Knorring, Emilie Flygare-Carlén, »Onkel Adam», Blanche m. fl. Den historiska romanen och novellen. Annan skönlitterär prosa.

Sophie von Knorring. Barndom och ungdom. Giftermål. Början författarskap. »Cousinerna». Mottagandet af »Cousinerna». »Vännerna». »Qvinnorna». »Axel». »Illusionerna». »Ståndsparalleler». Friherrinnan och det vittra Sverige. »Torparen». — Emilie Flygare-Carlén. Barndom och ungdom. Giftermål med Flygare. Förlofning med Dalin. Författaredebut. »Waldemar Klein». »Gustaf Lindorm». »Kyrkoinvigningen i Hammarby». I Stockholm. Snellman och Carlén. Giftermål med Carlén. »Skjutsgossen». »Rosen på Tistelön». »Paul Värning». »Vindskuporna». »Enslingen på Johannisskäret». »Ett år». »En natt vid Bullarsjön». »Jungfrutornet» m. fl. »Ett rykte». Afbrott i författarskapet. »Ett köpmanshus i skärgården». Sista tid. Slutord. — Wetterbergh-»Onkel Adam». Lefnadsöden. Tidigaste framträdande. »Genremålningar». Tendens. »Guvernanten». »Pastorsadjunkten». »Ett namn». »Penningar och arbete». Senare alstring. Allmän karaktäristik. »Linnea». — Sensationsromanen. Blanche. Tidigare lefnadsöden. Blanches romaner. Smärre berättelser. Senare öden. Politikern. — Karl af Kullberg. Kiellman-Göranson. Ridderstad. Bjursten. Vendela Hebbe. De Geer. Sillén. Hagberg. Zedritz. Fornell. von Braun. M. S. Schwartz. — Historiska romaner. Mellin. »Snapphanarne». Sparre. Crusenstolpe. Palmblad. Zeipel. Ridderstads historieromaner. Andra författare af historiska romaner. Topelius. — Reseskildringen. Gosselman. von Unge. Læstadius. Sedeskildringar. Agardh.

Digitized by Google

FÖRTECKNING ÖFVER ILLUSTRATIONERNA.

Bilagor.

Sid.

Heinrich Heine. Efter en teckning af F. Kugler från år 1829 16
Karl Gutzkow. Efter en oljemålning af Lunteschütz från år 1845 16
Ludvig Börne. Efter målning af Moritz Oppenheim 16
Nikolaus Lenau. Målning af George Mayer efter Rahl 19
Victor Hugo. Litografi af Delpech efter originalteckning af Mauris 32
Honoré de Balzac. Efter teckning af Chr. Vogel von Vogelstein 32
George Sand i mansdräkt. Efter gravyr af Calamatta 32
Alexandre Dumas den äldre. Efter litografi af A. Devéria 32
Edward Bulwer-Lytton. Stick af Edwards efter målning af Maclise 40
Charles Dickens. Stick af Graves efter Maclises teckning (1839) 40
W. M. Thackeray. Efter litografi 40
Thomas Carlyle. Efter fotografi 40
Johan Ludvig Heiberg. Litografi efter en målning af D. Monies 48
H. C. Andersen. Efter litografi 48
Søren Kierkegaard. Efter en blyertsteckning från hans ungdom 48
Fr. Paludan-Müller. Efter litografi af Kornerup 48
L. J. Hierta. Efter målning af L. Hansen. 56
Joh. Ludv. Runeberg. Efter målning af A. Edelfelt 80
Fredrika Bremer. Efter målning af O. J. Södermark 1843 96
Faksimil af första numret af Aftonbladet 104
Bref från L. J. Hierta till Askelöf, nyåret 1832. (I Kungl. Bibliotekets handskriftssamling) 112
Bref från Palmær till Theodor Sandström. (I Kungl. Bibliotekets handskriftssamling) 120
Oskar Patrik Sturzenbecker. Efter afbildning i Dansk Illustrered Tidende 1862 128
W. F. Dalman. Efter teckning af Maria Röhl i Kungl. Biblioteket 136
Nils Arfwidsson. Efter oljemålning af Uno von Troili på Nationalmuseum 144
Autograf af Crusenstolpe. (I Kungl. Bibliotekets handskriftssamling) 160
S. A. Hedlund. Efter oljemålning af Pehr Södermark från 1850-talet 208
Erik Gustaf Geijer, 1843. Efter Maria Röhls teckning i Kungliga Biblioteket ... 216
Slutet af ett bref från Geijer till hans förläggare, N. M. Lindh dateradt den 23 sept. 1838. (Efter original i Kungliga Biblioteket) 224
Bref från Fredrika Bremer till Emilie Flygare om »Hemmet» m. m. (I författarens autografsamling) 320
Fredrika Bremer. Färglagd teckning af Amelie Tottie f. Ahlberg, Marstrand 1849. Har tillhört framlidne direktör P. Tottie, Stockholm 336
K. J. L. Almquist. Efter litografi af Salmson i Nordstjernan 1843 352
Sophie v. Knorring. Efter teckning af Maria Röhl i juni 1842 408
Emilie Carlén. Efter litografi af A. J. Salmson 1843 418

Digitized by Google

Sid.

Bref från Emilie Flygare-Carlén rörande en af henne igångsatt välgörenhetsinsamling. (I förf:ns autografsamling) ... 424
K. A. Wetterbergh. Efter litografi af A. J. Salmson 1845 ... 436
Bref från »Onkel Adam» till författaren. (I förf:ns autografsamling) ... 440
August Blanche. Efter litografi af J. Cardon från 1840-talet ... 444
Bref från August Blanche till Dagens Nyheters d.v. redaktionssekreterare Albert Andersson-Edenberg. (I förf:ns autografsamling) ... 448
M. J. Crusenstolpe. Efter litografi af A. J. Salmson 1843 ... 464

Illustrationer i texten.

E. Delacroix: Den 28 juli 1830: Friheten förande folken ... 1
Karl Johan i sitt arbetsrum. Efter litografi ... 49
Utanför Aftonbladet. Ur »Minnen från Stockholm», ritade af J. A. Cronstedt och F. L. v. Dardel. 2 Häft. 1841 ... 103
Lars Hierta. Teckning af Maria Röhl ... 107
Lars Johan Hierta på äldre dagar. Efter litografi ... 115
Palmær. Teckning af Maria Röhl 1837 ... 119
J. P. Theorell. Teckning af L. J. Siktberg ... 130
J. G. Hjerta. Teckning af Roos 1823 ... 133
Politisk karrikatyr af Dardel från 1848 ... 137
Askelöf. Efter gravyr i Kgl. Bibl. ... 143
Första numret af Minerva ... 147
Karrikatyr af F. Tollin åsyftande Johanssons (Surres) och Askelöfs (Fidèles) försoning och samverkan ... 158
M. J. Crusenstolpe. Efter gravyr från fängelsetiden ... 161
Theodor Sandström. Efter träsnitt ... 169
Tidningsprässen under koalitionsstriden. Karrikatyr af Tollin ... 175
Aug. Blanche. Teckning af F. Tollin i Nationalmuseum ... 176
Gustaf Lagerbjelke. Efter ett porträtt å kungl. operans kansli ... 179
Karrikatyr af Strauss-striden ... 184
Karl Fredrik Bergstedt. Efter daguerrotyp ... 196
P. E. Svedbom. Efter litografi ... 199
Aug. Sohlman. Efter fotografi ... 201
J. A. Hazelius. Teckning af Maria Röhl ... 202
Karl Adam Lindström. Efter fotografi ... 204
Columbus och Ägget. Illustration efter Hogarth ur »Lördagsmagasinet» 1836 ... 210
Geijers hus vid Carolinabacken ... 211
Geijers byst. Af Byström ... 212
Första numret af Litteraturbladet ... 215
Anna Lisa Geijer. Teckning af Maria Röhl 1843 ... 225
Geijer. Efter litografi från 1840-talet ... 232
Geijer. Teckning af Br. Wennerberg ... 237
Porträtt efter daguerrotyp från Geijers sista tid ... 240
Frånsidan af Qvarnströms medalj öfver Geijer ... 246
Runeberg. Porträtt af Lindh 1832 ... 247
Karl August Hagberg 1834. Teckning af Maria Röhl ... 256
P. A. Wallmark. Efter oljemålning ... 267
Karl Julius Lénström. Oljemålning af Maria Röhl (1840). Tillhör fröken Lénström i Vaxholm ... 271
Första sidan af Eos ... 272

Digitized by Google

Sid.
B. E. Malmström 1843. Efter teckning af Maria Röhl 273
Karl Johan Bergman 1843. Efter teckning af Maria Röhl..... 277
Kr. Jac. Boström. Efter litografi..... 280
J. V. Snellman. Teckning af Maria Röhl (1840)..... 281
F. G. Afzelius. Efter teckning af P. J. Willgott Lundblad 283
Första sidan af Intelligensbladet 289
Självporträtt af Fredrika Bremer, sannolikt från slutet af 1830-talet 301
Förordet till »Teckningar utur hvardagslifvet» 310
Per Johan Böklin. Sepiamålning af Fredrika Bremer i ett album tillhörigt justitie-
rådinnan L. Carleson, f. Arfwedson 314
Grefvinnan Stina Sommerhielm, f. Lewenhaupt. Efter sepiateckning af Fredrika
Bremer, tillhörig fröken C. Rózycka 321
Fredrika Bremer. Teckning af Maria Röhl 1842 324
Fredrika Bremer. Ur Litografiskt Allehanda 1864 341
Årsta. Efter fotografi 343
Titelvignett i den makulerade upplagan af »Det går an», 1838..... 344
Titelbladet till »Det går an», förminskadt 369
K. J. L. Almquist. Efter teckning af N. Henriques och litografi af Em. Bærentzen,
antagligen från 1846 (Kungl. Bibl.) 384
Almquists sista kvitto till Aftonbladet. I författarens autografsamling 389
von Scheven. Efter teckning af F. Tollin 390
Smädeteckning af G. Wahlbom i Folkets Röst..... 393
K. J. L. Almquist. 1863..... 396
Vy öfver Norrbro omkr. 1840; teckning af F. Tollin 403
Sophie von Knorring, teckning af Fredrika Bremer. Litografi i Illustr. Tidning 416
Emilie Flygare (1840). Teckning af Maria Röhl 424
Teckning af F. von Dardel till Onkel Adams »Minnen från mina informatorsår» 1854 440
Karl Anton Wetterbergh. Litografi ur Portföljen (1858) 441
Karl af Kullberg 448
Karl Fredrik Ridderstad. Efter litografi 1848; titelbild till »Svarta handen» 451
Vendela Hebbe. Teckning af Maria Röhl 452
Louis De Geer 1843. Teckning af Maria Röhl 454
Marie Sophie Schwartz. Efter träsnitt 456
G. H. Mellin. Teckning af A. J. Salmson i Nordstjernan 1843 458
P. G. Sparre. Porträtt från 1846 461

Digitized by Google

Digitized by Google

E. Delacroix: Den 28 Juli 1830: »Friheten förande folken.»

Den utländska bakgrunden.

(1830—50-talen.)

Romantikens tidehvarf hade företrädesvis hyst ästetiska och filosofiska intressen. Nu var tiden kommen, då de allmänna frågorna på statslifvets områden skulle träda i förgrunden och fånga sinnena. Kampen för och emot nya politiska och sociala idéer grep omkring sig och satte sin prägel på den nya tiden, under det poetiska stridsspörsmål mera skötos åt sidan. Och poesien trädde själf i politiska och sociala idéers tjänst. Gentemot monarkernas »heliga allians» ställdes, som Heine uttryckt det, »poesiens heliga allians med folkens sak».

Liberalism.

Redan det grekiska frihetskriget på 1820-talet och de därmed sammanhängande rubbningarna i de europeiska makternas läge bådade en vindomkastning. Det var ock symboliskt, att Byrons öde förknippades med grekernas frihetskamp. Ty från hans namn och hans personlighet utgick i ej ringa mån den nya strömning inom litteraturen, som skulle ställa sig under frihetens banér.

Digitized by Google

Den rörelse, som reagerade gentemot den heliga alliansen, sammanfattas gärna under begreppet liberalism. Denna liberalism var djupast sedt en arftagare af upplysningstidens idéer, delvis sådana de kommit till uttryck under franska revolutionen, om än modifierade och förnyade. Dessa upplysningsidéer hade skjutits åt sidan under restaurationstiden, men hade dock lefvat sitt dolda lif under ytan och bidat sin tid att i föryngrad form åter komma till sin rätt.

Uttrycket »liberal» hade såsom partinamn tidigast användts i Spanien för att beteckna anhängarne af 1812 års konstitution i motsats till de »servile». I Frankrike användes det 1814—1830 till en början på spe om frihetsvännerna, men antogs senare af dem som ett hedersnamn och gick ut öfver Europa såsom ett kännetecken för framstegsvännerna och för motståndarne såväl till den rena reaktionen som till den historiska skolans politik.

Liberalismen fortsatte i sin grundåskådning den individualism, som redan under föregående sekler arbetat sig fram. Att tillgodose individens rätt till fri utveckling, att taga hänsyn till individerna genom fria val och att, såsom liberalismens engelske lärofader Bentham (1748—1842) uttryckt det, uppnå den största möjliga trefnad och lycka för det största möjliga antal individer — det var liberalismens mål.

Den franska och i viss mån den europeiska liberalismens förkämpe var madame de Staëls vän, Benjamin Constant (1767—1830), liksom hennes far schweizare, protestant och naturaliserad fransman, författare af en mästerlig psykologisk roman »Adolphe» (1810). Han har bl. a. i sin »Cours de politique constitutionnelle» (1817—1820) utvecklat liberalismens grundåskådning. Det var, yttrar Faguet, en bizarr och orolig karaktär, romantiker i sitt lynne med dess ständiga växling mellan exaltation och nedslagenhet, men en 18:de seklets ande genom klarheten af sin tanke, sina slutledningar, sin analys. Constant sammanfattar den moderna frihetens grunddrag sålunda: rätten att vara underkastad lagarne; att icke kunna häktas, kvarhållas i fångenskap, dömas till döden eller på något sätt förorättas genom en eller flere individers godtycke; rätten för en hvar att säga sin mening, välja sitt yrke och utöfva det, förfoga öfver sin egendom, ja äfven missbruka den; rätten att förena sig med andra individer vare sig för att rådslå om sina intressen eller för att utöfva sin religiösa kult; rätten att öfva inflytande på styrelsens administration vare sig genom val af alla eller vissa ämbetsmän eller genom representanter eller genom petitioner och ansökningar, till hvilka myndigheterna äro mer eller mindre nödgade taga hänsyn.

Digitized by Google

Men Benjamin Constant kräfde skydd icke blott mot en despotisk regeringsmyndighet utan ock mot ett massvälde, som låter minoriteten slafva under majoriteten. Han var motståndare till Rousseaus »contrat social» och gynnare af det konstitutionella konungadömet i liberal mening.

Liberalismen förde främst sin kamp mot alla privilegier. I de land, där representationen blott intog en rådgifvande ställning, yrkade de liberale på dess aktiva deltagande i lagstiftningen och skattebevillningen; de påyrkade ock ståndsrepresentationernas ersättande med ur allmänna val framgångna nationalförsamlingar. De åsyftade ett konstitutionellt styrelsesätt, såvidt möjligt parlamentariskt efter engelskt mönster. I principen hyllande det konstitutionella konungadömet blef liberalismen dock flerstädes mer eller mindre republikanskt färgad.

Specialdomstolar voro den förhatliga, den yrkade »likhet inför lagen». Mot allt skråväsende kämpade liberalismen och omfattade näringsfrihetens grundsatser.

Flerstädes, särskildt i England, hyllade liberalismen i nationalekonomiskt afseende den fria konkurrensen »quand même». Utgående från Adam Smiths »Wealth of nations» hade år 1817 David Ricardo (1772—1823) utvecklat den rättrogna ekonomiska individualismens lära till dess yttersta konsekvenser, med dess dogm om tillgång och efterfrågan som enda rättesnöret och dess förkastande af statens ingripande för att genom tullar, förbud eller andra åtgärder reglera individernas ekonomiska göranden och låtanden.

Ideala drag i liberalismen utgöra dess varma inlägg för trosfrihet, tankefrihet, yttrandefrihet, dess kamp mot censur och annat trycktvång, vidare dess ifver för undertryckta befolkningslagers och kufvade nationaliteters och trosbekännelsers frigörelse*, dess främjande af mildare straffbestämmelser och humanare fångvård, öfverhufvud dess filantropi, ett arf från upplysningstiden.

* Bl. a. återupptog liberalismen frågan om judarnes frigörelse och likställighet, som den franska revolutionen (dekret af 27 september 1791) och Napoleon genomfört i Frankrike och i de af Frankrike eröfrade länderna; i de senare ofta med återfall efter 1815. Egendomliga undantag bilda här den äldre svenska liberalismens, af vissa städers borgerskap framkallade opposition 1838—40 mot regeringens åtgärder till förbättrande af de mosaiske trosbekännarnes ställning (vid emancipationens slutliga genomförande 1870 var förhållandet ett annat) samt äfven det norska stortingets vidhållande ända fram till 1850-talet af förbudet i 1814 års grundlag mot judars inflyttande, ett stadgande som likväl ifrigt bekämpades af den norska nationalismens främste målsman, skalden Henrik Wergeland.

Digitized by Google

Julirevolutionen.

Tiden omkring 1830 betecknar liberalismens genombrott. Signalen kom från Frankrike, där Bourbonerna, som »återvändt i fiendens packvagnar», snart gjorde sig grundligt impopulära och tedde sig som pygméer, jämförda med »den store kejsaren», hvilken fört den trefärgade fanan och — som det sades — äfven 1789 års principer ut öfver världen. Kring honom bildade sig en mytserie, om hvilken frihetsvänner och bonapartister fylkade sig och som i Béranger och — Heine fann sina diktare.

Den 25 juli 1830 undertecknade Karl X i en olycklig stund de Polignacska ordonnanserna och några dagar senare var den siste legitime bourbonens reaktionära och klerikala välde störtadt.

Borgarkonungadömet.

Revolutionens första ansats var snarast republikansk. Men sedan arbetare och studenter utfört verket, skördades frukterna af den liberala monarkiskt sinnade medelklassen, som genom sitt motstånd mot restaurationstidens öfvergrepp förberedt revolutionen. Borgarkonungadömet under Ludvig Filip blef den andra franska revolutionens slutresultat. Ludvig Filip lyckades hvarken vinna sina motståndare eller — hvad som var än betänkligare — bevara sina vänner. Med allt sitt välvilliga och förtroliga umgängessätt saknade »monarken med paraplyet» all yttre glans och värdighet. Hänförelsen lade sig snart. Det nya statsidealet — »juste milieun» — tilltalade icke i längden fransmännen, med deras dragning åt ytterligheter. Béranger sjöng skämtsamt, hurusom detta ideal vore ägnadt att låta sånggudinnan förstummas, och betecknande nog var det just under »borgarkonungadömet» som ett slags konstnärligt bohémienlif med vräkiga vagabondmanér, afsiktlig oregelbundenhet och affekterad Byronism kom på modet — »l'artiste» i motsats till »le bourgeois». Brackan, »filistén» blef under dessa årtionden ett slagord öfver hela Europa.

Med all sin begränsning medförde 1830 års omhvälfning viktiga förändringar i Frankrikes inre förhållanden, främst ett ökadt intresse för det politiska lifvet, som tog sig uttryck dels i de öfver hela Europa med intresse följda kammarförhandlingarna, dels i tidningsprässens utomordentliga utveckling. Visserligen var prässens uppsving icke enbart af godo; rätt mycket af finansspekulation hade där sin andel. Särskildt epokgörande var Emile de Girardins ursprungligen konservativa, sedermera radikala »La Presse» genom jämförelsevis billigt pris, romanföljetonger och ett utvidgadt annonsväsende.

Julirevolutionens efterföljd.

Julirevolutionens inverkan var långt ifrån begränsad till Frankrike. Segern öfver Bourbonerna och deras ultraism betraktades å många håll som signalen till en frigörelse från den kväfvande

Digitized by Google

tyngd, som hvilat öfver Europa sedan 1815. I september förklarade sig Belgien oberoende och sönderbröt med västmakternas goda minne, men till östmakternas stora missbelåtenhet den »nederländska» stat, som Wienerkongressen hopnitat; i november utbröt den polska frihetskampen mot kejsar Nikolaus' reaktionära välde — en kamp, som till innerlig sorg för frihetsvänner öfver hela Europa blef fruktlös och endast medförde nya inskränkningar. Nästa februari började en resning i mellersta Italien, som dock kufvades med Österrikes hjälp, och äfven i Spanien och Schweiz förekommo oroligheter.

Engelsk liberalism.

Äfven på de britiska öarna satte 1830-talets frihetsrörelser märke. Whigpartiet omfattade här de liberala idéerna. En moderat rösträttsreform, som närmast gagnade medelklassen, genomfördes 1832 och följdes af en rad reformer i stadsorganisation, fattigväsende och fabrikslagstiftning, under det att mera radikala kraf gjordes gällande i arbetarpartiets chartiströrelse från 1838. Under ledning af Manchesterskolans hufvudman Cobden fördes kampen mot spannmålstullarne, som afskaffades till största delen 1846, hvarefter frihandeln genomfördes i det britiska riket.

Liberala rörelser i Tyskland.

Icke minst väckte julirevolutionen genklang på andra sidan Rhen, där de liberala idéerna haft varma förespråkare bl. a. i den badensiske historikern Karl v. Rotteck (1775—1840), hvars världshistoria och statsrättsliga skrifter vunnit mycken uppmärksamhet, och i den öfvertygelsetrogne föregångsmannen för en tysk liberal journalistik Ludvig Börne (1786—1837).

Då den mer än åttioårige, alltid politiskt hjumme Goethe talade med Eckermann om »den stora händelsen i Paris», om »vulkanen som brutit ut och satt allt i lågor», åsyftade han visserligen icke revolutionen utan den märkliga striden om utvecklingsläran, som utbrutit i franska vetenskapsakademien mellan Cuvier och Geoffroy Saint-Hilaire. En annan storman, Hegel, klagade öfver att politiken slukat alla andra intressen, och historikern Niebuhr fruktade, att man vore på väg till barbariet och att inom femtio år på Europas fastland icke längre skulle finnas några fria institutioner.

Men i motsats till denna likgiltighet och denna pessimism slog annorstädes entusiasmen för det franska genombrottet ut i lågor. Heine erfor på Helgoland, att »tuppen galit i Paris för andra gången», och var »helt och hållet glädje och sång, helt svärd och eld»: »Die Julirevolution hat unsere Zeit gleichsam in zwei Hälften auseinander gesprengt» skref han senare. Börne, som under mer än ett årtionde sökt gifva uttryck åt fria tankar, »sprakade elektriska gnistor» och begaf sig omedelbart till Paris för att

Digitized by Google

skåda händelserna på nära håll. Och hos ett yngre släkte som Gutzkow, Laube, Wienbarg och andra »det unga Tysklands» män blefvo underrättelserna ifrån Frankrike bestämmande för hela deras riktning. Från vetenskapliga, spekulativa funderingar rycktes de ut i dagslarmet.

Några större omhvälfningar medförde visserligen icke julirevolutionens återsvall i Tysklands olika stater. Man fördref den bedröflige »diamanthertigen» i Braunschweig; några rätt oskyldiga upplopp timade i Sachsen, Hessen-Kassel och anförstädes. En del åtgärder mot frisinnade tidningar i Bayern och Baden samt några förbud mot politiska petitioner framkallade opinionsyttringar vid folkmöten. Bland dessa väckte det möte, som hölls på sluttningen af Hambacherslottsberget i det bayerska Pfalz på våren 1832, en viss oro hos de maktägande på grund af de flammande tal, som där höllos för den tyska enheten, den kommande friheten och för alla fria folks förbrödring.

Reaktionen i Tyskland.

Liksom tretton år förut Kotzebues mord begagnats som förevändning för reaktionära åtgärder, så fick nu den oskyldiga Hambacher-festen, vid hvilken dock endast drufvorna gjutit sitt blod, tjäna samma syfte; förbundsdagen införde en hel del inskränkningar i de enskilda staternas ständerrättigheter, förbjöd folkförsamlingar, trefärgade fanor och kokarder, politiska föreningar och revolutionära sånger. Ett och annat dumdristigt uttalande förde unga studenter i fängelse — man erinre sig Fritz Reuters »Ut mine Festungstid» — och reaktionen tog sig af dessa och andra förflugna ord anledning till demagogförföljelser samt till inskränkningar i präss- och församlingsfriheten; mången käck ungdom ställdes i valet mellan fängelse eller landsflykt.

Särskildt gick man hårdt till väga mot tryckfriheten. Under den föregående tiden hade man hållit razzia med oppositionsblad, glömsk af Fredrik II:s bekanta slagord »Gazetten sollen nicht genirt werden»; många tidningar, som varit nyttiga bundsförvandter, när det gällt att väcka den patriotiska hänförelsen mot Napoleon, hade så småningom fått respass, alltifrån Görres' »Rheinischer Merkur» till Welckers och Dahlmanns »Kieler Blätter». Innehållet i prässen hade också blifvit tamt nog och Börne klagade öfver att tyska tidningar i fjorton dar kunde tala om de ljus, som brunnit vid en död prinsessas bår, men tiga om de lysande tankar, som blixtrade genom franska deputeradekammaren.

Efter 1830 hade likväl den tyska journalistiken, följande mönstret af den franska, tagit ny fart. Heine förklarade ock: »Es ist die Zeit der Ideenkämpfe und Journale sind unsere Festungen».

Digitized by Google

Men vederbörande läto icke fästningarna skjuta fritt. Censuren arbetade ifrigt att hindra alla oförblommerade uttalanden. Därigenom tvungos journalisterna att använda ironiens och omskrifningarnas metod och bl. a. var Börne skicklig i dess användande. I teaterkritiker, resebref och andra neutrala omslag insmugglades ofta politiskt kontraband.

Censuren drabbade emellertid icke större arbeten öfver 20 ark och i historiska och statsvetenskapliga verk studerades de liberala kätterierna.

Förföljelsen mot det fria ordet kulminerade i förbundsdagens tragikomiska ukas af år 1835, då på grund af den ursprungligen liberale burschenschaftspublicisten Wolfgang Menzels angifvelse och närmast med anledning af Gutzkows för öfrigt misslyckade roman »Wally» samtliga förbundsregeringar ålades förklara medlemmarne af »det unga Tyskland» i akt; dit räknades Heine (som egentligen ej tillhörde gruppen), Gutzkow, Wienbarg, Laube och Mundt. Spridandet af deras arbeten förbjöds, vare sig genom bokhandel, lånbibliotek eller på hvad annat sätt som hälst, och man inskränkte sig, löjligt nog, ej ens till redan utkomna arbeten, utan dömde på förhand »die noch zu edirende Werke». Förbudet upphäfdes officiellt först 1842, ehuruväl de olika regeringarna tillämpade det efter behag och ej allt för strängt; man har därför sökt bagatellisera dess betydelse. Men under sju år sväfvade dock detta förbud såsom ett Damoklessvärd öfver dessa författares och deras förläggares hufvuden, exempelvis förbjödos i Preussen Hamburgerfirman Hoffmann & Campes alla förlagsartiklar, emedan den förlagt Heines verk.

Författningsbrottet i Hannover af år 1837 och afsättandet af de sju protesterande författningstrogne Göttingerprofessorerna med Dahlmann, bröderna Grimm och Gervinus i spetsen, upprörde vida kretsar. Dessa åtgärder framkallade en politisk agitation, som varade under hela det följande årtiondet och som syftade åt en på en gång liberal, demokratisk och nationell organisation af en enhetlig regeringsmakt.

Nationella rörelser.

Liberal, demokratisk och — nationell. Ty de nationella strömningar, som framträdt under Napoleonskrigen, voro ingalunda förkväfda, om de än någon tid skymts undan dels af heliga alliansens furstekosmopolitism, dels af sympatier för förtryckta folk och af önskan om folkens förbrödring — denna »Allerwelts-Solidarität», som kom till uttryck vid Hambacherfesten.

Tvärtom visar sig trots dessa drag nationalitetsmedvetandet under denna tid i ny stigning. Några ord af den franske stats-

Digitized by Google

mannen Thiers om att den egyptiska frågan, som vållat skism mellan stormakterna, till äfventyrs skulle kunna lösas »vid Rhen», liksom ock den franska prässens tal om återeröfrande af den vänstra Rhenstranden framkallade kraftiga gensvar från denna. En anspråkslös ung skrifvare i Rhenprovinsen Nicolaus Becker (f. 1809, † 1845) improviserade efter ett politiskt samtal med några vänner i juli 1840 den sedermera så bekanta dikten »Der deutsche Rhein» (»Sie sollen ihn nicht haben, den freien deutschen Rhein»), som trots sin poetiska svaghet slog mäktigt an. Lamartine svarade med en »fredsmarseillaise», som dock hvarken väckte belåtenhet på ena eller andra sidan. Musset diktade den försmädliga »Nous l'avons eu votre Rhin allemand», som framkallade ett gensvar på franska af en tysk (»Nous l'avons eu — mot de misère!»). Många andra tyska skalder: Herwegh, Prutz o. fl., behandlade ämnet, ingen likväl med större framgång än en okänd würtembergsk köpman Max Schneckenburger, som i nov. 1840 diktade »Die Wacht am Rhein», vida öfverträffande Beckers dikt (»Lieb' Vaterland, magst ruhig sein, Fest steht und treu die Wacht am Rhein»); jämte Hoffmann von Fallerslebens »Deutschland, Deutschland über alles» har den blifvit Tysklands nationalsång.

Den nationella strömningen i Tyskland tog sig bland annat uttryck i en halft revolutionär, halft chauvinistisk rörelse, som fick säregen betydelse för Norden och länge nog vållat ett olyckligt motsatsförhållande mellan Tyskland och Skandinavien: det var Schleswig-Holsteins självständighetskamp och sträfvan till frigörelse från Danmark, som i sin ordning blåste ny eld under skandinavismen.

Äfven annorstädes skönjdes nationalistiska rörelser, så i Polen, i Italien för nationens enande, som man till en början hoppades skulle kunna ske genom påfven, i Ungern, i de slaviska delarne af Österrike, på Irland.

De årtionden, som följde efter julirevolutionen, stodo i mångt och mycket under reaktionens tecken, särskildt i Tyskland, Österrike, Ryssland och Italien. Den stora nydaning, som man väntat, hade uteblifvit. De ansatser i riktning af ett mera »patriarkaliskt» frisinne, som togos af den vacklande Fredrik Vilhelm IV, »romantikern på tronen», hvilken 1840 blifvit Preussens konung, då han en kortare tid (1841—42) gaf prässen friare tyglar, blefvo icke fullföljda, och i andligt afseende betecknade hans välde en reaktion.

Materiell utveckling; sociala rörelser.

Trots allt företer tiden efter 1830 en ej ringa utveckling öfver hela Europa. Denna märkes främst i materiellt afseende genom

Digitized by Google

en rad viktiga uppfinningar, genom samfärdsmedlens omdaning, tack vare ångkraftens allt rikare användning, den elektriska telegrafen, gasbelysningen. Medelklassen, som trädt allt mera i förgrunden, hade hittills varit bärare af frihets- och jämlikhetskrafven och bekämpat absolutismen. Men vid sidan af dessa mera dämpade frihetskraf — som dessutom i Frankrike och England hos den herrskande medelklassen ägde starkt själfviska drag — gjorde sig ock mera radikalt demokratiska rörelser gällande, som särskildt framträdde på det sociala området, dels rent revolutionära omstörtningsrörelser såsom hos de nämnde engelske chartisterna och italienaren Mazzini, dels sträfvanden för en ny samhällslära, åsyftande införande af gemensamhetsegendom — åtminstone af produktionsmedlen — i st. f. privat egendom; den gryende socialismens banérförare framträdde; en del voro utopister, som den 1825 aflidne grefve Saint-Simon, hvars skola under 1830—40-talen spelade en stor roll icke blott inom Frankrike; den väckte många ädla och framstående personligheters intresse för afhjälpande af de lägre klassernas nöd; vidare Fourier, falanstèrernas målsman, engelsmannen Robert Owen, fransmannen Proudhon — närmast anarkist — samt till sist den materialistiska och vetenskapliga socialismens målsmän i Tyskland, Karl Marx och hans män, som utvecklade det socialistiska samhällsidealet gentemot det kapitalistiska bourgeoisherraväldet.

Julikonungadömets fall.

Den régime, som sinnebildade den kapitalistiska bourgeoisien, — Ludvig Filips konungadöme — närmade sig sitt fall. Klarsynte män anade tidigt, att julimonarkien icke grundat ett varaktigt välde och att första stöt skulle kasta allt öfver ända. Timman slog i februari 1848. Den 74-årige konungen, som sökt glömma att han icke vunnit sin tron emedan utan tvärtom oaktadt han var en bourbon, bekymrade sig minst af allt om att aflyssna tiden dess röst. Därtill kom att betänkliga missbruk och underslef i förvaltningen afslöjades icke minst af Girardin i »La Presse». Och när i sista timman Ludvig Filip bekvämade sig att tillmötesgå oppositionen, som var starkare utom än inom representationen, och beträda reformernas bana, samt vände sig till den dynastiska oppositionens ledare, var det för sent. Paris' befolkning genomdref konungens förjagande och republikens införande.

Denna gång sökte dock ej Frankrike, såsom fallet var efter den stora omhvälfningen 1789, att föra revolutionens fana utom sina gränser. Den nya republikens utrikesminister var fredsmarseillaisens författare Lamartine och han proklamerade för Europa, att i motsats till 1792 den franska republiken icke önskade krig med någon.

Digitized by Google

Frihetsrörelser i andra land 1848.

Oron fortplantade sig likväl snart till kontinenten. »Das tolle Jahr» lät människorna litet hvarstädes tänka friare och handla djärfvare än de eljes vågade och många enhets- och frigörelsetankar, som sedan gått i fullbordan, sköto då växt — främst i Italien och Tyskland. Men tiden var ännu icke kommen; frosten bet den för tidiga växtligheten. Dock bör man icke, som ofta skett, underskatta betydelsen af den stormvind, som vid denna tid gick öfver Europa, som framkallade marsrevolterna på skilda ställen i Tyskland; väckte den ungerska frigörelsekampen; lät Sardiniens vapen riktas mot Österrike under fältropet »Italia farà da sè»; och som i Danmark, efter en lätt folkresning, medförde en fri grundlag, samtidigt med att den schleswig-holsteinska frihetsrörelsen slogs ned under skandinaviske frihetsvänners lifliga sympati. Det har varit lätt för en senare tids realistiske politiker att med en viss nedlåtenhet betrakta de missgrepp männen af 1848 begingo i kampen för sina idéer. Men mycket, som såddes af dessa idéers varma förkämpar — ej minst de många betydande männen i det ursprungliga Frankfurterparlamentet —, har varit den nödvändiga förutsättningen för att de kommande tidernas statsmän skulle kunna skörda.

Men icke alla tidens rörelser fingo i sinom tid sin Bismarck, sin Cavour eller sin Deák; — den nordiska enhetstanken fick det i hvarje fall icke.

Ny reaktion.

Omhvälfningarna under det stora genombrottsåret, som tycktes skola medföra så många vackra segrar för enhetens och frihetens sak, varade icke länge. De följdes af ett starkt bakslag, som inaugurerades, då franska republiken valde en Napoleonid till president och därmed förberedde det andra kejsardömet.

I Tyskland, särskildt i Preussen, stod den konservativa rättsåskådningen med dess reaktionära uppfattning af stat och kyrka, af adel och prästerskap, af monarki och ortodoxi, under ledning af den i Bayern födde israelitiske konvertiten Friedrich Julius Stahl, som egendomligt nog är lärofader för det ännu kvarlefvande antisemitiskt färgade junkerdömets Kreuz-Zeitungs-politik, hvilket, som Ziegler träffande anmärkt, onekligen är ett stycke världsironi.

Ett par år efter 1848 tycktes rent af Wienerkongressens Europa vara återväckt. Men det var dock ett misstag. Dess anda vann ingen ny lifskraft, därtill spökade allt för mycket minnena och drömmarne från 1848, som öfver allt samlade hänförde kämpar, de där i sinom tid mångenstädes förde fram de gamla idéerna till seger.

Digitized by Google

Men 1850-talet är reaktionens och tillika de svikna förväntningarnas årtionde. Den tryckta stämning, som bredde sig under de dystra tiderna efter revolutionerna, var — yttrar Windelband — i grunden intet annat än ett tvifvel på förnuftet i historien; det var idealismens sammanstörtande och därmed var styrkan hos de andliga makter förlamad, som hade skapat innehållet i tron härpå: diktning och filosofi.

* * *

Kulturrörelser i Tyskland.

Ägna vi nu en blick åt kultur- och litteraturströmningarna i de stora landen, så finna vi inom den tyska odlingen under dessa årtionden en afgjord motrörelse mot nyromantiken och dess ideal, och det fastän furstetronerna i München och Berlin innehades af två så utpräglade romantiker som Ludvig I och Fredrik Vilhelm IV, hvilka hvar på sitt sätt voro apostlar för romantikens idéer, den förre mera ästetiskt, den senare mera religiöst politiskt. Motrörelsen mot romantiken utgick dels ur politiska motiv: den redan skildrade frihetsrörelsens bakslag mot nyromantikens absolutism; dels ur filosofiska och religiösa: hegelianismens förut karaktäriserade motsats mot den nyromantiska filosofien, som särskildt efter mästarens död utmynnade i en radikal unghegelianism; dels ur rent ästetiskt litterära: en mer realistisk och på samma gång stundom antikbestämd diktnings reaktion mot nyromantisk fantastik och regellöshet; slutligen — på ett senare stadium — den exaktare naturvetenskapens bakslag mot naturfilosofiska drömmerier.

En framskjuten plats i tidens kulturlif intogo de religiösa och kyrkliga frågorna. På det kyrkliga området framträdde inom protestantismen en utpräglad rättrogen riktning under Hengstenberg, hvars starkt partifärgade »Evangelische Kirchenzeitung» (från 1827) äfven för den svenska renlärigheten blef en ledtråd. I motsats till de mera vidtfamnande »unionella» sträfvandena på det protestantiska området fastslogs en ensidigt ortodox men på samma gång pietistisk riktning, som vände sig mot Schleiermachers förmedlingsteologi liksom mot all vetenskaplig teologi öfverhufvud och ej mindre mot Hegels filosofiska försök att åvägabringa en försoning åtminstone i formen mellan tro och vetande. Hegel hade i starka ord framhållit religionens värde för det mänskliga lifvet — jämte konst och filosofi stode tron på den absolute andens högsta trappsteg —, men han värnade samtidigt energiskt det

Digitized by Google

förnuftiga tänkandets rätt inom religion och teologi; äfven religionen vore ett alster af den gudomlige anden och såsom sådant förnuftig. Han vände sig mot rationalismen, men ock mot den historiska teologi, som förkastade det filosofiska tänkandet öfver religiösa frågor; äfven mot Schleiermachers känsloteologi ställde han sig afvog — känslolifvet alstrade både ädla växter och ogräs. Han betecknade med stor öfverdrift känslan såsom det sämsta käril, hvari religionen kunde gjutas. I stället framhöll han föreställningen. Den absolute andens vetande om sig i den ändlige anden skedde i religionen under föreställningens form, i filosofien under begreppets. Hegel trodde sig härmed hafva försonat förnuftet med religionen och berömde sig af att den äldsta kyrkolärans återställande utginge ur filosofien. Men den stora frågan var om olikheten inskränkte sig till formen, om innehållet verkligen var detsamma: Hegels obestämdhet i utsagorna om Guds personlighet, förtigandet af odödlighetstron, förflyktigandet af de bibliska berättelserna röjde mer än åtskillnad i formen. Och äfven Hegel ställde filosofien öfver religionen.

Theobald Ziegler, hvars ypperliga framställning af Tysklands kulturutveckling under 19:de seklet jag här i mycket följer, anmärker att föreställningens form alltså skulle vara den trollformel, genom hvilken tvisten mellan tro och vetande för alltid vore sliten. Men denna formel visade sig snart just vara ett vapen för vetandets angrepp på den gamla tron, då man gjorde allvar af formens bristande öfverensstämmelse med innehållet och betonade: blott föreställning, icke tanke! När i stället för »föreställningens form» sattes myt, så kom i st. f. Hegel —: Strauss.

Det har sagts om Strauss' »Leben Jesu» (1835), att knappast någon annan bok i nittonde århundradet frambragt en liknande verkan som detta den 27:årige Tübinger-repetentens verk. Den upprörde hela den protestantiska världen — ej minst i Sverige — och jämte Tübingerskolans bibelkritik lade den ny grund för uppfattningen af de nytestamentliga skrifterna. De voro, enligt Strauss, icke historiska källskrifter utan successivt tillkomna dogmatiska skrifter, som icke visade historiens Jesus utan trons Jesus, de voro själfva produkter af tron, myter, heliga sagor, historiska omklädnader för urkristliga idéer. Härmed undanrycktes ortodoxien dess historiska grundval och dogmernas sanning gjordes beroende af deras innehålls inre värde. Härigenom trädde ock, som Sybel anmärkt, den enskildes subjektiva omdöme i stället för kyrkans myndighet och detta blef af största betydelse för det religiösa lifvet. Striden utbredde sig och gick från det historiska öfver på

Digitized by Google

det filosofiska området; den hegelska skolan — dittills konservativ i politiska och kyrkliga frågor — utsände en flygel, unghegelianerna, som häfdade mästarens lära om förnuftets obetingade suveränitet. De fingo ett organ i Arnold Ruges »Hallische Jahrbücher», som snart förföljdes. I denna krets af unghegelianer märkas, utom teologer som Strauss och Bruno Bauer, den snillrike ästetiske systembyggaren och litteraturpsykologen Friedrich Theodor Vischer, men framför allt den radikale filosofen Ludvig Feuerbach, hvars år 1841 utgifna »Wesen des Christenthums» vardt en ny skandal.

Den Feuerbachska religionsfilosofien var närmast ateistisk och häfdade att det icke vore Gud som skapade människorna efter sitt beläte utan människorna som skapade sina gudar antropomorfistiskt efter sin egen luttrade bild; i praktiskt afseende predikade han en human etik som var besläktad med den moderna engelska altruismen. I sin blodfulla, antiasketiska, realistiska uppfattning äfven af människans natursida har han beröring med ungtyskarne och hans s. k. »materialistiska» filosofi utgör en reaktion mot den missaktning hans store läromästare Hegel visat naturen. Hans religiösa och politiska radikalism ställer honom i en liknande ställning till 1848 som encyklopedisterna intaga till den franska revolutionen.

En egendomlig, senkommen insats i 1840-talets religionsfilosofiska strider gaf Schelling. Hegelska filosofien hade gynnats under 1820- och 1830-talen af den preussiska statens undervisningsministerium. Hegel själf hade aflidit 1831, men hans ande lefde kvar i Berlin, låt vara att den unge Trendelenburg uppvisade ohållbarheten i hans dialektiska metod. Schelling, Hegels gamle ungdomsvän och medarbetare, hade med bekymmer sett, hur dennes filosofi genom större lärdom och djupare metod trängde ut hans egen, och han hade från sin lärostol i München kallat hegelianismen »en sorglig episod i filosofiens historia» på samma gång han skyllde Hegel för att ha lånat hans idéer (»Wie ein Schuster über einen anderen Schuster spricht, den er beschuldigt er habe sein Leder gestohlen und Stiefel daraus gemacht», så beskrifver Heine hans jeremiader). Schelling bebådade nu i sitt sista skede en kristlig uppenbarelsefilosofi, som han ställde som positiv fortsättning af sin förra negativa filosofi gentemot den Hegelska panteismen och som han förmenade skulle tvinga spekulationen i harmoniskt förhållande både till empiri och religion. Fredrik Vilhelm IV, som hatade den Hegelska filosofien, fann i Schelling sin man, kallade honom 1841 från München till Berlin »icke som vanlig professor utan som den af Gud valde och till tidens lärare kallade filosofen». Hans föreläsningar motsågos med de största förväntningar, men motsvarade

Digitized by Google

icke dessa och efter några år inställde han dem. Han utsattes härvid för hegelianismens spe, hvaraf äfven en kraftig svallvåg nådde Sverige. Detta hans försök att förena sin tidigare spekulativa filosofi med vissa fragment af den kyrkliga dogmatiken har bedömts olika. Det har sagts att det utmynnade i »en halfmystisk skolastik utan vetenskapligt värde», låt vara att det finnes drag, som bebåda våra dagars religionsvetenskap, till hvilken hans religionsfilosofiska funderingar förhålla sig ungefär som hans naturfilosofi till vår tids exakta naturforskning (Ziegler).

Med sina hänsyn till det irrationella i världen och lifvet inledde emellertid Schelling (enligt Windelband) en utveckling, som senare fortgått. Närmast växte irrationalismens stämning efter den idealistiska trons fall till allt större makt; detta förklarar framgången under de följande årtiondena dels för materialismen (med Feuerbach, i dennes senare skede, fysiologerna Moleschott, Vogt, Büchner) dels för pessimismen, som funnit sin målsman i kantianen Arthur Schopenhauer (1788—1860). Denne hade redan byggt sin irrationalistiska viljemetafysik under den idealistiska rörelsens stora tid, men länge förblef han obeaktad, till dess efter 1848, då de ljusa förhoppningarna runnit i sär, han fann en tacksam jordmån för sin pessimistiska världssmärtelära, som framlagts i skrifter af glänsande framställningskonst. Så kunde den självmedvetne tänkaren, som räknade sig till de fixstjärnor, hvilkas ljus kräfde många år, innan det blefve synligt för jordinnevånarne, år 1858 skrifva till sin förläggare: »Meine Werke haben eingeschlagen und dass es kracht... Ganz Europa kennt sie».

Han hade i Kant-Schillersk anda öfverbyggt medlidandets etik med läran om vetenskapens och konstens frälsande kraft och därtill, trogen den irrationella mystikens drag, fogat den asketiska viljeförnekelsens ideal. Men när vid århundradets midt hans filosofi trängde igenom, hade tron på vetenskapens och konstens värde förlamats; för mystiken fanns blott genljud i positivt religiösa kretsar, som åter stöttes bort af hans ateistiska buddhism. Så verkade egentligen af Schopenhauers lära mest hans dystra predikan om lifvets värdelöshet; världssmärtans lyriska stämning tog skepnad af en vetenskaplig teori (Windelband).

Anmärkningsvärd är den allt starkare framträdande ultramontanismen, som tvang de friare rörelserna inom katolicismen tillbaka och som djärft upptog kampen äfven mot den protestantiska statsmakten, hvilken under den vacklande och svage Fredrik Vilhelm IV drefs till förödmjukande eftergifter. Kölnerdomens fullbordan blef en symbol för katolicismens triumf och man ut-

Digitized by Google

nyttjade från ultramontan sida detta af den protestantiske landsherren igångsatta verk såsom ett erkännande af den katolska kyrkans makt. Här lades grunden till senare tiders »kulturkamp».

I vetenskapen ter sig på många områden en realistisk riktning. Icke minst inom historieskrifningen. Redan som ung hade Leopold Ranke (1795—1886) gentemot historieromantiken gifvit sig själf det löftet att endast berätta om verkliga människor, den verklige Guden och verkligt timade tilldragelser. Det må vara sannt, att Ranke delvis tillhör romantiken och att man i hans framställning finner en benägenhet att betrakta händelserna i viss mån ur ästetisk synpunkt. Men han är den store objektive häfdatecknaren, som förkastar romantikens spekulativt dogmatiska konstruktion och för hvilken det främst gäller att helt enkelt säga hur det egentligen tillgått. En utomordentlig omsorg ägnar han åt den historiska psykologien. Rankes stora verk »Die römischen Päpste» och »Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation» hade dessutom ett inflytande utöfver det vetenskapliga. De verkade — för att begagna Lublinskis ord — rent af som realistisk uppenbarelse. Dittills hade man hört talas om »världsanden» som skulle gjort reformationen, eller om Luthers mystiska sinnelag eller den ännu mera mystiska tyska folksjälen. Men Ranke framställde denna epoks lefvande människor inom olika samhällsklasser — åskådliga massor, i hvilka reformationen grep in. Och han sökte visa sammanhanget mellan orsak och verkan, men såg icke som Hegel och hans skola dess nödvändighet i »världsanden», utan som följd af en växelverkan mellan tidsläget och de samtida människorna. Denna realistiska historieuppfattning, byggd på en filologiskt kritisk källforskningsmetod, verkade väckande på ett yngre släkte af historiske skriftställare inom Tyskland, intill dess senare en mera brutal subjektivism kom till orda. Samtidigt med Ranke verkade en historiker af en äldre skola Fr. Schlosser (1776—1861), närmast en efterföljare af den under Rousseaus inflytande stående upplysningen, en kantian, som dömde öfver världshistorien ur synpunkten af den för den enskilde gällande sedelagen, och som gärna tillämpade en viss skematisk psykologi i sina framställningar af antikens, 1700-talets och det börjande 1800-talets världshistoria.

Den utpräglad »liberala» historieskrifningen, till hvilken Schlosser stundom, ehuru icke obestridt räknats, hade under detta tidsskede ett par representanter i den redan förut nämnde badensiske politikern Rotteck, som närmast företrädde en mera kälkborgerligt liberal-utilistisk uppfattning, och i Schlossers lärjunge Gervinus (1805—1871), en af de sju afsatte Göttingerprofessorerna,

Digitized by Google

som lät sin historiska åskådning dikteras af en nationellt sinnad, högt bildad liberalism; han var tillika kultur- och litteraturhistoriker.

Tysk vitterhet.

I tysk vitterhet står ett kors vid året 1832. Det betecknar att altmeistern i Weimar ej längre tillhörde de lefvandes tal. Den store skalden hade långt ifrån varit fridlyst under sina senare år. Väl sannt att romantikerna betraktade honom som sin ättefader, äfven om de togo sina reservationer, men eljes var hans mäktiga skepnad mål för angrepp från de mest skilda håll. En evangelisk ytterlighetsman som Hengstenberg angrep 1830—31 Goethe och hans ståndpunkt och riktade särskildt hugg mot »Die Wahlverwandtschaften» samt i allmänhet mot Goethes »Afterästhetik», den falska riktning, i hvilken arfsyndens fördärf uppenbarade sig, en hedniskt världslig konstriktning, som tillbåde skönheten såsom det högsta goda, som en afgud; i samma riktning hade tidigare en annan evangelisk präst, Pustkuchen i en stor parodisk motskrift mot »Wilhelm Meister» angripit Goethes af innehållet oberoende formtalang och hans profanerande af den gamla tyska helgedomen. Äfven den katolske ifraren, romantikern Görres tillhörde Goethes försmädare. Så hade ock den kälkborgerlige, germanskt-kristlige kvasiliberalen Wolfgang Menzel vid 1820-talets slut i sin tyska litteraturhistoria riktat hätska utfall mot Goethe både såsom människa och diktare, betecknande njutningslystnad och konstnärsegoism såsom hans lifs innersta väsen; han vore formens mästare som förstode att försköna allt, denna gåfva vore det man kallade »talang», hvarken mer eller mindre; geni vore han alls icke! Menzel såg fenomenet Goethe mindre från ästetisk än från politiskt nationell synpunkt. Ur denna bekämpade han den store skaldens universalism och hedendom. Han ville haft honom till en kristen german. Dessutom slog han sig gifvetvis till riddare på hans omoral »till fröjd för alla pryda gamla käringar af båda könen». Denna rörelse blef icke utan inflytande i Sverige.

Men dessutom angreps Goethe äfven från ett annat håll, från vänstern. Äfven här var den enbart ästetiska synpunktens tidsskede förbi. Från en af den nya tidens pioniärer, den varme humanitetsliberalen Ludvig Börne riktades anfall mot Goethe ur en annan synpunkt än Menzels. Hans upphöjda ensamhet i förhållande till mängden bjöd Börne emot; detta att Goethe, som Börne uttryckte det, hatade allt vardande, all rörelse. Han riktade mot honom de ord han själf låtit Prometheus yttra till Zeus:

»Ich dich ehren? Wofür?
Hast du die Schmerzen gelindert
Je des Beladenen?

Digitized by Google

Heinrich Heine.
Efter en teckning af F. Kugler från år 1829.

Karl Gutzkow.
Efter en oljemålning af Lunteschütz från år 1845.

Ludvig Börne.
Efter målning af Moritz Oppenheim.

Nikolaus Lenau.
Målning af George Mayer efter Rahl.

Digitized by Google

Digitized by Google

Hast du die Thränen gestillet
Je des Geängsteten?»

I motsats härtill såg Börne i den vida ringare humoristen Jean Paul med dennes varma medkänsla för de små och betryckta sin mästare. Och detta icke endast på grund af hans demokratiska tendenser eller hans frihetskänsla utan ock med hänsyn till Jean Pauls realistiska kynne, den intima konst, i hvilken han var en föregångsman. Gentemot Goethes olympiska ro och bristande intresse för »det vardande» uppställde Ludvig Börne som mål för konstverket att söka i hvarje gifvet tidsmoment fixera samhällets rörelse, förbinda dess vardande, dess oro med det varande, och inledde därmed enligt hvad Lublinski velat göra gällande en ny tids ästetiska ideal.

Emellertid vann Goethe just inom »det unga Tysklands» krets hängifne beundrare och denna grupps mest representative man, Karl Gutzkow var det som trädde inom skrankorna för hans ära. Varnhagens bok om Rahel (1833) och framför allt Bettina von Arnims samma år utgifna arbete »Goethes Briefwechsel mit einem Kinde» skänkte honom djupare inblick i Goethes väsende än den Börne och Menzel förut gifvit honom. I fängelset skref han 1836 sin bok »Ueber Goethe im Wendepunkte zweier Jahrhunderte», som ansetts bilda utgångspunkten för senare tiders Goetheuppfattning. Här uppställer det unga Tysklands ifrige stridskämpe den hädangångne mästaren rent af såsom föraren mot tidens ästetiska förvildning och försvarar honom mot de senare tidernas angrepp. Här blef för första gången, såsom Joh. Proelss utvecklat, Goethes poetiska realism framställd i sammanhang med hans individuella egenskaper; hans håg att ösa diktningens stoff ur det självgenomlefda, att få väckelsen därtill ur »tillfället», i sammanhang med hans starka sinne för det verkliga. Här förkunnades att århundradets blifvande diktare- och tänkaregärningar borde ligga i den riktning, som läte verkligheten genomandas af geniet. Man förstår hvad detta lösenord betydde för den nya tiden.

Hade romantiken företrädesvis framhållit de drag hos Goethe, med hvilka dess diktare funno sig besläktade, så underströko nu det unga Tysklands män den egenskapen hos Goethe, att han tillgodogjorde sig verkligheten. Han lät sig icke beherrskas af tidens tendenser eller filosofiska system utan för såvidt det lefvande däri tilltalade honom, i stället beherrskade han dem, i det han upptog därur hvad han behöfde såsom stoff med bevarande af sin individuella egenart.

Digitized by Google

Det var lyrik och prosa, som under dessa årtionden företrädesvis odlades inom den tyska vitterheten. Den mest framstående skalden var efter Goethes död, åtminstone ur världslitterär synpunkt, romantikern och antiromantikern, lyrikern och prosatören Heinrich Heine (1797—1856). Han har under senare årtionden varit mäkta omstridd, delvis försmädad i sitt hemland. Hans staty har bl. a. fått vandra som ett slags Ahasverus från ena staden till den andra. Det har likvisst härvidlag snarare varit politiska synpunkter och rassociala fördomar samt rent personliga antipatier som kommit till orda, än verkligt litterära argument. Heines förbittrade ställning till sin samtids Tyskland, hvarest han icke fann någon plats och mot hvars svagheter han slungade sina glänsande kvickheter från sin landsflykt i Paris, där han var bosatt från 1831, mot slutet som värkbruten sjukling; hans elaka skämt med vissa tyska ideal som senare förverkligats, fast de då ofta tedde sig som fraser; hans tvetydiga personliga förhållande till franska regeringen, allt detta har gjort den store lyrikern och aristofaneiske satirikern till hatkyckling hos en rad historiker och pamflettister af högre eller lägre rang — alltifrån Treitschke till Bartels —, till hvad Brandes kvickt benämnt »brännässlan i litteraturens örtagård».

Det torde likväl, som bl. a. Ziegler påvisat, finnas förklaringar och förmildrande omständigheter t. o. m. för hans hårdast dömda publicistik och för resten är det för hans värdeskattning komplett likgiltigt, om han får ett monument eller icke. Hur än domen må utfalla om honom som människa, så kan hans betydelse för Tysklands litterära lif knappast öfverskattas. Han var en romantiker, som blef romantikens baneman. I honom upplöste den tyska romantiken sig själf. Den ironi, som är ett så utprägladt romantiskt drag, vände sig i och med honom mot romantiken själf: »frivol som han var afslöjade han obarmhärtigt den frivolitet, som gömmer sig i all romantik.»

År 1846 skref han till Varnhagen von Ense: »Romantikens tusenåriga rike är slut och jag själf var dess siste och afdankade fabelkung»; han sade sig ha hulpit att begrafva den gamla tiden och göra barnmorsketjänst åt den nya. Hans diktning, både den mildt melankoliska och den ironiska, har sin rot i romantiken. Han är på en gång en känslig natur — i känslan finner R. M. Meyer rentaf hans styrka — och en förståndsstark natur med ej så litet af 1700-tals-författarnes hånfulla kvickhet och lätta frivolitet; han är därtill en ättling af Lord Byron, liksom denne en den andliga frihetens förkämpe, men ingen demokrat, snarare en snillearistokrat. Hos ingen af kontinentens skalder har den store

Digitized by Google

lordens världssmärta inympats med sådan framgång som hos Heine. Lidandet, med hvilket han lekte i yngre år, blef honom senare i öfvermått beskärdt. Skald förblef han till det sista. Och hvad man än kan förebrå honom, ett är säkert, med allt sitt lättsinne och sitt hån tog han sin konst på allvar; ingen har häller så hänsynslöst gisslat all dilettantism. I hans diktning finner man för öfrigt, liksom hos Byron, realistiska drag vid sidan af romantiska. Han hade ock teoretiskt påyrkat en realism, som satte materien in i dess rätt, dess värdighet, dess moraliska erkännande och medförde dess försoning med anden. De vittre fransmännen frågade på Heines tid liksom fordom Voltaire om F. M. Grimm: »Hvem är då denne tysk som dristar sig ha mer esprit än vi själfva?» Och i våra dagar afslutar Emile Faguet sin apologi för Musset med orden: »Et puis Henri Heine l'aimait.»

Ett ej ringa fång af hans dikter tillhör världslitteraturens skatter. Hans inflytande världen öfver har varit enormt, liksom Byrons. Ingen tysk skald — väl knappt något annat lands häller — har lockat så många tonsättare och varit sjungen så vida omkring. Hans skaldskap, liksom äfven hans feuilletonistik, har varit efterbildadt i oändlighet; dess svaga sidor — däribland benägenheten att spefullt leka med de egna känslorna — ej mindre än dess starkare. Äfven i Norden har han satt starka spår, och drag af Heine kunna spåras i dansk, i norsk, i svensk diktning och feuilletonistik långt ned i tiden — hos Winther och Goldschmidt, hos Ibsen och Vinje, hos Sturzen-Becker och Palmær, hos den unge Snoilsky.*

En hel rad lyriker af olika typer rikta Tysklands diktning under dessa årtionden. Sålunda den schwabiska skolans sångare, bland hvilka några, som den förut nämnde liberale romantikern Ludvig Uhland (1787—1862), gärna behandlade romans- och ballad-ämnen och i en rättfram, omedelbar, enkel diktning delvis fullföljde den romantiska linjen. Såsom den yngste i denna krets märkes den milde, harmoniske Eduard Mörike (1804—1875), jämförelsevis föga beaktad utom Tyskland, men en genial skald, med fin inblick i själslifvets idyll och melankoli, af Heines motståndare gärna nämnd som dennes segerrike medtäflare till tronen efter Goethe. Vidare den långt tidigare verksamme, romantiskt anlagde Adalbert Chamisso (1781—1836) af fransk emigrantsläkt, känd som författare till Peter Schlemihl (1814), som under denna tid i flera härliga dikter gaf uttryck åt sin sorg öfver den poli-

* Gerhard Gran har i en uppsats i festskriften till V. Nygaard (1913) utvecklat Heinediktens betydelse med dess »tvesyn», och särskildt antydt hans inflytande i Norge.

Digitized by Google

tiska reaktionen; Friedrich Rückert (1788—1866), som i kärleksdikter och gnomiska vishetsdikter anslog en med orientens poesi besläktad ton.

Efter antiken bildade sig August von Platen Hallermünde (1796—1837), som var en af romantikens och framför allt efterromantikens ifrigaste vedersakare och särskildt drog i fejd mot ödesdramatiken (i skämtspelet »Die verhängnisvolle Gabel»); sin egentliga betydelse har han som en sällsynt formsäker, konstnärlig, manlig, om än något kylig lyriker. Hans bittra strid med Heine urartade å ömse sidor till föga hedrande utfall.

En lyriker, som liksom Heine öfvat mycket inflytande äfven utom Tyskland — om än ej i samma grad som denne —, var en annan världssmärtans diktare, österrikaren Nikolaus Lenau (egentligen Niembsch, Edler von Strehlenau, 1802—1850), hvars lifsleda utmynnade i vansinne; i hans »Gedichte» från 1832 yppar sig ej blott ett varmt hjärtas stormiga lidelse utan ock ett sjukligt svårmod; denne melankoliens diktare blef i Wien föremål för en verklig kult; med vek känsla eller dyster smärta tolkade han i sin starkt natursymboliska lyrik lifvets förgänglighet och fann i naturens höststämning symbol för sin egen sönderslitenhet, men i motsats till så många sina skaldefränder koketterade han aldrig med sina tårar. Lenau var ock frihetssångare — han besjöng bl. a. den olyckliga polska revolutionen; dessutom vann han mycken popularitet genom sina etnografiskt färgade dikter från den föga kända ungerska hembygden. Lenau stod i personlig förbindelse med nordbor — Martensen och K. A. Hagberg — och har öfvat inflytande äfven på svensk diktning från Rydberg till Fröding.

En mycket framskjuten ställning intog under denna tid den politiska lyriken — hvilken ju i hög grad afsåg den nära liggande verkligheten. Den odlades af flere bland de redan nämnde, Uhland, Heine, Chamisso, Lenau. En föregångsman på detta område var den österrikiske adelsmannen grefve Auersperg (1806—76), som blef mäkta populär under signaturen »Anastasius Grün», ett namn som angifver den friska, ungdomliga, förhoppningsfulla stämningen i hans lyrik, hvilken ej blef obeaktad i Sverige. Det Metternichska regementet var honom förhatligt och i diktsamlingarna »Spaziergänge eines Wiener Poeten» (1831) och »Schutt» (1836) gaf han luft åt sina frihetskänslor.

Under 1840-talets s. k. »vormärzliche» period blef den politiska dikten tidens skötebarn. Mer än en okänd diktare fann sina kväden sjungna öfver allt i Tyskland, såsom fallet var med de ofvan nämnda nationalsångerna. Ur mängden framträda några

Digitized by Google

rangskalder såsom företrädesvis bärare af denna varma, ofta konstnärligt värdefulla lyrik. Bland de märkligaste och tidigaste var Georg Herwegh (1817—1875), Talis Qualis' närmaste förebild, en würtembergare, som med sina »Gedichte eines Lebendigen» (1841) trädde i första ledet och blef en folkkär och firad, fast föga alsterrik skald; hans misslyckade deltagande i revolutionskriget 1848 kastade öfver hans lif en skugga; dock tyckes han ha blifvit orättvist bedömd; han drog som så många andra frihetsvänner i landsflykt; vidare Robert Prutz (1816—1872), en insiktsfull, något doktrinär skald, som äfven skref en märklig politisk komedi i aristofaneisk stil; Hoffmann von Fallersleben (1798—1874), en mera jovial företeelse, som anslog en särskildt sångbar och folklig ton i sin lyrik; Frans Dingelstedt (1814—1881), hvars »Lieder eines kosmopolitischen Nachtwächters» äro retoriska och mängda med stark satir; han blef senare anställd i furstlig tjänst och slöt som direktör för Burgteatern; en motsatt gång gjorde en annan af dessa frihetssångare, Ferdinand Freiligrath (1810—1876), en verkligt betydande diktare, påverkad af fransk och engelsk diktning, men själf en egenartad begåfning, på en gång målerisk och innerlig; han började som exotisk poet och blef någon tid pensionerad af Fredrik Vilhelm IV, men hans öfvertygelse dref honom 1844 öfver i det frisinnade lägret — »Ein Glaubensbekenntnis» — och han blef en nationell frihetssångare af revolutionär läggning, som också fick plikta för sin diktning med att biltog nödgas lämna Tyskland, dit han först återvände mot slutet af sitt lif.

Denna politiska lyrik blef beundrad och efterbildad af målsmännen för vår svenska politiska poesi, hvilken här har sina omedelbara förebilder.

De lyriske diktarne voro dock långt ifrån ensamme att tolka tidens tankar i diktens form. Tvärtom kräfde dessa äfven prosadiktens hjälp. Det insåg »det unga Tyskland», hvars trängre krets företrädesvis utgjordes af prosatörer. Väl hade den Hegelska skolans ästetiker försäkrat att samtidens ideal endast i dramat kunde mottaga den fulländade konstnärliga gestaltningen; — faktiskt blef dock romanen i Tyskland för långa tider det tidsenliga organet. Treitschke låter Immermann vara banbrytaren. Men före honom gick »det unga Tyskland». Dess män — Wienbarg, Laube, Gutzkow, Mundt — insågo, som Joh. Proelss närmare påvisat, romanens betydelse på en tid, då Schillers och Goethes dramatiska epigoner uppgingo i flack efterbildning, och då ännu Kotzebue och Raupach med förkärlek spelades å teatrarne.

Ungtyskarne försökte i sin prosa förena Heines kvicka god-

Digitized by Google

tycke med Goethes lugna saklighet och sträfvade efter realism, satte i hvarje fall detta begrepp som slagord på sitt banér. De upptogo den Heineska »pointen» och utvecklade den vidare till en realism, som fördjupades genom det psykologiska momentet.

Det var en ung Kielerdocent Ludolf Wienbarg (1802—72) som år 1834 i sina »Aesthetische Feldzüge» utfärdade det unga Tysklands litterära program; han häfdade sammanhanget mellan konst och lif och gjorde en realistisk uppfattning gällande gentemot det abstrakta konstidealet, liksom han bekämpade den konventionella moralen. I stället för motsatsen mellan sedligt godt och sinnligt skönt uppställde han deras enhet och prisade »die schöne That». Den unge Goethe, Götz', Fausts, Egmonts författare, borde vara föresynen för en ny rörelse i litteratur och konst. Han protesterade ock mot Hegels och Savignys öfverskattande af det historiskt gifna såsom legitimeradt, denna protest mot historien, säger han, vore Luthers stora arf. Det bruste icke filosofi, åtminstone ej filosofer, det bruste ej lärdom, men det bruste en gemensam bildningsmedelpunkt, och orsaken vore bristen på gemensamt lif. »Wir haben uns herausstudiert aus dem Leben, wir müssen uns wieder hineinleben. So gründlich wie wir studieren, so gründlich wollen wir leben.»

Hela världen skulle tillhöra människorna och eröfras åt skönheten — vare sig på vers eller prosa.

Utgångspunkten för Wienbargs »Feldzüge» var för öfrigt Heinrich Heines kort förut utkomna skrift om den nyare tyska litteraturen med dess uppgörelse med romantiken.

I tendensromaner och tendensdramer häfdade nu det unga Tysklands män sina nya idéer. De införde, som Lublinski framhållit, i den tyska litteraturen tre element: en fördjupad realism, en fördjupad psykologi och en oförskräckt blick äfven för lifvets skuggsidor. Väl sannt att mycket endast förblef teori och att gruppens ledare drogos med in i dagspolitiska strömningar. En senare tid upptog tråden.

Den redan nämnde Karl Gutzkow (1811—1878) var bland ungtyskarne den mest betydande. Hans ungdomsbok »Wally», som väckte så stor skandal, var en misslyckad tendensroman till förmån för den fria kärleken och fick ett ondt rykte såsom predikande »die Emancipation des Fleisches». Det var emellertid väl så mycket det kyrkliga äktenskapet och prästerskapets ingrepp i kontrahenternas konfession, som framkallade denna tendenslitteratur (striden om blandade äktenskap mellan protestanter och katoliker, som utkämpats under Fredrik Vilhelm III, spelade ock in). Man

Digitized by Google

ville gentemot tidens pietism visa, att äfven ett rent världsligt äktenskap kunde vara kringgjutet af helighet, att kärleken som sådan innebure något gudomligt; man åsyftade egentligen med »den fria kärleken» en frigörelse från kyrkans förmynderskap och konfessionens tvång. Därtill kom ock önskan att höja kvinnans självständighet i äktenskapet gentemot de traditionella privilegierna för mannen — hon skulle, som Siebenpfeiffer sade i sitt ryktbara Hambachertal, vara »nicht mehr die dienstpflichtige Magd des herrschenden Mannes, sondern die freie Genossin des freien Bürgers».

Heinrich Laube (1806—1884) skapade i medveten motsats till den på Walter Scott sig stödjande historiska romanen, hvars tyske mästare var »Willibald Alexis» (Häring), den samtidshistoriska romanen med mottot: »Greift in die Zeit, haltet euch an das Leben — haltet Abrechnung mit der Zeit». Det skedde i programromanen »Das junge Europa».*

Starkast och, trots brister i karaktärsteckning och stil, mest poetiskt funno skolans tendenser uttryck i Karl Gutzkows stora, på sin tid högt berömda, senare underskattade fritänkartragedi »Uriel Acosta» (ursprungligen en novell: Der Sadduzäer von Amsterdam, 1835, dramatiserad 1846), som under den historiska bilden af en ur synagogan utstött judisk tänkare skildrar det tragiska martyriet hos en man, den där i strid för sin öfvertygelse träder i konflikt med omgifningens tro och seder och äfventyrar sin kärlekslycka — ett i eminent mening tidstypiskt ämne. I »Die Ritter vom Geiste» gaf Gutzkow sin första tidsroman, en »Roman des Nebeneinander», där han i en ram af spännande händelser, delvis efter mönstret af fransk sensationsroman, skildrade tidens olika sociala kretsar med demokratisk tendens. Vid århundradets midt gällde Gutzkow såsom Tysklands störste skriftställare och utöfvade äfven ett rätt omildt kritiskt regemente. Senare bleknade hans rykte och han kom i strider som uppsleto honom. Eftervärlden, för hvilken tendensen i hans diktning ofta är likgiltig, har till gengäld underskattat honom. Hans diktning värmdes visserligen mera af socialt och politiskt patos än af poesiens glöd och hans teknik hade stora brister.

Det är andra namn från dessa årtionden, som numera bruka framhållas såsom bärande krafter i Tysklands diktning. Här är Heines vän, Platens motståndare, Karl Immermann (1796—1840),

* I förra delen har på ett ställe genom misskrifning denna roman kallats »Das junge Deutschland».

Digitized by Google

som i sina romaner »Die Epigonen» (1836) och »Münchhausen» (1838—9) drog i fejd mot hvad han ansåg vara tidens största kräftskada: dess epigonartade dilettantism. Den senare romanen är full af anspelningar på samtida småtilldragelser och modedårskaper, men ur denna komiskt satiriska »pointe»-roman växte fram en ganska märklig realistisk idyll. Det var den i »Münchhausen» inlagda bondeskildringen »Oberhof», ett realistiskt konstverk af rang, i hvilket Immermann gifvit en af de tidigaste folklifsskildringarna med märkligt mustiga och kraftiga karaktärstyper och landskapsbilder från Westphalen. På bondenovellens område verkade under 1840-talet den schweiziske prästmannen Albert Bitzius (signaturen »Jeremias Gotthelf», 1797—1854) och den vida populärare, sedermera så berömde Berthold Auerbach (1812—1882), författaren till byhistorierna från Schwarzwald.

Flere af tidens författare stodo jämförelsevis utanför eller rent af motvillige mot tidssträfvandena, gåfvo i hvarje fall icke i sin diktning uttryck däråt och voro af denna anledning någon tid skjutne åt sidan.

Det är särskildt tre dramatiker, som stått tämligen isolerade, men som ungefär vid seklets midt blefvo mera erkände, sedan de revolutionära sträfvandena lidit skeppsbrott. De upptogo i sin konst drag af den realism och den psykologi, som den ungtyska rörelsen velat främja. Här är först Franz Grillparzer (1791—1872), som redan 1817 vunnit berömmelse för ödestragedien »Die Ahnfrau» (Stamfrun), en berömmelse som likväl i ordets fulla mening blef ödesdiger för hans senare författarskap på grund af schicksalsdramatikens onda rykte; klassiskt enkel var dock hans antika tragedi »Sappho», som väckte Byrons intresse: »Grillparzer — skref denne i sin dagbok — ett djäfvulskt namn, men man måste vänja sig att uttala det, ty sorgespelet är stort och upphöjdt». Han skapade sedan en rad af skådespel bl. a. under inflytande från spansk dramatik, »Des Lebens und des Meeres Wellen» (1831), »Der Traum ein Leben» (1834), »Weh dem der lügt» (1838), men motgångar nedstämde honom och det var först på 1850-talet, då Heinrich Laube blifvit Burgteaterns direktör, som hans stycken nådde fram och blefvo mera uppskattade; hans diktning präglas af en viss bitter resignation, det pessimistiska drag, som kännetecknar så mycket af tidens andliga lif, förbinder sig hos honom med en allvarlig sträfvan efter sanning och skönhet. Grillparzer är för öfrigt nu ett stort namn i Österrike, i viss mån föremål för en kult.

Äfven Friedrich Hebbel (1813—1863), en tragiskt stämd

Digitized by Google

diktare, härstammande från Ditmarschen efter 1845 bosatt i Wien, tillhör de numera högt uppskattade, kanske öfverskattade, i det man framdragit honom och Ludwig, dessa båda kraftfulla »original», »två knottriga ekstammar med rikt löfverk, som stå utanför skogen» (Brandes), såsom »silfverålderns» stormän i motsats till den ungtyska gruppen. Hebbel är en reflekterande tragiker, som särskildt understryker viljetragiken. Bland hans verk är den starkt realistiska familjetragedin »Maria Magdalena» (1844) otvifvelaktigt det mest betydande; här har Hebbel med en utomordentlig makt i psykologin skildrat ett dystert öde, som drabbar en familj, i hvilken familjefadern med sin blandning af rättskaffenshet och hänsynslös hårdhet mot en stackars dotter är en typ af verklig monumentalitet — det är något för-Ibsenskt i denna dram; bland hans öfriga verk äro särskildt »Herodes och Mariamne» — ett slags äktenskapstragedi — samt den i hög grad originella tragiska behandlingen af den bekanta sägnen om konung Kandaules, som lät sin gunstling skåda sin sköna gemål naken och därför träffades af hennes hämnd — »Gyges und sein Ring» (1854) — anmärkningsvärda. Han pröfvade ock mot slutet af sitt lif sina krafter på att dramatisera Nibelungensagan. Hebbel var i viss mån, trots det att han bottnade i romantiken, en modern klassiker och tillika — fast han icke ville kallas realist — en realistisk psykolog. Härutinnan var han, som det sagts, den ungtyska skolans fulländare på samma gång som i viss mån dess motsats.

Otto Ludwig (1813—65), liksom Hebbel, Immermann och senare Keller målsman för hvad man kallat »der poetische Realismus», var en ifrig Shaksperebeundrare och samtidigt en bekämpare af den Schillerska epigonstilen. Hans dramaturgiska uppsatser förebåda i flere afseenden den Ibsenska realismen. Sent slog han igenom med sitt drama »Der Erbförster» (1850), i hvilket karaktärsteckningen är af en märklig kärnfullhet, särskildt hvad gäller hufvudpersonen, som drifver den instinktiva rättskänslan öfver till det absurda och på grund af det mest trilska rättshafveri störtar sig i olycka, men tragiken är den rena slumpens, och händelseutvecklingen står icke schicksalsdramatikens efter i osannolikheter och underligheter, något som redan Hettner klarligen ådagalade. Rätt storslagen är hans fornjudiska tragedi »Die Makkabäer» — åtminstone i anläggningen, hans roman »Zwischen Himmel und Erde», som skildrar ett tragiskt lefnadsöde i en småstadsomgifning, skattas högt. Ludwig uppfattar sig själf i första rummet som realist bland annat i sin kamp mot den Schillerska efterklangen, han är tillika motståndare till romantiken, ur hvilken han utgått, och han står i flere punkter

Digitized by Google

det unga Tyskland nära, men han är en svuren fiende till indragandet af främmande tendens i dramat, hvilket han anser vara ett fel både hos Schiller och hos ungtyskarne.

Franska kulturförhållanden.

I Frankrike intager den egentliga filosofien under dessa årtionden en rätt tillbakaskjuten ställning. Den psykologiska skola, som utgått ur Condillacs riktning, men som tog djupare grepp, hade en del representanter, men den officielle ledaren af julikonungadömets filosofiska undervisning var »statsfilosofen» Victor Cousin, en eklektiker, som sökte förena hvad han fått lära från de mest skilda håll och bl. a. tillämpade drag ur den tyska spekulativa filosofien, ehuru han ej lär kunnat läsa tyska, utan blott genom umgänge och samtal med tyskar fick begrepp om de Schellingska och Hegelska systemens grundlinjer. Elakt nog säger Brunetière att hans metod bestod i »bekräftelsen af Victor Cousins rätt att taga ur alla system Victor Cousins egendom».

Det var på sociologiens område som det franska tänkandet nu gjorde sina mest beaktansvärda insatser. Den ofvan nämnde bekante svärmaren grefve Saint-Simon († 1825) hade häfdat att en ny samhällsordning blott kunde genomföras om en ny världsåskådning, byggd på de positiva vetenskaperna, trängde igenom. Gentemot de konstitutionella striderna om regeringsform betonade han vikten af den sociala förnyelsen, han predikade en ny kristendom, där kärlekens bud skulle tillämpas redan här nere; det jordiska lifvet skulle komma till sin fulla rätt och ej blott vara medel för en öfvernaturlig existens. Främst skulle arbetarklassen höjas, intellektuellt och ekonomiskt. Dessa tankar, som framkastades utan djupare vetenskaplig motivering, halft gissningsvis, hade en stor verkan. Väl saknade hans arbeten både inre och yttre förutsättningar för ett bestående värde. Men hans idéer slogo eld och ur hans skola utgick en skara lärjungar, hvilka närmare utformade det drag af socialism, som egentligen blott antyddes hos Saint-Simon. Deras sträfvan att i enlighet med mästarens ord genom samverkan af mänskliga krafter fullända herraväldet öfver naturen inspirerade också en rad af storartade företag, som omdanade Frankrikes materiella lif: järnbanor, kanaler, fabriker, banker. Af Saint-Simon påverkades ock en rad teoretiske och praktiske nationalekonomer; äfven en filosof som den originelle tänkaren Auguste Comte (1798—1857), grundläggaren af den strängt empiriska positivismen, som spelade en så betydande roll å ömse sidor om Kanalen, Renans, Taines, Stuart Mills lärofader, var en lärjunge af Saint-Simon, ehuru han under dennes sista tid skilde sig från honom. Emellertid utvecklade sig Saint-Simonismen under led-

Digitized by Google

ning af »fader» Enfantin till en rent socialistisk riktning, som till sist fick en fullkomligt fantastisk och utopisk karaktär och utmynnade i ett samfund af »bröder» och »systrar»; de underliga teorier om könsförhållandet, som Enfantin predikade, sprängde sekten och vållade en konflikt med rättvisan.

Saint-Simonismens idéer, som åren 1831—32 funnit ett organ i den förut mera moderat reformatoriska tidningen »Le Globe», uppmärksammades öfver hela Europa, ej minst i Sverige.

En annan tidsrörelse af betydelse var det »nykatolska» försöket att försona påfvedömet med frihetens och demokratiens sak. Dess mest glödande målsman var den liberale ultramontanen Lamennais (1782—1854), ursprungligen ytterligtgående teokrat, som i »L'Avenir» med stor framsynthet utpekade vägen för ultramontanismens segertåg. En påflig bannbulla dref honom likväl att bryta med Rom och i den världsberömda skriften »Paroles d'un croyant» (1833) predikade han en kristlig socialism. Det var ett glödande angrepp på furstarne, ett anatema mot olikheten i världen — eller som Geijer nämnt det — »ett härskri af den protesterande katolicismen i dessa yttersta tider». Skriften var hållen i predikostil och härutinnan uttryck för författarens starkt religiösa anda, men tillika fann man revolutionsmannen i den hätska, våldsamt agitatoriska formen. Ordalagen minde om Israels profeter, men stundom hördes ock ett eko af Miltons store affälling. Hillebrand förklarar, att denna bibliska predikan till äfventyrs var den mest vältaliga, som sedan evangeliet slungats i världen för att förkunna att de ytterste skulle varda de främsta, dock så att de ej blott skulle vinna himmelen utan äfven jorden; de rike, de mäktige, de lärde voro enligt Lamennais de armes, svages och enfaldiges fiender; det var intet mildhetens evangelium, utan ett vredens han predikade, då han kallade hyddorna till krig mot palatsen.

Den franska historieskrifningen är under detta tidsskede, såsom redan i förra delen nämndes, synnerligen rik; representanter möta för skilda metoder och skilda politiska doktriner, vetenskapsmän och dilettanter täfla att offentliggöra bandrika skildringar. Redan under 1820-talet hade Thierry framträdt såsom den berättande skolans målsman och genom sin skildring af normannernas eröfring af England infört en romantisk framställningsform i historiografin samt i motsats till Voltaireefterföljarnes något färglösa analys sökt göra rätt åt de lifliga detaljerna; det brister honom emellertid i källkritik; tendensen är närmast borgerligt liberal och riktad mot aristokratien.

Af större betydelse var en annan representant för hvad man

Digitized by Google

kallat »l'école de l'imagination» Jules Michelet (1798—1874), som framträdde i medveten motsats till den »doktrinära» historieskrifningen som t. ex. Guizots, en lyriskt subjektiv skildrare i Rousseaus anda, som betraktar historien såsom ett återuppväckande af forntiden, ett framkallande af stämningsbilder. Hans stora skildringar ur Frankrikes nationalhistoria, som började utkomma 1833, bilda kanske snarare ett »nationellt epos» än en historia; — detta gäller framför allt skildringen af franska revolutionen, där revolutionstidens stämning är återgifven med oförliknelig makt och medkänsla; Taine ställer Michelet i främsta ledet ej blott af franske historiker utan ock af franske diktare. Han har äfven behandlat andra ämnen t. ex. kvinnans historia.

Hans motpol är i vissa afseenden Guizot (1787—1874), julikonungadömets minister, en efterföljare af upplysningens mera nyktra riktning, en filosoferande historiker, som af historien vill draga lärdom för samtiden, snarare än i färgrika skildringar återväcka det förgångna; han har skildrat den engelska revolutionens historia och likaledes gifvit framställningar af den franska och den europeiska kulturens utveckling.

En annan politiker som framträdde som historiker var Thiers (1797—1877), som i sina skildringar af konsulatets och kejsardömets historia ingalunda är doktrinär liberal, som har skarp blick för den konkreta situationen och ägnar detaljerna en stor uppmärksamhet; mindre kännetecknas hans verk af vida vyer.

En betydande författningshistoriker af realistisk läggning var Alexis de Tocqueville (1805—1859), en Montesquieus lärjunge, hvars hufvudverk handlar om den amerikanska demokratiens utveckling och är rikt på nya synpunkter; en påbörjad framställning af »l'ancien régime», hvari han ville påvisa revolutionen såsom resultatet af det föregående, blef endast en torso, men har af Fueter kännetecknats som »den första verkligt filosofiska bok öfver politisk historia».

På det i trängre mening kulturhistoriska och litteraturhistoriska området är Sainte-Beuve (1804—1859) märkesmannen, en skriftställare af europeisk betydelse. Han hade ursprungligen tillhört det romantiska »Cenaklet» men lösgjorde sig och blef t. o. m. en rätt bister kritiker af den af honom beundrade Hugo. Han började som romantisk diktare, men utvecklade sig till historisk psykolog; han afskydde systematiserande, formell kritik och grundlade en historisk psykologisk metod, som senare vunnit efterföljd i olika land. Han är lärofader för Taine, för Georg Brandes, för Oscar Levertin. Såsom essayist var han under nära ett halft sekel utom-

Digitized by Google

ordentligt alsterrik; han var, yttrar Faguet, »framför allt mannen som föddes att förstå allt, att älska allt (åtminstone för nöjet att förstå det) och att förklara allt med en underbar intelligensens skicklighet».

Fransk diktning.

Den franska nyromantiska diktningen hade ursprungligen haft en reaktionär karaktär. Chateaubriand, som varit den katolska kristendomens diktare, hade tillika varit politisk återgångsman. Den unga nyromantikens höfding — Hugo — började ock som legitimist.

I allmänhet spelade likväl icke de politiska åsikterna någon roll för medlemmarne af Cenaklet, som endast förenades af en konstnärlig princip, hvilken reagerade mot klassicismen och perukstilen och i sin blinda afvoghet mot 1600-talets poesi låtsades sympatisera med den i grunden vida mera förkonstlade diktningen från 1500-talets senare hälft — Ronsard och hans skola.

Men mot slutet af Karl X:s regering blef romantismen äfven politiskt oppositionell. De unges organ »Le Globe» bekände sig öppet till den romantiska litteraturen samtidigt med att det häfdade en visserligen konungatrogen men liberal ståndpunkt. Senare blef »Le Globe», som nämndt, rent af organ för Saint-Simonisterna. Men då hade romantikerna och deras vänner lämnat bladet.

Ungefär samtidigt med den politiska revolutionen af 1830 hade den litterära vunnit en del segrar. Redan några månader före julirevolutionen hade, såsom i förra delen omtalades, Victor Hugos »Hernani» gått öfver scenen på Théâtre Français (februari 1830); ännu tidigare hade en romantisk opera som »Den stumma från Portici» af Auber och Scribe uppförts på Stora operan. På den lysande konstutställningen 1831 inköpte den nya regeringen den romantiske mästaren Eugène Delacroix' prisbelönta »Frihet på barrikaden». Och Victor Hugos »Marion de l'Orme», som varit förbjuden af den gamla regeringen — något som säkerligen bidragit till hans politiska omkastning — blef nu uppförd. Men befrielsen betecknar ingen ny rik produktion för den romantiska diktningen. Skördetiden under 1830- och 1840-talen, har det yttrats, är påfallande fattig i jämförelse med det föregående skedets såningstid.

Man sträfvade efter konkret, naturenlig verklighet och fäste mera vikt vid det råa stoffet än vid dess konstnärliga genomarbetande. Särskildt spelade det historiska eller kvasihistoriska en stor roll i drama, roman, opera, målning, och man lade härvid mycket an på det yttre, på kostymen, lokalfärgen, på det »stoffliga», på spänning och nyfikenhet. De viktigaste arbeten af detta

Digitized by Google

slag under 1830- och 1840-talen — arbeten som äfven i utlandet spelat en stor roll — voro Victor Hugos förut omnämnda roman »Notre Dame de Paris» (1831), och hans tragedier, Dumas' romaner och tragedier samt de Scribeska operatexterna till Aubers, Meyerbeers, Halévys musik.

Nu börjar ock Napoleons gestalt åter visa sig som eröfrare, denna gång ej af land men af sinnen, och utnyttjas i visa, i drama och roman, i målning.

I dikten och ej mindre i romanen grepo nu världssmärtan och medlidandet med de i samhället förolyckade omkring sig. Byronismen satte spår i fransk diktning dels — för att tala med Estève — hos generationen af 1825 såsom melankoli och satanism, dels hos släktledet af 1830 såsom ironi och passion. Byron, som själf mottagit intryck från Frankrike — Rousseau, Chateaubriand —, hade redan under 1820-talet öfvat inflytande på män som Lamartine och Hugo och fann nu klangbotten för sin världssmärta äfven hos ett något yngre släkte. Hos Victor Hugo, som nu fördjupade sin lyrik och utgaf samlingar som »Les Orientales» (1829), »Les feuilles d'automne» (1831), »Chants du crépuscule» (1835), är optimismen visserligen öfvervägande, men det Byronska inflytandet skönjes i österländska stämningar och äfven i de melankoliska tvifvelsmålen, som i »Les feuilles d'automne» bryta Hugos barndomstro. Desto mera framträdande är Byronsarfvet hos den diktare, om hvilken Heine sagt de vackra orden, att komediens musa berört hans läppar och tragediens hans hjärta, »Cenaklets» Benjamin, Alfred de Musset (1810—1857). Hans diktning förenar så många olika element af glädje och melankoli, ironi och lidelse, flammande lyrik och lekfull fantasi alltifrån skräckstycket »Rolla», där han kastar poesiens belysning öfver en världstrött ung roués lifsbankrutt, och de dikter, »Les nuits», dialoger med hans sånggudinna, i hvilka han klagar öfver sin melankoliska ensamhet, och till de eleganta romantiska komedier, som samtliga »utgöra en hymn till kärleken och till kärleken såsom enda anledningen att existera», för att nyttja Brunetières ord, samt de utsökta studier i konversationsstil, hvari han pånyttföder »proverben».

Ett Byroniskt drag skönjes ock hos den ypperste representanten för den ideala romantiska romanen, den kvinna som så omildt ingrep i Mussets lif, Aurore Dupin-Dudevant, världsberömd under mansnamnet George Sand (1804—1876). Utgången ur Rousseaus upproriska individualism ger hon i sin rikhaltiga alstring, allt ifrån de första revolutionsromanerna i 1830-talets första år — »Indiana», »Valentine», »Lélia» — och till de sista årens efterskörd, lyriskt

Digitized by Google

romantiska uttryck åt de känslo- och tankeströmningar, som hon en efter annan omfattade eller — kanske snarare — som ingåfvos henne af de olika män hon stod nära, eller hvilkas idéer hon beundrade. Men bland alla idékorsningar bevarar hon, som Brunetière fint anmärker, alltid ett litet hörn af Berry i sitt hjärta: kärleken till naturen och till landtlifvet, som särskildt ger sig luft i 1840-talets landtliga idyller med deras skildringar af bondelif. I hennes romandikt intager frågan om äktenskapet ett framträdande rum; hon kämpar mot att det skall kunna utgöra ett hinder för den personliga lyckan; hennes eget lefnadsöde dikterade hennes flammande gensaga mot hvad hon ansåg vara ett slafveri. Hon är framför allt passionens tolk och härutinnan en arftagarinna af Rousseau, sådan denne framträder i förra hälften af »La nouvelle Héloise». Från 1840 blefvo hennes romaner mera reformerande och burna af social, humanitär tendens. George Sand sade sig i motsats till Balzac vilja skildra människorna sådana de borde vara. Brandes har skarpsinnigt omtolkat denna hennes utsago till »sådana de kunde vara, om icke samhället hämmade deras andliga växt».

Hennes motbild, som framför allt ville skildra människorna sådana de voro, var som nämndt den ur romantiken utgångne realisten Honoré de Balzac (1799—1850), författaren af den stora romancykeln »La comédie humaine», som tillämpar Walter Scotts metod med dess noggranna beskrifningar, lokaliseringar, släktledningar o. s. v. på samtidens lif i landsorten och Paris. Han är, som det sagts, samtidssedernas ej blott målare utan historiker. Hans romaner lida ofta af melodramatiska intriger i den sämre romantikens smak, men han skildrar karaktärer och typer af mäktig sanning, dock mindre i samhällets öfre lager — där figurerna icke höra hemma — än när det gäller borgerskapet och lägre klasser, då hans psykologi är sällsynt träffsäker. »Hans tunga hand rycker i tu den unga flickans drömnät, när han tager på det, men den 30-åriga kvinnans fulla, tunga passion mäktar han skildra; han är de plumpa och osammansatta makternas diktare. — — Här är hans själsliga intuition af en säkerhet och ett djup som på sitt område icke viker för någon af diktens stora människoskildrare» (Vedel). Särskildt intresserar honom pänningens problem. Under sin lifstid lästes han visserligen mycket och beundrades äfven, men betraktades knappast som jämnbördig med de andra storheterna — Lamartine, Hugo, Musset och George Sand —; efter hans död blef förhållandet omvändt, den nya naturalistiska romandikten såg i honom banbrytaren, sin ättefader, vida öfverlägsen de andra samtida.

Balzac, som f. ö. äfven skrifvit en märklig naturalistisk komedi

Digitized by Google

»Mercadet», med ämne ur finansvärlden, var tillika genom sina romaner en föregångare till den nyare franska sedekomedien; Faguet förmenar att hvarken Augiers eller Dumas fils' dramatiska skapelser skulle blifvit sådana de blefvo utan Balzac, som därigenom medverkade till att rycka den franska teatern ur den Scribeska konventionalismen.

Ifrare för läran »l'art pour l'art» som Beyle (»Stendhal»), Gautier, Mérimée fortsatte alltjämt sitt utsökta författareskap.

Men vida mer än dessa representanter för det rent konstnärliga i dikten uppmärksammades målsmännen för en romandikt, som lade an på att fängsla allmänhetens lust för »det spännande».

Mästaren härutinnan var Alexandre Dumas d. ä. (1803—1870), som tillhört romantikens förtrupp och var den som med dramat »Henrik III» — det första romantiska drama, som slog igenom — väckte så stora förhoppningar och som äfven författade en del andra litterära dramer, till dess han så småningom närmade sig det melodramatiska effektstycket. Emellertid lockade honom romanförfattarskapet och han visade sig här blott allt för benägen att tillmötesgå tidningsföljetongens kraf på spänning. Han blef så småningom en mångskrifvare som — med tillhjälp af andra författare, däribland ingalunda obetydliga — hade flere romaner samtidigt på stapeln. En glänsande framgång vunno »De tre musketörerna» (1844) och dess båda fortsättningar »Myladys son» (1845) och »Vicomte de Bragelonne» (1847), i hvilka han vårdslöst handskades med historien men där hans hurtiga skildring af de mest äfventyrliga tilldragelser fängslade läsekretsen och fängslar den än i dag; i synnerhet gäller det den manliga ungdomen. Detsamma är fallet med den än mera äfventyrliga men mera osunda hämndhistorien »Grefven af Monte-Christo» (1841—1845), som är typisk för den »spännande» följetongsgenren. Hans flesta öfriga romaner ha sjunkit i glömska.

Knappast mindre framgång hade hans närmaste medtäflare på den industriella romanens område Eugène Sue (1804—57). Han var skeppsläkare och författade en rad sjöromaner, i hvilka han visade sig hafva aflyssnat sjöfolket dess uppfattning af skeppet såsom ett besjäladt väsen; mycken beundran väckte »Vakttornet Koat-Ven», »Salamandern» o. a. Denna sida af Sues författareskap har icke varit utan inflytande på Viktor Rydbergs ungdomsroman »Fribytaren på Östersjön».

Men från sjöromanerna öfvergick Sue med 1840-talets början till de spännande sociala och socialistiska sensations- och tendens-

Digitized by Google

Victor Hugo.
Litografi af Delpech efter originalteckning af Mauris.

Honoré de Balzac.
Efter teckning af Chr. Vogel von Vogelstein.

George Sand i mansdräkt.
Efter gravyr af Calamatta.

Alexandre Dumas den äldre.
Efter litografi af A. Devéria.

Digitized by Google

Digitized by Google

romanerna, fyllda med vällustiga detaljskildringar ur hufvudstadens lif och med hårresande brottmålsscener. Särskildt i »Parisermysterier» (1842—43) och »Den vandrande juden» (1844) jaga händelserna hvarandra utan rast eller ro; dessa romaner formligen slukades i alla land. Äfven serien »De sju dödssynderna» tillhör hans populäraste verk. I hans fotspår gingo Soulié, Paul Féval och andra; och i olika länder fann han efterföljare, som skildrade sina hufvudstäders »hemligheter». Så hos oss Blanche och Ridderstad.

Den »lätta» romanens, grisettromanens målsman var den i planläggning och i stil ytterst vårdslöse Paul de Kock (1793—1871), hvilken man likväl ej kan frånkänna en viss kvickhet och godt humör; hans lustiga, självsvåldiga romaner blefvo en omtyckt ungkarlslektyr i alla land och funno äfven hos oss efterföljd.

Inom dramat hade snart den egentliga romantiken talat ut. Victor Hugos nederlag med den misslyckade »Les burgraves» (1843) betecknar slutet på den egentliga romantiska tragedien. En ung genial skådespelerska, Rachel, hade blåst nytt lif i det gamla klassiska sorgspelet och väckt nytt intresse för Corneilles och Racines tragiska kvinnoroller. Samtidigt med »Les burgraves'» fiasko hade en ung man från landsorten, François Ponsard (1814—1867) gjort lycka med en studie i den klassiska stilen — »Lucrèce»; han blef nu hufvudman för en »école de bon sens», som hyllade »förnuftets poesi» och hvartill äfven den unge Augier slöt sig. Därur utvecklade sig emellertid icke någon ny klassicitet — »Lucrèce» gjorde ingen sommar — men väl blef denna skola utgångspunkten för de kommande årtiondenas realistiska sedekomedi (Augier, Dumas fils o. fl.). Den dramatiker, som beherrskade ej blott Frankrikes utan man kan väl säga världens teatrar under dessa årtionden, särskildt under julikonungadömet, var emellertid Eugène Scribe (1791—1861), en ringa ande, men en skicklig »romantisk» faiseur. Ur hans ymnighetshorn flödade alla möjliga dramatiska alster: komedier i högre stil, historiska stycken, lustspel, vådeviller, operalibretton i öfvervåldigande mängd — exempelvis äro mer än hundrade stycken af honom spelade i Stockholm. Han var en stor leverantör, för hvilken hufvudsaken var tekniken, särskildt styckets konstruktion; han lade icke vidare vikt vid att framställa lifvet eller studera passionerna, men han förstod sitt handtverk. Han var en mästare i intrigläggning, i åstadkommande af dramatiska eller rättare teatraliska effekter och vissa af hans stycken äro i detta afseende mönstergilla, exempelvis »La çamaraderie» (»Kotteriernas makt»), där denne bourgeoisiens gunstling gisslar sina

Digitized by Google

gynnares seder, eller »Bataille de dames» (»När damerna föra krig»), som verkar som ett dramatiseradt schackspel, eller de berömda historiska intriglustspelen »Bertrand och Raton», »Ett glas vatten», »En saga af drottningen af Navarra». Han har också skapat en rad af de allra mest populära operatexterna, »Hvita frun», »Fra Diavolo», »Svarta dominon», »Den stumma», »Muraren», »Hugenotterna», »Judinnan», »Robert af Normandie» o. s. v., af hvilka de gladare äro vida öfverlägsna de tragiska, på hvilka senare Heines elaka epigram om »Robert» passar:

»Es ist ein grosses Zauberstück
Voll Teufelslust und Liebe;
Von Meyerbeer ist die Musik —
Der schlechte Text von Scribe.»

Med alla sina brister betecknar Scribe en viktig insats i 1800-talets dramatik. I läggandet af en intrig så att den väcker åskådarens nyfikenhet var han en mästare; i hans skola ha gått många helt annorlunda betydande andar både i Frankrike och utlandet, som lärde af hans teatraliska »grepp». I Norden hafva författare som J. L. Heiberg, Hertz, den unge Ibsen, den unge Björnson varit hans lärjungar, likaså i Tyskland Gutzkow o. a.

I sitt eget land bildade han skola och flere hans lärjungar blefvo äfven populära hos oss. Sålunda Bayard, (»Richelieus första vapenbragd», »Debutanten och hennes far»), Mélesville (»Michel Perrin»), Dumanoir och Dennery (»Don Cesar de Bazano») och många flere. Dessa och andra försågo äfven de svenska teatrarne med repertoar under årtionden; hälst den inhemska dramatiken var så sparsam och man äfven från Tyskland och England hade föga att hämta. Dessutom florerade i Frankrike en afart af den romantiska tragedien i boulevardteatrarnes sensationella melodramer, som endast afsågo att spänna nerverna till det yttersta.

Engelsk kultur.

I det britiska riket blomstrade under drottning Viktorias regering en rik litteratur.

Inom tänkandets område fortsattes den empiriska strömning, som ägde häfd i England; praktiska, politiska och religiösa intressen trädde härvid fram i förgrunden. De båda män, som fasthållit det filosofiska intresset vid öfvergången till 1800-talet och som räddat det bästa af upplysningstidens idéer in i den nyare tiden, den redan flere gånger nämnde Jeremy Bentham (1748—1832) och James Mill (1773—1836), äro i främsta rummet praktiskt intresserade och ställa den äldre skolans etik och psykologi

Digitized by Google

i reformidéernas tjänst. De voro, yttrar Höffding, hvars framställning jag här följer, två mäktiga klippor, som höjde sig i det nya århundradet och mot hvilka romantikens böljor bröto sig, och det var af utomordentlig vikt för Englands andliga lif, att de nya strömningarna mötte så öfverlägsne och karaktärsfaste målsmän för den gamla tiden. Den betydelse Bentham, som redan på kontinenten vunnit efterföljare, och hans lärjunge James Mill hade för humana och politiska reformer i England kan näppeligen öfverskattas; i deras tidskrift »Westminster review», som trädde i motsats till de gamla partiernas tidskrifter (»Quarterly review» och »Edinburgh review»), framlades de nya idéerna och gjordes »utilitarismens» grundsatser gällande; James Mill var f. ö. den andlige fadern till den första liberala parlamentsreformen; han angrep aristokrati och hierarki och ledde från sin studerkammare den stora klasskampen, men gick försiktigare fram än Bentham och ville icke utan vidare proklamera allmän rösträtt utan låta denna reform ske gradvis; närmast gällde det medelklassens emancipation. På psykologiens och etikens område utvecklade han närmare Benthams åskådning och sökte med hjälp af associationspsykologien påvisa att ointresserade känslor kunna utveckla sig ur elementära känslor, likaväl som de egoistiska, och att andras välgång, som ursprungligen endast vore medel för den enskildes väl, äfven kunde blifva syfte för honom (altruism). Denna skolas åskådningssätt kom att gifva en mycket viktig insats i svenskt politiskt och socialt reformarbete; för att blott nämna tre namn: Richert, Lars Hierta, Fredrika Bremer. En lärjunge af Bentham och den äldre Mill var John Stuart Mill, men han utvecklade sitt tankesystem, som framlades på 1840—60-talen, under påverkan äfven från nya källor: Comte, Saint-Simonisterna och Carlyle. Han har först i ett senare skede öfvat ett icke ringa inflytande äfven på utomengelskt tänkande och samhällsvetenskap.

Den romantiska personlighetsfilosofien, som gjorde gällande att det funnes andliga värden, som icke erfarenhetsfilosofien kunde förklara, fann målsmän i två personligheter, som båda tagit djupt intryck af tyskt andelif. Den ene var skalden Samuel Taylor Coleridge (1772—1834), en af »sjöskolans» diktare, som blef den spekulativa tyska filosofiens apostel i England och öfvade en befruktande verkan på ett yngre släkte, icke uteslutande till godo, då han, som Carlyle uttryckt det, flydde från lifvet till en teosofisk drömvärld och gaf »transscendentalt månsken».

Den andre var en af de mäktigaste personligheterna i Europas andliga lif, den originelle tänkaren, diktaren, historikern Thomas

Digitized by Google

Carlyle (1795—1881), som mindre lade vikt vid den tyska spekulativa filosofien än vid det häfdande af personlighetens värde, som han lärt hos de tyske humanisterna och skalderna Goethe och Schiller samt hos Kant och Fichte.

Såsom tänkare och religiös personlighet intog han en i hög grad isolerad ståndpunkt, på hvilken likväl i viss mån kan lämpas de Ibsenska orden om den ensamme som den starkaste. Men han ådagalade jämte stora egenskaper tillika en oerhörd ensidighet. Han saknade allt intresse för den yttre naturen och tillämpade Kants lära om tinget i sig och fenomenen i rent romantisk anda. I sitt poetiskt filosofiska arbete »Sartor Resartus» (i stilen påverkadt af Jean Paul) gjorde han gällande att lika litet som man borde bedöma mannen efter kläderna, lika litet hade man utgrundat tillvaron, därför att man kände fenomenen. Med denna åsikt var Carlyle en motståndare till naturvetenskap och empirisk filosofi samt saknade ock sinne för idealiteten i det ständiga, trofasta arbete i vetenskapen, som fogar sten till sten, liksom han saknade uppfattning af betydelsen af sammanhängande sträfvanden på praktiska områden, för filantropi och praktisk politik. Betecknande är Froudes uttalande att »Carlyle bekämpade Darwins åsikt om arternas ursprung, men fruktade att den var sann».

Lika litet som Carlyle var naturvetenskapen och den empiriska filosofien bevågen, var han anhängare af den gällande teologien; kyrkotron var honom främmande, ehuru han var en religiös natur. Han hyllade närmast, menar Höffding, samma religiösa uppfattning som Goethe eller Fichte i dennes senare skrifter. Ett säreget drag hos Carlyle är hans åskådning, att det som skall bära framtiden är vördnaden för de stora människorna, för hjältarne, för de utvalde andarne. Men hjältedyrkan skulle främst visa sig i att man själf hade hjältesinne.

Äfven som historiker är Carlyle subjektivist, t. o. m. ännu subjektivare än Michelet, ty om dennes demokratiska nationalism var ensidig, så berörde Carlyles historiebetraktning icke alls sociologiska eller ens politiska problem. Hans historiska verk omhandla Cromwell, franska revolutionens historia och Fredrik II. Deras förtjänster ligga i en utomordentlig skildringsgåfva, som särskildt mäktade återgifva den egenartade, väldiga öfvermänniska, som hette Cromwell, hvars anseende Carlyle återställde, eller stämningsbilder sådana den franska revolutionen erbjöd och detta i en originell, excentrisk hammarslagsstil med talrika paradoxer. Högst olika har hans historieverk bedömts. Det har sagts att han saknar djupare historiska kunskaper och kritisk metod. Taine ansåg

Digitized by Google

»Cromwell» för en mönsterbiografi, under det en i statstjänsten grånad historiker som James Stephen förklarade, att »phrasemaking is not thoughtfinding»; den nyare historiografiens tecknare, Fueter, fäller det hårda ordet att den vetenskapliga historieforskningen icke kan erkänna Carlyle som en tänkare, hvilken sträfvar efter sanning och kunskap, utan blott som en predikare, som söker tröst i historien och gör dess tilldragelser till text för uppbyggliga betraktelser.

Men just som predikare, som »siare» har Carlyle spelat en betydande roll i sitt hemland, låt vara att han stod utanför partierna eller just därför. I politiskt afseende förenar han egendomliga motsatser af konservativ och radikal tankegång. Leon Keller har sökt uppvisa att viktiga punkter i Carlyles åskådningar (t. ex. identifierandet af makt med rätt, uttalandet att lifegenskap är bättre än herrelöshet, öfverskattandet af den medeltida idealstaten) äro hämtade ur den heliga alliansens lärofader Karl v. Hallers vapenkammare. Å andra sidan blödde Carlyles hjärta, då han såg arbetarnes nöd och de besittande klassernas likgiltighet härför; i vissa punkter var han rent radikal och angrep sin samtids ledare såsom mammonister, de där trodde på teorier, debatter, pappersförfattningar, pängar och lyx och icke brydde sig om den sedliga världsordningen; därför hyste han — den konservative romantikern — medkänsla med den socialistiskt färgade chartismen, ehuru han icke trodde på massväldet. Den Benthamska utilitarismen och Manchesterteorien samt låt-gå-systemet bekämpade han och såg framtidsidealet i oegennyttige, varmhjärtade ledare af det organiserade arbetet, som utan klemig filantropi sökte afhjälpa nöden. Carlyle verkar som en pånyttfödd puritan. Det finns f. ö. drag i hans åskådning, som synas mig erinra om Geijer, bl. a. föreningen af ursprungligen konservativ åskådning med ett socialt patos, det höga uppskattandet af den starka personlighetens betydelse i historien, och till sist äfven förkärleken för slagord, ja t. o. m. för paradoxer.

En historiker af annan karaktär är hans motpol, den liberale politikern och häfdatecknaren Thomas Babington Macaulay (1800—1859), som bygger på upplysningstidens världsåskådning och hvars liberala whiguppfattning står lika fjärran från sin tids toryåskådning som från radikalism. Han var i motsats till Carlyle optimist och såg i den engelska reformrörelsen idealet för politisk vishet samt i de tilldragelser, som timat i England sedan revolutionen, förutsättningarna för samtidens lyckosamma tillväxt. Han är det liberala parlamentsväldets apologet.

Digitized by Google

Såsom historisk skildrare och berättare är han oöfverträffad. Han sade sig vilja med sin historia »för några dagar utränga den nyaste moderomanen från unga damers bord». Han förstod ock att med samma skicklighet som den ypperste dramatiske tekniker leda intrigens trådar och sörja för omväxling i rätta ögonblicket. Han ville i sin »Englands historia» rekonstruera det förflutna på ett sätt, som täflade med de bäste historiske romanförfattare. I öfrigt sträfvade han, trots sin klara whigståndpunkt, efter opartiskhet. I stilen älskade han jämförelser, de s. k. »Macaulay flowers», liksom äfven tillspetsade epigrammatiska vändningar efter mästaren Tacitus' föredöme. Macaulay var äfven en berömd essayist, icke minst på det litterära området. Vid sidan af Macaulay var George Grote (1794—1871) den mest betydande inom den liberala engelska historiska skolan, han tillhörde närmast de utilitaristiske radikalerna och stod J. Stuart Mill nära; hans hufvudverk är den forngrekiska historien, där han ådagalagt mycken lärdom och historisk kritik, men hans uppfattning lider af ett öfverskattande af de politiska formerna, statsbegreppet på bekostnad af samhällets öfriga funktioner, särskildt hushållningen, ett gemensamt drag för tidens liberala häfdateckning.

Engelsk diktning.

Inom den engelska skönlitteraturen representeras den egentliga »poetryn» efter Byrons, Shelleys och Keats' bortgång af några få betydande namn, som i allmänhet först göra sig gällande på 1840-talet. Alfred Tennyson (1809—1892) är närmast en efterromantiker af ett fint kynne, epiker, men framför allt lyriker och särskildt elegiker med starkt herravälde öfver språket. Robert Browning (1812—1889) är en mindre formfulländad, men djupare om än något svårfattlig lyriker, en poetisk psykolog; hans maka Elizabeth Barrett Browning (1806—1861) vann uppmärksamhet genom sina sociala dikter, som gåfvo uttryck åt medkänslan för de under maskinernas herravälde slafvande, särskildt barnen i fabrikerna, och åt ett humant patos. Äfven Thomas Hood (1799—1845) författade sociala dikter med afsiktligt kärf realism, under det Ebenezer Elliot i sina »Cornlaw rhymes» (1831) gjorde sig till poetisk tolk för kampen mot spannmålstullarne. En framstående diktare på engelskt tungomål var amerikanen Longfellow (1807—1882), hvars något eklektiska, af tysk klassicism påverkade diktning vann stor popularitet öfver allt; särskildt gäller det hans hexameterdikt »Evangelina». Ursprungligare var dock en annan amerikan, den snillrike, fantastiske romantikern Edgar Allan Poe (1809—1849), hvars vildromantiska dikter, befryndade med E. T. A. Hoffmanns och dock väsentligt skilda från dennes, öfva en egendomlig tjusning.

Digitized by Google

Inom prosadikten häfdade nu England ånyo sitt primat. Efter 1700-talets familjeroman och det tidigare 1800-talets historiska roman följde nu ett nytt skede i den engelska prosadiktens historia. Vid sidan af Scott hade en rad kvinnliga författare odlat romandikt, mest på familjeromanens område: Jane Austen — den mest betydande —, Mary Edgeworth och Susan Ferrier. Nu följde en ny blomstring af salongsromanen och den sociala romanen och från Englands romandikt gick ånyo en stor bölja ut öfver världen.

Den Byronska typen af ideala, intressanta förbrytare eller af blaserade dandys med det halft vilda, halft ljufva uttrycket gick igen i tidens fashionabla salongsroman, hvars båda främste representanter voro Edward Bulwer, sedermera lord Lytton (1805—1873) och Benjamin Disraeli (1804—1881), långt senare earl of Beaconsfield, känd såsom Englands främste konservative statsman under seklets senare hälft.

Medan Disraelis ungdomsromaner med deras fantastiska skildringar, deras politiska inslag och sociala tendens och hans spirituella ironiska småstycken mindre beaktades utom England och endast kommo att utgöra inledningen till författarens storartade politiska gärning, blef åter Bulwer, som likaledes delade sig mellan diktning och politik, en författare med popularitet öfver hela Europa, där hans romaner utgjorde den mest älskade lektyren, ej minst hos damerna. Han hade mottagit inverkan från tysk bildning och åskådning — både från klassicismens, romantikens och efterromantikens män; han tog likaledes intryck af Byron, f. ö. var han en världsman, som gärna visade sin beläsenhet och älskade att spela rollen af en Timon med »dandy pose», »ett lejon som skakar sin man, lagd i papiljotter», för att begagna ett elakt ord i en polemisk dikt af Tennyson. Hans »Pelham» (1828), i hvilken han otvifvelaktigt framställt sig själf, är en brillant och spirituell öfvermänniska med något af Werther, något af Karl Moor, något af Byron i blodet, men som för öfrigt midt i sin »dandyism» beundrar Bentham och Mill. Med utomordentlig smidighet behandlar Bulwer skilda ämnen. Särskildt älskar han att framställa tvetydiga personer i en intressant dager: sålunda i »Devereux» (1829), »Paul Clifford» (1830), »Eugene Aram», »Natt och morgon», »Lucretia»; öfverallt möta vi brottslingar med mer eller mindre intressanta drag, en typ som från Miltons Satan, via Byrons Korsar blifvit så populär. Märkligast bland dessa var utan tvifvel »Paul Clifford», som skildrar en stråtröfvare, hvilken genom kärlek till en ung flicka förädlas, undgår dödsdomen och bryter sig en ny bana i ett annat land. Bulwer, som då var genomträngd af utilitaris-

Digitized by Google

mens filantropiska idéer, dem han inhämtat i Cambridge, riktar här flerstädes angrepp på samhället såsom medskyldigt i elände och brott (se 35:te kap.) och fäller det uttalandet, att »det sämsta bruk man kan göra af en man är att hänga honom». Boken spelade en ej ringa roll för fängelsereformer och för dödsstraffets inskränkande.

I »Ernest Maltravers» (1837), som är skrifven under påverkan af Goethes Wilhelm Meister, ger han en s. k. »bildningsroman», i hvilken en mans utveckling skildras. Senare pröfvade han sig på humoristiska familjeromaner i täflan med Dickens (»The Caxtons»). Vid sidan af dessa nutidsromaner gjorde han några icke oäfna grepp i den historiska romanstilen med »Pompejis sista dagar», »Rienzi», o. a.; isynnerhet den förstnämnda blef mycket populär, då den anknöt sig till de kända ställena i det utgräfda Pompeji. Bulwer är starkare i situationsskildringar än i gestaltningskraft, hans böcker intresserade emellertid i hög grad genom sina spännande förvecklingar, men dessutom vann han många läsare genom de utslag af spirituell, en smula blaserad reflexion, som kryddade framställningen. Den förnäma världens »spleen» och »pessimism» kommo till uttryck i den blifvande lordens skapelser och bidrogo till deras världspopularitet. Äfven här i Sverige var Bulwer en mycket läst och omtyckt författare.

En diktare af högre rang och mera varaktig betydenhet var 1800-talets store humorist Charles Dickens (1812—1870), som i motsats till Bulwer utgick ur ett ringa hem och arbetade sig upp från stenograf och tidningsreporter till landets berömdaste författare. Han började med några London-skizzer och fullbordade år 1837 — samma år drottning Viktoria besteg tronen, den politiska orons, missväxtens, arbetareuppploppens år — sin året förut påbörjade första roman, »Pickwickklubben», tillkommen på förslag af förläggare och tecknare och skrifven häfte efter häfte utan direkt plan och utan egentlig handling, men skapande en grupp typer af lefvande verklighet, kringgjutna af äkta humor. Dessa skepnader, mera lefvande än några som diktats i England sedan Fieldings och Smolletts tid, blefvo utomordentligt populära och upplagan hundradubblades. Dickens var med ett slag landets folkkäraste författare, och han underlät icke att utnyttja sin framgång. Redan innan »Pickwickklubben» var fullbordad, började han trycka »Oliver Twist», en tendensroman af mera dyster läggning — i någon mån påverkad af »Paul Clifford» —, i hvilken han skildrade de djupare lagrens nöd och elände; med denna bok inledde han raden

Digitized by Google

Edward Bulwer-Lytton.
Stick af Edwards efter målning af Maclise.

Charles Dickens.
Stick af Graves efter Maclises teckning (1839).

W. M. Thackeray.
Efter litografi.

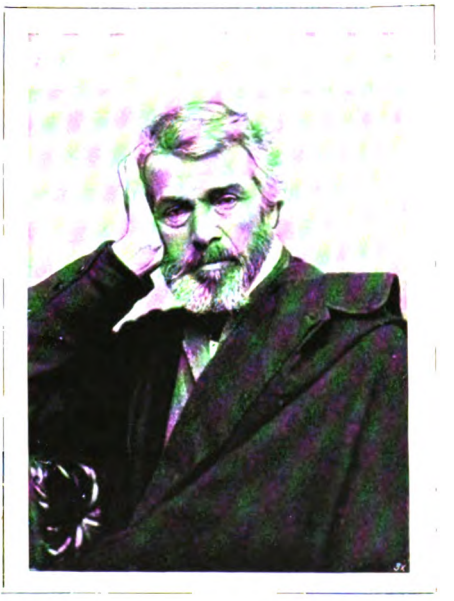

Thomas Carlyle.
Efter fotografi.

Digitized by Google

Digitized by Google

af de sociala romaner, genom hvilka han sökte väcka läsvärldens medkänsla för de olyckligt lottade.

I »Nicholas Nickleby» förenade han humoristiska skildringar med spännande tilldragelser, på samma gång äfven här en tendens framträdde, riktad mot bristerna i det privata engelska skolväsendet, hvars svagheter skildrades i bjärta färger. Sedan följde en hel rad af berättelser, bland hvilka »Barnaby Rudge» (historisk), den berömda »spökhistorien» »The christmas carol», den första af hans julberättelser (1843), vidare »Dombey & Son», det halft självbiografiska mästerverket »David Copperfield» (1849—50) och många andra, större och mindre, ökade hans popularitet. Denna bottnade främst i hans humor, vidare i hans rika skapande fantasi, hans sällsporda förmåga att dana lefvande, kanske något för typiska gestalter ur borgarklassen och ur de lägre lagren, med hvilkas vanor, talesätt, uppfattning han var förtrogen, slutligen i det patos, som låg bakom hans skriftställarskap och som kunde framträda än i bittra anklagelser mot det bestående, än åter i ett innerligt, varmt hjärtelag, som stundom hade en viss benägenhet att ge sig tillkänna i känslosamhet, ett arf från seklets början, som Dickens hade svårt att frigöra sig ifrån och som hans motståndare plägade förebrå honom. Detta drag sammanhänger dock med hans uppfattning af samhället och människorna. Såsom Cazamian i sitt arbete öfver den engelska sociala romanen påvisat, reagerar han med ett drag af kristlig känslosamhet gent emot torrheten i de utilitaristiska lärorna; häri ligger den stora sociala innebörden af hans verk; ty ehuru han icke lämnat något direkt svar på de samtida speciella samhällsproblemen, var hans makt öfver sinnena stor. Knappast någon samtida engelsk författare har så ingått i allmänhetens medvetande.

Dickens' popularitet var stor äfven utom England och äfven i Sverige tillhörde han de mest lästa. Hans direkta inflytande är till äfventyrs icke så lätt påvisbart; dock torde han icke varit utan inverkan på en skizzör och tendensförfattare som Onkel Adam, och betecknande är att Strindberg — en honom i läggningen rätt motsatt natur — nämner honom som sin egentlige läromästare, då han framträdde som samhällssatiriker.

I motsats till Dickens är hans medbroder, den andre store humoristen Thackeray (1811—1863) allt annat än känslosam; hans humor är helt genomsyrad af satir och hans lynne är utprägladt förståndsmässigt. Med etsande penna har han i romaner som »Vanity fair» (1846—48), »The Newcomes» och »Arthur Pendennis» samt i »The book of the snobs» blottat svagheterna hos

Digitized by Google

samhällets öfre lager samt medelklassen. I vissa afseenden företer han beröringspunkter med Balzac. Han är realist liksom denne och liksom sin förebild bland 1700-talets humoristiske författare, hvilka han i allmänhet med förkärlek studerat, Fielding. I hans romaner vimla personer från olika borgerliga och adliga kretsar sedda med en rationalistisk observators skarpt satiriska, ofta nog mörka blick; stundom roar det honom — som han yttrar i »Vanity fair» — att stiga ned från talarstolen och tala med sina personer, trycka dem i hand om de äro goda och ge dem ovett, ifall de äro onda. Det var så sed inom engelsk romanlitteratur alltifrån 1700-talet.

Jämte dessa märkesmän rönte en del författare i andra planet stort erkännande. Främst Frederick Marryat (1792—1848), »Kapten Marryat», Smolletts arftagare såsom sjöromanens mästare, en rättfram skriftställare, hvars naturlighet gör sig väl gällande gentemot exempelvis Bulwers eller Disraelis mera affekterade uppenbarelser. Hans bästa arbeten — »Peter Simpel», »Jakob Ärlig», »Percival Keene», »Japhet» — täflade med Fenimore Coopers indianromaner framför allt om ungdomens ynnest och äga alltjämt makt öfver den.

En betydande författarinna, särskildt i tolkningen af kvinnohjärtat, var Charlotte Brontë (»Currer Bell», 1816—1855), äldst af tre skrifvande systrar, hvars romaner »Jane Eyre» (1847) och »Shirley» (1849) vunno ej blott inhemsk utan äfven kontinental framgång — ökad genom att »Jane Eyre» i dramatisering af fru Birch-Pfeiffer gick öfver skådebanan. Denna gripande skildring af ett barnhusbarns öde blef ock mönster för en hel rad mer eller mindre lyckade skildringar af ensamstående, bildade kvinnors kamp emot ogynnsamma förhållanden och omgifningar: den s. k. »guvernantromanen». I flere afseenden bildar »Currer Bells» författarskap ett inlägg i kvinnans frigörelsekamp, icke så mycket med hänsyn till förhållandet könen emellan som ifråga om kvinnans moraliska och ekonomiska självständighet.

En representant för den kristligt sociala romanen var prästmannen Charles Kingsley (1819—1875), som författade några samhällsromaner med utpräglad tendens och varm sympati för arbetarklassen men dessutom en märklig historisk roman »Hypatia» (1853), hvars skildringar från 5:te seklet åsyftade en polemik mot den af Kingsley hatade romerskt katolska kyrkan, som vunnit en anhängare i den berömde engelske teologen och skriftställaren J. H. Newman. Kingsleys »Hypatia» äger beröringspunkter med Rydbergs »Siste atenare».

Italiensk litteratur.

Inom den italienska diktningen voro vid denna tids ingång

Digitized by Google

ännu de båda mästarne Leopardi och Manzoni hufvudena högre än allt folket — skalder af europeisk betydelse och uppskattning. Frihetsidéerna och striden för den nationella enheten fingo i Giuseppe Giusti (1809—1850), den ypperlige politiske lyrikern och satirikern, och i Giambattista Niccolini (1782—1861), den patetiske tragedidiktaren, sina målsmän.

Slavisk litteratur.

I de slaviska landen hade en af Byronism färgad nyromantik funnit egenartade diktare i de redan förut nämnde tidigt bortgångne ryssarne Pusjkin († 1837) och Lermontov († 1841) samt den store polske nationalskalden Mickiewicz († 1855). Till dessa sällar sig under dessa årtionden sydryssen Nikolaj Gogol (1809—1852), »en själ på skiljovägen», som med hela sin åtrå tillhör romantiken men bildar utgångspunkten för den följande realismen, en förträfflig skildrare, i besittning af kraftig kosackkvickhet och djup blick för den ryska landsortens försumpade förhållanden, dem han skildrat i det satiriska lustspelet »Revisorn» (1836) och i sin stora tidsbild »Döda själar» (1842), där vemod och löje förenas och själsmålningar af hög rang bjudas. Det blef dock först i ett senare skede som den ryska diktningen grep in i världslitteraturen och satte märke i seklets senare utveckling.

Ungern fann sin nationalskald på sitt eget magyariska tungomål i Sandor Petöfi (1823—1849), som förnämligast genom sina till olika språk öfversatta lyriska dikter vann världsrykte.

Dansk diktning.

En med vår egen närbesläktad diktning var den danska. Här framträdde från 1820-talets midt såsom ästetisk kritiker J. L. Heiberg (1791—1860), en son af den landsflyktige revolutionsdiktaren P. A. Heiberg och romanförfattarinnan Thomasine Buntzen, omgift med den i mordet på Gustaf III inblandade Gyllembourg-Ehrensvärd. Heiberg tillämpade i sina blad (»Köbenhavns flyvende Post» och »Intelligenssedler») den Hegelska ästetikens uppfattning af konstarternas begränsning dels gentemot Oehlenschlägers senare diktning, dels mot den yppigt groende dilettantism, som följt honom i spåren; äfven vände han sina vapen mot Tegnérs Frithiofs Saga; trots formalism och regeldyrkan ägde denna kritik obestridliga förtjänster såsom ordnande och ränsande och man skönjer dessa den hegelianska ästetikens spår i dansk kritik mer än en människoålder framåt ända in i den unge Georg Brandes' förstlingsskrifter, innan han frigjort sig från den »doctrinäre ästhetik».

I sin diktning är Heiberg visserligen romantiker men af annan art än Oehlenschläger och dennes epigoner; mindre omedelbar, mera reflekterad. Hans romantik hade, som Brandes säger, ingått förbund med Hegels kallblodiga filosofi. Han och hans släktled häfda

Digitized by Google

förståndets berättigande vid sidan af fantasien, de uppfatta skalden ej längre som en profet, som låter inspirera sig ofvanifrån, utan som en konstnär, som formar sitt stoff, »konsten är för dem en fest, en ferie från verkligheten, det förra släktets poesi var bröd och kött för lifvet; dennas är vin och dessert», yttrar Vedel. Den nya riktningen närmar sig ock det verkliga lifvet och hämtar ämnen därur lika väl som den fortfar att behandla romantiska motiv. Heiberg författar sålunda romantiska skådespel — »Elverhöj», »Syvsoverdag» —, behandlar i en djupsinnig och kvick s. k. apokalyptisk komedi, »En Sjæl efter Döden», hvilken betecknats som blomman af hans lifsverk som komisk skald och filosofisk ande, den kälkborgerliga trivialiteten; upptager i den innerliga romanscykeln »De nygifte» det mystiska gengångarmotivet o. s. v. Mest populär blef han dock genom sina många »vådeviller», lustspel med sång, i hvilka han efter franskt mönster skildrade samtidsförhållanden, lekfullt satiriskt, en smula naivt. De voro delvis påverkade från Sverige, i det att många kupletter inspirerats af Bellmanska toner, och de återverkade hit.

Honom följde Henrik Hertz (1797—1870), som f. ö. deltagit i den litterära striden vid hans sida genom att imitera Baggesens kamp för smaken i några »gengångarbref». Hertz, en fin konstnär, författade en rad versifierade lustspel och sorgspel, däribland »Kong Renés Datter» och den på folkvisemotiv byggda »Svend Dyrings Hus», den senare icke utan betydelse för Ibsens ungdomsdiktning. Dessutom skref äfven han vådeviller med äkta folkliga typer. Sångstycket växte ut till större mått i den egenartade blandning af äfventyrskomedi (närmast väl efter österrikiskt mönster) och rent realistisk nutidsskildring, som skapades af J. Kr. Hostrup (1818—1892) i dennes präktiga studentsångspel (»Gjenboerne», »En Spurv i Tranedans» m. fl.), tvifvelsutan det mest lyckade utslaget af 1800-talets danska studentpoesi, liksom Wennerbergs Gluntar äro det af den svenska.

En mera rent romantisk, högstämd skådespelsdiktning odlades af J. C. Hauch (1790—1872), en norskfödd beundrare af Oehlenschläger, hvars väpnare han var i striden mot Heiberg.

På den lyriska diktningens område har Danmark flere mästare — Poul Möller, Aarestrup o. a. —, ingen dock mera folkkär öfver hela Norden än »den unge Folmer Sanger», Kristian Winther (1796—1876), som besjöng den själlandska naturen och den ungdomliga kärleken med solljus sommarstämning. Brandes jämför den ställning som hans diktcykel »Til Een» har i dansk poesi med »Buch der Lieders» plats i tysk. Hans diktning har äfven vunnit

Digitized by Google

genklang i norr. Tidens politiska stämningar funno åter sin tolk i Karl Ploug (1813—1894), den danska studentskandinavismens sångare, bl. a. författare till skandinavismens »slagsång»: »Længe var Nordens herlige Stamme».

Tidens djupast anlagde skald var utan jämförelse Frederik Paludan-Müller (1809—1876). Under sin första tid behandlade han dels antika dels högromantiska ämnen i dikter, som röja en fin konstnärspersonlighet (bl. a. har han i »Tithon» vidrört sagan om lycksalighetens ö); i sin senaste produktion upptog han ämnen af etisk och religiös art — betydelsefullast bland dessa är »Kalanus». Störst intresse äger emellertid hans stora versifierade samtidsskildring på ottave rime »Adam Homo» (1841—1848) — en »dansk epopé», ett klassiskt verk, den nordiska litteraturens yppersta Byronfortsättning, en efterföljare af dennes Don Juan, en föregångare till Ibsens Peer Gynt, men helt igenom grodd i dansk jord; det är en svidande sann skildring af ett »normalt» människolif, en lofvande, älskvärd ynglings utveckling till kälkborgerlighet och öfvergifvande af de ideal, som en gång hägrat för honom; af en man, som sviker allt, hvarpå han trott, gäckar alla som trott på honom, förråder det bästa inom sig själf och slutar som »Baron, Geheimraad, Ridder af det hvide Baand». Litteraturhistoriskt sedt betecknar Paludan-Müllers öfriga diktning romantikens fullbordan, men hans Adam Homo dess upplösning. Den är, har det sagts: Aladdin sedd på vrångan. Så ser alltså lyckans gunstling ut!

Prosadikten finner ock en tacksam jordmån; den jutländska hedens folklif skildras känsligt och humoristiskt af Steen Steensen Blicher (1782—1848), som framträder tidigare än bondenovellisterna i andra länder. Heibergs moder fru Gyllembourg ger i sina anonyma »Hverdagshistorier» bilder ur samtidens lif; den betydande men föga alsterrike skriftställaren Poul Möller (1794—1838) har i den ofulländade novellen »En dansk Students Eventyr» grundlagt en lifskraftig realistisk berättarekonst af starkt personlig prägel; ett eget område fann den ursprungligen såsom redaktör af det kvicka politiska skämtbladet Korsaren berömde Meir Goldschmidt (1819—1887) genom sina skildringar ur det danskt-judiska lifvet, sedan följda af bilder ur andra kretsar. Världsberömmelse vann den till en början förbisedde och misskände Hans Kristian Andersen (1805—1875), som dristade bryta sig en bana, i trots af den Hegel-Heibergska ästetiken, företrädesvis genom sina i alla länder högt skattade »Eventyr», en sagodiktning, där romantisk poesi förmälde sig med drag af skarp iakttagelseförmåga och godmodig satir; detta i en form som röjde den borne berättaren.

Digitized by Google

Utanför den egentliga skönlitteraturen och dock röjande ett konstnärskap af högsta rang stod Sören Kierkegaard (1813—1855), en af Nordens största tänkarpersonligheter, den man, »i hvilken Danmarks litteratur i seklets förra hälft når sin höjdpunkt» (Brandes). Hans patos var närmast filosofiskt-religiöst men han var icke bunden vid något filosofiskt system eller någon teologisk dogmatik. Medan Strauss anföll den gällande ortodoxien och sökte lägga en ny grundval för uppfattningen af den historiske Kristus, riktade Kierkegaard ett angrepp mot den gällande »officiella kristendomen» såsom oförenlig med Kristi egentliga lära. Hans verksamhet gick ut på att visa religionens kraf på den enskilde — en oändlig kristlig individualism — och att häfda människans obetingade lydnadsplikt gentemot gudomen; det gällde att påtaga sig korset och lida martyriet i st. f. att gå den officiella kristendomens breda väg. Och hans skrifter peka på skilsmässa mellan stat och kyrka. Vid sidan af hans religiösa skrifter märkas de skönlitterära, bland dem främst Enten-Eller (1843) med dess utveckling af tvänne ståndpunkter, den ästetiska (A:s papper), som kräfver njutning, och den etiska (B:s papper), som häfdar moralen såsom lifvets mening. Vid ingendera får dock människan stanna enligt Kierkegaard. Från det etiska pekas hän mot det religiösa. Mest intresserade här den första delen, ästetikern A:s papper, som bl. a. rymde den dämoniskt själfviske »Förförerens Dagbog», där som Bing anmärkt det finnes något af den Byronske korsarens »one virtue and a thousand crimes» i orden »Thi jeg foragter Menneskene og jeg hævner mig», liksom ock af René i skräcken för ledsamhetens fasa; men »litteraturtypen har här utmynnat i filosofi». Kierkegaard var en stor språkkonstnär.

Under denna tid — 1832 — utgifver den i det föregående omtalade Grundtvig å nyo en »Nordens Mytologi» och firar därmed sitt »silfverbröllop med Nordens myter», han utvecklar här en kulturuppfattning, som under den följande tiden, särskildt i seklets senare hälft, kom att öfva ett mäktigt inflytande ej blott i Danmark utan äfven i Norge och delvis i Sverige. Han yrkar i inledningen till detta verk att »grunden skall läggas till en nydansk lefvande, folklig och alltomfattande andlig kultur och vetenskaplighet», där man »betraktar andens värld med nordiska ögon i kristendomens ljus». Här understryker han ock det lefvande ordets betydelse i motsats till det skrifna, den döda bokstafven. Mycket af hvad han här yttrade blef program för folkhögskolerörelsen.

Norge. I Norge bryter efter skilsmässan från Danmark så småningom fram en ny litteratur. Norge hade skänkt »Fælleslitteraturen» flere

Digitized by Google

dess yppersta namn. Nu börja krafven ställas på en självständig, norsk diktning. Allt hvad som jäste i dåtidens unga Norge, dess frihetshänförelse och självständighetskraf, dess vaknande sträfvanden för en egenartad kultur och ett nationellt ränsningsarbete förkroppsligades i den geniale skalden Henrik Wergeland (1808—1845), en varmhjärtad kämpe för »frihet» i den gamla »götiska» odalsbondestilen, för norskhet och norsk kraft, för tolerans, för humanitet, en lärjunge af Rousseau och Herder, hvars första stora svårbegripliga verk om 700 sidor »Mennesket, Skabelsen og Messias» betecknades som »republikanernas bibel» och afsåg att gifva en skildring af skapelsen, syndafallet, kristendomen, färgad af tidens filosofiska och radikal-politiska åsikter, en kampskrift mot kungar, adel och präster. Wergeland känner på en gång nationellt norskt och europeiskt och hälsar julirevolutionen med entusiasm, Polens underkufvande med förbittring. Wergelands betydelse som skald beror främst på hans lysande smådikter, lyriska och episka; med dem vann han en rangplats i Norges diktning. Under 1830-talet och ända till sin tidiga död 1845 hade han att utstå hårda strider, litterära och politiska. Gentemot det omogna, ofta fraseologiska och öfverspända i den framstormande norskhetsrörelsen trädde nämligen Johan Sebastian Welhaven (1807—1872), en smakfull lyriker, såsom »intelligensens» målsman; och Wergeland växlade med honom stridsdikter i massa; så förde Wergeland ock strider på andra områden, kämpade bl. a. för judarnes tillträde till Norge; han var någon tid rätt isolerad och förföljd af opinionen, till dess han under sin sista sjukdom och kamp med döden åter blef folkkär och låg »liksom på lit de parade öfver Norges fjällar» (Goldschmidt). Han var framför allt såningsmannen för det unga Norge. Björnson är hans andlige arftagare.

En märklig gärning på folklorens område utförde de båda norske folksagosamlarne Asbjörnsen och Moe som år 1842 började utgifva sin berömda samling af »Norske Folkeeventyr». Och samtidigt lägga tidens historiker P. A. Munch och Keyser grunden för en ny uppfattning af Nordens forntid.

* * *

Till sist må korteligen erinras om det oerhörda uppsving, som särskildt de experimentella naturvetenskaperna togo i skilda land, hvarigenom en ny tid inviges.

På kemiens område, där ännu Berzelius har sin storhetstid, verka i Tyskland bl. a. Justus Liebig, som i synnerhet främjar

Digitized by Google

den organiska kemien och dess användning på åkerbruket, i Frankrike J. B. Dumas.

På fysikens område fortsatte Faraday och Arago undersökningarna om magnetismen och elektriciteten. Nu gjorde ock Robert Mayer (1814—1878) sina geniala upptäckter om förhållandet mellan det omsatta arbetet och det därur vunna värmet och framlade 1841 för första gången satsen om likvärdighet mellan arbete och värme, samt utvecklade sina teorier om att »verkan är lika med orsaken» och att »ur intet framkommer intet». Först sent nådde han erkännande, efter det äfven prioriteten af hans teorier bestridts och han själf genomgått svåra lidanden, som en tid rubbade hans förstånd. Andra krafter, som arbetade på fysiologiens och fysikens fält, voro tyskarne Du Bois-Reymond (1818—1896) — djurelektricitetens undersökare — och Helmholtz (1821—1894), hvilken senare såsom ung man självständigt och oberoende af Mayer kom till likartade slutsatser om energiens oförstörbarhet, krafternas enhet och kraftförvandlingen. En tredje grundläggare af läran om energiens oförstörbarhet under 1840-talet var den engelske privatlärde Joule (1818—1889).

På astronomiens fält gjorde Bessel och framför allt Leverrier nya viktiga rön. Engelsmannen Brown och tysken Schleiden grundlade inom biologien cellteorien, som fortsattes af tysken Schwann och schweizaren Nägeli samt fransmannen Dujardin.

På geologiens område påvisade Sir Charles Lyell att det mindre varit våldsamma omhvälfningar än en långsamt framskridande utveckling, som orsakat jordytans formation; forskningen om den urhistoriska människan tog nu ock sina första steg.

På alla fält märker man en afgjord sträfvan att begripa utvecklingen. Föregångsmän på utvecklingslärans område voro fransmännen Lamarck († 1829) och Geoffroy Saint-Hilaire (1772—1844). Den senares strid 1830 med Cuvier om arternas utveckling i motsats till typteorien var den händelse som intresserade Goethe mer än julirevolutionen; han sympatiserade med Saint-Hilaire, under det i allmänhet den lärda världen ställde sig på Cuviers sida. Men den forskare, som skulle gifva hypotesen dess vetenskapliga grund arbetade nu i tysthet, till dess han 1859 framlade sitt storverk om arternas uppkomst, hvilket för den kommande tiden skulle varda af så eminent betydelse. Det var Charles Darwin.

Digitized by Google

Johan Ludvig Heiberg.
Litografi efter en målning af D. Monies.

H. C. Andersen.
Efter litografi.

Søren Kierkegaard.
Efter en blyertsteckning från hans ungdom.

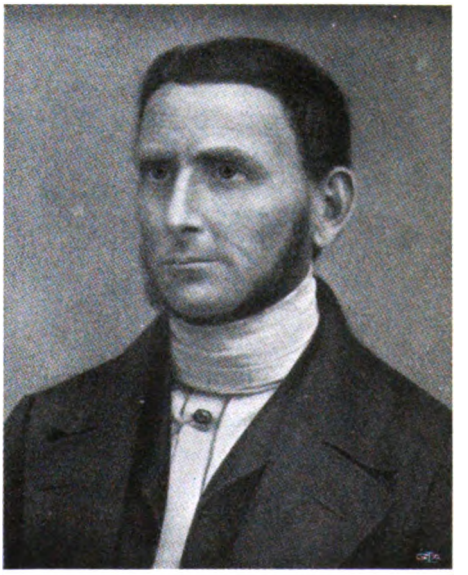

Fr. Paludan-Müller.
Efter litografi af Kornerup.

Digitized by Google

Digitized by Google

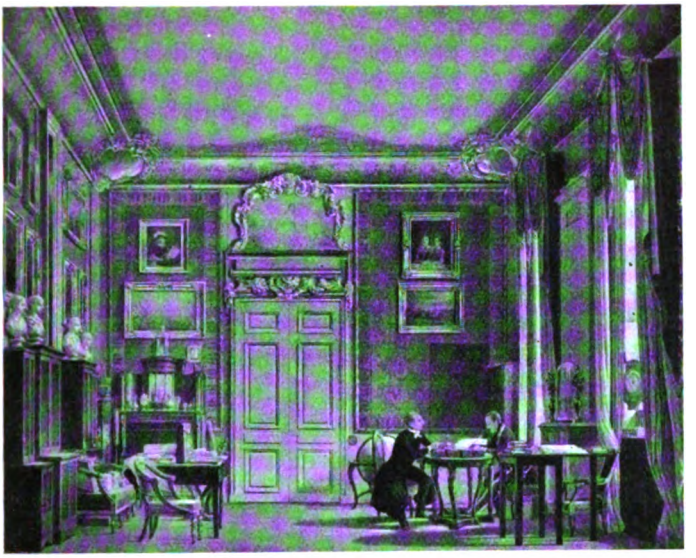

Karl Johan i sitt arbetsrum.
Efter litografi.

Utvecklingen i Sverige.

Den politiska och kulturella bakgrunden (1830—1865).

Sveriges inre politik efter 1830.

Här i Sverige är 1830-talet den borgerliga liberalismens genombrottstid.

Redan under 1820-talet hade ju företeelser framträdt, som bådade de strider, hvilka kännetecknа särskildt midten och slutet af det följande årtiondet, och som utmynna i 1840 års stormiga riksmöte. Erinras må om oppositionen vid 1823 års riksdag och de därmed sammanhängande politiska rörelserna; om striden rörande den akademiska jurisdiktionen, som framkallade Richerts berömda skrift, i hvilken liberalismens program i mycket finnes förtecknadt; om den i frisinnad anda företagna lagrevisionen; om den gryende oppositionspressen, som började gissla ämbetsmännens missbruk och sökte framkalla hvad engelsmännen kalla »public spirit».

Men allt detta utgör endast förberedelser.

Digitized by Google

Äfven i Sverige betecknar 1830-talet en ny tid. Äfven här förnimmas genljud af stormklockorna från de stora landen. Liberalismen bryter fram och kräfver plats för sina idéer.

Riksdagen 1828—30 hade icke medfört den nydaning de mera frisinnade önskat och hoppats. Angreppen mot regeringens politik, särskildt med anledning af den olyckliga skeppshandelsfrågan, hade mest runnit ut i sanden. Och försöket vid denna riksdag att få den ursprungligen af hänsyn till utlandet införda men sedan som ett vapen mot den fria prässen använda »indragningsmakten» utplånad ur tryckfrihetsförordningen misslyckades. Väl biföllo de tre öfre ståndén dess afskaffande, oaktadt själfve Geijer i prästeståndet yrkade bibehållandet. Men de styrande lyckades förmå bönderna, som ursprungligen motsatt sig dess införande, att rädda detta reaktionens verktyg, och de ord, som »ljusets bonde», Nils Månsson i Skumparp riktade däremot, förklingade utan resultat.

En motvind började ock blåsa mot det reformarbete på den allmänna lagens område, som igångsatts under goda auspicier, men som man nu lyckades fördröja i årtionden. Denna motrörelse fann, som i det föregående omtalats, bland annat en målsman i den justitieminister, som 1829 efterträdt den mera reformvänlige Fredrik Gyllenborg, nämligen ämbetsmannaveteranen från Gustaf IV Adolfs dagar, Mattias Rosenblad, hvilken för öfrigt länge tillhört statsrådet.

Konungen själf stod ock kylig till detta liksom till andra reformarbeten och blef med åldern allt mera oförstående för den nya tidens kraf. Hans öfverlägsna personlighet, danad under oroliga förhållanden och främmande för landets historiska utveckling, hade icke heller lätt att underordna sig de konstitutionella formerna och såg, som Alin yttrat, »de svenska förhållandena med nog mycket franska ögon». Han föredrog ett personligt regemente och älskade att äfven gentemot sina statsråd häfda »allenastyrandets» princip. Så kunde det hända, att konungen afgjorde ärendena i sin »kamarilla» utan stöd af sina statsråd och att »sängkammarpolitiken» segrade öfver hvad de lagenlige rådgifvarne önskade. Det var sålunda ett föga konstitutionellt, än mindre ett parlamentariskt styrelsesätt, som rådde.

Geijer har i sitt anförande i prästeståndet i juni 1840 i ytterst hofsamma uttryck kännetecknat förhållandet, då han i sin skildring af »rådgifvarnes ställning till tronen» yttrat:

»Man tyckte sig finna, att den ansvarighet regeringsformen tydligen för dem åsyftat gjordes illusorisk genom blotta användandet af reservationsrätten såsom värn mot alla anmärkningar. Man tyckte sig finna sådant förkunnadt såsom en

Digitized by Google

slags halfofficiell doktrin. Man tyckte sig finna grundsatsen af allenaregerandet alltför vida utsträckt, hvilket äfven i mindre viktiga angelägenheter gaf förhållandet till representationen ett slags udd af personlighet, som lämnade sår. Man tyckte sig finna ett alltför mäktigt sidoinflytande, som allt mer förringade konseljens eget, och man ogillade, att den utan synbara tecken till oro underkastade sig detsamma.»

Mot detta regemente arbetade sig nu en oppositionell strömning fram, med udden riktad dels mot konungen och hans närmaste gunstlingar, dels mot ämbetsmannahierarkien.

Den gaf sig bl. a. uttryck i den liberala präss, som under 1830-talet växte sig allt starkare och satte sin prägel på tidsskedet.

På våren 1830, kort efter att riksdagen upplösts, utkom en skrift, som innehöll det första fullt genomarbetade och genomtänkta representationsförslaget, första länken i den långa kedjan af grundlagsarbeten, som efter denna tid följde. På denna broschyrs titelblad stodo tvänne namn: den ifrige oppositionsmannen från riddarhuset Karl Henrik Anckarsvärd och lagarbetets främsta kraft J. G. Richert. Författare var tvifvelsutan den senare, som här fortsatte sin kamp mot korporationer och stånd. Förslaget gick ut på ett med det norska närsläktadt enkammarsystem i två afdelningar. Här läsas följande ord, i hvilka den liberala tidsriktningens ljusa framtidshopp, dess oförbränneligt optimistiska tro tolkas af dess ädlaste målsman med tydlig adress till »den historiska skolan»:

»Det oändliga framskridandet, den oupphörliga utvecklingen af nya och ändamålsenligare former, är lif och tillväxt; det eviga stillaståendet, den andelösa orubbligheten i hvad som upphört att verka och gagna är död och förruttnelse. Sådant är vårt begrepp om kontinuitet och stabilitet, sådan den mening vi kunnat fatta om den sanna historiska betydelsen af dessa ord. Historien aftecknar människosläktets steg framåt till ljus och frihet. Hon talar ett högt språk, fast de högre ej alltid förstå det. Hon bevittnar att allt sträfvande efter hvad som är sannt och rätt förr eller senare lyckats, att allt bemödande till förkväfvande däraf förr eller senare beredt den tillbakahållande kraftens egen undergång, men hon bevittnar också att intet folk strafflöst försökt att öfverhoppa någon länk i bildningens kedja. Hon lärer oss, i få ord, att hvarje folk, som ej vill förlora sitt värde af självständighet och nationalitet, måste oafbrutet gå framåt, men framåt i den riktning, som folkets lynne, seder och förut tillvarande förhållanden antyda.»

Det var, som sagdt, på våren 1830, som dessa ord lästes här i Sverige. Någon månad senare timade omhvälfningen vid Seinen, som satte den »borgerliga liberalismen» i högsätet.

Mot slutet af samma år började Lars Hiertas Aftonblad utkomma — ett dagblad, som bildar epok väl icke i Sveriges littera-

Digitized by Google

turhistoria, men väl i dess prässhistoria. Med denna tidning erhöll den kämpande liberalismen sitt mest stridbara organ. Andra tidningar af olika färg stodo vid dess sida såsom det länge af V. F. Dalman redigerade Dagligt Allehanda eller som dess motståndare, Askelöfs tidigare på året började Svenska Minerva (1830—48) och det åren 1839—44 utkommande Svenska Biet, där flere konservativa krafter samverkade, samt den af Palmblad redigerade Tiden (1847—51). Aftonbladet var dock under Hiertas tid (till 1852) det förnämsta opinionsledande organet, som mer än något af de öfriga motsvarade det uppvaknade politiska intresset, hvilket äfven tillgodosågs af en ymnig politisk broschyrlitteratur.

Det visar sig att under detta tidsskede — liksom fordom under frihetstiden — de samhälleliga spörsmålen utgöra tidens och därmed litteraturens hufvudintresse, likväl icke så starkt ägnadt åt ekonomiska spörsmål som då; snarare med ett grunddrag af ljus optimism, af frihetssvärmeri, af human samkänsla äfven med andra folks frihetsrörelser, som skänker den borgerliga liberalismens kamptid, trots dess ofta omtalade »kälkborgerlighet», ett idealt tycke.

Ett utslag af den nya liberala rörelsen var den ifriga agitation för ett nytt representationssätt, som tog fart under 1830-talet och särskildt gaf sig uttryck i de adresser, som undertecknades af många bygdernas och de större städernas mest representative män. De framburos 1834.

Vid midten af 1830-talet hölls det ständermöte, som betecknar oppositionens starka genombrott: 1834—35 årens riksdag, där särskildt de nye bruksägarerepresentanterna i borgarståndet Jonas Wærn — Almquists forne ungdomsvän och kamrat i flykten från samhället — och Tore Petré utöfvade stort inflytande å den liberala sidan. Meningsskiljaktigheterna blefvo nu allt mera utpräglade och striden allt hårdare.

Det var ock nu Karl Johans och grefve Brahes forne skrifkunnige medhjälpare, den begåfvade men öfvertygelsefrie juristen Crusenstolpe började sina häftiga angrepp på de maktägande, ledd af hämndkänslor mot konungen och dem som stodo honom nära, och i sina »Skildringar ur det inre af dagens historia» tecknade bilder och vrångbilder af de politiska förhållandena, som väckte liflig uppmärksamhet, ej minst tack vare de skarpa kryddorna.

De år, som följde efter denna riksdag, voro en tid af jäsning i sinnena. Det var den s. k. »rabulismens» tid.

Händelserna omkring 1838.

Mot årtiondets slut stegras allt mera den oppositionella rörelsen och liberalismen växer sig allt starkare. En händelse, som

Digitized by Google

väckte det största uppseende, framför allt inom den lärda och vittra världen, men äfven utanför dess kretsar, var Geijers öfvergång till det liberala åskådningssättet, då han — den historiska skolans ypperste man — på nyåret 1838 förklarade sig genom historiska studier ha ledts att affalla från den historiska skolan. Det var en betydande förstärkning i prestige, som därmed tillfördes den liberala riktningen; de gamle motståndarne från 1822, Geijer och Richert, växlade nu handslag.

En annan tilldragelse från samma år bidrog att i hög grad upphetsa sinnena. Regeringen hade drifvit en häftig och hård kamp mot den fria prässen. I stället för åtal användes härvid med förkärlek indragning af de misshagliga tidningarna, och detta oaktadt 1834 alla stånden uttalat sig för att ett grundlagsförslag om indragningsmaktens upphörande skulle förklaras hvilande, något som dock gick om intet, då konstitutionsutskottet ville förbinda det med afskaffande af jury. Regeringens hänsynslösa, aldrig af motiveringar ledsagade indragningar framkallade endast en rad ansvaringar, som i tur och ordning öfvertogo utgifvandet af en ny tidning med någon lätt ändring af titeln. Bland de åtal, som verkställdes, blef ett ödesdigert och verkade motsatsen mot hvad man åsyftat. Det var det mot Crusenstolpe år 1838 riktade, som medförde hans domfällande till tre års fästning för »majestätsbrott», därför att han skyllt »konseljen» för att ha företagit en orättvis utnämning på en söndag och sålunda »till på köpet» begått »sabbatsbrott». Åtalets hårdragna yrkande på straff för majestätsbrott för detta klander af en regeringshandling, juryns fällande dom — därvid otvifvelaktigt hänsyn togs äfven till Crusenstolpes öfriga hätska skriftställeri — samt hofrättens hårda straffutmätning framkallade en oerhörd förbittring. Oroligheter timade i Stockholm, som likvisst åtskilligt öfverdrefvos, och Crusenstolpe, den aristokratiskt anlagde pamflettisten, vann från detta ögonblick en popularitet såsom »folkets man», som han ingalunda förtjänat. Å gatorna sjöngos frihetssånger, bl. a. Sturzen-Beckers sång för de braheska dragonerna, och »fången på Vaxholm» hyllades af många tidens liberale politiker och af massan.

Året därefter — 1839 — offentliggjordes en skrift, som inom ett annat område än det politiska verkade revolutionerande, Almquists ryktbara novell »Det går an» med dess omstörtningskraf på äktenskapets och familjelifvets område, liksom han ock nu utgaf sin revolutionära ungdomsskrift »Amorina». Samtidigt närmade han sig ock den liberala prässen.

Dessa företeelser — Geijers affall, de Crusenstolpeska orolig-

Digitized by Google

heterna samt Almquists nya författarskap — kännetecknа de sista åren af 1830-talet såsom ett genombrottsskede, och särskildt kan man från denna tid räkna nya strömningar i litteraturen, ej minst uttryckta genom Geijers och Almquists förändrade ställning till tidens frågor.

Det drog nu upp till storm. Och krafter, som förut tillhört skilda läger, möttes mot årtiondets slut för samverkan i kampen mot »allenastyrandet».

En man af den nya »fronden», Karl Johans förre gunstling, förra statsrådet presidenten af Nordin, en af de s. k. »viljorna», rådplägade i början af 1839 med riddarhusoppositionens talare Karl Henrik Anckarsvärd och andra likasinnade om hvad som vore att göra vid den stundande riksdagen för att åstadkomma en förändring i systemet, och genom Anckarsvärd drogos äfven en del publicister, Lars Hierta, Gustaf Hierta, Anders Lindeberg med i rådplägningen. Genom mellanlöpande kannstöpare gåfvos nu åt dessa sammanträden alltför stora mått; — man talade om en »koalition» motsvarande den franska. Särskildt hade den Crusenstolpe närstående f. d. Aftonbladsmedarbetaren Teodor Sandström bragt en del skvaller om koalitionen till publicister i olika läger, bl. a. till Svenska Minerva, som ursprungligen stått af Nordin nära men som nu gjorde ett stort nummer af dessa intriger och illfundigheter, och till Johan Johansson. Denne, som nu nedlagt Argus lyckades ock i den mera fristående Freja få in sina angrepp på den förmenta koalitionen. De utmynnade i det icke öfverdrifvet kvicka epigrammet:

»Med koalition
Hvad är intention?
Svar: abdikation»,

hvilket blef ett bevingadt ord under dessa tider, då de liberales förhoppningar och de konservatives farhågor kretsade kring »framtiden» — den nu redan fyrtioårige kronprins Oskar, som stod sympatisk till tidens liberala idéer, särskildt dess filantropi.

Huruvida ryktet att man ville förmå Karl Johan att afsäga sig kronan hade någon reell grund må lämnas därhän. Möjligen har man byggt på några af den gamle konungen i häftigheten eller trötthеten fällda öfverord om hans afsikt att lämna det otacksamma folket åt sitt öde.

Regeringen, som förlorat en del af sina mest framstående krafter såsom Wetterstedt, Lagerbielke och Mörner samt stats-

Digitized by Google

sekreterarne Skogman och Danckwardt, var jämförelsevis svag, icke minst därföre att den saknade fullt stöd af konungen.

Under dylika förhållanden motsågs 1840 års riksdag med mycken oro. Heurlin, systemets egen »riksdagsminister», fruktade rent af revolution.

1840—41 årens riksdag.

Därhän gick det nu icke. Men stormig nog blef 1840—41 årens riksdag med sina många riksrättsåtal, sina starka prutningar på budgeten, särskildt den konungen personligen drabbande indragningen på utrikesbudgeten för kabinettskassans brist, samt vissa ganska radikala beslut, framför allt det långtgående representationsförslag, byggdt på samfällda val, som af det förstärkta konstitutionsutskottet, i strid mot ståndens flertal, förklarades hvilande, och hvartill bl. a. Geijer — nu vorden personlighetsprincipens målsman — medverkade. Vid denna riksdag förklarades också ett förslag om indragningsmaktens afskaffande hvilande och godkändes vid den nästa.

Vid 1840 års riksdag genomfördes departementalreformen och i sammanhang därmed blef ministären, som redan förut offrat sina mest utmanande namn, småningom ombildad i moderat, delvis näringsliberal anda; statsrådskrisen varade riksdagen ut.

Folkundervisningen.

Det för framtiden kanske viktigaste beslutet vid denna riksdag var det i folkundervisningsfrågan, för hvilken Anders Danielsson vid 1834 års riksdag trädt inom skrankorna. Här togs ett steg af djup innebörd. I anslutning till och utvidgning af en under kronprinsens regenttid utarbetad kunglig proposition, framkallad af 1834 års riksdags uttalande, fattades beslut, som resulterade i 1842 års epokgörande folkskolestadga, hvars kärna var, att hvarje församling ålades upprätta och underhålla minst en folkskola, föräldrarne ålades att låta sina barn inhämta ett visst kunskapsminimum och staten åtog sig lärareutbildning vid seminarier.

Icke utan mycket motstånd och åtskillig bitterhet hade denna kulturreform förts så långt. I den stora undervisningskommittén 1825—28 hade man hyst föga intresse för folkbildningens höjande utöfver innanläsning och religionskunskap; ingen kommun borde åläggas ombesörja vidare undervisning utan lämna det åt frivillighet. Hans Järta — medlem af undervisningskommittén — förklarade ju i sin uppsats om Sveriges läroverk, att offentliga folkskolor voro ett olycksbådande tecken till nationens förfall! T. o. m. en så ljus ande som Tegnér stod alldeles oförstående till yrkandet på världslig undervisning i folkskolor. I bref till Heurlin 1839 förklarade han, att han, i likhet med denne — hvilken dock skulle förbereda den kungl. propositionen — trodde »att ingen-

Digitized by Google

ting vore nödvändigt utom den religiösa bildningen», som dock förhindrades af »den usla, olyckliga, blott och bart polemiskt dogmatiska Lutherska katekesen». Utom religionsundervisning samt skrifning och räkning ansåg han folkskolan ingenting behöfva. Och han tillade: »Låt det gärna anses för obskurantism; det blir för min räkning!» Dessa synpunkter upprepades ock i Växjö domkapitels utlåtande 1839 (författadt af Tegnér), däri det hette:

»Denna olycksaliga halfupplysning kväfver eller förvillar det sunda modervett, som fordom var ett utmärkande drag hos svenska allmogen. Den gör dem till bondadvokater, boutredningsmän, lagläsare, tidningshjältar, med ett ord till det sämsta svensk bonde kan vara: halfbonde, ett slags gränsbo mellan högre och lägre samhällsklasser, utan kraft och lust till sitt eget yrke och i ständig orolig äflan att höja sig därutur.»

Hvarefter följer en polemik mot bondeståndet å riksdagarne och ett förord för ambulerande folkskolor såsom de enda användbara i Växjö stift.

Det var med anledning af detta utlåtande, som Lars Hierta i Aftonbladet $^{17}/_{10}$ 1839 uttalade sin bedröfvelse öfver »att se en i andra afseenden så utmärkt man som biskop Tegnér, Sveriges förste skald, besatt af en sådan skräck för tidsandans mäktigaste vehikel till människosläktets förädling i kunskaper och upplysning».

Dessa Tegnérs uttalanden stämma med Geijers äldre ståndpunkt, sådan den exempelvis framträder i skriften om falsk och sann upplysning från 1811, där han förklarar att massorna borde vara helt och hållet olärda, endast åtnjuta religionsundervisning; på sin höjd, om en och annan så vill, äfven lära sig skrifva eller räkna, ehuru allmogens goda minne gjorde äfven detta öfverflödigt. Senare hade Geijer — i sina uppsatser i Litteraturbladet (1838—39) — uttalat sig i helt annan riktning. Han, som en gång predikat »Drick djupt eller läppja icke!» förklarade nu: »Ack många törsta, räck dem den läskande drycken! De skola vara tacksamma äfven för en droppe däraf.» Han fann nu »den moraliska, religiösa och intellektuella odlingens förnämsta både medel och resultat vara folkskolans föremål» samt yrkade, att folkskolan vid sidan af de färdigheter, som utgöra de allmännaste odlingsmedlen, äfven måtte upptaga i sig odlingens förnämsta resultat i populär form.*

* I en not härtill berörde Geijer »Tegnérs missnöjda utfarter», i hvilka han sade sig vilja snarast igenkänna ett varmt hjärtas förtret öfver de oarter, som fästat sig vid den sak, hvilken hans ungdom och mandom älskat och försvarat, än en otro eller ett affall; — »att så förhåller sig, därpå tviflar ingen, som älskar och förstår att se ner i en rättskaffens och ädel själ».

Digitized by Google

L. Hierta.

Efter målning af L. Hansen. Tillhör Professorskan Anna Hierta-Retzius.

Digitized by Google

Digitized by Google

En af de mest framstående ledamöterna af prästeståndet, Kristian Stenhammar klagade under 1840 års riksdag i bref till hemmet öfver att de regerande personerna i ekonomiutskottet »fått i sitt hufvud att skapa ett nytt Sverige genom en nationalundervisning, som skall lyfta folklynnet till frisinnighet och självständighet», hvilket skulle uträttas därigenom att män och kvinnor lära skrifva, räkna, geografi, historia och naturlära.

»Därför skola alla barn tvingas att gå i skolan och inhämta ett visst mått bokkunskaper i en fast skola, där de skola tillbringa så många terminer som erfordras för att bli så lärda! Mig förekommer det som en galenskap — och outförbart i ekonomiskt hänseende, liksom galet i moraliskt och husligt.»

Så långt som de mera ifrige folkbildningsvännerna önskade, nådde man nu icke denna gång. En man som prosten Gumælius — den forne fosforisten — hvilken yrkat på mera real bildning, framkallade Stenhammars stora förundran: »Man blir verkligen häpen, att en annars förnuftig karl kan blifva en sådan fantast.»

Men första steget var taget. Grunden var lagd. Senare årtiondens riksdagar ända till våra dagar ha byggt vidare på den grunden.

Särskildt verkade genom lära och föredöme den varmhjärtade Torsten Rudenschöld, som tagit intryck af Manhemsförbundets idéer och som på 1840-talet nedskref »Tankar om ståndscirkulation» och däri framlade bärande reformidéer, liksom han senare själf verkade som folkskolelärare och folkskolefrämjare.

En annan form för folkupplysning — för äldre — voro de på 1840-talet inrättade bildningscirklarne, som afsågo att väcka intresse för bildande sysselsättningar och bringa handtverkare och arbetare i beröring med personer ur andra bildningslager.

Karl Johans sista år.

Under Karl Johans sista regeringsår inträdde en förändring i folkstämningen gentemot honom. Hans impopularitet var i aftagande och sympatierna för den åldrige monarken blefvo vid hans 25-åriga regeringsjubileum i början af 1843 varmare och läto missnöjet med hans regeringssystem domna af; hans betydande personliga egenskaper trädde fram i ljuset och ett bakslag mot det föregående årtiondets antimonarkiska stämning gjorde sig gällande, något som emellertid lände framstegsarbetet till skada. Litterära minnen från dessa jubileumsfester äro bl. a. Böttigers båda tillfällighetsstycken, »Ett nationaldivertissement», och »En majdag i Värend».

Ett år efter jubelfesten låg den gamle konungen på sitt yttersta.

Digitized by Google

Konung Oskar I:s tid.

Hans redan till åren komne efterföljare, som den 8 mars 1844 besteg de förenade rikenas troner, var icke sin faders jämlike i begåfning eller kraft. Men han hade en stor fördel framför honom. Han förstod folkets språk och var angelägen att gå dess önskningar till mötes, att lyssna till tidens röst.

Det låg därför en ärlig känsla, icke smicker bakom den rabulistiske »pansarsångarens» sång, hvari han bjöd den nye monarken välkommen med orden:

»Ur svenska hjärtans djup en gång
En samfäld och en enkel sång,
Som går till kungen fram!»

liksom då han året efter förklarade att kronan icke vore en blott metall,

»men löftets ring af guld,
Som binder folk och konung vid hvarandra.
O, därest konungen är folket huld,
Far aldrig storm igenom henne, hvarken
För hopens självsvåld eller kunglig skuld.»

Till sina personliga åsikter var konung Oskar I under sin kronprinstid och äfven under sina första konungaår afgjordt liberal, särskildt påverkad af Richert, som varit hans lärare. Han omfattade med värme tidens humanitära sträfvanden och intog under de senare åren af Karl Johans regering en ståndpunkt motsatt den gamle konungens allmänna politik.

Därför motsågs hans tronbestigning särskildt från liberalt håll med stora förväntningar, hälst han var en högt bildad, i yttersta mån plikttrogen man, som gick till sitt konungakall med det största allvar. Hans intressen hade under senare tid särskildt riktats åt straff- och fångvårdslagstiftning, och han hade 1840 utgifvit en mycket bemärkt skrift om straff och straffanstalter, i hvilken människovänliga åsikter i tidens anda kommit till uttryck.

Under de första åren af sin regering visade sig konung Oskar angelägen att gå de liberales önskningar till mötes; han ombildade regeringen i liberal anda samt ingrep själf väsentligen i arbetet. Så genomdref han till de konservatives stora förbittring den viktiga, mycket omstridda lagen om lika arfsrätt för bror och syster äfven på landsbygden, detta emot halfva sitt statsråd, uppmuntrade lagarbetets omläggning och fullföljande i liberal riktning och främjade de reformer på näringsfrihetens område, för hvilka den från Karl Johans regering kvarblifne civilministern O. I. Fåhræus ifrade.

Digitized by Google

Emellertid fortgingo striderna mellan de liberale och konservative; 1844—45 årens riksdag, hvars hållning var något obestämd, förkastade det hvilande representationsförslaget och kunde icke enas om den nya strafflagen, hvars detaljer uppskötos.

De angrepp, som från liberaler af mera otålig läggning (som Anders Lindeberg) eller hatare af dynastien (som Crusenstolpe och andra) riktades mot den nya regimen, liksom äfven Aftonbladets halft oppositionella hållning, sedan sötebrödsdagarne voro förbi, verkade menligt på en fortsatt liberal politik från konungens sida.

Konung Oskar I var dessutom mycket mottaglig för växlingar i opinionen. Denna uppagiterades under midten af 1840-talet bl. a. genom den historiskt politiska striden om »aristokratfördömandet» i Sveriges historia, hvilken A. Fryxell inledde med sitt angrepp på Geijer 1845, därvid han vann den konservativare adelsfraktionens synnerliga sympatier, och genom den forne liberalen S. L. Theorells häftiga angrepp på Richert och hans lagarbete samt på Geijer.

Året 1848 skulle äfven häruppe visa sitt oroliga skaplynne, låt vara i mindre mått än på kontinenten. Efter den parisiska februarirevolutionen timade i hufvudstaden de s. k. »marsoroligheterna», som kostade åtskilliga människolif. Ursprunget är dunkelt, rörelsen visade en egendomlig blandning af reformvänlighet i de stora frågorna och reaktion i fråga om näringsfriheten; oroligheterna riktade sig också dels mot ledarne af den konservativa politiken (Hartmansdorff och Wingård) och dels mot ifrare för friare tullsystem (t. ex. Lars Hierta). Efter dessa tilldragelser fann den något vacklande konungen anledning att inslå en ny politik. Han ombildade sin moderata regering, som f. ö. fallit i riksdagens onåd, till en blandningsministär af konservative och mera framskjutne liberaler och lät denna regerings vänstra flygel (Sandströmer och Genberg) utarbeta ett nytt representationsförslag i liberal anda, gynnadt bl. a. af Richert, men som icke tillfredsställde de liberale i allmänhet. Det angreps rätt hårdt vid de s. k. »reformmötena» i Örebro 1849 och 1850 och föll vid 1850—51 årens riksdag, bekämpadt från båda ytterlighetshållen och utan att längre uppbäras af konungens sympati. Vid denna riksdag måste den konservative ledaren af riddarhuset Hartmansdorff, som var redo att i sitt representationsförslag offra adelns själfskrifvenhet, lämna ledningen åt yngre krafter: »junkrar», som stodo den konservativt anlagde kronprins Karl nära. År 1848.

I det hela kännetecknas 1850-talet här som i utlandet af konservatism och stagnation; representationsfrågan får hvila, likaså den 1850-talet.

Digitized by Google

stora lagreformen som helhet betraktad; man nöjer sig med partiella förbättringar både i ståndsrepresentationen och allmänna lagen. Betecknande för huru tröstlöst framtiden tedde sig för reformvänner vid seklets midt äro några rader ur ett bref från August Sohlman till S. A. Hedlund i december 1850: »Det är en hemsk. tid och ännu hemskare torde den nästföljande bli.» Ehuru ung säger han sig, liksom de gamle veteranerna, ha uppgifvit hoppet att någonsin få se en svensk folkrepresentation. »Reaktionen är här nu i full fart. Aristokratien väntar ett nytt, gyllene tidehvarf.»

De ärenden, som företrädesvis sysselsatte sinnena under den närmaste tiden voro de ekonomiska och utrikespolitiken. Särskildt betydelsefull var järnvägsfrågan, som upptog intresset vid riksdagarne 1853—54 och 1856—58. »Järnvägsfebern» motarbetades icke endast från konservativt håll utan ock exempelvis af den försiktige Hierta, som var betänksam mot skuldsättning och önskade billigare byggen. Det lyckades emellertid nu Nils Ericson, understödd af statsrådet Gripenstedt, att grundlägga det storartade statsjärnvägssystem, som sedan ytterligare utvecklats.

Betydelsefull var ock den viktiga reform i brännvinslagstiftningsfrågan, som genomfördes vid 1853—54 årens riksdag, frukten af den nykterhetsrörelse, hvars främste man var Per Wieselgren.

För religionsfriheten började ifras, särskildt för lättande af det ok, som hvilade på frikyrklige dissenters genom föråldrade lagbestämmelser. Den unge Karl Gustaf Malmström skref år 1852 om »den skamliga religiösa ofördragsamhet som så bedröfligt utmärkte Sverige framför andra civiliserade folk, beroende ej blott på gamla lagbud utan ock på en religiös likgiltighet, som i hvarje varmare öfvertygelse endast såge löjlig enfald eller tadelvärdt hyckleri.» Den liberala prässen hade ock i allmänhet under sitt tidigare skede icke intresserat sig för »läsarnes» och andra dissenters samvetsfrihet, lika litet som för judarnes emancipation, snarare tvärtom. Med 1850—60-talen blef det annorlunda. Bland annat arbetade Aftonbladet under dess nya redaktion från 1852 under Bergstedt och Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, där bl. a. Viktor Rydberg skref i ämnet, för större frihet. Men det gick långsamt och under stort motstånd från statskyrkans prästerskap. Det förhatliga konventikelplakatet upphäfdes först 1858 och landsförvisningsstraffet för affall från evangeliska läran eller utspridande af villfarande lära 1860.*

* År 1844 i april dömdes en målarmästare Nilsson till landsförvisning samt till att ej i Svea rike åtnjuta arf eller borgerlig rättighet, emedan han öfvergått till katolska läran. År 1851 blef utgifvaren af tidningen Demokratien, en porträttritare Pet-

Digitized by Google

Under det att den »liberale» konung Oskar — hvars hälsotillstånd under de senare åren nödgade honom afstå från regeringsbestyren — icke fick se de stora liberala reformer genomförda, som hägrat för hans blick, blef det den ursprungligen konservative »junkerpolitikern» Karl XV:s lott att medverka till och gifva sitt namn åt de betydande liberala reformer, som under Louis De Geers ledning genomfördes under 1860-talet: den nya strafflagen, i stort sedt hvilande på den gamla lagkommitténs verk, och den stora representationsreformen. Äfven ett frihandelssystem genomfördes nu under ledning af Gripenstedt, den ende kvarsittande från 1848 års ministär. Karl XV:s tid.

1860-talet fullbordar på skilda områden de liberala ansatserna från de föregående årtiondena, men delvis i andra former än 1830-talets män tänkt sig.

En fråga, som föga beaktades under årtiondena efter freden i Kiel, var ordnandet af landets försvar. Detta sammanhängde visserligen med det allmänna europeiska världsläget och ägde motsvarighet äfven i andra land. Mellan stormakterna rådde fred i fyra årtionden. De nya uppfinningarna, de utvidgade samfärdsmedlen, de lindrade tullarne nedbröto många skrankor folken emellan, samfälda intressen gjorde sig gällande ej minst ekonomiska, hågen för fredliga idrotter tilltog. Försvarsväsendet.

De krigiska strömningar, som kunde förnimmas i dikter och tal under 1830- och 1840-talen, motsvarades alldeles icke af några åtgärder till försvarets stärkande, allrahelst sparsamhetsifrarne i riksdagen, särskildt inom bondeståndet, på hvilket ju kostnaderna för det »indelta» försvaret till god del hvilade, ställde sig mäkta ovillige. På vissa håll yrkade man tvärtom på nedsättning och reduktion af försvaret; så var t. ex. fallet med en fredsifrande sangviniker som Tore Petré och andre Manchestermän. Händelserna under dansk-tyska kriget 1848—50 och Krimkriget 1854—55 läto dock en viss oro förnimmas och möjligheten för Sverige att inblandas i ett europeiskt krig låg nära. Vid 1857—8 årens riksdag beslöts en ökning i beväringens öfningar.

Flerstädes började ock mot slutet af 1850-talet en rörelse förspörjas, som kräfde »ett folk i vapen». En af de förste, som här tog till orda, var den kommande tidens främste författare, den li-

terson landsförvist för förnekande af den rena evangeliska läran, men återsänd från Danmark, då han ej ägde existensmedel, hvarefter han måste vistas på en mudderpråm i Öresund, till dess han fick nåd! Mot den nya inre missionen framkallades på 1850-talet — som P. G. Ahnfelt skrifver — »ur mörkret det graflagda konventikelplakatet och den sorgliga bönhasjakten började på det andliga gebitet».

Digitized by Google

berale göteborgspublicisten Viktor Rydberg, som i en broschyr år 1859 påyrkade den svenska ungdomens fysiska och militära uppfostran samt en allmän folkbeväpning i st. f. lejda trupper. Denna skrift medverkade ock till att den efter engelskt mönster omkring 1860 igångsatta frivilliga skarpskytterörelsen tog fart: det första tecknet till ett något allmännare försvarsintresse, låt vara i blygsamma mått, som bl. a. omhuldades af liberale koryféer som Blanche, Sohlman, Hedlund, Mankell. Samtidigt nedsattes — år 1861 — den landtförsvarskommitté, som vid årtiondets midt framlade förslag till ett ordnadt försvar.

Utrikespolitik.

Sveriges utrikespolitik under detta tidsskede var i icke ringa mån en **känslopolitik**, en stämningarnas politik utan stor hänsyn till realiteter. Den opinion, som omfattades inom vissa lager af folket, särskildt den studerande ungdomen, en del af borgerskapet samt de liberale politikerna, var i ovanligt hög grad bestämd af känslostämningar, ett halft romantiskt, halft liberalt drag, som för öfrigt icke var enbart svenskt utan äfven framträdde under denna tid å kontinenten, där man likaledes fylldes af ett slags »Allerweltenthusiasmus» och där särskildt medkänslan för de för sin nationalitet och sin frihet kämpande folken — greker, polacker, tjerkesser, ungrare, italienare — tog sig vackra, ideala men ofta okritiska uttryck.

Polen 1830.

Här hemma gaf sig denna stämning 1830—31 företrädesvis luft i de varma sympatierna för polackernas frihetskrig. Hit kommo förklädde utsändingar för deras sak och firades både i hufvudstaden och i Göteborg. Karl Johan lät utvisa dem och var mycket ängslig att göra något som kunde störa förhållandet till den mäktige grannen i öster; han visade t. o. m. midt under det polska kriget sina sympatier för tsaren genom att utse honom till fadder för sin yngste sonson och uppkalla denne efter ryssarnes själfherrskare Nikolaus August. Naturligtvis stärkte detta än mera oppositionens polska sympatier, då man visste att monarken hyste ryska. Äfven hos oss gjorde sig nog gällande åtskilligt af den okritiska sentimentalitet för alla det olyckliga Polens landsflyktige söner — också för dem som voro mera sluskar än hjältar — som Heine med bitande ironi belett i sin dikt om »zwei Polen aus der Polackei».

Kännetecknande för den betydelse Polens resning hade för det släkte, som »med unga själars eld» följde tidens tecken, är Sturzen-Beckers dikt »År 1830», hvari det heter:

»Så kom där stolt en tidning
Från långt hinsidan haf:
'Se, Polen hafver skakat
Den ryska bojan af!'
Då slog jag hop Homeros,
Att dammet stod i tak:

Digitized by Google

Farväl med hela Troja
Och grekers vapenbrak!
En annan strid begynner
Mot tyranni'ts koloss!
Se där, I käre bröder,
En Iliad för oss!
Hell Polens ädla söner,
Hell hjältarnes förbund!
Hell mänskorätt och frihet
Kring jordens hela rund!

Under dessa stämningar framträdde äfven förhoppningen om att återförena Finland med Sverige. Man var okunnig om, att detta redan var ett tillryggalagdt skede för en stor del af Finlands egne söner, af hvilka många redan 1809 betraktat lösslitandet från Sverige som en nödvändighet och en lycka för det i krigstider illa medfarna gränslandet.* Nu hade ju en nationellt finsk rörelse Finland.

* Olika stämningar mot Sverige synas herrskat bland finnarne ett årtionde efter skilsmässan. I Upsala vistades fortfarande ett antal finnar och bildade t. o. m. en »finsk nation», som 1818 räknade öfver ett tjugutal medlemmar, men som var delad i motsatta läger och förde inbördes strider. Här synas ock ha rådt mycket skiljaktiga omdömen om Sverige och svenskarne. I ett bref febr. 1818 från Abraham Poppius (f. 1793, död som präst i Finland 1866), hvilket meddelats af prof. Heinricius i Sv. Litteratursällskapets i Finland förh. och upps. 24 (1910), läser man rent hätska uttalanden om svenskarne. Det heter:

»Finnarne äro för dem kalmucker och ryssarne mongoler. Ingenting annat än Sverige och Tyskland äger nu för tiden värde för dem. Sina anor minnas de nog.... Att de äro af gothiskt blod är deras förtjänst. Det finska blodet kommer ej i fråga. Det har för dem flutit kring Sijkajoki, Revolaks, Pulkkila, Alavo, Lappo m. fl. oräkneliga ställen och svenskarne skrifva segrarne under sina namnregister. De tala noga om den kultur de belastat oss med (!), men aldrig om det vi för dem lidit, om den trohet, hvarmed våra förfäder omfattat deras konungar och deras fogdar. Därför kan ingen ärlig finne älska detta otacksamma, slappa, enerverade, fientliga, genom sina partier sig själf sönderslitande, med sina förfäders storverk skrytande och därpå förlitande Sverige. Det är sannt, flere män finnas, som hysa rättvisa mot vårt land och våra förfäders trohet, som äro förnuftiga och visa, men de förnäme och pöbeln äro ett afskräde af den Stockholmska horvärlden, hvars glans haft sina tydliga verkningar ända in i de aflägsnaste trakter af vårt hemland. Helt annat är jalo Venäjä [det ädelmodiga Ryssland] och vår frihet och välstånd under Alexander. Hans namn tåla ej svenska studenterna höra. Nämner man Ryssland, så få de vattenskräck och skynda att blanda bort ämnet.»

I rak motstrid härtill stå några rader i ett bref från Gumælius till Atterbom (i major Atterboms ägo) ett par månader senare, som skildrar stämningen hos de finnar, med hvilka han sammanträffade (däribland A. I. Arwidsson, Ad. Ramsay, sannolikt äfven Gottlund). Här skrifves: »Aldrig har Sverige varit så dyrbart för finnarne som just nu genom det nyvaknande litterära lifvet. De ha innerligen känt, att de i afseende på odling och ädelt statsborgarlifs utbildning voro på det närmaste fästade vid vårt fädernesland och att det våldsamma sätt, hvarigenom de blifvit från oss bortryckta, en gång kommer att kosta deras eget land dess märg och hjärtblod. Själf med tårar i ögonen har jag ofta åhört deras berättelser om finnarnes Begeisterung för friheten = Sverige under sista olyckliga kriget, om deras närvarande hopplöshet i afseende på kultur i andligt och politiskt hänseende, hvilka de för mig gjort under tårar, ofta också under raseri, ehuru de ej kunna neka att med tillgifvenhet hänga vid sin närvarande milde

Digitized by Google

börjat växa sig stark och lade ytterligare hinder för en återförening, om ens en sådan varit genomförbar.

Men dylika tankar störde icke de unga sinnen, som med den finskfödde G. H. Mellin drömde djärfva fantastiska framtidssyner om »Sveriges sista strid» (1840), eller som funno sina känslor tolkade af Talis Qualis i hans »Utmaning» af år 1844 eller i hans än mer berömda »Vaticinium», föredraget i Lund före studentmötet i Köpenhamn 1845:

»Finland! så jag ville ropa
Och från eder allihopa
Få ett svar ur hjärtats grund.
— — — — — — — — —
O! en afton kanske stiga
Vi ombord och dristeliga
Draga öfver saltan haf.
— — — — — — — —
Blott ett handslag vi begära —
Och från bröderna, de kära,
Med ett dråpligt hugg vi skära
Alla deras remmar af.»

»Vaticinium» är blott en, men visserligen den kraftigaste och mest poetiskt genomglödgade af de förtröstansfulla kampsånger, i hvilka andan från Tegnérs »Karl XII» går igen. Det egendomligaste af allt är att den dådlust, som kom till uttryck särskildt i 1840-talets sånger — som redan nämndt — var samtida med likgiltighet för stärkandet af landets försvar, därvid t. o. m. de förmögnare kunde »friköpa» sig från beväringsplikten.

Studentpolitik.

I mycket äro denna tids utrikespolitiska — och f. ö. äfven inrikespolitiska — stämningar dikterade af studentpolitiken, hvilken spelade en så stor roll årtiondena kring seklets midt — i förbund med »skaldepolitik» och »litteratörpolitik».

I och för sig är denna studentpolitik ingen isolerad svensk eller nordisk företeelse.

I Tyskland hade den framträdt uti de s. k. »Burschenschaften» med deras för frihetskriget betydelsefulla gärningar. En nordbo, Henrik Steffens, hade såsom Breslauerstudenternas väckare härvid varit föregångsman. Sedan hade Burschenschaften dels fört en urnationell »kristligt germansk politik», dels idkat »demagogische

---

självherrskares person. Nu om någonsin böra de vara angelägna om förvarandet och allmängörandet af sina runor = nationalsånger. De uttrycka förträffligast af allt hvad man kan tänka sig den hopplösa sinnesförfattning, som nu bör vara deras.»

Digitized by Google

Umtriebe», som bragt många af landets yppersta hufvuden i fängelse eller drifvit dem i landsflykt.

Äfven i Frankrike spelade studenterna en politisk roll. De hade deltagit i julirevolutionen och därmed eröfrat en politisk och social ställning, som de aldrig förr innehaft, allraminst under den stora revolutionen. Med undantag af cheferna voro Saint-Simonisterna ungdomar på 20 år och likaså Lamennais' anhängare. »Allvarsamme män» — yttrar den tyske historikern Karl Hillebrand — »ja t. o. m. julikonungadömets regering behandlade dem som en makt, med hvilken man måste räkna; och det var ej att undra öfver om de unga hufvudena, som sågo att de togos på allvar, också betraktade sig själfva allvarligt. Ynglingar omkring 18—20 år, som voro okunniga om världen och dess lifsbetingelser, trodde sig om att genast kunna förverkliga sina världsförbättringsplaner.»

Hvad som här säges om den franska studentungdomen gällde, mutatis mutandis, om den nordiska. Den ansåg sig såsom »Herrer i Aandens Rige», för att begagna ett uttryck i en dansk studentsång, och föraktade kälkborgarne.

Den danska studentvärlden »gjorde» ju politik i än högre grad än den svenska och hade sin lott och del i Danmarks fria grundlag af 1849.

Men äfven här i landet spelade »studentpolitiken» in. Studenterna vid de båda universiteten, som förut mest känt sig såsom medlemmar af de olika »nationsföreningarna», började allt mera känna samhörighet, något som bl. a. gaf sig uttryck i nationernas sammanslutning till ett helt.

I Lund ägde detta rum redan 1820; i Upsala först mot slutet af 1840-talet, ehuru sammanslutningen förbereddes af den 1830 tillkomna »Allmänna sången». Symbolen för Upsalastudenternas enhet, den »hvita mössan», hade anlagts redan några år tidigare, 1843, i samband med mottagandet af de danske studenterna.

Tidehvarfvet var ungdomligt, »ett saeculum puerascens». Det jäste och sjöd i studentkretsarne och man ansåg sig böra säga sitt ord i dagens frågor. Visserligen skakade många af de äldre betänksamt på hufvudet och en af dem, som förut gällt som de liberala idéernas målsman, men som under 1830-talet företog öfvergången till motsatta lägret, ingen ringare än skalden å Växjö biskopsstol, upptog i ett skoltal 1834 det spörsmålet, »i hvad förhållande i allmänhet de unga stode till statens styrelse och dess politiska lif». Han sade:

Digitized by Google

»Ynglingen är ännu icke medborgare, utan han går i skola för att en gång blifva det. Ännu mindre är han lagstiftare; ty han har därtill hvarken ålder eller erfarenhet eller den öfversikt af allmänna värf, som endast kommer med åren och icke ens alltid med den, såsom vi tyvärr postdagligen erfara. En känsla för landets väl, för landets ära kan han, bör han hafva; men en egen öfvertygelse huru bägge skola befordras kan han svårligen äga. För allmän människofrihet, för allmän människorätt må hans hjärta klappa varmt; men huru bägge häfdas i stort inom hans fädernesland, detta ligger näppeligen inom hans omdömeskrets. Dömer han likväl däröfver käckt och oförväget, såsom bruket nu är, så är hans dom först och främst obehörig.»

Men till dessa ord ville ej de unge lyssna. Väl spelade studentpolitiken en jämförelsevis mindre roll i de inrikespolitiska frågorna, men äfven här lade dock studenterna ådaga sympatier för tidsidéerna och gåfvo stundom luft åt sina känslor.

P. G. Ahnfelt berättar i sina »Studentminnen» om hur liflig den politiska rörelsen vid denna tid var i Lund, där dock de konservative hade starka försänkningar i lärarkåren. Men bland »liberalismens hjältar» var ännu på 1830-talet den sedermera så konservative Henrik Reuterdahl, som »gick med håfven» både för Polen och Grekland.

Mycken uppmärksamhet väckte det, när Lundastudenterna på våren 1834 »hurrade för sjuttiotvåan» — regeringsformens 72 §, som häfdade riksdagens envälde öfver riksbanken, hvilket det varit på tal att jämka. Vid detta tillfälle diktade Assar Lindeblad, då docent, sin svenska frihetssång (»Söner af göternas mandom och ära») och höll ett tal, som inbragte honom skrupenser af den konservativa prässen och onåd å högsta ort, så att det påstods att Karl Johan beslutat, att han aldrig skulle vinna befordran. Sex år senare bragte Lundastudenternas unge skald Talis Qualis den liberale bonden Hans Jansson en versifierad hyllning, som slöt med orden:

»Bär sanning oförskräckt till kungatronen.
Se opp! Till ryggvärn äger du nationen.
Hvarhälst hon dig i kämparaden fann
Hon jublar högt — hell dig, du folkets man!»

Denna dikt, som upplästes af den tjugutvå-årige skalden i Akademiska Föreningen, innehöll äfven en öppen anspelning på Tegnérs affall; han antyddes hafva svikit »tidens höga kraf». Denna opinionsyttring framkallade gensagor från föreningens mera konservativa element, till hvilka nu äfven Reuterdahl hörde, och dessa lyckades efter åtskilliga om och men i föreningens reglemente få in ett förbud mot hyllningar, som kunde få utseende af politiska opinionsyttringar, men efter någon tid upphäfdes åter detta stad-

Digitized by Google

gande, sedan bl. a. Strandberg själf protesterat mot denna »likgiltighet för allt hvad nutid och framtid hette». Han sporde:

»Har den akademiske medborgaren icke annat syfte än en akademisk examen? Äger han icke ett fädernesland och är han icke äfven medborgare i det största samfund: mänsklighetens?.... Den stat är att beklaga, hvars ungdom så sjunkit, att den ej längre intresserar sig för sitt fosterlands väl och ve. Vägra ungdomen att tänka eller tala fritt och den skall snart på ett eller annat sätt återkräfva denna rättighet.»

I Upsala hade likaledes länge bland de unge liberala åsikter gjort sig gällande.

De revolutionära rörelserna i utlandet — särskildt den polska resningen — hade där liksom i Lund mötts med sympati; Aftonbladet fann där ifrige anhängare och Geijers s. k. »affall» väckte lika mycket jubel inom ungdomliga kretsar, som harm bland de »gamle». När efter Crusenstolpeska historien den hastigt afskedade öfverståthållaren Sprengtporten, som råkat i onåd, besökte Upsala, hyllades han af ungdomen med sång och hurrarop. Året 1848 framkallade ock lifliga opinionsyttringar — bl. a. drog man till den konservative tidningsutgifvaren, professor Palmblads hus och ägnade honom ett »pereat»; den joviale mannen lugnade sin hustru med att det inte vore så farligt: »Låt dem blott skrike, så går det snart öfver.»

Skandinavismen.

I alldeles särskild grad präglades 1830—50-talens studentpolitik af skandinavismen, hvilken ock bredde sig vida omkring i bildade kretsar och särskildt omfattades med sympatier inom författarvärlden. En del åsyftade likväl endast andlig och praktisk gemenskap, andra däremot äfven politisk förening. Bland »skandinaver» af olika skiftningar märkas namn som Wallmark, Atterbom, Almquist (som på detta område visade framsynthet med hänsyn till skandinavismens kärna), Thomander, Sturzen-Becker, Strandberg, Nybom, Malmström.

Skandinavismen kom att spela en viktig roll i våra utrikesförhållanden och upptog i hög grad de ledande politikernas, pressens och bildade kretsars intressen samt satte äfven sin färg på tidens litteratur.

Redan under slutet af 1700-talet hade ju en förskandinavisk rörelse kännetecknat nordisk såväl politik som kultur. Skalder och litteratörer gåfvo uttryck för känslan af samhörighet mellan nordens folk och verkade för ömsesidig kännedom om hvarandras kultur. I Danmark var denna rörelse tvifvelsutan ett utslag af den ökade nationalitetskänsla, som framkallats af reaktionen mot den långvariga tyska regimen: »Al vor Fortræd er tysk». — In-

Digitized by Google

tresset för studiet af den nordiska forntiden och dess litteratur främjade, särskildt i universitetskretsar, känslan af samhörighet med de folk, som voro sprungna ur samma nordiska stam. I detta afseende står skandinavismens förnyelse i samband med den götiska rörelsen. Man uppfattade det »urnordiska» såsom gemensamt och ansåg fornnorsk och fornisländsk litteratur för ett samfäldt arf — en uppfattning som norske vetenskapsmän som Munch och Keyser senare rubbade, då de gjorde anspråk för Norge på all äganderätt till forntidslitteraturen, icke utan mycket missnöje från de bekännelsetrogne skandinaverna.

Men händelserna under Napoleonstiden förde Sverige och Danmark i skilda läger och då Karl Johan lyckades på tysk jord aftvinga Danmark afträdandet af Norge, inträdde självklart ett afbrott i de vänliga förbindelserna. Tidens brefväxling bär dock vittne om att det icke rådde något nationalhat; — man läse exempelvis Tegnérs bref, då han förklarade sig under kriget mot Danmark ej kunna skrifva någon krigssång. »Det är en olycklig nation, som visserligen ej på länge gjort oss något emot.» Och då han 1814 i »Nore» besjöng föreningen med Norge, ägnade han äfven en tanke åt den tredje länken:

»Den dag skall gry en gång, som Nordens ära kröner
Och enar asars barn på asars jord,
Då Gefions ö med Juels, med Tordensköldars söner
Som vaktskepp ankrar ut för fjällstängd Nord.»

Likväl fortfor förhållandet att vara spändt. Hos Lunds professorer inskärptes förbudet att resa »utrikes» (äfven till Danmark) utan kunglig tillåtelse och danska regeringen försvårade likaledes förbindelsen öfver Sundet.

Efter några år återvaknade de skandinaviska känslorna och förbindelserna. Hos de store skalderna kommo främst samhörighetskänslorna till uttryck. Atterbom, som besökt Danmark 1825, hade vid en fest i Sorö sjungit:

»Frid mellan våra mödrar, Danmark, Sverige!
På själens landkort finns ej Öresund.
Af trogen systervänskap hämte stödet
De tvänne hälfter, slutna till ett helt:
Och göre snillet, starkare än ödet,
Till ett i Gud, hvad människan fördelt.»

Och när 1828 Oehlenschläger skref sin hjältedikt »Hrolf Krake» lät han kungen stå mellan tre kämpar från de olika nordiska landen

Digitized by Google

och förklara att om nordens söner hade hvarandra kära såsom de, så skulle de ej slita upp sig i stygg brödrastrid utan lefva samman som bröder:

»Velan, saa lader os staa
For Tiderne et Billed som aldrig skal forgaa.»

Nästa år satte Växjöbispen i egenskap af t. f. prokansler lagerkransen på sin danske sångarbroders panna, och ledsagade denna gärning med de vackra orden om att »söndringens tid var förbi». Norges unge skald Henrik Wergeland diktade vid ett besök i Stockholm 1830 en sång, som syftade på »göternas treeniga förbund», en tanke, som han närmare utvecklade året därpå.

Nu tog åter den litterära förbindelsen vid; man gjorde försök med skandinaviska kalendrar och tidskrifter. Den utmärkte danske folklifsskildraren Steen Steensen Blicher, som besökte Sverige 1836 och som särskildt ifrade för en folklig, ej endast en lärd skandinavism, ville utgifva en poetisk unionskalender. Den kom ej till stånd. I stället utgaf den danske skandinaven Barfod sin tidsskrift »Brage og Idun» och den svenske skandinaven B. Cronholm kalendern »Hertha».

Å svensk sida följde man med varmt intresse den unga danska oppositionens strid för en fri konstitution. Från högsta ort såg man dock dessa tillnärmanden med oblida blickar, och Karl Johan utfärdade t. o. m. 1837 ett cirkulär till sändebuden vid främmande hof gentemot en projekterad nordisk tidskrift, som antogs skola förbereda sympatierna för en ny Kalmarunion; i detta cirkulär frånsade sig svenska regeringen alla sympatier åt detta håll, en försäkran som upprepades 1842.

Men stämningen lät sig ej kufva. När 1838 isen låg stark öfver Sundet, företogos besök mellan skåningar och danskar; 1839 foro 150 studenter med en ny ångare öfver till Danmark och gästade Köpenhamns studenter. Nu sjöngs Karl Plougs första skandinaviska sång. Samma år hölls ock det första mötet af nordiske naturvetenskapsmän i Göteborg. Initiativet hade utgått från Norge.

Ännu var skandinavismen dock blott litterär och vetenskaplig. Först med 1840-talet börjar man skönja den politiska skandinavismen, som satte som mål Nordens enhet med bevarande af hvarje folks självständighet.* År 1842 gjorde Lundastudenterna ett pingstbesök i Köpenhamn och några veckor senare gengälda-

* Missljud förspordes dock ännu år 1840 i riksdagen, då Öresundstullen var på tal och några ifrare slogo på sköldarne mot Danmark.

Digitized by Google

des detta, men först 1843 blef, som Julius Clausen anmärkt, skandinavismen en makt. Det var då som — trots både Karl Johans och Kristian VIII:s motvilja och försök att hindra tilltaget — det stora studenttåget till Upsala ägde rum och det var då som Ploug på uppfärden genom Kalmar uttalade önskan om ett folkligt förbund mellan de nordiska rikena. Vid detta tillfälle läto flere af »det unga Sveriges» skalder sina lyror ljuda. B. E. Malmström bjöd danskarne välkomne till Upsala högar. Talis Qualis förklarade att nu strömmade blodet endast i sången, men om en gång det borde spillas i ledungsfärd, räddes icke skandinaven; Johan Nybom — en af skandinavismens flitigaste barder — bjöd farväl och besjöng i sin dikt den »starke anden», som ginge kring haf och jord och som närde vid sin barm det fria ordet:

»Man honom fruktar, smädar nya tiden;
Vi inga spöken se, men blott vår plats i striden.»

Och Orvar Odd — Sturzen-Becker —, skandinavismens trofaste förkämpe, bådade i en hälsning (i Stockholm) en »Kalmarunion i andens rike», ett »gemensamt stort fostbrödralag».

I Upsala uppvaktade man bl. a. Geijer som korteligen förklarade: »Gud välsigne ert hopp, jag delar det.»* Vid festen i Stockholm sökte Thomander skickligt undvika politiserande skandinavism genom en kvick tillämpning af de fyra latinska konjugationernas paradigmata »amare, docere, legere, audire» på skandinavismen. Beskow uttryckte i bref till J. H. Schröder sin glädje öfver att tillställningarna för de danske främmande i Stockholm lyckats så särdeles väl — »all politik var bannlyst och the Rabulister lyckades icke få makt med de unga gästerna».**

Intressant för uppfattningen af Karl Johans ståndpunkt är ett meddelande som Wallmark — gammal »förskandinav» redan under studenttiden på 1790-talet och anhängare af danske kungens val till svensk tronföljare 1810 — sände sin forne motståndare Atterbom 1844. Han berättar där, att han vid festen i Stockholm 1843 hade nödgats hålla det första talet — han var då redaktör af det

* Man har flerstädes låtit Geijer redan 1809 skrifva hem: »Nu skulle jag vilja bjuda handen till en ny Kalmarunion.» Detta står dock ej i originalbrefvet utan är af Geijer tillagdt år 1834, då han utgaf brefven, hvilket onekligen gör någon skillnad.

** Så helt var det dock icke härmed. Man läse exempelvis Poulsens utmanande ord om Slesvigs nationella frigifvelse såsom en fästegåfva till Danmark (Clausen: »Skandinavismen» sid. 64).

Digitized by Google

officiella bladet — just för att man ej ville att endast representanter för oppositionen, Thomander och Hierta, skulle uppträda. Oaktadt han icke i talet berörde någon politisk förening, halp detta honom icke hos gamle kungen, som, äfven sedan han läst referatet och t. o. m. klandret öfver att i Wallmarks tal endast den litterära föreningen vidrörts, förklarade: »Vous m'avez causé beaucoup de mal, mon cher!»

Det är tydligt att man fruktade att »skandinavismen» skulle blifva »rabulistiskt» färgad. Flere af dess danske bärare voro ju kände som ifrige oppositionsmän och bland de svenske skandinaverna var en »rabulist» som Sturzen-Becker, hvilken just 1843 slöt sig till rörelsen och tog den på allvar. År 1844 bosatte han sig vid Sundet, växelvis boende i Köpenhamn och Helsingborg.

Sturzen-Becker såg i ett enigt Skandinavien icke blott som danskarne ett bålverk mot tyska utvidgningsplaner utan »en konstant motvikt mot Rysslands och de ryskt sinnade dynastiernas (märk!) angrepp på frihetens och folkväldets idéer».

Efter mötet stiftades ett skandinaviskt samfund i Köpenhamn och en skandinavisk förening i Upsala, den senare icke utan motsägelse från äldre och yngre. Dess ordförande blef Atterbom.

Det var meningen att år 1844 Upsalastudenterna skulle gengälda besöket, men då man i Danmark blef orolig, måste Geijer, som då var rektor, efter påstötningar ofvanifrån, låta ungdomen förstå, att det vore olämpligt att företaga ett gladt festtåg, då Karl Johan så nyss aflidit. Man drog sig då motvilligt tillbaka

Emellertid utgaf Atterbom, som var en varm skandinav, men minst af allt kunde skyllas för »rabulism», en skrift »Om skandinaviska föreningen och studenttåget från Upsala till Köpenhamn», där han försvarade studenterna mot de af Svenska Biet framlagda beskyllningarna för politiska biafsikter och förmenade att mötet, om det blifvit af, skulle varit oskadligt, ehuru det under förhandenvarande förhållanden hälst bort inställas. Detta göt mot hans afsikt ny olja på elden; hälst en spefull artikel i Svenska Biet (af Hans Järta) väckte studenternas harm. Nu återupptogs frågan om resa såsom enskildt företag och ånyo ingrep Geijer på ett nog hårdhändt sätt gentemot studenternas representanter, hvilket vållade en konflikt och mycket svår misstämning mot den förut så afhållne läraren.

År 1845 hölls så mötet i Köpenhamn utan några svårigheter. Det var det första där äfven norrmän i större antal deltogo. Vid mötets förafton — i Lund — uppläste Talis Qualis sitt ståtliga

Digitized by Google

»Vaticinium».* I Köpenhamn afkräfde den danske politikern Orla Lehmann studenterna löftet att ingå fostbrödralag för att frälsa det stora gemensamma fäderneslandet, det stolta, härliga skandinaviska Norden.**

I de unges ögon gjorde man nu historia. T. o. m. en erfaren publicist som Sturzen-Becker uppfattade detta möte som en viktig historisk händelse. Det hade inaugurerat en ny kraft, som skulle slå världen med häpnad: folkens allianser.

Så kom år 1848. Bland de meningsyttringar, som detta år framkallade och som inleddes med jubel öfver februarirevolutionen, voro de danskvänliga de starkaste.

Det demokratiska genombrottet i grannlandet hälsades med glädje. I Lund anordnades en storartad opinionsyttring, därvid docenten Gustaf Ljunggren talade för Danmark, men äfven — för det »till medvetande af frihet uppvaknande Tyskland».

Snart gällde det allvar. Upproret i Schleswig Holstein och tyskarnes infall i Danmark framkallade sympatiyttringar för danskarne i vers och prosa:

»Ett hugg, ett halftumsbredt
För våra jutska vänner
Och så för Polen ett!»

manade Talis Qualis.

Och från Upsalastudenter utgick ett upprop till svenska folket med Nyboms berömda »Så säga Sveriges studenter» som slutkläm, i hvilken skalden manade sine landsmän att gripa till vapen emot våldet. »Men Sverige, Sverige, — — Sverige dröjer än!»

Nu skulle studentlöftena inlösas. En inblandning från svensk-norsk sida sattes dock af regeringen i fråga endast i händelse de danska arfländerna Jylland och öarna angrepes, och i detta syfte anvisades på kung Oskars begäran kreditiv både af riksdag och storting, dock utan entusiasm. Desto ifrigare var man utanför representationen för deltagandet i kriget. Bland dem, som manade härtill voro män som Sturzen-Becker, Strandberg, Nybom, Ridderstad, samt icke få af prässens organ. Desto mer uppmärksamhet

* Vid samma möte diktade han också det i sin storvulenhet nästan pekoralistiska poemet »Det sista handslaget», där han utmålade, huru nordens söner skulle, därest öfvermakten hotade, rycka blixten ur himlens hand och rida gränsle öfver den!

** Arvid August Afzelius deltog i färden och gaf i bref till ärkebiskopen en skildring däraf i rosenfärg. »I närvaro af Norges och Danmarks studenter må man akta hörselorganen hvar gång konung Oskar nämnes.» Han har ock skildrat resan i sin »Dagbok» och bl. a. berört audiensen hos Kristian VIII, hvars farhågor han sökte skingra.

Digitized by Google

väckte det, när Lars Hiertas Aftonblad, som ännu i april innehållit en del artiklar i danskvänlig riktning och som äfven meddelat en af Orvar Odds krigssånger, ändrade front, och uttalade sig tveksamt om rättmätigheten af danskarnes sak, förebrådde dem halsstarrighet och varnade Sverige för att kasta sig in i kriget. Om anledningen till denna Hiertas hållning blir längre fram tillfälle att tala. I de skandinaviska kretsarne väckte den gifvetvis förbittring, särskildt bekant är Talis Qualis' sonett.

Svenska trupper hade emellertid landsatts på Fyen för att förmå tyska trupper att utrymma Jylland. De kommo icke att direkt deltaga i kriget. Däremot ilade många frivillige att strida under Dannebrogen, bland dem skalderna G. Sommelius (»Beppo») och A. J. Afzelius (»Afze») och bland studenttalarne August Sohlman.

Vid freden behöll Danmark i allt fall för denna gången sitt område. Då efter Londonkonferensen arfsföljden ordnades genom att prins Kristian af Glücksburg korades till tronföljare, innebar detta en missräkning för de äkta skandinaverna, väl ock för den svenske konungen. Från danskt skandinaviskt håll påstods, att det var konung Oskars alltför försiktiga politik under kriget, som hindrat kronprinsens adopterande af danske konungen. Sannolikt är detta icke.

Under 1850-talet höllos ånyo studentmöten, dels 1851 och 1852 i Kristiania, dels 1856 i Upsala, där åter Nordens politiska enhet kom på tal. Ploug talade 1856 för Nordens framtida enhet under gemensam dynasti. Å Drottningholm yttrade själfva konungen de bevingade orden att »krig mellan skandinaviske bröder hädanefter vore omöjligt».

År 1857 utgaf Sturzen-Becker sin skrift »Den skandinaviska frågan», där han häfdade att skandinavismen vore en svensk nationalidé, ett nationellt behof.

Förhållandet till Finland och Ryssland vid 1850-talets midt.

Men under 1850-talet fyllde äfven andra stämningar svenska sinnen. Afvogheten mot grannen i öster slog ut i nya lågor, fann ny näring. Under 1830-talet och 1840-talet hade de polska och tjerkessiska händelserna framkallat opinionsyttringar i vers och prosa. Nu brände det på närmare håll. Man hyste farhågor för att Ryssland skulle vilja utsträcka sitt välde på de förenade rikenas bekostnad, hälst en del kraf framträdt från rysk sida rörande lappfrågan och de finske fiskarnes fiskerätt. Så bröt Krimkriget ut. De förenade rikena hade visserligen tillkännagifvit sin neutralitet, men västmakterna önskade att de skulle vända vapnen mot Ryssland och konung Oskar var under vissa förutsättningar, främst Finlands lös-

Digitized by Google

görande från Ryssland och återförenande med Sverige, icke obenägen härför, men hans politik fördes med en försiktighet, som föreföll de otålige alltför stor. I prässen läto ock röster för krig sig förnimmas i denna riktning, och det talades rätt oförbehållsamt om Finlands återeröfring. — Sympatierna för Finland hade vuxit, sedan första samlingen af Runebergs »Fänrik Stål» sett dagen. Starkast kommo gifvetvis stämningarna till uttryck i lyriken. Talis Qualis, hvars politiska diktning efter 1840-talets slut var mera sällspord och som nu mest utförde tungt beställningsarbete, flammade upp vid det falska ryktet om Sveaborgs fall, bröt ut med häftighet mot »orklöshet och vankelmod» och slöt sitt stolta »Sveaborg» med den kraftiga strofen.

»Men pekar Sveriges kung mot öster
Och slår man då ett kalfskinn än, .
Så kanske bland så kära röster
Vi också få vår röst igen.
Vår röst? O Gud! Vi skola tiga
Och ödmjukt stå och lyssna se'n
Och i vårt kummel gladeliga
Med lyran stum på armen stiga,
Blott Sverige får sin röst igen!»

I samma anda sjöngo Orvar Odd, Nybom, Ridderstad. Äfven den fridsamme von Braun förklarade, att det svenska lejonet hvilat för länge på vissnade lagrar och att vi hade vigarf till Ryssland. Och en af de smärre poeterna, Vilhelm Bäckman (förf. till »Sjöjungfruns sagor») utbrast med något af »Beppos» blodtörst i sina verser:

»Vid Hin håles röda kappa,
Hvad det måtte smaka bra
Att ibland så där få tappa
Blod af moskoviterna.»

Ja, år 1855 utgafs af L. Th. Öberg (märket A. I. Ståhl) en hel antologi af stridsdikter under titeln »Svensk och ryss», där man finner poem af en rad olika skalder.

Uppfattningen att Finland vore missnöjdt med sin ställning hade främjats af i Sverige naturaliserade finnar, under det att Israel Hwasser, som själf under en följd af år varit professor i Finland, hyste en motsatt uppfattning, liksom han hyllade Karl Johans allianspolitik i förhållande till Ryssland. I ett par politiska pamfletter om 1812 års politik hade han redan på 1830-talet oppo-

Digitized by Google

nerat sig mot den illusion svenskarne hyste och härför blifvit angripen af A. I. Arwidsson (under två finska pseudonymer).

Den ifver, som före och särskildt under händelserna vid 1850-talets midt lades i dagen för att Sverige skulle söka återeröfra Finland, väckte därstädes högst blandade känslor. Israel Hwasser var nu — 1854 — angelägen att från med honom liktänkande konservativt håll i Finland man skulle skrifva till Sverige och omtala huru saken verkligen förhölle sig, och uppmanade sin vän medicinaren Ilmoni att ombesörja att finnar som Runeberg, han själf o. a. meddelade »passande män» i Sverige, att de förståndige i Finland ansåge sin nuvarande ställning som den bästa de kunde få och hvarken ville att Finland skulle återförvandlas till svensk provins eller öfvergå till en fristående liten stat för sig, emedan landet då icke skulle blifva annat än en fortfarande krigsteater. Hvad rabulister och kannstöpare menade eller pratade betydde ingenting för förståndigt folk.*

Ilmoni lydde uppmaningen och skref till en svensk vän ett högst märkligt, af Anders Fryxell i »Bidrag till Sveriges hist. efter 1772» offentliggjordt bref, som i starka ord bestred att i Finland våldsamheter skulle utöfvats från Rysslands sida, liksom han sökte skingra illusionen att Finland »längtade efter Israels förlossning» genom hjälparen från väster och vore beredt till allmänt uppror för att återförenas med Sverige, hvilket vore en radikal villfarelse; Finland ansåge sig lyckligt under ryska väldet och ville för ingen del åter blifva en svensk provins; landtdagar hade väl ej existerat sedan 1809, men vore ej efterlängtade med deras käbbel och bråk; såsom uttryck för allmogens opinion anfördes uttalanden af en medelålders bonde, att bönderna voro belåtna med kejsaren, ty det hade varit frid i landet, och på frågan om de ville bli svenskar hade han svarat: »Dom gamluni några lär väl ännu ha liksom lite tyki för svenskin men vi yngre vi tänkir han må bli borta.» Finnarne hade alltså få eller inga sympatier för Sverige men hyste därför ingen särdeles kärlek till ryssarne, om ock en stark tillgifvenhet för kejsaren och hans hus.

Ilmonis uppmaningar till Runeberg att tillskrifva Beskow i ärendet besvarade denne undvikande, han hade redan i bref till Beskow berört de osanningar, som utspridts om honom.** Men

* G. Heinricius: Israel Hwasser och Finland i Sv. Litt.-sällsk. i Finland Förh. o. upps., 20 (1906).

** I Runebergs »Efterlämnade skrifter» är denna passus i brefvet till Beskow icke meddelad men i Strömborgs Runebergsbiografi återgifvas de rader, där han dementerar en svensk tidnings uppgift, att han skulle försvunnit på okändt sätt, hvilket skulle

Digitized by Google

han vägrade att skrifva en gång till och redogöra för sinnesstämningen; han hade i all sin tid hållit sig borta från politiken. Själf önskade han att Sverige skulle förblifva i lugn och ej kasta sig i vidlyftigheter, som både för detta land och Finland skulle medföra oberäkneliga lidanden och vådor. Ilmoni reste själf öfver till Stockholm i slutet af 1854 för att påverka opinionen och motarbeta den stämning för ett krig mot Ryssland, som han befarade skulle taga fart.

Men finnar af annan mening verkade ock i Stockholm. Arwidsson, som förut uppträdt häftigt, hade väl nu lugnat sig. J. J. Nordström intog ock en mera tillbakadragen hållning. Men hos den sistnämnde träffade Ilmoni på våren 1855 en ung finsk skald, med hvilken han genast kom i gräl, det var Emil von Qvanten, som hitkommit 1853 och som 1855 under märket »Peder Särkilax» utgifvit en broschyr »Fennomani och skandinavism», hvari han påyrkade Finlands skiljande från tsarriket och dess union med Sverige i en svensk-finsk förbundsstat. Qvanten, som var en för tiden typisk känslopolitiker, användes senare af Karl XV, hvars bibliotekarie han blef 1864, i privatdiplomatiska sändeskap för en skandinavisk politik vid sidan af regeringens officiella.

I den del af de s. k. »Schinkel-Bergmanska minnena», som utkom 1855, hade 1812 års politik blifvit behandlad och nya dokument framlagts, som klart visade Karl Johans ryssvänliga allianspolitik. Det gaf vatten icke minst på Crusenstolpes kvarn med dess antidynastiska mäld. Tidningarna voro fyllda af skarpa omdömen om 1812 års politik i syfte att påverka dagens.

Under intryck häraf var det, som konung Oskar I undertecknade den s. k. novembertraktaten med västmakterna. Traktaten väckte Rysslands stora misshag och betraktades som inledning till Sveriges indragande i kriget. I stället påskyndade den freden, i hvilken man hoppats få Ålandsöarna afträdda till Sverige, men endast ett förbud mot dessa öars befästande kom att intagas i fredstraktaten, hvilket vållade konung Oskar djup besvikenhet och harm.*

Då ryske kejsaren 1862 förklarat, att alla minnesfester öfver segrar skulle afskaffas utom Poltavafesten, höllos äfven här i Sverige Poltavafester till hyllning åt de tappre svenskarnes minne; då

vara en följd af ryska regeringens misstroende mot honom. »Det måste vara ett underligt folk dessa referenter, som tro att man icke kan älska sitt fädernesland och sjunga om dess vackra minnen utan att tillika vara orolig och kannstöpa.»

* En epilog till 1850-talets svensk-finsk-ryska brytningar bildade uppträdet vid jubelfesten i Helsingfors 1857, dit några svenske akademiker inbjudits. Adolf Nordenskiöld hade härvid i kanske något oförsiktiga ord hälsat de svenske gästerna och vemodsfullt berört Finlands ställning. Skalden Cygnæus framträdde då för att beriktiga

Digitized by Google

togs ock initiativet till resande af Karl XII:s stod som sinnebild för svenskheten. Den republikanske Blanche blef en af de ifrigaste främjarne af denna ärestod öfver envåldsmonarken-ryssfienden.*

Polska sympatier.

När Polen efter en människoålder åter reste sig, förenades sympatierna för dess sak med stämningen mot arffienden. Äldre och yngre frihetssångare från den åldrande Sturzen-Becker, hvilken en gång af Polens sak väckts till kamp för mänskorätt och frihet, till den helt unge Snoilsky besjöngo den polska resningens hjältar och martyrer. Opinionsyttringar, i hvilka ledande politiker deltogo, afgåfvos inför hela Europa. En de polske revolutionärernas utsänding. Czartoryski, hyllades af befolkningen hvar han drog fram och firades med en bankett i Stockholm, i hvilken många politiker, den konservative general Hazelius såväl som den radikale Blanche deltogo, och hyllades äfven i Upsala med en fest, där Odhner och Adolf Hedin voro bland talarne, Snoilsky och Wirsén bland skalderna. Å riddarhuset och i borgarståndet (i det senare ståndet af den liberale ledaren, den eljest så försiktige Göteborgsrådmannen Björck) yrkades, att Sverige skulle jämte och i samverkan med Wienertraktatens öfriga garanter på diplomatisk väg medverka till uppfyllandet af dess bestämmelser om Polen, till dettas återupprättande som ett fritt land — ett förslag, som dock strandade under påtryckning från regeringen och på Manderströms ord, att man förtroendefullt kunde öfverlämna saken i konungens händer. Blanche — Polens ifrige vän — förklarade då förbittrad, att man vore färdig tro, att vi voro lika tappra på vers som fega på prosa.

Bekant är äfven hur varmt Karl XV sympatiserade med Polens sak. Bland S. A. Hedlunds papper gömmas ock några rader, skrifna af hertigen af Östergötland — sedan kung Oskar II — i hvilka han talar om ett af England påtänkt vapenstillestånd mellan Ryssland och de polska insurgenterna. »Om det lyckas, vinner revolutionen vintertiden, som annars troligen skall döda den. Då våren kommer, skall Polen ej mera kunna underkufvas, Europa skall ej tillåta det. Lyckas detta förslag, såsom troligt är, icke, då är interventionen klar. I båda fallen blir Polen en krigförande

svenska missuppfattningar härom, och klandrade särskildt ett uttryck som fällts året förut af J. G. Carlén om Finland såsom ett »träldomens gyllene näste». Då reste sig Nordenskiöld vredgad och utbrast: »Han talar ej å våra vägnar!» Händelsen väckte stor skandal och vållade att Nordenskiöld flydde från Finland och bröt sig en ny bana i Sverige.

* Karl XII var i allmänhet sinnebilden för frihetssångarnes bragdlust. Så ses på omslaget af Strandbergs »Sånger i pansar» en bild af hjältekonungen med underskrift »Kom, gossar!»

Digitized by Google

makt, ej en i uppror stadd provins. — — — Förkastas (förslaget), då måste striden utkämpas ju förr ju heldre.»

Äfven det italienska folkets frihetskamp väckte starka sympatier häruppe under denna »idépolitikens» gyllene ålder, då man mindre tog hänsyn till styrkan af de krafter, öfver hvilka man förfogade, än till de känslor som sjödo. Äfven till Italien sändes adresser; framför allt var Garibaldi oerhördt populär. Lallerstedt föreslog ock i borgarståndet 1860, att Sveriges ombud vid en tilltänkt kongress måtte få i uppdrag att försvara Italiens rätt att inblandningsfritt råda öfver sina öden. Äfven i tidens unga poesi framklinga sympatier för Italien.

Nya skandinaviska uppslag.

Emellertid hade äfven den skandinaviska politiken tagit nya ansatser. Mot slutet af konung Oskars regering 1856—57 hade ånyo tråden tagits upp till främjande af en allians. Här underhandlade publicister och skalder som Ploug och Sturzen-Becker med kung Oskar I om ett försvarsförbund med en dynastisk union som framtidsperspektiv och med undanröjande af den beslutade danska tronföljden. Men förslaget, som i det hela mottogs ljumt i Danmark, helst å konservativt håll, rann ut i sanden. Sedan Manderström 1858 blifvit utrikesminister, drogos känslospröten åter tillbaka; skandinavismen skulle mogna »i skugga och tystnad».

Och skandinavismen var åter en tid borta ur praktisk politik, för att ånyo upptagas af Karl XV, sedan han blifvit konung. Denne var ju i eminent mening en »känslopolitiker», fylld af de populära svenska sympatierna för polackerna, för danskarne, för fransmännen, därtill varm skandinav. Liksom fadern — ehuru mindre försiktig än denne — dref han privat diplomati vid sidan af sin utrikesminister och hade personligen i juli 1863 lofvat ett vapenförbund, men lyckades icke härför slutgiltigt vinna sin ministär och kunde ej få någon annan.

När efter Fredrik VII:s död 1863 den nye konungen Kristian IX mot sin vilja förmåddes underteckna den förut förberedda »novemberförfattningen», som införlifvade Slesvig i konungariket, gaf detta signalen till det olyckliga dansk-tyska kriget 1863—64. Just genom novemberförfattningen möjliggjordes ett i allt fall något tvetydigt återtåg för det svensk-norska kabinettet. Det vägde länge mellan krig och fred äfven i Sverige. Konungen var för ingripande vid Danmarks sida. Inom vissa skandinaviska kretsar — främst i det nu af August Sohlman redigerade Aftonbladet — önskade man ock lifligt, att Sverige skulle infria konungens löften. Men västmakterna lämnade Danmark åt sitt öde; Ryssland hotade ingripa emot en skandinavisk union; i Norge

Digitized by Google

visade man sig ohågad för kriget och icke häller i Sverige uppbars krigstanken af någon djupare folkstämning. Den bragdlystne konungen måste med blödande hjärta se sin krigardröm rinna i sär. Den De Geerska ministären — understödd af det norska statsrådet — var så stark, att konungen ej kunde låta den gå, ehuru försök gjordes att aflösa den med krigsvillige af mera konservativ läggning.

Den skandinaviska rörelsen, som i så eminent grad skänkte färg åt de nordiska folkens sträfvanden under årtiondena kring seklets midt, har i senare tider blifvit hårdt bedömd. Den hvilade dock på en riktig och sund grundtanke eller, som Manderström uttalade det, på »une grande et généreuse idée» och ägde tvifvelsutan vissa förutsättningar för att leda till ett praktiskt resultat. Samhörigheten mellan de nordiska folken i kulturellt afseende, deras gemensamma ursprung, deras likartade språk borde kunna ha medfört en samverkan på skilda områden och väl äfven ledt till en intim politisk förening. Motsatserna mellan de tre folken voro knappast större än mellan sydtyskar och preussare eller mellan sicilianare och norditalienare, men det fanns hinder, som icke kunde undanröjas och som i hvarje fall kräft statsmän af Bismarcks eller Cavours kynne för att besegras.

Till att börja med hade rörelsen i sitt närmaste syfte en ömtålig punkt och en inkonsekvens. Då skandinaverna i allmänhet voro anhängare af nationalitetsprincipen, så innebar det en motsägelse, att de omfattade de danske nationalliberales slesvig-holsteinska politik med gräns vid Eidern. Ty denna kränkte just nationalitetsprincipen för de tyske slesvigarne, som kände sig samhöriga med holsteinarne och »das grosse Vaterland». Vidhållandet af den gamla »pappersrätten» för Danmarks konung — f. ö. visst icke oomtvistlig i statsrättsligt afseende — vägde ju fjäderlätt inför dåtida europeiska frihets- och nationalitetsbegrepp, hvilka bättre fingo sitt uttryck i insurgenternas stridssång »Schleswig-Holstein meerumschlungen».*

Vidare intogo ledande politiker i Norge på grund af den »norsknorska» separationspolitiken alltid en ljum ställning till skandinavismen. Norrmännen kommo i hvarje fall sist med.

---

* Det kan förtjäna nämnas, att en liberal författare, hvilken som militärläkare var placerad i Slesvig — Wetterbergh, Onkel Adam — hyste afgjordt antiskandinaviska åsikter på grund af de intryck han därnere mottagit. Han bad i oktober 1849 sin hustru hälsa hans vän S. A. Hedlund, att han hoppades, att svenskarne ej måtte blanda sig i en orättvis strid: »om någon kamp vore nationell och blefve enig, vore det Slesvigs mot Danmark».

Digitized by Google

Den skandinaviska politiken drefs väl mycket ur ensidigt danska synpunkter med uteslutande hänsyn till bevarandet af Slesvig. Det var självklart, att om tanken skulle hafva någon bärighet, måste den tillgodose hela Norden, ej blott dess mest hotade del.

Den halfhet, som kännetecknade dansk skandinavism, vållade att till sist den mest utpräglade svenske skandinaven Sturzen-Becker sårad och sorgsen drog sig tillbaka.

Sverige-Norges officiella politik — att ej tala om den icke officiella — i den skandinaviska frågan var å andra sidan visserligen icke klanderfri, och tydligt är, att både Karl XV och hans utrikesminister vågat sig så långt ut att återtåget från halfva eller hela utfästelser icke kunde undgå att lämna bittra minnen kvar, ej blott i Danmark utan ock hos många svenske och norske skandinaver. Litteraturen bär därom vittne. Liksom på 1840-talet Strandberg slungat sina verser mot Lars Hiertas alltför stora »försiktighet», så finna vi ock på 1860-talet vemodsfulla och vredgade ord med anledning af den svensk-norska reträtten. Både hos Snoilsky och hos Ibsen lämnade skandinavismens bankrutt djupa ärr. För den senares utveckling till samhällssatiriker blef den rent epokgörande.

Skandinavismen blef en rörelse med många ord — i tal och tryck, i vers och prosa — och ringa handling. Domen öfver den har fallit hård, men det låter sig icke neka hvad Per Hallström, som visserligen ej betraktar den okritiskt, yttrar i sin bok om Strandberg: »Idén var något värd och det blef länge tomt och kallt och fattigt efter den.» En brist var bl. a., att den i så hög grad var en »lärd» rörelse, en studentsak, att den hade så ringa rötter i de breda lagren. I viss mån var därför den nyare skandinavism, som framträdde på 1870-talet genom förbindelsen mellan folkhögskolorna och de demokratiske politikerna, af mera djupgående natur, men äfven den vissnade under unionstridigheterna.

Negativt har den skandinaviska rörelsen verkat i två afseenden: Först genom att rycka svenske och norske statsmäns intressen bort från den nordiska enhetspolitik, som låg närmast: ett tillfredsställande ordnande af den svensk-norska unionen. Resultatet häraf visade sig 1905. Vidare genom att framkalla ett kyligt förhållande till Sveriges germanska stamfränder söder om Östersjön. Den gamla afvogheten mot grannen i öster vek alltmera, och det uppstod efter det danska kriget 1863—64 snarare en liknande stämning mot tyskarne.

Det är rätt betecknande, att en varm polackvän, ryssfiende

Digitized by Google

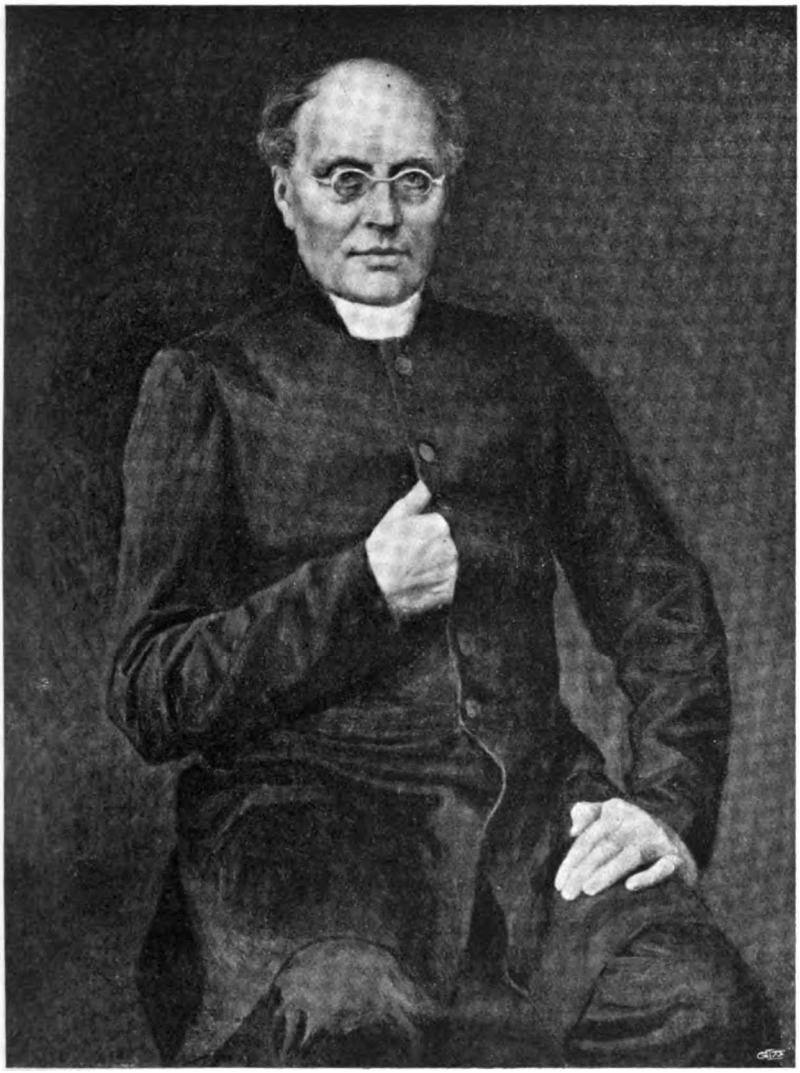

Joh. Ludv. Runeberg.

Efter målning af A. Edelfelt.

Digitized by Google

Digitized by Google

och Karl XII-beundrare som August Blanche lindrigast sagdt var en ljum skandinav. Han framhöll sålunda, att Danmark som tyskt vore en lisa i jämförelse med ett ryskt Polen. Tyskland vore vaggan för Europas hela bildning, Ryssland åter mörkrets och tyranniets förkämpe (Ill. Tidning 1863).*

Den misstämning mot Tyskland, som skandinavismens och Danmarks nederlag 1864 framkallade, bibehöll sig länge. Under tysk-franska kriget 1870—71 var den bildade svenska opinionen, liksom prässen med enstaka undantag, afgjordt fransksinnad och de stämmor, hvilka talade Tysklands sak, äfven då de tillhörde en Viktor Rydberg eller en Hans Forssell, drunknade i mängden af tyskfientliga röster alltifrån Henning Hamilton till Sven Adolf Hedin. Först under senare årtionden har betydelsen af samhörigheten ej blott med skandinaver utan ock med andra germanska folk klarlagts.

Förhållandet till Norge.

Förhållandet mellan de båda redan i union förenade nordiska landen sysselsatte den nordiska politiken tidtals under dessa decennier.

I Norge framkallade 1830-talets rörelser nya emancipationssträfvanden. Redan vid 1830 års storting framlade Hielm det kraf på egen utrikesminister och egna konsuler, som till sist skulle spränga unionen. Ännu var detta dock blott en enstaka företeelse. På andra områden framträdde under detta årtionde en del fordringar, motsvarade från svenskt håll af kraf på ökade förpliktelser från norsk sida.

År 1839, då Karl Johan längre tid vistades i Norge, liksom undflyende den oroliga stämningen i Sverige, hade han tillsatt en unionskommitté, som skulle upptaga till behandling dels de norska önskemålen, dels äfven de svenska unionella krafven. Dess betänkande, som åsyftade en fastare union, grundad på fullkomlig likställighet, hann ej afslutas före konung Karl Johans död.

Den nye konungen tillmötesgick strax efter sin tronbestigning enstaka norska önskningar. Genom detta sönderbrytande af principen om jämlikhet i skyldigheter såsom förutsättning för jämlikhet i rättigheter svalnade Norges intresse för unionskommitténs förslag i öfrigt, och försöket att gifva unionen en fastare och klarare form blef resultatlöst.

Konung Oskar såg sålunda äfven på detta område sina ansträngningar gäckade, ehuru ovedersägligen en vänligare stämning mot Sverige och unionen gjorde sig gällande i Norge, tack vare hans försonlighetspolitik.

* Jmfr Erdmanns rikhaltiga bok om Aug. Blanche sid. 357.

Digitized by Google

Denna stämning skulle dock aflösas af bittra strider åren 1859—60, då den s. k. ståthållarfrågan i hög grad upprörde sinnena och föranledde en schism, som satt djupa spår i de kommande tiderna och som äfven gaf sig luft i litteraturen.

Initiativet till motrörelsen mot Norge togs från liberalt håll, oaktadt man här eljes ådagalagt varma sympatier för Norges fria författning. Det var nämligen de båda riddarhusliberalerna Anckarsvärd och Dalman, som väckte motioner om en noggrann revision af unionsfördraget för att undvika en kommande brytning och om att Sverige skulle höras, innan ståthållarämbetet upphäfdes, motioner, som af ständerna antogos.

Det lyckades till sist De Geer, i motsats till den mera skandinaviskt sinnade Henning Hamilton, att förmå konung Karl, som ursprungligen haft för afsikt att tillmötesgå norrmännen, att — likvisst i norskt statsråd — vägra sanktion på ståthållarskapets afskaffande, men därefter i sammansatt statsråd besluta uppskjutande af den af Sverige begärda revisionen af unionsakten.

Denna unionskris framkallade mycken ömsesidig bitterhet.* Den lade sig dock under de närmast följande åren, så att femtioårsminnet af unionens bestånd 1864 kunde firas under en viss fridsstämning. Så uttalade Sturzen-Becker i ett versifieradt tal i Helsingborg det optimistiska framtidshoppet, att:

»Så vi skola — hvad historien menat —
Ett enigt tvillingfolk, ej blott förenadt,
Bereda bäst vår nästa jubelfest:
Ett folk i kraft af sanning och af anda,
Ej blott — af paragrafer allahanda.»

Och Talis Qualis' försäkrade trosvisst:

»Och stånda skall nu vårt förbund,
Till dess vår sol går ned,
Om jorden skalf uti sin grund
Och tiden bakåt skred.
Det blir i nöd vår motståndskraft,
Vår sol i vinterköld,
Det blir vår starkhets hammarskaft,
Vår svaghets kopparsköld;
Så gifven det som vi det fått
Åt våra barn i arf,
Ja, som det bästa vi förmått,
Åt sena tidehvarf.»

* * *

* Man läse den unge Björnsons: »Har du hört hvad svensken siger?»

Digitized by Google

Kulturströmningarna.

Ägna vi en blick åt de tankeriktningar, som under dessa årtionden beherrskade Sveriges lärda värld och medelbart hela dess kultur, finna vi, att en förskjutning ägt rum. Den nyromantiska filosofien, närmast Schellings lära, hade väl alltjämt sina varma anhängare bland de kvarlefvande inom den fosforistiska kretsen och dem närstående. Grubbe var visserligen eklektiker, men stod denna riktning närmast, ehuru han senare tog intryck af Jacobi; likaså Geijer; en teolog som Reuterdahl, naturvetenskapsmän som Agardh och Fries hade påverkats, den förre af nyromantisk teologi, de senare af nyromantisk naturfilosofi, så ock en läkare som Hwasser.

Men nu skedde en förändring. Nya tankesystem gjorde sig gällande och satte sin prägel på den högre kulturen.

Boström.

Detta är kanske till en början mindre fallet med det svenska system, som Bibergs utmärkte lärjunge Kristoffer Jakob Boström från 1830-talets midt utbildade och som han under de följande årtiondena docerade inför en trofast och hänförd lärjungeskara. Kännedomen om detta system, som väsentligen meddelades muntligen och endast delvis och sparsamt framlades i tryck och därtill före 1845 endast på latin, var nästan begränsad till hans lärjungekrets. Framträdande i opposition mot Hegelianismen ägde systemet likväl i ej ringa mån sina förutsättningar i denna tankeriktning; L. H. Åberg har ock yttrat, att Boström i Hegel hade sin närmaste förutsättning och utgångspunkt samt erinrat om Boströms egna ord att »om denna världen vore den enda så hade Hegel rätt», hvarmed han ock antydt den väg han ansåg tänkaren böra gå för att nå vidare. I sin statsteori ägde han tillika beröringspunkter med romantiske tänkare.

För en större allmänhet kom Boström egentligen att blifva känd såsom statsrättslärare och religionsfilosof, och vann i dessa båda egenskaper egendomligt nog anhängare i rent motsatta läger. I statsläran — där han undervisade skaror af blifvande ämbetsmän — visade han sig som lärjunge till författaren af »Om sann och falsk liberalism» och var svuren motståndare till de liberala lärorna om skråväsendets och ståndsväsendets fördömlighet. Han var orubbligt stationär på detta område, och hans »Satser om lag och lagstiftning» samt »Grundlinier till filosofiska statsläran» visa hans hängifvenhet för den bestående ståndsrepresentationen såsom rent af den enda förnuftiga, ända därhän att han ogillade borgarståndets förstärkning med representanter för bruksägarne. Härutinnan stämde han öfverens t. ex. med romantikern Görres, som betraktade stånden som naturväxter af oföränderlig art.

Digitized by Google

Han lämnade ock till tidningen Svenska Biet uppsatser i konservativ anda och var bland de afgjordaste motståndarne till den representationsförändring, som slutligen genomfördes.*

Däremot framträdde Boström i religionsfilosofiskt afseende såsom en afgjord rationalist och uttalade sig i skarp motstrid till den ortodoxa läran. Mot slutet af sitt lif råkade han t. o. m. i en häftig strid med statskyrkans teologer om helvetesläran och sparade här ej på starka ord; han följde likaledes med mycken sympati nyrationalismens strid mot de rättrogne teologerna och var särskildt full af loford för Viktor Rydbergs inlägg.

Men detta tillhör en jämförelsevis senare tid. Hans egen filosofi med dess anslutning till Platonska och Leibnizska filosofem var begränsad till de egentligen fackintresserade och var länge nog en »Upsala-lära», som dessutom äfven i Upsala rönte motstånd bland Schellingianske och Hegelianske adepter. En af hans lärjungar under denna tid, som genom skarpsinniga och kritiska tidskriftsuppsatser af stort värde gjorde vissa sidor af den Boströmska idealismens åskådningssätt kända i något vidsträcktare kretsar, var Kristian Claëson († 1859). Till Boströms närmare lärjungar hörde tre män, som intogo professorsstolar i Upsala och Lund: S. Ribbing, A. Nyblæus och Y. Sahlin.

Hegelianismen.

Den tankeriktning, som under 1830—50-talen öfvade största inflytande inom Sveriges kulturella värld var emellertid Hegelianismen; den har säkerligen, äfven om detta kan låta egendomligt, bortsedt från den rent akademiska facklitteraturen, under dessa årtionden plöjt djupare fåror i det svenska andelifvet — ortodoxt, liberalt, radikalt — än Boströmianismen. De vetenskapsgrenar, som stodo filosofien närmast, såsom teologi, ästetik, statsvetenskap, voro i rätt stort beroende af samtida tysk lärdom och denna bar länge Hegelianismens mundering — visserligen i skilda former.

Säkerligen hafva Hegels skrifter rätt tidigt börjat studeras i Upsala. Geijer hade funnit »Hegel med all hans kärfva dialektik i många afseenden lärorik», men hans filosofiska framställning af »människans historia», som utgår från Schellings tidigare riktning, innebar en gensaga mot Hegels åskådning.

I Upsala blef Hegelianismen — i motsats till hvad fallet var

* Huru bittert en af de filosofiskt bildade unge liberale under 1850-talet dömde öfver Boströms statsrättsliga tänkande framgår ur ett bref 1859 från Viktor Rydberg, som dock senare närmade sig Boströms idealistiska filosofi, till Sturzen-Becker. Han förklarar sig skola skrifva en kritik af den Boströmska filosofien, »denna otäcka vampyr, som sugit elden och kärleken för frihet och ren mänsklighet ur åtskilliga unga generationers hjärtan».

Digitized by Google

vid andra nordiska och tyska högskolor — aldrig bofast på någon af de ordinarie filosofiska lärostolarne, men hade bland de yngre lärarne både i filosofi och andra vetenskapsgrenar adepter och en af de ledande i det unga Upsalas akademiska värld på 1830—40-talet, F. G. Afzelius var Hegelian och samlade i sitt »Intelligensblad», liktänkande, bl. a. B. E. Malmström. Till de yngre Upsalahegelianerna hörde J. J. Borelius, sedermera professor i Lund. Till Hegels skola hörde ock en finsk tänkare, den sedan så betydande politikern J. V. Snellman, som i slutet af 1830- och början af 1840-talet vistades i Sverige och stod vissa af våra litterära kretsar nära, särskildt »Frejas» grupp.

Äfven flere den historiska vetenskapens representanter såsom F. F. Carlson och andra togo intryck af Hegelianismen, och dennas inflytande inom Upsalas lärda värld var icke ringa, såsom framgår af ett intressant bref från kyrkohistorikern Anjou, vid hvilket vi längre fram skola dröja.

Inom Lunds universitet var Hegelianismen mera afgjordt dominerande. För denna riktning intresserade sig professorn i historia, Bring, dit hörde af ett yngre släkte de för den Lundensiska kulturen under 1840-talet så representativa namnen Karl August Hagberg och hans vän Paulus Genberg, hvilken blef professor i praktisk filosofi men kort efter sin utnämning 1848 rycktes från universitetet till statsrådsplats och därifrån öfvergick till biskopsstol. Tidskriften »Studier, Kritiker och Notiser», som redigerades af dessa båda, bäres i mycket af Hegelsk åskådning. Alexis Lindblom, ursprungligen botaniker, hvilken uppehöll undervisningen i den ena filosofiska professionen under många år och som var en af det liberala Lunds föregångsmän — någon tid redaktör af Skånska Correspondenten — docerade Hegel. För öfrigt gällde det om honom, liksom om många af de yngre radikala elementen — ej minst inom publiciteten — att de med förtjusning anammade den s. k. unghegelianismens radikala läror. Betecknande är att »Talis Qualis»-Strandberg skrifver till Gustaf Ljunggren — som också den tiden torde varit Hegelian — att han såsom arvode för ett häfte sonetter ville ha Arnold Ruges Gesammelte Schriften. Ruge, nyromantikens bittre motståndare, var den som drog radikala konsekvenser ur Hegels utvecklingslära, hans skrifter voro unghegelianernas bibel.

Ur Hegels vänsterflygel hade ju äfven kritiska andar som D. F. Strauss och Ludvig Feuerbach utgått. Särskildt den förstnämnde beaktades här i hög grad. Ja, det kan ifrågasättas om öfverhufvud taget någon skrift i den grad upprörde 1840-talets kulturella värld i

Digitized by Google

vårt land som D. F. Strauss' »Leben Jesu». Det var visserligen blott genom ett ofullkomligt, af Strauss själf ogilladt sammandrag, som denna skrift här blef känd i öfversättning. Men den verkade som en tändsticka i en krutdurk. Det anställdes en renlärighetsprocess med försök att få förläggaren — Lars Hierta — ansvarig och dömd till landsförvisning och skriften framkallade en hel här af motskrifter i broschyrer, tidskriftsuppsatser och tidningsuppsatser. Man finner män och kvinnor ur skilda läger uppträda, akademiske teologer som Reuterdahl, Melin, Anjou, Knös och Fahlcrantz, andra prästmän af olika riktningar som Franzén, Wingård, Åström, Nordenson, Ahnfelt, Angeldorff (i Biet) och Ignell, en filosof som Snellman (i Freja), slutligen ock en romanförfattarinna som Fredrika Bremer, hvilken gjorde ett medlande inlägg i »Morgonväkter», bl. a. bemött af Almquist.

Om Hegelianismens vänsterflygel i Sverige fann villige lyssnare och eftersägare inom filosofi, teologi och politik, så utnyttjades den store tänkarens läror i enlighet med deras ursprungliga karaktär gifvetvis äfven på mera konservativt håll. Icke minst inom teologien. Den ortodoxa läran fann sig kunna begagna den Hegelska metoden; den ägde f. ö. en beröringspunkt med Hegel i dennes utdömande af känsloteologien (jmfr ofvan sid. 12) och häfdandet af förståndets rätt äfven på det religiösa området. Den nylutherska ortodoxi hos oss, som hade sin förebild i den högkyrkliga Evangelische Kirchenzeitung, var icke oberoende af Hegelianismen, äfven om lärofäderna i Tyskland vändt sig mot den store tänkaren, ur hvars arsenal de dock hämtade sina vapen. Den främste danske teologen, Martensen, hvars inflytande hos oss icke häller var ringa, hade ock utdanats i Hegels skola.

För en konservativ statsfilosofi kunde för öfrigt den Hegelska läran vara bekväm — samtidigt med att dess metod och dess slagord läto jämka sig till rätt revolutionära tankar. Det berodde på hur man tolkade satsen »das Wirkliche ist das Vernünftige».

I »Det går an»-striden använde Almquists främste motståndare, J. V. Snellman, den Hegelska samhällslärans argument gent emot de revolutionära angreppen på äktenskapet och familjen.

Äfven skönlitteraturen tog intryck af Hegels åskådning. Hegel, som för att begagna ett uttalande af Ricarda Huch, gripit en viss riktning af romantiken och ensidigt fullföljt den till dess han råkade i yttersta motsats därtill, var redan ur denna synpunkt en lämplig utgångspunkt för motståndarne till den romantiska dikten. Så var förhållandet i Tyskland. Hos oss blef en Hegelian

Digitized by Google

som Bernhard Elis Malmström, trots sin i flere punkter romantiskt färgade diktning, nyromantikens svurne motståndare och visade sig allt från sitt första framträdande 1839 och till sina sista föreläsningar under 1860-talet nyromantiken mycket afvog. Han tog härvid bl. a. lifligt intryck af Hegelianen och antiromantikern Julian Schmidt.

Den politiska och realistiska lyrikens målsman K. V. A. Strandberg (Talis Qualis) var, som redan nämndt, Hegelianskt skolad, liksom hans lärare Hagberg. Betecknande är, att då han 1845 angripes för några förment hädiska uttryck i en politisk dikt — om att rycka blixten ur Guds hand — svarar han, att om poesien skulle med sin substans medvetet införlifva hela det kristliga tanke-, föreställnings- och uttryckssättet, så skulle detta beteckna dess undergång »såsom en andens särskilda uppenbarelseform». Detta svar — i en tidningspolemik! — är som afskrifvet ur ett hegelianskt kollegium. Men det visar huru de hegelska ordalagen då ingått i det allmänna bildade medvetandet. Det är för öfrigt vanligt nog i dåtida ästetiska uppsatser bl. a. efter mönstret af den danske ästetikern J. L. Heiberg, att finna dylika Hegelska slagord gå igen.

En tredje af tidens främsta skönlitterära skriftställare, Fredrika Bremer stod medelbart under Hegeliansk påverkan genom sin lärare och vän rektor Böklin, som var utdanad i Hegels skola och som påverkade sin filosofiskt och religiöst intresserade lärjunge.

Med dessa antydningar torde redan vara klart, huru vidsträckt och djupgående denna filosofis välde var hos oss, säkert icke ringare än Schellingianismens hos ett föregående släktled. En mera ingående undersökning skulle säkerligen bekräfta detta.

En anmärkning till sist! Hegelianismen, som uträttat så mycket för tankelifvets redande och klargörande efter det nyromantiska dunklet, öfvade likväl en icke fördelaktig inverkan på det poetiska uttryckssättet. Dess oerhördt abstrakta riktning — liksom äfven Boströmianismens — måste verka skadligt genom den asketiska frånvaron af bilder.

Redan en ur Hegelianismen utgången ungtysk skriftställare Theodor Mundt, som själf suttit vid mästarens fötter, beklagade Hegelianismens oförenlighet med gratie, dess hämmande verkan på utvecklingen af den poetiska talangen, och han yrkade senare i sin uppseendeväckande roman »Madonna» »återinsättande af bilden» i dess rättigheter, som filosofien usurperat för den abstrakta tanken; — konstens rättigheter gentemot den Hegelska filosofiens »begrepp», som förtärde allt individuellt.

Digitized by Google

Det vill förefalla mig som om detta i någon mån kunde tillämpas på åtskillig svensk skönlitteratur under detta skede, naturligtvis icke på Tegnérsk eller nyromantisk efterklang, hvilken gick åt motsatt ytterlighet. Men å andra håll spörjes en viss abstraktion i uttryckssättet — t. o. m. hos Runeberg — som till äfventyrs i någon mån kan härledas från filosofiskt inflytande. Och hos en ung tänkare-skald, som under denna tid mottog sin utbildning och som tog lifligt intryck af tysk filosofi — närmast den yngre Fichte — nämligen Viktor Rydberg, har tydligen studiet af de abstrakta filosofemen, som i så hög grad fördjupade hans dikt, tillika medverkat till att försvaga blicken för bilden, för företeelsen i konkret form.

I det föregående har berörts Strauss-striden under 1840-talet. Äfven de följande årtiondena voro starkt teologiskt intresserade. Under det att de tyska högkyrkliga ortodoxa sträfvandena hade sina meningsfränder i universitetens teologiska fakulteter, funno äfven de bibelkritiske och nyrationalistiske teologerna sina efterföljare därutanför. En from komminister i Stockholm af mycken lärdom, som bildats i Hegels skola, Nils Ignell, ägnade sig under 1840—1850-talen med stort nit och oegennytta åt teologiskt skriftställeri både som öfversättare och originalförfattare, skylldes för irrlärighet samt rönte motgång i sin befordran. Ett par skolmän, rektor Cramér i Visby och lektor Ljungberg i Göteborg, den senare Boströms ifrige lärjunge, väckte äfven uppmärksamhet genom sina »irrlärige» uttalanden på detta område, och det var meningsskiftet om den sistnämndes uppträdande, som gaf Viktor Rydberg anledning till den skrift — »Bibelns lära om Kristus» — som i 1860-talets början framkallade en så uppseendeväckande rörelse inom vår kulturella värld och följdes af andra kristologiska tilläggsskrifter.

* * *

Historieforskning.

Inom historieforskningen hade Geijer egentligen vid 1830-talets slut ändat sitt värf, ehuru han själf hoppades få fullfölja det och ännu vid sin död var sysselsatt med skildringen af Karl Gustafs historia. Hans senare år förbittrades af den häftiga striden med Fryxell »om aristokratfördömandet i svenska historien». Denna strid var emellertid, som redan framhållits, icke enbart historisk. Den hade i väsentlig mån en politisk innebörd och Fryxells uppträdande betraktades af ridderskapet och adeln såsom ett försvar ej blott med hänsyn till forntid utan ock till samtid. Fryxell lät senare i fortsättningen af sina berättelser, särskildt vid skildringen af

Digitized by Google

frihetstiden, mera demokratiska synpunkter komma till uttryck. Den rationalistiskt-utilitaristiska åskådning, hvilken som förut anmärkts i hans häfdateckning gör sig gällande, äger nog beröringspunkter med den borgerliga liberalismens historieskrifning i utlandet. Oaktadt han i ungdomen stått fosforisterna personligen nära och t. o. m. debuterat i Poetisk Kalender, var Fryxell i botten en antiromantiker och han gaf bl. a. uttryck åt denna uppfattning i de »Bidrag till Sveriges litteraturhistoria», som han utgaf 1860—1862, och som voro starkt polemiska mot Geijer och fosforisterna men för öfrigt i politiskt hänseende präglade af författarens numera liberala vyer.

I den äldre fåran fortsatte A. M. Strinnholm sitt samvetsgranna utredande af historiska fakta från Sveriges äldre historia.

Det yngre släktled af historiske forskare, som utgick omedelbart eller medelbart ur Geijers skola: F. F. Carlson, Svedelius, Karl Gustaf Malmström, S. F. Hammarstrand*, Odhner sträfvade att skänka den empiriska forskningen större utrymme än mästaren gjort och icke låta den så starkt beherrskas af spekulationen. På deras forskning har Rankes metod öfvat mycken inverkan, särskildt gäller detta Carlson. Stavenow anser t. o. m. att först med honom vi känna oss vara på den svenska historievetenskapens fullt utvecklade moderna ståndpunkt; 1700-talets klara, rationalistiska uppfattning har hos honom återtagit något af sin rätt och hejdat den historiskt filosofiska konstruktionen; historien återgår till rent empirisk vetenskap men höjd till högre plan genom den belysning filosofien gifvit dess grundproblem och med vinst af fördjupad historisk uppfattning och af känsla för utvecklingssammanhanget både inom den svenska historien och i dess förhållande till den allmänna.

Jämte den rent politiska historien funno sidogrenar under denna tid en ingående behandling. Finnen J. J. Nordström, som på 1840-talet öfverflyttade till Sverige som riksarkivarie, skildrade i ett lärdt verk svenska samhällsförfattningens utveckling och Henrik Reuterdahl framställde, som förut nämndt, svenska kyrkans historia i äldre tider, liksom L. A. Anjou behandlade reformationstidens kyrkliga utveckling. Schlyter fortsatte sitt stora lagverk.

Under detta tidsskede falla ock P. D. A. Atterboms litteraturhistoriska biografier — »Svenska siare och skalder»; likaledes håller B. E. Malmström nu de föreläsningar öfver svenska vitterheten, som utgåfvos efter hans död utan att han hunnit skänka

* Till den af en större allmänhet mindre kände Hammarstrand, den sällsynt plikttrogne läraren, stå 1870—80-talens historiestudenter i tacksamhetskuld för det han genom lära och föredöme hos dem inskärpt den opartiska forskningens och den kritiska metodens betydelse. En af dem har här velat uttala detta.

Digitized by Google

dem den nödvändiga öfverarbetningen, hvadan deras påtagliga brister hos mången helt och hållet undanskymt deras förtjänster.

Forskningen i det svenska språket fick nu en pånyttfödelse, i det Johan Erik Rydqvist, som tidigare ägnat sig åt skönlitterär kritik och litteraturforskning, från 1840-talet hängaf sig åt utforskandet af svenska språkets lagar och därvid gaf en historisk öfversikt af språkets utveckling med kritisk granskning i anslutning till den af Jakob Grimm inaugurerade riktningen.

Naturvetenskaperna funno ansedde utöfvare. Berzelius, som under naturfilosofiens glanstid trots allt kämpat en segerrik kamp för empirin, fortsatte ännu under 1840-talet sin verksamhet och fann efterföljare inom skilda vetenskapsgrenar, hvilka satte de empiriska undersökningarna i högsätet och detta icke minst inom medicinen, där Stockholmsskolan med A. A. Retzius och Magnus Huss trädde i förgrunden på samma gång dess metoder äfven småningom eröfrade universitetens medicinska fakulteter.

Inom botaniken fortsatte Elias Fries sin verksamhet, nu vid den nordsvenska högskolan.

De litterära hufvuddragen under årtiondena kring seklets midt.

Tidens skönlitteratur.

Den borgerliga liberalismens tidsskede, som kan räknas från 1830-talets början till omkring 1860-talets midt, hade i politiskt afseende en bestämd fysionomi.

Icke så i litterärt. Dragen hos den samtida skönlitteraturen — ungefär från 1830-talets slut till 1860-talets midt — äro vida mindre utpräglade.

Det är sannt, att denna litteratur betecknar ett bakslag — mer eller mindre medvetet — mot nyromantiken. Dels genom sitt innehåll, dels genom sin form. Mot nyromantikens politiska, poetiska, filosofiska uppfattning förnimmes från skilda håll opposition: inom den liberala prässen; — från den finske skald, som blef tidens främste diktare; — från ett ungt släkte af skalder, ästetiker och filosofer.

Men det är dock delvis rätt olika egenskaper, som prägla detta tidsskedes diktning i vers och prosa och det är svårt att med något slagord angifva dess helhetsbild.

I motsats mot det romantiska tidsskedets metafysiska grubbel och mystik, dess fantasispel, dess lyriska självbespegling, dess dragning åt svunna tiders odling riktas nu allt mera intresset utåt, hän mot samtiden, mot verkligheten, och äfven den sköna littera-

Digitized by Google

turen tar intryck af tidsskedets praktiska riktning, af dess sinne för statslifvets utveckling, för samtidens brännande spörsmål hemma och ute.

Konstnärlig realism.

Den nya tidens diktning är sålunda i mycket realistisk. Redan Geijer hade ju, som förut omtalats, 1826 manat Beskow att hvarken antikisera eller romantisera utan vända sig till det verkliga lifvet, till uppfattning, samling, utbildning af dess poetiska element. Det vore den äldsta poetiska källan, som runne för den som ägde slagruta på källådern. Och han hänvisade på den engelska poesien, hvars öfvervikt just bestode i att den förr återvändt åt detta håll än andra. Äfven poesien måste som vetenskapen vända sig från de luftiga teorierna till observation af naturen och mänskolifvet.

Detta var ju intet annat än ett fullföljande af Goethes:

»Greift nur hinein in's volle Menschenleben
Und wo Ihr's packt, da ist's interessant.»

Så klandrade Geijer ock i sin anmälan af Atterboms dikter (1838), att nyromantiken icke ville släppa verkligheten, föremålen inpå sig, under det gammaldagspoesien tog dem till sitt hjärta och ingaf dem eget lif.

Dikten skulle dock icke endast vara »intressant» genom sitt verklighetsinnehåll. Den skulle äfven vara poetisk, framför allt konstnärlig. Man har också i Tyskland för en viss grupp af skalder från denna tid — som ofvan nämnts — användt slagordet »poetischer Realismus». Och Atterbom yttrade i sin anmälan af Runebergs dikter 1838, att denne vore lika afgjord poetisk realist som t. ex. Stagnelius och många andra af Sveriges yngre skalder vore poetiska idealister.

Det gällde för det nya släktet — i motsats till en tidigare eller senare naturalism lika väl som i motsats till romantikens fantastik eller till den abstrakta idealismen — att finna det ästetiskt tilltalande momentet i verkligheten och att däraf dana en konstnärlig, en poetisk skapelse. Det gällde en realistisk konst, »likväl bunden af formlagar», för att använda det unga Tysklands uttryckssätt; det gällde en individuell, konkret, om man så vill karaktäristisk konst men alltid en konst, som tog hänsyn till vissa skönhetslagar.

Almquist hade redan i Svea 1831 (Jämför: III: 427) såsom konstens problem uppställt »himmelsk förmäld med äfven jordisk sanning», en förening af verklighet med idealitet, inre själsskönhet med yttre naturskönhet. Hans egen diktning

Digitized by Google

från 1838 och hans litterära uttalanden i »Svenska fattigdomens betydelse», där han framhåller vikten af skildring utaf svenska förhållanden, peka åt verklighetskonst. Han gör sig i den senare afhandlingen likväl skyldig till en orättvisa mot Fredrika Bremer och friherrinnan Knorring, då han talar om försöken att bringa den husliga romanen på svensk botten: »lofvärda hvardagslif, Kusiner, goda Vänner, trogna Grannar o. m. s.» — och förmenar, att utom namnen på svenska orter »ingen röst ur landet själft höres i dessa arbeten».

Fredrika Bremer — tidens europeiskt berömda prosadiktarinna — åberopade ett ord af Goethe: »diktens slöja skänkt af sanningens hand» och framhöll i »Familjen H.» såsom konstens syfte att »återgifva naturen med sanning och skönhet».

Hon utförde detta närmare: »Taflan af verklighet bör likna en klar bäck, som under sitt lopp rent och troget återgifver de föremål, som spegla sig i dess bölja. Fantasien bör spela rollen af en solstråle, som utan att förändra något föremåls egendomlighet ger alla färger en liflig glans.»

Dessa uttalanden stämma rätt väl med Geijers ord om utbildning af »det poetiska elementet» i verkligheten eller med hans utredning i förordet till »Byarne och staden» (1841) om det reela och det ideela elementet i händelserna såsom en »poetisk verklighet», ur hvilken en poetisk framställning af det verkliga uppkommer.

Runebergs uppfattning är snarlik, ehuru den tillika är i hög grad antikbestämd. I enstaka äldre uttalanden af honom, t. ex. i ett yttrande om Walter Scott, kan man spåra drag af naturalism, såsom skulle endast det förhanden varande utgöra konstens säkra mark, och alltså endast en naturefterbildning i trängre mening vara giltig, något som framkallades af hans ovilja mot romantiken och grannlåtspoesien. Senare modererade han sig och förklarade med hänsyn till sina Fänrikar, att »den poetiska nödvändigheten att gruppera och färglägga gjorde att detaljer måste framlyftas och belysas utan att äga full historisk riktighet». Hans grundåskådning torde man närmast finna uttalad i »en anmärkning om konstnärens förhållande till naturen» (1833):

> Här bestrider han satsen att konstnären i sin konst skulle kunna förädla naturen, liksom om denna vore konsten underordnad, och som om man kunde utmönstra så kallade naturens lägre klasser ur konstens område eller genom att påfästa dem främmande, konventionellt ädla attribut rädda dem från förtappelse. Långt från att kunna förädla verkligheten har konstnären sin adel genom den och är dess mera stor ju klarare han ser och kan återgifva dess skönhet.

Digitized by Google

Konstnären skall icke tillägga föremålet något drag, som det icke äger, men väl förklara dess skönhet, d. ä. låta den framstå oskymd och obortblandad af störande oegentligheter. »Det är en lätt konst att smycka, såsom t. ex. att dikta på norden sminket af hela söderns rikedom; att förädla är omöjligt; att förklara är konstens yttersta och högsta uppgift. Men att förklara vill säga detsamma som att låta det rent verkliga framstå, befriadt från det oväsentliga, det icke nödvändiga, eller också att underordna det så, att dess villkorlighet blir synbar och icke distraherar.»

Runebergs egen diktning utgör en bekräftelse af hans teorier. Hos skalder som Sturzen-Becker, Strandberg, Sommelius yppas vid sidan af det realistiska samtidspolitiska innehållet en tydlig sträfvan särskildt efter realistiskt uttryckssätt; det är uppenbart, att de älskade att med kraftord och realistiska grepp reagera mot vekare stämningar och mera overkliga bilder. Så ock stundom Runeberg — för att nu icke tala om von Brauns grofkorniga cynism.*

Romantiska drag.

Tidens realism förenas likväl ofta nog med vissa romantiska drag, i idéinnehåll, skildringssätt och uttryck. Författare, som ena dagen kunde skänka verklighetstrogna skildringar, förirrade sig den nästa i romantiskt mystiska labyrinter; stundom förekom dylikt sida vid sida och någon gång stack t. o. m. röfvarromantiken från seklets början upp sitt hufvud. Likaså i uttryckssättet. Visserligen förekomma, som nyss anmärkts, djärfva, påtagligt realistiska bilder och termer, men man möter också hos flere af tidsskedets diktare — både större och mindre — uttryck både från Tegnérism och fosforism. Detta gäller äfven och knappast mindre i prosan, både i roman och i präss. »Alla de grannlåter» — skrifver Sylwan träffande — »som fosforisterna funnit på hade nu blifvit allmän egendom. Enhvar än så obetydlig journalist generade sig ej att i djupaste hvardagslag snobba med de blommor och juveler, hvarmed en gång fosforismen hade förtretat akademisterna.»

Detta lån af fraser och uttryck från äldre skalder af större eller mindre rang, som användes såsom skiljemynt i tidens dikt och publicistik, erinrar något om det sätt, hvarpå förnäma stiltyper i arkitektur, handtverk, dräkt förflackas och banaliseras och till sist mista all individualitet i hvardagsbruk.

---

* Egendomligt nog kan t. o. m. en af Tegnérismens epigoner, den naive »idealisten» Johan Nybom i ett bref (till S. A. Hedlund) — visserligen af 1858 — förklara, att han numera tror, »att poesien hälst bör träda in i lifvets alla verkligheter, se släktet och alla dess synder stint i synen, kläda af det dess granna paltor och blotta ända till dess blygd, att det måtte se de vidriga sår, som det har på sin kropp» — med andra ord ett rent naturalistiskt program.

Digitized by Google

Denna blandning af realistiska och romantiska eller kvasi-romantiska drag kännetecknar tidens litteratur såsom tillhörande ett öfvergångsskede.

Det är för öfrigt många olika stämningar utifrån, som nu spela in i vår diktning. Om denna under 1700-talet, särskildt dess senare hälft, väsentligen stått under fransk påverkan och om tiden efter 1809 mest präglats af tysk, så är åter tiden från 1830-talets midt i hög grad eklektisk och röjer inflytande från alla de tre moderna kulturlanden liksom ock från antiken.

En romantisk verklighetsdiktare, tillika förebådare af tidens frihetsideal som Byron är alltjämt en föregångsman. Vi ha iakttagit Byroniska frändedrag hos Almquist, ja, äfven hos Tegnér.

Thomander och Beskow — den senare föga befryndad med honom — hade tolkat hans Manfred och ett yngre släktleds sångare, en Sturzen-Becker, en Sommelius, en Nybom voro i åtskilligt hans efterföljare; Strandberg, som delade hans frihetsentusiasm, men eljes till sitt skaplynne stod honom rätt fjärran, blef hans ypperste tolk. Hans stolta självkänsla, hans glödande frihetskraf, hans mot asketismen reagerande lefnadslust, hans personlighetskärlek, hans verklighetsträngtan och ej minst hans kritik af den heliga alliansens makter väckte genklang i vida kretsar under detta tidsskede. Vissa hans gestalter — särskildt »den ädle brottslingen», korsartypen, som ju efterbildats i den engelska romandikten (Bulwer), hvilken då var mycket läst äfven hos oss — gå igen äfven i vår svenska berättelselitteratur t. o. m. hos en så väsenskild natur som Fredrika Bremer. Likaså i vår lyrik t. ex. hos Sommelius och hos den unge Rydberg.

En annan »romantisk» diktning med starkt realistiskt inslag, som här öfvade verkan, var den franska nyromantiken med Victor Hugo som föregångsman. Betecknande är, att medan Atterbom stod rätt afvog mot Victor Hugos diktning och i sin anmälan af Almquists första Törnrosskrifter var angelägen att särskilja hans ståndpunkt från den franske stormannens, så var åter Almquist själf i viss mån hans efterbildare och den unge kritiker, som angrep Almquist och den tyska nyromantiken samt äfven Goethe, K. A. Hagberg, blef hans svurne beundrare.

Efterhumanism.

Ett viktigt inflytande på tidens vitterhet utöfvade alltjämt nyhumanismens klassiska skönhetsideal, af hvilket ju äfven Hegels ästetik i hög grad var påverkad. Tegnér stod för det unga släktet i mycket såsom en föresyn och hans ståndpunkt var ju väsentligen betingad af nyhumanismens uppfattning af antiken och bott-

Digitized by Google

nade i samma klassiska humanitetsideal, som i Tyskland utvecklats af Herder, af Lessing, af Schiller och Goethe.

Liknande är förhållandet med Runeberg, hur mycket han eljes skiljer sig från »Tegnérismen». Äfven han är den germanska klassicismens lärjunge.

Och om än en ledare för 1830-talets Upsalaungdom som K. A. Hagberg i sin kamp mot nyromantiken efter tyska mönster kom att förgripa sig på Goethe, så var detta blott ett öfvergående och enstaka fenomen. En bland hans närmaste, B. E. Malmström, stod denna tyska riktning nära, var den varmaste Goethebeundrare, en klassisk humanitetsskald och i sina romanser en Goethelärling. Ända ner på 1870-talet skönjas spåren af den Goetheska idealismen, framför allt sådan den framträder i »Faust», hos denna dikts svenske tolkare: Rydberg.

Detta tidsskede kan därföre betecknas icke blott såsom realismens utan ock som den klassiska efterhumanismens tid.

Det bör tillika betonas, att det politiska humanitetsideal, som föresväfvade våra svenske liberaler af olika skiftningar såväl som andra lands frihetskämpar, sedan lång tid tillbaka förkunnats af tyske skalder och tänkare: i Herders »Idéen», i Lessings »Nathan», i Schillers »Don Carlos» och äfven såsom sista önskan uttalats af den döende Faust: »Auf freiem Grund mit freiem Volke stehn.»

Men äfven senare tiders tyske frihetsvänner spelade en roll för våra svenske diktare.

Hvad särskildt den ur romantiken utgångne store tyske lyrikern Heinrich Heine angår, väckte väl i främsta rummet hans melankoliskt stämda kärlekslyrik med dess ironiska upplösning hänförelse och efterföljd, men äfven hans politiska satir och hans kvicka prosa beundrades och imiterades efter bästa förmåga; namn som Sturzen-Becker och Palmær torde här bl. a. kunna nämnas. Likaså har Ludvig Börnes feuilletonstil satt märke.

Eljes var det egentligen det andra uppbådet af de yngre tyska stormfåglarne, som här väckte uppmärksamhet. Gutzkow och Laube nämndes väl, men mest för deras demagogiska »Umtriebe», och den förres Wally bespottades i Litteraturtidningen och Svenska Minerva, där förbudet mot »det unga Tysklands» skrifter — »nu och i framtiden» — omtalades med sympati.

Däremot sporrar den tyska politiska lyriken med män som Georg Herwegh, Hoffmann von Fallersleben, Anastasius Grün och andra de frihetssvärmande svenske skalderna till täflan.

* * *

Digitized by Google

Versdikt.

Inom den versifierade diktningens område är utan all jämförelse Runeberg det främsta namnet. Efter några årtiondens mellanrum är det åter från andra sidan Östersjön nya toner förspörjas. Hans lyrik griper tillbaka till Franzén, i någon mån äfven till fru Lenngrens idyll. Hans episka dikter alltifrån »Älgskyttarne» till »Julkvällen» och »Kung Fjalar» beteckna ett nytt förvärf för svensk poesi och blifva här tidigt beundrade. Efter något gnabb i anledning af hans polemik mot »Sveriges gällande litteratur» betraktas Runeberg redan mot 1830-talets slut såsom inhemsk i Sverige.

Hans popularitet stegras oerhördt efter utgifvandet af första cykeln af »Fänrik Ståls sägner» — 1848 — och vid 1840-talets slut, då den ena efter den andra af de store ifrån seklets början gått hädan — Wallin 1839, Tegnér 1846, Geijer och Franzén 1847 — står Runeberg jämte den åldrande Atterbom, hvilken 1855 äfven ingår i minnenas värld, såsom den främste skald på svensk tunga.

Inom rikssvensk diktning möta nya lyriker, som med förkärlek gifva uttryck åt tidens nya politiska tankar. Såsom diktare med stark politisk tendens framträda på 1830-talet Sturzen-Becker och på 1840-talet den under namnet Talis Qualis berömde Lundastudenten Karl Vilhelm August Strandberg — den sistnämnde tvifvelsutan den främste målsmannen för tidens politiska lyrik. Båda firade långt senare en andra vår, Sturzen-Becker som poetisk berättare, Strandberg — efter att ha ägnat sig åt tolkning af Byron — som utomordentligt själfull, kärnsvensk lyriker. Upsalastudenternas »poeta laureatus», Tegnér-efterföljaren Johan Nybom gaf likaledes glansfulla men ej fullt så vederhäftiga uttryck åt de stämningar, som fyllde de unges bröst under 1830—40-talen. Till frihetssångarne af demokratiskt skaplynne höra ock tre militärer: von Braun, Sommelius och Ridderstad, af hvilka den förstnämnde därjämte blef en mycket omtyckt humoristisk sångare, hvars nog mustiga kasernton visserligen gjorde honom mindre presentabel i en del kretsar, men till gengäld skänkte honom en desto större popularitet i andra, delvis föga litterära. Hans något cyniska rättframhet verkade för öfrigt välgörande som gensaga mot föregående känslosam tillgjordhet. Såsom det unga Upsalas främsta poetiska kraft gällde vid sidan af Nybom — omkring 1840 — den fint bildade Bernhard Elis Malmström, en Geijerian, som, oaktadt han stod mäkta ovänlig mot nyromantiken, i sin egen diktning icke var oberörd däraf, äfven om han mest närmade sig antiken och Runeberg. Hans alstring blef jämförelsevis sparsam och blommade snart ut.

Digitized by Google

Fredrika Bremer

Efter målning af O. J. Södermark 1843.

Digitized by Google

Digitized by Google

En Upsalaskald af annan art, hvars åskådliga, dramatiskt lyriska skildringar ur studentlifvet i ord och toner mot 1840-talets slut vunno en alldeles enastående popularitet, var Gunnar Wennerberg, Gluntarnes diktare, som i motsats till Malmström stod den nyromantiska kretsen nära; tillika folkkär genom sina ståtliga nationalhymner.

En manlig och egenartad diktarnatur, något befryndad med Malmströms, var den tidigt bortryckte Gudmund Leonard Silfverstolpe; — en glad, godmodig, humoristisk vissångare, en anständigare Wadman var Elias Sehlstedt; och såsom populär lyriker framträdde Herman Sätherberg med en rad sångbara texter till Lundatonsättaren Otto Lindblads musik.

Jämte dessa skalder verkade å skilda håll en mängd sångare af mindre utpräglad egenart. I tidens vittra kalendrar — särskildt Mellins »Vinterblommor», Malmströms »Linnea Borealis» och Cronholms »Hertha» — möter man stundom äkta dikter äfven af mindre kända namn.

Jämte Runeberg ägde Finland ett par utmärkte lyriker i Zacharias Topelius, som dock var vida mera romantiskt anlagd än mästaren, samt den här mindre kände Lars Stenbäck, en mäktig skaldenatur af djupt religiöst allvar, hvars diktning stundom tog asketisk färg.

Dialektdikten, som i utlandet börjat odlas af konstskalder, fann äfven här en ypperlig målsman i »Fredrek på Ransätt» — Fredrik August Dahlgren, hvars humoristiska »Viser på varmlandske tongmåle» framträdde utan litterära anspråk, men likväl varit af icke ringa betydelse och i våra dagar vunnit efterföljare i mängd.

Tidens favoritlitteratur var emellertid romanen. Roman.

Prosadikten, som under den gustavianska tiden varit så godt som utdöd och som äfven under det därefter följande skedet endast företett sparsamma alster af realistisk eller romantisk skildringskonst, sköt nämligen alltifrån tiden omkring 1830 upp med en alldeles öfverraskande frodighet. Ej minst togo tidens reformidéer denna diktart i sin tjänst.

Almquist, hvars romantiska prosadikter vi redan omtalat, blef nu en af de flitigaste romanförfattarne och odlade från 1830-talets senare hälft mera realistisk diktning, men ock sensationsroman. Fredrika Bremer vann med sina dels känsliga, dels humoristiska skildringar ur hvardagslifvet — de tidigaste från 1828 — först hemlandets, sedan, i vidsträcktare mån än någon svensk författare

Digitized by Google

före henne, äfven utlandets uppmärksamhet och bifall; hon använde ock romandikten såsom språkrör för de kvinnofrigörelsetendenser, som lågo henne om hjärtat.

Fredrika Bremer banade vägen för en rad efterföljare.

En mondän författarinna af stor talang, friherrinnan Sophie von Knorring framträdde 1834 med liffulla, trefliga, något språksamma skildringar företrädesvis ur det högadliga lifvet, med en fläkt från en äldre tids societetston.

Den tredje af de betydande skriftställarinnorna vid denna tid, fru Emilie Flygare, sedermera fru Carlén, som debuterade 1838, tog ett djärft grepp i sin hembygds, den västra skärgårdens folklif och lämnade kraftiga skildringar därifrån, som äro mer äktrealistiska än det mesta af denna tids romandikt; därjämte en hel del andra romaner, ej utan inverkan från fransk prosadikt.

En mycket läst och på sin tid högt skattad tendensförfattare var »Onkel Adam», läkaren K. A. Wetterbergh, som både i smärre genremålningar (från 1841) och i bredare romanskildringar gjorde sig till tolk för tidens radikalt sociala tendenser och blef en varmhjärtad skildrare af de olika klassernas lif, låt vara med nog stark färgläggning till förmån för det lägre »folket».

Den i Frankrike moderna sensations- och brottmålsromanen med dess spännande och hemska händelser fann oförskräckte efterbildare i August Blanche och Karl Fredrik Ridderstad. Det var dock icke på detta område som Blanche vann sina egentliga lagrar såsom berättare; det skedde i smärre taflor, särskildt ur hufvudstadslifvet, där han inom trängre ram gaf ypperliga lifsbilder af olika art, känsliga, humoristiska, tragiska.

Äfven historieromanen äger under detta skede sina odlare. G. H. Mellin fortsätter sina mera kortfattade historiska noveller, behandlande episoder ur svensk historia.

På detta område verkade inom större mått Pehr Sparre, som tillika odlade sjöromanen, Ridderstad, Palmblad, Zeipel samt, om man så vill, M. J. Crusenstolpe, hvars romandikt utgör en egendomlig hybridform af roman och historia, med framläggande och tendensiöst utnyttjande af historiska dokument. Likaledes må nämnas den talangfulle författaren till »Snapphanarne», hvars anonymitet aldrig med säkerhet afslöjats. Senare skänkte Zacharias Topelius med »Fältskärens berättelser» särskildt ungdomen en omtyckt läsning.

Till de nu nämnda slöto sig äfven en rad andra berättare med större eller mindre namn: Vendela Hebbe, Karl af Kullberg,

Digitized by Google

Louis De Geer, J. A. Kiellman-Göransson (Nepomuk), Lindeberg, v. Braun m. fl.

Mot tidsskedets slut framträdde en ung romanförfattare Viktor Rydberg, hvars förnämsta historiska roman »Den siste athenaren» (1859) tillika kan betraktas som ett inlägg i den religiösa frigörelsekampen; först vid 1860-talets midt blir den något allmännare känd för svensk allmänhet och inviger i viss mån ett nytt tidsskede.

Romandikten främjades af de romanbibliotek, som vid denna tid sattes i gång och funno talrika läsare.

Äfven den utländska romandiktens märkligare alster vunno här stor spridning i öfversättningar. Lars Johan Hierta, som redan innan han börjat utgifva Aftonbladet verkat såsom förläggare, fortsatte härmed i stor skala och vann bl. a. med sitt för ovanligt lågt pris (2 skilling rmt för 24-sidigt ark) tillgängliga *Läsebibliotek*, som i olika serier åren 1833—1853 meddelade en lång följd romaner, en litterär framgång motsvarande den publicistiska han vunnit i Aftonbladet. Redan första årgången hade 2,500 subskribenter. Man fann här utlandets mest representativa namn: Walter Scott, Cooper, Irving, Marryat, Bulwer, Dickens och Thackeray, George Sand, Mérimée, Balzac, Dumas och Sue, Zschokke, Gyllembourg-Ehrensvärd, Andersen och många flere. I dess redaktion medverkade från 1840-talet Vendela Hebbe.

Jämte Hierta var bl. a. N. H. Thomson verksam såsom romanförläggare och från 1835 utgaf han *Kabinettsbiblioteket*, som omfattade utländsk och svensk romandikt; hans litterära smakråd var A. I. Arwidsson. Här äro exempelvis Hugo, James, Bulwer, d'Israeli samt en rad tyska författare företrädda. År 1846 började Albert Bonnier utgifva *Europeiska följetongen*, som jämte original (t. ex. Topelius' Fältskärens berättelser) meddelade öfversättningar af mer eller mindre berömda namn: Lamartine, Hugo, Dickens, Thackeray, »Currer Bell» Beecher-Stowe, Hackländer o. a.

Denna öfversättningslitteratur blef föremål för hvassa angrepp. Så lästes i Svenska Minerva år 1838 en artikel, »Skillingslitteraturen», där det bl. a. hette:

»Hvarje vecka utsändes en syndaflod af Läsebiblioteker, Kabinettsbiblioteker, Potpourri, Lördagsmagasiner och hvad de allt heta. Hurudant är valet? Ett eller annat är godt, ett eller annat guldkorn finnes väl, men begrafvet i den öfriga massan. Svenska litteraturen har nu mera slagit sig på lumpsamlareyrket: den upptager och förarbetar trasorna af andra länders litteratur..... En apotekare äger ej tillstånd att, utan under vissa beting, sälja vissa droger. Äger väl en förläggare mera rätt att utsprida ett långsamt tärande gift i landet?»

De namn, som ofvan anförts, visa angreppets obillighet.

Digitized by Google

Dramatik.

Den svenska dramatiken, hvilken under den närmast föregående tiden varit föga odlad, åtminstone hvad angår skådespel, afsedda att uppföras, började nu skjuta nya skott.

Härtill bidrog tillkomsten af privatteatrar vid sidan af den kungliga scenen, sedan först Torsslow och kort därefter Anders Lindeberg trotsat det kungliga privilegiet. Den senare uppförde och invigde 1842 sin Mindre teater, hvilken han dock snart nödgades lämna i andra händer.

Äfven förstadsteatrar uppstodo, sålunda år 1853 den s. k. Södra teatern.

På sorgespelets område var det en äldre diktare, Johan Börjesson, hvilken tillhört fosforisternas unga skara, som nu sent omsider framträdde med arbeten i Shaksperes stil, af hvilka åtminstone ett tillhör det märkligaste i vår dramatik före Strindberg. Äfven Z. Topelius verkade inom den allvarliga dramatiska diktningen närmast i anslutning till fransk romantik.

På lustspelets område sökte August Blanche tillgodogöra sig mönster från Frankrike, Tyskland och Danmark, oftast nöjande sig med att omdana utländska stycken, men likväl skänkande svenskt kynne åt karaktärer och situationer. Äfven ett par allvarliga skådespel, däraf ett historiskt, flöto ur hans penna. I likhet med de danska vådevillernas mästare var Blanche synnerligen lycklig i kupletten. I hans fotspår gingo Johan Jolin, Mauritz Cramær och andra.

Vid denna tid tillkom ock det sångspel på folklig botten, som vunnit största popularitet af alla svenska skådespel och som uppnått större antal föreställningar än något annat, F. A. Dahlgrens »Vermländingarne»; liksom i sin lyrik förstod författaren här tillgodogöra sig hembygdens låtar.

* * *

Litteraturens yttre förhållanden.

Med hänsyn till litteraturens yttre förhållanden visar sig en förskjutning. Hufvudstaden börjar återtaga den litterära hegemoni, som den ägt under den gustavianska tiden, men som gått förlorad under de närmast följande årtiondena, då tyngdpunkterna legat i universitetsstäderna. Med undantag för den unga lyriken, som gifvetvis där alltjämt hade hemortsrätt, är skönlitteraturen till god del Stockholmslitteratur, och författarne söka nu i icke ringa mån sitt bröd såsom Stockholmslitteratörer, därvid prässen i hög grad är arbetsgifvare.

Digitized by Google

Förlagsverksamheten utvecklade sig i betydlig mån.

Vid sidan af de äldre stora förlagen — P. A. Norstedt & Söner, som öfvertagit Tegnérs och Geijers samlade skrifter men eljes mindre sysslade med den vittra litteraturen, N. M. Lindh, hvilken firma sköttes och senare öfvertogs af den litterärt intresserade Abraham Bohlin, som skänkte dess verksamhet ny fart och bl. a. upplade Atterboms och Franzéns samlade skrifter; Z. Hæggström, Adolf Bonnier, Gleerup o. a. — uppstodo nya. Främst bland dem L. J. Hiertas firma, hvars förlagsverksamhet var af mycket betydande omfattning. Vi ha ofvan omtalat dess för sin tid så billiga Läsebibliotek, som rönte en oerhörd framgång. Vidare utgaf Hierta en samling af »grekiske och romerske prosaiker i svensk öfversättning», bl. a. Kolmodins utmärkta tolkning af Livius, för att främja kännedomen om antik litteratur äfven hos de i klassiska språken okunniga. Men dessutom blef han i vidsträckt mån förläggare för en rad originalförfattare och hans förlagslistor torde omfattat omkring 800 à 1,000 arbeten. Andra förläggare af vittra verk voro J. L. Brudin, N. H. Thomson, A. G. Hellsten, Sandvall i Jönköping, Östlund & Berling i Norrköping; Albert Bonnier började redan som biträde hos brodern 1837 den förlagsverksamhet, som under de följande årtiondena skulle taga så stora mått.

En omtyckt form för vittra samlingsverk voro de kalendrar, »album för salongsbordet» o. s. v., af hvilka ett stort antal utkommo såväl i hufvudstaden som i landsorten.

Arvodena för författareverksamhet visade nu ett afgjordt stigande och detta var till god del Hiertas förtjänst. Crusenstolpe, som i brefvet af 1851 till »Värdaste kusin Lars» sade honom så många ovänligheter, förklarade dock att han var »den förste som i Sverige gifvit så betydliga honorarer, att det här blifvit möjligt subsistera såsom endast skriftställare» och ansåg, att författarne därföre voro honom skyldige erkänsla.

Fredrika Bremer, som erhållit 800 rdr banko för »Presidentens döttrar» och 1,200 rdr banko för »Nina» (enligt bref af Sondén till Atterbom) meddelar Fabian Wrede att från och med »Hemmet» hon af Hierta erhöll ett arvode af 90 till 110 riksdaler banko arket för en upplaga å 2,500 exemplar, hvilket i betraktande af pänningvärdet och jämfördt med nutida arvoden måste betecknas vara högt. Emilie Carlén, som då hon började, af Thomson afspisats med vanligt öfversättararvode — 5 rdr banko arket (!) —, fick snart, tack vare Snellmans ingripande, sitt arvode höjdt till 50 rdr banko enligt uppgift i hennes »Minnen af svenskt författarlif».*

Hellberg (Posthumus) har en uppgift om författarearvoden 1850, som i hufvudsak torde vara korrekt, men som ej uppger upplagornas storlek. Enligt denna skulle v. Braun erhållit 180 rdr rmt arket, Fredrika Bremer 150 rdr rmt

* Mellin hade för »Blomman på Kinnekulle» 1829 erhållit endast 7 Rdr 16 sk. banko arket, hvilket enligt Ahnfelt ansågs högt tilltaget!

Digitized by Google

(stämmer med hennes egen uppgift), Crusenstolpe 150 (motsvarar ungefär hvad Hierta bjöd honom för 4:e »brefvet»); Emilie Carlén 100; Onkel Adam 100; Geijer hade för Litteraturbladet erhållit 150 rdr rmt, för Svenska folkets historia 37½ rdr, Atterbom för Svenska siare och skalder 25 rdr. Man bör härvid beakta det högre pänningvärdet under denna tid. Andra författare torde afspisats med mycket ringa arvoden och hvad som lände författarne till men var att köpet ofta nog gällde en gång för alla och det för obegränsade upplagor och ej som efter 1877 års lagstiftning för en upplaga å 1,000 ex. därest ej annat är öfverenskommet, hvilket ofta vållade upprörande missförhållanden särskildt då det gällde ungdomsarbeten af sedermera berömda författare. En öfverraskande uppgift läses i ett bref från Tegnér till Heurlin 1843, där det heter om den förres måg Böttiger: »Ehuru han ingenting ärft är han dock icke blott skuldfri utan visade mig äfven reverser på 7 à 8,000 rdr som han förtjänt på sina arbeten» — alltså hufvudsakligen på lyrik. — Tegnér meddelar i ett bref till Fredrika Bremer 1842, att han på de sex upplagorna af Frithiofs saga, som han utgaf på eget förlag »vunnit 30,000 rdr». (Jmfr III: 80).

En del af våra romanförfattare fingo sina inkomster väsentligen ökade genom arvoden från utländske, mest tyske förläggare, då de lämnade dessa manuskripten, innan de hunnit utkomma i hemlandet, för att sålunda skydda sig mot att icke betalda öfversättningar skulle komma före.

En rad svenska författare: Fredrika Bremer, fru Carlén, Almquist, Onkel Adam, utgåfvo sina arbeten samtidigt på tyska och svenska.

En väsentlig ekonomisk förlust för dramatiske författare var att de icke på rättslig väg kunde skydda sig mot att teatrarne uppförde deras stycken utan ersättning. Först 1855 tillerkändes författarne ett sådant skydd. F. A. Dahlgrens »Vermländingarne» var exempelvis, så snart den utkommit i tryck, allas egendom utan att författaren kunde göra anspråk på en skilling. Dylika afvita förhållanden skulle icke uppmuntra uppkomsten af en svensk dramatik, afsedd för skådebanan. I allmänhet torde det kunna sägas, att det för tidens skönlitteräre författare — bortsedt från enstaka af de mest populäre — visade sig vanskligt nog att »grunda sitt kök på sin penna» och att de nödgades mer blifva publicister än diktare. Ofta tvingades dessutom Pegasus under oket, exempelvis för att skrifva text till litografier i tidens salongskalendrar, hvilket t. o. m. en Strandberg nödgades göra. Stundom drefvos författarne för bröds skull till öfverproduktion och självupprepande. Hade man förut klagat öfver att skalder som Tegnér eller Atterbom alstrade för litet, gällde det om vissa af det nya släktets författare, att de skrefvo för mycket.

Digitized by Google

Utanför Aftonbladet.
Ur »Minnen från Stockholm», ritade af J. A. Cronstedt och F. L. v. Dardel. 2 Häft. 1841.

Prässen och dess män.

1830—1865.

Med 1830-talet sätter tidningsprässen i väsentlig mån prägeln på tidens litteratur. En öfverblick öfver dess utveckling under den människoålder, som utgör den »borgerliga liberalismens» tidsskede, må inleda detaljskildringen af tidens litterära historia. Ute i världen betecknade, som ofvan omnämndt, denna tid ett mäktigt uppsving för den periodiska prässen, framför allt i Frankrike, hvars tidningspräss under julikonungadömet utgjorde Europas föresyn — »hvarje ledare i ett stort Parisblad ansågs som en händelse», skrifver Treitschke.

Prässen vid 1830-talets ingång.

Här hemma befann sig den politiska prässen vid 1830-talets ingång, trots bladens talrikhet, i ett visst nedan.

Det föregående årtiondets märkligaste organ, halfveckobladet *Argus*, som under 1820-talets första år fört den gryende oppositionens talan och kämpat för framstegsidéerna, hade sackat bakut i flere afseenden. Johansson, hvars personliga anseende betydligt sjunkit på grund af flere omständigheter, hade 1828 brutit med den liberala oppositionens främste och hade sedan trädt i fabriksintressets sold; hans doktrinära artiklar af obegränsad längd gjorde tidningen ofta onjutbar för en större läsekrets.

Digitized by Google

Visserligen hade riddarhusoppositionens ledande män från 1829 fått ett nytt organ i *Medborgaren*, som utkom 2 à 4 gånger i veckan och redigerades af den talangfulle politikern, öfverstelöjtnant Gustaf Hierta, med stöd af bröderna Anckarsvärd och K. F. Horn, som t. o. m. en efter annan voro bladets utgifvare. Men det ansågs i någon mån Saint-Simonistiskt färgadt och dess ledande artiklar voro ofta hållna i en högre vältalighets stil, som föreföll en smula patetisk; bladet innehöll knappast någon mera ordnad nyhetsafdelning och ägde icke någon större spridning, hvilket ej heller var fallet med ett annat liberalt organ, halfveckotidningen *Conversationsbladet*, som en följd af år utgifvits af en auditör Münter.

Af de dagliga tidningarna hade *Post- och Inrikes-Tidningar* privilegium på legala annonser och meddelade officiella uppgifter samt utrikesnyheter. *Journalen*, som utgafs af P. A. Wallmark, delgaf sina läsare utländskt nytt af tilllåten beskaffenhet, liksom den nu något ålderdomsskröpliga *Stockholmsposten*, som öfvertagits af Wallmarks forne medarbetare, kapten Anders Lindeberg, »farbror Mårten» kallad, hvilken denna tid var rätt lojal och t. o. m. uppbar pension ur Karl Johans handkassa, som det sades, i egenskap af gammal landtvärnskapten. Han gjorde först omkring 1830 »sitt inträde på en så halsbrytande bana som inrikespolitiken» för att anföra Svenska Minervas ord. Denna tidning såväl som Journalen meddelade eljes i inhemska frågor mest s. k. »insända» artiklar, hvilka buro spår af att härröra från höga vederbörande, men voro skäligen färglösa. Det gamla annonsbladet *Dagligt Allehanda*, som öfvergått i J. P. Theorells ägo, lade sig icke mycket i inrikespolitiken, men meddelade då och då redogörelser för de märkligare debatterna i franska deputeradekammaren och engelska parlamentet, som väckte intresse. Den hade i öfrigt fått en medtäflare om sin annonsafdelning i *Stockholms Dagblad*, som var ett »polisblad» under hägn af öfverståthållarämbetet, som dit öfverflyttat de kommunala annonserna; det redigerades af notarier i poliskammaren. Så funnos ett par ur konungens handkassa salarierade organ, nämligen H. A. Lindgrens *Granskaren*, som äfven stod prohibitisterna nära, och som åtnjöt ringa aktning, äfven om det händt att på sin tid Hans Järta låtit sin penna leka i dess spalter, samt »verklige kammarjunkaren» Rothliebs *Stockholms Tidning*. Till samma art hörde Adolf Regnérs på sin tid direkt mot Argus uppsatta *Argus IV*, som just i samma vefva »afled efter lång och tärande sjukdom i sitt åttonde års ålder, ömt saknad af tolf prenumeranter». De sistnämnda tre bladen voro hvad man i nyare tid kallat »reptilorgan» och saknade spridning.

År 1829 hade Askelöf utgifvit en pigg tidning af konservativt kynne *Den objudne gästen*, hvilken nästa år aflöstes af *Svenska Minerva*, som pågick inemot två årtionden såsom ett i konservativa kretsar mycket inflytelserikt halfveckoblad, hvilket dock icke innehöll egentliga dagsnyheter. Slutligen må erinras om det af Rydqvist utgifna och af Beskow stödda, rent litterära veckobladet *Heimdall*, som utkom från 1828 och närmare omtalats i förra delen.

Aftonbladet.

Men trots denna uppsjö af hufvudstadstidningar fanns det mer än väl plats för ett blad, som fyllde allmänhetens behof af ut- och inländska nyheter, som tillika i politiska artiklar för dagen förde fram den nya tidens idéer, och som sökte motsvara hvad man i utlandet förstod med en daglig tidning, låt vara till en början i mycket anspråkslösa mått. Detta var klart för den tre-

Digitized by Google

N:o 1.

AFTONBLA

I

Måndagen STOCKHOLM.

Priset i Stockholm: för helt år 10 R:dr, halft år 5 R:dr, 3 månader 2 R:dr 32 sk. Linströms bokhandel vid Mynttorget; Bromans bod i hörnet af Drottningatan och Norrlandsgatan och Essens bod vid Södermalmstorg. Annoncer mottagas endast i Lin. Utdelningen sker kl. omkring 4 eftermiddagarne.

Post- och Inrikes Tidningen för i dag omtalar följande:

I *Göteborg* utbrast den 30 November kl. 2 e. m. en häftig eldsvåda i Masthugget. Elden började i Hökaren Ramstens hus och fattade i 2:ne dermed sammanbyggde, allt trähus, hvilka stodo i full låga, innan sprutorna hunno fram. Likväl lyckades man omsider en svår lokal, stark blåst och aflägsen vattentillgång, släcka, sedan 6½ hus nedbrunnit.

LEDIG TJENST.

Skeppsmätare-tjensten i Carlshamn sökes inom 56 dagar efter den 30 October.

LEFVERANS

till Flottan å Skeppsholmen, af: bräder, krita, vadmal, tjära, spik, bultjern. Anbud till kl. 12 den 7 Dec. hos Förvaltningen af Sjöärenderna.

AUCTIONER:

Den 21 Dec. kl. 12 i Krigs-Collegium och Lands-Canzliet i Malmö, 5 à 10 års arrende å f. d. Kungs-Ladugården Remmarlöf, N:ris 11, 12, 14 och 16, och en väderqvarn med Holländska stenar.

2:ne Porfyrskifvor säljas å Stockholms Auctions-Kammare den 13 dennes kl. 12.

Auction för afl. Häradshöfdingen Ehrenroos concursmassas räkning, den 29 Dec. kl. 10 f. m. på stället, å: Utterud, i mantal i Nors socken i Wermland.

KALLELSER I CONCURSMÅL.

Afl. Handlanden L. Calens Borgenärer till Rådhus-Rätten i Ulricahamn, 1:sta helgfria rättegångsdag efter den 7 Jan. 1831 före kl. 12.

Afl. v. Häradshöfd. f. d. Riksdagsfullmäktigen Casper Wijkmans borgenärer till 2 rg:dagen å Norunda sommar-ting. 1831 innan kl. 7 e. m.

Afl. Kyrkoherden C. H. Alms borgenärer i Wäddö och Häfverö Hds-Rätt d. [illegible]

TESTAMENTEN.

H:r Johan Kullbergs och dess Frus, född H. U. Lundgren; communiceradt af Rådh. Rätten i Ystad.

Afl. Bokhållaren P. F. Melldenhauers; communiceradt af Frösåkers H:ds.-Rätt d. 27 Sept.

Afl. Demoiselle Carolina Christina Grubbs; Westerviks Rådh.-Rätt d. 17 Nov.

LAGFART.

3 uppbudet å 3-384:dels Mt:l skattehemman i Öfverklinten; Bygdeå och Nysätra Tingslag, d. 26 Febr. 1830.

KALLELSE Å

Magnus Samuelsson i Mjölserud till Hvetlanda Hds-Rätt, efter 1-månad från 16 Nov., ang:de en inteckning i hemmanen Bjädesjöholm och Bjädesjö Karingsgård.

ARF LEDIGT

efter Bokbindare-Gesällen J. Fröström, död i Rysk krigstjenst. Anmälan hos Justitie-Collegium i Stockholm.

OMYNDIGE FÖRKLARADE:

Kammarskrifvaren i Kongl. General-Tull-Styrelsen Herrman Elias Billbergh. Förmyndare: Herr Kammar-Rätts-Rådet och Ridd. G. J. Billberg.

Landbonden Jan Andersson i Mörtö, Wäddö-Tingslag. Förmyndare: f. d. Nämndemannen Anders Andersson i Göinge.

Diverse Kungörelser:

Sydow et Rydbergs Tobaksfabriksrörelse i Calmar upphört.

Domen i Herr Lagmannen N. C. Sunessons Concurs finnes å Tidlunds källare Upsala.

KALLELSER Å BORGENÄRER

Linkramhandlaren A. Kallings den Dec. kl. ½ 12, i N:o 2, qv. Aurora, Stockholm. Handlanden L. G. Lindgrens, den Jan. 1831 kl. 10, Stadskällaren i Ska[illegible]

Digitized by Google

1830.

DET

den 6 December.

Banko. Prenumeration och utdelning i Clara Bergsgränd; Linroths bod vid ströms bod, till ½ skilling Banko raden.

PRIVILEGIUM EXCLUSIVUM.

För Victor Sjöberg å en handspruta med ang för eldsläckning.

BORTKOMNA DOKUMENTER.

Brandförsäkrings bref: N:o 4222, å Dan-ks-Lägenheten Kolbotten i Stockholms än; N:ris 9359,9748, 10529 å Sölje Bruk i ermland; N:ris 13,855. Gladåkers Jern-ruk.

Reverser: Å 800 R:dr till Olof Larsson i unkerud, af Bergs-Rådet J. G. Geyer; å 30 R:dr af afl. fröken Lovisa Fr. Fleming.

Bankens pantsedlar N:ris 2519, 3522, 333, 8088.

SPEKTAKLER.

I dag: *Edvinski och Floreska* eller *Polka grufvan;* samt *Mannen och Älskaren.*

Nästa Torsdag: (Fru Eriksons recett) *Tar-uffe och Herr des Chalumeaux.*

CONCERT

ästa Lördag för H:r C. M. Crælius.

vidt möjligt, skall bevara a Redactioners *eftertryck*; att derrättelser blifva grundade nnedom, och följaktligen san- att ingen härutinnan skall derlägga honom." Hans käl- ill och med så omedelbara, såsom notiserna i N:o 1 visa, vet allt hvad man på Hof- ar att företaga samma dag," dervid någonsin behöfva til- *et säges, det berättas*, o. s. l den sannolikhet, som dessa gheter gifva vid handen om ett mottagande hos publiken, har senstolpe likväl icke ansett öf- : att äfven bereda andra små för prenumeranterne. Han an- detta ändamål två procent vackra inrättning för vanlot- ns uppfostran i hufvudstaden, gen blifvit påbörjad; och då ida, genom anlitande af barm- skänslan för sitt blad, på visst git det *ad pios usus*, kan man at än önska honom lycka till inde framgången deraf rusenstolpe yttrar att det icke slump som han valt namnet dning. Med synbart anspråk, i få sköta den heliga lågan landets altare, tillkännagifver , att han, för att "kunna be- vägleda kunskapsbegäret," det allt hos menniskan, offrat änsla. Härigenom är han na- mera ogenerad af inre band. a för det heliga fyrtalet, våra undstolpars antal, skall fäder- under pressen fyra gånger i

rg:dagen af första Ting, natt och är efter d. 19 Oct.

Afl. Nämdemannen Matts Janssons i Rungarnö borgenärer; Wäddö H:ds-Rätt 2 rgd. 6 månader efter d. 19 Oct.

Afl. Krigsrådet, Öfverjägmäst. G. E. Petterssons borgenärer till Urt. Ting i Rånby by, Råneå socken i Norrbotten, d. 7 Jan. 1831 innan kl. 7 e. m.

Afl. Bonden Anders Olofssons i Mötterud och Enkas borgenärer. Jösse H:ds-Rätt, 2 rg:dagen 6 mån. efter d. 6 Julii 1830, kl. 7 e. m.

Nils Andersson i Hälen, d. 10 D
10. Ullerud Kyrkas sockenstuga.
Fält-Kamereraren E. P. Lindstedt.
22 Dec. kl. 10, Kämners-Rättens rum Malmö.
Assessoren G. Ekmans; d. 29 Dec. kl. 10. Fru Pehrmans hus i Alingsås.
Afl. Auscultanten D. Carells; d. 29 Dec. kl. 12 på Assemblée-Källaren i Nyköping.
Handlanden Niclas Brännbergs; d. 29 Dec. kl. 10. Borås hos Sysslomännen.
Kammarherren Baron Fleetwoods d. 3 Jan. kl. 10. Källarmästaren Lundgrens hus i Linköping, för flere angelägenheter.

(Faksimil af första numret af Aftonbladet.)

Digitized by Google

tioårige notarien i bergskollegiet, filosofie magistern och juris kandidaten **Lars Hierta**, då han vid 1830 års slut började utgifvandet af *Aftonbladet i Stockholm*.

Vänner som motståndare ha varit ense om att med detta blad, som vann en spridning vida större än något förutvarande, det offentliga ordet vardt en makt, ej endast — som fallet var med Stockholmsposten under 1700-talets senaste decennier — i litterära spörsmål utan i alla allmänna angelägenheter, företrädesvis de politiska. Aftonbladet vardt uttryck för en allmän opinion, som det gifvetvis till god del själf bidrog att skapa.

Lars Hierta.

Lars Hierta var född i Upsala den 23 januari 1801 — alltså i det nya seklets gryning, son af en akademiräntmästare med demokratiskt åskådningssätt från franska revolutionens tidsålder. Tidigt moderlös fick han sin uppfostran under ledning af fadern, som intresserade honom för historisk läsning och poesi och inskärpte hos honom den folkliga vanan att behandla tjänare och arbetare väl och ej döma folk efter klädsel. Längre än in på det 16:de året fick han dock icke behålla sin far. Sonen var då redan student, känd som skicklig läskarl och ej mindre hurtig idrottsman, bland annat »simmagister». Han studerade företrädesvis kemi, fysik och klassiska språk, tog graden 1821, aflade sedan juris kandidatexamen samt ingick i en del verk i Stockholm; det var emellertid i bergskollegiet som han företrädesvis arbetade och där han 1825 blef ordinarie notarie, hvarjämte han tjänstgjorde dels som bergmästare, dels som kollegiets sekreterare, från hvilken syssla han dock begärde befrielse i november 1830 — alltså strax innan han började utgifva Aftonbladet; såsom notarie kvarstod han likväl till 1833. Såsom e. o. tjänsteman i justitiekanslersexpeditionen hade han — bl. a. genom ett besök i fängelserna, där han fann den i Värmdömålet (se III: 514) olagligt behandlade torparen fortfarande sitta häktad — fått en inblick i vissa mindre tilltalande sidor af domstolsväsendet. Vid sidan af sina tjänstebefattningar hade Hierta under riksdagen 1823 tjänstgjort som notarie i riddarhusets kansli och vid denna första oppositionsriksdag fått sina politiska intressen i hög grad väckta. Det var här han mottog sitt politiska elddop, då han med uppmärksamhet var vittne till de lifliga politiska scener, där det förut allsmäktiga regerings- och hofpartiet sammandrabbade med den eldiga oppositionen. »Intrycket af dessa uppenbarelser», skrifver han på gamla dagar, »var så öfverväldigande, att det väckte en brinnande håg att möjligen äfven kunna verka något för fosterlandets sak inom det offentliga lifvet, som dittills varit mig alldeles främmande, och sedermera bestämde mig vid valet af min hufvudsakliga lefnadsbana.»

Vid denna riksdag gjorde Hierta bekantskap med utgifvaren af Argus, Johan Johansson, hvars tidning, som Hierta i en senare polemik med honom uttryckte sig, »då ännu utmärkte sig för konsekvens i handlingssätt och för politiska grundsatser, som voro mänsklighetens och frihetens». Hierta blef under några år, 1824—26, medarbetare i Johanssons Argus. Om arten af detta författarskap tvistade längre fram de båda kontrahenterna. Johansson ville göra gällande, att Hierta egentligen blott haft i uppdrag att efter anvisningar »kunskapa ut» förhållandet i vissa ämnen och däröfver afge rapporter, men att det aldrig tillåts honom att skrifva i tidningen, ehuru han visserligen erbjöd sig att furnera Argus med »Mosaik»-artiklar. Dessa voro, påstod Johans-

Digitized by Google

son, emellertid »af en så grossier ton, så fulla af oanständigheter och plumpa tvetydigheter, att endast tre eller fyra, under loppet af två år, kunde, efter mycken omhyfling och tvättning, införas, och vi frukta, tyvärr, att de ändå osade Aftonblad». Hierta åter har förklarat, att han biträdt Argus med handlingar och underrättelser från förvaltande verk och domstolar, till hvilka enhvar ägde tillträde och som ej förutsatte något »kunskapande» eller hvad Argus på sitt konstspråk brukade kalla att »pumpa folk»; han erkände, att han icke hade någon andel i de s. k. »långa artiklarne» eller »aptitsuparne utan mat», hvaremot han någon gång bidragit med råd till bibehållande af »en uppriktighet och konsekvens, som Argus senare vuxit ifrån». Sannolikt hafva Hiertas råd äfven gått ut på att göra den väl tröga Argus mera lättläst, något som Johansson utlägger därhän, att han ville »införa en pöbelaktig ton» under åberopande att sådant just vore hvad publiken »mest tyckte om». I hvarje fall torde Hiertas verksamhet i Argus hufvudsakligen inskränkt sig till hvad nu kallas »reportage», äfven om man, som Mortensen fyndigt försökt, skulle kunna spåra hans lynne i enstaka Mosaik-bitar.

De närmast följande åren deltog den unge »kunglig sektern» flitigt i sällskapslifvet, var medlem af ett »debatterande sällskap», hvars diskussioner voro lika oskyldiga och abstrakta som ett liknande, ett årtionde äldre i Göteborg, och var i det hela taget med hvar hälst något passerade. Han skref ock enstaka artiklar i Stockholmsposten.

Så stundade 1828—29 årens riksdag. Hierta hade lärt sig tidens nya yrke — stenografien — och blef ånyo anställd i riddarhusets kansli men skaffade sig äfven säte och stämma på riddarhuset.

Nu utgaf han ock tillsammans med assessor Crusenstolpe, som vid denna riksdags början ännu var oppositionsman men stod på öfvergång till Brahes folk, en *Riksdagstidning*, som hade en betydlig framgång och blef en mycket god affär.

Denna ansats till publicistisk verksamhet med dess ekonomiska framgång gaf Hierta blodad tand. Han inköpte hösten 1829 ett tryckeri för sitt lilla fädernearf, började så smått en förlagsverksamhet och uppgjorde planen till en ny daglig tidning, *Aftonbladet i Stockholm*, som skulle verka för de nya idéernas framgång, främst för genomförande af ett konstitutionellt styrelsesätt i verkligheten, ej blott på papperet. I sin självbiografi har Hierta uttalat, att jämförelsen mellan den svenska tidningsprässens dåvarande slapphet och den franska och engelska journalistiken ledde honom till att anse en ny tidnings uppsättande vara ett trängande samhällsbehof, ifall icke allmänhetens begrepp om världshändelserna och om de grundsatser, som utgjorde motiven därtill, genom skefva framställningar skulle ledas på villospår och menligt inverka på landets politiska och sociala förhållanden.

Han sökte då samla några politiskt liktänkande personer af god vilja, af hvilka hvar och en skulle åtaga sig något visst fack. Hans egen befattning skulle egentligen blifva att sammanhålla dessa krafter samt hafva »det egentliga hushållsbestyret».

Digitized by Google

I september 1830 träffades alltså en preliminär öfverenskommelse mellan Hierta och fem personer, M. J. Crusenstolpe — en politiskt intresserad man, assessor i Svea hofrätt — som varit hans kamrat i Riksdagstidningen; juristen Andreas Möller, som var känd som humoristisk poet och utgifvit ett par politiska skämtskrifter på Hiertas förlag; hans kamrat i det debatterande sällskapet, en referendarie Gabriel Lagergren, som då var varm för frihetsidéerna; æsthetices adjunkten i Lund, magister Karl Henrik Lundblad, Johannes Lundblads son, samt skalden G. G. Ingelman. Man fördelade området sig emellan och öfverenskom om delning af den eventuella vinsten; prospektet skulle utgå i Hiertas namn.

Lars Hierta.
Teckning af Maria Röhl.

Men redan i oktober drog Crusenstolpe sig tillbaka, då han fått ett fördelaktigt anbud från Brahe att utgifva en tidning af halfofficiell natur, alltså precis motsatsen till den, hvari han ärnat medverka; redan innan profnumret af Aftonbladet hunnit utkomma hade »Fäderneslandet» — så hette Crusenstolpes blad — utsändt sitt. Äfven Lundblad och Ingelman ursäktade sig. Hierta vågade i allt fall företaget, låt vara i blygsam skala, till en början ett trespaltigt blad i litet format, hvars första nummer utkom 6 dec. 1830.

Det lyckades honom också att genomföra sin afsikt, tack vare målmedvetenhet och ihärdighet samt främst af allt blick för hvad en tidning kräfde. Och detta ehuru han icke själf ursprungligen ansåg sig kallad att vara den ledande hufvudredaktören för en daglig tidning och egentligen ej gjorde anspråk på att vara politisk skriftställare i stor stil.

Hur kunde han då lyckas föra sin skuta i hamn, där andra,

Digitized by Google

som ägde större skriftställargåfvor, gjorde haveri? Hiertas afundsmän — och han hade sådana i alla läger — tillskrefvo detta i främsta rummet hans »tur», att han startade företaget i rätta ögonblicket. Crusenstolpe, som gemensamt med honom uppgjort planen, men som drog sig tillbaka, då den skulle verkställas, har i sitt försmädliga bref till »värdaste kusin Lars» 1851 påstått, att Hierta aldrig betraktat sin tidning annat än som affär och skött den i alla afseenden som sådan. Askelöf förklarade, då Aftonbladet var ett år gammalt, framgången däraf att »man tyckte att Lilla Lasse var rolig och han gjorde sin fortune på detta tycke». Hvarken turen eller affärssinnet eller »roligheten» förklara emellertid den rent epokgörande framgången, som var resultat af många faktorer, alla sammanlöpande i en sällspord duglighet för kallet.

Till en början insåg Hierta, att den nya tidningen, i motsats till sina konkurrenter, icke borde inskränka sig till att odla någon viss teg och lämna annat å sido, utan att den, huru litet formatet än ursprungligen var, borde vara så vidt möjligt allsidig, innehålla såväl utländska som inhemska nyheter, artiklar i dagens frågor, om stat och kommun, men hälst icke styckade utan afslutade och sålunda ej alltför långa; vidare litterära meddelanden samt ett och annat mera skämtsamt inpass. Redan det grepp, som tycktes ligga så nära, att efter Posttidningen återgifva alla de officiella nyheterna, som ju voro allas tillhörighet, sedan de offentliggjorts, hade icke fallit konkurrenterna in, och detta Columbi ägg väckte både deras öfverraskning och harm, ja Conversationsbladet förklarade — med anspelning på Aftonbladets påstådda »universalitet» — att det borde kallas »le voleur universel».

Vidare hade Hierta i hög grad sinne för det aktuella. Det kunde icke falla honom in att aftrycka gamla handlingar eller juridiska inlagor i en utförlighet, som måste trötta.

Framställningsformen var dessutom sådan, att den tilltalade en större allmänhet. Den var vida skild från den doktrinära vidlyftighet och krånglighet, som kännetecknade Argus' ofta af utländska ord och vetenskapliga termer tyngda uppsatser. I likhet med åtskillige af sina motståndare som Hans Järta och Askelöf förstod Lars Hierta att anslå en lekfull och spetsig ton, hvarigenom han vann skrattarne på sin sida, stundom något för mycket. Han visste — med ett ord — skrifva så att »borgerskapet begrep det».*

* Han följde härvid ett råd från Georg Adlersparre, gifvet kort innan Aftonbladet såg dagen, och som löd: »Blir den nya tidningen rolig och pikant, så gör den lycka, blir den blott nyttig, så får den samma oförtjänta öde som en annans väl förtjänta att sakna läsare.» Men saken hade ju onekligen en frånsida och Johan Johansson klagade

Digitized by Google

Men denna lätthet i tonen, denna skämtsamhet på ytan uteslöto icke grundligare egenskaper. I ett bref till S. A. Hedlund från 1851 betonar Hierta, att då han började Aftonbladet, hade han i några år tjänstgjort i fyra eller fem verk och vid två riksdagar; varit ordinarie tjänsteman, hållit häradsting och skött bergmästaretjänst. Det var alltså ingen oerfaren ungdom som grep verket an. Härtill kom att den liberala strömning, som både i utland och inland vid denna tid gick med så höga vågor, i Hierta ägde en, trots all lekfullhet i lynnet, verkligt öfvertygelsetrogen och målmedveten förkämpe, som visserligen icke tillhörde partiets hetsporrar utan med mycken betänksamhet vägde skälen för och emot, innan han vågade sitt kast, men som när detta skett hvarken saknade oförskräckthet eller ihållighet, låt vara att uttrycken stundom voro ironiskt undfallande, något som retade både motståndare och vänner.

Hierta hade än vidare från första början blick för vikten af att det fria ordet verkligen var i ordets fulla mening fritt, oberoende af påtryckningar ofvanifrån, men ock oberoende af »välvillige» förlagsgifvare. På egen botten skulle tidningen stå. Penningens förhållande till prässen utgör ju alltjämt ett vanskligt problem, både då tidningarna äro dåliga affärer och då de äro allt för goda och därför varda spekulationsobjekt. Det insåg nog Lars Hierta och med sitt affärsgeni lyckades han sköta bladet så att det visserligen icke blef någon »lysande spekulation», men en sund affär, som kunde stå på egna ben. Medan flere af den tidens publicister — namnen äro kända — veterligen voro fala, vare sig på grund af nöd eller böjelse, fanns det ingen, som ens ifrågasatte detta om Hierta, hur mycket han än eljest häcklades.

Medarbetarkretsen.

Sedan Crusenstolpe, Ingelman och Lundblad lämnat Hierta i sticket återstodo af de tillämnade medarbetarne Möller och Lagergren, men den senare öfvergaf snart bladet efter att blott ha lämnat få bidrag och Möller, hvars hufvudsakliga verksamhet var advokatsysslan, kvarstod icke längre än till frampå året 1833; bland de medarbetare, som för öfrigt biträdde Hierta under de första åren, nämner han i sin självbiografi med tacksamhet den förre Posttidningsredaktören Nils Arfwidsson, som under en del af 1831 och hela 1832 besörjde utrikesnyheterna och dessutom äfven var medarbetare på inrikesområdet samt den litterära, musikaliska och konstnärliga afdelningen (»det flammande A»); i slutet af 1832 lämnade han tidningen och öfvergick till det af honom och Dalman köpta Dagligt Allehanda. År 1832 ingick auditör K. V. Lilliecrona, förut utgifvare af Skånska Correspondenten i Lund, i tidningen och stannade

senare i Freja öfver att de stora bladen »genom sin lättfärdiga behandling af publiciteten så vänjt allmänheten från all fordran på tankesysselsättning att en verklig afhandling, då den införes i tidning, ej kan hoppas finna talrika läsare, i synnerhet om den öfverstiger 2 à 3 spalter».

Digitized by Google

som trofast medarbetare till långt framp\u00e5 1840-talet; i redaktionen upptogos ock tre äldre publicister: Gustaf Hierta, efter det han 1832 nedlagt sin egen tidning, Anders Lindeberg, som, efter det Stockholmsposten 1833 upplösts, blef en af Aftonbladets flitigaste medarbetare, samt J. P. Theorell, som inträdde i bladet 1834, sedan han lämnat Allehanda och stannade fem år. Två andra sins emellan mycket olika författare gåfvo Aftonbladet ett godt tillskott af kvickhet och intelligens. De voro H. B. Palmær och O. P. Sturzen-Becker (»Orvar Odd»), af hvilka den förre tillhörde tidningen några år t. o. m. 1835 och den senare verkade i bladet under ett årtionde 1834—43. I 14 år (1832—1846) stod Magnus Luttropp Hierta bi som hans »högra hand».

Samtidigt med förstärkningarna i redaktionen vidgades med år 1834 tidningens omfång från ett mindre format till folio. Det ökade utrymmet lämnade större plats för tidningens litterära afdelning, äfven om på vissa områden — t. ex. skildring af utländska litterära och musikaliska företeelser — Dagligt Allehanda, dit Arfwidsson öfvergått, företedde ett väl så rikt innehåll. År 1839 började Almquist, som dittills stått fjärran från de liberala kretsarne, lämna bidrag till Aftonbladet, år 1842 var han t. o. m. under Hiertas frånvaro dess gerant och råkade då i den häftiga strid med Freja, under Blanche, som vållade så stor skandal och föranledde att Lindeberg och Sturzen-Becker vid Hiertas återkomst anmälde sitt utträde ur bladet, då Hierta icke ville desavouera Almquist; Sturzen-Becker förmåddes dock någon tid kvarstanna. Mot 1840-talets slut blef Almquist ånyo en mycket flitig medarbetare i tidningen, företrädesvis på det litterära men äfven på det politiska och sociala området, och var vid sin flykt 1851 en af dess främsta krafter; det var t. o. m. på tal att han skulle öfvertaga tidningen.

En äldre publicist, som deltog i arbetet under Hiertas senare tid, var Argus' forne medutgifvare Georg Scheutz. Andra nya krafter inom redaktionen voro fru Vendela Hebbe, född Åstrand, hvilken under 1840-talets senare hälft företrädesvis redigerade den litterära afdelningen liksom hon då äfven deltog i redaktionen af »Läsebiblioteket»; Karl af Kullberg, förut Aftonbladets motståndare, som vid 1840-talets midt var kåsör à la Jules Janin under signaturen »Esbjörn»; Ridderstad, som oaktadt han hade egen tidning i Linköping, tidtals medarbetade i Aftonbladet; Emil Key, som dock lämnade tidningen 1848 på grund af meningsskiljaktighet i dansk-tyska frågan, samt — i Hiertas portläsningstid — den unge redaktören af Örebro Tidning S. A. Hedlund, som fungerade som hufvudredaktör under Hiertas utrikesresa 1851 och var tilltänkt souschef.

Att mera ingående redogöra för Aftonbladets politiska innehåll under Lars Hiertas regeringstid 1830—1851 skulle vara att skildra denna tids inre historia. I intet af de större eller mindre spörsmål, som då stodo på dagordningen, underläto Lars Hierta och hans medarbetare att göra inlägg.

Aftonbladets politiska hållning.

Bland de betydelsefullaste spörsmål där Hierta gaf viktiga insatser är först att märka kravet på ett konstitutionellt styrelsesätt, åsyftande att ministrarne verkligen skulle uppfatta sin plikt såsom konungens ansvarige rådgifvare och icke rädda sig genom reservationer — med andra ord kampen mot »kamarillan». Vidare i sammanhang därmed striden mot en inkonstitutionell ministerstyrelse. Oppositionens klander mot regeringens åtgärder sökte man

Digitized by Google

nu från denna sida afvärja genom att sätta likhetstecken mellan konungens person och K. M:t i statsrådet, d. v. s. regeringen, för att på detta sätt göra hvarje klander af en regeringsåtgärd till majestätsbrott. Det var på den fiktionen — ursprungligen häfdad af A. K. af Kullberg som t. f. hofkansler (1820) — som de båda majestätsbrottsåtalen mot Lindeberg och Crusenstolpe voro grundade och det var mot den Hierta ihärdigt kämpade.

Ett annat konstitutionellt spörsmål var frågan om representationens förändring i enlighet med det uppslag redan 1810 års konstitutionsutskott gifvit, men som sedan gått i förgätenhet, till dess å nyo frågan kom på dagordningen alltifrån det Richert-Anckarsvärdska förslaget. Hierta, själf född adelsman och med tillträde till riddarhuset vare sig för annans eller egen ätt, var en varm och ifrig anhängare af ståndsrepresentationens afskaffande, men tillika en motståndare mot dess ersättande genom klassval.

Lagens omdanande till större samklang med tidens mildare uppfattning i enlighet med lagkommitténs förslag låg honom varmt om hjärtat, och han var här en af de mest trofaste »Richertianerna». Särskildt var han en ifrig motståndare till de omänskliga straff, som ännu hade hemul i lagboken, och han ifrade äfven varmt för husagans afskaffande, något som ock till sist på hans motion genomdrefs. I frågan om kvinnans myndighet och förfoganderätt öfver hvad hon själf förvärfvat tillhörde Hierta de ifrigaste reformvännerna och initiativtagarne.

Vidare kämpade Aftonbladet för utvidgad näringsfrihet, för skråväsendets afskaffande, emot specialdomstolar och, ej minst, för de rent af prohibitistiska skyddstullarnes nedsättande eller afskaffande.

Aftonbladet var vidare ifrigt för folkupplysningens främjande och i nykterhetsfrågan ägde Per Wieselgren i Hierta en af sina första bundsförvandter.

Mot tidens ämbetsmannavälde, som ärft många af olaterna från frihetstiden och den gustavianska tiden och icke gjort sig urarfva i förhållande till de missbruk, som då inrotat sig, drog Aftonbladet i fejd.

Att Hierta i sin opposition mot ämbetsmannabyråkratien stundom gick till öfverdrift lär väl knappast kunna bestridas.

Det liberala partiets, särskildt Anckarsvärds, Petrés och böndernas kraf på sparsamhet i statshushållningen och begäret att genom anslagsvägran komma åt regeringen kunde taga sig föga tilltalande uttryck, allra hälst när det gick ut öfver försvaret. Som redan antydt sammanhängde detta med det orimliga sätt, hvarpå kostnaderna för indelningsverket voro fördelade, då det uteslutande drabbade vissa jordegendomar. Det bör icke döljas att i detta afseende Hiertas — liksom hans meningsfrände Tore Petrés — sparsamhetsnit var missriktadt och i viss mån ödesdigert. Till gengäld må det framhållas, att Hierta åtminstone icke tillhörde dem, som utan hänsyn till Sveriges svaga försvarsväsende ville locka landet i krigiska äfventyr; här som ofta hyllade han försiktighetspolitiken.

En annan svag punkt var Aftonbladets uppträdande i religionsfrihetsfrågor, särskildt under de mot metodisten Scott riktade angreppen. Bladet tog intryck af folkfördomarne mot predikofrihet för den pietistiske talaren, äfven om tidningen gifvetvis ogillade de råa och våldsamma uppträden, som anställdes mot honom och Rosenius.

I utrikesspörsmål följde Aftonbladet med sina varmaste sympatier frihetsrörelserna å olika håll och fällde stundom rätt ampra uttalanden om självherrskaren i öster, den Metternichska politiken i Wien och andra reaktionära

Digitized by Google

företeelser. Dessa uttalanden gåfvo stundom höga vederbörande anledning till indragningar eller åtal, under föregifvande att de kunde leda till osämja med främmande makter såsom fallet var år 1836, då en öfversättning af en artikel af Louis Blanc om den demokratiska principen i Italien (med udd mot Österrike) åtalades och fälldes, därvid österrikiske ministern i Stockholm begärde officiell förklaring att »ingen främmande minister» gjort någon reklamation!

I detta sammanhang må erinras om den hårda strid Hierta hade att föra för tryckfriheten. I något mer än fyra år — till den 16 februari 1835 då »Aftonbladet i Stockholm» indrogs med förbud för Hierta att utgifva annan tidning — svarade han själf för sitt blad. Ifall vederbörande hoppats att kunna tysta det besvärliga oppositionsbladet genom denna indragning, skulle detta emellertid visa sig fåfängt. Aftonbladet utgick under nytt, lätt ändradt namn, nye utgifvare trädde till, först närstående, sådana som Hiertas broder, Lilliecrona och andra litterate; senare måste Hierta anlita lejde ansvaringar. Detta var helt enkelt ett nödvärn gentemot den hejdlösa kampanj, som åren 1835—1838 fördes med ej färre än fjorton indragningar. Hierta beklagade att man tvang honom anlita andra utgifvare och förklarade hur tungsamt det vore att utöfva publicistens kall, när uttryckssättet i hans tidning icke längre gällde honom själf utan en annan och sålunda den del af hans yttranderätt, som han förut kunnat betala med sin person, försvunnit.

En egendomlighet med indragningsmaktens praxis var, att man aldrig angaf anledningen till de olika indragningarna. Därom sväfvade utgifvaren i okunnighet. Statsrådsprotokollen härom visa att hofkanslern ofta nöjde sig med allmänna fraser såsom att allmänna omdömet vore Aftonbladet afvogt, att det förgripit sig mot konung Karl XIII, Svenska akademien och biskop Tegnér, att det innehållit personliga utfall mot kejsaren af Ryssland, konungarne af Bayern och Hannover, drottningen af England, som sagts vara »hågad för helt andra eröfringar än Canadas öknar», att det vore »vådligt för allmänna säkerheten», att det innehållit smädliga tillmälen mot ämbetsmän, att Sveriges nuvarande tillstånd betecknats såsom hängsjukt o. s. v.

Från konservativt håll betecknades det såsom ett missbruk af Aftonbladet, att på detta sätt kringgå och gäcka förbudet mot vidare utgifvande af tidning, och hofkanslern framhöll i september 1837 huru nödigt det vore att rättelse därutinnan måtte i behörig ordning för framtiden vidtagas. Indragningsmakten innebar dock själf uppenbart en kränkning af bestämmelsen i tryckfrihetsförordningen om rätten att begagna det fria ordet utan några i förväg lagda hinder.

Och om man förebrådde Hierta att han använde andras namn, då han själf var förbjuden att begagna det fria ordet — hvad skall man då säga om de konservativa pennor, med själfve hofkanslern v. Hartmansdorff, indragningsmaktens handhafvare i spetsen, de där aldrig själfve svarade för hvad de skrefvo i de konservativa bladen, hvilkas redaktörer stundom voro föga annat än »lejde» ansvaringar? Exempelvis dref Beskow ett ganska flitigt anonymt krypskytte ej blott i dagbladen utan ock i broschyrer och ställde ju t. o. m. en stackars sjukling, »en sufflör som sin ansvaring i »flugsmällestriden» mot Lindeberg».*

* Lindeberg skref också i Aftonbladet under Strauss-striden 1842, då Svenska Biet yttrat harm öfver att »en kan ostraffad få begå så många lagbrott han behagar och framskicka en annan i sitt ställe att undergå det lagliga straffet»: »Huru anser då Biet sin egen hedersledamot, Flugsmällans författare, som icke vågade själf framstå och

Digitized by Google

Min Högtärade Bror!

Om jag genom min underlåtenhet att personligen aflägga min tacksägelse för den angenäma Nyårsaftonen, ännu ej gjort mig aldeles förlustig af öfverseende, så vågar jag under skriftligt för klarande af min sordeles förbindelse för så mycken artighet, ödmjukeligen fråga huruvida mig kunne tillåtas att få en annan dag ytterligare förklara de känslor hvaraf jag är lifrad i anledning af detta förträffliga lutfiskssåsen cum adpertinentiis.

I sådant afseende föreslår jag, i fall något angenämare för dagen icke är arrangeradt, om vi kunde träffas nästkommande Tisdag den 23 Januarii kl. ½3 sednast, hos Ryswick på Hotelet vid Röda bodarna.

Bref från L. J. Hierta till Askelöf, nyåret 1832. (I Kungl. Bibliotekets handskriftssamling).

Digitized by Google

Sällskapet blir högst inskränkt till antalet: endast ett par gemensamma bekanta.

Skulle denna anhållan agréeras, så torde jag få anhålla om en liten billet till svar, inlemnad i afton på Aftonbladets Contoiret eller i Östergrenska bokhandeln. Contoiret är öppet till kl. ½ 9.

Ödmjukast

L. J. Hierta.

Digitized by Google

Hartmansdorff lär till sist haft för afsikt att dagligen indraga Aftonbladet, men måste — som det påstås på grund af kronprinsens ingripande — afstå härifrån. År 1838 nedlades frivilligt indragningsmakten, som gjort de styrande högeligen impopulära, och som 1844 lagenligt upphäfdes.

En kanske oberäknad påföljd visade emellertid indragningen af Hiertas tillståndsbevis sig innebära. Kunde han ej få utgifva tidning, så var han ju ock oåtkomlig för åtal! Man sökte då — 1841 — drabba honom på annan väg. Å hans förlag hade nämligen »Straussboken» detta år utkommit, och man sökte nu få honom dömd som »utgifvare» i stället för den nominelle öfversättaren, konstförvanten, sedermera Jönköpingsredaktören Strehlenert, som åtog sig ansvaret. Teorien att vid öfversättningar förläggaren vore utgifvare och den som skulle bära ansvaret, häfdades med skärpa af den officiella Statstidningen och det vattnades Svenska Biet i munnen vid tanken på att få Lars Hierta dömd till landsförvisning. Det lyckades nu icke. Försöket att få honom förklarad ansvarig måste uppgifvas och juryn frikände slutligen själfva boken, ehuru Angeldorff i bref till Wingård spått att den skulle fälla, kanske enhälligt.

Redan under Karl Johans senare år hade Aftonbladet uttryckt förhoppningar i afseende å »framtiden» och härför fått uppbära en del förtret från de intransigente, som hyste republikanska tänkesätt eller antidynastiska känslor. I motsats till dessa hyllade Hierta icke oppositionen quand même. Han var en alltför praktisk och i grunden positiv natur för att i längden kunna nöja sig med blott negativ kritik.* Han hoppades därför kunna stödja den nya regering, som efter tronskiftet väntades. Och ehuru denna icke kom att få den karaktär han önskat, med »nationens män» i spetsen, och Richert icke, som han väntat, tog ledningen, så understödde Hierta dock till en början lojalt kung Oskars första, af de konservative bittert hatade moderata regering, trots dess vacklande och obestämda hållning, och mottog från yttersta vänstern beskyllningen att gå »de grås» ärenden. Emellertid vållade »bristen på system» hos regeringen att Aftonbladet från hösten 1846 anmälde en moderat opposition (bl. a. i »Bref till landsorten»). I bref till Najadens utgifvare, Georg Améen, som intagit en motsatt ståndpunkt, framhöll Hierta (i febr. 1847) att Aftonbladet gjorde »skillnad mellan höga vederbörandes liberalism i politiska eller icke politiska frågor». »Det finnes mången, som kan vara rätt liberal bara man slipper att åt det allmännas sak göra minsta offer af sin egen makt eller fördelar eller ens af skenet» (Bref i Ups. univ. bibl.) Före riksdagen 1847 begärde Aftonbladet en regering, som uppriktigt tillhörde vänstern. Det klander Hierta härvidlag riktade mot statsregleringspropositionen lär gått konung Oskar mycket till sinnes och drifvit honom att själf svara i en artikel i Posttidningen.

---

svara för sin skrift, utan i sitt ställe skickade en annan, som ej hade med saken att göra? Och då Biet finner det så himmelsskriande, om en oskyldig konstförvant skulle någon gång komma att blifva straffad i stället för sin skyldige patron, hvad skulle det väl säga ifall det en annan gång så hände att en oskyldig sufflör blefve straffad i stället för sin skyldige f. d. teaterdirektör?»

* Det synes mig — med blicken riktad på de många reformförslag för hvilka Hierta arbetade, och som han fick se genomförda — obilligt då d:r Lydia Wahlström i sitt arbete om Geijer räknar Hierta jämte Crusenstolpe, Almquist och Sturzen-Becker till de negative liberale i motsats till Geijer, Richert, De Geer, Gripenstedt. — Det passar icke häller på Almquist eller Sturzen-Becker.

Digitized by Google

Kom så året 1848, då Aftonbladet självklart med lifligt intresse följde händelserna i utlandet och här hemma. I ett spörsmål kom Hierta härvid att ställa sig emot en stark opinion i landet, i synnerhet bland sina närmaste meningsfränder, och äfven emot flere af sina medarbetare. Det gällde skandinavismen och Sveriges deltagande i kriget på dansk sida. Väl hade Aftonbladet på våren innehållit uttalanden om att Sverige borde bispringa Danmark och möta tyskarnes eröfringsbegär, att man i handling borde ådagalägga sitt intresse för danskarnes välgång, att ingen haft en rättvisare sak än Danmark o. s. v. Det är dock knappt troligt, att dessa artiklar härrörde från Hierta, snarare från en ung medarbetare Emil Key, som senare i Aftonbladet polemiserade mot hufvudredaktören, efter det denne kort därefter (juni) intagit sin ståndpunkt emot Sveriges deltagande i kriget och t. o. m. med tveksamhet yttrat sig om Danmarks rätt, i det han särskildt funnit den liberale tyske statsrättsläraren Welckers historiska bevis vägande. Hiertas ståndpunkt i denna fråga har blifvit mycket klandrad. Han angreps bittert både på vers och prosa och särskildt var Talis Qualis' ofvan omtalade bekanta sonett i hvar mans mun. Säkert är att han visste sig gå emot opinionen och han skref till Albano-Adlersparre, som tillhörde motsidan, att det »aldrig varit lättare att samla popularitet för ögonblicket än vid detta tillfälle, ty här var nästan hvarje människa yr i hufvudet af skandinavisk entusiasm».

Orsaken till hans hållning var väl icke blott hans kända »försiktighet» då det gällde att inkasta Sverige i krigiska äfventyr, än mindre, som det sagts, »privatekonomiska hänsyn». Den låg säkerligen djupare. Den slesvigska frågan var ur statsrättslig synpunkt icke så självklar, som skandinaverna då ansågo, men därtill kom att Hierta, som sympatiserade med de tyske frihetsvännerna, tvifvelsutan hade blick för den af mig ofvan antydda motsatsen mellan den skandinaviska enhets- och frihetskänslan och kravet på »Danmark till Eidern» med undertryckande af tyske slesvigare. Ur folkfrihetssynpunkt bjöd detta honom emot — liksom f. ö. ock Tore Petré och »onkel Adam». En bekant dansk författare H. E. Schack, som på 1850-talet kom i beröring med Hierta och hans krets och gifte sig med Vendela Hebbes dotter, yrkade ju ock senare Slesvigs delning efter nationalitet. Det var samma uppfattning som Hierta uttalade i brefvet till Adlersparre, då han förklarade, att »danskarne få ändå aldrig i evighet Slesvig på det sättet helt och hållet som ultraskandinaverna önska».

I debatten om representationsfrågan tog Hierta under de år som följde ifrig del, bl. a. inom reformvännernas sällskap och vid reformmötena. Dock intog han en något obestämd och vacklande ståndpunkt i förhållande till det kungliga förslaget af 1848 (Sandströmer-Genbergs förslag), som stöddes af Anckarsvärd och Richert, men motarbetades af Tore Petré; i början ställde han sig kylig därtill i hopp om att få ett bättre, men tillstyrkte dock slutligen 1850 dess antagande. Då var det för sent. Hans afvoga hållning tillskrefs af Richert bl. a. Almquists inflytande, men dessutom torde man kunna antaga att Gustaf Hierta påverkat honom. Almquist hade, som ofvan nämnts, mot 1840-talets slut åter blifvit fast medarbetare i Aftonbladet. Hierta, som börjat tröttna, var — då han förgäfves sökt en lämplig gérant eller redaktionssekreterare — icke ovillig att sälja bladet, och hade redan 1848 uppgjort kontrakt med Almquist såsom köpare. Denne hade tidningen på hand ett år, men kunde icke skaffa medel. Ett anbud från ett konsortium under rektor Svedboms ledning afböjde Hierta efter någon tids tvekan, då han icke var säker på dess »färg».

Under denna tid blef han emellertid utsatt för en rad skamlösa angrepp

Digitized by Google

i ord och bild uti den 1849 uppsatta radikala skandaltidningen Folkets Röst, där en mängd rent enskilda förhållanden förvrängdes och särskildt Hiertas rikedom och förmenta snikenhet framställdes med det gröfsta förtal.

Timade så 1851 den Almquistska katastrofen, hvilken utan anledning utnyttjades äfven mot Hierta, och detta ej blott i Folkets Röst utan ock af Palmblad (i Tiden och broschyren »Den nyaste solförmörkelsen»).

Allt detta gick Hierta djupt till sinnes; till S. A. Hedlund, som han då vidtalat att bistå honom i tidningen, skref han, att det svåra lidande, som denna ohyggliga katastrof förorsakat honom, varit nära att föra honom på sjuksängen; denna tilldragelse samt det tillfälle den gåfve Folkets Rösts »lögnaktiga smädelselust» att hvarje vecka öfverfalla honom med infamier, hade gifvit honom ökad böjelse att åtminstone för någon tid draga sig undan bestyret med Aftonbladet, men frågan vore, huruvida det skulle ske antingen genom förlagsrättens försäljning eller redaktionens förstärkning; i senare fallet hade han den önskan att småningom kunna öfverflytta hufvudbestyret och ledningen på den då trettioårige S. A. Hedlund, dock utan afsägelse af en hufvudredaktörs rättighet och makt att för enhetens skull bestämma tidningens innehåll. Men detta arrangement gick i kvaf, och han valde det andra alternativet. För lägre pris än förut bjudits, sålde han Aftonbladet till det förut nämnda Svedbomska konsortiet med Karl Fredrik Bergstedt som hufvudredaktör. I slutet af 1851 frånträdde Hierta sin skapelse efter att i 21 år ha ledt tidningen, som från ett obetydligt kvartblad högeligen utvecklat sig både i inre och yttre måtto.

Lars Johan Hierta på äldre dagar.
Efter litografi.

Lars Hiertas senare verksamhet

Han fortfor visserligen efter afgången att stundom lämna bidrag till sin gamla tidning, men var ofta missbelåten med dess hållning och fann det för öfrigt ej roligt att vara »femte hjulet under vagnen». Han sökte sig då andra kanaler; bl. a. sände han under 1850-talet ej sällan artiklar till Hedlunds Göteborgs Handelstidning och ännu sista året han lefde — 1872 — lästes där riksdagsbref af hans hand, undertecknade »Cato».

Efter frånträdandet från Aftonbladet ägnade Hierta sig med stor framgång och skicklighet åt sin mångsidiga affärs- och fabriksverksamhet, fortfor med sitt bokförlag — det var bl. a. han som vid 1860-talets midt skaffade »Den siste athenaren» en pånyttfödelse och gjorde denna roman bekant i vidare kretsar — samt deltog med lif och lust i riksdagens arbeten, 1853—54 och 1856—58 å riddarhuset, 1859—66 som ledamot i borgarståndet, sedan han därtill blifvit

Digitized by Google

valbar; 1867—72 som ledamot af andra kammaren; slutligen såsom dess ålderspresident. Han ifrade alltjämt för liberala och humana reformer och hade glädjen se många sina förslag, som förr ansågos hopplösa, slutligen genomförda.

Han afled i november 1872; hans änka Vilhelmina Fröding grundade i enlighet med hans afsikter stiftelsen »Lars Hiertas minne», som ägde att »verka för det mänskliga framåtskridandet».

Sammanfattning.

Lars Hierta var på sin tid en mäkta omstridd man och förbittringen mot Aftonbladet var i vida kretsar, i synnerhet under dess första årtionde, mycket stor. Det berodde nog till god del på ovanan vid kritik af höga vederbörande och af ämbetsmän öfver hufvud taget. Den svenska ämbetsmannahierarkien, som allt sedan frihetstiden i skiftande former utöfvat ett icke alltid oklanderligt och i hvarje fall ofta okontrolleradt välde, var särskildt förbittrad öfver den orädda kritik, som icke väjde för något, ej ens för missbruk å högsta ort. En Grewesmöhlen, som också varit ett ämbetsmännens gissel, hade man kunnat besegra och drifva ur landet på grund af hans tölpaktiga och ärekränkande skrifter. Men denne nye angripare var icke så lätt fjällad. Hans klokhet och hans skicklighet att utnyttja förhållandena skänkte honom en storartad framgång.

Och det var just denna som harmade mest. Man har mycket klandrat Lars Hiertas »ton» och förmenat, att hans Aftonblad sänkte prässens nivå. Tegnérs hårda ord äro ju i det fallet kända. Ännu i våra dagar kan man höra detta klander upprepadt. En samvetsgrann jämförelse med motståndarnes uttalanden, både store skalders och små publicisters, skall dock visa att dessa icke stodo efter i vare sig fint eller groft ovett. Man var ej den tiden — och är det för öfrigt icke nu häller — så värst sparsmakad.

Det är karaktäristiskt att endast få bland de exempel, som anförts på Aftonbladets grofva ton (t. ex. i Beskows f. ö. ej fullt ärliga citat »Florilegium aftonbladianum» i Svenska Biet den 21 sept. 1840) kunna antagas härröra från Hiertas egen hand. Grofkornigheterna mot Tegnér och Atterbom äro flutna ur Palmærs penna, andra anförda utfall torde härröra från Theorell och Sturzen-Becker. En af de värsta anklagelsepunkterna, som stöttes och blöttes, var en annons omedelbart efter Karl XIV Johans död, så lydande: »En alldeles svart svinpäls passande för den nu varande hofsorgen finnes på Kornhamnstorg alla morgnar.» Förgäfves medgaf Aftonbladet att annonsen »kanske något hastigt halkat förbi redaktionens uppmärksamhet». Det hjälpte ej. Svenska Biet anförde den som bevis på Hiertas skändlighet. Långt senare — 1870 — har Biets d. v. redaktör Hellberg meddelat, att »pälsannonsen ansågs åsyfta en vid Kornhamnstorg boende lagman K., som vanligen vandrade på torget klädd i liftrock med svart kalmuckskinnsfoder och uppslag». Emellertid titulerades Hierta i Svenska Biet »Svinpälskung» och i Minerva infördes en mot Hierta riktad uppsats om en »rödhårig svinpäls», som vore till salu, i nödfall jämte ägaren.

Förhållandet var emellertid att Lars Hiertas egen stil mycket sällan tog till kraftord eller glåpord. Han var snarast konciliant,

Digitized by Google

ironisk, aflösande artigheter med en försmädlig spetsighet. Man finner i hans uppsatser sällan den glöd, än mindre den bombast, som kan möta hos andra publicister: Sturzen-Becker, G. Hierta, Ridderstad, Dalman, Arfwidsson, Blanche, Sandvall, Ekbohrn o. fl. Han älskar mer de stillsamma vändningarna; — »kanske», »nästan», »torde» äro uttryck som ofta, stundom väl ofta återkomma. Men han var utomordentligt kvick och förstod att i all stillsamhet säga en elakhet, som med den största säkerhet träffade målet. Och detta hade man svårt att smälta, liksom att han sällan tappade humöret. Om Hiertas skicklighet att draga sig ur en svår situation eller hans snarfyndighet att reda sig i vanskliga redaktionsförhållanden hyste både vänner och motståndare blott en mening.* Driffjädrarna för Hiertas offentliga verksamhet voro främst en innerlig öfvertygelse om vikten af det konstitutionella styrelsesättets tillämpning i frisinnad anda och en utpräglad humanitetskänsla, hvilken byggde på den åskådning han redan i ungdomen inhämtat ur Benthams skrifter. Ännu 1860 åberopade han denne, då han i skrifvelse till sina valmän förklarade att det bibliska budet »Du skall älska din nästa såsom dig själf» med afseende på samhällets bestämmelse måhända af ingen tänkare hade blifvit på en gång så kort och omfattande framställd som af den engelske filosofen Bentham uti uttrycket: »beredande af den största möjliga trefnad och lycka åt det största möjliga antalet».

Detta var ledtråden för hans verksamhet; och att han därvid äfven i hög grad skapade sin egen trefnad och lycka, skaffade honom visserligen otaliga afundsmän och häcklare, men det kan omöjligen förminska betydelsen af hans gärning för det allmänna.

Aftonbladets medarbetare.

Till Aftonbladets tidigaste medarbetare hörde Andreas Möller, som hade en väsentlig andel i dess första framgångar.

Möller.

Möller var född 1801, jämnårig med Hierta, en bagarson från Vänersborg, som studerat i Lund och där tillhört den liberala opinionens målsmän inom studentkåren; efter en vacker juridisk examen hade han begifvit sig till hufvudstaden, där han idkade advokatverksamhet, men äfven ägnade sig åt vittert och politiskt skriftställeri och väckte uppmärksamhet genom några versifierade politiska skämt (*Riksdinéen eller gourmandernes nationalconvent*, 1829, *Rikssoupern, en*

* Sturzen-Becker berättar en dyrbar anekdot som bevis på Hiertas »geniala klipskhet». Lindeberg hade en gång fått i uppdrag att behandla ett ämne men missförstått anvisningen. Då Hierta, som beräknat artikeln för dagens nummer, får läsa den — kanske redan uppsatt — och finner att den går stick i stäf mot hans egen uppfattning, ger han den en kort inledning, i hvilken han förklarar, att han ämnar ägna det ifrågavarande spörsmålet en ingående uppmärksamhet, men till att börja med ville han i korthet sammanfatta motståndarnes argument och deras sofistiska resonemang. Hvarpå följde Lindebergs artikel, som alltså icke behöfde förpassas till papperskorgen!

Digitized by Google

måltid vid tomt bord, 1830, *och Residejeunén, uppvärmda idéer från år 1829*, 1830). Han var medarbetare i Aftonbladet under något mer än två år. Enligt uppgift i tidningen ($^{28}/_{11}$ 1835) hade han vid bladets stiftande dagligen medarbetat, men snart genom rättssökandes förtroende blifvit så upptagen, att han redan mot slutet af 1831 mera sparsamt, under 1832 blott tillfälligtvis och efter den tiden ganska sällsynt haft tillfälle lämna bidrag. Hierta nämner i sin självbiografi, att Möllers tillskott till tidningen utgjordes dels, men sällan, af någon ledande polemisk artikel som blixtrade af kvickhet, dels af kortare bidrag som af allmänheten mottogos som godbitar.

Det är ju icke så lätt att särskilja upphofsmännen till de skämtsamma inpassen i Aftonbladet, men Arvid Ahnfelt, som i »Interiörer ur det litterära Stockholmslifvet» ägnat Möller särskild uppmärksamhet, anser att under det Hiertas uppsatser utmärka sig genom en gäckande artighet, som t. ex. då han i Ansgariusartikeln komplimenterar prästerskapet för att det ärnade fira jubiléet genom att följa ordalydelsen i Ansgarius' bref till biskop Simon och afsäga sig all tionde, går Möller mera bröstgänges tillväga och använder gärna gröfre och mera slående bilder. Från honom härrör sålunda det roliga uttrycket om att de alltför nära besläktade tidningarna Granskaren, Fäderneslandet, Stockholms tidning och Argus den fjärde kunde sammanslå sig och begära publikt understöd till inrättande af en vattningsmaskin af fyra åsnors kraft för att uppfriska allt snärjgräs eller alla gamla fördomar i landet. Af honom är ock den roliga repliken »Hertz, Huber och Midas» till Göteborgs Dagblad som ondgjort sig öfver en Aftonbladsrecension af ett par tyska konsertgifvare i Stockholm. Han lämnar här en naturlig beskrifning på Dagbladets långa öron, »hvilkas utsträckande ända från Göteborg till stora Börssalen i Stockholm satt redaktionen i stånd att vederlägga Aftonbladet». Mera tvifvelaktigt är huruvida Möller haft sin hand med i några af de spetsiga kritikerna, t. ex. elakheterna mot Euphrosynes »Erotikon», som fyllde henne med så stor förbittring mot »notarien Hierta», eller gycklet med Ridderstads meningslösa bildmystik:

»Vi gåtan af lifvet och döden begripa:
Lifvet är herrligt, ett laddadt gevär,
Där äran som kula bor djupt i dess pipa,
Sanningen sitter vid guldtrycket där»,

som framkallade Aftonbladets elaka fråga: »Men om nu sanningen rör vid det laddade lifvets tryck, hvart tar då äran vägen?»

Någon gång händer det att roligheten blir mera ansträngd såsom i det nog långa kaleidoskopet »Zoologi», där »Värden vid riksdinén» skämtar med den tilltänkte kamraten i Aftonbladet, Crusenstolpe, sedan denne axlat Brahes mundering. Denne får äfven kläda skott i ett versifieradt skämt om Karl XII:s hund »Pompe, den prisvärde favoriten». Äfven med Lindeberg, som snart skulle inträda i Aftonbladet, gäckades Möller i poemet »Farbror Mårtens ridt till ärans tempel».

Möller, som afböjde att ingå kompaniskap med Hierta om Aftonbladet, på hvars framtid han sålunda icke trodde, ägnade sig efter några år uteslutande åt advokatverksamhet, där hans utomordentliga juridiska skarpsinne och skicklighet gjorde sig gällande. Han råkade likväl till sist på grund af oförmåga att sköta sin ekonomi i elände. Han dog 1855.

En skämtare af högre rang, dock alltför sparsam i sin alstring, som likaledes endast en jämförelsevis kort tid medverkade i Afton-

Digitized by Google

bladet, var **Henrik Bernhard Palmær**, en af den dåtida litteraturens främste satiriker. Palmær.

Äfven han var född 1801 och var bördig från den del af Linköpings stift, som hör till Småland. Han slöt sig, då han 1819 kom till Upsala, till den fosforistiska gruppen, var förtrogen med sin landsman Palmblad men stod ock i beröring med de yngre skalderna utanför fosforistkretsen, Nicander och Vitalis. Han debuterade i Atterboms »Poetisk kalender» 1822 med några dikter under märket »Henrik», de där t. o. m. förskaffade hans sångmö en poetisk hyllning af Vitalis. Man finner bland dessa poem ett andaktsfullt romantiskt kväde »Söndagsmorgonen», en icke oäfven drastisk skildring af en »spelman på marknad», en fahrender Sänger, som hällre lyssnat till fågelkvitter än blifvit sifferkarl; en fosterländsk dikt till »Modren Svea» och till sist ett bizarrt poem »Den vansinnige».

Palmær.
Teckning af Maria Röhl 1837.

Sitt egentliga lefnadskall trodde han sig ha funnit inom kemien och han hade denna som hufvudämne i graden, som han sent omsider aflade 1830, hvarefter han 1832 förordnades som adjunkt i kemi och farmaci vid Karolinska institutet under Berzelius, men skötte sin plats så lojt att han på sommaren 1835 nödgades taga afsked.

Det var hvarken som lyriker eller kemiker Palmær skulle göra sig bemärkt utan som prosasatiriker. Som sådan hade han gått i skola dels hos den tyska nyromantikens mera bizarre humorister, dels hos de något senare tyske satirikerna, särskildt Börne. Ett nyromantiskt drag har man velat finna i hans utpräglade lättja — han var onekligen ett stycke af en Eichendorffs Taugenichts, men lättjan är nu en gång en egenskap, som icke är begränsad till någon viss vitter skola.

Efter att förut ha lämnat bidrag i Aftonbladet hade han — som det uppgifvits — fast anställning från 1834 och blef snart känd som Aftonbladets hvassa »P», ehuru de bidrag han lämnade voro ytterst sparsamma. En grupp af dem skaffade dock Palmær — och Aftonbladet — ett alldeles särskildt ondt rykte. Det var

Digitized by Google

Bref till Svenska Minerva undertecknade Nils Nilsson Nyberg, hvilkas angrepp på Tegnér framför allt väckte uppmärksamhet och ondt blod. Man får dock vid deras bedömande ej bortse från att det var svar på tal. Tegnér befann sig vid denna tid i ett tillstånd af sjuklig irritation. Den forne frihetssångaren och motståndaren till hvad förmultnadt var hade så småningom blifvit lika vred på tidens nyhetsifrare som fordom på heliga alliansen och begagnade alla möjliga — och äfven omöjliga — tillfällen att gifva sin harm luft. Så hade han i ett skoltal i Växjö förklarat att »historiens blad äro inga Aftonblad» och gisslat dagens »kvacksalfvarvishet»; i hälsningstalet till Agardh i Svenska akademien 1834 hade han låtit politiken spela in samt riktat starka ord mot »dagens infusionsdjur», de där »lekte frihet». Dikten offentliggjordes i ett extra nummer af »Svenska Minerva», som utgafs af Agardhs gamle vän, Askelöf, — »heliga alliansens svenska hoforgan», som Aftonbladet kallade det.

Hierta svarade lugnt och beklagade att Tegnér förnedrat sin stora talang till ordentliga skällsord om en politisk trosbekännelse som om han ej delade den likväl tillhörde en stor mängd personer, dem han ej kunde neka bildning, nit och ärlighet.

Palmær tog upp striden mera grofkornigt och tillika mera giftigt i sina fyra »Bref till Svenska Minerva», där han bl. a. gjorde en gycklande utläggning af den Tegnérska dikten och icke sparade på starka ord.

Han uppträder under masken af Nils Nilsson Nyberg, en son till den »Nils Nyberg», som skref i Askelöfs Polyfem och sålunda stått i förbindelse med »tant Minerva». Han åberopar Tegnérs ord i jubelfesttalet om slafven bakpå den romerske triumfatorns vagn, som erinrade honom om att han vore en människa. De båda första brefven äro mera preludier med utfall bl. a. mot Svenska akademien. I det tredje brefvet riktas salfvorna direkt mot den store skalden, som erinras om sina egna ord: »Evigt kan ej bli det gamla.» Kellgren förmenas hafva hviskat till Tegnér, som visserligen vore en fem tums jätte bland ett fyratums folk, att icke förhäfva sig, att när han nästa gång spottade den Tid i synen, som burit honom på sina armar, skaffa sig nykter spott; Tegnér manas hälsa sin sånggudinna det hon icke måtte öfverlasta sig med metaforer såsom hon merendels brukade; ty dessa juveler borde, äfven om de voro äkta, användas hofsamt; »låt henne sätta dem om halsen, i öronen och på fingrarne, men på tårna — fy tusan»; och så skulle han icke kasta sin lyra på den politiska vågskålen, där den vägde mindre än intet. I fjärde brefvet beröras Tegnérs »lån» på följande spefulla sätt. Tegnér hade sagt att medelmåttan stiftade lag äfven i dikten »som dock är en fristat» och förklarat att denna vore en »allmänning där betet öppet är». Palmær anmärker att »Gud skall veta, att så förhåller sig; och just därför komma skalderna så väl åt att bestjäla hvarandra. Så har t. ex. Homerus bestulit vår förträfflige Tegnér. På samma oärliga sätt hafva Goethe, Schiller, Byron m. fl. förfarit mot Tegnér. Hvem förmår be-

Digitized by Google

Linköping d. 16 Jan. 1840.

Broder Sandström!

Tack för Dina bref och för all mig bevisad vänskap! Till mina ögon ~~föl~~ tacksamhets förbindelser torde jag nu äfven få lägga den för Ditt besvär med inneliggande papper.

Helsa Johanson och säg honom att jag ingalunda är för "lat" att skrifva bref, men att jag visavis honom felat deruti, emedan jag velat afvakta prenumerationsledningens slut, för att veta hur mycket penningar jag möjligen kan hafva att afsluta, såsom remuneration för hans besvär med min tidning, samt med betjeningens [illegible] honom deri; dessutom vill jag hellre heta lat än dum, hvilket Du kan säga åt alla dem, som knota öfver att jag skrifver för litet.

Det knotet måste väl upphöra såsnart "Herr Lars" utkommer, der jag kommer att skrifva hvart ord sjelf. Min oförmåga att vara underhållande på gifvet termin två gånger i veckan har jag redan insett. Återstår nu att se huru vida jag kan producera något läsbart, då han en till två månaders mellantid mellan hvarje nummer.

Bref från Palmær till Theodor Sandström. (I Kungl. Bibliotekets handskriftssamling).

Digitized by Google

En herre, som heter Theod. Landström, han lofvat skicka mig artiklar under riksdagen. Skrif på honom och bed honom hålla sitt löfte.

Ännu har jag ej uppgifvit förslaget att i slutet af månaden resa till Stockholm. Vi torde [illegible] snart råkas. Till dess lefväl och glöm ej Din vän

H. B. Palmær.

Digitized by Google

stämma hur mycket af dessa utländske skalders ofantliga ryktbarhet skulle afprutas i händelse den svenske skalden Tegnér aldrig existerat?»

Brefven till »Svenska Minerva», som innehålla många uddigheter, men ock en del döda punkter, väckte på sin tid oerhördt uppseende och gifvetvis mycken harm i det motsatta lägret. I Göteborgs Dagblad replikerade en »Måns» och i Svenska Minerva framträdde en Truls Trulsson (Karl Kullberg) med ett »Bref till Aftonbladet», där han använde det icke alltför kvicka utfallet, att »Lasse» oaktadt sina ansenligt långa ben skulle komma till korta om han ville rida på Tegnérs pegas.

Äfven Atterbom fick erfara att den forne medarbetaren i Poetisk Kalender ej längre tillhörde hans fårahus. I Aftonbladet lästes såsom »insändt» ett med P. signeradt angrepp på Atterbom, med anledning af första delen af dennes filosofiska skrifter. Alldeles så groft som man påstått är dock icke detta »Quodlibet, som handlar om en varulf och andra angenäma ting». Man har nämligen tillämpat hvad som här säges om »varulfven» — hvarmed tydligen åsyftas en personifikation af hela den konservativt fosforistiska Upsalaskolan — på Atterbom personligen, hvilket uppenbart icke var meningen.

I öfrigt har Palmærs medarbetarskap lämnat föga spår efter sig i Aftonbladet.

Palmærs senare verksamhet.

Redan mot slutet af 1835 hade Palmær lämnat hufvudstaden och bosatt sig i hembygden, där han försökte vinna anställning som bibliotekarie eller adjunkt vid gymnasiet, men förgäfves. Han visade ock sedan bl. a. genom sin personligt elaka satir (»Yttersta domen i Kråkvinkel») domkapitlet i Linköping hvem de stungit hade.

Palmær beslöt sig efter denna motgång för att återvända till journalistiken, skaffade sig boktryckeri och grundlade år 1838 tidningen *Östgöta Correspondenten*, men han tröttnade snart, lämnade bestyret till en medhjälpare och öfverlät sommaren 1840 sin tidning till Ridderstad, som sökte sig ett arbetsfält. Palmær karaktäriserade sig då själf med orden: »Den gamle redaktören har blifvit misantrop och duger till intet, utom att prata med en god vän, som förstår hvad han har att säga. I detta pratande eller höfligare uttryckt öfverläggande, består också nästan all den hjälp jag kan lämna i ett tidningsföretag» (bref till Ridderstad $^{20}/_{6}$ 1840). I Östgöta Correspondenten hade emellertid Palmær meddelat några af sina bästa humoresker och dessutom en del öfversättningar på vers och prosa bl. a. från Heine, Börne och Gutzkow.* Åren 1841—42 utgaf han en liten månadsskrift »Herr Lars», hvars titel närmast åsyftade den af honom illasedde förre principalen i »Aftonbladet».

Han bidrog ock med några »saltkorn eller pepparkorn» — mer blef det nog icke — till den Theodor Sandström-Crusenstolpeska Dagen (1845). Palmær tillhörde nämligen med sina sympatier den grupp af »liberaler», som »fronderade» mot Aftonbladet, hvars utgifvare han innerligt hatade, oaktadt eller kanske just därför att Hierta bistått honom ekonomiskt. Sommaren 1839 skref han till Theodor Sandström: »Hälsa Johansson och tacka honom för hans ar-

* Meddelande af läroverksadjunkten, lic. G. Montelin.

Digitized by Google

tiklar om koalitionen. Det var väl att den isklimpen, som var beräknad för decembertemperatur, råkade ut för junisolen. Nu har den smält, hoppas jag. Det är af högsta vikt att adeln vid nästa riksdag spelar samma nullitetsroll, som vid den sist förflutna; ty börjar oväsendet på riddarhuset så draga sig de öfriga stånden tillbaka och då blir gagnet af nästa riksmöte, hvarpå man sa mycket hoppats, alls intet. Adelshatet är i landsorten vida större än i Stockholm.» Östgöta Correspondenten deltog ock 1839 i det häftiga anloppet mot koalitionen och Aftonbladet.

Åren 1844—47 var Palmær lärare i åkerbrukskemi vid en landtbruksskola, vistades 1847—48 såsom medlem af borgarståndet för Linköping och Vimmerby vid riksdagen, dit han valts af de mindre handtverkarne med anledning af sin kritiska ställning till vissa punkter i näringsfrihetsförordningen. Palmær, som varit rabulist och antiaristokrat, anslöt sig emellertid vid riksdagen till dem som sympatiserade med klassval. I det stora hela torde han varit mindre politiskt frisinnad än intelligensaristokrat med förakt för hvad han i sin missbelåtenhet ansåg vara »plebs» på höjder och i dalar.

Efter riksdagen, vid hvilken han äfven uppträdde som skämtare, kvarstannade han någon tid i Stockholm, återvände sedan till hemorten, där han 1854 grundlade ett nytt blad »Östgöta Gazetten», men afled samma år.

Palmærs alstring är föga omfattande men den har visat sig äga lifskraft. Skref han än icke mycket, så var det han skref mera konstnärligt genomarbetadt än dagens litteratörer eljes för sed hade, och han är en af de få bland tidens publicister, som verkligen äga individuell stil. En del af hans uppsatser — t. ex. det beska bibelparodiska utfallet mot Linköpingsborna »Yttersta domen i Kråkvinkel» — tillhör något af det på en gång elakaste och kvickaste i svensk satir. Liksom Heines är hans skämt starkt personligt, såsom då han låter biskop Hedrén vid yttersta domen leta efter sitt hufvud men ärkeängeln förklara att Gud icke har orimliga anspråk, då Gud aldrig gifvit honom något hufvud, eller då hin håle i raffinerad grymhet vill låta domprosten läsa egna anföranden i domkapitlet.

Många af Palmærs kvickheter gingo land och rike omkring och citeras ännu. Om biskop Hedrén skref han att han »var själfva Hedren, endast oriktigt betonad»; i en lustig historia låter han en gumma efter att ha gifvit sin son stut förklara: »Låt bli att regera, Karl Johan lille, så slipper du stryk!»; vid en novell »Rätt och Sanning» (konung Oskars valspråk), satte han som motto: »Die Wahlsprüche deuten gewöhnlich auf das was man nicht hat.»

Mycket dräpande var det lilla epigram »Till Apollos ungtuppar», som han 1854 riktade mot tidens patriotiske frihetsskalder, hvilka »täfvelsvenskade» om hvem af dem som var »svenskastarastast» men glömde positiven »svensk.» Det lär emellertid ha haft en förebild i ett tyskt poem.

Digitized by Google

Palmærs kvickhet är en skarp, etsande förståndskvickhet och jag har svårt att däri — som man velat påstå — finna någon frändskap med Jean Pauls sentimentala humor, ehuru visserligen Palmær icke stod främmande för Jean Pauls kvickhetsmanér eller dennes komiska teorier. Närmast var han dock lärjunge af Börne, Heine och ungtyskarne från hvilkas förrådskammare han utan större skrupler lånade många kvickheter, dem han lokaliserade och tillämpade på sina antagonister.

Sturzen-Becker.

Om Palmær i sin satir visade släktskap med och imiterade den tyska journalistikens båda ypperste satiriker så var däremot hans kamrat å Aftonbladsbyrån **Oskar Patrick Sturzen-Becker** — »Orvar Odd» — närmast lärjunge af fransk feuilletonistik. Han var för öfrigt en publicist af helt annan läggning än Palmær, en entusiasmens och handlingens man, icke endast en bitter åskådare. Han var ju äfven en betydande skald; hans verksamhet på det området skall behandlas i annat sammanhang.

Sturzen-Becker var född i Stockholm den 28 november 1811, son af en ämbetsman af gotländsk släkt. Han genomgick Klara skola som lärjunge under den skicklige Jakob Ekelund och var på skolbänken kamrat med Blanche och Kiellman-Göransson, kom vid 16 års ålder till Upsala, där han studerade humaniora samtidigt med K. A. Hagberg, Böttiger, Ruda, F. F. Carlson och andre, odlade poesi i Tegnérs fotspår och vann 1832 ett mindre pris i Svenska akademien, men var tillika lifligt politiskt intresserad och gripen af 1830 års händelser. År 1832 aflade han filosofie kandidatexamen samt inskref sig i verken i hufvudstaden, blef 1833 promoverad filosofie magister, bröt snart med ämbetsbanan och kastade sig i juli 1834 in i publiciteten, såsom utgifvare af en litterär tidning *Arlekin*, som skulle »föra in litet lifligare rörelse och växling i vitterheten». Ty, hette det, »vår publicitet sitter i allsköns lugn och fördjupar sig uti idel politik, begrundande, bläddrande som om hon studerade till en politices profession.» Arlekin innehåller i sina 13 nummer ett antal poem (af Sturzen-Becker, bl. a. på hexameter, Olof Fryxell och G. H. Mellin), noveller, kåserier samt kåserande recensioner. Af ett visst litterärt intresse äro »Några oafslutade betraktelser öfver den svenska allmänhetens smak och ästetiska ståndpunkt», som väl få antagas härröra från utgifvaren, ehuru de strida mot hans senare ståndpunkt. Här klagas öfver att litteraturens fält blifvit öfversådt med ogräs och parasitväxter; man hade hämtat frön från »den nyaste franska skolans kartaktiga alster samt från Tysklands litterära afskräden». Själfva de utmärktaste snillena voro smittade af fördärfvets anda och framburo sina offer åt pöbelgunsten eller sin egen fåfänga. Som exempel nämnas bland franske författare: Jacob, Jules Janin, Sand, Balzac, bland tyska Börne, »Hering», Platen, Raupach, »Heyne»; bland svenskar Dahlgrens råa Morgonstjerna, Beskows förnäma vandringsminnen, Fryxells lekande historia, Mellins planlösa noveller, Almquists Fria fantasier eller Törnrosens bok »hvaruti ett stort snille förnedrar sig att blifva smakens skarprättare för att visa hur hans ironiska bila biter».

»Arlekin» finner det dåliga tillståndet vara en naturlig följd af förläggarskapets spekulationer, talar om massöfversättningarna af de lumpnaste utländska

Digitized by Google

produkter och angriper särskildt Aftonbladet som bugat för Dahlgrens Morgonstjerna och »hvars litterära åsikter endast bestå i ett fegt hyllande af alla namn, som gälla en smula». Vidare ägnar Arlekin en särskild artikel åt Böttigers vittra författarskap; han skildras som en modepoet, »den ädla sorgen är ingen papegoja, som i otid klapprar fram sitt ve och ack i rim och meter; däremot finns det bland andra charlatáner i världen en som ser ut som sorgen».

Arlekin blef icke gammal, redan efter tre månader »afled den i podager».

Sturzen-Becker i Aftonbladet.

Trots de ovänligheter hvarmed Arlekin uppvaktat Aftonbladet fann nämligen Hierta anledning kasta sina blickar på dess unge redaktör och erbjuda honom plats i sin tidning, där han snart blef en i hög grad användbar och anlitad kraft, bl. a. på det rent litterära området.

Sturzen-Beckers litterära kritiker gå sällan på djupet, men hans bon sens tar ofta ut sin rätt och han förmår skänka sina tankar en lättläst och ledig form, såsom redan fallet var i Arlekin.

I sin uppsats om Almquists »Tintomara» ($^{8}/_{12}$ 1834) anslog sålunda Sturzen-Becker rent af en gäckande ton — Almquist hörde ännu icke till det liberala fårahuset. Han fäste sig särskildt vid benämningen »Romaunt», till hvars natur hörde att den skulle bestå af en mängd titlar och ett motto ur innehållet, som likväl alldeles icke behöfde innehålla någon mening hvarken för sig själf eller med syftning på bokens innehåll. Äldsta telningen af denna stam, »hvilken förmodligen skall växa till och uppfylla jorden eller hökareboden», hade sett dagen redan för ungefär ett år sedan.

Efter en raljerande redogörelse för innehållet i boken, med särskildt framhållande af bizarrerierna, sammanfattar Sturzen-Becker omdömet i följande ord: »Vet läsaren nu hvad en Romaunt vill säga? Om han det icke gör, så är i sanning sådant icke vårt fel. Han tage då sina 2 rdr ur bröstfickan, köpe boken och läse den sedan, ifall han har kurage därtill.»

Senare blef hans förhållande till Almquist vänligare. Det var dock icke han, utan J. P. Theorell som förmånligt anmälde de nya Törnrosskrifterna och Amorina; »Det går an» sköttes i A. B. af Almquist själf. Däremot ägnade Orvar Odd en mera ingående granskning åt »Amalia Hillner» (1840) som kännetecknas såsom »en i själfva verket prosaisk bok, som innehåller mycken poesi», i det Almquist sökt göra en rättsfråga såsom romantiskt element intressant; Almquist bemötte denna kritik i ett privatbref till Sturzen-Becker (meddeladt i Ragnar Sturzen-Beckers bok om Orvar Odd). Nästa år anmälde han helt kort »Gabriële Mimanso», som han ansåg tillhöra det intressantaste den dåvarande romanlitteraturen hade att erbjuda.

Bekant är Sturzen-Beckers kyliga hållning mot Runeberg, hvars skaldskap han i en anmälan af »Nadeschda» (1841) behandlade något öfverlägset, liksom han senare i sina föreläsningar i Köpenhamn (1845) ställde sig märkligt oförstående just till hans realism i versdikt; Sturzen-Becker, som själf i ungdomsdikter användt hexameter, finner Runebergs hexametriska berättelser i längden »hjärtans tråkiga», de hade enligt hans mening hälst bort skrifvas på prosa, och han nämner t. o. m. »Kung Fjalar» ett »knaggligt opus», hvaremot han högt lofordar skaldens idylliska miniatyrbilder.

En diktare, till hvilken Aftonbladet och Sturzen-Becker alltjämt hade ett godt öga, var Böttiger. I oktober 1835 lästes sålunda i Aftonbladets kaleidoskop

Digitized by Google

en dikt »Romresan», där Böttigers sentimentala diktning parodierades i ett af honom användt ovanligare versslag och hvari skildras hans samvetskval öfver att ha behöft döda en mygga just som han gick och tänkte på Gud och sig själf. Dikten uppgifves vara »insänd i ett bref från Västerås» (Böttigers födelsestad), men det synes mig icke osannolikt, att den tillkommit i Sturzen-Beckers redaktionsrum å Aftonbladsbyrån; i hvarje fall har den passerat det. Där har säkert en annan parodi från ungefär samma tid (sept. 1835) uppstått. Det var ett mycket observeradt, något drastiskt skämt »Cajsa Rulta», hvari gycklades med Beskows »Vandringsminnen», i hvilka han omtalat att han sändt ett stycke mossa från Giuliettas graf till sin Laura; i parodin skrapar författaren litet rödfärg af brunnsfoten vid Cajsa Rultas brunn och sänder det med en romans till sin tillbedda.

I teaterrecensionerna kunde det hända att Sturzen-Becker insmugglade — efter Börnes berömda mönster, ehuru af annan anledning än denne — politiska anspelningar, såsom när det i en recension af »Emilia Galotti» hette, att om vederbörande haft så bevekande blickar att skicka upp i förstärkta statsutskottet, där voteringarna om anslagen pågingo, som dem mamsell Högqvist såsom Orsina sände Marinelli, så torde resultatet blifvit annorlunda; men hennes blickar voro alltför bedjande, för litet mäktiga af det förakt som måste ljunga mot Marinelli. Gumman Minerva skulle »ypperligt kunnat tjäna mamsell Högqvist med ett lån af sina arga blickar samt Marinelli med ett dito af sitt hår, hvilket naturligtvis likasom Minerva själf är ett hår af Hin, och således hade passat för hans roll»! Och i samma recension hette det, att Almlöf ägde ett så stadgadt och välförtjänt konstnärsrykte, att om någon hade en »anledning till anmärkning» emot en så högt uppsatt artist, måste den göras i allsköns ödmjukhet »med åberopande af 107 §:n». Intet bevisar kanske bättre recensentens och allmänhetens alltuppslukande politiska intresse än dessa lustiga politiska inlägg i en teaterrecension.

Från och med november 1837 började Sturzen-Becker meddela några synnerligen pikanta och lifliga feuilletoner med titeln *Memoir öfver den förflutna veckan*, undertecknade O. O. (Orvar Odd).

Mönstret var här uppenbart den franske feuilletonist, som i Arlekin fått en liten gliring, Jules Janin, som just året förut i Journal des Débats börjat meddela dylika kåserier. Sturzen-Becker har några år senare i Bazaren karaktäriserat denne författare och därmed, synes det mig, tecknat det mönster han uppställde för sin egen journalistik: »Han utmärkte sig redan från sina första försök genom en pikant och originell stil, full af lif och böjlighet, en rikedom af anekdotiskt småkram, som han alltid förstår att med en särdeles apropå använda, en fin takt, en ömsom känslofull och patetisk, ömsom kvick och bitande verve, och hans författarskap har genom dessa egenskaper förvärfvat en reputation inom den franska tidningslitteraturen som i närvarande ögonblick knappast äger någon rival. — — — Hans största litterära ära är dock följetongen i Journal des Débats. Sedan sju år tillbaka har nu pariserpubliken varit van att hvarenda måndag femtiotvå måndagar på året beundra hans ständigt lika kvicka och underhållande revy af veckans dramatiska företeelser. Han synes i denna genre af författarskap alldeles outtröttlig och outtömlig på nya resurser. Det är ofta nog alltsammans endast ett causerie, men det är alltid lif däri och färg och värma. — — — Jules Janin synes ha valt till sin hufvudregel det

Digitized by Google

välbekanta Tous les genres sont bons hors le genre ennuyeux och han har därmed gjort sin lycka.»

Det gällde äfven om Sturzen-Beckers »memoarer» att de trots den skämtsamma formen kunde vara burna af verklig värme. De ägde f. ö. en rätt rabulistisk prägel och den andra i ordningen ($^{27}/_{11}$ 1837) vållade t. o. m. Aftonbladets indragning på grund af ett skämt om några svenska militärers färd till Voznesensk. Under Crusenstolpeska oroligheterna året därpå var Sturzen-Becker eld och lågor och utsände flygbladen »Stormfåglarna», där man läste den populära parodien på Körners »Lützows wilde Jagd»: »Sabelsång för de Braheska dragonerna».

Mot slutet af detta år begaf sig Orvar Odd på en utländsk resa, öfver Nordtyskland och Belgien till Paris. Från denna färd korresponderade han till Aftonbladet och samlade sedan sina liffulla och spirituella resebref i en två delars bok *En utflykt ur boet* (1842). Äfven andra följetongsuppsatser utgaf han i bokform under titlarne *Med en bit krita* (1841) och *Med en bit blyerts* (1842), där bl. a. sidor af dåtidens Stockholmslif på ett lekande sätt skizzerades.

Efter hemkomsten från Pariserfärden var i öfrigt hans publicistiska verksamhet icke begränsad till Aftonbladet. Så utgaf han år 1840 tillsammans med Ridderstad en liten tidning i — Norrtelje: *Tidning för Stockholms län;* år 1841 ett artistiskt och belletristiskt söndagsblad *Bazaren*, där vid sidan af originalpoem och skizzer äfven förekommo talrika öfversättningar från franska och tyska författare; år 1843 veckotidningen *Liten lefver än*, som väl egentligen afsåg att vara en vitter skämttidning, men som äfven innehöll ej så litet allvarsgods.

Liten lefver än».

Här offentliggjorde Sturzen-Becker bl. a. ett icke ringa antal poem af helt annan mognad och djupare innebörd än de vittra försöken i Arlekin (så exempelvis »Som liber studiosus», sedermera kändt under titeln »År 1830», och »Den striden jag älskar»); vidare en del inlägg i dagens spörsmål, bl. a. vid konungens 25-årsjubileum framdragande »25 ljusa punkter» — d. v. s. fel som begåtts under hans regering. I ett af de första numren meddelade »Liten lefver än» en skämtsam revy öfver Svenska akademiens ledamöter med elakheter mot de fleste, — Tegnér »ett stort ljus som af det politiska luftdraget kommit att för tidigt brinna ner i pipan», Atterbom »stor filosofisk och litterär luftseglare», som sitter i akademien såsom deputerad å systemets vägnar o. s. v. Denna revy framkallade ett par skarpa genmälen bl. a. från Freja och Dagligt Allehanda och i den senare tidningen gafs ett ytterst ofördelaktigt porträtt af den Thersites-Orvar Odd som med sådant öfversitteri dömde öfver vittra storheter ur politisk synpunkt; hans tidning förklaras »endast ha den märkvärdigheten att vara den lumpnaste som utgifves mellan Haparanda och Ystad». — Orvar Odd omtalade i »Liten lefver än» det af Freja lancerade förslaget att göra mamsell Bremer till en af de aderton och förmenade att »det skulle väl kunna tyckas ha någon raison för sig att akademien kanske komme på litet reputerligare f ö t t e r, ifall den kunde göra ackvisition af en eller flere b l å s t r u m p o r». Likväl satte tidningen i fråga om ej »Kusinernas» författarinna eller Euphrosyne borde ha företräde. En stående rubrik i »Liten lefver än» var »Förtroliga epistlar om konst och litteratur».

Digitized by Google

Efter att denna tidning upphört utgaf Sturzen-Becker en samling dikter — bl. a. de i hans blad offentliggjorda — under titeln *Min fattiga sångmö.*

Det var vid denna tid Orvar Odd bröt upp från Stockholm. Därtill torde många anledningar hafva bidragit. Redan 1842 ville han på grund af den Blanche-Almquistska striden lämna Aftonbladets redaktion men öfvertalades af Hierta att ännu någon tid kvarstanna. Emellertid greps han af ett visst missmod öfver att hans skaldskap mötte gyckel och oförstående, bl. a. i Dagligt Allehanda, och viktigast af allt — en privat sorg, då hans hustru, den vackra, rikt begåfvade Mathilda Burman, den »Titti» som beundrats så högt i de litterära kretsarne, lämnade honom och begärde skilsmässa, gjorde honom vistelsen i Stockholm okär.

Orvar Odd, hufvudstadsbarnet, som mer kanske än någon annan af tidens publicister förstått att i lätta och liffulla drag fånga Stockholmsstämningarna, lämnade nu för alltid sin födelsestad, bland hvars kvickaste och mest slagfärdiga pennor han räknats. Hans följetonger röja en kåsör, som förstod att behandla alla slags ämnen, litterära, politiska, hvardagliga med en fond af spiritualitet och godt humör och med en bittersöt tillsats af malis.

Sturzen-Beckers senare publicistik.

Från 1844 är Sturzen-Becker bosatt dels i skånska landsorten, dels i Danmark och hans verksamhet delas mellan journalistik i en landsortsstad vid Sundet och i den danska metropolen, där han äfven drifver »storpolitik» i skandinavisk anda.

Ty han var en af dem som mottagit elddopet i studentskandinavismens jubel- och klangår 1843. Redan 1844 började han från Stockholm en korrespondens till den danska skandinavismens hufvudorgan Fædrelandet (icke utan personligt hätska angrepp på dåtidens konservative, som t. o. m. en gång vållade att Fædrelandet beslaglades). Han inledde därmed en skandinavisk journalistik, stundom äfven på danskt språk, och kämpade med lif och lust för den skandinaviska tanken sådan han uppfattade den, såsom en handlingens, ej blott en ordens sak, försvarande sin ståndpunkt ömsom mot skandinavismens vedersakare ömsom mot de danske »nationalliberale», hvilka syntes honom föra politiken allt för ensidigt danskt och alltför ljumt.

Från slutet af 1844 och till år 1847 var han bosatt i Köpenhamn. Han deltog i 1845 års skandinaviska studentmöte i Köpenhamn och höll vid Eremitagen ett tal i hvilket han betonade »allvaret i glädjen, handling vid sidan af ordet». Han höll föreläsningar i Köpenhamn öfver *Den nyare svenska skönlitteraturen och tidningspressen*, hvilka först trycktes 1845 och senare (1861) utgåfvos i omarbetad form under titeln *Grupper och personnager;* de utgöra

Digitized by Google

pigga, men något vårdslösa karaktäristiker, liffullt utförda snabbmålningar ur samtidens litterära värld och gifva oss en god bild af hur en af 1830—40-talens män uppfattade gammalt och nytt inom svensk vitterhet. En skildring sådan som den af den »gastronomiska trion» Askelöf-Crusenstolpe-Johansson är ett sannskyldigt mästerstycke af feuilletonistik.

Sturzen-Becker författade äfven motsvarande skildringar af danska förhållanden för svenske läsare: *Hinsidan sundet; danska epistlar af Orvar Odd* (1846); han utgaf Nordisk Litteraturtidende tillsammans med Ploug och en månadsskrift Nordljuset samt lämnade bidrag åt många håll.

Emellertid fann han 1847 skäl att återvända till den svenska sidan af Sundet. Mot slutet af detta år bosatte han sig i Helsingborg, där han började utgifva tidningen *Öresundsposten*, som under de följande åren blef ett af de stridbaraste organen för tidens rörelser, i främsta rummet skandinavismen. Då Orvar Odd stod i intim förbindelse med den danska nationalliberalismens publicister, särskildt Ploug, betraktades bladet nära nog en tid såsom skandinavismens »officiösa» organ. År 1848 ifrade han gifvetvis för Sveriges deltagande i kriget och skiftade hugg med sin forne principal i Stockholm.

Med Per Wieselgren, som då var kyrkoherde i Helsingborg, hade han en del brytningar liksom med ortens pietister. För öfrigt nödgades han — som han skref till en blifvande radikal medarbetare — »i en liten landsortstidning stäfja sin fyrighet och vara sage avant tout», men dock enligt den metoden att han »såverade sina grundsatser utan att alltför bjärt låta dem framträda i själfva tonen». I längden blefvo dock Helsingsborgsförhållandena honom för trånga, oaktadt tidningen gick bra; han flyttade hösten 1854 öfver till Köpenhamn, sedan han lämnat ledningen af bladet åt sin medarbetare Fredrik Borg och sålt affären.

Åren 1854—63 är Sturzen-Becker alltså åter bosatt i den danska hufvudstaden, där han lefver dels som fri författare, dels som »privat diplomat» i skandinavismens tjänst. Han är djupt inne i de alliansplaner, som 1856—57 uppgöras och som ytterst syfta att bilda ett skandinaviskt statsförbund under Bernadottesk krona; kung Oskar och kronprins Karl, tidtals äfven kung Fredrik och hans närmaste, underhandla härom liksom ock utsändingar från kejsar Napoleon. Sturzen-Becker ligger i brefväxling med tidningar och tidningsmän i inland och utland, är medarbetare i Aftonbladet, Fædrelandet, Öresundsposten, Norden, Danmark, utgifver en *Skandinavisk gazette* (1861—62), lämnar korrespondenser till utländska blad och spelar en icke oviktig roll i den skandinaviskt-europeiska politiken; han känner sig såsom »mullvaden, hvilken i det tysta förbereder jordmånen för kultur och skörd». Emellertid möta hans allvarliga skandinaviska syften motstånd icke blott från skandinavismens vedersakare och från dem, hvilka — såsom hans vän Hedlund — frukta för att Sveriges ställning icke skall blifva tillräckligt stark i ett skandinaviskt förbund om danskarne få sin vilja fram, utan ock från de danske »nationalliberale» skandinaverna, som behandla spörsmålet ur ensidigt dansk-slesvigsk ståndpunkt och icke vilja främja någon intimare sammanslutning mellan de nordiska landen. Den Hallska förhalningspolitiken bekämpar han i förbund med en krets af »bondevänlige» skandinaver i tidningen Danmark och 1862 är han till den grad »varg i veum» hos den tongifvande danska opinionen, att hans lilla blad Skandinavisk gazette till följd af sina angrepp på Halls politik utvoteras ur Studenterforeningen och han själf, skandinavismens oegennyttigaste och mest oförtröttade förkämpe, otacksamt nog icke inbjudes till det nordiska studentmötet

Digitized by Google

Oscar Sturzenbecher

Efter afbildning i Dansk Illustrered Tidende 1862.

Digitized by Google

Digitized by Google

i Köpenhamn 1862. Redan omkring 1860 hade han börjat bli trött på att utömma sig, nästan ensam, för sina idéer. I den briljanta självbiografi, som han lät »Orvar Odd» 1862 skrifva om en viss O. P. Sturzen-Becker i Illustreret Tidende, behandlade han ock med bitter självironi sin ställning som skandinav i motsats till dem, som höllo »tidens ur i sin hand och nog skulle veta säga till, när tiden vore inne för att öfvergå från sexor och skandinaviska skålar till skandinavisk handling».

Det visade sig svårt för Orvar Odd, som hans vän S. A. Hedlund skref till honom, att »forma politik i ett land, som han ej tillhörde». År 1859 hade han — märkligt nog — afböjt ett anbud att öfvertaga Blanches Illustrerad Tidning. Han sade sig vara så införlifvad med lifvet litet närmare Europa, att han »f—n så nödigt» (!) lämnade Köpenhamn, men blefve han tvungen, droge han sig icke längre tillbaka än till Skåne. Dit flyttade han ock verkligen fyra år senare, 1863. Genom vänners och beundrares bistånd fick han tillfälle att bygga sig en liten fristad vid Helsingborg, »ett skatbo åt en poet», Villa Canzonetta. Han kände nog missmodigt att hans drömmar icke gått i fullbordan, men bad om skonsamt omdöme för det drömmarsläkte, som riktade blickarne på framtidens fjärran blånande höjder; — det vore dock ofta drömmaren som hölle massorna vakna.

Denna sin sista tid ägnade Sturzen-Becker dels åt ny diktning — hans poetiska verksamhet firade en sannskyldig »seconda primavera» under 1860-talet —, dels åt historiskt författarskap, bl. a. utgaf han ett arbete om Reuterholm. Därjämte skref han korrespondenser i Aftonbladet och Posttidningen, som nu öfvertagits af en annan f. d. rabulist, »Talis Qualis» — hans forne medarbetare i »Liten lefver än» — och essayer i det nya Göteborgsorganet för fri forskning Svensk Månadsskrift. Till det sista oförbränneligt verksam afled Sturzen-Becker den 16 februari 1869.

Sturzen-Becker företer bland tidens publicister en egenartad typ; han förenar den varmaste hänförelse för sin sak med en lekfull, ofta skämtsam ton. Det skönjes dock, åtminstone i hans mannaålders verksamhet, att bakom det lätta, t. o. m. fjärilslätta skämtet dolde sig ett djupt allvar, en varm öfvertygelse. I hög grad spirituell kunde han lätt lockas att med en anekdot eller en kvickhet afparera ett ämne, men särskildt mot slutet af sitt lif fördjupade han sig, ej minst i sina studier. Sturzen-Becker var af alla tidens publicister den mest »europeiske»; han skref ock flitigt artiklar i främmande blad. Det fanns hos honom ett kosmopolitiskt drag, men innerst inne var han en svensk patriot, som med fog kunde säga om sig själf:

»Än skall som fordom man se mig i striden,
Ställningen ändras, soldaten är kvar.»

En elegant penna men ock en säker klinga förde den andens stridsman, som kallade sig »Orvar Odd».

Digitized by Google

Sturzen-Becker är, jämte Blanche och Ridderstad, väl den mest utpräglade målsmannen för tidens stämningspolitik, för dess sympatier med Polens och andra förtryckta folk, framför allt — och i motsats till Blanche — för skandinavismen. Det var ingen tillfällighet att denna stämningspolitik främst bars upp af publicister, som tillika voro poeter.

J. P. Theorell.

Ungefär samtidigt med Palmær och Sturzen-Becker inträdde **J. P. Theorell** som medarbetare i Aftonbladets redaktion, där han enligt Hiertas uppgift var anställd från 1834 och dit han i hvarje fall lämnade uppsatser ännu så sent som 1839.*

Teckning af L. J. Siktberg.

J. P. Theorell hade ju gamla publicistiska föregående.

Född i Västergötland år 1791, alltså ett tio-tal år äldre än Hierta och två årtionden äldre än Sturzen-Becker, tillhörde han Atterboms och Almquists släktled men var en svuren antiromantiker. Han hade efter år 1812 aflagd magistergrad vunnit Svenska akademiens stora pris för en afhandling om de engelska rosornas strid som betecknats såsom en af de yppersta pragmatiskt historiska afhandlingar svenska litteraturen haft att uppvisa (Snellman). Sedan hade han ägnat sig åt statsekonomiska studier och tillsammans med sin äldre broder, den då ännu liberale juristen S. L. Theorell utgifvit tidningen *Stockholms Courier*, som snarast var ett juridiskt politiskt ekonomiskt magasin (jmfr ofvan III: 518). Här hade han bland annat börjat en uppsatsserie »En blick på Sveriges ekonomiska läge och vinst af 1809 års revolution», som afbröts genom tidningens indragning men som han sedan utgaf såsom broschyr.

Efter att Stockholms Courieren upphört, öfvertog Theorell 1823 det gamla annons- och notisbladet Dagligt Allehanda, hvars f. ö. mycket sparsamma artiklar voro liberalt färgade; närmast i anslutning till den franska liberala skolan

* Hierta uppger i sin självbiografi att han var anställd 1834—35, men det framgår af samtida uttalanden, att han ännu var kvar långt fram på året 1839. Här som i flere andra fall lider Hiertas självbiografi bevisligen af minnesfel.

Digitized by Google

af monarkiskt skaplynne. Vare sig på grund häraf eller af andra skäl förflyttades de kommunala och polisannonserna från Allehanda öfver till den nya tidningen Stockholms Dagblad. År 1832 sålde Theorell Dagligt Allehanda, där han likväl kvarstannade som medarbetare ett par år under Dalmans redaktörskap. Vid 1834 års riksdag sökte han vinna läsare för en riksdagstidning, men denna rönte ej samma framgång som det Hierta-Crusenstolpeska företaget vid det föregående riksmötet. J. P. Theorell inträdde då i Aftonbladets redaktion, som han tillförde en fond af rika insikter på skilda områden och en skarp, t. o. m. hänsynslös penna. Han behandlade stundom svenska politiska förhållanden ironiskt under engelsk förklädnad. Särskildt vår han fruktad som litteraturkritiker och kallades »guillotinmannen» för sin benägenhet att afrätta en del författare. Anmärkningsvärd var bl. a. den omilda kritik, som han ägnade friherrinnan Knorrings »Kusinerna» och för hvilken Palmær komplimenterade honom.

Jag har blifvit styrkt i min ofvan (III: 496) uttalade förmodan, att det är J. P. Theorell och ingalunda, såsom äfven ansetts möjligt (III: 327), Sturzen-Becker, som författat den uppseendeväckande serien om sju artiklar år 1837 *Återblick på nya skolan*, till hvilken jag längre fram skall återkomma. Den är ett af de viktigaste inläggen i 1830-talets motrörelse mot fosforismen och innehåller en bister och hänsynslös uppgörelse med dess åskådning snarare än med dess diktning.

Af Theorell är ock den anmälan i Aftonbladet (april 1839), i hvilken Almquists senare Törnrosskrifter hälsades välkomna och som sökte särskilja dem från hans tidigare, med fosforism bemängda och där den önskan uttalades att Almquist måtte omarbeta och utgifva »Amorina»; likaledes har han författat den märkliga anmälan af detta senare arbete, som läses i Aftonbladet $^{28}/_{8}$ 1839.

Detta år utgaf han en mycket beaktad broschyr till svar på Beskows »Upplösning är icke upplysning», hvilken t. o. m. omtalades med respekt i Svenska Minerva: *Några ord om press, reformer, ministerstyrelse.*

Mot slutet af 1839 lät Theorell sin penna ånyo arbeta i Dagligt Allehanda (sedan hans antagonist Nils Arfwidsson lämnat detta blad) och inledde 1840 års årgång med en synnerligen kvick anmälan af Det går an, hvars tendens han försvarade liksom han framhöll dess ästetiska värde, under det andra pennor i samma blad gjorde andra åsikter gällande.

Under åren 1844—45 utgaf han veckotidningen *Vinterbladet*, helt och hållet författad af honom själf, där han behandlade politiska, litterära, språkliga och kommunala spörsmål självständigt och i en form, som något erinrar om de engelska veckoskrifternas.

Tonen var, som ofta hos Theorell, nog kärf; och Askelöf talade om Vintermänniskans »bastmattor och sega kompositioner». I politiskt afseende var tidningen under dessa konung Oskars första år liberal och rojalistisk; bekämpade Crusenstolpe, anknöt sig till Geijer i striden mot Fryxell, sympatiserade med Ignell i hans renlärighetsstrid med Stockholms konsistorium men försvarade bestämmelsen om straff för affall till katolicism och metodism. I litterärt afseende finner man här insiktsfulla men stundom nog argsinta kritiker, i synnerhet voro författarinnorna i onåd för känslosamhet, erotiskt och religiöst pjunk, ehuru Theorell medgaf, att äfven en hop manlige författare voro lika smäktande och trånande som någon blåstrumpa. Fru Carlén vann dock nåd för den stränge

Digitized by Google

kritikern. Af särskildt intresse, ej minst jämförd med hans kritik af nya skolan i Aftonbladet 1838, är en mycket erkännande anmälan af Atterboms »Siare och skalder» såsom litteraturhistoriskt arbete, gifvetvis med reservationer för de politiska antipatier, som där komma till uttryck.

Ett ämne, som Theorell icke tröttnade att behandla, var svenska språkets rykt och riktighet och han förde här en sträng färla mot sina medbröder, ehuru han ansåg mödan förspilld, då författare och tidningar med få undantag foro fram på ett sätt som om det svenska språket för dem vore en likgiltig sak. Vinterbladet innehöll många intressanta språkliga anmärkningar.

Vid 1845 års slut återinträdde Theorell i Dagligt Allehanda, där han skref under särskild rubrik. Men då denna tidning 1847 öfvertagits af ny utgifvare — Lindman — som hyllade de ytterligtgående republikanska principer, hvilka från Frankrike 1848 utgingo öfver världen, och Theorell däraf fruktade ett afbrott i den förbättrings- och föryngringsprocess, som fortgått, lämnade han tidningen. År 1853 började han åter upptaga Vinterbladet där han ville häfda en mellanställning och gentemot konservatismen kämpa för praktiska liberala reformer.

Efter 1853 var Theorell ej fäst vid någon bestämd tidningsredaktion, men fortfor att låta sin penna tjäna de idéer, för hvilka han alltid arbetat, den rätttrogna, mera moderata liberalismen i dess äldre skede. Han var mycket anlitad som sekreterare i utskott, kommittéer, riksdagskansli, dem hans djupa insikter kommo till godo. För öfrigt deltog Theorell i riksdagsarbetet äfven på annat sätt; från hans hand härrörde åtskilliga motioner och anföranden alltifrån 1820—30-talen, som inlämnades i bondeståndet. Ett af hans språkrör var bonden Efraim Larsson.

Crusenstolpe — nästan i allt honom olik — anmärker, att de ständiga ombytena af fält för Theorells publicistiska verksamhet ingalunda voro föranledda af växlingar i hans politiska opinioner eller i hans lynne, utan tvärtom berodde på ihärdigheten af hans åsikter, med hvilka han icke dagtingade och som han ej modifierade efter tidsomständigheterna; när hans älsklingssatser rönte motstånd hos redaktionerna, vände han sig åt annat håll. »Theorell var stationär men i helt annan bemärkelse än man är van att gifva åt detta uttryck, liberalt-stationär enligt sin ursprungliga uppfattning af liberalismen.»

Snellman har i sina »Svenska silhuetter» i Litteraturbladet 1848 yttrat sig mycket sympatiskt om Theorells gedigna uppsatser, kunskapsrikedom och på sak gående behandling af förekommande frågor. Han hade alltid intagit en väl frisinnad, men självständig och af dagsopinionerna oberoende ställning, hvilket förhållande naturligtvis ådragit honom motstånd från alla sidor, men han syntes föga beröras af någon kritik ur partisynpunkter och vore äfven i sin litteraturkritik en orubbligt sträng domare, som icke fäste afseende på tonen för dagen.

Theorell afled den 9 mars 1861.

En annan äldre tidningsman, Anders Lindeberg fann hamn i Aftonbladet, sedan han 1833 nödgats uppgifva sin egen tidning, Stockholmsposten, hvilken han redigerat i tolf år, och efter det han, den förut äfven i Aftonbladet något omgycklade »farbror Mårten», blifvit en populär personlighet bl. a. genom sin med sublim oförskräckthet och kallblodighet mottagna dödsdom.

Digitized by Google

Han medverkade flitigt både som politisk skriftställare och som litteratur- och teaterrecensent och var på olika områden en mycket dugande kraft. Det var han, som välvilligt introducerade Emilie Flygare-Carlén hos Aftonbladets läsare. Sturzen-Becker anmärker, att Lindebergs »liberalism» kanske mindre motiverades af någon djupare öfvertygelses organiska nödvändighet än af omständigheternas inflytande och förhållandenas makt; från soldat blef han vitterlekare, dagbladsskrifvare, slutligen oppositionsman, men när han en gång hyllat den liberala saken, omfattade han den troget och redligt, under det många andra sveko sina föregående. Där han skapat sig en åsikt och fått tid att sätta sig in däri, där stod han fast, men det kunde hända att utanför denna sfär i de konkreta fall, där det gällde att behandla en fråga, han på grund af brist på politisk uppfostran kunde visa sig främmande och osäker och begå kuriösa misstag i konklusionen, äfven då artiklarne voro ypperliga hvad utförande och stil angick. Det var då som Hierta kunde företaga en skicklig manöver, sådan som i det föregående omtalats.

Teckning af Roos 1823.

Crusenstolpe anmärker, att det hörde till egenheterna i Lindebergs skriftställarförmåga, att han när som hälst kunde skrifva om hvad som hälst, hur trögt och trivialt än ämnet var och det med samma omsorg som om det mest intressanta, samt vidare att efter ett stycke i en afhandling, som med fullt skäl kunde kallas klassiskt, kunde följa ett annat utan färg och must, platt, t. o. m. underhaltigt, som, om det fått kvarstå, otvifvelaktigt skulle stört intrycket af det hela. Lindeberg klagade emellertid öfver Hiertas fula ovana att »stryka och klottra så förbannadt i manuskripterna». Lindeberg utgaf ock en del uppmärksammade politiska afhandlingar: *Sverige år 1809 och år 1832* (1833); *Revolution och republik* (1838); *Bidrag till Sveriges historia efter 5 november 1810* (1839).

År 1842 lämnade Lindeberg Aftonbladet för att grundlägga sin teater. Han medverkade senare i andra publicistiska företag, bl. a. i den intransigenta *Dagen* (1845—46), där han först offentliggjorde *Två år af konung Oscars regering*, men återvände senare till Aftonbladet. Han afled 1849 efter att i femton år ha öfverlefvat sin dödsdom.

Bland de politiske medarbetarne i Aftonbladet var Lars Hiertas tio år äldre frände, öfverstelöjtnant Johan Gustaf Hierta — rikt begåfvad i inre och yttre måtto — en af de viktigaste.

Han hade deltagit i fälttågen 1813—14 och nått majorsgrad, då han år 1818 kastade sig in i riksdagspolitiken, där han tillhörde den gryende oppo-

Digitized by Google

sitionen. Vid 1818 års riksdag mindre bemärkt, räknades han redan 1823 vid Schwerins och Anckarsvärds sida bland förgrundsfigurerna, och hade en viktig del i ledningen; hade säte både i stats- och konstitutionsutskotten samt valdes till bankofullmäktig. Vid 1828—30 årens riksdag tillhörde han visserligen fortfarande oppositionen men stödde dock regeringens realisationsförslag liksom anslaget till Göta kanal.

Efter denna riksdag måste han på grund af dåliga affärer, vållade af hans ömkliga spelpassion, så småningom draga sig tillbaka från tjänst och riksdagsmannaskap, men han var ifrigt verksam »bakom kulisserna» och mången motion, många anförande af bondeståndets liberale medlemmar koncipierades af den forne riddarhusledamoten, hvars uppfinningsrikedom och politiska fintlighet skattades högt.

Såsom bankofullmäktig värderades han ock mycket, äfven af politiske motståndare (t. ex. J. O. Wallin), men måste på grund af sina dåliga affärer lämna äfven denna syssla.

I publiciteten hade han, såsom förut omtalats, deltagit med den långt avancerade tidningen *Medborgaren* 1829—32, hvilken måste upphöra, då han icke längre kunde finna någon som åtog sig det juridiska ansvaret. Senare gaf han i Aftonbladet uttryck åt sina framskridna politiska och sociala idéer, i den mån de kunde hopjämkas med Lars Hiertas mera försiktiga temperament. 1838—39 medverkade han i det af Theodor Sandström efter Crusenstolpeoroligheterna grundlagda radikala *Stockholmsbladet*, då Aftonbladet syntes dem för tamt, men återvände senare till denna tidning, där han 1840 offentliggjorde en uppseendeväckande artikelserie *Återblick på det förflutna med afseende på det tillkommande*. En följd af år från 1840 var han Stockholmsbrefskrifvare till Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning. I representationsreformfrågan åren 1848—50 intog han en i viss mån ödesdiger ställning, då han bekämpade det framlagda liberala regeringsförslaget såsom ej nog vidtgående och därmed bidrog till Aftonbladets först afvisande, sedan ljumma hållning.

Efter Aftonbladets försäljning 1851 stod han utanför dess redaktion, gjorde ett litet försök med en ganska innehållsrik och läsvärd veckoskrift *Budbäraren*, som pågick tre kvartal, men nödgades låta den sluta. Bittert skref han 1852 till en ung publicist, S. A. Hedlund, att han sett för andra gången i sin lefnad »huru ofantligt liten den lilla utvalda hop af liberaler är, som gör mera för sin fana än paraderar med stora ord och slösar ouppfyllda löften». Han komme således ej att vidare stå för något tidningsföretag, men »ville gärna, gärna arbeta för redlige, nitiske män, hvilka skulle vilja upprätthålla de stora ädla principer, som den vältänkande delen af rättskaffne patrioter Gud ske lof ännu hylla och försvara». Själf hade han kämpat, om ej så väl som han önskat, ty krafterna tynade, då man förlorade hoppet att lyckas med deras användande.

I uppfattningen af Sveriges politik efter 1811 skilde han sig från sina liberale meningsfränder, »han vore väl icke försvarare af Karl Johan men af vår politik 1811, 1812, 1813, 1814».

Sina sista år tillbragte han med mera tillfällig publicistik och med sakföraruppdrag samt var enligt Blanches uppgift »en af Lars Hiertas pensionärer». Han kvarlämnade minnet af en ridderlig, begåfvad, mångsidigt bildad och verksam man, som därest ej han gripits af den olyckliga spelpassionen helt visst kommit att intaga en vida mera bemärkt ställning i vår historia.

Gustaf Hierta, som äfven odlade den bundna formen och som beundrade

Digitized by Google

Béranger, har tolkat en del af hans frihetssånger och äfven författat politiska originaldikter.

Utom sina fasta medarbetare ägde Aftonbladet gifvetvis icke få medverkande på skilda områden bland tidens liberala politiker och krafter inom den kulturella världen. Bland dess gynnare kunde räknas lagkommitténs ledamöter: Zenius, Richert och Staaff, vidare Bergfalk, N. v. Koch (slutligen justitiekansler), P. A. Siljeström och många flere.

* * *

Dagligt Allehanda.

Jämte Aftonbladet intog det föryngrade Dagligt Allehanda under 1830—40-talen en framskjuten plats bland den liberala riktningens språkrör. Det var från slutet af 1832 som tidningen erhöll en alldeles ny karaktär och blef en beaktansvärd medtäflare till Aftonbladet på skilda områden. Vid denna tid hade tidningen af J. P. Theorell sålts till de båda svågrarne Vilhelm Fredrik Dalman och Nils Arfwidsson, af hvilka den senare tillsköt det hufvudsakliga kapitalet.

Det var till en början ett slags samregering, därvid Dalman, som besatt den ojämförligt större arbetskraften, var politisk hufvudredaktör, under det Arfwidsson (som lämnade tidningen 1839) arbetade inom den litterärt-musikaliska afdelningen samt redigerade utrikespolitiken. Båda gjorde en god insats i tidens journalistik, framför allt **Vilhelm Fredrik Dalman.**

Dalman.

Dalman var född 1801, samma år som Hierta, son af en kammarjunkare och riddarhusledamot. Han kom som fjortonåring till Lund, där han aflade juridiska examina med höga vitsord och sedan äfven studerade språk och litteratur. Han inskrefs 1821 i en del olika verk i hufvudstaden och var under den märkliga riksdagen 1823 riddarhuskanslist; redan året förut hade han erhållit ett aflönadt förordnande som sekreterare hos generalamiralen Stedingk men blef af dennes efterträdare statsrådet Cederström plötsligen afskedad, dock med förklarande af chefens belåtenhet med hans tjänstgöring. Afskedandet ansågs vara ett utslag af missnöje från vederbörandes sida med den oppositionella grupp, som samlats kring Karl Henrik Anckarsvärd och dit Dalmans fader räknades. Denna godtycklighet gaf, säger Dalman själf, en alldeles ny riktning åt hans framtidsbana. Han ägnade sig nu i vidsträckt mån åt publiciteten, först som redaktör af en s. k. »inrikes artikel» i den Wallmarkska Journalen 1824—1828, sedan som referent af ridderskapets och adelns förhandlingar vid 1828—30 årens riksdag i Dagligt Allehanda. Vid denna riksdag var han äfven representant å riddarhuset.

Med år 1830 trädde han mera i förgrunden, då han utgaf den liberala politiska tidskriften *Mimer*, som meddelade en rad viktiga uppsatser från liberalismens lärofäder i Frankrike: Say, Passy, Constant, Sismondi samt äfven en

Digitized by Google

uppsats af Bentham och en af den franske filosofen Cousin (hvilket bidrog till det honom af Askelöf gifna dubbeltydiga spenamnet »lilla Cousin», omskrifvet till »lilla kusin»). Men därjämte författade Dalman själf åtskilliga originalartiklar, bland hvilka särskildt en redogörelse för och sympatisk granskning af det Anckarsvärd-Richertska representationsförslaget. Han var, fastän själf adelsman, en afgjord motståndare till adelns självskrifna representationsrätt liksom ock till de »stora namnens» politiska företräde. »Det är med gamla namn» — skref han — »som med gamla mynt; en mark som fordom betydde en mark silfver gäller nu icke mera än två kopparskillingar — men heter lika fullt en mark.» Då Mimer med årets slut upphört, ingick Dalman i Dagligt Allehandas redaktion som redaktör af dess utrikesnyheter och var samtidigt politisk medarbetare i Gustaf Hiertas Svenska Medborgaren.

Dalmans verksamhet i Dagligt Allehanda.

Detta allt var emellertid endast förberedelser för hans viktigaste lefnadsgärning, **hufvudredaktörskapet af Dagligt Allehanda åren 1833—1847.** Såsom bihang till Dagligt Allehanda, som var morgontidning, utkom tidtals *Aftontidningen*, som innehöll mera text.

Dalmans politiska publicistik kännetecknas af mångsidiga insikter i allmänna ärenden och en varm kärlek till den liberala saken, bland hvars ifrigaste och redbaraste förkämpar han var, ej blott i prässen utan ock å riddarhuset.

Hans äregirighet att i motsats till konkurrenterna framstå som den »ärliga» tidningen tog sig utslag i hvad Sturzen-Becker betecknat som »eviga återkallanden den ena dagen af uppgifter som den föregående blefvo nog godtroget eller hetsigt debatterade» (»till följd hvaraf alla våra i går gjorda reflexioner förfalla»). — Det var i hvarje fall en i publiciteten rätt ovanlig och sympatisk egenskap, men den hade en frånsida i ett bristande sinne för noggrannhet i detaljerna, som gaf anledning till att Dagligt Allehanda af Minerva erhöll titulaturen »Haffs & Språng».

Dalman var en i hög grad impulsiv natur, hvars häftiga lynne och benägenhet för öfverord, såsom Harald Wieselgren påpekat, bildade en egendomlig motsats till Lars Hiertas mera varsamma, ironiska uttryckssätt; Hierta förklarade ock en gång i en polemik, att Dagligt Allehandas redaktion hörde till »genus irritabile», om också icke till »vates». Dalman, som tillika var advokat, lär äfven som tidningsman ägt benägenhet att »plädera» inför allmänheten som en utländsk advokat för en jury.

Det mera kryddade uttryckssättet i Aftonbladet skänkte denna tidning en större spridning ute i bygderna än Dagligt Allehanda, men inom hufvudstaden var sistnämnda tidning mycket spridd och ansågs öfverlägsen i sina teater- och musikrecensioner, för hvilka båda redaktörerna lifligt intresserade sig.

Under det tidigare skedet bytte Aftonbladet och Dagligt Allehanda ofta mycket ampra repliker sinsemellan; särskildt var det fallet mot slutet af 1837.

Digitized by Google

W. F. Daumain

Efter teckning af Maria Röhl i Kungl. Biblioteket.

Digitized by Google

Digitized by Google

Den allvarliga politiska situationen mot 1830-talets slut manade dem att nedlägga vapnen och vända sig mot gemensamma motståndare; att döma af ett bref från Nils Arfwidsson hade Dalman sommaren 1838 ingått fullkomlig fred med Aftonbladet. Det var vid denna tid som den nye justitiekanslern Nerman uteslöt Dalman från vanlig befordringstur i justitierevisionens kansli under öppet tillkännagifvande att endast »lydaktigt folk» befordrades.

Politisk karrikatyr af Dardel från 1848.

Åsyftar det uppseendeväckande justitieombudsmannavalet, då dels genom öfverrumpling dels genom svek af ett par bondeståndselektorer den liberale justitieombudsmannen Landin fick vika för den numera konservative S. L. Theorell. Figurerna äro karrikerade porträtt. Den längst till vänster med pennan bakom örat *L. Hierta*, midtfiguren *Dalman*.

Under Karl Johans senare år stredo Aftonbladet och Allehanda — »Samiel» och »Kasper» som de nu kallades i Minerva — sida vid sida, endast då och då skötande en lindrigare inbördes polemik. Motståndarne försökte nu reta »Lilla Notenius» med att han endast vore en julle i Aftonbladets kölvatten, att han »pallrade i den erkändt främstes fotspår». Detta sårade Dalmans självkänsla och framkallade helt naturligt en benägenhet att markera självständigheten.

Efter konung Oskars tronbestigning blef Dagligt Allehanda utprägladt rojalistiskt-liberalt och fortfor härmed äfven sedan Aftonbladet skilt sig från regeringen och tröttnat på att vara »konungamaktens självständige bundsförvant». Dalman stödde i det längsta konung Oskars regering; i sina på ålderdomen nedskrifna anteckningar redogör han för ett par sammanträffanden med konungen, som tackat honom för det han riktigt uppfattat hans karaktär, »jag hoppas att ni aldrig skall få skäl att ångra det». Under dessa förhållanden började åter 1846—47 förhållandet mellan de båda främsta liberala bladen att förvärras. Dalman förebrådde Aftonbladet misstro mot regeringens liberala af-

Digitized by Google

sikter; Hierta förmenade att Dalman hade ett »ständigt behof att vara dupe». Tio år senare skref Hierta i ett bref till Hedlund: »Dalman har ett förträffligt hjärta och mycken talang för hvad jag skulle vilja kalla ämbetsmannaopposition, men är grå i politiken och vill ej drifva på principer mera än som för tillfället kan realiseras» — ett icke alltför dåligt vitsord, synes det, för en praktisk politiker. Dalman verkade både som prässman och motionär för en rad reformer som senare genomförts, exempelvis införandet af årliga riksdagar, ordnande af testamentsrätten och förändringar af arfslagarna, afskaffande af bördsrätten, kvinnans myndighet, judarnes emancipation (1829 och 1834), hvaremot han senare i religionsfrihetsfrågor torde varit mera vacklande. Emellertid hade Dalman mot slutet af 1847 tröttnat på tidningsstriderna och lämnat hufvudredaktörsskapet af Dagligt Allehanda åt den radikale juristen Elof M. Lindman, en opraktisk man, som efter något mer än ett års redaktörskap måste hals öfver hufvud lämna redaktionen.

Vid Dalmans afgång från hufvudredaktörskapet hade J. M. Rosén i en dikt i Friskytten skrifvit följande strof:

»Än bor i Nordens lundar
Vår lilla Dalman kvar;
Han är ej död, han blundar...
Sitt blad han återtar.»

Spådomen blef nu besannad. Efter Lindmans krasch blef Dalman åter redaktör af Dagligt Allehanda, som han utgaf tillsammans med ett af Stockholms Dagblads utgifvare uppsatt politiskt organ *Aftonposten*, hvars syftemål var att understödja det kungliga representationsförslaget af 1848 (Sandströmer-Genbergs förslag) då detta angreps både från den radikalare delen af den liberala prässen och från de konservative, under det att Hiertas Aftonblad länge stod odecideradt. Dalmans blad var i denna fråga organ för Anckarsvärd, Richert och andra mera moderate liberaler i motsats till Petré, Gustaf Hierta m. fl. När detta representationsförslag i december 1850 fallit, upphörde Aftonposten, i hvilken Dalman ånyo fört en skarp polemik med Aftonbladet.

Dalmans senare verksamhet.

Samtidigt såldes den gamla Allehandafirman till tidningen Bore, som utgafs af det Lallerstedt-Svedbomska konsortiet, och Dalman följde med som medarbetare inom den politiska afdelningen. När mot slutet af 1851 Bore upphörde och dess redaktion ingick i det efter-Hiertaska Aftonbladet, blef Dalman medarbetare inom detta blads spalter, med och mot hvilket han under åratal stridt. Dagligt Allehanda-firman hade däremot öfvergått som undertitel till den af J. A. Hazelius utgifna Svenska Tidningen, ett konservativt organ, som fortgick till nov. 1859, då Nya Dagligt Allehanda tillkom.

I det nya Aftonbladet blef Dalman en mycket nyttig kraft. Hierta skrifver sålunda i bref till Hedlund 1854, att Dalman vore de nya redaktörernas bästa stöd, och 1856, att »det är en lycka och en Guds nåd att de hafva Dalman, som åtminstone känner till historien af den närmast förflutna tiden och är ganska duktig, där han ej blir tummad». Det var ock uppgjordt att Dalman skulle medverka i Aftonbladet under riksdagen 1859—60, men hans motion i ståthållarfrågan medförde en obotlig skism, och från och med år 1860 lämnade han definitivt tidningen och ägnade sedan några af de stunder han fick lediga från advokatverksamheten åt Stockholms Dagblad eller Nya Dagligt Allehanda, där han uppträdde under signaturen — lm — dels med artiklar i norska frågan, dels till förmån för De Geers representationsförslag, liksom han äfven utgaf en

Digitized by Google

rad broschyrer i olika politiska spörsmål (exempelvis mot ultra-skandinaverna) samt en serie »Anteckningar från våra ståndsriksdagar», om hvilka han kunde säga: »magna pars fui». Han afled vid hög ålder 1881 efter att de senare åren ha varit blind.

Som ofvan omtaladt var det den litterärt och konstnärligt bil- Nils Arfwidsson.
dade **Nils Arfwidsson,** som var Dalmans kompanjon, då Dagligt Allehanda vid 1832 års slut skulle framträda i täflan med Aftonbladet såsom en tidning med mera allsidig karaktär och rikare textinnehåll än förut. Ett längre, mycket upplysande bref från honom till Dalman, skrifvet i juni 1839 vid den tidpunkt, då han lämnade tidningen, har han själf betecknat såsom »Dagligt Allehandas historia under sju år från min synpunkt betraktad, en pièce justificative, ett species facti som jag gärna vill ha förvaradt». Det framgår af detta bref, att båda redaktörerna till en början afsett en samregering, därvid Dalman påtog sig det tyngsta lasset, under det Arfwidsson tillsköt det nödiga kapitalet.

Nils Arfwidsson var född i Göteborg 1802 och utgången ur Göteborgska handelspatriciersläkter, den Arfwidssonska — som på sin tid innehade Göteborgs, kanske Sveriges, största handelshus — och den von Jacobsonska. Han uppväxte i ett förmöget hem under inflytande af faderns kärlek för engelsk, moderns för fransk bildning, och han hade redan som barn tillfälle att lära sig läsa och tala dessa båda kulturspråk, med hvilkas litteratur han blef nära förtrogen; äfven hans konstsinne och hans musikaliska smak odlades under moderns ledning. Kontinentalsystemet rubbade husets ekonomi och sonen, som väl eljes till äfventyrs kommit att fortsätta dess verksamhet, blef i stället en studiernas man. I Upsala ägnade han sig åt humanistiska ämnen, bl. a. under Geijer, och hade, efter ankomsten till Stockholm, för afsikt att ingå i diplomatin, enligt ett löfte af Karl Johan till hans morbror, men hinder mötte härför och så kom han, som 1825 inträdde i riksarkivet, att år 1828 öfvertaga redaktionen af Post- och Inrikes Tidningar, som han behöll i två år. Högsta vederbörande ansågo honom emellertid vara »alltför frisinnig» och då han 1830 återgifvit en artikel ur »Journal des Débats», som angrep Karl X:s juliordonnanser, uppkallades han af en regeringsledamot och emottog »varning», men just under dess mottagande ingick underrättelsen att de som i »Journal des Débats» ropat »Malheureux roi, malheureuse France» nu kommit till makten. Detta halp likväl icke Arfwidsson, som måste lämna redaktionen. Han inträdde i stället, som redan omtalats, 1831 i Aftonbladet, där han under ett års tid skötte dels utrikespolitiken, dels litteratur- och musikafdelningen och lämnade Hierta ett af denne högt skattadt biträde till dess han i slutet af 1832 tillsammans med Dalman öfvertog Dagligt Allehanda för att få en självständigare ställning.

Under åren 1833—35 var fördelningen mellan Dalmans och Arfwidsons verksamhet i tidningen på det sätt begränsad, att den förre hade bestämmanderätt öfver tidningen i de allmänna inrikespolitiska frågorna, den senare öfver utrikespolitik, litteratur, musik

Digitized by Google

och konst, dock icke så att ej den ene kunde skrifva i ämnen, som tillhörde den andre, men då endast under förbehåll af dennes godkännande. Arfwidsson ägnade mycken uppmärksamhet åt musikaliska, litterära och konstnärliga ämnen i inland och utland.

Hans möderneärfda intressen kommo här till uttryck och han häfdade sina åsikter med eftertryck men icke utan vissa personliga stämningar. Han »flammade» som det då sades mot ett gängse sångmanér och mötte härvid motstånd men fick senare bekräftelse på sina teorier, då Malibrans och Garcias sångsätt här blef kändt. I litterärt afseende intog han snarast en eklektisk ståndpunkt, likväl med stark kritik mot den nyromantiska smaken här hemma och ute och dragning till den »klassiska». Exempelvis yttrar han i en anmälan af Hugos »Hernani» som uppfördes 1833, att det vore förvånande att en man med obestridligt snille »kunnat hopfuska ett så vidrigt mischmasch». Den som gjort bekantskap med den nyaste franska vitterhetens manér måste antaga att det skett under föresats att trotsa alla regler. Det talas ock om Victor Hugos »ohyggliga slaktarhusfantasi». Men därefter tillägges — öfverraskande nog — att den som af denna analys droge slutsatsen att Hernani vore ett dåligt stycke, »allmänneligen taget», mycket bedroge sig. »De ofantliga bristerna öfverskylas till icke ringa grad af högst pittoreska enskilda situationer, stora och sanna teatereffekter samt en lysande poetisk diktion.»

Bland politiska uppsatser, som tillskrefvos Arfwidssons penna, väckte den $^{19}/_{3}$ 1833 offentliggjorda allegoriska satiren *Conspirationen i Iran* mycket uppseende. Den åsyftade åtalet mot Düben och Vegesack, för oloflig gemenskap med f. d. konungens son, prinsen af Vasa, och innehöll elaka anspelningar på schackens (Karl Johans) skuggrädsla och hans visirers och divanmedlemmars (Rosenblads, Wetterstedts och Lagerbjelkes) smickrande inställsamhet och fördärfliga råd; i motsats härtill berömdes tronföljarens (Oskars) mildhet och försonliga sinnelag.

Emellertid hade 1835 en förändring inträdt beroende på att Dalmans afgjordt drygare arbete framkallat »obehagliga toner», och det bestämdes att Dalman — sedan afbetalningar skett — skulle blifva ensam ägare af bladet, liksom han då erhöll uteslutande herrerätt däröfver.

Vid denna tid träffades Arfwidsson af sorgen att mista sin hustru, en syster till Dalmans maka. Förlusten grep honom djupt och han sökte tröst i resor. Det var 1836 han begaf sig ut på en längre färd, därvid han studerade konsten under alla dess former (bl. a. tog han lektioner i deklamation hos den store recitatorn skalden Tieck) och dvaldes länge i Italien. Från dessa resor sände han till Dagligt Allehanda korrespondenser — »Allehanda ur en resjournal» — af då mindre vanlig art. Sina resintryck samlade han senare i de båda arbetena *Resa på kontinenten* (1838) och *Nord och Söder* (1842—43), där han lämnade specialskildringar af konstnärer och konstskolor. I det sistnämnda omtalar han bl. a. under rubriken »En bekantskap i St. Gallen» sitt sammanträffande å värdshuset Hvita hästen med öfverste Gustafsson, alias f. d. konungen Gustaf IV Adolf, en berättelse som kunnat skaffa honom landsförvisningsdom för högmålsbrott, om någon bekymrat sig om att åtala honom, liksom skett med Düben och Vegesack.

Bland hans litterära uppsatser under tiden 1837—39 äro att märka den serie, i hvilken han uttalar sig om Atterbom och den

Digitized by Google

fosforistiska skolan, ett af uttrycken för den reaktion mot nyromantiken, åt hvilken vi skola ägna ett särskildt kapitel, samt hans kraftiga uppsats med anledning af Tegnérs utfall mot prässen: »Georg Adlersparre till svenska folket».

Han betecknade denna dikt såsom »en hejdlös, nästan vansinnig ilska, uttalad i utomordentligt sköna verser», desto mer öfverraskande som den härrörde från en man, »som för knappt halftannat decennium sedan, i snillets och ålderns fulla mognad kämpade som en jakobin för den nya tiden». Och det röjde hvarken takt eller logik att lägga dessa invektiver mot tryckprässen i munnen på Adlersparre, som på sina sista dagar var de Hemliga handlingarnas utgifvare och Aftonbladets förtrolige vän. Arfwidsson erinrade ock om att landet med harm och afsky vändt sig mot ett blad, som predikat uppror och samhällsupplösning och måst sotdö. Denna anspelning på Sandströms och Gustaf Hiertas Stockholmsblad väckte misshag på vänstersidan och framkallade i Aftonbladet en anmärkning, att uppsatsen »härrörde från den ledamot af Allehandaredaktionen som i synnerhet efter sin Romresa därstädes representerat det aristokratiska elementet» och vore en af de artiklar »som stundom råkade utan den politiske och liberale redaktörens (Dalmans) vetskap bli lurendrejade in i bladet».

Detta var att vidröra ett mycket ömtåligt förhållande i Allehandaredaktionen, som Minerva samtidigt sökte utnyttja, då den skildrade förhållandet mellan Allehandas »litterate» (Arfwidsson) och »illitterate» (Dalman) såsom det mellan länsherren och hans vasall, om blott den förre ville.

Så var likväl ingalunda förhållandet.

Under Arfwidssons frånvaro i utlandet hade nämligen en förskjutning inträdt i Dagligt Allehandas redaktion och vid sin återkomst 1837 hade han ej återvunnit samma ställning, som han ägt vid utresan.

De båda åren 1837—39 torde, att döma af hans eget bref, för honom medfört en del bittra missräkningar och meningsbrytningar. Han hade önskat att liksom förhållandet var i en del utländska blad få stå såsom redaktionschef för en viss afdelning och moraliskt svara för dess innehåll; nu hade emellertid under hans frånvaro Dalman dirigerat äfven utrikesafdelningen och den litterärt konstnärliga afdelningen och ville fortfarande göra sina åsikter där gällande. Härvid uppstodo brytningar. Arwidsson kände sig utträngd från hvarje detalj »som han förut enväldigt redigerat», han kände sig ej längre som en integrerande del af bladet; utan blott som en tolererad varelse; han som »skapat bladets litterära anseende, dess ästetiska inflytande, hvilket ej varit så litet». Med det något bittra citatet »nos non nobis» förklarade han i juni 1839, att han tagit sitt parti, fast det kostat på honom — »jag skrifver ej mer i Dagligt Allehanda». Närmaste anledningen till Arfwidssons afgång var meningsskiljaktighet i fråga om Jenny Linds-entusiasmen. Arfwidsson hade intagit en något kritisk ställning i två artiklar »Till the enthusiaster», närmast riktade mot Blanche, hvilket gaf Dalman anledning i en särskild uppsats förklara, att »redaktionen kollektivt hvarken obetingadt i principen och än mindre i dess tillämpning på mlle Lind godkände recensentens åsikter och anmärkningar».

Från denna tid ägnade sig Arfwidsson åt mera fri litterär verksamhet, liksom han fortfor att arbeta i riksarkivet till 1853, då han på grund af förbigående vid befordran tog afsked; år 1844 verkade han en kort tid som intendent

Arfwidssons senare verksamhet.

Digitized by Google

vid kungliga teatern. På förslag af riksarkivets chef, Hans Järta hade han 1840 vid dennes afflyttning från Stockholm erhållit protokollssekreterarefullmakt, sedan Järta hos både Brahe och konungen försäkrat sig om att »minnet af Iranartikeln» icke vore till hinders; man visste å högsta ort, att Arfwidsson »ej nu vore den han varit» (Järtas bref till Beskow i Sv. akad:s arkiv).

Bland hans litterära arbeten märkas några öfversättningar för scenen samt en versifierad bearbetning af *Ossians sånger* (1842—46) »efter gaeliska originalet och på dess versslag försvenskade», som han försett med en vidlyftig litteraturhistorisk inledning, där han dels förnekade sångernas irländska ursprung, dels — helt visst med orätt — ville göra gällande att Macpherson icke vore författare till den samling gaeliska original som utkom 1807, efter hans död; Arfwidsson torde vid tolkningen af de föregifna gaeliska originalen haft stöd af tyska tolkningar; luckor i de gaeliska texterna ersatte han med öfversättningar från den Macphersonska Ossiansdikten.

En vän af den »klassiska smaken» tog han initiativ till 1859 års Schillerfest, vid hvilken han höll festtalet. Han dog i hög ålder 1880.

Andra medarbetare.

Jämte Arfwidsson var d. v. biblioteksamanuensen och kopisten P. O. Bäckström (född 1806, slutligen amiralitetskammarråd, † 1892), skalden Edvard Bäckströms far, redan år 1835 medarbetare i Dagligt Allehanda på den litterära och utrikespolitiska afdelningen. Han lämnade bladet år 1845. Såsom förut omtalats var J. P. Theorell en viktig medarbetare i Dagligt Allehanda 1840—43 och 1846—47. Han och Bäckström skrefvo där hvar sin uppsats om »Det går an», rätt stridande mot hvarandra.

Almquist lämnade 1839—1841 enstaka artiklar äfven till Dagligt Allehanda bl. a. under märket Z, t. ex. uppsatserna »Poesi i sak till åtskillnad ifrån poesi i blott ord» (juli 1839), »Om musikens framtid» (dec. 1839); han sände ock 1841 bref från Paris till bladet.

* * *

Askelöf.

Samtidigt med att Hierta och Dalman hvar och en på sitt håll förde den liberala prässens runor under medverkan af skilda pennor, hade den konservativa riktningen sin obestridt främsta kraft i **Johan Kristoffer Askelöf**, Polyfems forne redaktör.

Det var just icke ursprungligen skrifvet i stjärnorna att han skulle blifva konservativ journalist. Snarare hade hans vänner — exempelvis Livijn — tänkt sig honom i spetsen för en reformpräss. Redan under »nya skolans» genombrottstid hade Livijn förmenat, att man bort sträcka sig ut öfver det vittra området och gripa öfver på det politiska, ehuru det då på grund af Hammarskölds »bristande världskännedom och lösliga åsikter af världen blef under polyfemiska fejden eftersatt». Sedan dess hade likväl mycket ändrats och ej minst Askelöf genomgått skiftande öden.

Digitized by Google

Ursprungligen anställd i ecklesiastikexpeditionen hade han fått sin ämbets- Askelöfs lefnadsmannaverksamhet riktad åt helt annat håll, ehuru han nominellt stod kvar i öden 1813—1828.
detta verk och där befordrades till protokollssekreterare och expeditionssekreterare; han hade 1813 följt med hären ut till Tyskland och under den d. v. generalintendenten, sedermera statsrådet G. af Wirsén, »Mårten Holk» som han kallas i Livijns och Askelöfs brefväxling — på grund af syftet i fru Lenngrens dikt — utfört viktiga praktiska uppdrag, särskildt de göromål, som uppkommo af subsidierealisationen, och lär, enligt egen utsago, från preussiskt håll mottagit anbud om anställning, hvilket anbud han dock afböjde.

Efter återkomsten utgaf han från oktober 1815 till maj 1816 tillsammans med Livijn en tidning med det egendomliga namnet *Lifvet och Döden*. Den innehöll bl. a. politiska artiklar; ehuru i dess anmälan lästes de radikala orden, att »en svensk tidning aldrig kan blifva i ordets egentliga och ädla bemärkelse politisk» såsom i andra länder, »där andra förhållanden lämna åt författare ett mera obehindradt tillfälle att yttra sig om allmänna angelägenheter så yttre som inre». Veckobladet »Lifvet och Döden» aflöstes af en månadsskrift *Läsning till utbredande af medborgerliga kunskaper*, som utgafs af Askelöf och Livijn och den d. v. oppositionschefen, Sala-prosten grefve v. Schwerin, men snart afstannade, trots stor spridning.

Askelöf.
Efter gravyr i Kgl. Bibl.; jmfr ock III: 177.

År 1818 var Askelöf sekreterare i riksdagens särskilda utskott och kom härvid politiken närmare in på lifvet. Sedan han 1819 ånyo företagit en utländsk resa för att göra upp med preussiska regeringen om arméns »donatairers» slutlikvid, kom han in i Magasinsdirektionen. Det var i dess uppdrag han åren 1820—1823 företog utländska resor, först till England, sedermera till Italien för att afyttra kronans spannmål. Det första af dessa uppdrag framkallade en bäsk kritik i insända uppsatser till Anmärkaren, hvari framhölls, att Askelöf icke ägde förutsättningar för dylika beskickningar, som bort anförtros vare sig åt legationen eller några köpmän. I hans frånvaro trädde då Livijn kraftigt inom skrankorna till hans försvar.

Hur det nu gick med spannmålshandeln, säkert är, att Askelöf för egen räkning under dessa resor vidgade sina vyer och skaffade sig god inblick i främmande lands förhållanden. I England träffade han flere politiker, bl. a. Brougham; — i Italien hindrade det praktiska syftet med hans resa honom ingalunda att intressera sig för konstens skapelser, och han plägade där umgänge med män som Byström, Fogelberg och arkitekten Axel Nyström.

Det ämbetsverk, i hvilket Askelöf senast arbetat, K. Magasinsdirektionen, hade länge varit i ständernas onåd och vid oppositionsriksdagen 1823 framkal-

Digitized by Google

lades dess upplösning genom att ständerna nekade ett kreditiv. Möjligen medverkade detta — som Harald Wieselgren spetsigt antydt — till att Askelöf, som dittills stått en oppositionsman som Schwerin mycket nära och intagit en mycket kylig hållning till sin forne chef Gustaf af Wirsén, blef »mer och mer klarsynt i afseende å oppositionens fel». Han ingick 1826 i Statskontoret, som nu öfvertagit magasinsärendena. Men redan två år därefter tog han afsked från statens tjänst och ägnade sig åt inbringande enskilda sakföraruppdrag samt åt publicistik.

Det senare hade hans vänner länge önskat. År 1819 skref Livijn till honom, att »Kardborren» (Johansson) under Värmdömålet tagit mod till sig och munnen full samt framhållit nödvändigheten att vid början af nästa år framträda med en tidning, hvarvid äfven Askelöf kommit under betraktande. Själf var Livijn mycket hågad för en »Minerve Suédoise» för att hopsamla de många materier, som stodo en författare till buds, och på nyåret 1820 sporde han Askelöf, om icke tiden nu vore inne att låta en »Svensk Minerva» rusta sig till fejd. En ändring i styrelsesättet förestode oundvikligen, äfven om den blott sträckte sig till personerna. Johansson ville nog låna sitt namn och se ut som om han stode i spetsen för alltsammans och den äran kunde man väl unna honom, tills saken väl vore kommen i gång, då i allt fall Askelöfs framställningssätt och Livijns historiska kännedom snart skulle röja deltagarne. Allt komme an på att Johansson, som trollpackorna i Faust, »glaubt zu schieben und wird geschoben».

Emellertid togo Johansson och Scheutz själfve saken om hand och under Argus' första år vistades dessutom Askelöf utrikes.

Livijn betraktade till en början »Kardborrens» och »Tumlarens» företag med en viss sympati — »Kardborren kunde både tänka och skrifva» — men han blef allt mer och mer kritisk. Redan på nyåret 1821 uttalade han i ett bref till Askelöf efter en karaktäristik af såväl Argus som Kuriren, att förr eller senare måste man gripa sig an. »Själf har du börjat striden emot skefheten å vitterhetens område. Kanske är det dig ock förbehållet att börja fejden mot skefheten i statens. Medgifva måste du att här herrskar en tjock skymning och skymning, säger Kellgren, är farligare än mörker.»

Huru som hälst synes Askelöf under Argus' första år ha sympatiserat med detta blad att döma af enstaka yttranden i Minerva, då det t. ex. 1830 säges, att den i årgångarne 1820—21 »bjöd på skatter af sundt vett och sansade begrepp».

Livijn hade emellertid år 1822, gripen af sitt vanliga missnöje med hvad andra företogo sig, frågat Askelöf om han ej trodde, att fler än en bra karl kunde frestas att öfvergå till motsidan, när han förnumme den goda saken förfäktad af slika Brutusar, Publicoler och Phariséer. Han hade ock kort förut genom sitt äktenskap trädt i släktskapsförbindelse till den förut af honom så hårdt bedömde Wirsén.

Äfven Askelöf skilde sig efter hemkomsten allt mera från det oppositionella lägret, hälst sedan Schwerin börjat intaga en neutral ståndpunkt.

»Den objudne gästen».

Det var mot 1820-talets slut Askelöf ånyo inträdde i publiciteten, till en början anonymt. Det skedde med *Den objudne gästen*, som utkom under riksdagsåret 1829.

Denna tidning, i hvilken Livijn var flitig medarbetare, framträdde såsom motståndare till riddarhusoppositionen, särskildt Anc-

Digitized by Google

Efter oljemålning af Uno von Troili på Nationalmuseum.

Digitized by Google

Digitized by Google

karsvärd, och till prässens dåvarande pennor (Argus-Johansson, S. L. Theorell som skref i Anmärkaren o. fl.); den ville »hålla facklan in i den håla, hvarifrån nattfåglarna utflögo, för att visa, att lätena undantagna, någonting fruktansvärdt icke fanns därinne».

Jämte utredande afhandlingar i politiska och ekonomiska ämnen, som t. o. m. kunde fylla fyra hela nummer i följd, förekom mycket lättare gods. I polemiken begagnades ej sällan rent personligt skämt såsom då signaturen »S. L. T.» (S. L. Theorell, hvars fulhet var allbekant) i en uppsats af Livijn tolkades såsom liktydigt med »en ganska oskyldig flicka», »Selma Laura T.», som dock icke med tjusningen af sina behag eller med sin svada förmått locka Erisäpplet ur Argus' hand, och då på henne tillämpades ett lustigt citat ur Bellman »Se här dansar flickan».

»Den objudne gästen» väckte mycket uppseende på grund af den talang och de insikter, som däri uppenbarade sig.

Heimdall, som eljes höll sig utanför politiken, ansåg sig likväl böra framhålla detta blads litterära värde, dess takt, insikt, gedigna framställning, det förrådde, sades det, »en nästan vetenskaplig hållning samt en öfvad ämbetsmans kännedom och säkra blick; det vore icke så vanligt hos våra publicister, att de tänkt innan de skrifvit, och att de själfva ha lärt sig något innan de gå att lära andra».

Författarens anonymitet gjorde icke tidningen mindre intressant utan spände nyfikenheten på hvem som vore upphofsmannen. Att man i allt fall riktade gissningarna åt rätt håll, framgår af några rader i ett bref från Dahlgren till Askelöf, hvari brefskrifvaren omtalar, att han språkat med Tegnér om Den objudne: »Han tycktes vara mycket nöjd med den: 'Detta kan då verkligen en gång bli en tidning, hvari hederligt folk kunna skrifva och som hederligt folk kunna läsa'; någon mera utsträckning i ämnen önskades; ej blott politik. Misstankarne voro starkt på Askelöf.»

Ett berömmande och skarpsinnigt omdöme afgafs af Polyfems gamle motståndare, Leopold, som 13 mars 1829 kort före sin död skref till A. G. Mörner* bl. a.: »Ännu mera får jag tacka E. E. för de första tolf numren af 'Den objudne gästen', som jag efter uppmärksam läsning genast återsänder. Denna läsning har gifvit mig stort nöje; och om gästen är objuden, torde han dock ej böra vara ovälkommen hos alla förnuftiga läsare. Med honom uppträdde ändtligen en manlig gestalt bland våra litet småväxta publicister. — — — Jag nödgas äfven tillstå, att jag, som andra, marterats af nyfikenhet och att jag utskickat mina gissningar åt alla håll för att utspana hvem den främmande kämpen må vara. Väl känner jag snälla och käcka klingor men vapnet synes mig här mindre klinga än klubba. Af själfva stilen plägar någonting kunna slutas, men våra utmärkta stilar dansa merendels litet och hafva sina vissa prydliga vändningar. Denne åter tycks någon gång knappt hålla takten, men går ändå kanske så mycket raskare fram i känslan af sin blotta förståndskraft och har stundom ord af geni, som drabba och öfverraska. Hvad han för öfrigt är vet jag i sanning ej. Icke servil, icke liberal, men hvad han hälst må vara, säkerligen är han ganska husvarm och hemmastadd i den politiska verksamheten».

* Afskrift af Brinkman i bref till Askelöf (K. Biblioteket).

Digitized by Google

Svenska Minerva.

År 1830 aflöstes Den objudne gästen af halfveckobladet, senare hvarannandagstidningen *Svenska Minerva*, — det namn som Livijn redan ett årtionde tidigare föreslagit. Nu framträdde Askelöf öppet som utgifvare, i det han den 28 dec. 1829 uttog tillståndsbevis. Tidningen skulle behandla »politik utan några utdrag af hamburgska avisorna, litteratur utan några recensioner; artiklar rörande handeln utan skeppslistor, priskuranter och kursnotor; samt underrättelser af hvarjehanda slag».

Tidningen meddelade dels större politiska och ekonomiska afhandlingar äfven rörande utländska förhållanden, dels smärre polemica. De ämnen, som upptogos, hade en något tillfällig karaktär. För egen del uttalade Minerva redan i första årgången, att den icke ville spela rollen af svensk hoftidning, ungefär som Beskedliggöraren med Klockspelet i Mästerkatten. Den fastslog sin karaktär af »konstitutionell rojalist», men kunde ej hjälpa om någon gång en artikel skulle misshaga. Sverige vore intet Sondershausen eller Rudolstadt, där hofmarskalken eller den herre, som åtföljde fursten på hans promenader, upptoge illa om man läte förstå, att regeringen vore en sak och hoftjänst en annan.

Minervas ställning i inrikespolitiken.

Under 1830-talets första år slöt Askelöf sig närmast till den yngre fraktion inom regeringen som kallades för »viljorna», (särskildt Nordin, som varit hans chef i Magasinsdirektionen och 1828 blifvit statsråd men som dock redan 1831 lämnade statsrådet och blef president i Bergskollegium), i motsats till »gubbarne» (Rosenblad m. fl.). Askelöf bestred likväl senare (1834) gentemot Crusenstolpe, att vissa artiklar i Minervas tidigare årgångar skrifvits »på den ringaste anledning af Nordin», samt påstod tvärtom, att upphörandet af de relationer, som länge ägt rum mellan Nordin och honom, berott på den förres missnöje med att allmänheten trott honom haft del i de angrepp, som i Den objudne gästen och Svenska Minerva förekommo med adress mot Brahe.

Under den tid Brahe hade sitt organ i »Fäderneslandet» betecknades detta blad af Minerva som »Första Hoftidning» och dess uttalanden tillskrefvos »Kamarillan, som nu en gång för alla och oundvikligt finge bära skulden för allt dåligt som göres i Fäderneslandet».

Men sedan Crusenstolpes blad upphört, kanske t. o. m. dessförinnan, ställde sig Askelöf vid Brahes sida och kvarstod där till dess denne »spelat sin roll till slut». Crusenstolpe insinuerade, att detta skedde sedan Askelöf missräknat sig på att Nordins inflytande skulle bli lika afgörande som Wirséns en gång varit. Svenska Minervas karaktär af organ för Kamarillan fastslogs särskildt i en artikel i Aftonbladet $^{6}/_{3}$ 1837: »Kamarillan och tryckfriheten».

Askelöfs hållning — såväl i Den objudne gästen som i Svenska Minerva — var ultrarojalistisk, han var en afgjord anhängare af konungens allenastyrande och motståndare till den ministerstyrelse efter engelsk sed, som redan den tidigare oppositionen med Schwerin men äfven rojalister som Gustaf Löwenhielm och Björnstierna hyllade.

Redan i Den objudne gästen (N:o 8) gjorde Askelöf gällande, att »konungen här i landet icke regerade igenom sitt statsråd och icke vore pliktig följa dess råd» och att man sålunda ej ägde rätt att af statsrådets ledamöter fordra annan redovisning än den bokstafligen föreskrifna. Han gick så långt i sitt häfdande af konungens och regeringsmaktens okränkbarhet, att han förklarade (Sv. Min. 1832, N:o 94) det visserligen vara kapten Lindeberg eller

Digitized by Google

Aftonbladets utgifvare obetaget att tro något af konungens beslut vara orättvist, men att det vore vanvördnad mot konungen att »i det yttre lifvet eller i tryck eller skrift anse det så».

Hvilket icke hindrade honom att själf ej så sällan klandra regeringsbeslut. Ty Svenska Minerva var »alldeles icke något ministeriellt blad». Detta förklarade tidningen uttryckligen 1833 (N:o 82) och tillade, att »dess egenskap vore att till principen vara rojalistisk, äfven om ministären skulle vara något annat». »Skulle omständigheterna fordra det, så kan Minerva när som hälst blifva, utan att brista i konsekvens, ett oppositionsblad, ty hennes opposition blefve då rojalistisk, ett säkerligen både nytt och fruktbringande fenomen i detta land.»

Så till vida höll Sv. Minerva ord som tidningen verkligen under konung Oskar I:s tidigare regeringsår blef oppositionsblad, men knappast »rojalistisk» i strängare mening.

Anmärkas bör, att Askelöf under fejden om Livijns Jan Janssons-broschyr 1831, kanske för att bemöta anspelningarna på medförfattarskap, delvis ställde sig på annan ståndpunkt än broschyrens författare så till vida, som Minerva ogillade hans »knarriga lynne mot aristokrati i allmänhet och svenska adeln i synnerhet». Femton år senare ställde sig också Askelöf vid Fryxells sida i striden mot antiaristokraterna.

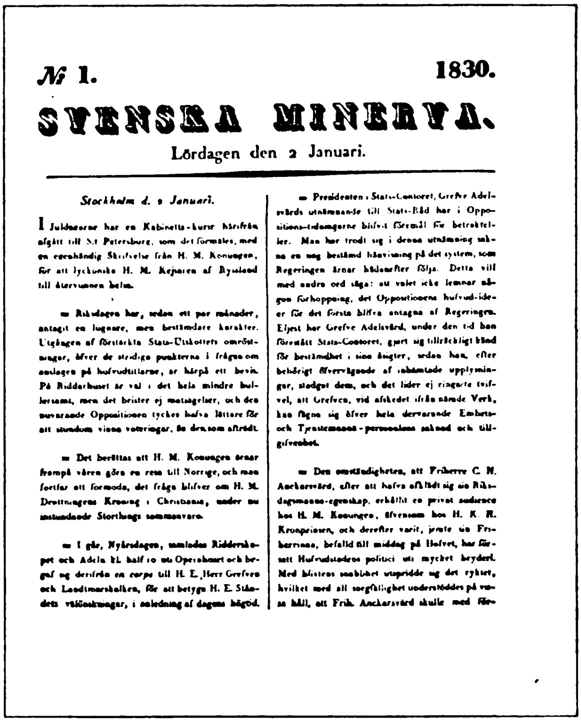
№ 1. 1830.

SVENSKA MINERVA.

Lördagen den 2 Januari.

Stockholm d. 1 Januari.

I Julhelgerne har en Kabinetts-kurir härifrån afgått till S:t Petersburg, som det förmäles, med en egenhändig Skrifvelse från H. M. Konungen, för att lyckönska H. M. Kejsaren af Ryssland till återvunnen helsa.

— Riksdagen har, sedan ett par månader, antagit en lugnare, men bestämdare karakter. Utgången af förstärkta Stats-Utskottets omröstningar, öfver de stridiga punkterna i frågan om anslagen på hufvudtitlarne, är härpå ett bevis. På Riddarhuset är väl i det hela mindre hullersamt, men det brister ej motsägelser, och den nuvarande Oppositionen tyckes hafva lättare för att stundom vinna voteringar, än den som afträdt.

— Det berättas att H. M. Konungen ämnar frampå våren göra en resa till Norrige, och man fortfar att förmoda, det fråga blifver om H. M. Drottningens Kröning i Christiania, under nu instundande Storthings sammanvaro.

— I går, Nyårsdagen, samlades Ridderskapet och Adeln kl. half 10 uti Operahuset och begaf sig derifrån en corps till H. E. Herr Grefven och Landtmarskalken, för att betyga H. E. Ståndets välönskningar, i anledning af dagens högtid.

— Presidenten i Stats-Contoret, Grefve Adelswärds utnämnande till Stats-Råd har i Oppositions-tidningarne blifvit föremål för betraktelser. Man har trodt sig i denna utnämning se en nog bestämd hänvisning på det system, som Regeringen ämnar hädanefter följa. Detta vill med andra ord säga: att valet icke lemnar någon förhoppning, det Oppositionens hufvud-ideer för det första blifva antagna af Regeringen. Eljest har Grefve Adelswärd, under den tid han förestått Stats-Contoret, gjort sig tillräckligt känd för bestämdhet i sina åsigter, sedan han, efter behörigt öfvervägande af inhämtade upplysningar, stadgat dem, och det lider ej ringaste tvifvel, att Grefven, vid afskedet ifrån nämnde Verk, kan fägna sig öfver hela dervarande Embets- och Tjenstemanna-personalens saknad och tillgifvenhet.

— Den omständigheten, att Friherre C. H. Anckarsvärd, efter att hafva afklädt sig sin Riksdagsmanna-egenskap, erhållit en privat audience hos H. M. Konungen, äfvensom hos H. K. H. Kronprinsen, och derefter varit, jemte sin Friherrinna, befalld till middag på Hofvet, har försatt Hufvudstadens politici uti mycket bryderi. Med blixtens snabbhet utspridde sig det ryktet, hvilket med all sorgfällighet underställdes på vissa håll, att Frih. Anckarsvärd skulle med för-

Första numret af Minerva.

Askelöf och Hartmansdorff.

En politiker, mot hvilken Askelöf alltifrån början uppträdde oppositionellt, var Hartmansdorff.

Med denne hade Askelöf länge varit bekant; de hade haft »gemensamma vänner och gemensam umgängeskrets». Hartmansdorff hade ursprungligen tillhört riddarhusoppositionen, men redan på nyåret 1830 anade Askelöf i honom en kandidat till något högt ämbete och väntade sig att med första se honom taga i besittning »antingen uppfostringsverket för att där anbringa sina två raka linjer eller kammarverket för att få rum för några af sina krokiga».

När kort därefter spådomen gick i uppfyllelse och Hartmansdorff blef statssekreterare för ecklesiastikärenden, fann han i Svenska Minerva en bister kritiker, som till att börja med gycklade med hans kanslistil, men senare gick

honom närmare in på lifvet och betecknade honom såsom en af desse »män af bredden», som Jan Jansson skildrat, hvilkas »tafatthet, dåsighet och oefterrättlighet i förstånd och åsikter» äfven när de voro verksamme och outtröttlige i talande, skrifvande och arbetande, vore skadligare än rörelsepartiets öfverdrift. Att Askelöf tills vidare icke förändrade sitt omdöme om Hartmansdorff framgår af hans ord sex år senare, då Hartmansdorff som t. f. hofkansler fick säte i statsrådet. Han betecknade honom då såsom »den impopuläraste af alla ämbetsmän i Sveriges rike — ingen nämnd och ingen glömd — hvilket måhända kunde lämnas ur sikte, ifall han vore känd för någon ämbetsmannaskicklighet som gränsade till oumbärlighet, men han ansåges tillika för att med ett af de inskränktaste hufvuden förena den största seghet och envishet, hvilket måhända ville passera för fasthet och karaktärsstyrka». Man förstår, att detta omdöme om riddarhusets konservative ledare och den liberala präs-sens svurne fiende skulle hos denna präss väcka ett jubel, som blef för Svenska Minerva något besvärande.

Minerva fortsatte likväl angreppen på honom, och själf antecknade han i sin almanacka, att han var »betryckt af ovettet». År 1838 efterlyste exempelvis Minerva »herr v. Hartmansdorffs politiska kurage». Men 1841 förklarade Askelöf, att Hartmansdorff vid 1840—41 årens riksdag ställt sig på ett plan, där han minst af allt kunde finna emot sig Svenska Minerva, och att han där skötte det allmännas intressen rätt väl.

Askelöf och Wallin.

En annan framstående man, som var föremål för Minervas synnerliga ovilja, var J. O. Wallin. Det var gammal aversion mot »Struthio» sedan Polyfemstiden. Wallins medlande natur, som på olika områden hyllade juste milieu, var ej i Askelöfs smak, och då han år 1831 som medlem af riksbankens fullmäktige medgifvit Gustaf Hierta att återtaga sin på grund af bysättning inlämnade afskedsansökan från fullmäktigskapet, angreps han i Minerva. Sex år senare, efter att Wallin, mot hvad man förmodat, låtit öfvertala sig att mottaga ärkebiskopskräcklan, som Askelöf tillärnat sin gode vän, den konservative prästeståndsledaren, biskop af Wingård i Göteborg, blef han föremål för hätska anfall i Minerva. Särskildt väckte den lömska, III: 243 omtalade artikeln »Sixtus den femte», som var införd i N:o 43 af 1837 års årgång mycken och förvisso berättigad förtrytelse i vida kretsar.* Askelöf mottog äfven i striden mot Wallin inspirationer af dennes komminister, Dahlgren, kamraten från fosforistfejderna, hvilken ifrigt arbetat för Wingårds val.** Bl. a. gaf Dahlgren upp-

* Ett intyg om denna förtrytelse har jag i min ägo. En följd af Svenska Minervas olika årgångar, som jag besitter, är bunden i band med maroquinrygg utom årgången 1837, hvilken har en simpel kalfskinnsrygg; den forne ägaren har å pärmen skrifvit: »Innehåller smädelser mot ärkebiskop J. O. Wallin och är därför till bandet degraderadt», samt i margen vid N:o 43: »Gement. Här bestås nu intet maroquinband».

** Jmfr Fredlund: »Wallin, Dahlgren och Askelöf» i Studier tillägnade Karl Warburg på hans sextioårsdag, Sthlm 1912.

Digitized by Google

slag till en mycket elak, men också mycket kvick persifflage af den välbekanta Westmanno-Dalasång (»Vivant Westmannias samt Dalekarlias urfält och berg»), som Wallin tillägnat sina landsmän i Upsala. Under titeln »Tungusisk vitterhet» (i N:o 59) gycklade Askelöf kitsligt men ock mycket roligt med den Wallinska sångens ordval och meter. Här uppenbarade sig, för ovanlighetens skull, hans gamla polyfemiska håg för litterär polemik.

Det heter om denna dikt af Svea Rikes ärkebiskop, psalmbokens skapare, att »poemet väl tyckes skola passera för att vara skrifvet på svenska, men dels förekomma däruti här och där så många tungusiska och jakutiska ord och glosor, dels förhåller det sig därutinnan så, att de svenska orden blifvit belagda med en ömsom mongolisk, ömsom hottentottisk tonvikt, så att den som icke känner detta förhållande måste nödvändigt ettdera, antingen om han läser poemet efter verstakten, icke förstå hvad han läser eller ock om han lägger på orden deras svenska tonvikt föreställa sig, att han läser ett stycke uppblåst prosa, hvaraf han endast blir förlägen att igenfinna den prosaiska numern och meningen».

Med dessa angrepp, af hvilka uppsatsen om Sixtus tillhör det mest frånstötande i denna tids icke alltför sparsmakade polemik, hade man från konservativt håll kvitterat de vanvördiga Palmærska utfallen ett par år tidigare på parnassens båda andra stornamn och det utan att — såsom fallet var i fråga om Tegnér och Atterbom — vara utmanad af den angripne.

Minerva mot de liberale ledarne.

De liberale ledarne voro föremål för Askelöfs angrepp. Detta gällde först och främst Anckarsvärd, mot hvilken redan »Den objudne gästen» dragit i fejd både med löjets och allvarets vapen, och som äfven nu i Svenska Minerva fick kläda skott bl. a. i två längre mot honom riktade serier 1837 och 1843. Här ägnades ock en oblid kritik åt hans och Richerts representationsförslag, liksom åt de Richertska lagreformerna.

År 1839, under förberedelserna till riksdagen, möttes Svenska Minerva med Freja — där nu den gamle trätobrodern Argus-Johansson förde ordet — i täflan om att afslöja den förhatliga »koalitionen» och många elakheter sades om dess märkesmän, om Anckarsvärd, Hierta och de forna konservativa koalitionsmännen. Härvidlag kom Minerva t. o. m. att samverka med stridsmän på den yttersta vänsterns flygel som Sandström o. a.

Kom så 1840—41 årens stormiga riksdag, under hvilken mången pil sändes mot oppositionen, därvid t. o. m. Argus-Johansson medverkade i Minervas spalter. Äfven Geijer fick nu röna prof på Minervas stora misshag och hans hyllningsdikt till Anckarsvärd vid konstitutionsutskottets fest för denne blef föremål för spe och parodiering.

Mot de nye ministrar, som under Karl Johans senare år insattes i regeringen och som ansågos stå koalitionen nära — som Posse, Törnebladh, Staël von Holstein, O. I. Fåhræus, Grubbe m. fl. — var Minerva mycket onådig.

Digitized by Google

Det berättas att Karl Johan, som satte mycket värde på Askelöf, lät en af sina adjutanter framföra till honom konungens önskan att han måtte behandla dem, som sutto vid konungens rådsbord, mera skonsamt, men att adjutanten af den myndige redaktören fick det besked: »Hälsa kungen att den saken förstår jag bättre än han».

Minerva och tryckfriheten.

Askelöfs ställning till tryckfriheten hade betydligt ändrats, sedan han i Lifvet och döden var bekymrad öfver dess trånga villkor här hemma. Ännu i Den objudne gästen bekämpade han indragningsmakten men i Svenska Minerva visade han föga ömhet om det fria ordet, utan understödde här som oftast regeringens åtgärder i fråga om indragning och kräfde t. o. m. nya.

Men däremot fann Askelöf skäl att klandra höga vederbörande i fråga om Crusenstolpemålet. Han insåg klart, att de »haft från början icke blott orätt utan äfven misstagit sig, hvilket efter Talleyrands lära är oförlåtligare än att hafva orätt, och således gifvit i all oskuld och emot sin vilja anledning till allt hvad som skett». Men han försvarade hofrättens och aktors val af jurymän — icke lagfarne män, som till god del stodo hofvet nära — ett försvar, som t. o. m. framkallade följande utbrott af den konservative Brinkman: »Må Gud förlåta Minerva — jag kan det ej — att hon genom blotta införandet i sitt blad gifvit ett slags sanktion åt så nedriga och gemena grundsatser, för att väga mina ord».

Egendomligt nog var det en gång allvarligt på tal — att indraga Svenska Minerva. Åtminstone antecknar Hartmansdorff i sin almanacka den 6 juli 1838 — efter det Minerva efterlyst hans politiska kurage att han i statsrådet »satt i fråga att indraga Minerva», men att man stannade vid tilltal mot Dagligt Allehanda. Det skulle eljes varit en ironisk lek af Nemesis om Minerva fallit för indragningsmakten!

Under den uppseendeväckande »Strauss-striden» 1841 med anledning af det på Hiertas förlag utgifna sammandraget af Strauss' bekanta skrift intog Minerva en tillbakadragen hållning, betecknande åtalet såsom den oklokaste åtgärd sedan 1838 års tryckfrihetsåtal mot Crusenstolpe.

Det må i detta sammanhang nämnas att Askelöf i religionsfrihetsspörsmål trots sin ortodoxi stundom intog en öfverraskande fri ståndpunkt; han uttalade sig emot trakasserierna mot metodisterna (1838, med udd mot Wallins uttalande i Stockholms konsistorium), förde med anledning af den liberale Thomanders motion om förbud för protestanter att bevista katolsk eller judisk gudstjänst, »samvetsfrihetens» talan och ogillade excesserna mot Scott. Med mycken skärpa angrep han däremot Almquists »tankar om aposteln Paulus» i Törnrosens bok och i Aftonbladet.

Efter 1844.

Redan 1841 hade Askelöf haft för afsikt att draga sig tillbaka från publiciteten och hade då inlämnat ansökan om erhållande af postkontoret i Norrköping, men af någon anledning återtog han ansökningen. Hans publicistiska lifaktighet tyckes något hafva mattats och han mottog nu gärna hjälp af andra pennor, särskildt Johansson, Brinkman o. fl.

Efter tronskiftet 1844 finner man, som redan antydt, Svenska Minerva i oppositionen.

Digitized by Google

Hon uttrycker misshag med konungens åtgärder i arfsrättsreformen och strafflagsreformen o. a., och antyder på tal om lika arfsrätten att »i den Richertska lagstiftningen ligger under filantropisk larv en tendens att träda den enligt svensk statsrätt bestående äganderätten för nära». De nya sträfvandena för en representationsreform bl. a. i representationskommittén bekämpas ifrigt och »professor Boströms tankar om representationsrätten» åberopas med sympati.

I motsats till de hyllningar, som flerstädes kommo den nye konungen till del, sökte Minerva på vissa märkesdagar t. ex. Karlsdagen — »dagen för svenska hjältar» — erinra om att »den gamla tiden ej var förgången» och ifrågasätta om det närvarande finge någon framtid. Och med en viss skadeglädje annoterades den kritik af det nya systemet som yppades från vänster, t. ex. i Lindebergs »Två år af konung Oskars regering». Under striden mellan Fryxell och Geijer stod Minerva, som förut nämnts, på den förres sida och meddelade bl. a. Fryxells långa svar på Bergfalks inlägg i Frey.

Minerva i utrikespolitiken.

I utrikespolitiska frågor yttrade sig Askelöf med sakkännedom, men mycket partiskt.

Vän af den ordning som genomförts å Wienerkongressen, var han en afgjord motståndare till julirevolutionen, till den belgiska resningen och självständighetsförklaringen — med hvilken han utförligt sysselsatte sig — och till det polska upproret (han ansåg att det var Polen och icke Ryssland, som hade alla fördelar af båda rikenas förening). Aftonbladet påstod ock att han förde en »käringträta» mot Frankrikes, Belgiens och Polens folk. Han skylldes också för ryska sympatier och uppmanades ändra tidningens namn till »Ryska Minerva»; i en karrikatyr läses tidningens namn med ryska bokstäfver. Gifvetvis gillade han Karl Johans politik om samförstånd med Ryssland, och elaka tungor anspelade på direkta inspirationer från ryske ministern Suchtelen, som var hans intime umgängesvän.

Till den skandinaviska rörelsen stod Askelöf mäkta ovillig. Han ställde sig afvog mot försöken att inblanda politik i det glada gästbesöket i Upsala 1843 eller, som han skref, att »så ogräs i studenthafran». Och med anledning af »vängåfvan af Slesvig» som berörts i ett danskt skåltal i Stockholm, framkastade han vitzen »Timeo Danaos et dona ferentes». Hans gamle ungdomsvän Atterboms inlägg i den skandinaviska frågan 1844 fann han föga opportunt och skämtade med att hans broschyr förskaffat honom af Aftonbladet »absolution för hittills begångna synder». Minerva underströk farorna för Sverige och Norge af en union med Danmark; de skulle därigenom indragas i nästan hvartenda kontinentalkrig och nödgas offra folk och penningar för att »utföra det omöjliga, nämligen Danmarks försvar vid Eiderfloden eller något längre upp i norr».

Minerva och de andra tidningarna.

Hvad angår Svenska Minervas polemik med kamraterna i prässen, var det till en början mest »Nya Argus» (Johansson) och Medborgaren (Gustaf Hierta), med hvilka han sysslade.

Den förre behandlades med en viss égard på grund af gamla förbindelser. Det hette t. ex. 1830, att »oafsedt den fundamentala falskheten af hans satser, Argus likväl onekligen hade i detaljerna af deras genomdrifvande mer klarsynthet och eftertanke än de synas vilja medgifva som försmå hans biträde» (pik åt Anckarsvärd m. fl.); året därpå förklarades Argus »röja mer förstånd och talang, då han vill använda dem, än de öfriga liberala bröderna tillsamman-

Digitized by Google

tagna». Men det roade Minerva att retas med Johansson, påvisa hans svagheter och framför allt gäckas med hans ekonomiska beroende af fabriksintresset som Askelöf (hvilken liksom Schwerin närmast var agrar) åtminstone den tiden bekämpade. Elakt nog liknade han sin gamle vän Argus vid Caliban i »Stormen», som var lycksalig, då han funnit en ny husbonde:

»Ban — Ban — Ca — Caliban
Has a new master — Get a new man».

Till sist fick Johansson ännu en herre — det var Askelöf själf. Men det var sedan de år 1839 stått vid hvarandras sida i striden om den s. k. »koalitionen».*

Sina egentliga trätobröder fann Minerva i Aftonbladet och Dagligt Allehanda.

Den förra betraktades till en början af Askelöf mycket öfverlägset såsom en »quantité négligeable» och det dröjde något innan Minerva »lade sitt kort» hos Aftonbladet.

»Så länge icke styfvare bjässar sällade sig till Aftonbladet och Medborgaren» hade det ingen fara, menade Minerva under den första tiden.

Emellertid visade Aftonbladet en obehaglig näsvishet mot »tant Minerva», som beklagade, att hon nödgades sysselsätta sig med sin »oafbaslige nevö», hvilken ådagalagt benägenhet att tillväxa både i format och spridning. Allt som tiden gick blef därför ock Aftonbladet hufvudmotståndaren och Askelöf riktade mest i hvarje nummer hugg mot sin slagfärdige antagonist, hvilken gick under olika öknamn »Münchhausen», »Hornufven», »Storhärtigen»**, »Sjuhöfdingen» o. s. v.

Elakt nog anmärker Minerva en gång — i anledning af att Aftonbladet stafvade Hans Järtas namn med dess ursprungliga lydelse »Hierta» —, att liksom forntiden tillade skalderna siarförmågan, så vore det nu klart, hvarför herr Järta redan 30 år före Aftonbladets födelse utbytte ett ärfdt namn mot det han sedan gjort så berömdt. Angreppen på Aftonbladet och Hierta kulminerade under den stora koalitionsstriden år 1839, då tidningen äfven tog Aftonbladets motståndare från vänster — Theodor Sandström m. fl. — i sitt hägn. Äfven Hiertas mera neutrala företag som Läsebiblioteket och Lördagsmagasinet blefvo föremål för delvis mycket orättvisa angrepp och slogos ihop med Aftonbladet (»Sådana uselheter som Aftonbladet, Lördagsmagasinet och Läsebiblioteket, genom hvilka all verklig litteratur hotas att gå under»).

---

* Ett roligt epigram, som skildrar Argus' hopgyttrade stil mot slutet af tidningens tillvaro, läses i Minerva i nov. 1835: »Sammandrag af Argi' sista onsdagsnummer»:

Svenska hofvet, Sultan Mahmud, Carlos och Don Miguel se'n
Ja vårt hof, Don Carlos, Mahmud, och Don Miguel omigen
Gubbar, viljor, taburettjakt, Cronhielm, liberal jargong,
De habila, de servila, baron Klingspor, än en gång
Statsmän utan skuggor, matthet, undanskuffningar, Nåväl?
Deduceras till den mest kompletta evidens, min själ.
Juste-Milieu, kongreganister, Ludvig Filip, mouvemeng
Punkt! Men nästa nummer får ni omigen en slik harang.

** Dessa båda öknamn åsyfta ett öfversättningsfel i Aftonbladet, där »Grand-Duc», hvilket som fågelnamn användes om ett slags ufvar, öfversatts med »Storhärtig».

Digitized by Google

Den andra liberala tidningen — Dagligt Allehanda — behandlades legert. Dess utgifvare Dalman hade redan som redaktör af Mimer varit föremål för Askelöfs speord. Från detta redaktörskap fick han ju af Minerva öknamnet »Lilla Cousin», hvilket som nämndt hade en dubbelmening; senare aflöstes detta af andra binamn, som »Lilla Notenius» (förmodligen åsyftande Dalmans musikkärlek), »Lilla Amandus» o. a. Särskildt roade det Askelöf att reta Dalman med att han vore ett osjälfständigt appendix till Aftonbladet.

Med Statstidningen, som uppsatts såsom regeringsorgan, men inspirerades af en annan fraktion inom regeringen än den han stod nära, och som hade hans gamle antagonist Wallmark till utgifvare, skiftade Askelöf då och då hugg och röjde härvidlag större häftighet än då det gällde motståndarne till vänster. Han yttrade t. ex. 1835 i en polemik, att »det icke bekymrar Svenska Minerva det ringaste huru det kommer att gå med Statstidningen, med allt det bedröfliga eller rättare sagdt eländiga, som däruti dagligen ser ljuset och med de personer, hvilka af detta elände representeras; vi för vår del arbeta för Svenska idéer i detta samhälles politiska lif och däribland i främsta rummet för Konungamaktens hälgd och anseende, det hafva vi gjort hittills och kunna göra det hädanefter ensamme».

Äfven med Svenska Biet förde Minerva stundom polemik, icke utan skärpa, och tidningen var angelägen att accentuera sin självständighet i förhållande till det slags konservatism som Svenska Biet representerade; hon ville ej slås samman med den »konservativa präss», som ej blott konserverade inom stat och samhälle hvad som lefde och stode på rot utan t. o. m. »balsamerade lik» för att uppskjuta förruttnelsen någon tid. Därtill ville Minerva ej lämna sitt biträde. Däremot syntes Biets hållning under 1841, sedan ministären omorganiserats, Minerva alltför spak och det antyddes, att de som ägde inflytande på bladets ledning (Beskow?) ådagalade en viss skygghet. Å andra sidan klandrades dess alltför stora ifver under Strauss-striden.

Å vissa håll skilde man Minerva från öfriga »goda, godare och godaste tidningar», och Palmær tillämpade (i Östg. Corr. 1839) på hennes förhållande till den monarkiska principen Fredmans 54:de epistel:

»Hon är en änka till den tappre bussen
Men de andra äro hela skjussen
.·. Mångelskor .·.
Hemma båd' på Söder och på Norr.»

Minervas allmänna karaktär.

Svenska Minerva var ingen nyhetstidning och hade icke på långa vägar ett så mångsidigt innehåll som exempelvis Aftonbladet, Dagligt Allehanda eller Svenska Biet. Den kallade sig ock gärna »en liten tidning» i jämförelse med »de stora» — men i allt fall hade »Gamla Fröken med egiden» en nog så stark självkänsla och visste med sig, att hon trots mindre uppmuntran från den stora publiken kunde mäta sig med sina vedersakare i inflytande på dem som bestämde. I en uppsats 1834, då hon stod på väg att från halfveckotidning blifva hvarannandagsblad, anmärkte Svenska Minerva, att ett blad som utkomme endast två gånger i veckan blott till namnet vore en tidning men i själfva verket en veckoskrift och icke kunde inlåta sig på samma bana med dag-

Digitized by Google

bladen, som meddelade »allt hvad allmänheten förmodades söka». Det kan ifrågasättas, hvarför Askelöf, som dock utomlands haft tillfälle iakttaga betydelsen af en mera allsidig tidning, icke lät sin Minerva, som dock var tidigare ute än Aftonbladet, få en liknande karaktär. Det berodde nog delvis på en svaghet i hans naturell.

Han var en goddagspilt som icke underkastade sig större möda än behöfligt, och som icke gärna offrade sitt välbefinnande för sitt författarskap. Redan 1812 skrifver Hammarsköld till Palmblad, då fråga är om en litterär tidning, att den borde utgifvas i Stockholm för att få någonting väsentligt gjordt af Askelöf, hvars kraft dock kunde uträtta så mycket. »Du vet att han nödvändigt måste ha sättargossen inom dörren innan han kan förmå sig att gripa till pennan. Och hälst är detta fallet i det sällskap af 'Svirebrödre', för att tala med Baggesen, i hvilket han nu vistas.»

Tegnér, som numera satte så högt värde på den forne polyfemisten, hemställde 1835 till Agardh, då fråga var om en större konservativ tidning, huruvida utan Askelöf något varaktigare företag kunde påtänkas i ifrågavarande väg, men tillade, att han insåge, att denne icke torde passa till hufvudredaktör, en befattning som han väl dessutom ej kunde åtaga sig.

Det passade Askelöf bäst att utgifva ett mindre blad med bidrag från goda vänner, där han, när lynnet kom på, kunde få säga ett starkt eller bäskt ord i dagens frågor. Till ledare för en tidning i större mått lämpade han sig icke, och han åsyftade mindre att påverka en större läsekrets än ett fåtal af de mera inflytelserike, främst inom ämbetsmannavärlden, där hans ord verkade med mycken tyngd trots deras lätta form.

I konservativa kretsar ägde Minerva svurne beundrare — dock kanske mindre bland de egentlige handlande politikerna än bland de kritiske åskådarne, till hvilka Askelöf själf i grunden hörde. Man föredrog mångenstädes i dessa kretsar Svenska Minerva framför de regelrätta konservativa organen.

Så tackade den urkonservative Rääf Askelöf år 1842 för hvarje glad stund som hans tidning gifvit honom; han njöt den som en läckerhet ofvanpå det onda Biet och den pompöst tråkiga Statstidningen.

Tegnérs höga uppskattande af Askelöfs skriftställarskap är bekant. Ursprungligen — 1810 — hade han försmädligt omtalat honom som »en paskillant», men tiderna hade ändrats. Hans förmånliga omdöme om Den objudne gästen i samtal med Dahlgren är ofvan anfördt och 1830 gaf han Askelöf det goda rådet att ej göra Minerva för lärd utan låta den tala dagens språk.

Tegnér blef allt som åren gingo alltmer belåten med den forne polyfemisten. Han fann honom 1832 vara »utan jämförelse vår bästa, kanske vår

Digitized by Google

enda publicist» och tillade, att han bl. a. hade äfven den fördelen, att han merendels visste något i den sak, hvarom han skrefve. Men ännu fanns det »politiska arkaismer», som Tegnér icke kunde gilla; som gammal ryssfiende och hatare af heliga alliansen ansåg Tegnér, att Askelöf skulle »bättre, nämligen i tidningsväg ha understödt polackerna och alldeles uppgifva de infama Bourbonerna».

Ett par år senare, 1834, skref Tegnér till Agardh — Askelöfs gamle vän — och talade om möjligheten af dennes inval i akademien; han sade sig bestämdt inklinerad för honom som den värdigaste. Utom Askelöfs förträffliga stil har tydligen också den tanken tilltalat Tegnér, att man därmed kunde förarga »den skrifvande pöbeln». Men förslaget strandade på Beskows betänkligheter mot att välja en »publicist» och »advokat», ehuru ju både publicisten Kellgren och f. d. advokaten Järta tillhört den akademiska runden. Senare vållade gifvetvis Askelöfs skandalösa angrepp på Wallin, att »akademiens hjärtan vändes från honom».*

Helt annorlunda än Tegnér dömde en konservativ som Hans Järta om Askelöf och sparade, sin vana trogen, icke på starka ord. Så skref han 1842 till Beskow med anledning af ett elakt angrepp på Svenska akademien och dess medlemspensioner, som utgingo ur statstidningsarrendet; »Minerva har föga anseende... Askelöf är en skurk, hvadan jag också alltid sorgfälligt undvikit all bekantskap med honom. Det är ej den gamle Polyfem, som nu rusat fram, utan spekulanten på en stats- eller bättre salarierad tidning. Akademiens privilegium ville han komma åt. Jämte sin skurkaktighet är han ytterst egenkär och den mest varsamma anmärkning mot honom retar till ytterligare och mera skickligt utförda angrepp, hvilka sedermera aldrig upphöra. Det tysta föraktet senterar han och det bestraffar bäst hans oförskämdhet» (Sv. akad:s arkiv).

Tegnérs höga uppskattning af Askelöfs stilistiska förtjänster delades äfven af dennes motståndare, ehuru det äfven kunde hända Askelöf att låta undfalla sig en groda, såsom då han skref, att han umgicks »på vördnadsfull fot» med Suchtelen, något som sedan i oändlighet gaf anledning till »gliringar».

Utom de svagheter, som sammanhängde med hans oförmåga att leda ett större företag och hans bekvämlighet företedde hans publicistik äfven andra brister. Man saknar i hans uppsatser den varma ton, som klingar hos flere andra tidens publicister å ömse

* En försmädlig artikel i Minerva efter det stora tremansinvalet 1837 (N:o 116) röjer märkbart dåligt lynne, hvilken orsaken nu må ha varit.

Sedan akademien »så där tämligen klarat sina leder från excellenser och blå band» kommer den att reduceras till det anseende som de stora talangerne, hvilka icke äro så öfverdådigt många, kunna förläna åt de medelmåttiga som sitta omkring dem, det komme att blifva ett litet sällskap som alla andra, t. ex. såsom Auroraorden, Redliga förbundet, Vänskapsbröderna, på sin höjd som Sällskapet Pro Patria med den enda skillnad, att man i dessa betalar inträdesafgifter, hvaremot man i Svenska akademien får ett plåtstycke hvar gång man träder inom dörren och några fler därest andra ledamöter uteblifva äfvensom man på senare stället kan få några hundra riksdaler mer eller mindre af de blodspänningar Regeringen erlägger till Akademien för det den icke redigerar Statstidningen».

Digitized by Google

sidor, som trots all lekfullhet och ironi ej sällan bryter fram i Aftonbladet och som på andra håll t. o. m. stundom slår öfver till patetisk deklamation.

En författare i Aftonbladet (1834) yttrar, att »Minerva tagit sitt namn med mycket skäl från den Gudinna, hvilken de gamle tillade mycket hufvud men intet hjärta, hon är icke generad af entusiasm»; sådana barnsjukdomar har hon vuxit ifrån; »hennes spetsiga och hjärtlöst kvicka framställningar à la Gentz, Blackwood, Genoude och Pilat blifva slutligen enformiga och tröttande».

Det ligger utan tvifvel åtskillig sanning i denna kritik. Askelöf, som ursprungligen varit en nydaningsman, hade blifvit målsman för ren stagnation, låt vara att han sade sig ej vilja »balsamera lik». Detta återverkade på hans framställning. Han var framför allt den negative betraktaren som gycklade med alla »viljor» — de måtte nu vara konservativa eller liberala. Askelöf beklagade visserligen en gång — 1834 — att tidernas skick medförde, att tidningen indroges i så mycket polemik i ämnen, om hvilka man annorstädes blifvit ense, så att föga rådrum blefve för bearbetande af »positiva» saker. Men den negativa polemiken var dock nätt opp otvifvelaktigt Svenska Minervas lifsluft, äfven om tidningen icke — som Sturzen-Becker säger — ägnade sig »för stora kampanjer eller afgörande slag». Askelöf var framför allt en skicklig fäktare, som förstod parera en stöt. Tung och okostlig lär hans yttre människa tett sig, men som publicist förde han en lätt penna och hade alltsedan Polyfems tider fallenhet för kvickt skämt. Emellertid bibehöll han från dessa fejder smaken för öknamn; motståndarne presenterades under icke alltid så värst kvicka benämningar. Askelöf försvarade en gång ($^{7}/_{12}$ 1837) användandet af »de symboliska benämningarna» såsom för den litterära polemiken alldeles tillräckligt betecknande i st. f. att nämna de borgerliga namnen. I det hela verkade emellertid den Askelöfska öknamnspolemiken — så rolig den till en början föreföll — i längden tröttande och han har obestridligen sin stora andel i den mindre goda ton, hvilken präglade båda sidornas svenska präss under 1830—40-talen, äfven om han, liksom Hierta, för det mesta bibehöll sitt goda humör. Det var ock godt om rent personliga utfall i Minerva; de gengäldades med anspelningar på Askelöfs korpulens och hans håg för vällefnad.

Askelöf stod i förbindelse med många framstående män. Kännedomen om hans sidoinflytande förorsakade, att man uppsökte honom för att vinna hans förord på högre ort, men efter 8 mars 1844 upphörde tilloppet, hvilket vållade en viss bitterhet hos den fordom inflytelserike publicisten. I sin ungkarlsvå-

Digitized by Google

ning förde han ett fint hus och såg många förnämiteter vid sitt kulinariskt berömda bord, som sköttes af mamsell Gustafva Björklund — sin tids Kajsa Warg — i hvars »Kokbok för husmödrar» Minervas redaktör till äfventyrs haft ett finger med, hälst han intresserade sig väl så mycket för en »vol au vent» eller en »macédoine glacée» som för en statsverksproposition eller ett tullbetänkande och kanske t. o. m. satte mer värde på att få beröm för en »lutfisksås» än för en elak artikel i Minerva.

Medarbetare i Minerva.

Bland medarbetare i Svenska Minerva är först att nämna Askelöfs gamle vän **Klas Livijn**, som ju redan stått honom bi i Den objudne gästen.

Under de första åren af Minervas tillvaro var hans medverkan mindre märkbar; han sysslade då med sin kvicka, högst originella politiska skrift »Om ministère och opposition af Jan Jansson», där han under en odalmans mask drog i fejd framför allt mot den liberala oppositionen och dess anhängare och härvid framträdde såsom en »aristokratfördömare» både för forntid och samtid. Han fortsatte sedan sitt politiska skriftställeri i Svenska Minerva; sålunda i de mot Adlersparre riktade »Bref om tryckfriheten» (1832). I en rad artiklar mot kapten Lindeberg anser sig Mortensen återfinna hans penna; vidare härröra från honom den märkliga följden »rapsodier» om riksdagen år 1834, där liberalismens öfverdrifter, framför allt Petrés uppträdande gisslades (en artikelserie, som emellertid Hans Järta i bref till Beskow bedömde hårdt: »i lögnaktighet öfverträffande och i gemenhet jämngod med de sämsta i Aftonbladet»); de fortsattes af några bref till Petré; ur Livijns penna flöto likaledes en del af de artiklar »Tryck- och tankefel med den liberala prässen», som särskildt sysslade med Aftonbladet. Senare minskades hans bidrag men af honom var bl. a. den uppsats, i hvilken Svenska Minerva ville förneka Aftonbladets ansvarige utgifvare notarien Olander att, sedan han dömts till fästningsstraff för en uppsats, fortfarande fungera som utgifvare, hvilket med allt skäl framhållits som ett egendomligt intyg om huru långt tryckfrihetens varme försvarare och indragningsmaktens fiende avancerat åt höger. Under sina sista år torde Livijn företrädesvis ha lämnat uppsatser om fångvård eller i juridik; ännu kort före sin död 1844 sände han dock bladet några strödda reflexioner i politiska ämnen.

Ungefär vid denna tid mottog Askelöf icke få bidrag till sitt blad från en finskuren penna af äldre årgång. Det var ingen annan än Brinkman, som efter konung Oskars tronbestigning sände sin umgängesvän ett tjugotal artiklar riktade mot några den nya regeringens åtgärder, särskildt konung Oskars beslut om lika arfsrätten, envoyén Palmstiernas återkallande och ecklesiastikministern Silfverstolpes uppträdande. Härvidlag polemiserade Brinkman företrädesvis mot Dagligt Allehanda, som han behandlade med förnäm öfverlägsenhet, under det Aftonbladet mera betraktades såsom jämnbördig motståndare.

En tredje kraft hade under 1840-talet trädt till Askelöfs hjälp. Det var hans gamle motståndare Johan Johansson.

Denne hade redan under 1830-talets sista år — särskildt under »koalitionsstriden» — alltmer förenats med Minerva i hat till gemensamme fiender. Och

Digitized by Google

med år 1841 blef han rent af medarbetare i Askelöfs blad. Lilliecronas dagbok omtalar t. ex. i maj detta år, att »Johansson skrifvit de båda sista numren af Minerva från början till slut, så att Askelöf fått ostörd äta nära på en hel vecka utan att plågas af manuskript». Samtidigt konstaterar Johanssons gamla organ Freja, att »försoning» inträdt mellan Askelöf och Johansson; att man i stället för Minervas vanliga låt hör en välkänd stentorsstämma, att liksom förr på mytens af seklerna helgade betesmarker, Argus vaktade Jupiters ko, vaktar nu Argus Minervas uggla. O, Brutus, Brutus, hvi har du gjort oss detta?»

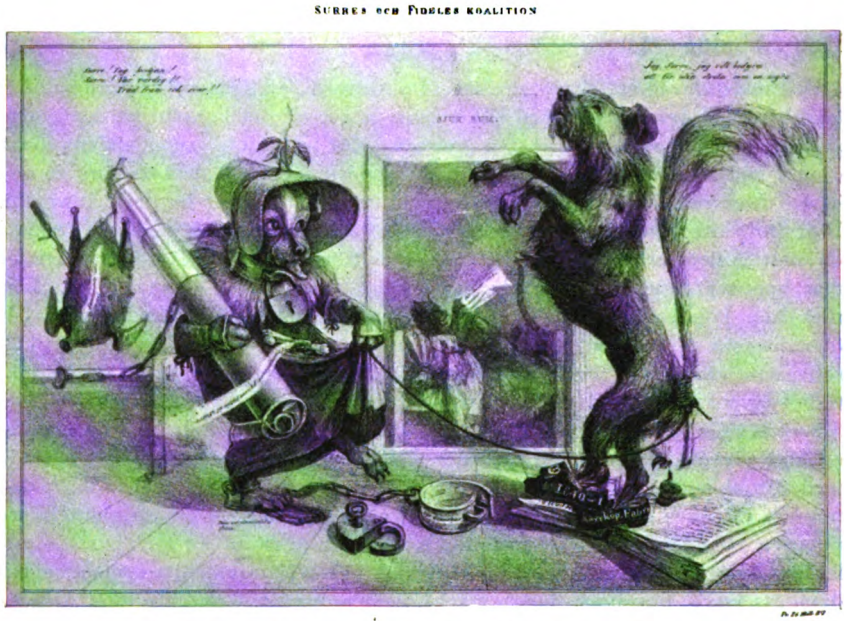

Karrikatyr af F. Tollin åsyftande Johanssons (Surres) och Askelöfs (Fidèles) försoning och samverkan.

Väl sökte Minerva och Johansson låtsa som om det vore ett falskt rykte, men anonymiteten kunde icke i längden bevaras. Och då 1845 »Den konstitutionelle», Johanssons sista självständiga företag, upphört, och han åter stod ledig på torget, öfverlämnade Askelöf, som blifvit sjuklig, så småningom till honom redaktionsbestyren. Så gick ändock till sist Livijns spådom i uppfyllelse om samarbete mellan Askelöf och »Kardborren». Huru denne uppfattade sin myndighet öfver tidningen, framgår af ett odagtecknadt bref från honom till Askelöf, där han förklarar, att han nödgas sätta »Insändt» öfver en som det tyckes af Askelöf själf inlämnad artikel om »tysk ultrapolitik», enär Johansson ogillade dess tendens och han nu toges för hufvudet för allt hvad i Minerva infördes!

Askelöfs gamle vän från »Gröna Rutan» och andra lag, Karl Fredrik Dahlgren sände honom stundom bidrag, företrädesvis dikter, men äfven prosastycken. Men han klagade i bref till Askelöf öfver Minervas nog starka rojalism.

Digitized by Google

Till dessa sällade sig en hel rad »frivillige» medarbetare, företrädesvis å samhällets höjder, som insände artiklar, i hvilka det kunde hända, att en något högtrafvande fraseologi bröt af mot Askelöfs rättframt borgerliga stil. Som oftast nöjde de sig med att sända uppgifter, notiser, anvisningar, utdrag ur utländsk präss o. s. v., som de lämnade åt Askelöfs kända penna att forma till en njutbar artikel. Man finner i Askelöfs korrespondens en hel rad af dylika bidragare med lysande namn, exempelvis Magnus Brahe, som 1839 skref från Kristiania och skildrade stämningen där som »afundsvärdt god» och gladde sig att få »återse Askelöf och höra hans tankar i de många viktiga frågor vi hafva att orda om»; Beskow, som lämnade enstaka bidrag före Biets tillkomst (exempelvis år 1839 en »Märkelig attrapp» med ett icke alltför kvickt poem mot hans gamle antagonist »Farbror Mårten»-Lindeberg), Magnus Björnstjerna, Anders Fryxell, Heurlin, Kullberg, Nerman, af Nordin, J. H. Schröder (en rätt flitig meddelare), D. v. Schultzenheim, Wetterstedt och Åkerhielm — som man finner många af de konservatives mest lysande namn.

* * *

Crusenstolpe.

Ett stort namn, men allt annat än en stor personlighet inom publicistiken under 1830—60-talen var **Magnus Jakob Crusenstolpe,** tidens kanske mest läste politiske skriftställare.

Han var född i Jönköping den 11 mars 1795 och hade oppositionellt påbrå. Farfadern, Magnus Corin, god vän och bekant med Pechlin, hvars åsikter han torde delat, blef assessor i Göta hofrätt 1766, adlades till Crusenstolpe i frihetstidens sista skede, men råkade i onåd hos Gustaf III och blef, som det påstods på grund af dennes direkta ingripande, åtalad för ämbetsfel och afsatt. Han lifnärde sig sedan som advokat och var en svuren antirojalist. Hans son blef likaledes assessor och slutligen vice hofrättspresident. Sonsonens bana skulle bli densamma som fars och farfars. Han vistades som skolyngling i en pension i Stockholm, där bl. a. biblioteksamanuensen Ödmann, som tillhörde den polyfemistiska »Spelunkan», var hans lärare och riktade hans håg till skriftställeri; studerade från 1811 i Lund, där han räknades till »gräddan». Hans läggning var då närmast konservativ och betecknande är att den sjuttonårige studenten antecknade i sin dagbok att K. M:ts proposition rörande tryckfrihetens inskränkning (indragningsmakten) vore nödvändig och att »erfarenheten öfvertygade om att en oinskränkt tryckfrihet vore högst skadlig i Sverige». Han aflade 1814 examen för Holmbergsson, som påstås ha förklarat att han aldrig gåfve annat betyg än laudatur åt personer af Crusenstolpes begåfning och — rang, ty »det vore meningen att sådana skulle dominera samhället». Med den profetian gick han ut i världen. Och fastän han år 1821 utgaf några obetydliga småberättelser (senare omtryckta under titeln *Första fjetet på skriftställarebanan*), pekade dock afgjordt hans första verksamhetsår åt en framtid på den juridiska

Digitized by Google

vägen. Han satt ting i Skaraborgs län, gjorde sig fördelaktigt känd af den framstående juristen Kasper Ehrenborg, som under Georg Adlersparres indolens var t. f. landshöfding i länet, och blef själf vid 26 års ålder t. f landssekreterare samt fäste vid denna tid för första gången vid sig Karl Johans uppmärksamhet genom en skrift om magasinsdirektionens och järnkontorets olika inverkan på Sveriges båda modernäringar. Då Ehrenborg 1823 blef justitieombudsman, utsåg han Crusenstolpe till sin sekreterare, men en månad senare var Ehrenborg död och Crusenstolpe fick afgå; han fortsatte då på domarebanan och blef 1825 utnämnd till assessor i Svea hofrätt. Vid denna tid kom han ock i nåd hos Karl Johan, som fann behag i hans väsende, hans belefvenhet, hans färdighet att tala franska; drottning Désirée lär ju ock ha påstått, att han var »den vackraste karl i Sverige, den mörke mannen, som icke begagnade linne i halsduken». Det är icke omöjligt att Crusenstolpe öfverskattat Karl Johans smickrande ord om hans person. Som Svensén anmärkt hade konungen sydfransmannens benägenhet att öfverdrifva uttryck både för beundran och klander och kunde i ögonblickets hänförelse förklara en man för sin bäste vän i tid och evighet för att nästa dag ha glömt alltsammans. Crusenstolpe var bland dem som missräknade sig på dessa uttryck.

Emellertid hade Crusenstolpe börjat deltaga i politiken; vid 1823 års riksmöte, då han äfven var anställd i kansliet, stod han visserligen i skymundan och påstods t. o. m. ha utdelat ministeriella listor, men vid 1828—30 års riksdag var han en af de flitigaste talarne, tillhörde den s. k. »Anckarsvärdska klubben» och utgaf tillsammans med Hierta en »Riksdagstidning», samt ansågs vara »oppositionens tamburmajor». Mot riksdagens slut närmade han sig likväl allt mera den Braheska regimen och synes ha hoppats att på denna väg finna lyckan, kanske t. o. m. en statsrådstaburett. Han understödde ett af Brahes militära förslag i strid mot sina vänner i oppositionen. Mycket betecknande är en liten epistel från Lars Hierta till Crusenstolpe, i hvilken han kräfver sin kompanjon på bidrag till deras gemensamma företag, Riksdagstidningen, för att ej narra publiken: »Tre särskilda pojkar hafva sökt dig på alla möjliga ställen: på Riddarhuset, hos Askelöf, i grefve Brahes antichambre, och till och med hemma.»

Crusenstolpe lade som redan omtaladt ännu i september detta år råd med Hierta om det tillärnade Aftonbladet i hvilket han skulle ingå som parthafvare. Men »bländad af höjdernas irrsken och ännu obekant med nonvalören af purpurns fagra ord», hade Crusenstolpe — som han själf senare skref — »dårats af skuggan» och uppsagt öfverenskommelsen med Hierta »i lättsinnigt förlitande på ridderliga förespeglingar». »Man måste existera», lär han svarat Hierta, då denne uttryckte sin förvåning. Han var vunnen af motsidan. Redan i augusti hade han — vederbörande till behag — utgifvit en ovänlig granskning af det Anckarsvärd-Richertska representationsförslaget som regeringen önskade dräpt.

»Fädernes-landet».

Den 1 december utkom första numret af *Fädreneslandet*, som började en vecka tidigare än Aftonbladet. Kort därefter erhöll Crusenstolpe ledighet från sin tjänstgöring i hofrätten hvarom Aftonbladet spetsigt uttryckte »den förhoppningen att det skett till Fädreneslandets bästa». Tidningen, som utkom först fyra, sedan tre, slutligen två gånger i veckan, var organ för den Braheska kamarillan och ansågs uppsatt för att motverka Svenska Minerva, som

Digitized by Google

Assessor Arrhenstolpe har, medelst sin hustru, som,
i anledning af sin moders iråkade sjukdom,
på några dagar vistas i staden, auktoriserat
oss offentligen förklara; att den framställ-

Digitized by Google

förmenades representera en annan flygel af de styrande. Den lyckades ej vinna spridning och upphörde redan i april 1833. Crusenstolpe hade ännu icke grepp på läsekretsen; i hvarje fall passade han ej att vara »inspirerad» skribent. Därtill kom att han ej hade förmåga att redigera en tidning. Fäderneslandet saknade aktualitet, nyheterna voro ofta gamla, artiklarne tröga och för att få spaltfyllnad grep Crusenstolpe till den vanliga metoden att öfversätta mer eller mindre intressanta bitar ur de franska tidningarnas kuriositetsafdelning. Med ett icke alltför kvickt anagram omdöptes

M. J. Crusenstolpe.
Efter gravyr från fängelsetiden.

tidningen i Aftonbladet — förmodligen af Möller — från »Fäderneslandet» till »Fanderseländet».

Det är högst egendomligt med tanken på Crusenstolpes senare verksamhet att läsa en del uttalanden i Fäderneslandet. Exempelvis riktar han i ett af tidningens första nummer ett angrepp mot prässen såsom uttryck för den allmänna opinionen. Han betecknar »journalismen» som en samhällsmakt »som småningom och obemärkt bildat sig, slugare i beräkning, vådligare i riktning, djärfvare i företag än de öfriga, hvilka den hotar smida i fjättrar». »Oombedd talar dagbladsförfattaren i namn af en opinion», och »ju mera publicisten skryter af sitt oberoende, desto mindre kan han vara tillförlitlig organ för någon viss mer eller mindre allmän opinion».

På nyåret 1831 förklarade han, att ett verksamt medel att vidmakthålla »tillgifvenheten för öfverhet och statsförfattning» vore kännedomen om hvad som tillgjordes för det allmänna bästa. Han bedyrade, att sanningen skulle alltid vara hans ledstjärna, han skulle aldrig inlåta sig i personliga tvister, då han

Digitized by Google

vore öfvertygad att äfven den lyckade sarkasmen illa dolde frånvaron af skäl och bevis. Frommare publicist kan med ett ord icke tänkas än Magnus Jakob Crusenstolpe i »Fäderneslandet». I en uppsats om prässens missbruk citerade han Lamartines ord: »Les courtisans populaires sont les plus serviles de tous» och framhöll folklismare såsom värre än hofsmickrare. Hans lojalitet betygas af att år 1832 bladets nyårshälsning inledes med en strof ur Wallins kantat till Karl Johan »Gud bevare kungahuset», liksom 1833 års med gamle Runius'

»Kungen, landsens fröjd och gamman,
Han är summan af alltsamman;
I hans dyra andedräkt
Ligger allas lif förtäckt.»

Och han ondgjorde sig öfver att k. teatern på Karlsdagen uppfört »Svante Sture», »där en konspiration förekommer». Icke utan skäl kunde Svenska Minerva, som behandlade Crusenstolpes organ mycket nedlåtande, tala om att Fäderneslandet utöfvade den katolska ceremonien att svänga rökelsekaret.

De andra bladens polemik mot Fäderneslandet var icke blid. Aftonbladet lät den ursprungligen tillämnade medarbetaren förstå, att »ingen vore så feg som öfverlöparen». Hans blad, »favorittidningen», som Aftonbladet kallade det, utgåfves »cum gratia et privilegio» och vore så rikligen försörjdt att det saknade ingenting — utom läsare. Och Aftonbladet erinrade Fäderneslandet, då det angrep den präss, mot hvilken indragningsmakten var riktad, att dess redaktör varit den förste, som i egenskap af riksdagsman begärt indragningsmaktens upphäfvande.

Säkert är, att man i Fäderneslandets servila och tungrodda artiklar finner föga, som erinrar vare sig om den förre oppositionsmannen å riddarhuset eller om senare tiders »skildrare ur dagens historia».

Dock påträffar man i Fäderneslandet vissa förstudier till Crusenstolpes senare karaktäristiker, nämligen en serie *Alfabet af lefvande och döda*, följd af serierna »*Gissa, Gissa*» och »*1809 års män*», i hvilka han gaf porträtt af samtida personer. Ännu skedde det dock mest under artighetens former. Exempelvis förekom här en i all sin korthet mycket välformad karaktäristik af Hans Järta, en rätt elak teckning af Anckarsvärd, som liknas vid tulpanen, »skön som den i framställningssätt, doftrik (!) som den i handling», samt en intressant skizz af — Grewesmöhlen, om hvilken det säges, att därest han varit en talang af underordnad glans, så hade han ej förmått gifva åt smädelsen den retelse, åt öfverdriften den hänförelse, som gjort dem till njutningsbar och efterlängtad själaspis. Men han ägde den öfverlägsenhet, som fordrades för att stifta skola, en skola som ännu florerade. »Af mästaren känner man henne och af henne mästaren, ty af frukten känner man trädet.» Det är en blifvande lärjunge, som här tecknat sin föregångare.

Fäderneslandet var en ytterst dålig affär. Dess prenumerantantal 1831 öfversteg icke 240. Det understöd, som lofvats Crusenstolpe, visade sig för knappt och han offrades — oklokt och illa nog. »Mohren hade gjort sin tjänst. Mohren kunde gå.» Några månader efter att Fäderneslandet upphört utkomma satt Crusenstolpe på gäldstugan, dit tvifvelsutan ej blott tidningens dåliga ekonomi utan ock hans slöseri hade fört honom. Han begick nu den oförsiktigheten — efter påstötning från sin chef — att begära afsked från sin assessorsbefattning; saken påskyndades, mot Brahes önskan och varning, och oaktadt

Digitized by Google

Crusenstolpe ägt frist att återtaga afskedsansökningen, då konungen utlöst honom från gäldstugan, bekymrade han sig icke härom, utan ref upp broarna mellan sig och det officiella samhället. Därmed var hans öde besegladt. Men ock deras, som kastat bort den utkramade citronen.

Crusenstolpes nya omsadling.

Som Adolf Ivar Arwidsson i sin skrift »Catilina-Crusenstolpe» uttalat »visade sig hans oföränderlighet just däri att han alltid var föränderlig», och vid 1834 års riksdag infann han sig åter som svuren oppositionsman och väckte bland annat mot sig en storm af ovilja då han i debatten om Mauritz Klingspors beskyllning mot regeringen att genomdrifva en lånefråga »per fas et nefas» öfversatte det senare ordet med »skälmstycken». Fråga uppstod nu om hans utvotering från riddarhuset, ett förslag som dock ej nådde tillräckligt flertal.

Skildringar ur det inre af dagens historia.

Vid denna tid — 1834 — var det som han utgaf det första märkliga arbetet inom den genre, som senare blef hans, det insidiösa politiska skriftställarskapet: *Skildringar ur det inre af dagens historia. De frånvarande. De närvarande.* Dessa teckningar af den närvarande och den närmast föregående tidens politiske män voro i alla afseenden ägnade att väcka uppmärksamhet. De byggde på sällsynt förtrogenhet med svenska politiska händelser och ämbetsmannaförhållanden och äfven på en mycket stor personalkännedom; den som förde pennan var en man, som icke blott beaktat de yttre företeelserna, utan som också haft tillfälle blicka bakom kulisserna och i skrymslen, som icke voro tillgängliga för hvem som helst. Och hvad han icke sett, det anade han eller — diktade han. Den något tröge lofordaren af allt bestående fann sig däremot synnerligen väl i sin återtagna skepnad af oppositionsman, ja än mera af häcklare.

Framställningssättet ägde en obestridlig tjusning. Författaren förstod konsten att afvinna äfven eljes föga tillgängliga ämnen intresse, att genom halfförtäckta anspelningar eller utnyttjande af rykten ägga läsarens nyfikenhet. Han höll, som det sades, »öppet kommissionskontor för dagens sladder». Därtill kom, som Trolle-Wachtmeister anmärkt, »en egen konstmässighet ej blott att bygga hvarje osanning på en verklig grund, utan äfven att berätta själfva sanningen på ett sätt, som anbringade den bredvid den osanning författaren ville att man skulle taga till lifs».

En särskildt omtyckt metod var hans sätt att klandra genom halft beröm, att blanda lof och tadel eller ironisera genom låtsadt pris.

Efter »skildringarna» fortsatte Crusenstolpe sitt populär-vordna skriftställeri, alltjämt med syfte att träffa konungen och dennes

Digitized by Google

närmaste. Så i skriften »*1770, 1772, 1809*» (1836), samt i den högeligen pikanta och fängslande serien »*Ställningar och förhållanden behandlade i bref*», som började utkomma år 1838, ett för honom och för konungen ödesdigert år.

Åtalet 1838.

I det andra af dessa bref — februari 1838 — omtalade han att en officer — en broder till K. H. Anckarsvärd — blifvit förbigången af en hofman vid en militär befordran och tillade:

»På det att ingenting skulle fattas ens i draperiet af konseljens obehöriga förfarande uti detta befordringsmål, är, enligt Statstidningens uppgift, hr hofmarskalken Fleming befordrad till major i Svea Lifgarde den 28 sistlidne januari. Almanackan utvisar, att den 28 i år inföll på — en söndag. Således ett sabbatsbrott på köpet! Nog vet jag det skriften tillåter att på söndagarna draga oxen ur brunnen; men befordringar och hofvets dignitärer höra till en annan kategori. Konseljen, som säkert inser detta utan förestafning, har sålunda vid detta tillfälle brutit snart sagdt både emot Guds och världslig och konstitutionell lag.»

Några få dagar efter att Hartmansdorff utnämnts till hofkansler antecknade han i sin almanacka: »Talade om anklagelsen mot Crusenstolpe; öfverens». Den 2 april heter det: »Uppe hos Konungen med Exc. Rosenblad angående anklagelse af Ställningar och förhållanden ... Ville ej; medgaf slutligen om han kunde fällas. Talade därom med Statsrådsberedningen.»

Det framgår alltså häraf, att konungen ursprungligen var emot det ödesdigra åtalet. Under de närmast följande dagarne förbereddes anklagelseskriften; under tiden utkom Crusenstolpes tredje bref.

Den 23 april trädde Crusenstolpe fram som författare af skriften. Nu antecknar Hartmansdorff följande märkliga notis: »Underrättade statsrådet och Konungen. Den senare höll på att ångra sig. Häftigt upprörd.» Härtill hade konungen förvisso skäl, ty åtalets följder skulle blifva högst betänkliga äfven för honom.

I en olycklig stund beslöt man sig för att åtala Crusenstolpe för majestätsbrott med anledning af det ofvan relaterade skämtet med konseljen. De som affattade anklagelseskriften voro Hartmansdorff, Åkerhielm samt den t. f. justitiekanslern, den hatade Nerman.

Det gällde ju att sörja för att konungens villkor om att Crusenstolpe skulle fällas, blefve uppfylldt och man torde haft åtskillig möda att få pålitlige »fällare», hälst man inom ansedda juridiska kretsar ansåg grunden för åtalet lindrigast sagdt tvifvelaktig. Åklagaren och hofrätten valde därför uteslutande icke lagfarne män, öfver-

Digitized by Google

vägande hofmän och högre militärer. Så lyckades man, underbart att säga, få en jury som fällde.*

Domstolen — den beryktade Hindbeckska divisionen — dömde Crusenstolpe därefter till det stränga straffet af tre års fästning, som han aftjänade på Vaxholm. Domen vållade oerhördt uppseende.

T. o. m. den konservativa Svenska Minerva förklarade, att åtalet var »i otid börjadt, illa anlagdt, sämre fördt, och ännu sämre till slut bragt». I det liberala lägret sjöd man af förbittring; domen gaf anledning till upplopp och Crusenstolpe, som onekligen förde sig med stor värdighet vid utslagets uppläsande, blef dagens hjälte, »fäderneslandets och folkets man», en yttrandefrihetens martyr, hvilken på sitt statsfängelse å Vaxholm, dit hans ädla hustru — en dotter af botanikern Palmstruch — följt honom, mottog besök och hyllningar, bl. a. år 1840 af många landets korade representanter. Med ett ord — hade höga vederbörande velat uppställa Karl XIV Johans smädare på en piedestal inför allt folket, hade de ej kunnat bättre främja sitt syfte.

Och statsfängelset gaf relief åt hvad han därifrån utsände.

Här skref han *Vidräkning och reform* (1839), riktad närmast mot Geijers framställning af frihetstiden; *Röst ur ett svenskt statsfängelse* (1839), en stridsskrift mot Anckarsvärd; nya bref om ställ-

* I juryn deltog bl. a. Berzelius och det är intet tvifvel om att hans röst var fällande, ehuru motsatsen påstått. Vid en middag hos Brahe hade han i harmen öfver Crusenstolpes skriftställeri i allmänhet låtit undfalla sig något ord, som röjde hans mening att denne borde fällas; — han höll sig mer vid det allmänna intrycket än vid det enskilda fallet. Detta kom ut och hofrätten skyndade sig välja honom till juryman. Han ansåg sig ej, trots vänners böner, böra afsäga sig uppdraget. Trolle-Wachtmeister, den forne justitiekanslern, hans vän och lärjunge, har yttrat i denna fråga: »Beträffande innehållet af det åtalade stället hos Crusenstolpe och hans fällande därför tillåter jag mig ej att döma öfver den samvetsdomstol, som funnit honom skyldig. Icke hade jag därtill bidragit med min röst, men jag inser likväl, huru lätt det är för den hederligaste man att hänföras af impressionernas välde, helst när man ej som ämbetsman på den juridiska banan fått vänja sig att abstrahera alla biomständigheter från den enda, som är i fråga. Jag högaktar den juryman, som följt sin öfvertygelse, vare denna hurudan som helst. Min högt värderade vän, den förträfflige Berzelius, har visst icke vikit en hårsmån därifrån.» — En annan framstående man, den konservative Brinkman, refererar för Trolle-Wachtmeister Berzelius' uppfattning sålunda: »Jag ansåg det som en verklig vänskapsplikt att meddela honom (Berzelius) våra betänkligheter ehuru med den hjärtligaste höflighet. Men förgäfves. Det låg ej uti orden af hans ursäkter men väl i andemeningen att han redan gifvit ett löfte: Han kunde ej återtaga hvad han vid alla tillfällen yttrat om den rackaren, hvilken väl ingen hederlig karl kunde försvara. Så trodde också alla de andra hederlige fällarne att de voro samvetsdomare öfver Crusenstolpes moraliska karaktär i allmänhet, ej öfver en kinkig lagfråga.»

Digitized by Google

ningar och förhållanden. Här började han ock sitt romanförfattarskap med »Morianen».

År 1841 frigafs han och fortsatte under de följande 23 åren sitt politiskt publicistiska och sitt skönlitterära skriftställarskap med en flit som framtvangs af hans ekonomiska behof, hvilka voro hvarken få eller små. Alsterrikedomen vållade visserligen att han ej sällan upprepade sig. Bland hans arbeten märkes fortsättningen af serien *Ställningar och förhållanden*, som till 1851 utkom i fria häften och från 1852 till 1864 såsom månadsskrift och däri han på ett högst spirituellt sätt behandlade dagens händelser från sin synvinkel, då och då med en tillsats af skandal. Vidare samlingarna *Portefeuille* (1837—44), *Historiska personligheter* (1861—63) samt romanerna *Morianen eller Holstein-Gottorpiska huset i Sverige* (1840—44), *Karl Johan och svenskarne* (1845—46) och *Huset Tessin under enväldet och frihetstiden* (1847—50), till hvilka senare vi skola återkomma. Därjämte medverkade Crusenstolpe flitigt i den periodiska prässen, exempelvis i tidningen Dagen, samt från 1854 till 1861 i den illa ansedda Folkets Röst, där han skref under rubriken» Till våra läsare i landsorten», men han var något generad för platsen och ursäktade sig med att man »i våra praktiska tider ej får försmå en loflig inkomst, äfven om man just icke är kär i källan».

»Ställningar och förhållanden».

Han afled den 18 januari 1865.

Omdömen om Crusenstolpe.

Crusenstolpes författarskap har blifvit olika bedömdt. Huru den konservativa fraktion, som på sin tid köpt honom och som han sedan smädade, skulle döma honom är lätt att förstå. Inom radikala kretsar hade han många okritiske beundrare, icke blott på grund af sin skriftställartalang utan kanske ej mindre till följd af sina ovanliga umgängesgåfvor. Vilhelm von Braun t. ex. är fullkomligt betagen af honom; Ridderstad begagnar i »Rägnbågen» uttrycket att han var en storslagen politisk personlighet (!) o. s. v. Å andra sidan hafva vittnesgille män i skilda läger bedömt hans verksamhet mycket hårdt. Bekanta äro Geijers mustiga ord i hans anmälan af »Skildringarna» i Svenska litteraturföreningens tidning (1834).

Det heter här att »denna litteratur är skandalens; ordet är enligt Ihre släkt med vårt skända och förenämda litteratur således på svenska det skändliga skriftställeriets». Geijer erkände, att saften vore tillredd af en mästerkocks hand; stundom tyckte man sig se en smilande katt skjuta rygg; blott vid ett och annat tillfälle såge man det trolösa kreaturet spänna sina klor. »Framställningssättet måste berömmas. Man inser hvilken tjänlig öfning det är i stilens smidighet, att ömsom söka folkgunst och hofgunst. Till vinnande af den senare såg man ej länge sedan denne författare så ifrigt sysselsatt med rökverk på fäderneslandets altare, att alla de grufliga synder han nu tillmäter

Digitized by Google

svensk regering rentaf hade fallit ur hans minne. — — — Och allt detta till Sveriges väl och ära! Hederlige doktor Johnson, du sade ej förgäfves: »patriotism is the last refuge of a scoundrel!»

Och J. P. Theorell framhöll med anledning af Crusenstolpes angrepp på de liberala tidningarna efter tronskiftet, att han väntat detta angrepp långt förut.

»Alldeles förvånande länge hade mannen redan i detta skåfvet legat på en bog; — — — all skandal var uttömd, alla dikter debiterade och ett nytt fält måste uppsökas för att undvika enformighet, som är det farligaste i den litteraturen. — — — Han har aldrig saknat troende under något stadium af sin brokiga bana. — — — Man måtte väl få hoppas att ingen liberal tidning vidare begår den oklokheten att taga denna litteratur i sitt hägn och att som en följd däraf genom en mask af hvad hon minst kan vara besudlar det sanna försvaret för lag och frihet. Det är tryggare att hafva den mannen till fiende än till vän: må det aldrig glömmas.»

Saken var, att Crusenstolpe såsom politisk skriftställare saknade det som utgör publicistens ryggrad: en fast öfvertygelse. Jag fäster mig mindre vid att han vid olika tidpunkter stridt i olika läger — det kan ske med bevarad öfvertygelse, men man har egentligen aldrig intryck af att det åskådningssätt han försvarar ens för tillfället för honom har något affektionsvärde. Den röda tråden i hans senare skriftställarskap var hat till Karl Johan, hat till hans politik 1812 och 1814 och därmed följande animositet mot Norge och dess ställning i unionen; hat till Karl Johans ätt och därmed sammanhängande motvilja mot Oskar I:s försök att samarbeta med de liberale. Karl Johan, som oförsiktigt sköt undan Crusenstolpe, hvilken en gång hoppats blifva hans gunstling, kunde med allt fog yttra, att »den mannen förstört hans historia», ty på den stora allmänheten har Crusenstolpes blandning af sanningar och lögner utöfvat stort inflytande vid danandet af Karl XIV Johans bild, och litet hvar har svårt att frigöra sig från det intryck han mottagit af »den gamle bekantes» teckningar.

Faktiskt kom likväl Crusenstolpe själf i en skef ställning, då han blef »folkets man». Minst af allt var han nämligen demokrat; — och han var icke häller egentligen liberal; åtminstone generade det honom icke att lägga fällor för de liberale och deras politik, när hans personliga antipatier kommo med i spelet (som vid justitieombudsmannavalet 1848). Crusenstolpe var visserligen anti-rojalist, kanske republikan, men det patos, som fyllde honom — om man skall tala om patos — var icke den ideala känslostämningen från franska revolutionens dagar, som kvarlefde hos många, eller

Digitized by Google

1830 års liberalism, det var snarare nedärfda aristokratiskt republikanska tänkesätt från frihetstidens partipolitiker eller från den gustavianska tidens »patrioter». Emil Svensén har ock inordnat honom i den kedja af missnöjde aristokrater eller hofmän, som drager sig genom historien från den romerske Suetonius och den byzantinske Procopius till den franske Henri de Rochefort.

Därför kunde en typiskt liberal man som J. G. Richert — med anledning af skriften »Röst ur ett svenskt statsfängelse» — förklara, att »tiggarearistokraten krupit fram ur kanaljen». Men i mängdens ögon stod han kringgjuten af folkhjältens martyrgloria, och på mera okritiske beundrare utöfvade han både genom sina skrifter och kanske än mera genom sin ovanligt tjusande personlighet ett rent af fascinerande inflytande.

Egendomligt är att iakttaga de motsägelser, hvartill han gör sig skyldig vid bedömandet af personer. Särskildt gäller detta om hans uttalanden om Anckarsvärd, som han vid 1830-talets midt framställde såsom värdig riksföreståndarskap och några år senare smädade såsom den där dragit sitt svenska namn i smutsen, för att återigen mot slutet af sitt lif, sedan de mötts i »ståthållarfrågan» — där jag tror, att Crusenstolpe förde pennan åt sin gamle antagonist genom Knut Bonde som medium — åter prisa honom. Om dylika kastningar skref Richert 1839: »Mannen är sig lik; ilsken och sanslös; den, som ena gången lyftes till skyarne under jubelrop, kastas andra gången på lyktpålen. Sådan är den rätte pöbelprofeten; och det är denne som vår välvisa regering arbetat på att göra till Fäderneslandets man».

Och liksom om Anckarsvärd så skiftade ock hans omdömen om många andra t. ex. Johansson (om hvilken han 1855 och 1857 skrifvit de mest oerhördt ärekränkande artiklar, bl. a. skyllande honom för att vara köpt af Ryssland, hvilket ej hindrade honom att efter hans död förklara hans minne berättigadt till grannlagenhet om icke erkänsla), Askelöf, Hierta och många flere.*

Det mest sympatiska i Crusenstolpes författarskap äro väl de små biografier, som han skref i Miniaturalmanach och i kalendern Svea om bortgångne samtida. Här kunde han rent af ådagalägga pietet och sympati för forne motståndare, hvilket synes antyda, att den gamle häcklaren innerst inne kanske var en känslomänniska och som sådan mest gaf uttryck åt stundens stämningar.

* Märklig var den »fördomsfrihet», man visade i umgänget med Crusenstolpe. Personer, hvilka han groft förolämpat, fortforo att vänskapligt sammanträffa med honom. År 1831 hade han tillskrifvit Askelöf, att han trodde sig göra honom en tjänst genom »att ej sätta honom i förlägenhet råka personer, hvilkas förtroende han på ett infamt sätt missbrukat», och att han afstode från nöjet af hans besök »såväl i morgon som framdeles»; i samma ton var Askelöfs svar. Det oaktadt återknöts sedan umgänget i vänskapliga former. Likadant var förhållandet med Johansson o. a. — Man finner af Crusenstolpes korrespondens (nu i Eriksbergs arkiv), att äfven män af konservativ läggning meddelade sig med honom och begagnade sig af hans penna t. o. m. i »Folkets Röst».

Digitized by Google

Hans stil har blifvit mycket berömd för elegans och konstnärlighet. Otvifvelaktigt företer den — i hans politiska skrifter — en omvårdnad som var sällsynt nog i dylik litteratur; men den var dock ofta onödigt bildrik och cirklad, och verkade polerad, kanske t. o. m. pomaderad, hal, glansig.

Med anledning af att han kallats Sveriges störste stilist anmärkte redan J. P. Theorell (1844), att hvar och en naturligtvis hade sin smak, och att man därför kunde ge namn af stil åt detta spetsiga och roliga causeri, denna advokatoriska förmåga att »lägga sina ord» så, att läsaren alltför väl ser, att någonting helt annat är menadt än sagdt, åt denna konst att beständigt sticka in anekdoter och insinuationer, men att om man af den store stilisten fordrade något högre, så sökte man det förgäfves i Morian- och Ställningslitteraturen.*

Theodor Sandström.
Efter träsnitt.

Med sin ställning vid sidan af den ledande liberala politiken intog Crusenstolpe gärna frondörens hållning gentemot denna, i synnerhet sådan den kom till uttryck i de stora liberala bladen: Aftonbladet och Dagligt Allehanda. Han kunde därvid vinna understöd såväl från folk på det konservativa gränsområdet som framför allt från ytterligt gående half- eller helrepublikaner, och han omgafs af åtskillige beundrare, som skådade upp till honom som den store mannen. Den mest framskjutne af desse var Theodor Sandström (f. 1810, † 1854), Crusenstolpes oegennyttige och trofaste väpnare, af honom själf kallad »den oförliknelige vännen», en varm, uppbrusande, excentrisk natur. Sandström.

Han hade 1837 som ung notarie i förvaltningen för sjöärenden blifvit medarbetare i Aftonbladet, där han lämnade en del notiser af nytta för kampanjen mot marinen. Långvarig blef icke hans verksamhet här, då Hierta ansåg honom

* Ruben Berg har nyligen i »Svenska studier» kritiserat stilen i hans romandikt.

Digitized by Google

göra för liten nytta. Under de Crusenstolpeska orostiderna var han upptänd af flammande vrede mot höga vederbörande och fann den vanliga liberala politiken för ljum. Tillsammans med Gustaf Hierta uppsatte han i september 1838 *Stockholmsbladet*, som afsåg att varda organ för mera radikala åskådningssätt. Tiden vore inne att »uppresa ett kraftigt värn mot maktens växande lystnad efter inkräktningar på frihetens område», hette det i anmälan; »eller hafva vi icke nyss skådat huru medborgerligt blod runnit till offer åt de maktägandes harmsenhet?» Och då Aftonbladet komplimenterat kronprins Oskar för hans ingripande mot ytterligare tidningsåtal och antydt framtida förhoppningar för folkets sak, ropade Stockholmsbladet i gevär. Man borde ej »rygga ur tiden för skuggbilden af en framtid».

Redan i januari 1839 var Stockholmsbladets saga all. Den antidynastiska uppfattningen dref detta år Sandström att deltaga i anloppet mot den s. k. »koalitionen» och att yppa ett samtal han härom skulle haft med Lars Hierta; ett något tvetydigt drag, som utnyttjades af Svenska Minerva mot den liberala riddarhusoppositionen och mot kronprinsen och som gaf anledning till en mycket obehaglig polemik.

Efter tronskiftet — 1845 — förenade sig Sandström med Crusenstolpe och Lindeberg att redigera en af boktryckaren Schultze förlagd tidning *Dagen*, som i motsats till de stora liberala tidningarna dref en antidynastisk opposition mot Oskar I:s första regering. Här offentliggjorde Crusenstolpe en del »bref», bl. a. till Confratres i prässen, och Lindeberg — såsom nämndt — sin sedermera som broschyr utgifna artikelföljd »Två år af Oscar I:s regering». Men äfven denna på sin tid rätt uppmärksammade tidning, hvars redaktörer kallades »Blixten» (Crusenstolpe), »Dundret» (Sandström) och »Lugnet» (Lindeberg) fick en kort tillvaro, då förläggaren fram på året 1846 rymde sin kos.

Sandström ingick då åter i ämbetstjänst, blef tullfiskal och 1849 intendent vid Stora barnhuset i Stockholm, som han omorganiserade; hans verksamhet här afbröts af döden 1854. Han var broder till den liberale medlemmen af 1848 års ministär A. P. Sandströmer. En häftig, impulsiv natur, hvars manliga skepnad var uttryck för inre kraft, var han i hög grad sina vänners vän, deras fienders fiende.

* * *

Freja.

Ett blad, som under 1830-talets sista och 1840-talets första år spelade en viss roll inom Stockholmsprässen och det både som litterärt och politiskt organ, var *Freja*, som mest kom att intaga ett slags frondörställning mot Aftonbladet. Freja började utkomma på sommaren 1836 och var ursprungligen ett veckoblad med ett ytterligt anspråkslöst yttre, ett bokformat i stor oktav, gråblått papper och dåligt tryck. Dess förste utgifvare var kammarjunkaren Karl af Kullberg.

Kullberg.

Han var son af Anders Karlsson af Kullberg, född 1813, hade redan som sjuttonåring vunnit ett andra pris i Svenska akademien med ett panegyriskt, strängt akademiskt kväde öfver den nyss bortgångne Leopold, hvilket sex år senare trycktes i Frejas spalter; hade afbrutit sina i Upsala påbörjade juridiska studier, dem han först senare fullbordade, fått titel af kammarjunkare och börjat föra ett litteratörlif i hufvudstaden, därvid han bl. a. gjort ett inlägg mot Pal-

Digitized by Google

mær i dennes strid mot Tegnér. Ett skådespel af honom, som uppförts å Kungl. Teatern, »Svenskarne i Neapel», hade blifvit illa åtgånget, särskildt i Aftonbladet, och Kullberg antydde själf i en af sina uppsatser i Freja (»Försök till tidningskaraktäristik»), att det var denna oblida behandling, som gjort honom afvog mot det ledande liberala bladet.

Freja, som förlades af boktryckaren A. G. Hellstén, var till en början afgjordt skönlitterär. I prenumerationsanmälan sade den sig skola hufvudsakligen inskränka sig till det rent litterära: smärre noveller, skaldestycken, teater- och konstrecensioner, litterära notiser, en och annan biografi. Men så småningom vidgades ramen.

Från 1837 började tidningen utkomma två gånger i veckan och angaf nu äfven ett politiskt syfte; hon ville redigeras i allmänna opinionens anda, som lika mycket ogillade Aftonbladets bittra utfall som Minervas onationlighet, och hon skulle försöka finna den medelväg i åsikter som till anhängare ägde så många medborgare af aktning och anseende, men näppeligen ännu någon representant inom publiciteten.

Redan i den föregående årgången hade Kullberg i sin karaktäristik af tidningarna vändt sina vapen ej blott mot Aftonbladet utan ock mot Minerva, öfver hvilken Freja ville låta slå en medalj med omskrift »Kvickhet och ytlighet» samt inskrift i exergen »Rysslands och Ultraismens vän». Och i fortsättningen sökte nu Freja strida med två fronter, men vapnen riktades dock företrädesvis mot Hiertas blad.

I redaktionen samverkade en hel del af dåtidens vittra pennor, främst G. H. Mellin, prästen, novellförfattaren, poeten, som då var flitigt verksam och skref små skisser med historiska ämnen, stundom med tillämpning på dagens händelser och personligheter, något som inbragte honom skrupenser från hans fosterfader, biskop Franzén, hvilken i ett bref från 1838 klagade öfver det sätt, hvarpå hans forne skyddsling begynte »vränga historien» uti försmädelser öfver lefvande personer. Mellin.

Andra vittra medarbetare i Freja under årens lopp voro Ingelman, Nicander, Sommelius, Kiellman-Göransson, Sätherberg, J. G. Carlén, Vilhelm Malm, slutligen äfven Talis Qualis. Det var från Frejas kotteri — närmast Kullberg, Mellin och Nicander — som i maj 1837 det utsändes en skämttidning *Det sista Aftonbladet* som var förvillande likt det verkliga Aftonbladet, hvars annonsklichéer t. o. m. genom en krigslist lånats från boktryckeriet, och som innehöll hvassa angrepp och parodiska notiser syftande på dess »stora» namne. Denna onekligen rätt kvicka parodi väckte mycket uppseende, det lilla spenumret vann en stor spridning och hufvudstaden talade ett par dagar knappast om annat; den vållade t. o. m., att Lars Hierta, ovanligt nog, miste sitt goda humör och vägrade intaga annonser från utgifvaren af Freja, boktryckaren Hellstén. Senare på året — i augusti — upprepades skämtet under Hiertas frånvaro.

Utom detta lättare kavalleri hade Frejas redaktion år 1837 fått en mera tungrodd förstärkning. Det var ingen annan än Johan Johansson, hvilken under tre år blef Frejas politiske Johansson i Freja.

Digitized by Google

hufvudmedarbetare. Hans egen Argus, som en gång mötts med så stora förväntningar och haft en kort blomstringstid, hade under 1830-talet fört en bekymmersam tillvaro och funnit föga uppmärksamhet för sina inlägg; bladet hade »tills vidare» upphört år 1836.

Nu hade han funnit en tillflyktsort i Freja, där han rätt »con amore» inlät sig i strid med Aftonbladet, hvars utgifvares politiska uppfostran han påstod sig »egentligen ha gjort». År 1837 lämnade han en serie »Skildringar ur det inre af Aftonbladets historia», år 1838 låg han i fejd både med Aftonbladet och med höga vederbörande, särskildt under Crusenstolpefejden — han utsågs af Crusenstolpe till juryman i det beryktade målet men uteslöts af aktor. Han förskaffade t. o. m. Freja en indragning, hvarefter Nya Argus uppstod från de döda för att under några veckor ersätta Freja, till dess nytt tillståndsbevis hunnit utfärdas.

Mest uppmärksamhet väckte de artiklar, i hvilka Johansson under år 1839 riktade ett stormlopp mot den s. k. koalitionen, som skulle ha ingåtts mellan liberale riddarhusledare som Anckarsvärd, f. d. regeringsmän som Nordin och representanter för den liberala prässen, främst Lars Hierta (jmfr ofvan sid. 54). Med mycken skicklighet förstod Johansson utnyttja det sanna och falska i de verserande ryktena om koalitionen och blåsa upp dem till en stor sammansvärjning mot konungens regeringsmakt och genom den skugga, som härvid kastades åt olika håll, skaffa sig bundsförvanter i skilda läger alltifrån Askelöf till Palmær och Theodor Sandström. Spefullt skref något år senare (1841) en korrespondent till Göteborgs Handelstidning (Gustaf Hierta):

»Den store Jerusalems skomakare (öknamn på Argus)... har, som man vet, skor, på hvilka klacken, hvad tycks, står synbarligen där tån eljes skulle vara och på hvilka dessutom för omständigheternas skull, öfverlädret ofta vikes ner att slita på, då sulan är förnött. Detta gör, att han ej är lätt att spåra samt att man alltid tror, att han går från, då han går till och tvärtom. Därför vandrade han också en lång tid obemärkt och matade Minervas uggla och Frejas kattspann. Han var således klippt och skuren att narra dessa sina smekungar till att ropa på 'koalition'. Den ena skrek 'klähvitt', så snart hon såg obskurantismens furste nalkas; det senare jamade i dess riddarhus opposition! riddarhuskoalition! så snart 'den store okände' strök det på ryggarne.»

Johansson, som förenade vissa demagogiska drag med på en del fält ganska reaktionära åsikter, gjorde ock i Freja propaganda för sina ultra protektionistiska och mot näringsfriheten fientliga skyddsherrars åsikter, bekämpade sålunda alla steg till näringsfrihet på landsbygden och försvarade förbudsprinciperna i tulltaxan gentemot Aftonbladets kamp för en friare tullagstiftning. I samband snarare med denna handelspolitiska uppfattning än med religionsfrihetsfrågan stodo de hätska artiklar, som Johansson i Freja riktade mot det s. k. »judereglementet» eller den på administrativ väg utfärdade kungliga förordningen af år 1838 om de mosaiske trosbekännarnes begynnande emancipation. Hans

Digitized by Google

angrepp motiverades icke, såsom fallet var i en del liberala blad, främst med hänsyn till förordningens grundlagsstridighet, utan väl så mycket med det intrång vissa städers borgerskap ansåg den medföra i deras intressesfär.

Den indragning, som drabbade Freja 1838, var föranledd af en artikel i denna fråga, då Freja föreslagit, att konungen hädanefter skulle kalla sig »Sveriges, Norges, Götes, Vendes och Juda konung».

Äfven i rena religionsfrihetsspörsmål stod Freja snarast på ofördragsamhetens linje; motviljan mot läseriet spelade här in.

Johansson var dock ingalunda den enda politiska kraften i Freja. År 1838 hade i dess redaktion inträdt en 27-årig jurist, som kort förut väckt uppmärksamhet genom några politiska skämtskrifter: *Publiken och Tidningarna eller den rysliga tuppfäktningen*, där han gycklat med de häftiga tidningsfejderna, samt *Rabulisterna*, åsyftande Crusenstolpeska oroligheterna. Det var den sedermera så berömde **August Blanche**, hvilken från och med 1839 blef Frejas redaktör. Han sökte här häfda en självständig position mellan de stora tidningarna, med hvilka han stod i ständig fejd och hvilkas lyten han sökte blotta, bl. a. instämmande med Tegnér i dennes dikt om Adlersparres skugga. Han betraktade sig ock länge nog såsom en kämpe mot »de stora tidningarnas», framför allt Aftonbladets, tyranni och talade i ett bref oktober 1840 till Najadens utgifvare Améen om »de storas system att aldrig tåla någon bredvid sig» och om »elden mot vår gemensamme fiende», hvarmed förstods Aftonbladsfursten. Blanche.

Blanches politiska artiklar, gärna signerade med —*e*, kännetecknas af en friare anda än Johanssons och af en lekfullare ton.

Af Blanches politiska uttalanden må ett rätt märkligt anföras ur en serie artiklar från år 1839, som äro undertecknade med hans signatur, just därför att det afgjordt skiljer sig från den öfriga liberala prässens synpunkter. I samband med några uttalanden om utrikespolitiken och förhållandet till Ryssland heter det nämligen:

»Men då det skedda ej kan ändras, höfves det åtminstone att, medan tid därtill ännu är, bereda vårt självförsvar, på det ej en framtid måtte kunna säga, att vi med korslagda armar stått och sett de första länkarna af våra bojor smidas. Det ligger något antingen högst oförlåtligt enfaldigt eller också rent af antinationellt i att höja sin röst mot bidragen till försvarsverket och att ej begagna sig af det innevarande tillfället, medan ännu det närvarande Europas störste krigare sitter på Sveriges tron. Vi förstå ej meningen i den opposition, som på samma gång den tadlar vår regering för dess vänskapliga förhållande till den ryska, nekar henne medel att betrygga vårt försvar.»

Aftonbladet påpekade — och det icke utan skäl — den något mångskiftande och ombytliga redaktionen i Freja och ovissheten om hvem som egentligen iklädde sig den moraliska garantien för

Digitized by Google

bladet, hvarpå Freja svarade, att den ene personen icke kunde moraliskt svara för den andres handlingar, hvar och en af redaktionens individer ägde sin personliga öfvertygelse. Emellertid torde åtminstone till en början Johansson ägt icke ringa inflytande äfven på den unge redaktören. Palmær, som stod Frejagruppen nära i sympatier, skref i december 1839 i Östg. Corr., att Frejas dragare voro »den rolige och den orolige, d. v. s. Hr —e och Hr J. J—n».

Men den orolige skulle icke länge dröja kvar såsom Frejas spiritus rector. Redan i början af år 1840 upphörde Johansson att författa de politiska artiklarne i Freja.

Visserligen hyste han och Blanche samma åsikter i representations- och tullfrågorna, där äfven Blanche denna tid gynnade prohibitismen, liksom han hyste samma tankar som Johansson om adelsaristokratiens planer, då den »kastade den röda mössan öfver panascherna så länge nöden stod för dörren». Men Johanssons ständiga klander af den liberala oppositionen under riksdagen och hans närmande åt motsatta hållet skilde honom från den unge kamraten. Och då han året därpå började skrifva i Svenska Minerva, skedde en rätt amper uppgörelse mellan Frejas båda tidigare politiske redaktörer.

Frejas senare skede.

Blanche intog ock under riksdagen 1840—41 en hållning, som alltmera öfverensstämde med de stora liberala tidningarnas, och han synes — att döma af en del interiörer som omtalas i Lilliecronas dagbok — äfven hafva personligen närmat sig Aftonbladskretsen, där man dock höll sig något »en garde».

I Svenska Minerva kallas Freja år 1841 en pajas åt Aftonbladet och Allehanda; i Östg. Corr. säges, att hon börjat »niga för Aftonbladet» och det sistnämnda bladets nye redaktör Ridderstad klagar i bref till Améen, att Freja, som skrutit med att taga lifvet af Aftonbladet, nu kröpe till korset. Dock förekommo alltjämt skärmytslingar med Aftonbladet, som 1842 skulle kulminera i en stor batalj.

Hvad angår Frejas ställning till den poetiska litteraturen förtjänar det anmärkas, att år 1837, då Mellin, Kullberg och Nicander bestämde yttrandena i litterära spörsmål, hade tidningen innehållit en öfvervägande sympatisk anmälan af Atterboms dikter. Han nämndes där som den tredje store skalden vid Franzéns och Tegnérs sida. Men 1839, då Blanche red för rusthållet, gjorde Freja en sur min i anledning af akademiens inval af Atterbom och Grafström och det anmärktes på att Wallmark förbigåtts. Detta framkallade en gensaga i Freja från — Wallmark. Freja förklarade sig dock icke kunna förstå, hvarför denne, som så utmärkt bekämpat det sjukliga vettet och den dåliga smaken hos »det så olyckligt emanciperade Tyskeriet», skulle glömmas för en annan som, »ehuru af stort snille, likväl bär vapen för sistnämnda falska principer».

Snellman.

Bland tidningens afgjordt värdefullaste bidrag voro de litterära och filosofiska uppsatser, som härrörde från en utmärkt ung finsk lärd, docenten J. V. Snellman, hvilken under åren 1839—42 tid-

Digitized by Google

tals vistades i Sverige, sedan han råkat på kant med vederbörande vid det finska universitetet, och som under dessa år blef Blanches intime vän.

Bland hans bidrag voro uppsatserna »Hegel vid Fyrisån», »Hegel och Eos», »Människorätt och naturens lag», riktad mot »Det går an»; kritiker af Grubbes rätts- och samhällslära, Almquists »Gabrièle Mimanso» m. fl., hvarjämte han här gjorde betydande inlägg rörande Straussfrågan åren 1841—42, bl. a. mot Svenska Biet, hvilka tvifvelsutan tillhöra det gedignaste som i denna strid förekommit. De läsas i hans Samlade arbeten, del III.

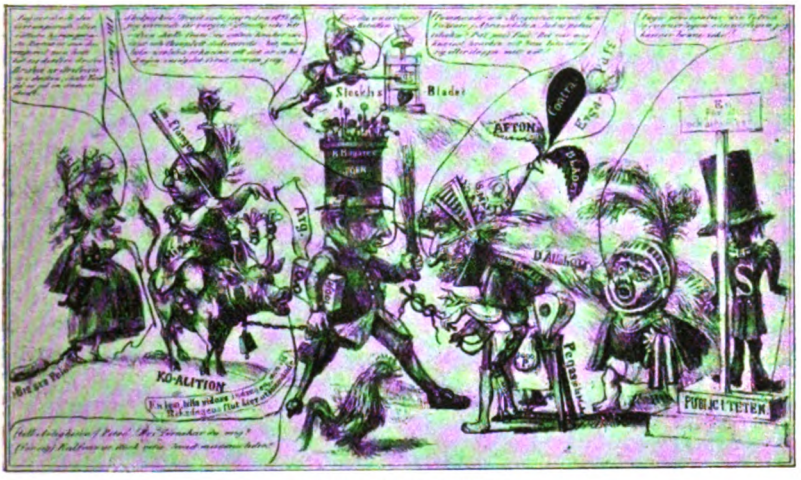

Revy af Tidningarne.

Tidningsprässen under koalitionsstriden.

Karrikatyr af Tollin.

Från vänster till höger: Freja (Blanche); Minerva (Askelöf); Argus (Johansson); däröfver Stockholmsbladet (Sandström); Aftonbladet (Hierta); Dagligt Allehanda (Dalman).

Almquist-Blancheska striden.

Almquist, som själf lämnat enstaka bidrag till Freja, var mindre belåten med det sätt, hvarpå han där recenserats, och detta kom till uttryck under den tid han i Hiertas frånvaro var Aftonbladets redaktör. Svenska Minerva hade skämtat med Almquists ömtålighet för angrepp och föreslagit följande tillägg till Tryckfrihetsförordningen:

»Nu är Aftonbladets förläggare å utrikes resa stadd. Vare tå then ärorike man, han i sin glorrika myndighet insatt hafver, till sin person helig och fridlyst, hans gärningar vare från allt åtal fredade. Lag samma vare om the aftonbladslemmar, som befinnas vara författare till åtskilliga af trycket utgifna skrifter.»

Efter Frejas recension af »Gabrièle Mimanso» gaf Almquist i Aftonbladet sin granskare en gliring och häraf utspann sig en ganska

Digitized by Google

häftig polemik mellan Blanche och Almquist, som fick ett skandalöst efterspel.

Almquist antydde i Aftonbladet, att, därest icke Blanche nedlade vapnen, skulle han antasta en tredje person, och han lät genom Crusenstolpe förklara för Blanche, att därmed åsyftades dennes naturlige fader och beskyddare kyrko-

Aug. Blanche.
Teckning af F. Tollin i Nationalmuseum.

herde Bergvall, med hvilken Almquist lär haft låneaffärer, ett uppdrag, som Crusenstolpe åtog sig för att bemedla försoning. Hotelsen sattes i verket några dagar senare, då Bergvall alldeles oförskyldt skildrades såsom »ett bi-bi», en mellanlänk mellan »Svenska Biet» och »Freja» och tillika utpekades såsom procentare.

Detta utfall väckte den största harm. Sturzen-Becker och Lindeberg, medlemmar af Aftonbladets redaktion, förklarade, att Aftonbladets artikel om mellanlänken införts utan deras vetskap, och Crusenstolpe lämnade — därtill uppfordrad — en redogörelse för sin mission hos Blanche.

Digitized by Google

Blanche var eld och lågor, utmanade Almquist på duell, som denne afböjde, och förklarade för Theodor Sandström, som då var medarbetare i Freja, att om Almquist vägrade duellera, skulle han spotta honom i ansiktet.

Någon månad senare, då Blanche och Sandström drucko kaffe i Strömparterren, sågo de Almquist komma utför trapporna, Sandström påminde Blanche om hvad han sagt och denne utförde då sitt uppsåt. Minerva tecknade situationen i följande epigram:

»Skuldlikviden.
(I anledning af en dagens händelse.)
A gaf åt B förskottsvis spott och hån
Men B sig mellertid befogad tänkte
Att afbetala hälften af sitt lån,
Och blott sin gäldenär med spott beskänkte.»

Almquist bleknade, torkade sig i ansiktet, sade ej ett ord, under det Blanche förebrådde Sandström, att han erinrat honom om hans öfverord.

Detta slut på det »Almquistska dådet» väckte gifvetvis allmän sensation. Aftonbladet, dit Hierta nu återkommit, underlät ej att utnyttja denna obehagliga episod. Efter Hiertas hemkomst hade för öfrigt både Sturzen-Becker och Lindeberg begärt, att Hierta skulle desavouera Almquist, eljes ville de utträda ur redaktionen. Af hänsyn för Almquist ville Hierta emellertid icke göra detta och lyckades öfvertala Sturzen-Becker att ännu någon tid kvarstanna. (Jmfr om det Almquistska dådet: Ridderstad, »Regnbågen» s. 240 o. f. samt Erdmann, Aug. Blanche s. 200 o. f.).*

Denna händelse bidrog till, att Blanche tröttnade på publiciteten. Han afgick ur Freja vid 1842 års slut, hvarefter J. A. Kiellman-Göransson blef dess hufvudredaktör, möjligen med Johansson som politisk hjälp. Men därmed var Frejas glanstid förbi, och år 1844 bytte tidningen hamn och namn, öfvergick till Argus-Johansson och förde ett kort lif under titeln Den Konstitutionelle.

»Freja» hade emellertid under sin åttaåriga tillvaro lämnat spår efter sig såsom en stridbar och vaken jagare på publicitetens haf. Men dess unge kapten, som i början af sin färd anlitat den erfarne, men något opåräknelige lotsen i de politiska farvattnen, råkade ej sällan helt och hållet ur den liberala kursen. Med en viss bitterhet erinrade Blanche sig senare sina redaktörsår.

* Almquists gamle vän Atterbom skref 13 aug. om denna kamp till Beskow (Sv. ak:s arkiv): »Den nyaste tidningsstriden och anledningen därtill är icke utan sin märklighet. Man har talat om 'the art of sinking in poetry' men i 'the art of sinking in morality' har knappast sedan litteraturens begynnelse någon litteratör visat sig vara större mästare än Almquist». — Å andra sidan var Hans Järta missbelåten med att Svenska Biet stödde Freja i striden mot Almquist. Han skrifver 7 aug. till Beskow: »Jag är ej nöjd med Hofpredikantens alltför häftiga ton mot Almquist... Märkligt är, att infamier mot konungen och konungahuset, ja mot Kristus kunnat passera, men att en gemenhet mot Går-an-fostret herr Blanche och mot procentaren Bergvall — praktisk Går-an-präst — utropas i Freja såsom en skandal, hvilken bringar tryckfriheten i våda. Biet hade bort i detta gräl varit i det närmaste passivt.»

Digitized by Google

I ett bref till Ridderstad — 1849 — sade han sig begråta den tid han kastade bort i tidningsstrider och parodierade repliken »Varus, Varus, gif mig igen mina legioner» med utropet: »Freja, Freja, gif mig igen mina fyra förlorade år!»

Blanche bröt sig ju senare en bana på andra områden som dramatiker, romanförfattare, novellist, som radikal politiker och populär Stockholmspersonlighet. Men äfven till publiciteten vände han åter. Han skref t. o. m. ett och annat i sin gamla antagonist Aftonbladets spalter under märket Vidar, och han redigerade *Illustrerad Tidning* en följd af år från 1857.

* * *

Sveriges Statstidning.

Sedan försöket att med Fäderneslandet skaffa regeringen ett officiöst språkrör misslyckats, kom den frågan på tal att ombilda *Post- och Inrikes Tidningar* till ett verkligt officiellt regeringsorgan, som deltog i debatten om dagens frågor. Den som mest ifrade för denna tanke var excellensen **Gustaf Lagerbjelke,** diplomaten från Gustaf IV Adolfs dagar, hvilken var väl förtrogen ej blott med politiken utan ock med »snillets lekar» och den fina världens nöjen. Sedan han återvändt från sin beskickning i Paris, hade han utfört en del uppdrag, bl. a. under åren 1823—27 varit direktör för kungliga teatern och såsom sådan vunnit erkännande, intill dess inflytande från »kamarillan» skjutit honom åt sidan; år 1831 hade han återinkallats i statsrådet, som han 24 år tidigare lämnat.

På grund af sin erfarenhet i utlandet var han öfvertygad om nödvändigheten af att regeringen ägde ett verkligt språkrör i prässen, som kunde bilda en motvikt mot oppositionens blad, och han verkade ifrigt för åstadkommande af ett sådant samt synes härför ha lyckats intressera bl. a. kronprinsen. Beskow stod Posttidningen nära i sin egenskap af sekreterare i Svenska akademien, som ju innehade privilegiet. Redan på försommaren 1834 antecknade Hartmansdorff i sin almanacka, att öfverläggning hölls med Beskow om en statstidning, att Lagerbjelke kom med ett nytt förslag angående en sådan och att därom öfverlades med Wetterstedt; mot slutet af året genomfördes ock Post- och Inrikes Tidningars utarrenderande till den, som åtoge sig att utgifva *Sveriges Statstidning*, hvilken började utkomma 1 december 1834.

Lagerbjelke.

Lagerbjelke uppgjorde planen, som han inrättade efter utländska mönster i nog stor skala utan att förfoga öfver tillräckliga arbetskrafter. Man vidtalade Wallmark, som redan utgaf en mindre tidning Journalen att åtaga sig redaktörskapet. Den egentlige ledaren af företaget under dess första år var likväl Lagerbjelke. Det var han som författade den i moderat anda hållna prospekten, han var det som förmedlade regeringens meddelanden till bladet,

Digitized by Google

han skref själf de viktigaste ledande artiklarne, dels under märket Philalethes, dels anonymt, ehuru hans stil — »Philalethesmaneret» — var lätt igenkänlig för en viss fintlighet, finhet och kvickhet parad med en varsamhet i uttryckssättet, som ansågs gå nog långt. Askelöf kännetecknade stilen, med anspelning på hans härkomst från släkten Fistulator med ordet »fistulerande». Härigenom kom ock hans framställning med all sin höfviskhet att sakna den energi, som tidens partistrider kräfde.

Lagerbjelkes publicistiska verksamhet angreps ej blott af oppositionspressen, utan ock, som ofvan omtalats, af Svenska Minerva, hvilket smärtade honom mera, i synnerhet som detta blad gynnades af hans kamrater i regeringen (Wetterstedt och Löwenhielm), dem han misstänkte för trolöshet. I hög grad ömtålig för klander — han nämndes »Sensitiva» — saknade han den »breda rygg», som en publicist behöfver.

Sedan han i maj 1837 aflidit, voro Åkerhielm och Hartmansdorff de som närmast öfvade tillsyn å regeringens vägnar och äfven författade artiklar i bladet. Om Åkerhielm sades det med anspelning på hans fångvårdsverksamhet och hans mindre lyckade stil, att hans artiklar voro korrektionshus för lösdrifvare i språket.

Wallmark, som var tidningens hufvudredaktör, påstår sig däri hafva skrifvit få eller inga ledande uppsatser, men denna uppgift får väl icke alldeles tagas efter orden.

Gustaf Lagerbjelke.
Efter ett porträtt å kungl. operans kansli.

En yngre kraft, som bidrog till Statstidningen, var den kronprinsen nära stående J. A. Hazelius. Denne ägnade exempelvis i 1834 års årgång en granskning åt Anders Danielssons förslag till försvarsorganisation och 1836 en följd uppsatser åt frågan om ministerstyrelse, hvilken han bekämpade; — dessa artiklar utgåfvos senare i broschyrform. Han behandlade äfven andra samhällsfrågor i rent rojalistisk anda. Andra bidragande voro Agardh, den moderate Emil v. Troil o. a. politiker.

Såsom fast litterär medarbetare verkade under några år Heimdalls förre utgifvare J. E. Rydqvist, som dock var rätt missbelåten med sin ställning i bladet, att döma af hans bref till Atterbom. Rydqvist hade äfven allmänt samhälleliga intressen; af hans hand äro sålunda två rätt märkliga broschyrer *De civila embetsmännen i Sverige* (1838) och *Tidens oro och tidens kraf* (1840).

En penna, som särskildt kronprinsen och äfven Beskow voro angelägne att vinna för Statstidningen, var Hans Järtas. Men det framgår af flere hans bref från 1835 till Beskow (Svenska ak. arkiv) att han ansåg sig icke kunna behandla något ämne positivt i Statstidningen, därför att han icke kunde hitta på något, öfver hvilket hans opinion icke stode i strid mot höga vederbörandes

Digitized by Google

och särskildt kronprinsens; han vore troligen den som fullständigast ogillade hvad regeringen gjorde och än mer hvad den förberedde, och det borde förlåtas en verklig oppositionsman att han hyste betänkligheter att bli medarbetare i ett regeringsorgan. Det enda, hvarmed han kunde tjäna, vore att beriktiga falska uppgifter i »packbladen». Dessutom hade han i viss mån en hedersskuld till Upsala Correspondenten. När Statstidningen intagit en finansiell artikel om statslån (antagligen af Agardh), som gick stick i stäf mot hans åsikter, sjöd han af vrede och förklarade att man torde få svårt att i oppositionsbladen uppleta någon uppsats liknande denna i galenskap, sofistik och uppgifternas evidenta falskhet och att den äfven i smädlighet öfverträffade hvad han visste sig ha läst i skändskrifterna (!). Han blygdes att af förbindelse mot — — (kronprinsen?) vara förhindrad säga galningen *Vet hut!* I öfrigt kritiserade Järta i bref på bref rätt skarpt Statstidningen — dess »långtrådiga artiklar af Hazelius och Troil», dess »faktiska lögner», dess illa öfversatta utländska meddelanden, dess slarf o. s. v. Det hela hade »ingen hållning» och det dagliga arbetet vore miserabelt förrättadt. Hans son Fredrik Järta lämnade emellertid under Åkerhielms öfverinseende bidrag, och det skedde stundom efter faderns anvisningar, men det hände att de underkändes af Wallmark, hvilket harmade Hans Järta, som själf ej ville underkasta sig censur af denne sin forne stränge censor.

Statstidningen spelade en mindre betydande roll än man kunnat vänta. Det underskott den lämnade och som till en början täcktes ur statskassan, men år 1844 af Karl Johan och efter dennes död af hans efterföljare, vållade att tidningen vid årets slut återlämnades till Svenska akademien, som därefter ånyo började utgifva *Post- och Inrikes Tidningar* i mindre format under Wallmarks redaktion.

* * *

Svenska Biet.

Mot slutet af 1830-talet hade den rent konservativa riktningen fått ett nytt organ, i hvilket framstående frivilliga krafter samverkade. Det var Svenska Biet, som utkom från maj 1839 till slutet af 1844.

Dess ursprung var ganska obskyrt. En f. d. kapten Olof Hammardahl hade, uppmuntrad af den konservative politikern Karl Henrik Gyllenhaal (generaltulldirektör och en af de mera hatade kamarillamännen) år 1838 börjat i Göteborg utgifva en liten tidning, som hette »Lottsedeln», hvilken var förknippad med — lotterivinster, och som endast utkom hvar tredje vecka; den flyttades på våren 1839 till Stockholm och då man där sökte ett organ, som kunde motverka de rabulistiska tendenserna, särskildt sedan dessa gifvit sig så flagranta uttryck som i de Crusenstolpeska oroligheterna, fäste man sin uppmärksamhet vid den lilla Lottsedeln.

I maj 1839 skiftade detta blad namn och blef *Svenska Biet*, som till en början utkom en gång och under 1840 tre, sedan fyra gånger i veckan. Hammardahl hade engagerat tre mera litterate medarbetare: den 24-årige e. o. kanslisten Johan Karl Hellberg (f. 1815, sedermera chef för svenska postkontoret i Hamburg, † 1877), som från oktober 1840 blef tidningens utgifvare, sedan Ham-

Digitized by Google

mardahl ofrivilligt måst lämna bestyret; biblioteksamanuensen och boktryckaren J. G. Wahlström (f. 1814, sedermera känd historisk och biografisk författare, bruksegare, riksdagsman, † 1885) samt redaktionsbyråns ifrigaste kraft och ettrigaste penna, den konservativa prässens enfant terrible, en pastorsadjunkt från Skåne, sedermera hofpredikanten Kristoffer Ohlsson Angeldorff (f. 1808, kyrkoherde, † 1866), hvars litterära typ något erinrar om vissa ultramontana publicister af lägre rang.

Med år 1841 gjordes bladet till daglig tidning mycket mot dess gynnares Hans Järtas önskan och råd, då han fruktade, att spalterna ej tillfredsställande skulle kunna fyllas med en så svag redaktionspersonal jämte de tillfälliga bidrag, som kunde erhållas från skilda håll. Löwenhielm och Gyllenhaal genomdrefvo emellertid förändringen.

Någon större spridning erhöll Svenska Biet aldrig; högsta antalet landsortsprenumeranter var 700. Bladet nödgades därför lefva på ekonomiskt understöd, dels från högsta håll ur konungens handkassa, dels från konservative gynnare. Dock klagade Hans Järta både för Beskow och för Hellberg öfver snålheten å vissa håll att uppehålla ett organ för dessa intressen.*

Bland bladets stödjepelare är främst **von Beskow** att nämna. Beskow. Han hjälpte det ekonomiskt och utöfvade stort inflytande på dess politiska hållning, höll öfverläggningar med aktieintressenterna samt gaf råd och varningar rörande dess innehåll. Atterbom skrifver till Molbech i november 1842, att Beskow väl ej tillhörde Svenska Biets redaktion men stode »bakom såsom osynlig ledare i politisk hänsikt nämligen, ty med denna tidnings litterära sida, som visserligen ej är dess starkaste, har han nästan ingen tid att befatta sig».

Beskow var vid denna tid nog så mycket politiskt som vittert intresserad. Han hade under de närmast föregående åren utgifvit några synnerligen välskrifna politiska broschyrer, som tillhöra de märkligaste inläggen från konservativt håll under denna tid. Han hade här starkt häfdat konungens ställning gentemot krafven på »ministerstyrelse» och ofta riktat rätt grofva salvor mot de liberala teorierna och deras försvarare i prässen. Dessa broschyrer utkommo visserligen anonymt från landsortstryckerier, men författaren blef snart känd.

Skriften *Dagens händelser bedömde af en landtman* (1838) var närmast föranledd af Crusenstolpeoroligheterna; den följdes af *Upplösning är icke upplysning*

* Hellberg framhöll i bref till Beskow tidningens stora ekonomiska svårigheter, särskildt 1844, då efter tronskiftet flere dittillsvarande hjälpare drogo sig tillbaka. Han var ytterst ängslig att ej kunna fortfara med bladet till årets slut.

Digitized by Google

(1838) samt *Har Sverige publicitet och publicister?* (1839), alla tre i hög grad uppmärksammade; vidare af de mera skämtsamma *Papperskråkorna*, ett »femminutersskämt» med de liberale publicisterna (1840) samt *Den irrande publicisten sin samtids nöje och varning* (1840); slutligen af en broschyr *Om den behandling som frågan rörande kabinettskassans skuld rönt vid riksdagen* (1841). De första broschyrerna framkallade ett par motskrifter af J. P. Theorell och J. M. Rosén.

I samma anda fullföljde Beskow sitt medarbetarskap i Svenska Biet, ömsom i allvarliga uppsatser — såsom i den äfven som broschyr utgifna artikeln »Systemet, ett riksdagssamtal år 1840», utgörande ett försvar för Karl Johans regime, och en hösten 1841 meddelad rätt märklig artikel om Amerikas förhållanden, som han äfven berört i sin skrift om publicitet och publicister —; ömsom äfven i mera skämtsamt polemiska artiklar, bland hvilka Florilegium Aftonbladianum (1840 nr 138) var en af de mest observerade, liksom man kan vara säker på att månget litet mellanstick af Biets gadd härrört från honom.

Hans Järta.

Den mest betydande kraft, som verkade i Svenska Biet — under dess första år och mot dess slut — var emellertid ingen ringare än **Hans Järta**, som här fann ett organ, i hvilket han kunde gifva luft åt sin vrede öfver dagens företeelser, framför allt gentemot sin namne på Aftonbladsbyrån.

En brefskrifvare till Augsburger Allgemeine Zeitung meddelade i juni månad 1840, att Svenska Biet redigerades under Hans Järtas »öfversta ledning» och att hans söner — professor Karl Tomas Järta och ämbetsmannen Fredrik Järta — däri voro de verksammaste medarbetarne. Detta var väl för mycket sagdt, men faktiskt var det Tomas Järta som ordnade öfvergången af hufvudredaktörskapet från Hammardahl till Hellberg och som blef en icke oviktig medarbetare i bladet. Han afled emellertid redan 1841.

Fadern lämnade i början viktiga artiklar till Biet; så bekämpade han där departementalreformen 1840 och skiftade hugg härom med Gustaf Löwenhielm, kritiserade Hazelius' skrift om elementarläroverkens brister och försvarade sin gamla ståndpunkt i läroverksfrågan, skämtade (aug. 1841) med festen för Hans Jansson å hälsobrunnen Rostock, därvid Bellmans Rostockepistel kom till användning, och skickade kort därpå en artikel om engelske liberalers yttranden i fråga om allmän valrätt.

Sonens död, som föranledde hans utflyttning för något år på landet, förlamade väl hans håg att arbeta för Biet, härtill kom att han var missnöjd särskildt med Angeldorffs alltför råa ton. Han erkände dennes talang som folkskribent och att han ej använde den illa, men när hans jag angrepes, fore han ut i pöbelovett, »vittnande om brist på annan bildning än den han kunnat få i sin förra lefnadskrets» (bref till Beskow). Mot slutet af 1842 förklarade Järta i bref till Hellberg sig ej vilja lämna bidrag åt Biet, om samma ton fortfarande där ansloges. Man borde kunna hejda Angeldorffs ifver, då »tillfällig själsskakning» öfverdrefve den; om bladet skulle blifva organ för pietism och nykterhetsfanatism ville den gamle fritänkaren från 1790-talet icke ha något därmed att skaffa. »Odium theologicum är förfärligt och jag vill icke ådraga mig det af en man, som säger sig hafva hela prästerskapet och nommément ärkebiskop Wingårds bifall till sina artiklar i Biet om religionssaker.»

Han klagade samtidigt för Beskow öfver bristen på en verklig rédacteur en chef; »så som ungherrarne den sista tiden rasat kan man ej med heder bi-

Digitized by Google

draga till detta blads fortvaro». Då han år 1843 af Beskow uppmanades att skrifva om den s. k. jubelfesten, afvisade han detta med några ganska skarpa ord om den servilism han ansåg komma till uttryck vid detta tillfälle. »Behofvet af smicker har nu blifvit så stegradt att man svårligen kan skrifva något n. b. på prosa, hvilket skulle finnas nöjaktigt utan att vara vämjeligen servilt. — — — Min tillgifvenhet för H. M. är oförändrad, men hans loftalare kan jag ej blifva så länge det skamlösa smickret ej offentligen desavoueras och det tillåtes äfven de lojala att emot detsamma framställa sanningen. — — — Om någon panegyrisk artikel i Biet fordras för att öka festens glans kan ju Schröder få bestyra därom.»

Under detta år torde Järta i det hela icke mycket ha bidragit, men 1844 blef den åldrige desto flitigare och meddelade i augusti Beskow: »Så länge den fanatiske Angeldorff — lycksökare därhos — var Biets spiritus rector ville jag sällan insända något dit. Men då jag från början af detta år tyckte mig finna mera sans och i allmänhet en bättre ton samt då jag fann angeläget att det hölls uppe till riksdagen, blef jag åter en insändare, så att jag lämnat sedan mars omkring 50 (!) artiklar.»

Så tog han till orda om det ifrågasatta studenttåget från Upsala till Köpenhamn och gycklade med dess förmenta politiska innebörd; man borde dock gärna unna de 200 studenterna att vid punschbålarne i Köpenhamn »uttala Andens ingifvelser». Det stode icke i 200 eller ännu flere svenske studerande ynglingars makt att under hvad skimrande form som hälst återupplifva Kalmareunionen. Svenska folket hade haft nog af den fordna. Denna artikel vållade en storm i Upsala och gaf anledning till Atterboms bekanta skandinaviska broschyr, i hvilken det säges, att uppsatsen väckt förbittring hos dem, som tecknat sig för Köpenhamnsresan och som däri sågo sig »stämplade som politiska fantaster och hart nära förbrytare».

Den »ande» eller »geist», som betagit det unga Upsala, var f. ö. Järta emot. Han harmades öfver att B. E. Malmström under ungdomens bifall kunde förkunna att »den äldre tiden», den under hvilken han, Järta, mottagit samt utvecklat sin bildning, varit en ganska dålig tid i jämförelse med den nu inträdda. Han ansåg de unge högmodige Hegelianerna för »glopar» och ägnade ännu vid 70 års ålder skämtsamma angrepp på F. G. Afzelius' Intelligensblad. Med Aftonbladet och Theorells Vinterblad förde han ock fejd.

I öfrigt är det lustigt att se hur den stridbare mannen, som så väl vetat sköta både allvarets och skämtets vapen, manar den unge redaktören att låta polemiken vara lätt och ej dogmatiskt tung: »Arga afhandlingar i tidningsblad trötta publiken och väcka afsmak hos bildade läsare. Goda tidningsblad böra egentligen vara éclaireurer (skarpskyttar), som röra sig ledigt i polemiken men ej rycka fram i klumpig massa. Visserligen bör det lätta omväxla med det allvarliga, skämtet med deduktioner. Men dessa må ej antaga tysk långtrådighet. Allvaret bör, när det fordras, yttras med engelsk energi och fransk liflighet men icke med pedanteri, minst med ett passioneradt ord, som skulle kunna härröra från ovännen i Aftonbladet.»

Han var mycket förbittrad öfver de konservatives bristande intresse att efter 1844 hålla Biet uppe och menade att nu blefve Aftonbladet allenastyrande. »Våra förnäme och förmögne herrar konservative må likväl icke inbilla sig att jag intresserat mig för beståndet af dem. De äro värde hvad dem kommer att hända, när hambuseriet lämnas ohejdadt. Dixi et salvavi, för egen del har jag föga att förlora och mina återstående dagar blifva ej många» (bref till Beskow).

Digitized by Google

Andra bidragande.

Andra mäktige skyddsherrar i Biet voro Hartmansdorff, från hvilken biljetter »haglade» till redaktören och som äfven bidrog med enstaka artiklar t. ex. 1841 om »ombyte af rådgifvare emot statsanslags beviljande», ärkebiskop af Wingård, som bl. a. skref i Straussfrågan, där han likväl fann att Angeldorff visat för stor ifver och förlupit sig, och som gaf redaktionen »uppmuntran och ledning» under riksdagen 1840—41; samt ministern

Karrikatyr af Strauss-striden.

i Paris Gustaf Löwenhielm, som var en flitig brefskrifvare från Frankrike.

En del af Upsalas konservativa pennor medverkade också i Biet. Beskow var angelägen att få löfte från dem om månatliga bidrag och Atterbom lofvade 1841 »en portion honung till det lofvärda Svenska Biets kupa» samt sände äfven enstaka recensioner, litteraturhistoriska meddelanden och politiska bidrag, bland de senare det mycket observerade, förut (III: 329) omtalade poemet »En röst ur stugan», som var riktadt mot »Nationens män» och mot Geijer, liksom senare inlägg mot den unge Upsala-Hegelianen Afzelius med anledning af dennes angrepp på Schelling.

Det är tydligt, att dessa och andra frivillige medarbetares bidrag voro af stort värde, men då dylika tillskott från utomstående

Digitized by Google

gärna kommo ojämnt och lätt blefvo något motstridande — det fanns självklart allvarliga olikheter i Järtas, Wingårds, Hartmansdorffs och Beskows uppfattning — så led tidningens enhetlighet häraf. En alltför tung börda hvilade därför på den lilla redaktionsstaben, och den unge géranten ägde icke tillräcklig pondus att beherrska det hela.

Angeldorff.

En för tidningen farlig medredaktör var Angeldorff, hvars utomordentligt hätska artiklar, särskildt i kyrkliga frågor — såsom under Strauss-striden — otvifvelaktigt väckte förbittring och hvars ton, som redan nämndt, äfven framkallade de konservative medarbetarnes ogillande. När meningsfränder kunde döma honom så hårdt som Järta gjorde, kan man förstå, att motståndarnes uttalanden om det blad, hvars mest framträdande polemiker han var, icke skulle utfalla mildt. Så kunde Dagligt Allehanda, hvars utgifvare särskildt varit föremål för Biets elakheter, förklara, att »Biet vore ett allmänt föraktadt blad, som ingen ville läsa för intet och knappast någon för betalning». Sommelius har i ett poem »Kupan», som meddelades i Aftonbladet 1841, skildrat Biets medarbetare — Beskow, Wingård, Angeldorff — i mycket drastiska strofer.

Och enligt hvad både Järta och Atterbom meddela Beskow hade Geijer — liksom äfven Bergfalk — på nyåret 1841 förklarat, att Biet och Minerva voro »de två enda revolutionära tidningarna i Sverige, och finge de hållas, så kunde de ställa till blodbad».

Morgonen.

När Svenska Biet med år 1844 upphört, fortsatte dess utgifvare Hellberg — med någon ekonomisk hjälp af Hartmansdorff och Wingård samt med Järtas uppmuntran — 1845 sin verksamhet i ett litet halfveckoblad *Morgonen* af ganska ettrig beskaffenhet. Morgonen utkom dock endast året ut. Dess titel var, som utgifvaren i sina minnen anmärkt, spetsig nog med hänsyn till det namn konung Oskar burit som kronprins — »Morgondagen» —, ehuru tidningen var »anti-Oscarisk» samt »monarkisk» i strid mot »den för tillfället kronbärande monarken».

Äfven här medverkade bl. a. Hartmansdorff. Af honom är exempelvis en uppseendeväckande uppsats mot Richert, »Hertigen af Laske» $^{28}/_{12}$ 1845.

Hazelius i Posttidningen.

Vid denna tid började en kraft göra sig gällande i publiciteten, som redan medverkat i Statstidningen. Det var den framstående militären, konungens adjutant **Johan August Hazelius.**

Han var född 1797, hade som underlöjtnant i ingeniörkåren deltagit i norska fälttåget, hade sedan studerat mångahanda ting, bl. a. Svedenborgianismen, hade tillhört Manhemförbundet och suttit vid Almquists fötter, men samtidigt kommit under inflytande af den krigsvetenskaplige författaren, Karlbergschefen, skolreformatorn Lefrén, som, enligt hvad han själf intygat, gaf honom

Digitized by Google

impulser för hans framtida verksamhet på olika områden. Meningen hade varit, att han skulle deltaga i Jonas Wærns och Almquists bondelif i Värmland, däraf vardt intet; i stället vann han befordran på den militära banan, blef lärare vid Marieberg och senare konung Oskars adjutant. Redan under Karl Johans senare år hade han, som omtaladt, deltagit i den politiska diskussionen. Efter regentombytet hade han för afsikt att uppsätta en självständig »grå» tidning, oberoende såväl af kung och regering som af de gammalkonservative och den liberala prässdespotismen; särskildt ville han motarbeta 1840 års reformförslag, men å andra sidan hindra regeringen från att, då det fallit, råka i de stockkonservatives händer. Emellertid lyckades det icke för Hazelius att få det afsedda understödet, i det man insåg, att en af konungens adjutant utgifven tidning svårligen kunde få anseende som självständig.

Han beslöt i stället medverka i Post- och Inrikes Tidningar, som med utgången af 1844 återgått till Svenska akademien och aflagt namnet Statstidningen samt återtagit sitt gamla namn.

Den arrenderades af Wallmark, men Hazelius' inflytande däri var stort under den allra första tiden af 1845 och han antyddes då vara dess »spiritus rector». Emellertid kom tidningen genom Hazelius' egenskap af konungens adjutant att intaga en något skef ställning, som utnyttjades af den liberala prässen, hvilken ömsom gjorde regeringen ansvarig för tidningens uttalanden, ömsom antydde det olämpliga i att adjutanten tilläts skrifva mot hvad man förmodade vara konungens personliga tänkesätt. Detta gaf anledning till att Hazelius för någon tid drog sig tillbaka. Det var början till »munlåsstridigheterna».

Men redan i början af 1846 hade förhållandena ändrats på högsta ort. Så hände det, att Hellberg blef Wallmarks vikarie såsom Posttidningens gérant, men Hazelius blef tidningens verklige ledare under medverkan af Hartmansdorff och Wallmark, hvilken sistnämnde alltjämt arrenderade bladet, hvars stundom rätt deciderade hållning mot regeringen framkallade nya anmärkningar från den liberala prässen, då det icke ansågs harmoniera med tidningens karaktär af privilegieradt blad för officiella notiser och annonser.*

Svenska akademiens sekreterare, von Beskow, som ju tagit liflig del i den konservativa prässens polemik under Karl Johans sista år, var nu uppenbart mycket ängslig för att Posttidningen

* Hans Järta skrifver härom den 4 okt. 1846 till Beskow (Svenska akademiens arkiv): »Vore jag rédacteur en chef af Post- och Inrikestidningar, skulle jag snart göra slut på käbblet med de forna oppositionella bladen. Då jag såge de höge och högste vederbörandes ovilja mot denna tidning, skulle jag med mera än tomma protestationer visa, att den ej är ministeriell. Jag skulle afgifva en hofsam, men skarp trosbekännelse rörande nya systemets tendenser och åtgärder, endast vördsam i afseende å konungens person, samt förklara, att detta vore en gång för alla svar på de stora tidningarnas ifrågavarande insinuationer. Då ville jag se hur Dagligt Allehanda och Aftonbladet skulle skicka sig. Men akademien — i hvilken belägenhet komme den då om den en gång medgifvit sig vara för tidningen ansvarig?»

Digitized by Google

skulle gå för stridbart till väga och manade därför mot slutet af 1846 till försiktighet och rent af till den politiska afdelningens uteslutande ur bladet.

»Munlåset».

Därtill hade han nog sina goda skäl, ty det vill förefalla som om ett Damoklessvärd sväfvat öfver akademiens privilegium. Till en början ville justitiestatsministern icke gifva besked på Wallmarks fråga, huruvida notisernas och annonsernas officiella karaktär medförde tystnadsplikt; det antyddes, att det emellertid icke ginge an att skrifva rakt emot regeringens tendenser. Men då i slutet af året 1846 Hartmansdorff började en serie uppsatser emot »Handelsfrihetssällskapet i Gefle» var timman slagen. Denna artikel gick stick i stäf mot regeringens frihandelsvänliga politik, och Beskow nödgades rent ut meddela Wallmark, att det vore bäst, att han begärde blifva befriad från kontraktet, emedan höga vederbörande önskade, att tidningen blefve uttryck för andra grundsatser än som senaste tiden däri yrkats. Då Wallmark sagt sig icke vilja kompromettera akademiens privilegium, vore denna utväg enda sättet att förekomma en eftertänklig brytning. Emellertid mötte saken en del svårigheter, hufvudsakligen af ekonomisk art, då Wallmark ville ha ersättning för verkliga eller imaginära förluster, och först i mars 1847 afgick han från utgifvarskapet, som nu öfvertogs af Hellberg.*

Denne — fordom Svenska Biets utgifvare, om än icke spiritus rector — hade nödgats aftala med regeringen, att »den inre politiken icke skulle i detta officiella blad oftare behandlas än då ministèren sådant önskade och då genom dess egen omsorg». Därmed var det s. k. »munlåset» helt påsatt P. T. Men saken artade sig icke så illa för utgifvaren. Ty denne, som alltjämt mottog bidrag för tidningen af Hazelius, Hartmansdorff och Wallmark, kom, alltsom regeringen skiftade färg, denna allt närmare och Posttidningen mottog ju längre det led allt oftare direkta meddelanden från regeringen — ofta med J. A. Hazelius som mellanhand — om den ock icke så erkändt som under Statstidningens dagar var regeringens organ. Och nu generade icke munlåset.

Sedan Posttidningen emellertid vid början af 1847 dragit sig tillbaka ur debatten, hade de konservative intet annat hufvudstadsorgan än Svenska Minerva, som dock endast i ringa mån fyllde krafven på en nyhetstidning.

Planer på uppsättande af ett stort nytt blad i Svenska Biets ställe hade redan framträdt 1845, därvid understöd från Norrköping — ett af protektionismens fästen — utlofvats och den forne konservative regeringsmedlemmen Karl Henrik Gyllenhaal varit den drifvande kraften. Dessa planer gingo i fullbordan 1847, då bladet *Tiden* började utkomma. Såsom hufvudredaktör hade man lyckats förvärfva den gamle fosforistchefen **Vilhelm Fredrik Palm-**

Tiden.

* Wallmark har dels i sin självbiografi, dels i ett bref till Blanche gifvit något motsägande redogörelser för förhållandena vid hans afgång. De stämma dock icke med den redogörelse Hellberg med åberopande af faktiska uttalanden i bref lämnat i sina memoarer »Mina samtida», del II.

Digitized by Google

blad, pröfvad och erfaren som få i litterära fejder, arbetslustig, mångsidigt intresserad, alltjämt stridbar. Hans gamla vänskapsförbindelser med Hartmansdorff, som han hade att tacka för sin professur, medverkade nog härtill. Han offrade en god del af sin lefnadsafton för uppgiften att häfda den konservativa sakens intressen, kom att härför lida rätt mycken, icke alldeles oförtjänt smälek, då hans stridssätt, lindrigast sagdt, var hänsynslöst, men ock rätt oförtjänta ekonomiska förluster. Rudolf Hjärne karaktäriserar Palmblads verksamhet i följande träffande ord:

»Het var striden å ömse sidor. Skarpa stötar gåfvos och togos, men Palmblad, som hade icke så litet af kämpens natur, mottog kallblodigt de många stötar han fick. Han sökte endast ge lika godt igen. Man må ogilla stridssättet, äfven om någon ursäkt sökes i upprörda tidsförhållanden och i de frågor, som stodo på dagordningen, man må äfven frånsäga sig sympati för en del af de åsikter, hvilkas målsman Palmblad var, men man skall ej kunna neka honom sin aktning för hans mod, hans ihärdighet, hans talang. Intet hjälmgaller skylde hans ansikte. Man visste hvar man hade honom.»

Tiden utkom såsom hufvudstadstidning 1847—48. Medredaktör var Svenska Biets forne stridshane Angeldorff, om hvilken Palmblad skref till Wallmark: »Hans talang är oumbärlig, och han har lofvat lägga kapson på sin bitterhet.»

Wallmark, som äfven anmodats och lofvat medverka i sin forne motståndares blad, fruktade dock, att om icke Angeldorff finge någon, som moderade hans skärpa, vore hans bidrag att frukta; talang gällde icke ensamt i opinionen, det behöfdes också personligt anseende och det gamla ovettet mot Svenska Biets präst skulle säkert förnyas (bref till Hellberg). Såsom gérant hade man en gammal protokollssekreterare Westmark, hvarjämte den mondäne kammarjunkaren af Pontin — en »Stockholmsk Pelham» — refererade nöjen och fashionable news samt skref en del elegant vitterhet.

Mera vägande voro bidragen af den oförbrännelige Hartmansdorff.

Tiden var emellertid nog långsam i vändningarna, det brast den all »publicistisk hurtighet», och den fann sig förekommen i fråga om nyheter, det fanns ingen ledande kraft på själfva byrån och man kan förstå, hvilka svårigheter det skulle vålla, att hufvudredaktören bodde å annan ort, hälst med den tidens tröga kommunikationer och det under ett så händelserikt år som 1848. Hellbergs Post- och Inrikes Tidningar, som kommit i delo med sin meningsfrände och tyckte Tiden vara nog magnificent, belog »dess ömkansvärda trögheť». Den ansåge all rättfärdighet uppfylld, bara spalterna blefve det. Redan i sept. 1847 spådde det officiella bladet, att Tidens själfmord snart skulle vara en fait accompli. Mot slutet af 1848 meddelade också Tiden, att den skulle upphöra och angaf som anledning, att »de konservative anse sina motståndare i de flesta länder hafva år 1848 begagnat sin makt så, att deras handlingar skola, åtminstone för den närmaste framtiden, motverka deras öfvervikt bättre än hvarje skriftlig framställning». Verkliga orsaken var dels bristande förlagskapital, dels

Digitized by Google

missnöje med redaktionen. En af tidningens ekonomiske hjälpare, von Nolcken skref ock i november 1848 efter riksdagens slut till landtmarskalken Henning Hamilton, att man i allmänhet anmärkte mot Tiden, att den vore för torr och tung och icke lockade läsare. Hvad hjälpte det lärorika om ingen brydde sig om att lära det utom dem som icke behöfde det? Tidningen borde ha »ett lättare och pikantare innehåll». Palmblad vore för mycket boklärd och bodde ju dessutom å annan ort. Det var ock på tal att utgifva en ny konservativ tidning med riddarhusjunkern grefve Erik Josias Sparre som redaktör, men i dec. 1848 drog han sig tillbaka. För att de konservative då icke skulle stå utan språkrör — Minerva hade slutat samma år — och då medlen icke tillåto Tidens fortsättande som dagblad, genomdref Hartmansdorff, som icke alldeles ville gifva tappt, att tidningen öfverflyttades till Upsala, där den de närmaste båda åren utgafs af Palmblad såsom halfveckoblad.

Öfriga hufvudstadsblad.

Jämte de nu nämnda större hufvudstadsbladen förekomma andra mer eller mindre betydande publicistiska organ af längre eller kortare varaktighet.

Dit hörde de i det föregående omnämnda radikala dagbladen *Stockholmsbladet* (1838) och *Dagen* (1845—46); den af Georg Scheutz åren 1837—38 utgifna veckotidningen *Spegeln*, som tillhörde de mot Aftonbladet fronderande frisinnade organen; vidare den af ett par konservativa original (N. B. A. Rappe och Pontin) utgifna »veckoskriften» *Hermoder* (1846—47), där dock äfven mera frisinnade element medverkade; *Morgonbladet*, utgifvet 1849—51 af Pontin; den radikala och socialistiska *Reform*, som utkom 1849—50 och i hvilken Lunda-studenterna F. T. Borg och N. Persson Nordin samt den såsom utgifvare af Schinkelska minnena kände unge Almquistianen K. V. Bergman voro medarbetare; vidare *Söndagsbladet* (utgifvet af E. Sjöberg med hjälp af Mauritz Palmlund Cramær), som utkom 1845—1861 och hade en viss prägel af personlig skandal, hvilket än mer var fallet med den förut nämnda af Franz Sjöberg 1849—61 utgifna *Folkets Röst*, åtminstone under dess första skede. Senare ändrade tidningen i någon mån hållning och lämnade den personliga skandalens område utan att likväl lyckas vinna tilltro för sina politiska uttalanden; bland dess medarbetare under ett senare skede var tidtals Crusenstolpe, som författade revyn »Till våra läsare i landsorten».

Större anseende hade *Friskytten*, som stod på gränsen mellan skämtblad och allvarlig tidning.

Den utkom 1848—57 och utgjorde fortsättning af den 1847 utgifna Söndagstidningen. Dess redaktör var en ung publicist, Rudolf Wall, som var medarbetare i det Hiertaska Aftonbladet, liksom fallet var med tidningens främsta kraft Karl Henrik Rydberg, hvilken Friskytten mest hade att tacka för sitt rykte för kvickhet och skärpa. Jämte honom medverkade en del andra krafter som J. M. Rosén — en publicist, som lämnat spår af sin penna på icke få ställen — Talis Qualis-Strandberg, Palmær, Nils Lilja och den unge Frans Hedberg. Kretsen splittrades så småningom, och med slutet af 1852 lämnade Rydberg Friskyttens kula samt grundlade ett par år senare (1855) den kvicka skämttidningen *Kapten Puff*, som blomstrade ett årtionde.

* * *

Digitized by Google

Landsortspressen 1830—1852.

Vid sidan af hufvudstadspressen hade så småningom en landsortspress vuxit upp. Ursprungligen voro visserligen de flesta af dess organ utan politisk färg; de existerade, som Aftonbladet skref år 1835, egentligen för annonsernas skull, till hvilka nyheter ur Stockholmsbladen och underrättelser om olyckshändelser i orterna mera voro att anse såsom bihang. Då och då innehöllo de väl uppsatser från någon intresserad i orten och vid midten af 1830-talet synas Hans Järta och Beskow ha intresserat sig för att väcka till lif en »välsinnad» press i bygderna. Men, som den förre skref till den senare:

»De få provinsblad, som emotstå packopinionen, uträtta väl något men ganska litet. Deras publiker äro högst inskränkta, och det är blott då och då som de kunna lämna någon artikel af värde. Redaktörerne äro antingen oskicklige att åstadkomma sådana eller kunna ej, om de ock ägde förmåga, ägna sig åt mera än det mekaniska ordnandet af blad, som lämna så ringa vinst. De måste lefva på allmosor, och sådana tröttna de gifmilde att insända, när de ej lända till någon nytta och tillfredsställelse.»

Emellertid började småningom vissa af landsortens blad antaga mera bestämda fysionomier.

Göteborgs Handelstidning 1831—1852.

I rikets andra stad, där olika tidningar alltsedan Johan Roséns dagar på 1700-talet fört en längre eller kortare tillvaro, hade år 1832 *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* grundlagts af Måns Prytz (f. 1802, † 1874), en broder till Tegnérs »blåögda» och svåger till stadens konservative storman, Olof Wijk d. ä. Detta hindrade icke, att hans blad, som ursprungligen endast var ämnadt att blifva ett fackblad, en börs- och sjöfartslista, så småningom, tack vare bidrag från flere politiskt och litterärt intresserade förmågor, växte ut till organ för handelsstadens liberala opinion, sedan en äldre tidning »Götha Runor» så till sägandes uppgått däri.

Redan 1835 yttrar Aftonbladet, att ledningen röjer »en frisinnad tendens i ett i allmänhet ganska oförbehållsamt språk», och det var nog ännu mera fallet i det följande. Mot årtiondets slut nämnes tidningen i den konservativa pressen såsom jämte Aftonbladet och Allehanda det viktigaste liberala bladet. Härtill bidrogo väsentligen dess Stockholmskorrespondenser, som mycket beaktades. Under en lång följd af år var nämligen Gustaf Hierta dess politiske hufvudstadskorrespondent under märket ** (»dubbelstjärnan»), men jämte och samtidigt med honom skrefvo äfven andra pennor från Stockholm, främst J. P. Theorell, vidare den vittre och musikaliske J. M. Rosén samt Aug. Blanche. I redaktionen inträdde år 1836 den förut omtalade skalden Karl Magnus Ekbohrn, som där verkade åren 1836—38 och 1840—50 och hvars artiklar utmärkte sig för en viss retorisk deklamation och gärna använde fetstilar, kursiver och utropstecken à la Thorild. Såsom utrikespolitisk medarbetare verkade en följd af år från början af 1840-talet — då tidningen blef daglig — den insiktsfulle och för

Digitized by Google

folkens rätt lågande Karl Johan Lindskog (f. 1817, † 1883), hvilken särskildt revolutionsåret 1848 fann sitt lystmäte i att skildra de skakande världshändelserna.

Mot slutet af sistnämnda år öfvertogs tidningen af en publicist, som under den närmast föregående tiden skapat sig en bemärkt ställning i Jönköping. Det var Johan Sandvall (1814—1867), som från 1843 tillsammans med uppfinnaren J. E. Lundström utgifvit *Jönköpingsbladet*, hvilket konkurrerade såsom frisinnad stormklocka med den »gamle Lundströms» konservativa Jönköpings Tidning; — hans tidning var organ för hofrättsstadens unge frisinnade jurister, bland hvilka funnos flere framtidsmän såsom den blifvande talmannen G. F. Asker och andra; i hans blad var äfven Almquist medarbetare under den tid hans familj vistades i Jönköpingsnejden och författade under åren 1845—48 en rad artiklar, som mycket beaktades. Här debuterade Viktor Rydberg och Vendela Hebbe. Jönköpingsbladet ägde en icke ringa ställning såsom uttryck för den mera deciderade liberalismen, att icke säga radikalismen. När Sandvall öfvertagit Göteborgs Handelstidning, lyckades han också skänka denna ett stort uppsving. Sandvall.

Emellertid måste Sandvall i april 1851 på grund af upptäckten af en många år förut begången förseelse under den tid han var kamrer i Smålands Privatbank rymma ur landet och bröt sig i Amerika en ny och hedrad bana.

Såsom konservativt organ i Göteborg framträdde tidtals *Göteborgs Dagblad*, som utgafs af en handlande Backman och någon tid torde stått stiftets biskop Wingård nära, samt särskildt 1837 liksom Svenska Minerva innehöll bittra utfall i anledning af ärkebiskopsutnämningen. Dess politiska kärnartiklar ansågos komma från hufvudstaden. Denna tidning hade en egendomlig inrättning — ett slags venetianskt lejongap — »Anonyma lådan», där enhvar kunde nerlägga smädelser mot lätt igenkända medborgare eller grupper, hvilka tidningen »samvetsgrant» aftryckte.

Bland de mera bemärkta organen voro gifvetvis universitetsstädernas blad.

Lunds veckoblad Nytt och Gammalt höll sig mest i de gamla fårorna men tyckes, sedan E. V. Berling 1839 blifvit dess redaktör, hafva gifvit uttryck åt de nya strömningarna inom studentkåren. *Gefion* hade — som i det föregående omnämnts — under år 1832 varit ett kvickt och käckt organ för den akademiska oppositionen, men måste efter ett par månader förläggas till Malmö och upphörde vid årets slut.

En annan beaktad Lundatidning, som började 1832, var *Skånska Correspondenten.* Skånska Correspondenten.

Den utgafs till en början af den utprägladt liberale auditör Lilliecrona under medverkan af ingen ringare än Agardh före dennes »omvändelse», och

Digitized by Google

innehöll artiklar om »medelklassen», »allmänna opinionen», »representationen», som återgåfvos i Aftonbladet och Argus. Från midten af 1833 hade den emellertid öfvergått till ett slags juste milieu under en prästman J. Otterström och akademiadjunkten Palmqvist, men var väl snarast konservativ. Några år innehöll den litterära bidrag af P. Wieselgren och ansågs som ett organ för den skånska prästföreningen. Men på 1840-talet fick den en ny afgjordt liberal period, under ledning af Alexis Lindblom (1842—43), Talis Qualis (1844) och Gustaf Ljunggren (1845).

Correspondenten i Upsala.

I Upsala utgafs *Correspondenten* efter bokhandlare Bruzelius' död af hans gamle medhjälpare i företaget »Bibliothek der deutschen Classiker», med. dr. S. P. Leffler.

Aftonbladet omtalar honom som en studerad man, men hvilken lefde som eremit och var obekant med världen och sin tid, hvars intressen och behof han näppeligen oväldigt kunde bedöma. Svenska Minerva åter skildrar honom såsom »mognad i litterära mödor» och med en bildning »byggd på andra grunder än våra nymodiga tidningsutgifvares». Han stod emellertid sedan gammalt afvog till Upsala-fosforisterna (inspirerade i det afseendet senare sin hyresgäst B. E. Malmström), och det var rätt betecknande, att ett af de första tecknen till det unga släktets reaktion mot fosforismen (K. A. Hagbergs angrepp på Atterboms Almquistrecension) framkom i hans tidnings spalter.

Upsala Correspondenten räknades ursprungligen snarast till de liberala bladen, men kom emot 1830-talets midt under starkt inflytande af Hans Järta, hvilken, som han själf skrifver, »afledde» den honom personligen obekante Leffler från den liberala banan. Hans Järta offentliggjorde här artiklar i olika statsrättsliga, historiska, juridiska och pedagogiska ämnen, bl. a. en märklig artikel i norska frågan 1835, åsyftande att kungen skulle hota norrmännen med att nedlägga norska kronan. Järta var angelägen, att tidningen skulle anses vara »juste milieu» och icke synas stå i konnexion med de ministeriella bladen. Man finge gå försiktigt till väga, så att tidningen ej förlorade krediten. Emellertid intog Leffler till hans glädje 1835 en bestämd ställning mot de liberale publicisterna. Genom Järta insände äfven Beskow några uppsatser till Upsala Correspondenten, bl. a. ett par gäckande bref mellan liberale publicister, en artikel om 1812 års politik, en uppsats i norska frågan o. s. v. Där lästes f. ö. ett epigram »Till herrar Superos», riktadt mot Aftonbladet, som möjligen rent af torde härröra från f. d. landshöfdingen, hvars uddighet sedan gammalt var känd:

»När Aftonbladets kaxe, dryg och trumpen,
Mig kallar för ett »lumpet landsortsblad»,
Jag svarar, från min »ruttna Torystad»:
Det är med »lumpenheten» som med »lumpen»,
Af båda finnes mer — tag det ej illa —
Uti ditt stora blad än i mitt lilla.»

I Upsala utkommo ock andra blad. Åren 1839—42 utgåfvo biblioteksamanuenserna Wahlström (samtidigt i Biet) och Låstbom *Upsala Tidningar;* året därpå fann den liberala studentopinionen ett språkrör i *Thorgny* (1843—45), som 1846 följdes af *Studentbladet*, på hvilket skalden Nybom uttog tillståndsbevis, men som väsentligen redigerades af den skandinaviskt sinnade August

Digitized by Google

Sohlman och af Rudolf Hjärne. Samtidigt började tidningen *Upsala*, utgifven af boktryckaren Hanselli och från 1851 öfvertagen af J. Sundvallsson. Den blef så småningom det upsaliensiska borgerskapets organ.

Liksom Jönköping — och långt tidigare än denna stad — hade äfven den skånska hofrättsstaden Kristianstad ett beaktadt organ i *Skånska Posten*, som 1830 uppsatts af ett antal »intelligenser», däribland den framstående juristen Schmidt och Fredrika Bremers vän och rådgifvare rektor Böklin, hvilka deltogo i redaktionen jämte redaktören löjtnant Hjertman. Denna tidning sysselsatte sig hufvudsakligen med den yttre politiken; dess tendens i inrikespolitiska spörsmål var klart liberal, om den ock icke deltog mera lifligt i polemiken. Från denna krets torde initiativet utgått till den hedersgåfva, som år 1834 sändes till kapten Lindeberg från Skåne med anledning af hans politiska arbete.

I Norrland företräddes de konservativa intressena af *Norrlands Tidningar*, som ifrån 1835 börjat utgifvas i Hernösand af rektor Jonas Svedbom och skalden lektor Grafström; den ansågs stå under landshöfdingens och biskopens (Franzéns) gemensamma ledning och innehöll bl. a. statistiska underrättelser om Norrland och poesi, samt stundom polemik mot »våra dagar». I motsats härtill var den år 1837 af A. P. Landin grundlagda *Norrlandsposten* i Gefle afgjordt liberal.

Till det konservativa lägrets stridshanar räknades *Carlstads Tidning*, som hade gamla anor och sedan 1812 utgafs af en militär, kapten Wallencrona, med bidrag bl. a. af landshöfdingen, sedermera finansministern af Wingård, och som på grund af att den enligt Aftonbladet var »den fulaste af Sveriges tidningar», nämndes »Karlstadsblackan», samt *Samlaren* (ursprungligen »Samlaren af academiska, ecclesiastika och andra inrikes nyheter m. m.»), som från 1829 utgafs af assessorn och boktryckaren Karl Erik Ekmarck, hvars artiklar stundom återgåfvos i hufvudstadens konservativa organ. Ekmarck utgaf 1836 en samling uppsatser och verser ur den konservativa prässen under titel »De constitutionella tidningarnas strid mot den falska liberalismen år 1835», som innehåller många rätt intressanta bidrag, bland annat ur hans egen tidning en dikt »Den öfverkloke Publicisten», som det tycks ett skämtsamt porträtt af Argus-Johansson.

I Linköping hade Palmær, såsom förut nämndt, år 1838 grundlagt *Östgöta Correspondenten*, som under »koalitionstiden» tillhörde Frejas cert; han sålde den redan 1840 till Karl Fredrik Ridderstad. Denne var genast mycket ifrig att emancipera landsortsprässen från Aftonbladets förmynderskap. Och detta blef än mer fallet under den Almquist-Blancheska skismen och hvad den hade i sitt följe. Ridderstad ansåg t. o. m., att landsortsprässen borde samverka för att åstadkomma en Stockholmstidning, som den kunde kontrollera, »en fri makt som kunde skapas af landet själft» (bref till Améen). Senare slog han sig emellertid till ro, och Palmær, som var Aftonbladet gramse, klagade 1846 i bref till Theodor Sandström öfver att »Riddargapet, som för några år sedan talade stort om landsortsprässens emancipation, nu flyttat in i Aftonbladet och gjort sin egen tidning till ett torp därunder». Han tillägger manhaftigt: »Därmed ämnar jag ej låta mig nöja. Hans välde härnere skall snart sluta och det skall gå hastigt och lustigt.» Spådomen gick just icke i uppfyllelse. Under skiftande politiska strömningar fortfor den liffulle poeten-publicisten att leda Östgöta Correspondenten ända till sin död 1886; mot slutet hade den forne frihandlaren, frihetsmannen, skandinaven och Wergelandsvännen blifvit en ganska utpräglad konservativ protektionist med starkt antinorsk läggning.

Digitized by Google

Vid Östgöta Correspondentens sida i fråga om landsortspressens emancipation stod Karlskronabladet *Najaden*, som redigerades af Georg Améen från år 1839 till 1851, bl. a. med bidrag af novellisterna B. E. Fornell och Per Sparre. Najaden var närmast moderatliberal och hade till specialitet strid för den stora flottan. Man borde »hälldre göra för mycket än för litet för sjöförsvaret». År 1851 inträdde Améen som redaktör i hufvudstadstidningen Bore men lämnade snart publicistiken och blef ämbetsman i posten.

En utprägladt liberal tidning med något nyckfullt kynne var den år 1841 af den vittre läkaren J. Engström grundade *Barometern* i Kalmar.

I Helsingborg grundlade Sturzen-Becker år 1847 *Öresundsposten*, som han redigerade till dess han 1854 flyttade öfver Sundet. Senare öfvertogs tidningen af hans forne medarbetare, den idealt anlagde, ursprungligen något socialistiske Fredrik Borg, som utvecklade den i radikal riktning, så att då Sturzen-Becker återflyttade till Helsingborg, råkade han i delo med sitt forna blad.

Tidningar i Finland.

I Finland, som 1809 blott ägde ett enda prässorgan, Åbo tidning, och där A. I. Arwidsson vid 1820-talets början i Åbo Morgonblad uppträdt som nationell ifrare, hade A. G. Sjöström och den från Sverige öfverflyttade Lars Arnell o. a. gjort ett par ansatser att gifva bladen en litterär anstrykning. Ett mera betydande vittert organ fann Finland dock först i det af Runeberg under åren 1832—1837 utgifna *Helsingfors Morgonblad*, bland hvars uppsatser flere, som vi skola finna, voro ägnade att väcka mycken uppmärksamhet äfven i Sverige. Helsingfors Morgonblad fortgick till 1855 och redigerades under de sista åren af August Schauman, som med skicklighet sökte, trots svåra censurförhållanden, häfda en frisinnad och oberoende ståndpunkt. Ett annat blad, *Helsingforstidningen*, började 1841 utgifvas af Zacharias Topelius, som därmed fortfor i två årtionden; många af hans bekanta berättelser och dikter sågo först dagen i dess spalter; han sökte där äfven följa dagens tilldragelser och uttala sig därom än i allvarlig, än i skämtsam form; under 1850-talets kritiska krigsår underströk han starkt sin ryssvänliga och kejsartrogna ståndpunkt gentemot locktonerna från väster.

År 1844 hade den från Sverige återvände J. V. Snellman i Kuopio börjat utgifva den epokgörande veckoskriften *Saima*, där han sökte väcka intresse för samtidens och fäderneslandets stora spörsmål utanför det i trängre mening politiska området; efter svår kamp med censuren måste bladet upphöra 1846; Snellman utgaf 1847—63 den viktiga månadsskriften *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning*. Af nya organ blef den 1862 grundade oberoende liberala tidningen *Helsingfors Dagblad*, redigerad af Edvard Bergh, Robert Lagerborg och Anders Chydenius, af största betydelse.

* * *

Tidningspressen 1850–1865.

Omkring år 1850 inträdde viktiga förändringar i Sveriges tidningsvärld.

Askelöf hade aflidit 1848, och därmed var Svenska Minervas saga all. — »Tiden» flyttade vid slutet af detta år sina penater till Upsala och krympte samman. Dagligt Allehanda, som under Elof M. Lindmans redaktörskap slagit in på rent radikala vägar, drogs med i hans krasch 1849.

Digitized by Google

Göteborgs Handelstidning, hvilken år 1850 utkommit i två parallella blad på grund af en skism mellan tidningens äldre och nyare redaktion, genomgick en svår kris, då Sandvall, som ofvan nämndt, i april 1851 nödgades fly till Amerika.

Kort därefter timade den Almquistska katastrofen, hvilken bröt Lars Hiertas håg att fortsätta.

Dessa bedröfliga händelser inom publiciteten gaf en af den liberala sidans främsta yngre krafter — S. A. Hedlund — anledning att skrifva i sitt blad Örebro Tidning: »De moraliska dödsfall, som inträffat på senare tider ibland den liberala sakens försvarare, skulle komma en människa att förtvifla om denna sak, därest man ej hade den lefvande vissheten att sanningen går segrande fram genom tiden, äfven om många af dess redskap falla.»

I det hela var stämningen vid 1850-talets början mäkta tryckt. Reaktionen hvilade åter tungt öfver Europa.

Det skede, som omfattar de båda årtiondena efter seklets midt, kännetecknas i motsats till så väl det föregående som det efterföljande däraf, att de enskilde redaktörernas personligheter i högre grad göra sig gällande. Den föregående tiden hade företett många publicistiska talanger, men endast enstaka publicistiska karaktärer. Dessutom skrefvos tidningarna, särskildt de konservativa med undantag för Minerva, till god del af »frivillige», som hälst icke ville synas, för att nu icke tala om de mer eller mindre tvetydiga figurer, som redaktörerna önskade ej måtte synas!

I våra dagar, då tidningstekniken ofta hotar att undanskymma den publicistiske skriftställaren, hafva de stora tidningarnas chefer att sköta ett väldigt maskineri och anlita så många krafter, att deras egna personligheter — med enstaka undantag — ofta träda i bakgrunden. Men under 1850—60-talen och långt ner på 1870-talet var tidningen i vida högre grad än förr sin redaktörs språkrör, dess ledande spalt ett burspråk, från hvilket han höll sina dagliga tal till lyssnande skaror och som i ej ringa mån bar prägeln af hans personlighet, hans karaktär.

Personlighetens värde gjorde sig därmed mera gällande än i äldre tider, då den öfvertygelsefria »talangen», som tog sold än här, än där, alltför mycket bredde sig i vår präss, och än i senare dagar, då den enskilde tidningsmedarbetaren blott blir en stämma i koren.

Aftonbladet efter Lars Hiertas tid.

I början af 1850-talet skedde den viktiga förändring, att *Aftonbladet* öfvergick till nya ägare. Efter mycken tvekan afslöt Lars Hierta på sommaren 1851 ett köpeaftal, hvarigenom Aftonbladet

Digitized by Google

från nyåret räknadt såldes till ett konsortium, bestående af magister docens Karl Fredrik Bergstedt, rektorn vid nya elementarskolan P. E. Svedbom, boktryckaren magister J. G. Wahlström samt två af medarbetarne i den moderat-liberala Bore (ursprungligen ett 1848 af några unge män »utan namn i den publicistiska världen» grundlagdt veckoblad, som i slutet af 1850 upptagit den gamla Dagligt-Allehanda-firman som undertitel och blifvit daglig), magister Liljeborg och k. sekreteraren Lallerstedt; dessa rekryterade sig med två andra medarbetare i Bore, magister Aug. Sohlman samt K. E. Ekgren.

»Magistrarnes Aftonblad».

Bergstedt.

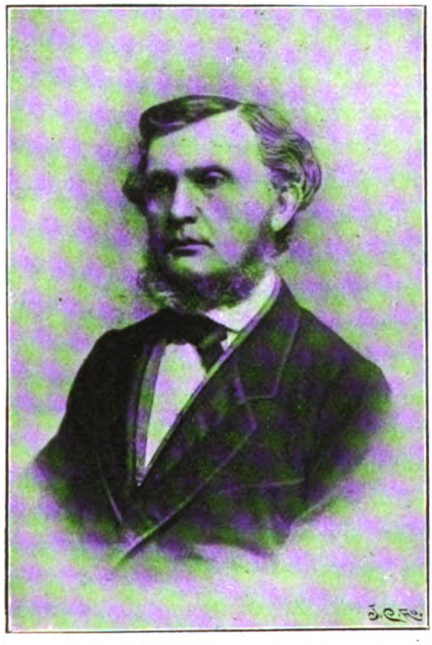

Karl Fredrik Bergstedt.
Efter daguerrotyp.

Det var »magistrarnes Aftonblad».

Karl Fredrik Bergstedt blef hufvudredaktör.

Bergstedt (född 1817, † 1903) hade förut intagit en framstående ställning i Upsalas akademiska värld, gjort sig känd som tidskriftsutgifvare och uppsatsförfattare i Frey och Tidskrift för litteratur, som ifrig motståndare till nyromantiken och särskildt till fosforismens »ästeticism», hade tagit till orda för en »realistisk» riktning i lif, i studier, i litteratur, hvarom mera i annat sammanhang. Hansläggning var engelsk, men mera den engelske essayistens än dagbladspublicistens.

Den 17 november 1851 innehöll Aftonbladet den blifvande redaktörens program, hvilket, för att begagna Crusenstolpes försmädliga ord, »omfattade allt som är eller kan blifva föremål för mänsklig kunskap». Han förklarade sig här skola upprätthålla samma allmänna politiska grundsatser, för hvilka Aftonbladet dittills arbetat, frihetens, den politiska och medborgerliga såväl som den religiösa; den vore lifsluften för hvarje samhälle och af desto större vikt i en tid, då absolutismen rundt omkring stämplade mot det lilla mått af frihet folken ännu hade i behåll. Den nya redaktionen förklarade sig som fiende till ståndsrepresentationen, vän af bekännelsens och forskningens frihet och lofvade att skilja det enskilda lifvets fridlysta område från de offentliga handlingarnas tummelplats.

Digitized by Google

Bergstedt var mindre initierad i de inre-politiska detaljfrågorna och äfven mindre intresserad för de abstrakta politiska rättigheter, som förut utgjort hufvudsak. Däremot låg den individuella frihetens försvar den nya Aftonbladsredaktören om hjärtat, i enlighet med engelsk tradition. Bergstedt sökte, i anslutning till ett samtidigt uppslag af Karl Gustaf Malmström, införlifva den religiösa frihetens länge misskända väsende med den politiska liberalismen och stred, ehuru som det till en början tycktes förgäfves, för en dissenterlag motsvarande den norska, i det han just för religionens skull ansåg sådana tvångslagar som konventikelplakatet, landsflyktsstraff för affall o. d. skadliga.

Äfven mot det särskildt af Hartmansdorff främjade, »för mänskorätt och mänskokärlek upprörande och vidriga karantänsväsendet» kämpade Aftonbladet under Bergstedt, arbetade för reformer inom brännvinslagstiftning, tullagstiftning, bankväsende — bl. a. stödjande förslaget om en aktiebank med begränsad ansvarighet —; motverkade de nya böjelser till allenastyrelse och eftergifvenhet hos statsråden för en högre vilja, som kommo till synes, ehuru Bergstedt bestämdt tillbakavisade beskyllningarna att ha visat fientlighet mot konungamakt, dynasti eller regentens personlighet. Trogen sin »realistiska» läggning häfdade Bergstedt naturvetenskapernas betydelse för den allmänna bildningen. Med mycken skärpa uttalade sig Aftonbladet, liksom öfver hufvud den liberala prässen, efter offentliggörandet af sjätte delen af Schinkel-Bergmans Minnen, om Karl Johans där afslöjade ryska allianspolitik från 1812.

»Tonen» i det nya Aftonbladet var mindre »spetsig» än under Hiertas dagar och den utprägladt oppositionella prässen ansåg den väl tam. I allmänhet kritiserades dess nya, mera tidskriftsartade stil. B. Cronholm i den konservativa Snällposten talade om Aftonbladets »krior, hvilkas torrhet icke ersattes af deras längd». Crusenstolpe förmenade, att »dess jonglerier numera voro hvarken roliga, lifliga eller kvicka»; i en artikelserie i Friskytten (af K. H. Rydberg) hette det, att Hierta skrifvit så att borgerskapet begrep honom, men de nya »magistrarne» bjöde »toujours perdrix: sanskrit och sedlighet, filialbanker och sedlighet, kolonialvaror och sedlighet».

Rätt intressant är att iakttaga L. J. Hiertas omdömen om efterföljarne, ehuru de ju måste läsas med kritik. I bref till sin unge vän S. A. Hedlund uttalar han sig om deras politik, med hvilken han blott var måttligt belåten, då den föreföll honom väl mycket eftergifven för konungen. »Oss emellan sagdt» — heter det i oktober 1853, då nära två år förflutit — »så äro magistrarne hederliga och självständiga, men ha hvarken tillräcklig takt eller hufvud för politiken och väja försiktigt undan allt som syftar åt systemets källa samt hafva dessutom ej förmågan att reformera de gravamina, som förekomma och upprepas. Felet i det nuvarande tillståndet ligger ej hos herr Palmstierna eller herr Gripenstedt eller herr Den eller Den af rådgifvarne utan hos den vilja, som håller dem om ryggen, och hos hofpartiet och byråkratien.» Hierta sade, att han höll »dagliga predikningar» på byrån för att pigga upp magistrarne. På våren 1854 skrifver han: »Aftonbladet är jag icke nöjd med, men måste anse mig i hög grad jäfvig. Den gamla Dagligt Allehandapolitiken är nu fullt uppflorerad i Aftonbladet. Mig söker man på gentilt sätt komma ifrån.»

Digitized by Google

Senare finner han Aftonbladet vara en fullkomlig amalgamation af den forna Bore och Allehanda med tillägg af något pryderi; Dalman vore nu tidningens bästa stöd.

Med alla sina förtjänster — framför allt en dittills inom pressen rätt ovanlig gedigenhet och värdighet — ägde Bergstedt ingen lycklig hand, då det gällde att sammanhålla tidningens olika krafter, till hvilka han ställde sig främmande. Lederna började också glesna. Redan efter en månad lämnade S. A. Hedlund, som stannat kvar från Hiertas tid, bladet; den stillsamme Wahlström utträdde 1853, men kom ofta upp såsom Bergstedts rådgifvare; Lallerstedt var mest på rörlig fot; Liljeborg, Bergstedts närmaste vän, afled 1854.

»Palatsrevolution» i Aftonbladet.

Det hade ock inträdt en viss spänning mellan delägarne. Särskildt hade Gustaf Lallerstedt, som blifvit anställd vid beskickningen i Paris, mycket att invända mot tidningens skötsel, och de »politiska moralkakor», han sommaren 1855 sände Bergstedt, vållade, att denne — i bref till Svedbom, som synes ha varit aktieägarnes hufvudman — förklarade sig vilja afgå redan på hösten. Han öfvertalades dock att kvarstå. Men så inträdde en ny skism föranledd däraf, att en gammal kund börjat springa i Aftonbladets trappor och vinna Bergstedts öra, dock kanske i mindre grad än de öfrige medarbetarne trodde. Det var Argus-Johansson, »Hvalfisken», »publicitetens Samiel», som vid denna tid utöfvade en liflig agitation i olika organ i fråga om den utländska politiken, en agitation, som ansågs ganska misstänkt och troddes inspirerad från ryskt håll, något som exempelvis konung Oskar I öppet uttalade i ett bref till Henning Hamilton våren 1856, där han rent af förklarade Hvalfisken »köpt af ryska partiet». Hans taktik gick ut på att låtsas klandra konung Oskar I:s tidigare neutralitetspolitik 1854 såsom onödigt gynnsam för Ryssland men däremot bekämpa all tanke på att Sverige-Norge nu skulle träda i intimare förbindelse med västmakterna och framför allt varna för äfventyr, som kunde leda till krig med Ryssland. Om Sverige nu uppträdde, kunde det omöjligt godtgöra hvad som 1854 försummades.

Det var ett slags »när jag säger håll skall du släppa — när jag säger släpp skall du hålla» i förhållande till konungens politik. Man tyckte sig skönja spår af Johanssons hand i flere landsortsblad, där han ville organisera en »landtstorm»,* och Aftonbladets då varande medarbetare, främst Sohlman, misstänkte, att Johansson äfven fått makt med Bergstedt och härvidlag understöddes af Wahlström, Bergstedts ende förtrogne. Missbelåtne med tidningens vacklande utrikespolitik under dessa kritiska tider, förklarade då en dag mot slutet af 1855 Sohlman och tre andra medarbetare (Ekgren, Stenmark och d:r O. V. Ålund) hos Svedbom, att deras kvarvaro i tidningen vore beroende på att Johanssons inflytande upphörde. De väntade då ett af två, antingen att deras hemställan skulle bifallas och Hvalfisken nöjas med att simma

* Bref från honom i denna riktning ligga exempelvis bland S. A. Hedlunds papper. Crusenstolpe riktade senare i Folkets Röst ett hejdlöst angrepp på honom för hans ryska hållning (aftryckt i Ahnfelts »M. J. Crusenstolpe»). Jmfr ock tillägget till Johanssons biografi i Biogr. Lexikon, ny följd, V: 374 (af Abr. Bohlin).

Digitized by Google

i andra farvatten eller att de själfva finge lämna sin ställning. Svedbom meddelade sig med Bergstedt, men denne svarade, att han själf i stället ginge på nyåret och vägrade — sårad af de andras uppträdande — att ingå på någon närmare förklaring.

Till Svedbom skref han (bref meddeladt af Lotten Dahlgren i »Norrländska släktprofiler») att då han lofvat kvarstanna, hade det skett under förutsättning, att han ägde åtminstone Svedboms och Sohlmans fulla förtroende. Det vore nu icke händelsen med Sohlman, och äfven Svedbom borde vara angelägen om att bladet ej fortsattes i en anda, som han ej gillade och som andra ansågo vara anlagd i fosterlandsfientliga afsikter; han ville vid närmare eftersinnande icke inlåta sig på en justifikation, som förmodligen skulle misslyckas. Äfven ville han utträda ur bolaget. »Det skulle lämpa sig föga väl för den som blifvit misstänkt att låta bruka sig såsom verktyg, låt vara omedvetet, för ryska planer att längre hafva något intresse i landets största tidning.» Sohlman, som förut i bref till Hedlund i bjärta ordalag skildrat Johanssons fördärfliga inflytande, synes, af ett senare bref att döma, sedan han talat med Wahlström, ha insett, att han förhastat sig, och att han i någon mån misstagit sig om Johanssons förhållande till Aftonbladets politik. Men han ansåg skulden ligga hos Bergstedt, som ej på ett år rådgjort med sina medarbetare. I Aftonbladet meddelades den 4 december, att den förening som ägde förlagsrätten ansåge sig böra tillkännagifva, att Bergstedt förklarat sig förhindrad att längre fortfara med sin befattning.*

P. E. Svedbom.
Efter litografi.

Detta var den på sin tid mycket omskrifna »palatsrevolutionen i Aftonbladet».

Bergstedt trädde nu för en följd af år ut ur det offentliga lifvet, lefde som bruksägare och godsägare. Men sedan han 1867 inträdt i första kammaren, blef han ånyo publicist, först som medarbetare i det utpräglade intelligensorganet Stockholms-Posten 1869—1870, sedan som utgifvare af den förträffliga veckoskriften Samtiden 1871—74.

Genom Bergstedts bråda afgång befann man sig i förlägenhet. Konsortiets hufvudman var Svedbom, som redan 1848 varit ifrågasatt som företagets ledare, ehuru planen då gick i kvaf,** och efter mycken tvekan beslöt han sig för att gifva vika för påtryckningen. Sohlman skötte visserligen befattningen till slutet af vår-

* Jmfr härom vidare min uppsats om Bergstedt i Nordisk Tidskrift 1903 (delvis på grund af meddelanden af K. E. Ekgren) samt Lotten Dahlgren, Norrländska släktprofiler, II: 192 o. f.

** Jmfr Lotten Dahlgrens arbete Norrländska släktprofiler, II: 182.

Digitized by Google

terminen 1856, då **P. E. Svedbom** frånträdde sitt rektorat och tillträdde hufvudredaktörskapet.

Svedbom. Per Erik Svedbom var född 1811 i Hernösand, son af den framstående skolmannen och redaktören af Norrlandstidningen rektor Jonas Svedbom. Han hade i Upsala gjort sig känd som grundlig läskarl — han innehade andra hedersrummet vid 1836 års promotion och blef därefter docent i statistik — och fin musiker, äfven kompositör. Efter en lång utländsk resa såsom byzantinsk stipendiat hade han återvändt och gjort sig gällande såsom utmärkt skolman, t. o. m. påtänkt såsom ecklesiastikminister; i Reformvännen och Bore hade han varit bland medarbetarne. Han var en fint bildad man, som under sin redaktörstid särskildt intresserade sig för kulturella reformfrågor, främst för de nya pedagogiska åsikternas genomförande, för skandinavismen och för kvinnoemancipationssträfvandena, — man märke särskildt Aftonbladets uppsats om Fredrika Bremers »Hertha». Vid hans sida stod ock såsom hans varmhjärtade medarbetarinna hans begåfvade, högt bildade maka Fredrika Forsberg (senare fru Limnell), en af de få svenskor, som presiderat i en vitter och lärd salong, hon som en gång i tiden, 1870, blef mottagarinna af Ibsens berömda »ballonbrev til en svensk dame». Man lät ock i det mot Svedbom illasinnade skämtbladet Kapten Puff påskina, att det var »lilla rektorskan» som förde spiran ej blott i sin salong, hvilken var föremål för åtskilligt elakt och dumt gäckeri, utan ock i tidningen.

Det klagades för öfrigt öfver att Aftonbladet under Svedboms tid i polemiken mot den konservativa prässen var för återhållsam. Till svar på anmärkningen för en viss flathet i detta fall skrifver Svedbom i enskildt bref till Hedlund: »Principen att införa en ädlare ton i tidningspolemiken än den i vårt land vanliga var afsikten redan då Bergstedt öfvertog tidningen och då du själf var med därom; möjligt är att detta bemödande vid jämförelse med motståndarnes oförsynthet förefaller någon såsom undfallenhet.»

Svedboms redaktörstid fick ett brådt slut efter knappt 1 ½ år. Han afled nämligen plötsligen i oktober 1857 af ett koleraanfall, efterlämnande ett hedradt minne.

Sohlman. Efter Svedboms död trädde **August Sohlman** (född 1824) i spetsen för tidningen, en befattning som han med ett kortare afbrott innehade till sin genom drunkning vållade död 1874.*

August Sohlman var född i Nerike, blef student i Upsala 1843, greps af det årets starka skandinaviska studentmötesstämning och tillhörde dem som 1845 jublade bifall till Orla Lehmanns ord i Ridehuset. Mot slutet af samma år startades Studentbladet, hvars främsta kraft han var. »Framtiden hör de unga till» proklamerade han här, det var den lösen som lik en elektrisk eld gick genom den unga generationens leder.

I den skandinaviska propagandan deltog han med lif och lust och sedan han 1848 promoverats, ingick han som frivillig i danska hären, men återkom redan i augusti samma år efter att stilleståndet i Malmö ingåtts. Han blef senare medarbetare i Bore och var någon tid dess redaktör, men öfvergick med

* Den fasta redaktionen var något decimerad. En kraft af helt annat kynne än de lärde magistrarnes inträdde dock i redaktionen på »Hvarjehanda»-afdelningen, nämligen den förre Friskyttredaktören Rudolf Wall; äfven den kvicke ledamoten af bondeståndet P. F. Mengel (sedermera känd som landsortskorrespondent under signaturen »Göran») tillhörde nu bladets redaktion.

Digitized by Google

flertalet af dess personal till Aftonbladet. Sohlmans läggning var i ej ringa mån ästetisk; — han var bl. a. många år lärare i konsthistoria vid Konstakademien — han hyste mycket intresse för de utländska spörsmålen, bl. a. det polska och för de stora kulturfrågorna, men torde varit mindre fallen för den inre politikens detaljspörsmål, åtminstone under första tiden; Hierta, som betraktade honom med realpolitikerns blick, berättar att han kallades »lilla Lamartine» och ansåg honom med all hans »fosforistiska ridderlighet» något »barnslig» i politiken.

Efter fotografi.

Emellertid må det anmärkas att Hierta tydligen höll ett bra nog kritiskt öga på sina efterföljare.

Såsom erfaren medarbetare på det inre-politiska området kunde Dalman påräknas, till dess samarbetet 1859—1860 tog en ända med förskräckelse. Anledningen var unionspolitiken. Dalman och Sohlman hade ursprungligen härom varit ense och ännu i december 1859 hade Dalman i Aftonbladet häfdat den speciellt »svenska» synpunkten i ståthållarefrågan, nämligen kravet på att Norge icke ensidigt skulle kunna upphäfva den paragraf i Norges Grundlov som innehöll bestämmelsen om unionskonungens rätt att i Norge representeras af en ståthållare. Han hade senare visat Sohlman sin bekanta motion i detta

Digitized by Google

spörsmål, och denne hade då gillat den. Emellertid sadlade Aftonbladet om. Dalman tillskref detta bl. a. Sohlmans »absoluta okunnighet i allt hvad som rörde politik», men han är här intet ojäfvigt vittne. Det fanns obestridligen kloke och kunskapsrike män äfven å den sida, där Aftonbladet slutligen hamnade, exempelvis F. F. Carlson, Karl Gustaf Malmström och — Lars Hierta. I ett annat bref, hvartill koncept föreligger bland Dalmans papper i K. Bibl., begagnade han ännu starkare och på heder gående uttryck.

Under de följande åren tog Aftonbladet liflig del i den skandinaviska politiken och betraktade spörsmålet väl mycket genom de brillor, som lånats från Danmark af vännerna i »Fædrelandet», så att t. o. m. Sturzen-Becker här fann Sohlman gå för långt.

Om Aftonbladet i denna fråga undandrog den De Geer-Manderström-Gripenstedtska regeringen sitt stöd och angrep dess »non-interventionspolitik», så stödde det däremot kraftigt och framgångsrikt såväl Gripenstedts frihandelspolitik som regeringens allmänna reformsträfvanden. Särskildt blef det Sohlman, som i början af 1850-talet bittert klagat öfver de mörka utsikterna för en representationsreform, förunnadt att få i prässen medverka vid ståndsrepresentationens afskaffande 1865. Han var jämte andra prässens män bland ifrarne för skarpskytterörelsen.

J. A. Hazelius.
Teckning af Maria Röhl.

* * *

Svenska Tidningen.

Den konservativa riktningen hade, sedan Svenska Minerva gått in och Tiden flyttat till Upsala, intet egentligt hufvudstadsorgan, om icke dit får räknas den officiella Post- och Inrikes Tidningar, som alltjämt redigerades af Hellberg.

Hazelius.

Vid slutet af 1851 upprättades emellertid ett nytt konservativt blad, hvars chef blef den förut omtalade medarbetaren i Post- och Inrikes Tidningar från 1840-talets midt, **J. A. Hazelius.** Han hade vistats i Danmark under kriget 1850, blifvit befordrad till öfverste och tagit afsked från adjutantplatsen. Nu kastade han sig ånyo in i tidningsvärlden, inköpte af den till Aftonbladet öfvergående Boreredaktionen den gamla Dagligt Allehandatiteln och

Digitized by Google

grundlade *Svenska Tidningen* (Dagligt Allehanda i Stockholm), som skulle blifva organ för »det förmedlande tänkesättet». Afsikten var, har han själf sagt, »att gifva väckelse åt de upplyste bland den domnade högra sidan genom deras förening med de närstående af den vänstra» och »förädla och hedra konservatismen genom att binda den vid sådana liberala åsikter, hvarförutan den icke kunde få inflytande».

De konservative trodde att Svenska Tidningen skulle försvara deras intressen; endast biskop Heurlin, som särskildt på grund af Hazelius' ställning i skolfrågor icke ansåg honom renhårig, förklarade honom »icke vara mannen». Själf uttalade han 1861 i bref till Hellberg, att de konservativa fårhufvudena trodde hans ändamål icke varit högre än att försvara deras prerogativer, deras adel, deras järnvägar. Han måste dock taga bladet från munnen och vända sig mot »denna slöa konservatism». Likvisst var Svenska Tidningen ett afgjordt konservativt organ, som i det stora hela var högerns språkrör, äfven om dess utgifvare ville i vissa afseenden gälla som en man af vänstra centern och bekände formellt ett kätteri i den kamp han förde mot »det välsignade latinet». Han var exempelvis en orubblig anhängare af klassval och i hans blad bekämpades de flesta framstegsidéer. Men han var en i hög grad impulsiv natur, som nog kunde låta komma sig många inkonsekvenser till last. Harald Wieselgren betecknar honom såsom en afgjord stämningsmänniska, stundom yrande häftig, stundom rörande mild, stundom framför allt fästande sig vid saken, glömmande både tid och rum, stundom uteslutande vid situationen, som i polemikens hetta och skärpa gaf sina samtida föga efter och som icke mer skonade sina motståndares motiv än de hans.

Bland de ämnen, som lågo honom närmast om hjärtat, var gifvetvis utvecklingen af rikets försvar, och han blef ju ock i sinom tid ledamot af vår första landtförsvarskommitté.

Undervisningsfrågan var likaledes ett af hans intressen; här var han som Lefréns lärjunge vän af realbildning.

Ett annat spörsmål, i hvilket Hazelius inlade åtskillig ifver, var språkränsningen, där sedan hans son Artur med större språkinsikter följde honom i spåren. Hans försök att ersätta utländska ord med nya svenska voro emellertid icke vidare lyckliga, i synnerhet som han härvidlag skapade ord af halftysk eller halfdansk karaktär för att ersätta romanska låneord. Den som härvidlag rätt allvarligt gick honom på lifvet var J. P. Theorell i Vinterbladet, som i ett »Lexicon Barbarum» behandlade språkfrågor och därvid inlade gensaga mot att plottra på svenska ord en från annat språk stulen betydelse, som strede mot den det svenska ordet förut hade.

Hazelius lämnade hösten 1856, då han blef chef för Topografiska kåren, utgifvarskapet af Svenska Tidningen åt sin medarbetare Herman Hörner, men fortfor att vara tidningens ägare och ledare ända till dess den nedlades.

Han afled år 1871 efter ett ovanligt verksamt lif.

Svenska Tidningen mottog bidrag från många kända personer, exempelvis från Hartmansdorff, Palmblad, A. I. Arwidsson, Agardh, advokatfiskalen K. M. Rydqvist och säkert från flere konservativa koryféer.

Bland dess ordinarie medarbetare på det ästetiska och äfven på det allmänt kulturella området var signaturen »Ernst Ludvig», bakom hvilken dolde

Digitized by Google

sig skolmannen och poeten i den äldre smaken Herman Bjursten, som i sina uppsatser kunde gifva uttryck åt starkt »stationära» åskådningssätt, såsom då han med mycken häftighet angrep Fredrika Bremers kvinnofrigörelsesträfvanden. Han tillhörde ock dem, som klagade öfver »nyttans evangelium», »tidens materialism» och mammonsdyrkan och öfver att de praktiska vetenskaperna bredde sig på bekostnad af de oegennyttiga, något som mötte en ironisk gensaga från Viktor Rydberg i Göteborgs Handelstidning, som framhöll att dylika klagomål i alla tider blifvit hörda, då man med sjuklig subjektivitet lade på tiden skulden för sin egen disharmoni.*

Nya Dagligt Allehanda.

Svenska Tidningen upphörde med år 1859, efter det Hazelius' vän och gynnare kung Oskar I skattat åt förgängelsen. »Vi begynte utan företrädare, vi sluta utan efterträdare», hette det.

En efterträdare fick tidningen dock, som återupptog dess undertitel och presenterade sig som *Nya Dagligt Allehanda*, hvars första nummer utkom den 17 november 1859. Det var förnämligast några tjänstemän i riksarkivet, som grepo verket an. Främst bland dem hufvudredaktören dr **Karl Adam Lindström** (f. 1816, † 1885).

Karl Adam Lindström,
Efter fotografi.

Lindström.

Denne hade befordrats till amanuens i riksarkivet, där sedan Hans Järtas dagar de konservativa traditionerna höllos i helgd, helst riksarkivets nye chef var den utprägladt konservative J. J. Nordström. Lindström hade varit medarbetare i det af en annan arkivtjänsteman J. A. Posse redigerade högkyrkliga och starkt konservativa halfveckobladet *Väktaren* (som utkom 1853—1888) och där redigerat utrikesafdelningen under Krimkriget, hade företagit utländska resor och från en af dessa hemfört en ungersk brud. Nu blef han den nya tidningens hufvudredaktör. Den angaf sig som organ för »den upplysta medelklassen», som hittills till stor del stått utom representationen, och ville verka för en »inre utvecklingsprocess utan efterapning af främmande mönster». Tid-

* Jmfr mitt arbete: Viktor Rydberg, en lefnadsteckning, I: 200 o. f.

Digitized by Google

ningen blef till en början ett moderat konservativt blad med en alldeles speciell uppgift såsom organ för ett långt gående fabrikant- och handtverkareintresse, därvid särskildt den protektionistiske nationalekonomen advokatfiskalen Karl Magnus Rydquist, broder till Johan Erik, var en flitigt anlitad penna.

I den unionella frågan intog Nya Dagligt Allehanda genast en afvisande hållning mot de norska likställighetskrafven, härutinnan följande de gamla Dalmanska traditionerna. Hvad skandinavismen angick var tidningen ohågad för inblandning i Danmarks sak och bedömdes därför hårdt af Aftonbladet. Däremot sympatiserade Lindström lifligt med Italiens och Polens frihetskamp och var i fråga om den polska agitationen i Sverige väl så oförsiktig som sina liberala kolleger; omöjligt är icke att här den finskfödde Nordströms sympatier för de förtryckte polackerna spelat in.

I tidens stora fråga representationsreformen synes Nya Dagligt Allehandas ställning varit något vacklande. I början intog den en något tveksam hållning till det De Geerska förslaget, men då afgörandet nalkades, förordade redaktionen det.

Emellertid intogos i ett särskildt bihang (Litt. A.) mot ersättning uttalanden från förslagets motståndare (hvilket gaf anledning till det mot Allehanda riktade speordet »hyrkusk»), och då dessutom tidningen inlade en gensaga mot de former agitationen för förslaget tog genom deputationerna från landsorten, hvilka ansågos innebära en fara, framkallade detta från de ifrigares sida beskyllningen för dubbelhet, oklarhet, ljumhet. Tidningen innehöll likväl strax före afgörandet en kraftig maning till de tveksamme att gifva förslaget sina röster.

Under det nya representationsskickets första tid understödde Lindströms blad landtmannapartiet i dess aldra första skede, men blef efter några år dess svurna motståndare, särskildt i grundskattefrågan. Under senare tiders tullstrider på 1880-talet vunno de grundsatser, för hvilka tidningen kämpat, seger.

Stockholms Dagblad.

Från midten af 1840-talet framträdde det dittills rätt undanskymda annonsbladet *Stockholms Dagblad*, som ägdes af J. A. Walldén, med en mera självständig textafdelning. Sturzen-Becker nämner (1845) såsom författare af goda uppsatser en bokhandlare L. von Baumgarten (i firman Lundquist & Baumgarten), »en särdeles bildad, frisinnad man, hvilken sannerligen borde skrifva annorstädes än i ett annonsblad, där man ofta icke anar att finna så mycken lärdom och så vackra idéer midt emellan en poliskungörelse och en ramsa avertissemanger om holländsk sill och om mer eller mindre hyggliga tjänstepigor med de mest hedrande betyg». Några år senare fick Dagbladsredaktionen en viktig litterär förstärkning. År 1852 inträdde nämligen i tidningens redaktion, företrädesvis på den litterära afdelningen och som teaterrecensent, ingen ringare än Karl Vilh. Aug. Strandberg (Talis Qualis). Han

Digitized by Google

synes äfven hafva deltagit i politiken och egendomligt nog under krisen 1863—64 tagit afstånd från Aftonbladets krigslusta — rollerna voro nu ombytta sedan 1848*. Det var dock först fram på 1860-talet tidningen fick större politiskt inflytande.

* *
*

S. A. Hedlund.

Den mest betydande publicistiska kraften under seklets senare hälft kom landsortspressen till godo, sedan ett förslag att han skulle aflösa Lars Hierta såsom Aftonbladets redaktör gått om intet. Det var **Sven Adolf Hedlund.**

Ungdom och tidigare verksamhet.

Han var född på Eldgarn i Mälaren 1821, genomgick Stockholms gymnasium och kom 1839 till Upsala. Det var tiden efter Geijers stora affall och af honom tog den unge Hedlund lifliga intryck. Han dref studier med ytterlig mångsidighet — hans rumskamrat Gunnar Wennerberg kallade honom ock »polyglottan» —, aflade vid 24 års ålder kandidatexamen, men hann aldrig få sin redan skrifna afhandling ventilerad, då han nödgades draga ut på kondition. Visserligen hade J. H. Schröder förespeglat honom docentur i isländskan men på Hwassers och Geijers tillrådan slog han det ur hågen. Han borde blifva en praktisk man, som tiden kräfde. Lifligt dragen till tidens sociala spörsmål hade han särskildt gripits af Torsten Rudenschölds — hans blifvande svärfaders — skrift om ståndscirkulationen, och hans första tidningsuppsats om bildning såsom ej blott omfattande vetande utan ock ädel håg och karaktärens godhet infördes i Post- och Inrikes Tidningar; den tanken betecknade han senare som den »röda tråden» i sitt lif.

År 1847 inskrefs k. sekter Hedlund i en del ämbetsverk i Stockholm, bl. a. i Kgl. Biblioteket, men publicistens kall hägrade för honom som hans framtids uppgift. Sina publicistiska lärospån gjorde han i tidningen Hermoder, som egentligen hade en konservativ färg. Han skref där reseskizzer samt uppsatser i undervisningsfrågan; han var en af de förste, som hos oss häfdade handaslöjdens betydelse. Under denna tid stod han i nära vänskapsförbindelse med Wetterbergh (»Onkel Adam»), skref en del tillfällighetspjäser, öfversatte arbeten af Oehlenschläger 'och Hauch, var medlem af Stockholms bildningscirkel och reformsällskap och ifrade för mångt och mycket. Han ingick i slutet af 1847 i Dagligt Allehandas redaktion, som han tillhörde under Elof Lindmans regime. Såsom denna tidnings korrespondent utsändes han till Paris efter februarirevolutionen, vistades där och i Berlin under revolutionsdagarne samt skref flammande bref till sin tidning, hvilket gaf Hierta anledning omtala att Dagligt Allehanda sändt »en ung fyr» till Paris; detta öknamn häftade sedan vid Hedlund, som till en början fann det harmligt men sedan gjorde det till ett hedersnamn; ännu på ålderdomen sökte han göra skäl för namnet »den unge fyren». I ett bref till en vän från Berlin i aug. 1848 skref »den förryckte demokraten», som han kallade sig själf: »Jag längtar att komma hem, jag läng-

* Hallendorff anför i »Illusioner och verklighet» (1914) några rader ur ett förbittradt bref från Sohlman, som efter att på det skarpaste ha dömt Lindströms uppträdande efter det allbekanta mötet hos De la Croix 1864 tillägger, att »den som förtjänar brännmärkas är den usle erkerenegaten Talis Qualis, som under en annan otillräknelig persons namn och ansvar i Dagbladet öfverhopat mig och inbjudarne till mötet med de gröfsta tillvitelser».

Digitized by Google

tar att få uträtta något, innan åren och bekvämligheterna afkylt min värma och mitt begär att verka. Måtte blott detta begär kunna afskudda sig alla tillsatser af egenkärlek, fåfänga m. fl. slemma oarter!» Med denna önskan gick han in i sitt värf som självständig publicist. Efter hemkomsten ägnade han sig med särskild ifver åt sociala spörsmål och inrättade exempelvis tillsammans med en major Öhman ett kostnadsfritt arbetsanvisningskontor (en föregångare till våra dagars arbetsförmedling).

Vid denna tid mottog han af Lindhska firman anbudet att blifva redaktör för Örebro Tidning, och under åren 1849—51 var han bosatt i Nerikes residensstad, som då var ett slags centralhärd för representationsreformrörelsen. Hedlund var ock sekreterare i reformbestyrelsen och vid 1850 års reformmöte.

Slitningar med ägaren föranledde honom att 1851 lämna Örebro Tidning och han öfverenskom då med Lars Hierta att inträda i Aftonbladets redaktion eventuellt som dennes närmaste man. Hierta hade kort förut i ett bref betygat sin aktning för hans karaktär och uttalat sin öfvertygelse att fosterlandets och frihetens sak kunde få ett godt stöd i Hedlund »bland det ringa antal, från hvilka sådant här är att verksammare påräkna, sedan de äldre fått afgå från skådebanan».

Under Hiertas utländska resa sommaren 1851 efter den Almquistska katastrofen var ock Hedlund Aftonbladets hufvudredaktör. Det var egendomligt nog han, som fäste Hiertas uppmärksamhet på värdet af Bergstedts medverkan, i händelse redaktionen skulle utvidgas under hans ledning. Genom bladets försäljning blef Bergstedt i stället hufvudredaktör, och Hedlund en kortare tid medarbetare.

I Göteborgs Handelstidning.

År 1852 hade Hedlund skildrat studentmötet i Kristiania i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, och det blef inledningen till en förbindelse för lifvet. Tidningen stod nämligen utan egentlig hufvudredaktör, och på Hiertas tillrådan antogs nu den forne Örebroredaktören till dess chef, en befattning som han tillträdde hösten 1852 och behöll till sin död 1900.

Han satte genast sin prägel på Handelstidningen, hvars ord fingo starkt inflytande både i inhemska spörsmål och i vår utrikespolitik.

I de förra stred Hedlund kraftigt för de reformer, som stodo på dagordningen, medverkade särskildt till representationsreformens genomförande och understödde ifrigt den Gripenstedtska frihandelspolitiken, liksom också religionsfrihetens genomförande och andra humanitetsspörsmål — däribland kvinnoemancipationen — ägde i hans blad en ifrig främjare. Med mycken ifver arbetade han för sin gamla kärlek: en folklig skolreform med folkskolan som bottenskola, med gynnande af handaslöjd och fantasiutveckling. Varmt låg honom arbetarrörelsens främjande på fredlig väg om hjärtat. Hedlund var en af skarpskytterörelsens tillskyndare; han ifrade ock för allmän värnplikt efter schweiziskt mönster. Efter representationsreformens genomförande stod Hedlund både i sin tidning och i riksdagen, där han invalts, till en början ovänlig mot de protektionistiska ansatserna hos det tidigare landtmannapartiet, hvars opposition mot den De Geerska regeringen han ogillade. Senare, då landtmannapartiet intog en mera frisinnad hållning, stödde Handelstidningen i stort sedt dess politik, liksom efter sprängningen det »gamla landtmannapartiets».

Digitized by Google

Under de allvarliga utrikespolitiska förhållandena vid årtiondets midt tillhörde Handelstidningen dem, som påyrkade Sveriges inblandning i Krimkriget vid västmakternas sida och detta utan att afvakta hvartåt krigets vågskål komme att luta. Några uppsatser af Hedlunds penna, som med mycken värme uttalade sig om Sveriges ståndpunkt, utgåfvos senare på sommaren 1854 i broschyrform under titel *Bör Sverige förblifva overksamt i kriget mot Ryssland?;* de åsyftade som krigets resultat bildandet af en skandinavisk-finsk stormakt; icke ett införlifvande af Finland med Sverige, men en union, därvid man dock borde låta varna sig af den bedröfliga erfarenheten från väster, så att denna nya union ej måtte blifva ett löst yttre band utan en förening med fast inre samband. Betydelsen för Europas kultur och Norden af en sammanslutning mellan de skandinaviska landen och Finland utmålades i lifliga färger.*

I den skandinaviska frågan intog Hedlund en självständig ställning. Han tillhörde de krafter, som vid 1850-talets slut arbetade för ett närmande de nordiska folken emellan, ehuru han kraftigt häfdade att målet måste vara ett mera intimt och fast förbund med öfvervikt för Sverige och icke ett alliansfördrag, som blott komme Danmark och dess ensidigt slesvigska politik (»til Eidern») till godo. Han fruktade dansk separatism inom ett eventuellt enadt Skandinavien, ett nytt »Norge» i trelandsförbundet; han ville ha en verklig union, ej blott en dynastiförening efter norskt mönster, dit de danske skandinaverna syftade för att hjälpa Danmark och den Hallska ministären ur klämman. Härigenom råkade han, som ville göra fullt allvar af en verklig nordisk enhet, i ondt rykte hos de danske skandinaverna och deras svenske eftersägare.**

En konsekvens af hans hållning i fråga om den slesvigska politiken var att han understödde den De Geerska ministärens mera försiktiga politik, som utmynnade i Sverige-Norges underlåtenhet att deltaga i det dansk-tyska kriget. I den några år förut pågående unionella striden hade Hedlund med mycken ifver häfdat den uppfattning, som ansåg Norge icke ensidigt kunna upphäfva grundlagens bestämmelse om rätt för konungen att representeras i Norge af en ståthållare och i detta spörsmål skiftat hugg dels med Aftonbladet och dess meningsfrände i Göteborg, den år 1859 grundade, skandinaviskt färgade Göteborgsposten, dels med de norska tidningarna. Senare, under 1870—80-talen, trädde han i nära förbindelse med det norska folkpartiets ledande män och sympatiserade med dess inre strid mot en byråkratisk högerregering, men när den antiunionella vänstern fått öfvervikt och förde en ensidig politik i konsulats- och utrikesministerfrågan, var han dess motståndare.

Under tysk-franska kriget 1870—71 intog hans blad en tyskvänlig hållning i strid mot den allmänna svenska opinionen.

En alldeles särskild, betydelsefull gärning utöfvade Hedlund i kommunala

* Denna broschyr angifves i Bygdéns Anonymlexikon vara författad af David Frölich, under åberopande af ett uttalande af S. A. Hedlund i G. H. T. 25 april 1896. Detta beror dock på en missuppfattning af detta något oklara uttalande. Det är nämligen en annan uppsats i G. H. T. 1854, som härrör från Frölich (Publicola). Att Hedlund är förf. till broschyren framgår tydligt af hans bref till Sturzen-Becker $^{2}/_{10}$ 1856, se Ragnar Sturzen-Becker: O. P. Sturzen-Becker, I: 222.

** År 1856 hade han i bref till Sturzen-Becker betonat, att han väl vore vän af en politisk sammanslutning mellan de nordiska folken, men att här mycket berodde på sättet: »Kom dock ihåg att vi äro svenskar! Skola vi låta vårt gamla Sverige uppgå i Skandinavien — hvilket är ett icke litet offer för min svenska känsla, så skola vi dock i unionen intaga den plats oss tillkommer.»

Digitized by Google

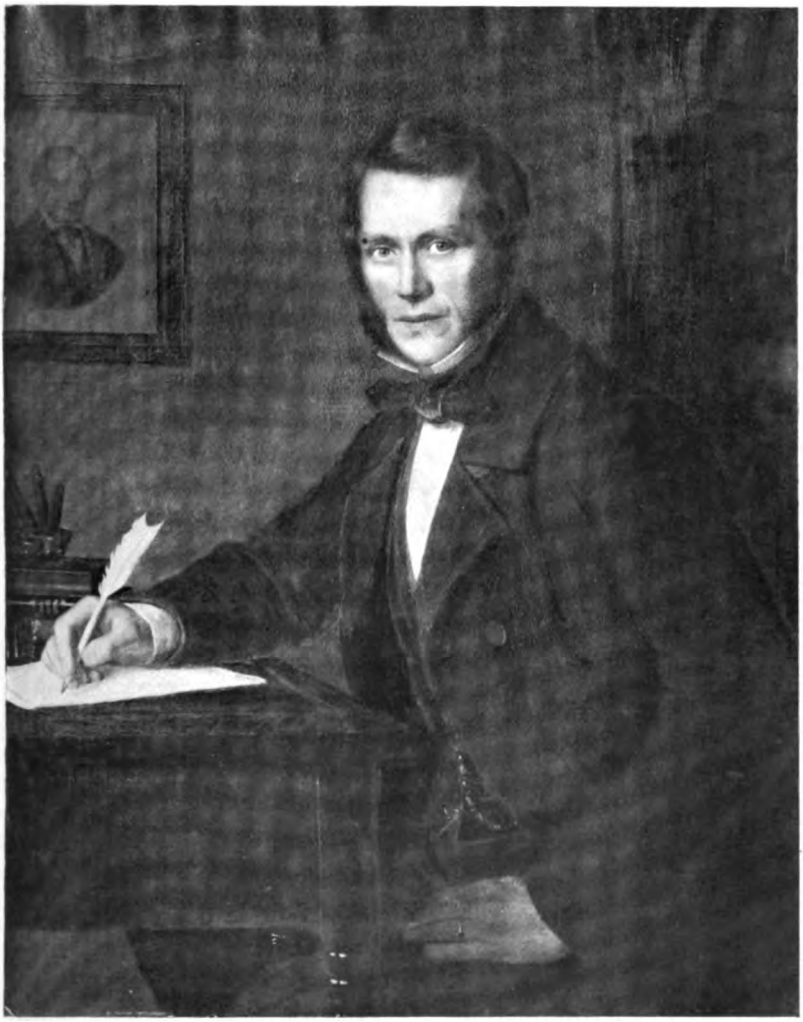

S. A. Hedlund

Efter oljemålning af Pehr Södermark från 1850-talet.

Digitized by Google

Digitized by Google

spörsmål och den mönstergilla kommunalanda, för hvilken rikets andra stad blef berömd under 1800-talets senare hälft och som uppställts såsom föredöme, utgick i ej ringa mån från honom och hans tidning; särskildt var han initiativtagare för handelsstadens utveckling äfven i kulturellt afseende; han stiftade Göteborgs museum 1861 och utkastade under samma årtionde i sin tidning planen för Göteborgs fria högskola, vid hvars bildande mot 1880-talets slut han medverkade. Han var den lefvande personifikationen af sitt samhälles allmänanda.

Hedlunds förutsättningar för tidningsmannakallet voro ovanliga. Han ägde mångsidiga kunskaper, kanske än mångsidigare intressen, snabbhet i uppfattningen, en oförbrännelig slagfärdighet och en icke ringa smidighet i polemiken; i hans framställning gjorde sig gällande ömsom den besinningsfulla, kloka, farbroderliga sidan af hans natur, ömsom det ungdomligt uppblossande, skälmska draget; framför allt den ärliga värme, som tillhör känslomänniskan.

År 1855 anställde Hedlund Viktor Rydberg i Handelstidningen och vann honom därmed åt publiciteten och litteraturen; det var i Handelstidningen, som Rydberg offentliggjorde tre af sina romaner, och det var här han började sina inlägg i tidens religiösa stridsspörsmål, liksom han en följd af år redigerade dess utrikesafdelning i nära samförstånd med hufvudredaktören.

Öfriga landsortsblad.

Bland öfriga landsortsblad, som under 1850-talet och senare intogo en framskjuten ställning, torde — utom de förut nämnda — böra framhållas *Snäll-Posten från Malmö*, hvilken grundlades 1848 af den varme skandinaven Bernhard Cronholm, som tillhört Lundauniversitetets friska viljor och under 1840-talet varit medarbetare i Malmö Allehanda; tidningen, som 1851 antog namnet *Snällposten*, utvecklade sig emellertid under hans ledning till ett utprägladt konservativt intelligensorgan, som bl. a. motverkade representationsreformen; Cronholms litterära och dramaturgiska artiklar voro särskildt beaktade; vidare *Nerikes Allehanda*, som 1843—55 redigerades af rektor O. J. Gumælius och senare under dennes son Arvid Gumælius utvecklades till ett af landsortens mera bemärkta, populärt redigerade vänsterblad och *Göteborgs-Posten*, som 1859 grundlades såsom en kommunal motvikt till Göteborgs Handelstidning och i början närmast var ett utprägladt skandinaviskt liberalt organ, men under 1870-talet blef språkrör för konservativa åskådningar.

Illustrerad präss.

En illustrerad präss tog under dessa årtionden sina första steg här hemma.

Redan år 1818 hade Fredrik Boye börjat utgifva månadsskriften *Konst och nyhets magasin*, innehållande noveller, poem, biografier, modebeskrifningar, fortsatt 1823—44 af *Magasin för konst, nyheter och moder*, med bilagda af honom själf etsade, ofta färglagda planscher.

Illustrerade flygblad hade ju funnits ute i Europa och äfven hos oss ganska tidigt; de voro i viss mån förelöpare till senare tiders aktuella illustrationspräss. Men den första egentliga illustrerade tidningen var det år 1832 af Charles Knight grundade »Penny Magazine», som året efter följdes af J. J. Webers »Pfennig-Magazin» i Leipzig.

Eter deras mönster gjorde Lars Hierta försöket med *Lördagsmagasinet*, som utkom under redaktion af J. Lind 1836—38 och 1842. I förhållande till senare

Digitized by Google

dagars illustrationer förefalla dess bilder, för hvilka engelska stockar användes, rätt otympliga. Man är nu benägen att le åt redaktionens önskan att den benägne läsaren måtte gifva Lördagsmagasinet det vitsord »att icke blott prisets billighet eller planschernas skönhet utan äfven valet af lärorika och läsvärda artiklar gjorde det begärligt och eftersökt», men faktiskt bragte det sin tid ett icke ringa kunskapsmaterial och gaf i bild och ord en aning om historiska händelser, konstverk, främmande folks seder och bruk, uppfinningar och sysselsättningar.

En lyftning i den illustrerade utländska prässen bragte 1842 års »Illustrated London News», som året efter följdes af »Illustrierte Zeitung». År 1855

Columbus och Ägget.

Illustration efter Hogarth ur »Lördagsmagasinet» 1836.

grundlade P. E. Svedbom i förening med litografen J. F. Meyer *Illustrerad Tidning*, hvars förste nominelle redaktör var dr O. V. Ålund, ehuru Svedbom synes haft öfverinseendet. Med slutet af år 1856 öfvertog Aug. Blanche redaktörskapet, som han bibehöll i sju år.

Skämtprässen hade ju i visst afseende ägt en representant i Friskytten, som dock utvecklat sig till ett mera allvarligt organ. Dennes närmaste efterföljare *Kapten Puff* (1855—65), redigerad af Karl Henrik Rydberg (1820—1902), var berömd för kvickhet och ville gälla som frisinnad, men gjorde sig stundom känd för i grunden rätt illiberala tänkesätt och förföljde bl. a. hätskt Fredrika Bremers arbete för kvinnoemancipationen. En pigg Göteborgsk skämttidning var *Tomtebissen*, som utgafs af Viktor Rydberg och Jonas Philipsson 1857.

Digitized by Google

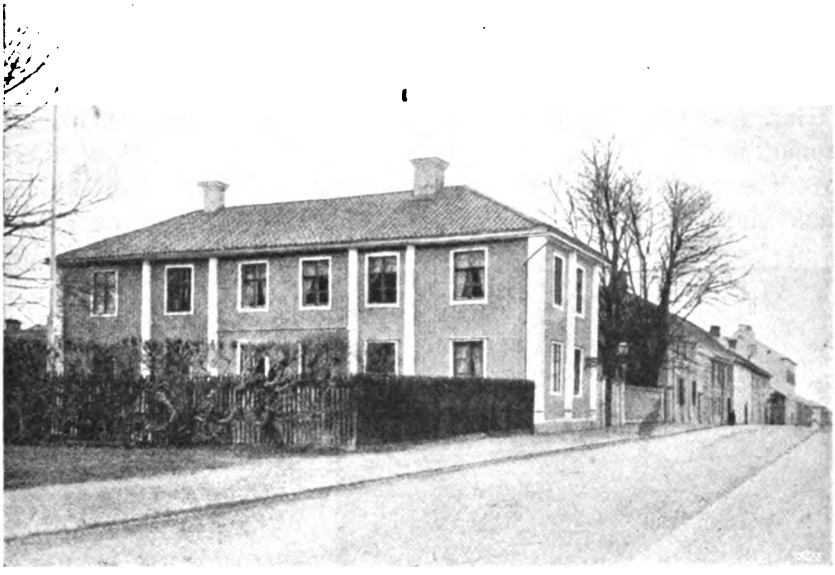

Geijers hus vid Carolinabacken.

Geijers sista skede.

(1838—1847)

Aldrig har det i Sverige funnits en umgängeskrets så begåfvad på hufvudets och hjärtats vägnar — snillrik, kunskapsträngtande, älskvärd, gästvänlig — som den, hvilken under 1820—30-talen samlades i Upsalas akademiska värld kring betydande män, deras anhöriga och vänner, — främst bland de senare »vår fru af de goda ögonen», den »stora kärleksmänniskan», öfverstinnan Malla Silfverstolpe. Vi känna denna enda stora familj genom ett par släktleds muntliga traditioner och genom en rad af skildringar, nu senast Mallas memoarer och Anna Hamilton Geetes solnedgångsbilder från morfaderns hem. De lefva för oss, dessa människor, som hade vi känt dem personligen. Geijerska kretsen.

Midtgestalten i denna »gyllene trefnadskedja» var universitetets historiarum professor, de humanistiska vetenskapernas främste; var det med det ursprungliga snillets och den självständiga personlighetens rätt. Trots alla sina fel: det nyckfulla, splittrade i

Digitized by Google

hans verksamhet; det ofta hårda och burdusa i hans bekanta »far-ut-er», hvarigenom han sårade sin omgifning lika oafsiktligt, som när han i sitt yttre uppträdande oförvarandes kom att vräka kull stolar, var Geijer älskad, beundrad, nära nog afgudad som ingen annan.

Han var universitetets prydnad, den gällande upsaliensiska skolans »auktoritet» framför någon annan i »lägret», låt vara att den gamle statsmannen landshöfding Hans Järta — som 1825—37 där hade sina bopålar — i enstaka spörsmål ansågs som hans öfverman och på grund af sin höga myndighet betraktades såsom »den andeliga akademiens chef».

Affallets förberedelser.

Geijers byst.
Af Byström.

Emellertid — den historiska skolans främste man, den nyromantiske tänkaren och diktaren, den konservative häfdaforskaren var sedan år tillbaka icke längre bergfast i sin tro, icke öfvertygad om det rätta i sina gamla idéer. Tankar och stämningar, som förut fört liksom ett undermedvetet lif i hans andes djup, stego nu alltmer upp mot ytan. Studier i historien — främst kanske frihetstidens — och i utlandets vetenskapliga skrifter, tilldragelser i olika land, filantropiska kraf, som här och hvar kommo till uttryck, gjorde honom allt mera osäker. Ingen man är oberoende af den tid, hvari han lefver, allra minst när han är en sökande ande som Geijer. Den omhvälfning i tänkesätten, som 1830-talet medfört ute och hemma, kunde icke undgå att på honom öfva sin verkan. Han hade, som han skref kort före sin död, »väl ej förgäfves suttit på lur så länge där uppe i det gamla Upsala och lyssnat på knäppningarna

Digitized by Google

af tidens ur i sin enslighet»*. Jämte historikern var det främst människovännen i hans inre, som vann Geijer åt liberalismen, som lät honom finna de satser, han förut häfdat, hopplösa och som gjorde honom till personlighetsprincipens förkämpe. Optimist som han var, kunde han icke i längden se surt på utvecklingen. Det verklighetsdrag, som låg på botten af hans väsende, som fått näring under ungdomstiden i England, men som trängts tillbaka under hans starkt »romantiska» tid, gjorde sig ock gällande.

Vi hafva i det föregående iakttagit, hurusom han på skilda områden — i ästetiska, historiska, samhälleliga ämnen — försiktigt antydt nya åsikter. Vi erinra oss, hurusom han i ett akademiskt program från 1835 satt ärftlighetsprincipen på det politiska, sociala och ekonomiska området i fråga och lämnat antydningar om att ett nytt släkte kunde begynna ett i alla afseenden nytt lif; hurusom vidare han i sitt tal vid bibelsällskapets högtid 1836 gifvit uttryck åt en förändrad uppfattning i afseende å folkbildningen och äfven omtalat den sökande liberalismen i vänligare ord; hurusom han samma år i sin anmälan af Fahlcrantz' »Ansgarius» riktat några allt annat än milda utfall mot nyromantiken och samtidigt i bref till Järta talat om fosforismens »ungdomssynder» och »ålderdomssvagheter»; hurusom han i ett bref till Wingård 1837 omtalat sin förändrade ställning, att han lärt mycket af den »sanna liberalismen», samt därjämte uttalat farhågor för hvart den politiska ortodoxien kunde leda (jmfr ofvan III: 495—499).

Han trodde också själf, att de som noga följt hans utveckling skulle hafva märkt att en förändring inträdt, och i motståndarnes läger var man icke heller blind härför (jmfr III: 496).

Likvisst synas icke hans vänner anat det utbrott, som förestod. Då hade icke detta kommit så öfverraskande. Förekom stundom hos Geijer något omdöme, som pekade åt nya rymder, så ansåg man nog — som Wirsén antager att fallet varit med Hans Järta — detta endast såsom en tillfällighet, beroende på Geijers lifliga lynne och fantasirikedom. När omslaget kom till uttryck verkade det — som han själf sade — såsom en »kaotisk eruption». I Geijers eget inre hade denna länge nog förberedts af en inre kris, hvarom icke ens hans närmaste hade en aning. Till äfventyrs hade denna kris icke ens så snart kommit till utbrott, om icke den man, hvilken ensam på Geijer utöfvade ett auktoritativt inflytande i konser-

* Med hvilket lefvande intresse Geijer ännu mot slutet af sitt lif följde tidens tilldragelser, därom vittnar dotterns bref 1846 om hur han betedde sig när de läste om kampen i England mot spannmålstullarne: »Pappa blef därvid så vildt förtjust öfver Peels tal, att han hurrade och kastade lampskärmen upp i taket».

Digitized by Google

vativ riktning, Hans Järta, år 1837 hade flyttat från Upsala. Det var just vid denna tid, som Geijer förberedde det litterära företag, i hvilket han ärnade taga steget ut och ställa sig på ny botten, det af honom ensam utgifna *Litteraturbladet*.

Han hade flyttat in i sitt nya hem, i »Geijers hus» strax vid »Carolina», det hem, hvars »första afton» han besjungit i följande bön:

»Dröj då, o frid, dröj i mitt tjäll!
Blif bästa gästen min!
Ty dagen skrider — det blir kväll,
Och natten bryter in.»

Men friden blef just icke gäst i det nya hemmet under de år som följde. Ännu mot slutet af 1837 stod han oviss, om han skulle börja det tilltänkta nya tidningsföretaget. Då han före jul 1837 reste till Stockholm, hade han meddelat Malla, att han öfvergifvit planen och att han därefter vore lugnare, men vid återkomsten den 22 december, antagligen efter att han gjort upp saken med förläggarne, Norstedt & Söner, hade han förklarat: Jag måste börja en tidning, jag är tvungen därtill.

På nyårsdagen 1838 sammanträffade han med Adolf Lindblad på en bjudning hos landshöfding Kræmers. De råkade då i häftigt ordbyte om Geijers tillärnade Litteraturblad, som Lindblad afrådde. Kort före sin återresa till Stockholm emottog Lindblad sig tillsändt ett svar i ord och toner. Det var den sedan så berömda strof, i hvilken Geijer sjungit ut sin oro och sin förtröstan:

»Ensam i en bräcklig farkost vågar
Seglaren sig på det vida haf,
Stjärnhvalfvet öfver honom lågar,
Nedanför brusar hemskt hans graf.
Framåt! — så är hans ödes bud,
Och i djupet bor, som uti himlen, Gud.»

Denna gripande bikt framkallade tårar i Lindblads ögon, och han bad budbäraren, Henrik Lilljebjörn, hälsa Geijer och säga hvad han såg, mer behöfdes ej.

Affallet.

Steget måste tagas. »Sequere genium — om det ej är förmätet att här åberopa Oraklets ord till Cicero», skref han till Beskow. Och i bref till Hans Järta bådade han sitt närmande till den liberala sidan med de orden, att ultraismen i Upsala hade med tomma begrepp så gjort sitt yttersta, att en brytning otvifvelaktigt skulle inträffa, om den ej afleddes. Det vore inga yttre omständigheter, som bestämt honom, utan en aldrig hvilande inre utveckling. Dennas dragning följde han, och endast för att få följa den, hade han skjutit ifrån sig all förändring af sin borgerliga ställning.

Den 12 januari 1838 på sin femtiofemårsdag undertecknade Geijer förordet till Litteraturbladet, hvars första nummer utkom den 5 februari.

Digitized by Google

I detta förord betonade Geijer det personliga i en litterär tidning, skrifven af honom ensam. En arbetare vore han, däraf ville han berömma sig.

Förordet till Litteraturbladet.

»Om för öfrigt under sådana ströf- och arbetståg mina såväl praktiska utsikter som teoretiska insikter lidit någon förvandling, torde man finna detta likså naturligt, som att förändringen uttalar sig. Efter den yttre konsekvensen i ordalag och åthäfvor frågar jag föga. Jag har gjort uppoffringar nog, att endast behöfva afse den inre. I själfva verket har jag aldrig tillhört något parti, ej ens mitt eget, om ett sådant funnits. Men sätter någon synnerligt värde på att förebrå mig ett affall; välan! jag har då affallit ifrån mig själf; hvilket också ej skadar, där det befinnes med skäl vara för sig gånget.»

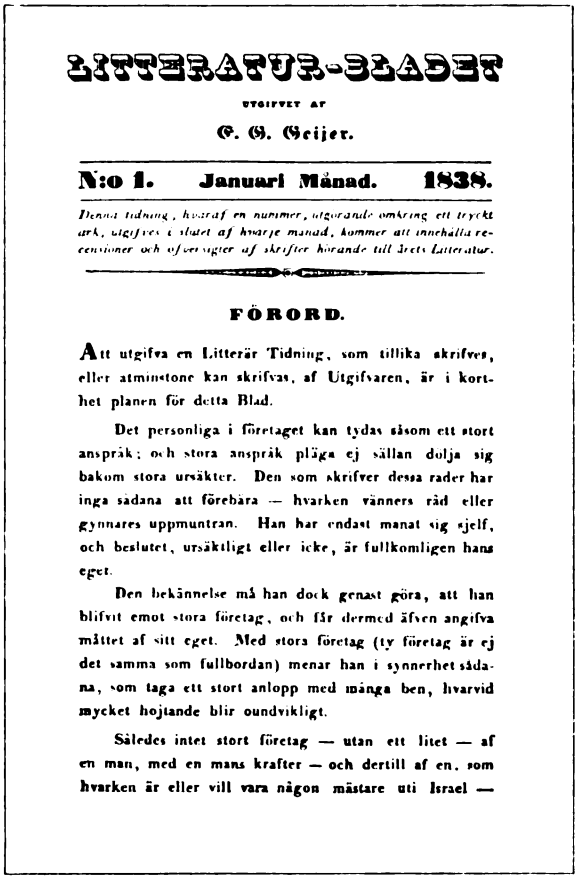

LITTERATUR-BLADET

UTGIFVET AF

C. G. Geijer.

N:o 1. Januari Månad. 1838.

Denna tidning, hvaraf en nummer, utgörande omkring ett tryckt ark, utgifves i slutet af hvarje månad, kommer att innehålla recensioner och öfversigter af skrifter hörande till årets Litteratur.

FÖRORD.

Att utgifva en Litterär Tidning, som tillika skrifves, eller atminstone kan skrifvas, af Utgifvaren, är i korthet planen för detta Blad.

Det personliga i företaget kan tydas såsom ett stort anspråk; och stora anspråk pläga ej sällan dölja sig bakom stora ursäkter. Den som skrifver dessa rader har inga sådana att förebära — hvarken vänners råd eller gynnares uppmuntran. Han har endast manat sig sjelf, och beslutet, ursäktligt eller icke, är fullkomligen hans eget.

Den bekännelse må han dock genast göra, att han blifvit emot stora företag, och får dermed äfven angifva måttet af sitt eget. Med stora företag (ty företag är ej det samma som fullbordan) menar han i synnerhet sådana, som taga ett stort anlopp med många ben, hvarvid mycket hojtande blir oundvikligt.

Således intet stort företag — utan ett litet — af en man, med en mans krafter — och dertill af en, som hvarken är eller vill vara någon mästare uti Israel —

Första numret af Litteraturbladet.

Anmälan af Wallins tal.

Litteraturbladets första nummer innehöll en anmälan af Wallins tal vid Upsala katedralskolas invigning.

I en något själfsvåldig ton kungör här Geijer sina förändrade åsikter i skilda ämnen, närmast i skolfrågan. »Jag kände, att jag i denne prelat ej blott hade ett yttre, utan äfven ett doldare inre, en man, ett hjärta, för mig. — Därvid utropade jag: lappri med alla system! — och tror nästan att jag därvid slog ikull en stol.

Det blef ingen vidare revolution utaf; men väl hade en sådan långt före detta föregått hos mig själf, som, om jag mindre såg på det tillfälliga än det väsentliga, ställde mig på samma medelväg, hvilken äfven talet antydt. — Jag vet ej, om de liberalare teorierna här vilja skryta af en seger; men visst är, att filantropien eröfrat mig åt dem. För mig har det skolsystem blifvit det bästa, som utsträcker uppfostrans fördelar till det största antalet af medborgare, liksom jag anser den regering och det regeringssätt för de bästa, som befordra det

Digitized by Google

största antalets lycka.* Det förra är ett stort medel till det senare: ett ändamål som för öfrigt väl kan vinnas på flere vägar, men hvartill grundligaste och säkraste medlet dock lärer vara, att hvar och en, så vidt möjligt är, sättes i stånd att lagligen och lofligen taga vara på sina egna angelägenheter. — Man må ej tro att genom denna den individuella frihetens framsteg, som är historiens egen rörelse, det allmänna kommer till korta. Tvärt om, det finnes, i andens som naturens rike, ingen undantagsfriare lag än den, som oupplösligen förbundit båda. Genom det individuellas utbildning kommer det hela, det allmänna, först riktigt fram — genom skenbar söndring först den rätta föreningen. — Så gärna må du gripa in i solarnes banor, som i denna frihetens eviga lag.»

I fortsättningen finna vi honom uttala äfven sådana för hans hittillsvarande meningsfränder revolutionerande satser, som att den offentliga undervisningen borde åsyfta ej blott »den offentliga klassen» utan ock »näringsklassen» — man borde borttaga »väggen» dem emellan, »de, som däraf vänta en gruflig omstörtning, skulle förvåna sig, huru litet oväsende däraf följde i världen»; vidare att den så kallade klassiska lärdomen borde maka åt sig; — själfve F. A. Wolf hade ansett, att endast den som ville blifva lärd borde därmed syssla, mängden borde sysselsätta sig med nya språk och sakkännedom; skolans emancipation från kyrkan, framhålles såsom önskvärd; medelklassens betydelse häfdas — »den begynner sätta sig allt mer i sitt välde; den har tagit vapnen, lagarne, industrien i sin hand; den har intelligensens kraft för sig; hvem kan undandraga sig dess inflytelse?»

Mest uppmärksamhet väckte kanske den forne nyromantikerns gensaga mot predikandet om den öfverhandtagande materialismen. Det heter:

»Den, som vill, kan ha tillfälle att öfvermätta sig på de ideala pretentionerna. Oss har detta vederfarits i fullt mått, helst vi varit midt i lägret, i hvilket någon oro utan tvifvel skulle verka hälsosamt.» Äfven den materiella verksamhetens handelsflagga stode under skydd af ett andligt konvojkommissariat. »Hvilken värld af intelligens är ej här i rörelse? — I sanning, det båtar föga att med tillslutna ögon och föråldrade anspråk tro sig kunna stämma lifvets och tidens ström.»

Det var ord som icke kunde missförstås. I detta nummer har Geijer angifvit grundtonen för hvad Litteraturbladet under de år det existerade, 1838—1840, skulle bringa.

Anmälan af Atterboms dikter.

Det andra numret innehöll den förut (III: 328) omtalade, i hög grad uppseendeväckande anmälan af *Atterboms Samlade dikter*.

Det vackra erkännande, den beundran, som ägnades det väsentliga i den gamle vännens diktning, och den befogade kritik, som riktades mot vissa dess svagheter, följdes tyvärr af ett halft skämtsamt, halft allvarligt omtalande af skaldens personlighet, hvil-

* Jmfr Benthams bekanta sats.

Digitized by Google

Erik Gustaf Geijer, 1843.

Efter Maria Röhls teckning i Kungliga Biblioteket.

Digitized by Google

Digitized by Google

ket Geijer själf medgaf vara »ömtåligt» och som genom sin kärfhet vållade Atterbom ve.

I denna Geijers anmälan finna vi för öfrigt, som förut (III: 499) antydts, slutuppgörelsen mellan honom och den nyromantiska skolans poetiska riktning. Efter det han erkänt de rika, evärdliga frukter, som nyromantiken (i Tyskland) lämnat i kritiskt afseende, fortsätter han: Karaktäristik af den romantiska skolan.

»I produktivt afseende har denna skola frambragt allt hvad fantasi och känsla och ironi mot verkligheten och en hela den poetiska världen omfattande reflexion och ett idealiskt sträfvande kunna frambringa. Anmärkas kan emot den i allmänhet (ty större och smärre undantag gifvas), att den snarare lånat hus än ägt något, att den ingenstädes är rätt hemmastadd mer än i sin längtan, och att den, i stället att rent af försänka sig i stora saker (det finns sådana, med hvilka det lönar mödan) och i ett sådant bad aftvå sin självviskhet, klemar med sin egen ytterst tillspetsade subjektivitet. I allmänhet är den i poesien det yttersta af en sådan hela tiden genomgående riktning och häntyder på en stundande brytning. Sin rund har denna nyromantiska poesi redan gjort kring Europa; och i Frankrike, där den förbundit sig med den politiska oron, slutligen vändt ut äfven sin desperata, förstörande sida (ty den har ock en sådan, så aflägsen den må synas från dess fromme mästare och lärjungar), hvilket profeterar dess katastrof. Hvarje sådan träffar och dömer likväl blott det förgängliga i ett stort sträfvande. Något evärdligt går ut ur pröfningen.»

Längre fram uttalar Geijer sig om att den nya romantiken skrifver blott lyrik: den må kalla det epos, drama eller hvad som helst, lyriken är dess styrka och dess svaghet.

»Däraf följer, att själfva denna lyrik måste ha sina svagheter. Därtill hör det slags förnämhet, hvarmed den ej vill släppa verkligheten, föremålen inpå sig, i stället att gammaldagspoesien tog dem till sitt hjärta och ingaf dem eget lif. Visserligen beror detta äfven på verklighetens egen mer och mindre poetiska halt; men vi påstå, att denna uti ingen tid helt och hållet saknas och att just poeten bär slagrutan i hand för sådana upptäckter. Denna nya poesi försmår för mycket att använda nämnda slagruta; hon skjuter hellre verkligheten ifrån sig, älskar för mycket att hålla den i ett blånande fjärran, att ge föremålen en främmande magisk färg, att doppa dem i afton- eller morgonrodnad, ja att förflyktiga dem, så att all gestalt försvinner.» — »Den på sig själf återkastade, desperata romantiken», tillägger han i en not, »är blott en omvändning af den i texten skildrade och gör en djäfla-karrikatyr af den verklighet, som den andra aflägsnar ifrån sig eller förflyktigar.»

Och då han till sist i tanken tryckte Atterboms hand »till pant af en lika uppriktig som ovansklig tillgifvenhet, skulle ock våra banor ifrån hvarandra vika», tillade han de bevingade orden: »Ty mig har stugan blifvit för trång».

Äfven i de följande häftenas recensioner fälldes yttranden — ej sällan vid sidan om ämnet — dels i dagens frågor, dels rörande den historiska utvecklingen, i hvilka Geijer lät sin nya åskådning träda fram. Recensioner i följande häften.

Digitized by Google

Så finner man mot slutet af anmälan af »De la Gardieska arkivet» efter ett skarpt uttalande om den akademiskt retoriska behandlingen af svenska minnen, om »medelmåttans lof», följande bekännelse: »Jag har felat i mångahanda måtto, så med en illa använd vältalighet, som med en lösligen på historiska ämnen lämpad filosofi; och vill — då jag ännu hellre uppbär beskyllningen för okunnighet än för falskhet — gärna, androm till varnagel, erkänna, att jag först mot femtiotalet af mina år begynnt vända mig ifrån det litterära skön- och skenväsendet till allvaret af grundligare insikter i min vetenskap. Från vår så kallade historiska skola har jag genom historiska studier affallit.»

Efter några ord om de olägenheter snarare än fördelar, som ståndsmonarkien medfört för Sverige, häfdade Geijer det befogade i att önska den sanna medborgerliga enheten lagligen utpräglad i svensk författning, i svensk uppfostran, i svenska näringsförhållanden.

I uppsatsen om »Läsning för folket» kom han in på prässen, som med sitt flöde af ganska blandad beskaffenhet öfverströmmade landet. Det vore nästan för sent att i det hela tadla, liksom för tidigt att i det hela berömma den. Han fastslog det nödvändiga i att erkänna den såsom en ny, verklig samhällsmakt, hvars tillvarelse lika litet läte förneka sig som dess inflytande kunde utestängas, samt inrätta sig därefter. En hel, men ej därför laglös, prässens frihet vore mindre farlig än en half, som ännu i vissa fall vore beroende af godtycket. »De goda verkningarna af en fri präss äro långsamma och gå på det hela; de onda äro mer obekväma för ögonblicket. Men redan kännedomen af hvad makten tillät sig på den tid prässens publicitet ej fanns, gör oss obenägna att beklaga det den finnes. I vår tanke har den stora bestämmelser. Kanhända skall den slå bryggan för monarkiens framtid i Europa, nämligen för den konstitutionella, — den monarki, som endast vill vara stark genom lagen, men också kan, likasom den behöfver, vara det.»

Till detta ämne återkom han i anmälan af Reuterdahls »Svenska kyrkans historia», där han förklarade, att den nyare tidens största makt vore allmänna opinionen, öfver hvars tyranni genom prässen man klagade såsom verkande som fysisk öfvermakt. »Men ingen blott fysisk makt besegrar denna nya makt; ty hvad man om den må säga: den är af andelig natur och skall endast vika för sin like. Den är en frihetens makt, obetvingbar, ifall ej friheten äfven har en inneboende lag, som nödvändigt skall blottas och framstå ur sitt dolda djup i samma mån som banden af endast yttre auktoriteter fallit och falla.»

I afhandlingen om Svederus' »Järnhandteringen i Sverige» — skrifven efter samråd med bergsmän som Per Lagerhielm och en smidesdirektör Ekman — häfdade han näringsfrihetens grundsatser i klar Manchesterriktning; han uttalade sig emot att inklämma industrien, som tagit sådan fart, i vissa kanaler: den fordrade frihet åt alla sidor.» Men man borde då ej blott gifva luft åt industriens högre regioner, utan för att rädda samhället äfven frigöra dess lägre och det i alla riktningar, i detta fall: »gifva grufägaren fri rättighet att afyttra sin malm, tackjärnsägaren fri rättighet att sälja sitt tackjärn, stångjärns- och manufakturägaren fri rättighet att ordna och afsätta sin tillverkning och skogsägaren samma frihet att tillgodonjuta sin skog med dess produkter; och detta så väl inom riket som till utförsel, då motsvarande friheter å främmande makters sida tillåta det senare, ifall man ej skulle anse rättast att själf begynna med att äfven i detta afseende vara rättvis».

Digitized by Google

Augustihäftet 1838 innehöll en mycket uppseendeväckande anmälan af ett par broschyrer; den ena af Johan August Hazelius afhandlande frågan, »huruvida en ministerstyrelse, sådan som den i Frankrike och England, är öfverensstämmande med svenskt folklynne och svensk grundlag» (ursprungligen en följd artiklar i Statstidningen); den andra var en ströskrift: »Några blickar på tidens politiska strider och svenska tidningslitteraturen», som tillskrifvits en präst och skolman A. Lagergren. Geijer utvecklade här den engelska konstitutionalismens karaktär och det missförstånd, hvarmed den, utan hänsyn till andra förhållanden, tillämpats annorstädes, samt häfdade gentemot ytterligheternas — den »gamla regimens» och den »nya republikanismens» — tendenser en medelväg, såsom hvars främjare han betraktade samhällets medelklass. Den monarkiska principen tempererades genom råd och representation. Gentemot påståendet att en medlem af statsrådet, som blott för skiljaktig mening med konungen afginge, skulle undandraga sig den moraliska ansvarighet, som grundlagen af honom äskade och göra konungen till en namnstämpel, gjorde Geijer gällande, att »kraftiga föreställningar äro endast de, åt hvilka den opinerande ger all den moraliska kraft i hans förmåga står; därtill hörer att bakom ett ord är en man. — — — Den egentliga moraliska ansvarigheten, som samvetets grundlag äskar, är en rådgifvares ansvarighet inför sig själf; och denna lärer äfven Sveriges grundlag förutsätta, i stället för att ogilla.»*

Att Geijer långt ifrån i allo sympatiserade med dagens liberala prässopinion framgår bl. a. af den skarpa gensaga han inlade mot ett ondt ur samhällets lägre eller lägsta kretsar: pöbelns öfverhandtagande väldighet, som senast gifvit sig uttryck i juniuppploppen i Stockholm med anledning af Crusenstolpeska aktionen (hvilken aktion han likväl anser »bort ske förr eller också icke nu — och, om någonsin, icke på detta sättet»). Han beklagade, att dessa uppträden »skedde i åsyn af ett borgerskap, som dock ägde rättighet och plikt att för allmän ordning bära vapen, och framställdes af en tidningspräss så som kände den ej första villkoret för laglig ordning».

I den afhandling Geijer ägnade Hwassers politiska betraktelse öfver alliansträktaten emellan Sverige och Ryssland 1812 ställde han sig likaledes på en ståndpunkt, som icke var de dåtida liberalerna täckelig — enstaka undantag som Gustaf Hierta frånräknade.** Han gaf nämligen, efter en historisk återblick öfver Sveriges politik i förhållande till Finland och hvad det här förskyllat, uttryck åt den uppfattningen, att Finland 1812 icke kunnat återvinnas och behållas genom något slags fransk allians och att Karl Johans ryssvänliga politik var grundad på verkliga förhållanden och innehöll lika mycket af erfarenhet som af förutseende, var den bästa under gifna förhållanden och omständigheter.***

I uppsatsen om Lockharts »Walter Scott» gjorde han gällande, att adlandet borde upphöra antingen genom att det ej mera erbjödes eller ej mera mottoges. Detta skulle fortskynda uppkomsten af en ofrälse adel, som endast be-

* I bref från England 5 april 1810 hade han framhållit såsom engelska konstitutionens förträfflighet fullkomlig responsibilitet hos ministrarne och anmärkt som ett hufvudfel i den nya svenska konstitutionen, att de blott voro ansvarige för sina råd men ej för verkställighet. (Jmfr Blanck: Geijer i England, 1914, sid. 144.)

** Denna hans uppsats vardt ock föremål för gensagor både från Aftonbladet och Allehanda.

*** Jmfr äfven hans bref till Betty Löwenhielm på nyåret 1839.

Digitized by Google

stode och ville bestå i personlig förtjänst och som åter bragte arbetet till heder i världen.

Dessa »recensioner» innehålla mycket utöfver hvad titlarne angifva, framför allt skänka de viktiga historiska återblickar öfver ämnena, djupa perspektiv. Man har icke rätt läst Geijers »Svenska folkets historia» utan att ha tagit kännedom äfven om dessa uppsatser. Han skref en gång längre fram till Beskow, att hans syftemål vore: »att efter förmåga väl förbereda och sedan träffa hufvudsaken kort och om möjligt godt». Det är programmet för dessa recensioner. Jämte dem innehåller Litteraturbladet trenne större uppsatsserier i tidens viktigaste spörsmål: läroverksfrågan, fattigvårdsfrågan, representationsfrågan.

Läroverksfrågan.

Undervisningsspörsmål hade alltid synnerligen intresserat Geijer. År 1810—11 hade han, såsom den Rousseauentusiast han då var, framhållit inbillningskraftens betydelse och sett uppfostran hufvudsakligen ur individens synpunkt med betonande af det personligt psykologiska momentet. I en skrift 1813 om det offentliga läroverket hade han förnämligast behandlat ämnet socialpedagogiskt och lagt vikten vid ståndsuppfostran. Nu åter, efter personlighetsprincipens fulla genombrott, betraktade han saken med nya ögon; de offentliga skolornas uppgift vore icke längre enbart att utdana ämbetsmän utan framför allt människor och medborgare.*

I denna anda behandlade han nu läroverksfrågan i Litteraturbladet och inledde sina uttalanden med en historisk afhandling om studiernas öden i vårt land i äldre tider, som är af högsta intresse. Han utvecklade här närmare de redan i Litteraturbladets första nummer uttalade åsikterna om skolans skiljande från kyrkan, om undanskjutandet af de klassiska språken såsom grundläggande för undervisningen, om det allmänna läroverket såsom på en gång realskola och förberedande lärdomsskola samt folkskolan såsom ett helt för sig, meddelande de färdigheter, som utgöra de allmännaste odlingsmedlen, men ock upptagande i sig odlingens förnämsta resultat i populär form.

Fattigvårdsfrågan.

Fattigvårdsfrågan omhandlades i nio artiklar, af hvilka den första lästes i Litteraturbladets första nummer för 1839. Det är en ingående historisk undersökning af samhällsförhållandenas utveckling — »de fattigas historia» alltifrån romartiden och den mosaiska rätten med »dess visa, mänskliga föreskrifter» om skuld, trälars frigifning, dagakarlens lön, främlingars rätt; »det sena begreppet människan» finner han infördt i historien genom kristendomen, hvars politiska karaktär han uttrycker med de orden, att intet medborgarskap är för högt för den som är kallad att vara medborgare i Guds rike, och att den afskyr våldet som sådant. I fortsättningen uppvisar Geijer, hurusom feodaladeln, hierarkien, tredje ståndet alla haft sina tider af vinning och förluster, och hurusom hvarje tid sökt en afledare för fattigdomen. Det europeiska kolonialsystemet, som framkallades af de stora upptäckterna, var på en gång en källa till rikedom och en afledare för den europeiska pauperismen; konungamakten, som blef medeltidens arfvinge, använde de stående arméerna och sjöfarten. »Under geväret! eller

* Jmfr en redogörelse för Geijers pedagogiska skriftställeri i Svensk Läraretidning 1897 af Fridtjuv Berg.

Digitized by Google

till sjöss! — sade man i hela Europa till den förlorade sonen, till lösdrifvaren.» I industriens utveckling ser Geijer nu en afledare för tidens fattigdom, ehuru »den ej är reglerad eller försäkrad». Geijer fordrar i enlighet med tidens liberala doktrin arbetets och konkurrensens frihet. I nionde artikeln yttrar han i fråga om kapital och arbete följande: »De gamle afbildade gudar och gudinnor på sina mynt, till tecken däraf att penningen borde vara helig. Han är det; ej i sig själf, men han representerar någonting heligt, som är arbetet, och den, som rör vid hans säkerhet, angriper hvars mans rätt, angriper djupast den armes rätt. — — — Lita ej blott på det förflutna arbetet! Lita ej på penningen såsom ändamål, utan som medel! Han är blott representant af arbetet; han flyr ur overksamma händer.»

Representationsfrågan.

Slutligen var det representationsfrågan, som Geijer upptog i de »bihang» till Litteraturbladet som utkommo 1840. Förut anhängare af ståndsrepresentationen, förkastade han den nu fullständigt. I ett bref till Hans Järta, kort efter affallet, frågade han hvad han väl skulle respektera i dessa fyra stånd, som han ideelt komponerat och upputsat, innan han kände dem. Nu kände han för många af deras antecedentia (särskildt sedan han sysslat med frihetstidens historia). Han ansåg att en medelklass i Sverige vore ett nödvändigt postulat.

I denna riktning utvecklade han ock sina åsikter i Litteraturbladet och byggde på personlighetsprincipen, yrkande personlig valrätt för hvarje till myndig ålder kommen oförvitlig medborgare, men med indirekta val genom elektorer, som borde vara kvalificerade genom högre ålder och viss försäkrad inkomst; han ville medgifva undantag från plikten att deltaga i representantvalet för kvinnor och för lärareståndet, emedan de representerade en högre samhällighet än den politiska, hvarinom det funnes plikter, för hvilka utöfningen af de politiska finge vika.

Till detta sitt program fogade Geijer en högst intressant redogörelse för Sveriges äldre statsutveckling. Såsom en lärdom häraf ville han göra gällande, att vår ståndsrepresentation måste söka botemedlet inom sig, det vill säga ombilda sig på fredlig och laglig väg till en representation af folket, enligt rättvisans och billighetens erkända grundsatser, ty hvad botemedlen utom representationen anginge, vore de dels otillräckliga, dels våldsamma, och Sverige, som af denna anledning redan haft så många revolutioner, tålde ej vid flere.

Det behöfver knappast närmare framhållas, hvilket kraftigt handtag Geijer medelst dessa afhandlingar och uppsatser gaf den d. v. svenska liberalismen, liksom genom sitt personliga uppträdande efter affallet. Må vara att mycket af det sagda icke höll prof vid närmare granskning, att här förekommo öfverdrifter och slagord, som utmanade kritiken — i stort sedt inneburo dessa Geijerska uttalanden en mäktig förstärkning åt liberalismens positiva och ideela sidor och bidrogo att åt liberalismens bärande idéer vinna icke blott hufvuden utan äfven hjärtan.

Verkan af Litteraturbladet.

På Geijers omgifning verkade utgifvandet af Litteraturbladet, som redan sagdt, rent förkrossande. Själf betecknade han denna verkan som »ättika i mjölk», det skar sig åt alla sidor. Tidens brefväxling är full af uttryck för den beklämning, den sorg, den

Digitized by Google

förbittring, som grepo konservativa kretsar då Geijer tog steget fullt ut och öppet förkunnade sin omvändelse.

Redan de få rader, som meddelas ur efterskriften till Malla Silfverstolpes anteckningar, vittna om de stormar, som upprörde den forna idyllen.

»Harmonien är störd mellan de gamla vännerna, återkommer den någonsin?» frågar hon efter kritiken af Atterboms dikter, och om hon än glädjes åt Atterboms förklaring och försoningen mellan honom och Geijer, tillägger hon dock: »det blir aldrig rätt förtroende mer!» — »Hemsk sinnesstämning hos vännerna Geijer, Törneros, Atterbom», antecknar hon den 13 april.

Närmare besked lämna oss samtida bref och offentliga uttalanden.

Järta och Geijer.

Den, hvars omdöme Geijer och hans närmaste mest fruktade, var gifvetvis den stränge mannen från 1809, som nu vistades i Stockholm såsom riksarkivets chef, Hans Järta.

Fru Geijer hade i bref till fru Järta rent af begärt ett uttalande af hennes man — hon ville hellre hafva ett öppet skriftligt ogillande af honom än det tysta, som man befarade att han ägnade Geijers nya företag. Därför grep Järta sig an och sade Geijer oförställdt sina tankar om det enligt hans uppfattning falska steg som denne, säkerligen i god mening, tagit.

Det långa bref, meddeladt af Wirsén i Sv. akad:s handlingar 1899, i hvilket Järta går till rätta med Geijer och framför allt söker gendrifva hans nya uppfattning af skolfrågan och hans tal om en s. k. medelklass, innebär visserligen ett starkt ogillande både af tankar och uttryckssätt, men präglas tillika af en nästan faderlig välvilja för en förlorad son, för hvilken famnen alltid är öppen. Skarpast är kanske den »skrapa», som den 55-årige professorn, hvilken dock bar namnet Erik Gustaf Geijer, nödgas uppbära af den blott nio år äldre f. d. landshöfdingen för sitt något »ogenerade» språk, hvilket icke lämpade sig för en allmänhet, »som ej kände hans personlighet, om det ock vore intressant i ett sällskap af vänner.» »Då författaren af Svea rikes häfder träder upp inför hela svenska allmänheten i en egen publicistisk tribun, bör, tyckes mig, denne offentlige Geijer visa sig i ett annat skick än i fru Silfverstolpes salong, den private.»

Geijer själf svarade Järta i ett bref, som finnes intaget i hans Samlade skrifter och där han närmare gör reda för sin ställning.

»Jag har länge», säger han »befunnit mig i en besynnerlig sinnesstämning genom en småningom men oupphörligt sig förändrande öfvertygelse i många viktiga ämnen. Jag befann mig, så länge den var outtalad, i en falsk ställning till mig själf, till min omgifning, till mina vänner. Detta halfva tillstånd blef mig olidligt, och jag såg ej utan förskräckelse följderna för ögonen, äfven i ett ej aflägset exempel [Grubbe]. — — — Hela Upsala universitet har länge lidit af sådant halft, doft, sömnigt tillstånd — ej utan min egen skuld. Jag var skyldig det en rekantation, hvaraf smäleken må falla på mig tillbaka. Ty mot mitt eget forna jag är min nya opposition omedelbarast riktad. Just i denna mening önskar jag, att man må betrakta den. Man skall finna, att jag ej behöft mycket tänka på andra.»

Digitized by Google

Och sedan han afsvurit sina gamla åsikter om ståndsrepresentationen, förklarar han, att han adopterar alla följderna. Han såge däri ingen fara för konungamakten — han vore i själ och hjärta en svensk rojalist —, om nämligen konungamakten ville uppriktigt basera sig på sitt gamla svenska och tillika enda nya stöd, som vore lagen, som måste vinna mer i kraft, ju mer den lossade sig från korporativa och personella intressen. Men visserligen måste en sådan konungamakt handla i republikansk anda*. »Den är och kan hädanefter ej vara annat än en högsta, genom ärftlighet försäkrad magistratur; men jag är öfvertygad att den inom detta nya, ännu ej exploiterade fält äger omätliga resurser.»

Järta hoppades att Geijer skulle vid noggrannare besinning stanna och var ängslig, att hans vänner genom angrepp skulle jaga honom fram samt lyckades inhibera ett längre genmäle af den på den klassiska lärdomens vägnar upprörde Törneros. Han fortsatte att ge Geijer vänskapliga förmaningar och föreställa honom följderna för samhället, universitetet och hans eget rykte af hans »vidare framrusande på den nya banan».

Men Geijer lät sig icke hejda. »Det blir väl värre än», yttrade han till sin hustru, »men det kan ej hjälpas. Feghet och aktning för Järtas politiska bekännelse hafva hittills hindrat mig att tala. Nu måste allt vika.»

De offentliga uttalandena från Upsalakretsen voro få. Upsalakretsens uttalanden.

Fahlcrantz »med hvilken det aldrig varit så varmt» ägnade det gamla bibelsällskapstalet en något från kritik, där särskildt Geijers självsvåld i höga ämnen klandrades. För öfrigt sade Fahlcrantz sig unna vissa opponenter att tillsvidare kunna säga som mullvaden och andra politici i fabeln: »Siehst du Mensch! Der Löwe denkt wie wir!» men tillade: »Huru länge? Därpå kan sannolikt lejonet själft ännu icke svara».

Palmblad var eljes den som trädde inom skrankorna i en artikelserie i Litteraturföreningens tidning i oktober 1838, där han upptog Litteraturbladet till bedömande.

Han fann det sorgligt att nödgas se en stor författare vid slutet af den kraftiga mannaåldern bekämpa de idéer, för hvilka han brutit väg, och därmed förklara ett helt lif, ett lif fullt af glans och ära, för en femtioårig illusion. Affallet hade i hvarje fall bort kunna ske utan denna pomp, dessa stora åthäfvor, detta ideliga »Jag tackar Gud» med därtill hörande pukor och trumpeter och utan hån mot dem, bland hvilka Geijer fordom var en hufvudman.

Palmblad saknade i Litteraturbladet verkliga utredningar och klagade öfver att de historiska inledningarna, i hvilka man väl ej kunde misskänna den gamle mästaren, i åtskilligt påminde om det amerikanska förslaget att omskrifva världshistorien på ett för det fria Amerika passande sätt. Han manade Geijer att träda ur omskansningen af axiomer, dem ingen förnekade, orakelspråk som

* Detta uttryck får väl uppfattas i den mening, hvari Geijer tar begreppen feodalism och republikanism.

Digitized by Google

ingenting bevisade, allmänna satser, hvarur inga resultater kunde utledas, historiska inledningar, hvaraf ingen tillämpning gjordes, för att bestämdt och öppet utsäga, hvad han funne vara sjukt och murket i samhället, och därjämte framlägga sina råd, sina förslag till förbättringarnas huru men icke fortfara med larmskott utan att frambära en enda sten till en ny byggnad.*

Inom Upsalalägret var — enligt hvad Fredrika Bremer meddelade Böklin — jämte Fahlcrantz Hwasser den bittraste mot Geijer. Han ansåg sig icke kunna förklara affallet annat än »patologiskt». Till sin vän Ilmoni skref han ock de besynnerliga orden att »från en verklig öfvertygelse kan ingen, så länge själen ännu är frisk, någonsin affalla»; den verkliga betydelsen af Geijers s. k. affall vore en bekännelse att han som historisk och politisk forskare aldrig ställt sig på annan ståndpunkt än individualismens; han vore en känslans man och i kraft af sin ovanligt starka och öfversvallande känsla en tidskaraktärens medhållare och ej någon kämpe däremot.

Hvad angår Atterbom, så var han djupt gripen af Geijers öfvergång till motsatta lägret och hade äfven giltiga skäl till personlig missbelåtenhet. Visserligen inträdde en försoning efter Atterboms nobla svar på Geijers kritik och umgänget fortsattes, men en tagg blef kvarsittande; och Atterbom gaf ej sällan sin bitterhet uttryck i bref till vänner.

Han kallade Litteraturbladet »detta i sista veckan af hvarje månad anställda stora spektakel» och förklarade, att Geijer »genom den omätliga och oförlåtliga absurditeten af sin nuvarande roll bragt sina vänners i Upsala tålamod till en gräns, öfver hvilken det icke synes vilja längre räcka», och han förklarade för Beskow 1839, att »Upsala blifvit ett litet artigt helvete eller pandemonium, tack vare vännen Geijer, som med sitt Litteraturblad öppnade Pandoraasken för allt detta djäfleri». Hans dikt »Röst ur stugan» i Svenska Biet 1841 (se ofvan III: 329) är ock ett intyg om hans förtrytelse.

Det framgår af Atterboms bref till Beskow att detta stridspoem förut upplästs för Järta, Palmblad, E. A. Schröder och Böttiger och vunnit deras bifall. Före diktens tryckning synes dock Atterbom ha blifvit ängslig och befarat att strofen om att det gåfves utväg ur hans stuga skulle kunna uttydas som en personlig ohöflighet mot Geijer och såsom ett uppsägande af all enskild vänskap med honom. »Det skulle göra mig ondt, icke blott i afseende på honom själf utan fastmera i afseende på hans maka och barn, som fortfara att bemöta mig och de mina med mycken vänlighet, ehuru visserligen umgänget oss emellan är långt ifrån detsamma som fordom.» Stycket vore dock helt och hållet af objektiv art utan den ringaste inblandning af någonting enskildt eller personligt. »Stugan» stode i rent allegorisk mening; han ville ej att Geijer skulle tro, att han visat honom ur sitt hus eller uppsagt all vänskap.

Ännu efter Geijers död bära Atterboms uttalanden i ett rektorsprogram vittne om hur djupt »affallet» och hvad därefter följde gått honom till sinnes.

* Geijer mötte Palmblad i akademiska konsistoriet efter kritikens offentliggörande med orden: »Tack skall du ha, men ser du, liket lefver än».

Digitized by Google

ng dieses exemplar fehlt ist von Hollaender Carl

Digitized by Google

Digitized by Google

Huru djupt skismen gick i Upsala framgår af de bref Geijers maka skref till kvinnorna i det andra lägret såsom fru Järta och Malla. Det kanske yppersta, som sagts från någon af parterna rörande det personliga i saken, voro de ord hon i februari 1841 tillskref Malla. Efter att ha medgifvit att Geijer kunde vara obetänksam i småsaker, men förklarat att hon i större och viktigare saker hade hela sitt förtroende kvar för honom, yttrar Anna Lisa Geijer:

»Hvarför begära att han skall vara något annat än Geijer? Det hoppas jag till Gud att han intill sin sista dag är och förblifver, om han än må synas aldrig så obegriplig. — — — En eftervärld får fälla utslaget hur han fyllt sin mission i den anda han själf fattat den — jag bekänner att jag är nog lycklig att tänka på den domen utan räddhåga.»

Mest upprörd var Anna Lisa, när man underskattade renheten af hennes makes motiv.

Anna Lisa Geijer.
Teckning af Maria Röhl 1843.

Andra konservativa uttalanden.

Den konservativa prässens d. v. förnämsta organ Svenska Minerva sysslade anmärkningsvärdt föga med affallet; först fram i april lästes en gäckande anmärkning att n:o 4 af Litteraturbladet, som väntas utkomma på Valborgsmässoafton — den vanliga dagen i Upsala för »märgdrickande, stockeldar och knalleffekter» — bör kunna tjäna som text för skålar vid en liberal första majfest å Djurgården. I öfrigt granskas af en insändare Geijers uppsats om järnhandteringens frihet, hvarjämte Minerva, när »Teckningen af frihetstiden» utkommit på hösten 1838, begagnade tillfället att gifva Geijer en välment gliring, åberopande ett yttrande af en lagman i ett tryckfrihetsåtal: »Är det där alltihop?», en fras som här kan omkastas till »Är alltihop intet annat än det där?» Senare omtalas han ofta i Minerva med utpräglad brist på respekt.

Beskow, hvilken så länge tillhört Geijers vänner och anhängare och bl. a. genom sin gåfva till Svenska akademien framkallat hans skrift om frihetstiden, sällade sig nu i höfliga, ehuru nedlåtande former till hans motståndare. I sin politiska flygskrift »Upplösning är icke upplysning» (1838) ägnade han Geijers augustihäfte — där de båda politiska broschyrerna anmäldes — en längre not. Han slutar här med att förklara, att han funnit detta snille minst lyckligt i politiskt författarskap både förr och nu. »Fantasi och känsla — öfvervägande egenskaper hos denne författare — äro ej på sitt ställe vid utredande af politiska frågor.» (Så länge Geijer tillhörde den konservativa fraktionen afhördes

Digitized by Google

dock aldrig dessa betänkligheter.) Han tillråddes underlåta att slösa sina snillegåfvor på statsproblem och återvända till Svea Rikes häfder.

Tegnér, som ju förut befunnit sig i annat läger än Geijer, men nu undergått en mot hans motsatt utveckling, dömde honom mildt, såsom framgår af bref till Atterbom 1839:

Han misstänkte inga onda afsikter hos den öppne och ärlige Geijer, men ansåg att han gjort stor skada och att han råkat i falsk ställning. »Han är för god både för publicisterna och massan. Han skäms för bröderna, och dessa vilja ej heller rätt kännas vid honom, emedan de tycka att han ej är nog galen*. Snillet är dem en allt för förnäm och besvärlig allierad. Och är han verkligen deras allierade? Så vilja de åtminstone gärna betrakta hvar och en, som icke på öppen gata spottar dem i synen. Olyckligt var det både för honom och oss alla, att han någonsin gifvit någon anledning att ens misstänka sådant. Hvad skulle också en bildad resande göra i hållstugan?» Vid riksdagen 1840 stodo de båda stormännen i motsatta läger. Ett par år senare (1842) skref Tegnér till L. A. Ekmarck och förklarade sig ingalunda ogilla Geijers affall, som kanske med hans bottenärlighet var ett nödvändigt naturfenomen, men ansåg det vara fåfänga och popularitetsjakt att han talade därom. »Men fåfänga är tyvärr geniets arfsynd, så att ej en gång själfve Geijer är fri därifrån, annars utan fråga den snillrikaste och ärligaste man som lefver i Sverige. Som alla dylika människor straffas han därför först i sitt eget inre. Men icke skola vi döma honom.»

Redan 1838 hade J. E. Rydqvist yttrat sig i snarlika ord i flere bref till Atterbom. »Hvar och en kan jämka och ändra sina åsikter på grund af nya bevis och ny erfarenhet, men hvarför löpa omkring i hörnen och utropa sitt affall, innan detta låter sig verkligen förnimma? I det hela synes mig Geijer ha mindre affallit från sig själf än han själf tror. Något hvar lärer väl, till följd af egen erfarenhet, ha kommit att ansenligen modifiera sina åsikter af vår stat. Det är egentligen vi som affallit från G., från hans ensidiga uppfattning af skrå och af andra utlefvade samhällsformer.»**

Ännu många uttalanden skulle kunna anföras ur tidens brefväxling. Dahlgren undrade i bref till Atterbom om det vore den politiska eller litterära stugan som kändes Geijer för trång; Johan Börjesson var ängslig och befarade att Geijer, så nyckfull och oregerlig som han vore, kunde blifva demagogisk, »i en revolutionär tid kunde han vara en Mirabeau»; han manade Atterbom att tala saktmodets och vänskapens ord med honom; Reuterdahl betraktade det hela skeptiskt och visste — skref han till Molbech — icke hvar barnsligheten vore störst, i »stugan» eller i »lägret».

Intrycket i det liberala lägret.

Järta hade icke trott att verkan af Geijers uppträdande skulle bli stor:

»Effekten af hans affisch blifver sannolikt vida obetydligare än han själf föreställt sig», skrifver han till Törneros den 27 februari och tillägger försmäd-

* Åsyftar antagligen uttalandena i augustihäftet om oroligheterna i Stockholm samt en del angrepp på Geijer i den Crusenstolpeska prässen.

** Jmfr ytterligare utdrag ur Rydqvists bref i min uppsats »Litterära och personliga uttalanden af J. E. Rydqvist» i Svenska studier tillä

Digitized by Google

ligt att afischen blott för några dagar kunde göra intrång i intresset för ytterligare apsprång af balettmästaren Springer, som då uppträdde å k. teatern.

Härutinnan misstog Järta sig.

Geijers affall hälsades med glädje flerstädes i det liberala lägret, som i Geijer såg en värdefull förstärkning, ehuru han aldrig blef dess man helt och hållet.

Dagligt Allehanda lyckönskade den periodiska prässen att se Geijer i sina led och gladde sig åt hans ändrade ståndpunkt. »Brytningen har skett med den uppriktighet, som höfves en ädel, öfverlägsen natur.»

Aftonbladet var till en början mera reserveradt. Här hade en anmälare (J. P. Theorell), som ofvan nämndt, redan året förut ur Geijers historiska skrifter utläst hans blifvande omvändelse. Men att ett offentligt »affall» förestod, hade man knappast en aning om på Aftonbladsbyrån. Eljes skulle näppeligen den försmädliga recension af »Blå Boken» intagits, som lästes i Aftonbladet två dagar före Litteraturbladets utgifvande och där det t. ex. hette: »att det vore roligt nog att se hurusom magnum corpus et patronus för den skola, som i synnerhet förebrår sina motståndare kunskapers hämtande blott ur journalartiklar, själf just uppdukar för allmänheten en måltid bestående af ingenting annat än ragout på tidningsartiklar».

När tre dar senare Litteraturbladet skulle anmälas, var Aftonbladet därför tydligen något förläget. Det aftryckte förordet och sade sig ej vilja gå läsarens omdöme i förväg. »Det ligger någonting mystiskt i Hr G:s affall, hvarom han ordar. Man får nu se, i hvad afseende och åt hvad sida han affallit.» Och efter några citat ur artikeln om Wallin utbrister Aftonbladet skadegladt: »Hvad skall man nu säga i Upsala om detta? En »hälsosam oro» lär ej uteblifva.»

Senare fick ju Aftonbladet, särskildt under riksdagen 1840, tillfälle att se hur ärligt Geijer tagit sin sak.

De funnos i hvarje fall inom det liberala lägret, för hvilka detta affall var allt annat än täckeligt och som i Geijer sågo en högst obekväm bundsförvandt. Det var inom den antidynastiska gruppen, där de liberala idéerna vägde mindre än hatet mot Karl Johan. Crusenstolpe hade också anledning till personligt agg på grund af kritiken af »Skildringarna» och uttalandet om upploppen i Litteraturbladets augustihäfte. Stockholmsbladet, utgifvet af Crusenstolpeanen Sandström, innehåller ock redan i september ett angrepp på Geijer, hvars affall det icke finner rättfärdigadt af klara och giltiga bevekelsegrunder utan höljdt i dunkel. Detta angrepp går igen i Crusenstolpes »Vidräkning och reform» och när Geijers bref efter hans död offentliggjordes, tolkade Crusenstolpe dem in malam partem.

Bland de litterära personligheter utanför prässen som förblefvo trofasta Geijerianer var Fredrika Bremer den främsta. Fredrika Bremer.

Hon skref redan i mars 1838 till Böklin: »Har du sett Litteraturbladet? Det är vår däruti. Hvad jag älskar hos Geijer är hans öppna sinne och hjärta! Aldrig fanns väl ett mindre självviskt jag. Måtte den himmel han nu ser så öppen öfver sig icke mulna under detta företag! Dess malm och märg har Gud gifvit och jag gläder mig innerligen åt det goda det skall verka, åt de lifvande och försonande krafter, som skola utgå därur.» Senare uttalar hon — som Anna Hamilton Geete anmärkt — oförskräckt både för Fahlcrantz och för

Digitized by Google

den konservativa Malla sin glädje öfver de män som i Sverige fört den nya tidens talan och frälsat Sverige från ytlighet och fritänkeri och dess frihet från förfall, som ympat frihetens friska skott på det eviga vinträdet. »På Richert och i synnerhet på Geijer, på hans Litteraturblad måste jag åter tänka med glädjetårar ... Då Litteraturbladet kom ut hälsade jag det med så stor glädje, emedan jag där kände igen eviga sanningar, som sedan min barndom klingat i min själ, och såg utvecklas i klart ljus hvad jag anat som tidens innersta mening.» Personligen kom hon ock att stå Geijer nära. Drag af hans person efterbildade hon i den rättframme Brenner i »En dagbok».

Intryck på ungdomen.

Det intryck, som Geijers uppträdande gjorde på ungdomen, var mäktigt.

Denna ungdom hade redan förut lagt i dagen tendenser som gjort de konservativa vederbörande oroliga. På nyåret 1835 hade Hans Järta skrifvit till Beskow, att tonen i Upsala »på långt när icke vore sådan man föreställde sig i Stockholm». En lycka vore, att lärare och de äldre vore rättsinnade och att massan vore i saknad af uppviglare. »Hederligt och moraliskt välsinnade äro gossarne, men ej underligt om de ifrån åtskilliga provinser hitkomma med en mindre god politisk opinion. Tillfälle till yttringar däraf yppa sig inom vissa nationer vid valet af tidningar för året. Därvid har nu visat sig mycken söndring. Hos en och annan tyckes liberalismen hafva segrat. Detta må ej omtalas, men vederbörande böra i allmänhet få veta, att på studentopinionen här ej må räknas med någon visshet. Och vi på stället behöfva iakttaga varsamhet och moderation.»

På hösten samma år varnar han mot att fästa lit till den föregifna tory-opinionen vid detta universitet. »Ungdomens egentliga förtjänst är, att den ej öfverlämnar sig åt offentliga yttringar af det ena eller andra politiska tänkesättet. Men skulle sådana ovisligen framkallas, så vore utslaget ganska naturligt. Oförfarna ynglingar låta sig lätt bedragas af liberalismens härolder, och mängden hitkommer från provinser och fädernehus, där fronderiet florerar.»

Ett par år senare skulle tima hvad Järta fruktat. — »Liberalismens härold» blef en man som stått honom mycket nära.

Den nye Geijers inflytande på ungdomen kan väl knappast öfverskattas.

Redan i februari 1838 klagade Törneros för Järta, att han af skrifningskollegianter och andra studenter fått på mer eller mindre direkt sätt igen illa tolkade ord ur Litteraturbladet, och det hade försports, att ett stort parti af studentkåren haft för afsikt att visa Geijer någon eklatant hyllning för hans nya bragd, ehuru genom ett annat, ej mindre mäktigt partis motverkan den blifvit inställd.

Rudolf Hjärne — själf en af de unge »Geijers gossar», som de på spe kallades af Svenska Biet — har både i sin skildring af Geijer och i sina »Teckningar från Upsala akademi» omtalat den hänförelse, som grep flertalet af studenterna, hvilka jublade öfver att i den beundrade Geijer, universitetets främste, mest uppburne lärare, finna en målsman för de nya tidsidéer, som redan genom prässen eller på annat sätt blifvit deras mer eller mindre klart fattade egendom.

Digitized by Google

En af det unga Upsalas framtidsmän Bernhard Elis Malmström bekände sig i bref från 1838 såsom en varm Geijerbeundrare; han beklagade visserligen hans sammanträngda stil, emedan han därigenom utsatte sig för missförstånd, »ehuru det länder honom till ära att tro mänskligheten kunna fördraga en uraktlåtenhet i detta fall», och han harmades öfver »den konservativa ligan» och öfver Palmblads recension, som han fann »jesuitisk».

Studenterna hedrade Geijer flere gånger med sång och vivatrop för att uttrycka sina sympatier med »Litteraturbladet», och Geijer svarade under rörelse. Han undgick därvid icke klander för sin »oförsiktighet att mottaga studentkårens hyllning i frågor, som icke lågo inom dess bedömande», såsom docenten J. A. Dahlström skref till Svedbom.

Om sålunda en stor del af studentkåren tog intryck af Geijers nya ståndpunkt i politiskt afseende, så verkade denna äfven på opinionen i andra afseenden. Bergstedt påstår att hans »affall» gaf stöten till »en växande benägenhet för praktiskt historiska och exakta studier i motsats till den föregående tidens starkt kontemplativa, djupsinniga och subjektiva bildning med dess snilleförgudning, bristande verklighetssinne och motvilja mot det praktiskt nyttiga, som ofta betraktades såsom kälkborgerlighet». Det kan dock hända, att Bergstedt härvidlag i någon mån förallmänligar sina egna intryck, sin egen utveckling.

Geijers val till riksdagsman.

Mot slutet af 1839 timade en händelse, som var ägnad att i hög grad öfverraska med hänsyn till stämningen mot Geijer i de ledande Upsalakretsarne. Han kallades att som universitetets representant deltaga i den kommande riksdagen.

Det skedde, tack vare en öfverrumpling och ett misslyckadt schackdrag från ett par hans afgjorde motståndare, Hwasser och Fahlcrantz, sedan han och hans egen meningsfrände, juristen P. E. Bergfalk erhållit lika många röster eller 14, hvarvid lotten skilde; den konservative E. A. Schröder samlade endast 6. Ett bref från Atterbom till Beskow (i Sv. akad:s arkiv) lämnar pikanta upplysningar om huru härvid tillgick.*

* Det heter: »Att han blef riksdagsman därtill äro de skulden, som minst bland alla ville ha honom därtill: Hwasser och Fahlcrantz; hvilka från att på det ifrigaste nitälska för E. A. Schröder, några dagar före valet afföllo från honom och sin fordna plan i samråd med Knös, samt drogo flere andra med sig. Orsaken till affallet var en förtrytelse öfver, att Schröder i en konsistoriesession lade sig (som de tyckte) för mycket ut för juristen doct. Lindblad, hvilken de platt icke tåla. Nu ville de likväl än mindre ha Geijer; därföre uppgjordes en plan att utestänga honom genom att skaffa Bergfalk pluralitet. Detta var ock nära att lyckas, men när, på själfva val-rummet och under val-akten, E. A. Schröder jämte 3 af dem, som hade kommit dit i afsikt att rösta på honom, märkte detta, kastade de sina röster på Geijer — som eljest hade fått blott 10; därigenom erhöll han 14, och kunde således komma i lottning med Berg-

Digitized by Google

Det var en annan Geijer än den, som tolf år tidigare haft säte i prästeståndet, som nu där tog inträde.

Viktigast var hans medverkan till det radikala rösträttsförslag som vid denna riksdag förklarades hvilande. I sitt anförande i ståndet häfdade han liksom i sitt Litteraturblad personlighetsprincipen. Han yttrade till sist de bekanta orden:

»Jag vet, att mina åsikter anses för en visionärs drömmar; — af en vänligare tänkande kanhända för en välment visionärs drömmar; men jag är gammal, dock ej gammal nog för att återgå till barndomens joller. En praktisk sida har likväl denna min öfvertygelse. Den är vida mindre en teori, en lära, än ett sinnelag och, jag vågar säga det, innebär lika mycken aktning för allas rätt som aktning för allas öfvertygelse.»

Detta uppträdande ledde till ett närmande mellan honom och den liberala åskådningens »erkändt främste»: J. G. Richert, hans motståndare från 1820-talets början. Denne lärer redan vid underrättelsen om Geijers affall ha brustit i gråt och utropat: »Jag kunde väl tro, att en sådan man ej i längden skulle blifva stående på den ståndpunkten.» I september 1840 nämnde han honom som önskvärd konsultativ statsrådsledamot och efter Geijers yttrande i prästeståndet i november till förmån för personlighetsprincipen, tillskref Richert honom ett bref, i hvilket han i de varmaste ordalag bragte honom ett tack för det han försvarat »människans rätt och den allena» och uttryckte sin glädje öfver att ha lefvat så länge, att han kunnat af själ och hjärta säga honom sin högaktning och tillgifvenhet. Geijer svarade med det uttalandet, att de förbindelser, för hvilka en moralisk nödvändighet låge till grund — här insedd

falk. Hade däremot Hwasser och Fahlcrantz ej burit sig så förryckt åt, så hade både Geijer och Bergfalk hvardera ej fått flere röster än högst 10, och Schröder åter minst 12: då hade han blifvit mannen. Så berodde utgången på en sinkadus. Nu jubilera Stockholmstidningarna, såsom lätt var att förutse. De sex, som förblefvo sin första föresats trogne att rösta på Schröder och som därföre nu lära i Dagl. Allehanda kallas 'den lilla och illa väpnade fosforistskaran', voro jag, Palmblad, J. H. Schröder, Grubbe, Fries och Segerstedt. N. B. Hwasser och Fahlcrantz ångra sig nu redan, ty de veta såväl som vi andra, att Bergfalk (en äkta politisk figurant af nutidens slag) är här Liberalisteriets egentlige hufvudman och underblåsare; och icke dess mindre — — —!!! De som röstade på Geijer gjorde det väl till minsta delen af öfvertygelse om hans för detta kall passande egenskaper utan (när man undantager de gubbar, som helt simpelt föredrogo honom för det han var äldre och hade varit riksdagsman redan förr en gång) egentligen för att sätta honom på tinnarna af templet och tvinga honom att riktigt bekänna kort, sjunga ut och visa om det är honom möjligt att reda sig ur sin (för oss alla och ej minst för sig själf) så högst fatala position. Emellertid gå (tragikomiskt nog) nu de som röstat på honom med hjärtat i halsgropen af stor bäfvan, ty de betrakta honom som en lössläppt naturkraft, hvilken i bästa fall kan verka åtskilligt godt, i motsatt fall mycket ondt — och i bägge fallen blindt.

Du kan för ro skull meddela dessa rader åt vår vördnadsvärde vän, landshöfding Järta. För deras sanning ansvarar jag med mitt hedersord. I alla fall är Geijer dock en man af rent Gemüth, oskrymtad kärlek till både fädernesland och konungahus och — ehuru visserligen själf något svag för aura popularis — dock ingalunda en popularitetsjägare som Bergfalk.»

Digitized by Google

gemensamhet i de högsta intressen — vore de varaktigaste och ädlaste; en sådan hade, hoppades han, blifvit grundlagd emellan dem för lifvet.*

Äfven Lars Hierta, som vid själfva affallet ställt sig tvekande, var nu helt eröfrad. Lilliecrona antecknar redan i februari, att Hierta och Geijer råkats och att Geijer varit mycket amical; den 4 november hade Hierta varit uppe i prästeståndet och komplimenterat Geijer för det denne ensam mot hela ståndet försvarat personlighetens rätt. Geijer hade då med gråten i halsen tackat honom för gårdagens Aftonblad, där han med glädje funnit personlighetens rätt förenad med den kristna moralens bud.

Geijer deltog i öfrigt i ståndets debatter mest då det gällde principfrågor, betonade i ett anförande om stattorparesystemet arbetsgifvares skyldighet att insätta bidrag till arbetarens pensionering; höll ett varmt föredrag om slafveriet och för slafhandelns upphörande på ön S:t Barthelemy; utvecklade i frågan om tullbevillningen nödvändigheten af att upphäfva prohibitivsystemet. Han deltog äfven i anmärkningarna mot statsråden, såväl i konstitutionsutskottet som i ståndet, och särskildt riktade han skarpa anmärkningar mot regeringens uppträdande under de s. k. Crusenstolpeska oroligheterna. Däremot förordade han, likvisst under ogillande af regeringens åtgärder, att ständerna skulle erkänna kabinettskassans skuld till betalning.

Hans uppträdande vid denna riksdag medförde en afgjord brytning med Hans Järta. På hustruns uppmaning hade han i februari 1841 tillskrifvit Järta ett bref (meddeladt af Wirsén i dennes afhandling om »Järta och Geijer»), där han utvecklade dels sina åsikter om misstroendet mot regeringen på grund af dess »finanzerier» och om faran af en dynastisk politik, som misstänktes för egennytta, dels sin uppfattning af en monarkisk framtid, efter att, med jäsningens klarande, dräggen lagt sig, och monarkien kunde intaga sin ledarebasis fotad på allas rätt.

Järtas svar på detta bref var ej längre faderligt förlåtande. Han var innerligt förbittrad. I allmänhet, sade han, hade Geijers affall gjort honom sorg, men vid ett tillfälle — då han läste Geijers sång vid en fest för konstitutionsutskottets ordförande Anckarsvärd, konungens fiende — hade det varit mer än sorg. Han uttalade sig vidare i hög grad fördömande om konstitutionsutskottets anmärkningar mot regeringen och slutade med dystra framtidsspådomar om den förödelsens styggelse, som han väntade.

Geijer uppfattade brefvet som rent afvisande, såsom en mortifikation i Upsalamening. »Men», skrifver han till hustrun, »bättre ett afgjordt än ett halft förhållande.» Och ehuru han kände sig alltmera ensam, sade han, att han kände sig lycklig i sin ensamhet. Han kunde icke för någons skull förneka sig själf. Tvifvelsutan kände Geijer sig dock ofta nog isolerad. A. A. Grafström skrifver i ett bref från denna tid till Albano Adlersparre (Eriksbergs arkiv): »Mig har det förefallit som Geijer vore djupt nedstämd till lynnet, som om han ginge drömmande bland oss. Han har 'vändt ryggen' för att nyttja detta hans eget uttryck till sina gamla vänner, och med de nya tyckes han ej rätt trifvas. — — — Stugan blef honom för trång, har han själf sagt, men han var dock hemmastadd i den, nu är han ute, vandrande, är icke rätt hemma i sin nya bostad. Det förefaller mig ofta, som om han kände sig ensam, kände hela ödsligheten af det ordet i dess andliga mening. Mången gång har det gjort mig ondt om den herrlige mannen med det rena, öppna sinnet, det varma, fosterländska hjärtat.»

* Jmfr mitt arbete om Richert, II: sid. 40 o. f.

Digitized by Google

Ett par år senare återupptogs förbindelsen mellan Geijer och Järta, och de brefväxlade i historiska ämnen.*

Geijer och konungen under riksdagen 1840—41.

Märkligt är det goda förhållande, hvari Geijer trots allt fortfor att stå till Karl Johan.

Redan 1838 hade han för honom utvecklat sina nya åsikter och fått af konungen mottaga vänliga, nästan faderliga invändningar, och Järta hade förvånat sig öfver att Geijer trots sin radikalism stode så väl på högsta ort.

Geijer.
Efter litografi från 1840-talet.

I juli 1840 blef Geijer uppkallad till kronprins Oskar, som meddelade honom, att konungen flere gånger nämnt honom såsom tjänlig att inträda i konseljen, och att troligen en kommunikation i detta afseende förestode. Geijer

* Vid Geijers flyttning till Stockholm hindrades han att personligen bjuda Järta farväl och uppdrog åt sin maka att för den sängliggande Järta tolka hans känslor. Enligt fru Geijers anteckningar bad Järta henne då bringa sin make det bud, att Järta efter »affallet» erfarit nog för att ge honom rätt i »att stugan var honom för trång» och bad honom förlåta, att han skriftligen och muntligen dömt honom för hårdt. Ingen hade så sonligt och öfverseende af honom mottagit stränga tillvitelser och tillrättavisningar; näst hans närmaste anhöriga hade Geijer första rummet i hans hjärta; han visste ingen att jämföra med hans karaktär. Han bad honom blott i Stockholm icke låta sitt goda hjärta hänföras af någotdera partiet, som skulle vilja begagna honom, utan hålla sig på egen grund. I några blyertsrader uttalade han sin tillfredsställelse öfver att, då han sannolikt snart ginge hädan, veta sig hafva till slutet af sin lefnad »bevarat Tit. i vänskap oförändrad och lika varm som någonsin förut; detta kännes godt för en döende, när den bevarade trofaste vännen är Erik Gustaf Geijer».

Digitized by Google

förklarade, att hans beslut redan före detta var fattadt och att han ej ville ändra sin belägenhet samt att han vore öfvertygad, att han i denna belägenhet vore konung och fädernesland nyttigare än i någon annan. Äfven konseljens ledamöter lära hos konungen anhållit, att han måtte inkallas, men han stod fast.

Konungen tog ock 1841 emot Geijer på ett sätt, som var »vänligt och förtroligt, ännu mera faderligt än kungligt». »Vi voro båda rörda.»

Geijers öfvertygelse var, skref han till hustrun, att han »okänd gått vakt omkring sin öfverhet alltsedan 1838». Detta hade åtminstone varit hans afsikt, och såge man på den förändrade tonen så emot person som dynasti hos liberalismens organ, sedan han befunnit sig bland deras led, så skulle man medgifva, att han icke varit där förgäfves. Han anklagades för revolutionär, men hans hufvudföremål hade just varit att spara fäderneslandet för revolution.

Denna Geijers ställning till konungen har varit föremål för misstydningar, särskildt af Crusenstolpe, och dennes anmärkningar gå igen hos Fryxell.

Geijers uttalanden om den förändrade tonen mot person och dynasti hos liberalismens organ, sedan han befunnit sig i deras led, kunna likväl omöjligen, såsom skett, tolkas därhän, att han skulle ställt sig i oppositionens led endast för att därifrån bevaka konungamaktens intressen. Men visserligen ansåg han den bittra tvekampen mellan konungen och den alltjämt växande folkopinionen ödesdiger. Sveriges historia visade i det fallet, menade han, att det gått Sverige bäst, när konung och allmoge hållit samman. »Men just därför vill jag, att folket skall ha i rådslag och representation en stämma för konungens som för landets välfärd, den förres individuella mänskliga må vara hvilket som hälst. Sådant har ej skett i våra ståndsintressen, som alltför ofta uppoffrat både konung och land.»

Föreläsningar om »Människans historia».

Efter riksdagen återupptog Geijer sina föreläsningar, dock icke öfver Sveriges historia, för hvilket ämne hans intresse något börjat svalna, hvilket ur mer än en synpunkt sedt var skada; han hade i annat fall lättare kommit att afsluta hvad han själf ansåg för »ett dagsverke för lifvet». Hans filosofiska och samhälleliga intressen ryckte honom emellertid bort till andra rymder, och så föreläste han 1841—1842 om *Människans historia*.

Här gaf han ett bidrag till forskningarna i historiens filosofi, ett ämne, som sysselsatt tänkare alltifrån Bossuet och Vico till Montesquieu, Voltaire, Rousseau, Herder och Lessing och till den tyska idealistiska filosofiens målsmän.

Dessa föreläsningar utgåfvos icke af Geijer själf, de föreligga i en upplaga, ombesörjd efter hans död af hans lärjunge, filosofen Sigurd Ribbing, som 1856 utgaf dem efter de anteckningar han fört och som Geijer lär ha granskat. Geijer ansluter sig här närmast till den grundåskådning, som Schelling uttalat i skriften »Philosophie und Religion», och anlägger helt och hållet den religiösa synpunkten på historien i motsats till Hegel, som väsentligen såg världshistorien under kategorien statshistoria. Den grundsats, från hvilken han i sin uppfattning af den historiska utvecklingens väsende och mål utgår, är personlighetsprincipen, såsom hvars upptäckare han nämner Fichte och hvilken, enligt hans uppfattning, är den enda, som innehåller en lika väsentlig dualitet som identitet. Detta söker Geijer visa både på historisk och psykologisk väg bl. a. genom en analys af självmedvetandet och viljan. De motiv, som drifva honom, äro enligt Nyblæus å ena sidan intresset för människans frihet och å

Digitized by Google

andra sidan det religiösa intresset. Uppgiften är att lösa den skenbara motsatsen mellan dessa intressen.

Historien är för honom personlighetsprincipens manifestation och realisation, och »hvad som sker i det som sker i historien» är människoväsendets successiva utveckling och frigörelse från ändlighetens naturmakter; historiens innersta nerv, historien i historien är människans historia.

En dansk forskare, dr Alexander Thorsöe, som utgifvit en afhandling om detta Geijers arbete med hänsyn till dess plats i den historiosofiska utvecklingen (1876), anmärker det egendomliga i att Geijer intager samma metafysiska ståndpunkt som Schelling i »Philosophie und Religion», oaktadt Hegels storartade arbete ligger emellan. Han tillägger att trots Geijers släktskap med Schellings tidigare mystiska riktning får arbetet dock ses i belysning af Hegelianismen, så till vida som en fortsatt polemik mot Hegel slingrar sig genom detsamma. Hegels uppfattning af personligheten som en genomgångsform för det absoluta under dess självförverkligandes process, såsom en existens, som ej har giltighet i sig själf, måste verka i högsta grad frånstötande på Geijers utpräglade historiska sinne, liksom Hegels uppfattning af Gud såsom det vardande absoluta måste väcka ovilja hos honom, som var uppfylld af en lefvande vördnad för den historiska kristendomens faderstro. »Men under sin opposition mot Hegel drefs han tillbaka till en ståndpunkt, från hvilken han utvecklade en teori, som radikalt bröt med den dialektiska utvecklingen och invecklade honom i motsägelser.»

Af intresse äro de uttalanden, som i »Människans historia» fällas om den romantiska diktens osjälfständighet och som stämma med de åsikter han 1836 och 1838 yttrat.*

»Vår tids samhälls-förhållanden».

Höstterminen 1844 höll Geijer för en åhörarkrets, som inom sig räknade prinsarne, några samhällshistoriska och politiska föreläsningar, dem han sedan i utvidgad och omarbetad form utgaf under titeln *Vår tids inre samhällsförhållanden i synnerhet med afseende på fäderneslandet.*

De rymma en rad högintressanta uttalanden om personlighetsprincipens förhållande till samhällsutvecklingen samt lämna en värdefull öfversikt öfver det svenska samhällets utveckling, konungamaktens och ståndens historia, hvartill sluta sig uttalanden i den då brännande representationsfrågan. Geijer framträdde äfven här såsom afgjord anhängare af den liberala Manchesterläran om fri konkurrens och såsom motståndare till konstgjorda skrankor och detta främst därför att han hoppades att detta skulle lända de små i samhället till gagn, men han anade dock de sociala faror som kunna växa upp, där dessa doktriner hänsynslöst tillämpas. Han betonade ock att kapitalistens hvila efter väl förrättadt jordiskt förvärf ej vore mänsklighetens mål och att den nya borgerliga adeln icke finge bli en aristokrati af vattenbin och drönare utan liksom den

* Det är salunda ej att undra öfver att Atterbom icke var blid mot dessa föreläsningar. Han skref till Beskow (okt. 1841), att galenskapen ideligen fyrades på hos det alltmera uppblomstrande »unga Sverige», hvarje föreläsningsdag kl. 8 om morgonen »då vännen Geijer framställer *res omnes et nonnullas alias* å ett trispektakel af bankrutterad genialitet mot honorarium af sång och hurrningar ett par gånger i veckan. Den genialiska hackmaten kallas annars Historia hominis, hvaraf han lofvat berätta quantum in se est. Den, som erinrar sig Geijer from other times, skall han åt allt detta skratta eller gråta? Jag för min del är redobognast till det senare.»

Digitized by Google

äldre adeln lära sig betala med sin person. Detta stämmer med likartade framsynta sociala uttalanden i uppsatserna om fattigvårdsfrågan.

Sommaren 1845 arbetade han på föreläsningar för nästa läsår. Meningen var att gifva en kort öfversikt af de akademiska studierna, men härur växte så småningom en allmän kulturhistorisk öfversikt t. o. m. reformationstiden: *Den nyeuropeiska odlingens hufvudskiften med särskild hänsyn till de akademiska studierna.* Det var ofta fallet med Geijer att fantasien fick makt med honom och dref honom ut eller såsom hans dotterdotter uttryckt det: »Det är icke han som griper sitt ämne för att sedan lugnt, systematiskt och vetenskapligt behandla, utveckla och analysera det enligt vedertagna akademiska lagar; det är ämnet som griper honom och som ofta, kanske alltför ofta, för honom vida längre än han hvarken tänkt eller velat.»

Dessa f. ö. oafslutade föreläsningar utkommo från trycket först efter Geijers död.

Bland smärre skrifter från Geijers senare år äro att observera några uttalanden i ästetiska ämnen.

Ästetiska uttalanden i företal till »Byarne och Staden».

Geijer hade under riksdagstiden kommit i nära beröring med Fredrika Bremer och hennes krets, till hvilken äfven den engelskfödda Frances von Koch hörde. Här beundrades högeligen den engelska författarinnan Harriet Martineau och då två af hennes noveller, »Byarne och Staden», år 1841 skulle utkomma i svensk öfversättning, lyckades man förmå Geijer att därtill skrifva ett *företal.* Detta handlar emellertid ej egentligen om dessa noveller, utan Geijer tar sig af dem anledning att uttala sig i starkt sammanträngd form om poesiens och de olika diktarternas utveckling — närmast dock om roman och novell — och ger härvid antydningar till en ästetisk teori.

Det reella och det ideella elementet i händelserna utgöra enligt honom en poetisk verklighet, en verklighet, vid hvilken människans känsla, inbillningskraft och tanke finna sig så väl, att de gärna med den sysselsätta sig och begagna den såsom sitt eget uttryck. Därtill fordras dock att verkligheten skall befinna sig på ett visst afstånd och att den ej skall ha förlorat sitt sammanhang med det närvarande och dess föreställningssätt och därför kan intressera och tros. Inträffar detta, så uppkommer ur denna poetiska verklighet en poetisk framställning af det verkliga, poetisk ej blott till innehåll utan merendels äfven till form.

Geijer redogör härefter för hur poesien aflägsnar sig från den prosaiska verkligheten genom det underbara af innehållet, hur detta när det uppsåtligen diktas, kan blifva löjligt eller osmakligt, hur poesien sedan nedstiger till det vanliga lifvet och då äfven tillgriper prosan såsom uttrycksmedel. Härmed är han inne på romanen, som visar en upplösning af de forna poetiska formerna.

Hvad angår innehållet, så anser Geijer de poetiska hufvudmotiven vara tre: minne, kärlek och hopp. All poesi hos människan ligger i en öfverloppsförmåga, hvari hon når upp öfver det närvarande; poesi, så dikt den kallas, är dock återsken af en högre verklighet. Men om minnets och hoppets bilder blekna, slocknar det magiska ljus, som de kasta på det närvarande och då kommer äfven kärleken till korta. Därmed har dock ej lifvets prosa

Digitized by Google

segrat, kärleken, poesien vänder sig mot sig själf; det uppstår ett slags negativ poesi, som under den lifligaste och mångfaldigaste framställning af det närvarande visar de motsägelser, hvari det upplöser sig, dess fattigdom och uselhet: stundens tröstlöshet blir det poetiska innehållet. Detta föraktar de traditionella poetiska formerna; dessa ha dock redan så förlorat sitt lif, att den formella fullkomligheten eller imitationen däraf intet bevisar för det poetiska innehållet, hvarför den negativa skolan blott nyttjar dem ironiskt och för att höja kontrasten mellan form och innehåll (Byrons »Don Juan», Heine?). Geijer ser dock utvecklingen optimistiskt. Ur all mångfald hoppas han en djupare enhet. Han tror ej att poesien flyktat ur det närvarande emedan han tror på framtiden, på ett nylifvadt både hopp och minne. »En stor fördel har redan följt af innehållets affall från formen. Det förra har gjort sig gällande för sig, med den sanning, att tankens skönhet är den innersta och första och villkoret för all annan, och för öfrigt sköna ord — — — ord.» Företalet afslutas med följande yttrande, som slår en brygga mellan »under» och »verklighet»: Lifvet är öfverallt det egentliga undret, emedan det endast kan förklaras ur sig själft, och vi misstaga oss förmodligen ej, om vi tro, att det högsta lifvet är den högsta skönheten och det högsta föremål för beundran och kärlek.»*

Mot slutet af Geijers lif timade ett par tilldragelser som kastade skuggor öfver hans lefnads afton.

Den inställda studentfärden.

Det var först det tråkiga, ofvan omtalade uppdrag han såsom rektor mottog af Oskar I, hvilken, efter dansk påstötning, var angelägen få studentfärden till Köpenhamn inställd. Detta uppdrag utförde han med föga diplomatisk skicklighet och förgick sig tydligen mot studenternas målsmän (däribland ett par af hans varmaste anhängare). Han uppkallade mot sig en storm af impopularitet, uttryckt i pereatrop, anonyma bref, stenar, hånfulla miner och inställd sång vid afgången från rektoratet. Å andra sidan blef Atterbom, som skrifvit en broschyr i den skandinaviska frågan, i hast populär.

Äfven utanför Upsala var nu opinionen Geijer föga god, och man kunde få läsa uttalanden om att han handlat som »en rysk knekt», och att han vore »ohjälpligt fallen». I Danmark var man likaledes uppbragt. Karl Aug. Adlersparre, som antichambrerade ömsom hos den ena, ömsom hos den andra storheten, menade i bref till Atterbom, att det blefve Geijer svårt att återvinna hvad han förlorat, »ungdomens aktning och kärlek», men själf tog Geijer den sidan af saken rätt lugnt och förklarade just i bref till samme Adlersparre, att han ingalunda vore bekymrad för sitt förhållande till den studerande ungdomen. »Har jag af en del för ögonblicket blifvit misskänd, så blåser det nog bort. Jag har öfver ungdomen i det hela ej alls att beklaga mig. Så gamla förbindelser brytas ej så lätt.»

Däremot hade konung Oskars uppträdande efter tilldragelsen sårat honom, och med en viss förtrytelse mottog han det plåster, som lämnades i form af Nordstjärnans kommendörskors.

Geijers uppträdande i denna fråga torde medverkat till att han icke valdes till riksdagsman 1844, något som han f. ö. icke önskade. Vid valet, hvari denna gång äfven adjunkter och docenter deltogo, kom han först i tredje rummet. Elias Fries valdes med 29 röster; den liberale skytteanske professorn Wingqvist erhöll 21, Geijer 13.

* Jmfr om detta företals förhållande till Geijers allmänna ästetiska uppfattning Marcus: »Erik Gustaf Geijers lyrik».

Digitized by Google

En annan tilldragelse — af djupare innebörd — förbittrade Geijers sista tid. Det var striden med hans forne lärjunge Anders Fryxell. Striden med Fryxell.

Geijer hade offentligen uttalat, att ingen hade större förtjänst än denne om fosterlandskunskapens och dess kärleks spridande till folket, och ehuru detta icke vore hans enda förtjänst, vore man honom härför skyldig en egen tacksamhet. Geijer hade ock redan 1837 ur denna synpunkt förordat Fryxells inval i Svenska akademien. I sin framställning af Kristinas regering, som utkom 1841 och 1842, hade Fryxell ställt sig på en annan ståndpunkt än Geijer, särskildt i fråga om drottningens förhållande till aristokratien 1650.

Geijer.
Teckning af Br. Wennerberg.

Det var nog härpå Geijer bl. a. syftade i ett uttalande i de tre föreläsningarna, då han förklarade Kristina för hårdt behandlad af Sveriges historieskrifvare. »Mig hänger hon vid hjärtat, och jag kan icke tänka på henne utan tacksamhet. Hon är bättre än hon synes; man kan ej säga detsamma om den aristokratiska faktion, ur hvars hand hon i själfva verket har ryckt Sveriges spira för att trycka den i en starkare hand än hennes egen.»

Fryxell, som länge känt sig stå på en annan botten än Geijer och som exempelvis i sin brefväxling med den danske historikern Molbech uttalat sig med mycken skärpa om dennes forskning, uppfattade dessa Geijers ord som en stridshandske och beslöt svara.

Enligt hvad som framgår af hans korrespondens med den kände historikern, biblioteksamanuensen och boktryckaren J. Wahlström* (förut medarbetare i Biet), hade han på hösten 1845 insändt till Frey »en uppsats om antiaristokratien i vår historia samt en kort granskning af Prof. Geijers trenne föreläsningar». Emellertid hade redaktionen vägrat intaga den. Han hade då ärnat sända den till Lundatidskriften Studier, kritiker och notiser men ville ogärna se den delad i flere portioner och beslöt därför att utgifva den såsom broschyr.

I november 1845 utkom också skriften: *Om aristokratfördömandet i svenska historien jemte granskning af twenne blad i prof. Geijers trenne föreläsningar.*

Han utvecklade här sin uppfattning att svenska adeln af flere våra häfdatecknare blifvit behandlad med obillighet och orättvisa. Orsaken till detta adels-

* Bref från Fryxell till J. Wahlström, som benäget ställts till mitt förfogande af fru Maria Stridsberg, född Wahlström.

Digitized by Google

hat fann han i konungamaktens politik och den färg dennas förfäktare velat gifva åtskilliga förhållanden. Tre konungar hade häri nått mästaregraden: Karl IX, Karl XI och Gustaf III. Särskildt riktades anfallet mot Geijers framställning af aristokratiens förhållande under Folkungatiden och Kalmarunionen, under striderna mellan Sigismund och Karl och under Gustaf Adolf och Kristina; bl. a. skylldes Geijer för partiskhet mot Axel Oxenstierna och för Kristina.

Dessa åsikter framlades i ordalag, som måste såra Geijer. Fryxell hade bl. a. talat om att aristokratfördömandet brukade »förgiftade pilar, vare sig af bitterhet, orättvisa, okunnighet eller osanning». Då nu Geijer å nästa sida utpekades som den hvilken ställt sig i spetsen för aristokratfördömandet och drifvit det längre än förut, ansåg Geijer dessa beskyllningar riktade mot sig. Geijers hela verksamhet som historieskrifvare ställdes i en ofördelaktig belysning. Hans orakelspråk, hans epigram och infall gällde visserligen som klingande mynt, men vid närmare granskning hölle de icke profvet; deras klang vore bättre än deras halt. Väl omtalade Fryxell Geijer som en älskad och vördad lärare, till hvilken han stode i skuld för hela sin andliga utveckling, men Geijer kände sig sårad ej blott i sin heder som historieskrifvare utan ock som ärlig medborgare, och de ord, i hvilka Fryxell inlindade angreppen, gjorde till äfventyrs svedan värre enligt det gamla romarordet »pessimum inimicorum genus laudantes».

Det förklarar ock att Geijer i sitt *svar till professor Fryxell*, som utkom på nyåret 1846 och som var sakligt mycket starkt, anslog en delvis gäckande, delvis retlig och skarp ton.*

Detta svar gick å andra sidan Fryxell i hög grad till sinnes och minskade — skref han — hos honom den smärta han känt öfver att nödgas angripa Geijer.

Han författade till en början tvänne nya häften i ämnet, där han närmare och med större bitterhet i tonen utvecklade sina synpunkter, liksom ock ett fjärde häfte, hvars utgifvande dock, bl. a. med anledning af Geijers död, uppsköts till 1850.

Andra inlägg sågo ock dagen.

G. H. Mellin och K. A. Adlersparre utgåfvo ett par broschyrer till Geijers förmån. Vida betydelsefullare var likväl juris professor P. E. Bergfalks afhandling i tidskriften Frey. Från motsatt håll kom en broschyr, som hade landshöfdingen, frih. K. O. Palmstierna till författare. Fryxell understöddes i den konservativa prässen (Svenska Minerva, Morgonen, äfven Post- och Inrikes Tidningar), men äfven i den radikala Dagen, där den aristokratiske antirojalisten Crusenstolpe var den främsta pennan, lästes en serie artiklar om striden, hållna till Fryxells förmån och författade af J. Wahlström enligt bref från Fryxell till denne.

Bland den öfriga liberala prässens inlägg må särskildt beaktas en längre följd anonyma uppsatser i Aftonbladet (1846, n:o 128—148 med ett tillägg i n:o 171), som härröra från ingen ringare än Almquist, hvilken under erkännande att Fryxell i enstaka detaljuppgifter kunde äga rätt, i det stora hela ställde sig på Geijers sida och gjorde gällande, att Fryxells inlägg icke ägde politisk vikt

* Hans Järta skrifver kort efter mottagandet af Geijers svar (till Beskow) att han ej hunnit läsa mera än ett par blad som ej behagat honom. »Jag fruktar att han spelat bort goda kort.»

Digitized by Google

för den närvarande tidens forskningar öfver de stora samhällsfrågorna, hälst han icke redigt urskilt rehabilitationen af personen från ett försvar för bördsadeln som sådan; han ansåg att Fryxells försvar för aristokratien komme att lända hans patroner till mer skada än gagn.

Att man i »Upsalastugan» uppfattade Fryxell som medkämpe och att han själf vid denna tid betraktade sig som en »fosforismens» efterföljare framgår af ett intressant tacksägelsebref från honom till Atterbom nyåret 1846, däri Fryxell förklarade, att Atterboms och likasinnades bifall vore honom dyrbart såsom uppmuntrande stöd i den förestående striden, hvarefter han fortsatte:

»Nutidens många orimliga fördomar i politik och samhällslära härstamma från en ytterst ensidig lögnaktig framställning af forntiden. Striden mot öfverdrifterna af katolsk hierarki och aristokratiska privilegier har ledt till en annan öfverdrift, nämligen till misskännande, till förnekande af det myckna goda, som både prästerskap och aristokrati gjort och ännu kan göra, bör göra, måste göra, ty det kan ej göras af någon annan. År för år, nu under 10 års tid, har denna öfvertygelse fastare och fastare rotat sig i min själ och jag har länge ämnat uttala den. Geijers föreläsningar, deras orättvisa, deras misstag, och dock det vilda partijublet däröfver, allt detta har påskyndat utbrottet och vändt det mot honom, hvilken jag eljest velat i det längsta förbigå af kärlek för personen och för det mycket härliga och ädla han frambragt. Låg det ej i fosforismen vid dess uppträdande en riktning till en sådan historisk reaktion emot demokratisk och protestantisk ensidighet i historien?* Så synes mig. Du kan bäst besvara frågan om dessa förhållanden, quarum magna pars fuisti. Äfven Geijer i sina äldre skrifter yttrade sig ofta i den riktningen, och det med öfverdrift som vanligt, åt hvad håll han ock går. Sedan har detta frö legat outveckladt. Det måste skjuta rot och bära frukt. — — — Önskligt vore att denna pseudohistoria från alla håll bekämpades. — — — Man måste kraftigt blåsa undan de töckenbilder, som förmörka svenska folkets blick. Alla dunster, vore de aldrig så »blå» eller rosenröda, måste vika för sanningens strålar.»

I fortsättningen svarar han på en fråga af Atterbom, huru han tänkt sig att adeln skulle kunna fortsätta. Detta vore honom ej rätt klart; han hölle sig så mycket som möjligt från nutidens politik, både i teori och praktik, för att ej inryckas i hvirfveln och dragas från sin historia, men han kände, att det ginge en stark demokratisk pulsåder genom hans öfvertygelse.

Emellertid var striden ej blott historisk utan väl så mycket politisk.

Reuterdahl — en af tidens främste utanför striden stående historiker — anmärkte ock i bref till Molbech att »striden finge ett helt annat utseende, om man ställde den utan gemenskap med de närvarande politiska afsikterna». »Det historiska moment, som behandlas, blir liksom hvarje annan historia en lögn därigenom att man i dess resultat vill finna bevis för riktigheten, för ofelbarheten af sina egna föreställningar.»

Och K. O. Palmstierna lät i sin broschyr undfalla sig ett uttalande i den riktning att det kunde vara likgiltigt hvilken som hade rätt om det förflutna,

* Senare hade Fryxell, som bekant, en helt annan uppfattning af »nya skolan».

Digitized by Google

om ej föreställningen om dess beskaffenhet inverkade på omdömet om det närvarande.

Till den politiska färg frågan fick bidrog den spänning, som just vid denna tid rådde mellan riddarhusets konservativa element och konung Oskar på grund af dennes ställning till lagen om lika arfsrätt. Det var en svuren motståndare till denna reform, justitierådet grefve Snoilsky, som vid början af riksdagen 1847 föreslog, att riddarhuset skulle hedra Fryxell med en guldmedalj till tack för det sätt, hvarpå han skrifvit sitt fädernesslands historia. Förslaget, som understöddes af Hartmansdorff och »junkrarne», antogs med 169 röster mot 84, hvarvid en minoritetens talare betecknade det som »en förolämpning mot Geijers knappt kallnade stoft».

Porträtt efter daguerrotyp från Geijers sista tid.

Geijers minne hedrades dock af ständerna genom den pension, som beviljades hans änka. Richert hade författat en motion härom, afsedd att väckas af Anckarsvärd, men den inhiberades, då förslaget redan framkommit från annat håll. I detta förslag till motion skref Richert, att då man framkallat sympatier för Fryxell, som påstodes ha räddat ridderskapets och adelns ära, torde det tillåtas nämna en annan man, »som gjort ej blott ära utan äfven rättvisa åt svenska folket, under skildringen af dess konungar — Erik Gustaf Geijer; en man, hvars blotta namn det är nog att uttala för att väcka saknadens genljud i svenska bröst; han har gått ifrån våra loford och våra guldmedaljer, men han har lämnat efter sig en maka, som tarfvar bröd för sina återstående dagar» (Eriksbergs arkiv).

Striden mot Geijer fortsattes af Fryxell länge efter Geijers död men vidgades då äfven till en kamp mot Fryxells förra bundsförvandter från 1846, fosforisterna, liksom i allmänhet mot nyromantik och »ultraism».

Det skedde i hans bekanta »Bidrag till Sveriges litteraturhistoria» (1860—62), af hvilkas nio häften de tre hufvudsakligen syssla med Geijer och polemisera såväl mot Geijer ultraisten som mot Geijer liberalen. Fryxell, som här uppträder som ultraismens bestämde motståndare, anser att Geijers affall be-

Digitized by Google

tecknade denna riktnings undergång, men uttalar sig samtidigt skarpt mot affallet och den senare tidens Geijer, hvilken han dock medger ha uppvaknat till »bättre känsla och klarare ljus».

Det var detta verk, som bl. a. framkallade motskriften »Fryxell mot Geijer», ursprungligen en serie artiklar i Upsalaposten 1861, med hvilken en ung upsaliensare Sven Adolf Hedin — F. F. Carlsons lärjunge — aflade ett väpnareprof.

Ett annat angrepp riktades mot Geijer under hans sista år af den bekante juristen S. L. Theorell (J. P. Theorells broder), som gjort en motsatt kurva och från utpräglad liberal blifvit de konservatives man; han utgaf nu »Betraktelser och handlingar hörande till reformen i nationalrepresentationen och allmänna lagen», hvilka vände sig dels mot Richert, dels mot Geijer. Bland de motkritiker, som ägnades Theorells broschyr, märkes en längre uppsatsserie i Aftonbladet, författad af Almquist.

Drojsmålet med »Svenska folkets historia».

Geijer hade redan 1836 uttalat en förhoppning att 1838 ha sina »Karlar» färdiga i ett band, hvilket skulle bli »ett mästerstycke af packning». Emellertid vållade först uppdraget att behandla »frihetstiden» och sedan de politiska, historiska och litterära afhandlingarna, att fortsättningen på Svenska folkets historia fick hvila. Men det får icke förbises, att just afhandlingarna i Litteraturbladet innehålla rikt material till svensk historia.

Då han våren 1838 besökte riksarkivet ett par gånger, skref Järta, att han icke där »läst någon rad».

Så fick han 1842 uppdraget att genomgå *de gustavianska papperen*, och han gjorde däraf en öfversikt, hvilken utgafs 1844, men utan anspråk på att vara ett i egentlig mening självständigt historiskt arbete.

Geijers underlåtenhet att fullfölja sin lefnads främsta uppgift, fortsättningen af sin svenska historia, gick icke fri för klander. I Eriksbergs arkiv ligger ett till Crusenstolpe insändt bref från J. Wahlström, skrifvet kort före Geijers död och som under rubriken »Löften af E. G. Geijer» innehåller citat ur hans skrifters företal eller andra tillkännagifvanden med ouppfyllda utfästelser.

Geijer hade länge lidit af sjuklighet, och han måste exempelvis flytta sina föreläsningar från Gustavianum till en mindre lokal, enär hans bröst icke tålde ansträngningen att tala i den större.

Resan 1846.

Genom Fredrika Bremers frikostighet blef han sommaren 1846 satt i tillfälle att företaga en resa till Schlangenbad för att söka återvinna sin hälsa, och han besökte därvid äfven Belgien, Rhenprovinsen, Heidelberg, Leipzig, Dresden, Berlin. I Aachen sammanträffade han med Jenny Lind och fördes af henne samman med tonsättaren Felix Mendelssohn; i Bonn råkade han sin gamle vän Ernst Moritz Arndt; i Heidelberg återknöt han bekantskapen med historikern Schlosser och gjorde en ny intressant bekantskap med den af honom högt skattade Gervinus; i Berlin slutligen sammanträffade han med män som Savigny, Jakob och Wilhelm Grimm samt Leopold v. Ranke. Det var däremot honom en missräkning att hvarken Schelling eller Bettina von Arnim under hans därvaro vistades i Berlin. Under sin vistelse i Schlangenbad nedskref han en broschyr på tyska öfver *tidens religiösa fråga* hvari han, delvis upprepande uttalanden ur sina äldre skrifter, häfdade sin ställning såsom »en kristen på egen hand». Den älskvärde tyske skolman som biträdde honom med jämkande af broschyrens tyska dräkt bar det äkttyska namnet Traugott Bierseidel!

Då Geijer år 1846 nämnts till emeritus, beslöt han att flytta

Digitized by Google

till Stockholm för att där, med arkivet närmare till hands, som han hoppades, afsluta sitt verk.

Med djupt vemod såg Upsalaungdomen honom lämna det lärosäte, hvars främste man han länge varit, och den hyllning, som de bragte honom, skildras som sällsynt gripande.

Geijers senaste diktning.

Under det sista årtiondet sökte Geijer ofta i diktens och tonernas värld fred undan de orostämningar, som upprörde honom. En hel rad af smärre dikter tillhöra denna tid. Till en stor del utgöra de endast texter till någon tonsättning, och många hafva icke ens upptagits i hans samlade dikter, men äfven bland de uteslutna finnas verkliga pärlor af äkta lyrik.*

Dikter sådana som *Nyårsdagen* (Ensam i en bräcklig farkost), *Natthimmelen* (Ensam jag skrider fram på min bana), *Höstsädet* (Odlaren sår i mörka mullen) återspegla med utomordentlig makt de stämningar, som rörde sig i hans inre. Den förstnämnda ger åt den stolte, handlingsmedvetne mannens ensamhetskänsla ett rent magistralt uttryck. Knappt mindre storslagna äro slutraderna i »Natthimmelen»:

»Men jag ej klagar flyende dagen,
Ej mig förfärar stundande natten;
Ty af den kärlek, som går genom världen,
Föll ock en strimma in i min själ.»

Och den optimism, som rymdes i Geijers nya åskådning, trots allt hvad som däremot sades, ger sin färg åt den lilla dikten om odlaren, som begrafver sitt hopp om hösten men tror på sol och vår.

Men icke blott allvarliga stämningar, ömsom melankoliska, ömsom kraftigt förtröstansfulla, äfven jublande glädje kunde klinga från hans lyra som i »Skridskovisan» från 1845**, där den silfverhårige sextiotvåaringen vid färden på den kristallklara isen sjunger sitt

»Framåt! Ännu är ej lifvet mig tungt
Och mod är i bröst och hjärtat är ungt.»

En hel del af dessa stycken äro hemlifsbilder och »genremålningar», borgerliga idyller, en diktart, hvilken, såsom Marcus betonat, väl passade denna tid.

* De i Saml. skr. saknade återfinnas i flere samlingar: Sångstycken, ord och musik 1834; Nya sånger 1835; Nyare sånger 1836; Gammalt och Nytt 1838; Sånger (fem häften) 1839—42 samt i Bragarmannen 1845. De flesta meddelas i C. D. Marcus: »E. G. Geijers lyrik», 1909.

** Liksom Klopstock var Geijer passionerad skridskogångare. Efter hans död fann man under hans säng ett par hemligen inköpta nya skridskor.

Digitized by Google

Det gäller om många af Geijers smärre dikter, att de äro så sammanvuxna med sin musik, att de icke kunna skiljas därifrån och icke bedömas enbart som poesi. Adolf Lindblad yttrar i sin uppsats om Geijer som tonkonstnär efter att hafva betonat vikten af att de både sjungas och ackompagneras väl: »Denna konst att skrifva poesi, som är musikalisk, är något annat än att skrifva hvad som kallas ett musikaliskt språk, och den läsare, som förstår skilja mellan dessa tvänne olika saker, skall ej förvånas, om vi för att förklara Geijers musik hänvisa till hans poesi och tvärtom från hans musik leda oss till en rätt uppfattning af skönheten i hans poesi.»

Genomgående kännetecknas Geijers senhöstlyrik af utomordentlig innerlighet och enkelhet. Beundrare af Homerus, Goethe, af den engelska poesien, bl. a. Wordsworth, hade han ock funnit en själsfrände i en yngre svenskspråkig skald, som vid denna tid fängslade hans intresse. Det var Runeberg. I »Blå Boken» (1837) omtalar han »en skön tanke» i »Idyll och epigram» (»Till en bondes koja») och tillägger: »Den svenska kritiken har ej gjort denne skald rättvisa. Huru många poemer på vårt språk öfverträffa väl Elgskyttarne?»*

De egenskaper Geijer prisade hos Runeberg kännetecknа i säregen grad hans egen diktning under hans sista tid.

Det rådde i det hela taget dem emellan en frändskap. Väl är det sannt, att Runeberg i sin »Blick på Sveriges nu gällande poetiska litteratur» ej nämnde Geijer, vare sig därför, som Estlander antyder, att dennes tunga versbildning ej tilltalade honom eller af andra skäl. Öfverensstämmelser mellan deras diktning, särskildt i den med nordiskt ämne, ha påpekats**, och här är det antagligt, att Geijer kan ha öfvat inflytande på den yngre konstbrodern, men det är icke heller uteslutet att dennes diktning öfvat en reflexverkan på den äldres senhöstlyrik.

Jämte de rent subjektiva smärre skaldestyckena omfattar Geijers skaldskap under hans senare år några storslagna tillfällighetsdikter,

* Malla antecknar ock från tiden omkring 1840: Böttiger läste för oss Runeberg, vackert, eget. Geijer meddelsam, men något sträng och hård. Böttiger blef sårad. Geijer tyckte mycket om det kraftfulla, enkla och naturliga hos Runeberg, men yttrade med anledning däraf sin afsky för veklighet, affektation och långtrådighet och sårade därigenom både Atterbom och Böttiger. Den förre, mera van vid Geijers egenheter och häftiga utfall, tog det lättare. Men Böttiger kom dagen därpå till Malla, vänlig men uppbragt.

** Så af V. Söderhielm i hans Runebergsmonografi och af Ruth Hedvall i uppsatsen »Beröringspunkter mellan Geijer och Runeberg» i Svenska Litteratursällskapets i Finland förhandlingar och uppsatser, 26 (1912).

Digitized by Google

hälsningen till Wallin (1837), minnesdikten öfver Tegnér (1846) samt den allegoriska dikten »Nyårsnatten», som offentliggjordes efter hans död i Nordstjernan (1847).

Geijers sista tid.

Geijers förhoppningar att i hufvudstaden få fortsätta sitt historiska verk gingo om intet. I själfva kungliga operabyggnaden erhöll han sitt hem. I det hus, som Gustaf III rest åt de »fosterländska sånggudinnorna», skulle sålunda en liten vrå beredas åt Klio. Men hans skildring af de tre Karlarnes tidehvarf kom icke öfver begynnelsen. Han arbetade något i riksarkivet, tillbringade en och annan afton på operan, där han hade friplats, och deltog i umgänge med några af de gamla vännerna, särskildt Adolf Lindblads.

Så timade Tegnérs död. Geijer, hans gamle landsman, vän och meningsmotståndare, ägnade vid två tillfällen hans minne en hedersgärd, den ena — i friare former — vid Litteratursällskapets minnesfest den 15 december, den andra några dagar senare i egenskap af Svenska akademiens direktör vid dess årshögtid.

Geijers hälsotillstånd började förvärras. Missmodiga ord undföllo honom om att han intet hade att göra här mer, »han behöfde gå i en högre skola», men de växlade med mera lifsglada och stundom flammade den gamla ifvern upp; bl. a. ville han skrifva en skarp recension öfver något verk af den store tyske historikern Ranke. Hans sista arbete bestod i att öfversätta sin tyska skrift om den religiösa frågan till svenska, hvilket skedde genom diktamen för hustrun.

Men på våren slog hans sista timme, några månader efter Tegnérs, några veckor efter Hans Järtas död, den 23 april 1847. Hans bortgång framkallade många varma och kända ord.

Bland de många prässuttalanden, som förekommo, må erinras om några vackra och varma ord i Jönköpingsbladet *Sveas sorg*, som lära härröra från Almquist.

Däri framhölls, att hvad som gjorde Geijer så stor ej blott var hans skrifter utan hans exempellösa förmåga att vid framskriden ålder likasom omsmälta sina en lång tid hysta tänkesätt och inför hela Sverige erkänna detta — ett vittnesbörd om den renaste karaktär, det för sanning öppnaste sinne, det från högmod friaste hjärtelag. Det uttalades här tillika, att han stått rätt isolerad, han »var för ny för Upsala, för gammal för Stockholm», han slöt som eremit, han lefde midt emellan. Och uppsatsen slöt med en klagan öfver att han icke kom att teckna Karl XII och lärde oss begripa denne underbare man, »hvilken sedan han störtat vårt land ifrån dess politiska höjd icke desto mindre hänför oss». Svea sörjde att han dog, innan han hunnit lösa själfva den karolinska gåtan.

En annan skald, den som stått honom närmast, Atterbom, uttalade sig om Geijer i ett rektorsprogram på ett sätt, som ehuru icke illa menadt väckte förtrytelse. Han berörde här den sorg, som han själf och Upsala kände öfver Geijers bortgång; i karaktäristiken gjorde han en skillnad mellan hvad Geijer varit och hvad

Digitized by Google

han kunnat vara; Vikingen, Svea Rikes häfder och de två första delarne af Svenska folkets historia betecknade »hans fulla styrka, hans ofördunklade ära». Men Atterbom beklagade, att han under den senare delen af sin lefnad hänfördes från sin banas egentliga och stora mål och nedlockades till omedelbar inblandning i dagens politiska och sociala virrvarr samt på vissa håll begagnades till praktskylt och högtidsfana, hvartill han vore för god. Till sist fälldes de taktlösa orden, att mången af hans senare lefnadsföreteelser till äfventyrs endast patologiskt kunde förklaras.

Detta uttalande framkallade mycket häftig kritik, framför allt i en artikelserie i Dagligt Allehanda, som gick Atterbom skarpt in på lifvet och som tvifvelsutan härrörde från hans gamle motståndare från 1837 års Aftonblad, J. P. Theorell, hvilken sedan fortsatte angreppet i en annan serie, som företrädesvis var riktad mot Palmblad, men där särskildt Atterboms uttalande om att Geijers beteende under de sista åren endast kunde patologiskt förklaras, betecknades som »kronan på gemenheten».

Atterbom svarade i anledning häraf med några rader, där han i varma ord vädjade till sina landsmän om han förmådde uppskatta den store bortgångne, med hänvisning till den snart utkommande delen af »Siare och skalder». Denna del, där Thorild skildras, inledes med en högstämd tillägnan till Geijers minne, där gamla dagars samvaro återkallas i hågkomsten och ett hopp om återseende uttalas.

* * *

Slutord.

På Geijer kunna i viss mån lämpas några ord, dem han själf yttrat om männen från Gustaf Adolfs tid:

»En sådan man», säger han, »var en dugande man och ej blott i en viss riktning, på ett visst sätt utan i allmänhet. — — — Hvad detta släkte under kamp och strid efter sig lämnat är med all sin storhet ofta styckverk såsom slutligen allt mänskligt. Men män äro de, hela, fullständiga människor och såsom sådana sina egna monument.»

Redan som ung hade Geijer haft svårt att välja mellan sina många olika anlag, och det ligger en bitter självkritik i hans klagan öfver att han saknade deras lott, som af naturen äro utrustade med bestämda anlag, hvilkas utveckling — de må vara stora eller små — fortgår i jämn ordning. Då hans motståndare Wingård i Svenska akademien omförmälde hans bortgång, yttrade han träffande, att »öfvermåttet af gåfvor vållade, att utkastet var för stort för att utbildas inom den korta människolefnaden» och att »fallenheternas mängd stundom störde deras jämnvikt». Detta sammanhängde emellertid med ett stort drag hos Geijer — hans utvecklingsbehof. Han var en orolig ande. Men oron berodde till god del på hans djupa sanningskraf, på hans trängtan att finna »hvad det är som sker i allt som sker». Redan som ung sade han sig vara en som sökte sig själf. Han sökte detta hela lifvet igenom, d. v. s. han utvecklade sin personlighet till allt större djup och rikedom. Det personliga, det mänskliga ägde för honom det största

Digitized by Google

intresset, och hans sinne var mottagligt för allt, som kunde skänka hans personlighet större djup. Häraf hans mångsidighet och hans splittring. Men det gällde om honom hvad som Rydberg sagt på tal om Lionardo da Vinci, att »han icke splittrades genom sin mångsidighet, utan denna var helt enkelt hans natur; — — — hade hans snille begränsat sig, skulle det våldsamt nedtryckt sig själf till en medelmåtta.»

Hans framställning bar helt igenom prägeln af saklighet — vare sig det gällde vers eller prosa. Han var — i motsats till Tegnér — ingen vän af bildspråk.

Vill man på Geijer tillämpa motsatsen af »naiv» och »sentimental» i den mening Schiller tager orden, så tillhör han i likhet med Goethe, af hvilken han mottog så rika intryck, den förra gruppen. Omedelbarhet är en af hans främsta skriftställareegenskaper. Han uppenbarar i sitt skriftställeri helt och fullt en personlighet, som i sin känsla för lifvets ideala makter, för fosterlandets natur, för dess forntid och för dess samtid och för dennas utveckling till en ännu lyckligare framtid är målsmannen för något af det bästa, som under 1800-talets förra hälft rörde sig i svenska sinnen. Svensk var han, icke minst däri att han förblef de stora ansatsernas man, vare sig det gällde att skildra det förflutna, att behandla samtida spörsmål inom samhällslif, kultur och diktning, eller att i ord och toner tolka hjärtats lust och ve. Såsom människa var han en hel natur, af väldig, öfverlägsen kraft. Människan Geijer, den ärliga, öppna människan, med sina drag af tungsinthet och friskhet, af tankedigert djup och lekfullt själfsvåld, af reflexion och naivetet, är ock medelpunkten i allt hvad han verkar och möter oss i hvarje rad af hans skrifter.

Frånsidan af Qvarnströms medalj öfver Geijer.

Digitized by Google

Runeberg.
Porträtt af Lindh 1832.

Motrörelser mot nyromantiken.

Runeberg. — K. A. Hagberg. — J. P. Theorell och andra publicister. — B. E. Malmström och Hegelianismen. — Bergstedt. — De nya tidskrifterna.

Såsom i inledningskapitlet framhållits, utgingo motrörelserna i utlandet mot nyromantikens tänkesätt och diktning från skilda motiv: politiska, filosofiskt religiösa, ästetiskt litterära, naturvetenskapliga.

Det politiska bakslaget mot romantikens åskådning i Sverige framträdde väsentligen inom den liberala prässen och bidrog till dess afvoghet äfven mot fosforismens allmänt kulturella och rent litterära företeelser. Ett annat viktigt inlägg mot den stationära eller rent af reaktionära politik, som kännetecknade romantikens skede, hade ju Geijers så kallade affall från hans äldre ståndpunkt inneburit.

En något närmare uppmärksamhet skall nu ägnas de motrö-

Digitized by Google

relser mot nyromantiken, som i öfrigt framträdde på de litterära, filosofiska och allmänt kulturella områdena.

Erinras må, hurusom — sedan den egentliga striden mellan akademister och fosforister afstannat omkring 1820, och de forne motståndarne funnit hvarandra i gemensam motvilja mot de politiske nyhetsifrarne — en del angrepp riktats mot fosforismen, exempelvis från Vitalis, som dock innerst inne var god nyromantiker, och från den Scheutz-Johanssonska Argus, som intog front både mot fransk och tysk skola och pekade hän till Englands litteratur som förebild.

Stockholmsposten hade 1821 öfvergått till Anders Lindeberg, hvilken såsom akademisk pristagare och Wallmarks väpnare under Markallstriden fått sin lott af nya skolans gliringar och speord. Han gengäldade detta å sin sida med hårda omdömen, såsom då han protesterade mot att man haft djärfheten ställa Atterbom — »denna vitterhetens trånsjuka kokett, som, i brist af skönhet, talanger och behag, sökte göra sig intressant genom att spela sjuk, att rikta sina blickar mot skyarne och svärma bland dem efter luftgestalter, som ingenstädes ägde verklighet och form, ej en gång i dess egen inbillning» — vid sidan af sådana vitterhetens »heroer», som Leopold och Tegnér (Stockholmsposten 1831, nio 6).

Detta och liknande utfall äro närmast att betrakta som efterdyningar från de tidigare striderna.

Med 1830-talet börja emellertid angrepp spörjas från nya håll och företrädesvis från ett yngre släkte. De kommo från en ung skald i det frånskilda brödralandet i öster; vidare från den liberala prässen; så ock från det unga Upsala, som nu växte upp. Det är med ett ord nya riktningar, som göra sig gällande, låt vara i anslutning till äldre företeelser och delvis i samklang med Geijers förändrade ståndpunkt. En af de ifrigaste angriparne — i Aftonbladet — tillhörde dock en äldre generation.

Runebergs kritik.

Vi vända oss först mot öster, där en ny stjärna var i uppgående. Det var **Runeberg**.

Den unge Runeberg — han var född 1804 — hade år 1830 debuterat med sin första diktsamling och med året 1832 öfvertagit utgifvandet af *Helsingfors Morgonblad*.

Förhållandena i Finland, särskildt 1829 års censurförordning, vållade, att uttalandena om allmänna ärenden måste blifva ytterst sparsamma och reserverade. Hufvudintresset ägnades de litterära ämnena och den unge docenten kastade sig här med oförfärad håg öfver litteraturen på andra sidan Bottenhafvet, skonande hvarken gammal eller ung, hvarken akademister eller fosforister.

Digitized by Google

Redan i första numret lästes en uppsats *Några ord om Svenska akademiens valspråk Snille och Smak*, som var ganska respektvidrig. I och för sig är denna uppsats af mindre intresse; den söker — med anledning af några ord af Rosenstein i inledningen till fru Lenngrens skaldeförsök — påvisa onödigheten af att foga »smak» till »snillet», enär begreppen kongruera, en synpunkt som f. ö. äfven Atterbom gjort gällande i Sv. Litteraturtidning.

Sedan kommo i rask följd andra litterära uppsatser. En *anmälan af Euphrosynes dikter* är det första mera betydande angreppet. Runeberg mönstrar här först den akademiska litteraturen och är föga blid vare sig mot den gustavianska tidens reflekterande poesi, mot Oxenstiernas stora dikter, eller mot Leopolds och Kellgrens dramatiska alster. Kellgrens lyrik beaktar han icke. Inre och yttre ofullkomligheter i den äldre skolans poesi föranledde, menade han, den reformation, af hvars utförande den nya skolan skördat en förtjänt ära. Men denna negativa bragd synes Runeberg ha ansett vara nära nog dess enda förtjänst. Han saknade hos den nya skolan den fullkomlighet hon eftersträfvat, äfven om han erkände poetisk skönhet i enstaka Atterboms dikter. Enligt Runeberg hade fosforisterna hvarken lyckats i utbytande af den onaturligt enformiga alexandrinen med en tallös mängd andra versformer, som ej lämpade sig för språk eller ämne, eller genom att ersätta de äldre författarnes praktiska didaktik med en senare forsknings teoretiska resultat, som lyftes upp i ett mystiskt halfdunkel och som de trodde utgöra poesiens väsende. Han yttrade i detta sammanhang följande ganska kännetecknande ord, i hvilka domen fälles öfver den nya skolans metafysiskt didaktiska skaplynne. »Att blotta filosofiska satser, i meter klädda, aldrig kunna vara poesi, ehuru hvarje poetisk skapelse är en outtömlig källa att leda sådana utur, tycktes man förgäta. Men — hvad som härmed står i närmaste beröring — då de gamle fästat all vikt vid uttryckets och begreppets oskymda tydlighet och utförliga bestämning, anbragte de nyare, som tyckte sådant hafva ledt till matthet och uttänjning, med en äfventyrlig logik, ofta blott dunkla antydningar i stället för tankar, och äfven dessa fulla af intet sägande praktord och sig själfva upphäfvande ordfogningar. Häraf hände, att då de gamle redigt sade mycket obetydligt, sade de yngre mycket obetydligt tillika oredigt, så att läsaren, som i de förres verser genast finner hvad han får hålla till godo, i de senares först måste genomgå en mängd stora både förhoppningar och mödor för att vinna lika litet.»

Rent polemiska och skämtsamma äro ett par uppsatser, i hvilka Runeberg drager i fejd mot vissa svagheter inom den samtida svenska litteraturen. Så får den glade vårsångaren Dahlgren kläda skott i en lustig parodi af »*Freja*». Runeberg gör narr af hans alltför rikliga användande af naturljud (bingbångbing, dinglidång, tutulu tutulu), af upprepandet och omtuggandet af samma motiv, och af den familjära och vårdslösa pratsamhetston Dahlgren allt som oftast anslog. Runeberg parodierar både hans prosa och hans vers ganska träffande:

Kra-kra-kra-kra-kra-krax!
Det var icke en lax!
Det var kråkan, som skrek.
Fram med porter och stek!
Fram med paltar också! —
Denna vers slapp jag så.
Hej hoppsan och hejsan, gå på!
— — — — — — — — — — —

Digitized by Google

Pa pe pi po pu py!
Hvad den tonen är ny!
La le li lo lu lång!
Hvad är detta för sång?
Nö-nö-nöff, nö-nö-nöff!
Är det här à la boeuf?
oui!!! oui!!!

Men äfven den kritik, som godkände detta slags poesi, fick sin lott och del och i slutet af uppsatsen infördes ett nummer af *Det nya Gjallarhornet, tidning för litteratur och konst*, där Runeberg riktade pilar mot Rydqvists »Heimdall», och meddelade en fingerad recension af den nästa årgången af Freja, sådan man kunde vänta den i Heimdall.

Äfven den storordigt braskande ton, som förekom hos en del af »göterna» och deras efterbildare, vardt föremål för Runebergs gyckel. Han utfärdade en prospekt till en stor poetisk förening för författande af en epopé i 24 sånger, som skulle besjunga »*Nordens kraft*». Det var den finske fosforisten med yfverborna götiska åthäfvor, A. I. Arwidsson, som närmast åsyftades i denna icke alltför kvicka satir, men äfven Tegnér, Beskow o. a. parodierades i förbifarten.

Ett annat ämne, som var föremål för hans skämt, var det gängse poetiska bildspråket, hvilket han satiriserade i *Försök till en naturhistorisk beskrifning af den poetiska örnen.* Han samlade här ur den svenska litteraturen material till en beskrifning af »aquila poetica vulgaris», den allmänna poetiska örnen, och fogade ihop en hel rad epitet från Tegnér, Valerius, Euphrosyne, Sondén, Zeipel, Dahlgren Assar Lindeblad, Arwidsson, Cygnæus, Ridderstad, Ingelman o. fl. Ehuru, som Ljunggren påvisat, han äfven skulle kunnat rikta samlingen med exempel ur sina egna dikter (»Svartsjukans nätter»), är det tydligt, att Runebergs skämt med den poetiska örnklichén är ett utslag af en ny tids motvilja mot den osanna, den onaturliga, den inadekvata bilden. Ett uttryck, som »örn med fjärilsvingar», i hvilket Tegnérs idéassociationslynne slagit ihop omaka bilder, måste förefalla en realistiskt anlagd skald som Runeberg afvita.

Men eljes kan ju snart sagdt hvarje poetisk bild, om den väges på prosans vågskål, befinnas för lätt.

Ett mera genomfördt och direkt angrepp på den retoriska svenska bildpoesien riktade Runeberg i den dräpande kritik han ägnade Beskows praktstycke »Sveriges anor». Kritiken gällde ej blott detta poem utan hela stilen och tillika den akademi, som ansett skaldestycket värdigt stora priset, hvilket åtta år tidigare blifvit det tilldeladt. Punkt för punkt blottade Runeberg den falska grannlåten i denna »misslyckadt patriotiska komposition» och sporde med en viss indignation: »Hvad skall man säga om en opinion, som med lika entusiasm hyllar det ädlaste poesien skapar och det mest fåvitska en osansad fantasi frambringar?»

»En blick på Sveriges gällande litteratur».

Redan innan denna granskning blef synlig, hade Runeberg i uppsatsen *En blick på Sveriges nu gällande litteratur* sammanfattat de senare årtiondenas svenska vitterhet och därvid brutit stafven såväl öfver Tegnér och goticismen som öfver Atterbom och fosforismen.

Uppsatsen inleddes med en återblick öfver upplysningstiden och dess skaldekonst. Runeberg återgaf här Polyfems angrepp på den vid dess fram-

Digitized by Google

trädande gällande smaken, och konstaterade, att den nya skolan lyckats framkalla ett ogillande af hvad förut med dyrkan omfattats. Men detta berodde ej på någon personlig öfverlägsenhet hos det nyare partiets stridsmän, i afseende på förmåga att försvara sin sak eller genom poetiska mönster förklara sina teorier, utan endast och allenast på själfva den saks inre sanning, för hvilken de kämpade. »Ty vid alla de orimliga, platta och excentriska rimmerier, som inflöto i Phosphoros, vid alla de sväfvande, falska och verkligt stötande resonnement, hvarmed Polyfem och andra den antimarkallianska sektens tidskrifter uppfylldes, stod dock dess tendens klar och ädel och dess hufvudsats, att den akademiska poesien icke var poesi, kunde icke kullkastas, om den än varit trefaldt dunklare fattad och hundradefaldt ofullkomligare yrkad än den i själfva verket var.»

Men lika omildt faller domen öfver det som producerats efter fosforisternas uppträdande:

»Ty så käckt man än trampat på den gamla skolans slagna jättar och så förnämt man belett deras alexandriner och samvetsgranna rim, så blir det dock ovisst, om ej en kommande tid med andra åsikter kan känna samma grad af ett spotskt förakt för hvad våra beundrade författare skrifvit i samtidens tycke sublimt och oöfverträffligt. Säkert är åtminstone, att ingen af de nya författarne uppenbarat sig som en sann och skapande poetisk natur. Deras företräden ligga i mer och mindre grad på ytan och äro föränderliga med den. Ingen bland dem alla har öppnat oss en ny allmän åsikt af naturen, en ny värld.»

Såsom de intressantaste framhållas Stagnelius och Vitalis, men de hade blott gifvit spridda idéer om deras eget sätt att se lifvet. Deras poesi vore full af egoism och således i denna ingrediens motsatt den sanna poesien, som vore full af frihet. Så följer den bekanta stränga domen öfver Tegnér, hvars poesi vore än mera ytlig; man såge, menade Runeberg, hos honom föga någon skymt af ideal, ja icke ens en strid, som skulle röja hans aning om ett sådant. Det lugn och den friskhet hans poesi uttalade, vore icke följder af en glad blick i en natur, som blottade för honom sin skönhet, utan fastmer af en reflexionsförmåga, som vore stolt i sin kraft, och af ett välde öfver den yttre formen, för hvilket ingen svårighet vore oöfvervinnelig. Tegnér jämföres med Leopold, och hans poesi säges göra samma intryck af skimrande glans på ett sinne, för hvilket naturen klarare visat sin härlighet, som en Lehnbergs predikan på den djupt religiöse.

Atterboms »Lycksalighetens Ö» hade enligt Runeberg några blickar af poetisk inspiration men vore alltför mycket sväfvande, oredig och ofulländad för att kunna få namn af ett verkligt poetiskt konststycke; dess högsta tendens förmenades syfta på framställningen af en spekulativt uppdagad sanning och vore därigenom i sig själf för mycket begränsad att kunna fylla idén af en sann poesi. Än mera otydliga, excentriska, ofta falska, fann Runeberg mängden af Atterboms små stycken, och Lings arbeten uthärdade ej ens jämförelsen med de klenare af gamla skolans; Franzéns lyrik efter 1810 vore underlägsen hans tidigare, de ändringar han företagit i äldre dikter utan undantag försämringar; hans stora poem i berättande stil förfelade. De något bleka och omarkerade försöken af Grafström och Nicander lämnade han åsido, då de icke varit föremål för större entusiasm; Euphrosynes dikter vore underlägsna Atterboms i allt utom fel.

Om man nöjde sig med att konstituera Tegnérs och några andras skrifter som goda och lyckade produkter af diletterande förmågor och ej framställde

Digitized by Google

dem som mönster af poetisk fulländning, så vore ingen ändring i åsikter nödvändig, men nu, då det underordnade gällde som det högsta och det höga från äldre tider sattes i bredd med eller under det lägre, så vore en ny brytning att vänta, hälst de små dilettanter från alla håll, som flögo i vingarna på Tegnér och andra mäktigare naturer, redan utvecklat manéren i karrikatyr.

Efter att sålunda ha gjort tabula rasa i Sveriges vitterhet förklarade den unge Helsingforsredaktören, att svårare än att förutse ett negerande af Sveriges nu gällande poesi vore att bestämma, hvilken positiv sida försöken i skaldekonst komme att företrädesvis utveckla.

Åt hvilket håll han själf ansåg utvecklingen böra gå kan man nog framläsa ur de uttalanden han ägnade företeelser i den äldre vitterheten, med hvilka han sympatiserade. Då han såsom förtjänster hos den gustavianska tiden framhåller gedigenhet, klarhet, hållning, säkert beräknad plan, korrekthet i teckningen, bestämdhet i tanken, frihet från sådana bilder, som muta inbillningen utan egenskap att kunna uthärda förståndets skarpt härdande pröfning, så har han härmed antydt, hvilka sidor det var inom den gustavianska dikten, med hvilka han såsom skald kände sig i släkt.

Och då han med mycken sympati karaktäriserade andan i fru Lenngrens poesi, gaf han därmed ock programmet för den nya tidens konst, hvars målsman han ville varda. »Idén och dess iklädnad», säger han, »äro i dem samfödda. Hennes sånger äga intet af den klangfulla, en yttre sinnlighet fångande diktion, som förskaffat några senare författares så kallade praktvers popularitet, men de äro dock i hög grad melodiska. Hvarje ord af henne smyger sig till den mening, som skall uttryckas, med en ledighet, egentlighet och mjukhet, som göra det på en gång harmoniskt med den stämning, hvari läsaren är försatt, och helt och hållet oersättligt af hvarje annat. Enkelheten i hennes språk är i följd häraf så stor, att en hvar, som icke pröfvat sin förmåga, kunde tycka sig och hvarje annan böra vara i stånd att skrifva något dylikt, såvida det ju alltid borde falla sig just så och icke annorlunda.»

Med dessa ord hade Runeberg äfven framlagt principerna för sin egen stil. Hans egen kritiska ståndpunkt är, såsom Estlander betonar, obetingadt realistisk, i det att han »förkastar hvarje försök att förädla verkligheten: skaldens sak är blott att förklara henne och till den ändan må han bortlämna ur sin bild det tillfälliga och oväsentliga, grumliga, medan han fasthåller och utvecklar den i företeelsen varsnade idén; men med verklighet förstår Runeberg då icke allenast det handgripliga yttre omhöljet, utan fastmer denna inre ordning och ledning, som blott alltför ofta är skymd

Digitized by Google

för människan, sänkt i lifvets sorger, men som just poesien har sig förelagdt att afslöja för hennes blickar».

Runeberg och Almquist.

Det är rätt egendomligt att — med de anförda Runebergska uttalandena in mente — iakttaga, hurusom den första nyare företeelse i svensk poesi han hälsade med entusiasm, var en som bottnade i nyromantiken. I årgången 1835 af Helsingfors Morgonblad läsas nämligen ett par beundrande uppsatser om de första delarne af Törnrosens bok och några år senare sände han en intressant utläggning af Ramido Marinesco öfver till Almquist, som lät trycka den i Svenska Litteraturföreningens tidning. Egentligen kunde det tyckas som om den harmoniske, formsäkre, något kärfve etikern och klassikern Runeberg och den orolige, bisarre, formlöse »moralfienden» och romantikern Almquist erbjöde så stora olikheter sig emellan, att man har svårt att förklara den dragning, som Almquist öfvade på sin finske konstbroder, för hvilken han stod »i all gloria», så att han icke ens tålde inkast från sin hustru med hänsyn till Törnrosskalden.

Men under det att dessa motsatser drogos till hvarandra har tydligen motsatsen mellan den retoriske, bildslösande lyrikern Tegnér och den öfvervägande episke naturälskaren Runeberg verkat repellerande, måhända psykologiskt motiveradt af att Runeberg först nyligen frigjort sig från Tegnérs inflytande, som nu bjöd hans natur emot.

Runebergs uppträdande bedömdt i Sverige.

Att den unge Runebergs uppträdande som mästrare af Sveriges gällande litteratur skulle väcka harm, först i Finland men sedan och än mera i Sverige, låg i sakens natur.

Tegnér tog saken lugnt och värdigt, och då Beskow meddelade honom, att han tagit hans försvar, förklarade han helt blygsamt, att det nog ej torde vara så ogrundadt, då Runeberg ansåge honom för en slät poet; han hade själf haft misstankar härom.

Atterbom var mäkta förbittrad och talade i bref till Beskow (aug. 1833) om »den skojaren Runeberg».

Beskow, som var en af de mest angripne, rustade sig till »en bardalek» med honom och insände en stridsskrift till Litteraturföreningens tidning, men mötte därvid betänkligheter från redaktionen. Hwasser — med sina gamla finska förbindelser — ansåg det vara klokare politik att ignorera angreppet.

Det var då som Beskow vände sig till en af de dagliga tidningarna i hufvudstaden, märkligt nog den liberala Dagligt Allehanda. Där läses nämligen i september 1833 en uppsats från hans hand, *Den nya stjärnan i Östern,* i hvilken, vid sidan af några träffande omdömen, en hel del försmädligheter sägas Runeberg, hvars poesi förmenas kunna verka såsom »reningsmedel och späkande dietkur» för dem, som öfverlastat sig med Tegnérs bildfulla och Atterboms excentriska poesi — »dessa båtlaster ren och obemängd vitterhet af äkta Helsingforsfabrik».

Digitized by Google

»Hvilken kunde då denne Messias vara, för hvars annalkande segertåg den svenska litteraturens fält skulle afröjas? Vet författaren hvad man härstädes gissat därom och som ej låter så otroligt? Ingenting mindre än att det skall vara förf. själf?»

Mer än Beskow anade skulle svaret på denna fråga visa sig jakande och han själf skulle blifva den som, när sent omsider Runeberg gästade Sverige, hälsade honom som poesiens förste.

Litteraturföreningens tidning innehöll för öfrigt en anmälan af Runebergs andra diktsamling, författad af den Beskow nära stående Rydqvist, som själf hade något otaldt med Heimdalls parodist. Där antyddes att Runebergs utfall mot den svenska litteraturen till äfventyrs hade någon särskild afsikt, nämligen en viss riktning till finsk nationalitet och »den finska litteraturens afskiljande från den svenska». Härigenom kunde väl icke orättvisan och otacksamheten af hans angrepp försvaras, men förklaras.

Så lät det offentligen. Enskildt gjordes kränkande anspelningar om mera lumpna motiv.

Så skref Rydqvist till Atterbom:

»Som du ser, har jag ej ingått i bedömande af Runebergs polemiska data, helst jag ej ville synas ha tagit humör å svenska litteraturens vägnar. — — — Så som jag tagit saken, kan man i alla fall se meningen. Utan att vilja tro på somligas förmodan, att Runeberg vore köpt af ryska regeringen för att göra svenska litteraturen förhatlig (!), är dock troligt, att man med nöje sett bragden, helst Ryssland, sedan det ej kunde hoppas att få sitt eget språk gällande i Finland, ansett sig böra uppdrifva det finska och således med tiden skilja landet från Sverige i moraliskt afseende. Detta har jag sökt angifva med den försiktighet, att ej tidningen må blifva i Finland förbjuden.»

* * *

K. A. Hagbergs bref om Tintomara.

Om Runebergs angrepp på den närmast föregående tidens litteratur — den Tegnérska så väl som den fosforistiska — helt och hållet utgick från ästetisk synpunkt, finna vi under den följande tiden i Sverige angreppen särskildt på den nyromantiska riktningen förete etiska och politiska inslag.

Och egendomligt nog skulle det första angreppet från en målsman för ett yngre släkte motiveras af motvilja mot just den romantiker, hvilken Runeberg beundrade, Almquist.

Atterboms entusiastiska anmälan af Tintomara, Ramido Marinesco och andra Törnrosskrifter gaf nämligen en ung ästetiker anledning till att träda inom skrankorna.

Det var den begåfvade **Karl August Hagberg**, född 1810 i Lund såsom son af den utmärkte predikanten Karl Peter Hagberg,

Digitized by Google

Tegnérs vän och medtäflare, som ägnade sonen den ömmaste och klokaste fadersvård.* K. A. Hagberg var vid denna tid docent i grekiska litteraturen, hade vunnit några mindre pris för vers och prosa i Svenska akademien och äfven debuterat som kritiker i Svenska Litteraturföreningens tidning, där han bl. a. riktat ett angrepp på de blinde efterföljarne till Tegnér, Atterbom, Stagnelius, som han liknat vid den Leopoldska skolans eftertrupp.

Nu beslöt han sig för att uppträda mot nyromantiken, mot den från Goethe nedärfda ästeticismen och mot teorien om l'art pour l'art.

Hans angrepp framträdde i form af ett *Bref till ett äldre fruntimmer om Azouras Lazuli Tintomara och Ramido Marinesco* samt lästes i Upsalatidningen Correspondenten 1835 (n:o 18, 19, 21) och aftrycktes i Wallmarks Journal.

Brefvet gäller väl närmast Almquists nämnda arbeten och Atterboms berömmande och förstående kritik af dem, men skottaflan är bredare, den omfattar hela den nyromantiska världsåskådningen, hvars resultat Hagberg vill finna i Tintomara. Man hade, sades det, visserligen med glädje sett nyromantiken bekämpa den franska encyklopedismens materialistiska åsikt; de slagne voro måhända värde sin död, men hade åtminstone den stora förtjänsten att öppet och ärligt visa hvad de förde i skölden. Deras besegrare dyrkade »den eviga naturen», hvars högsta förklaring uppenbarade sig i den sköna konsten, och den sköna konstens religion drog in i lifvet den hedniska plastiken. Framför alla andra myter lyckades de bäst i att framställa den om Narcissus, ty skalden glömmer sig så gärna vid spegeln af lifvets urkälla, tills förbytt i en blomma, han får dela naturens njutningsrika »Stilleben», endast rubbadt af de kemiska valfrändskaperna. De urgamla idéerna om den sköna konstens förhållande och beroende af något djupare sedligt eller heligt gillades, ja beprisades ljudligen, under det hela skaldeverk diktades, endast att bortresonera den fria viljan. »Det heliga — det är naturkraften, det sköna — det är vällusten; men konstnären själf är skapare, och se! han säger själf om sina verk, att allt är ganska godt. Blott han själf stiftar lagar för sin verksamhet, hans hugskott skola dyrkas, där han står och visar sina magiska villor i öknen och utropar frestande: fall ned och tillbed mig, och allt detta skall vara ditt!»

Detta vore den religion i konsten, som Goethe och hela »tyska skolan» gifvit i utbyte mot de förres förvillelser.

Goethe vore stor i ett afseende, han ginge så långt som det stode i människoförmåga i denna »After-antik». När han fått sin bild färdig stode den där skön, om man så ville, i synnerhet om man ansåge endast det för »oskönt som är oform», men likväl foster af en ensidighet, ensidigare än den härmade antiken. Hos Goethe vore konsten en stegrad hedendom, en hedendom i själfva hedendomen.

---

* Jag har haft tillfälle att genomgå en följd i familjen befintliga bref från K. P. Hagberg till sonen, som härom bära vittne, alltifrån de första förmaningarna, då Karl August var lärjunge under informatorn magister Jakob Ekelund, till råd om hans studier, om hans utländska resor, om hans befordringsangelägenheter.

Digitized by Google

Den riktning af konsten, som antyddes i Werther, Die Wahlverwandtschaften och hela andan af »Aus meinem Leben», hade ej befunnits utan frukter. Ett filialsällskap af den tyska skolan hade gått ännu längre och berömt och dyrkat »den edlen Thiersinn». Härvidlag fäste Hagberg sig särskildt vid dyrkandet af det djuriska i Tintomara, vid mystikernas tanke om animal coeleste, människans sträfvan att till slut blifva natur igen, blifva liksom ett djur.

Karl August Hagberg 1834.
Teckning af Maria Röhl.

Den demoniska konsten, detta djäfvulskap vore den urlögn, på hvilken allt som kallades intressant i Törnrosens bok hvilade.

I Ramido Marinesco fann brefskrifvaren samma världsåsikt uppenbara sig som i Tintomara, men här måhända skarpast från den etiska sidan.

Hufvudtanken i Törnrosens bok gjorde människan till ett fysiskt ting, lika underkastadt passionens absoluta förstöringskraft, som den vegetativa naturen vore underkastad förruttnelsen, och den upphäfde därmed skillnaden mellan godt och ondt.

Så öfverdrifvet detta Hagbergs angrepp kan synas vara, har det dock en icke ringa innebörd såsom tidssymptom.

Den gensaga, som här inlägges mot nyromantiken — särskildt sådan den framträder i vissa Almquists Törnrosskrifter — skulle ju kunna tänkas ha anor från Härbärgeskretsen, som författarens fader på sin tid tillhört, ty den ställning brefskrifvaren intager mellan den franska encyklopedismen och den tyska skolan minner om uttalanden under den stora stridstiden ett par årtionden tidigare från de s. k. neutrernas krets.

Man kan dock finna andra och nyare källsprång. Tendensen i »Brefvet till ett äldre fruntimmer» får väl icke förblandas med den samtida liberala prässens utfall mot fosforismen och dess män. Ty om än Hagberg delar den liberala motviljan mot nyromantikens medeltidssympatier, så är dock hans gensaga närmast besläktad med rörelser i Tyskland af helt annat skaplynne än liberalismens.

Digitized by Google

Den unge Hagberg var i någon mån påverkad af den ortodoxa protestantismens motvilja mot den tyska nyromantiken, en motvilja som den stränge Fahlcrantz delade. Atterbom kännetecknade ock brefvet som utgånget från »det Fahlcrantzska lägret». I samband härmed stod oppositionen mot Goethes stora inflytande, som särskildt hade en målsman i Hwasser. Den store skalden hade, som i inledningen omtalats, i sitt hemland alltifrån 1820-talets början varit utsatt för angrepp från skilda håll och ur olika synpunkter — teologiska, etiska, ästetiska, nationellt och radikalt politiska. Det förefaller mig som om vi här mötte ett återsvall af dessa tyska rörelser, väl närmast via Wolfgang Menzel.

Men Hagbergs uppsats innehöll äfven drag, som mera afgjordt förebådade det kommande bakslaget mot nyromantikens uppfattning, sålunda gensagan mot denna riktnings hyperästetiska världsåskådning, för hvilken han ansåg Törnrosskalden vara apostel, mot dess Narcissusdrag och dess snilleafguderi, mot satsen, att konstnären skapade sin egen värld och sina egna lagar. Härutinnan stämmer hans uppfattning med borgardömets och det praktiska sinnets motvilja mot öfverskattandet af de ästetiska makterna och mot det därmed sammanhängande föraktet för det nyttiga.

Härtill kommer den etiska synpunkten i gensagan mot nyromantikens bristande moraliska halt, en beskyllning, som var oberättigad i fråga om de svenske nyromantikerna i allmänhet men tillämplig på Törnrosidealets etiska indifferentism, hvilken Hagberg blottar tillika med dess ästetiska nyckfullhet. Det är ock dessa svagheter, som senare alltjämt framhållits såsom hufvudbristerna i Almquists författarskap.

Hagbergs angrepp gällde, så vidt man kan se, äfven Schellings nyromantiska naturfilosofi. Hegelian blef han dock först senare under Snellmans inflytande.*

Det väckte gifvetvis stort uppseende, att i fosforismens egen stad en af de mest hoppgifvande yngre krafterna kastade handsken ej blott mot den diktare, som af skolans mästare proklamerats såsom framtidens skald, hvilken skulle föra den romantiska riktningens banér till seger, utan ock mot mästaren själf och mot än större namn i utlandet.

Atterbom var ganska harmsen öfver detta angrepp.

Atterboms missnöje och hans svar.

»Det sätt», skrifver han till Almquist, »hvarpå Goethe, jag, du och V. Hugo äro i Correspondentartikeln behandlade och sammanrörda, har jag något svårt att smälta, och säger om författaren som vår Herre om Münchhausen: 'det skall han ta mig tusan dj— icke ha gjort för intet'.»

* Utförligare är Hagbergs inlägg behandladt af mig i Samlaren 1903.

Digitized by Google

Atterboms svar kom i december 1838 i samband med en ny Törnrosrecension i Litteraturtidningen. Han hänvisade här bl. a. till sitt då nyss utgifna större filosofiska verk för att brefskrifvaren måtte se efter, om dess författare verkligen vore en så förstockad hedning, att han satte det heliga i naturkraften, det sköna i vällusten och ingenting högre erkände än konsten. Framför allt protesterade han mot sammanblandningen af olika författare i en röra och med ömsesidigt ansvar. Särskildt tog han med värme Goethe i försvar, ett uttryck af personlig tacksamhet mot denne, som vore icke blott en af jordens snillrikaste, utan framför allt en af jordens visaste män, hvilken förunnats afsluta sin långa, ärekrönta lefnad såsom ett i alla delar välordnadt konstverk.*

Från det nyromantiska lägret svarade äfven tonsättaren Adolf Lindblad, som tog till orda i »det äldre fruntimrets» namn och förklarade sig såsom beundrare både af Goethe och Almquist; i öfrigt ansåg han källan till dessa »lärda angrepp» härröra från »det falska religionsnitet» och gaf därmed adress till Hagbergs förbindelser i Rasbo och Upsala teologiska fakultet.

Äfven Almquist berörde det Hagbergska angreppet i »Sättet att sluta stycken» och anförde med mycken fyndighet ett citat ur Hagbergs uppsats om Aristophanes, där denne talat om att just en tid som föraktar religionen talar på religionens vägnar.

* * *

Den liberala prässen mot nyromantiken.

Från Helsingfors och Upsala vända vi nu blicken till hufvudstaden och dess liberala präss. Denna var visserligen minst af allt akademivänlig utan såg i Svenska akademien ett af reaktionens fästen och gycklade stundom med dess högtider. Men å andra sidan fann liberalismen här som annorstädes i nyromantiken med dess häfdande af de konservativa politiska och kulturella teorierna en naturlig motståndare.

Atterboms angrepp.

Hade man glömt att så var förhållandet, så sörjde dennas ledande män, en Atterbom och Palmblad, för påminnelser. Ej minst den förre, som i diktverk, i uppsatser och i sitt 1835 utgifna filosofiska arbete riktade, för att begagna Geijers ord, »utfall genom fönstret» mot den förhatliga liberalismen. Han såg bakom denna, såsom Hilma Borelius anmärkt, alltid den franska revolutionen i dess våldsammaste, hädande, blodiga gestalt.

* Atterbom, som ej bevarade något agg mot Hagberg, hade redan genom fadren i oktober låtit hälsa K. A. Hagberg, som befann sig å utländsk resa. »Han tycktes alldeles försonad.» I febr 1836 skrifver den äldre Hagberg till sonen: »Det gläder mig att du icke blifvit oroad af Atterboms anfall; det förtjänar det icke häller. Den 26 januari var jag på stor middag hos Landshöfdingen och där råkade jag Atterbom, som var mycket fryntlig — jag språkade mycket med honom, men vi talade ej ett enda ord om Tintomara; vi voro vänliga mot hvarandra; han frågade efter dig, som det syntes, med deltagande Det måtte vara som Hwasser yttrade sig, att Almquist utöfvar öfver honom ett demoniskt välde; han är hans onde ande. Jag gillar fullkomligt ditt tagna beslut att ignorera hela saken. Innan din hemkomst är alltsammans glömdt. Dina yttrade satser försvara sig själfva och framtiden skall fullkomligt rättfärdiga dig. Af alla tänkande njuter du redan full rättvisa.»

Digitized by Google

Det kunde t. o. m. hända honom att i en anmälan af Askelöfs bibelsällskapstal (Sv. Litteraturföreningens tidning $^{25}/_{6}$ 1835) åberopa en lögnanekdot från Joseph de Maistre om att man under franska revolutionen försökte frambringa ett släkte af radikala republikaner genom parning af orangutanger och skökor, med tillägg att »sedan detta försök icke lyckats, hade samma anda måst åtnöjas med mindre direkta utvägar att befolka jorden med liberala eller konstitutionella apor».

Palmærs Quodlibet.

Dylikt väckte gifvetvis djup förtrytelse och framkallade bakslag. Ofvan är antydt, att H. B. Palmær — en af hans forne medarbetare — i Aftonbladet gick Atterbom häftigt på lifvet bl. a. med löjets vapen, som sårade honom blodigast. Jämnt en vecka efter det den utmanande orangutangen varit synlig i Litteraturföreningens tidning lästes nämligen i Aftonbladet en »insänd» uppsats *Quodlibet, som handlar om en varulf och andra angenäma ting*, undertecknad P. Det hette här:

»Åtskilliga af dem, som haft den lyckan och tålamodet att genomläsa den icke länge sedan utkomna första delen af herr professor Atterboms skrifter, förmena sig hafva gjort en märklig iakttagelse. De säga sig hafva sett den andeliga och lekamliga lifegenskapens varulf tåga fram ur en af Upsala tullportar för att göra sin eriksgata genom Svea och Göta riken. Gudlighetens snöhvita fårapels omslöt den hulda gestalten, romantikens spruckna silfverbjällra pinglade under halsen och tungan bräkte Schellingianismer om trons och vetandets förening.

Såsom ytterligare kännetecken på ulfven uppgifves 1:o) att han ofta biter folk, men aldrig boskap, hvars åsikter i politik han på det varmaste hyllar och beundrar; 2:o) att han tillhör den romersk-katolska bekännelsen och är så from, att, när han ljuger — och det gör han nästan beständigt — så ljuger han i Guds Faders, Sons och den Helige Andas namn; 3:o) att hans djupsinnighet är mer än tillräcklig att förstå första propositionen i Euklides. Skulle iakttagelsen vara sann — och ho vet? — så åligger det tidsandans jägeribetjäning, publicisterna, att hvar i sin stad taga vapen i hand och Gud i hågen för att möta och fatta odjuret. Som lämpligaste vapen skulle jag föreslå icke bössor, svärd eller sablar, utan samma vapen som Martin Luther brukade mot djäfvulen i Wittenberg, nämligen bläckhornet. Satan är rädd för bläck, säger doktor Börne, och hvad skola då icke hans sändebud vara.»

Denna mustiga samling okvädingsord var riktad mot den historiska och nyromantiska skolan i gemen snarare än mot Atterbom personligen, men tillämpades af läsarne naturligtvis främst på honom.

Han å sin sida underlät icke att i starka ordalag utfara mot »det politiserande skräfvel, som öfversvämmade och vanhedrade Sveriges tryckprässar». I en berömmande recension af Hazelius' broschyr om ministerstyrelse hade han liknat sin gamle gynnare Schwerin vid Goethes Zauberlehrling, som besvor fantomet ministerstyrelse utan att kunna återförvandla det till kvast, och han hade här talat om liberalismens tre skeden, det ridderliga (Schwerins), det »riddarhusliga» och »det oridderliga eller paltiga, ty detta vore den i alla afseenden, om ock bland dess kvistar funnes en och annan ridderskapsmedlem, som sålt sin Esaurättighet för en lumpen prenumerantvälling» (åsyftar Hierta och Dalman); till sist får bokstafven P. sitt svar då Atterbom anspelar på »de legohjon, som i rikspöbeltidningen skrifva sina gesällprof och som dagligen påminna om de trälar, dem Plautus på spe kallade litterati, emedan de buro bokstäfver inbrända på pannan».

Digitized by Google

Aftonbladets artiklar 1835.

Aftonbladet behandlade i juli 1835 samma ämne (ministerstyrelse) i en längre artikelföljd och gaf därvid Atterbom ett och annat mothugg, men ägnade senare en särskild serie åt *Litteraturföreningens tidning och dagens frågor*. Författaren — säkerligen J. P. Theorell — riktade här angrepp på den tyska filosofien och dess plantskola i Upsala.

Dess förtjänster af det egentligt spekulativa erkändes, om den än förvirrat tankegång och språk med sin terminologi, men framför allt hade det vållat mycket ondt, att man sökt använda Schellings alltför poetiska filosofi på alla förekommande frågor. Den kunde likt kautschuk töjas och spännas och formas efter omständigheterna och hade ett ovärderligt gevärsförråd för hierarki, despotism, aristokrati, skråväsende och ståndsskillnad.

Upsala vore den medelpunkt, hvarifrån tyskeriets grenar utspirade med taggarne riktade mot tidens rop om frihet. I Litteraturföreningens båda organ såg förf. — med mycken orätt för öfrigt — en motsvarighet till de forna besoldade regeringsorganen, Granskaren m. fl., och till Minerva, blott med skillnaden att lärorna voro insvepta i en sorts vetenskaplig grundlighet. Den som läste den politiska högmässan i detta seminarium vore »A». »Hvem är då denne A? Är det icke händelsevis samma bedröfliga figur, åt hvars »rosor och papilioner» och »najader» och »silfverpopplar» och dylikt hjärtnupet pjåsk Sverige nu i ett fjärdedels sekel ömsom gäspat och skrattat, densamme som varit så olycksaligt tråkig på sin Lycksalighets ö, den samme som den kvicke Cederborgh så lämpligen döpte till Stultissimo, som for till Rom och kom precis likadan tillbaka? Och denne som alldeles försummat, ja föraktat att göra bekantskap med vår sublunariska värld, under det han så ömkligen misslyckats i försöket att krafla sig upp i himlen till en Tegnérs, en Stagnelii, en Höijers sida, han har nu satt sig på prosans vingfallna åkarmärr sedan Pegasus slog honom i smutsen?! Denne vill nu försöka att med sina spruckna tolfskillingsglasögon betrakta den verkliga världen och döma om dess lust och sträfvanden i det praktiska lifvet?!»

Denne kortsynte domare, som vore alltför enfaldig att vara oärlig, men som narrades af andra skalkar att med lif och blod försvara satser som i en tänkande människas mun skulle vara oärliga, hade icke nedlåtit sig att utveckla hvad han tänkte om samhälle och frihet, men tycktes anse mänskligheten väl ligga i en faderlig styrelse, monarkers, andliga fäders, adliga fäders, skråfäders. I liberalismen och konstitutionalismen såge han endast motsatsen till allt ädelt och upphöjdt, de liberale, som han likställde med republikaner, ansåge han utan begrepp om ädlare njutningar än gommens och bukens, utan kärlek för det framfarna, utan hopp för det tillkommande. »Hören I, Europas liberale, ären I sådane som denna ömkelige stympare vill göra Er?»

Nya skolans hemort Upsala utmålas som ett mot majoritetens önskningar fientligt »torynäste», hvilket Sverige icke som England hade råd att låta stå rikt och glömdt i sin »ruttenhet», ord de där sedan ofta citerades som prof på A.-B:s dåliga ton.*

Artikeln bär helt igenom spår af hvad Minerva kallade J. P. Theorells »kurirstöflar». Men bakom dess grofva ord går dock

* Jmfr epigrammet i Upsala Correspondenten, ofvan IV: 192.

Digitized by Google

en underström af varm förtrytelse vid afvärjandet af beskyllningarna mot liberalismen.

I några förut omtalade *Aforismer om historiskhet, stat, liberalism och royalism* sökte Atterbom gendrifva beskyllningen för att icke hafva utvecklat hvad han tänkte om samhället.

Han häfdade här Litteraturföreningens litterära, icke politiska ändamål och framhöll att dess tidskrifter icke voro upplåtna för någon viss öfvertygelse. Han sökte utreda skillnaden mellan den sanna och falska liberalismen, hvilken senare vore »en lösaktig, okynnig, fräck karrikatyr af den sanna med egennyttan till moder och fåfängan till fader». Den hade sitt egentliga vapen i skvallret, lögnen, grinet, smädelsen och hade skapat sig en egen art af litteratur, hvari yrket att skända behandlades såsom en loflig och lönande industrigren. Denna liberalism löpte till storms mot all aristokrati (utom pänningens), äfven mot snillets och kunskapens och vore det blodröda järtecknet af ett hotande barbari.*

Theorells »Återblick» 1837.

Två år senare förekom en stor uppgörelse med nya skolan i Aftonbladets spalter. Anledningen var utgifvandet af Atterboms dikter, första bandet. Dessa framkallade en mycket märklig, i det föregående flere gånger omnämnd artikelserie i Aftonbladet under titeln *Återblick på den nya skolan i anledning af Atterboms dikter,* som utgöres af åtta artiklar $^{21}/_{9}$, $^{23}/_{9}$, $^{26}/_{10}$, $^{27}/_{10}$, $^{8}/_{11}$, $^{23}/_{12}$, $^{28}/_{12}$ och $^{30}/_{12}$ 1837.

Mortensen har i »Från Aftonbladet till Röda Rummet» ägnat denna kritik ett par sidor, men endast observerat de båda septemberartiklarne och därföre dragit den slutsatsen, att serien af en eller annan anledning afbrutits, innan författaren hunnit från de allmänna betraktelserna till Atterboms dikter. Detta är emellertid, som vi skola finna, ingalunda fallet.

Författaren är säkerligen densamme, som skrifvit uppsatsföljden från 1835, nämligen J. P. **Theorell.****

---

* Hilma Borelius, som redogör för dessa aforismer i sitt arbete om Geijer före affallet, säger att Atterboms bemötande är alltigenom lugnt, sakligt och värdigt utan häntydan på den ton, hvari han blifvit angripen. Det kan dock knappast sägas om de ofvan citerade starka orden.

** Jmfr ofvan IV: 131 och förut III: 496. Skälen för att bestämma Theorell som författare äro många. Det är tydligen en man som i sin ungdom upplefvat striden, alltså en jämförelsevis äldre man; vidare en person med insikter i historia och statsvetenskap samt dessutom med intresse för språkriktighet; därtill en författare af något kärf läggning, som särskildt är fiende till all sentimentalitet. Allt detta passar på Theorell, hvartill kommer släktskap i uttalanden med andra uppsatser af denne (t. ex. hans anmälan af Almquists senare Törnrosskrifter). Sturzen Beckers stil är en helt annan; han åberopar f. ö. denne recensent i sina sex föreläsningar. Lindebergs stil och förutsättningar äro ock af annat slag.

Digitized by Google

Denna nya serie förtjänar en närmare uppmärksamhet, hälst den in nuce innehåller rätt mycket af hvad som senare under årtionden anfördes mot nya skolan såsom reaktionär företeelse.

Författaren framhåller svagheten i att rörelsemännen från tiden närmast efter 1809 mest vände den nyfödda yttranderätten åt ästetiska spekulationer; borgerlig frihet borde dock föregå och tryggas framför den vittra. Egendomligt nog hade reaktionen kommit från samma håll, där de första symptomen till en verklig emancipation visade sig, men fosforisterna hade aldrig haft begrepp om eller sinne för den sociala friheten och stodo nu förbluffade och förargade, emedan medeltiden och Schelling ingenting hade att berätta om den art af frihet, som världen numera kräfde. Så småningom hade de tidigare så illa anskrifne fosforisterna mottagits af de styrande med öppna armar och särskildt fått uppfostringsverket om hand. Det funnes inom nya skolan — till hvilken författaren räknar äfven göterna — män af öfverlägsna naturgåfvor och kunskaper; han nämner särskildt Geijer samt framhåller, som förut (III: 496) nämndt, hurusom denne i sin Svenska folkets historia själf opartiskt vederlagt en del af sina egna teorier.

Men desto oblidare är han mot poeterna bland fosforisterna, främst mot Atterbom, som dock mindre varit höfvitsman än tamburmajor för skaran och som säkert hade något dylikt i sikte, då han kallade sig sitt folks strängaspel.

De fosforistiske skalderna hade alla mer eller mindre hunnit sin bestämmelse nämligen — att misslyckas. Geijer hade förstånd och takt nog att aldrig riktigt ge sig in i den fosforistiska myrstacken och Dahlgren, som tillkom sedan fosforglöden redan var utbrunnen och offerfesten fortsattes på våta vägen i kalenderns tåreflod, vore dem för god.

Härefter skildras goticismen som en fosforismens utgrening, hvilken hade det felet att ej flytta göterna och deras gudar till oss utan oss till göterna.

Författaren tecknar därpå fosforismens reaktionära politiska fysionomi. I Upsala — hvarest i 1800-talets början fransk republikanism jäste efter att den redan var kväfd i Frankrike — hade nu reaktionen slagit upp sitt hufvudsäte, den stränga ultraistiska observansen hade spelat ut sin roll utom i kabinetterna och i Upsala. Där komme man alltid för sent. »Upsala liknar ett klädmäkleri, där man kan få rätt duktiga plagg, men icke gärna förr än de kommit ur modet.» Man bråkade sin hjärna för att deducera att skråväsende och ståndsskillnad vore nödvändiga beståndsdelar af ett väl ordnadt samhälle, och som allmän sats fastslogs kontinuiteten, konservatismen; skolan kallade sig historisk, ehuru hon ofta måste örfila och hårdraga historien. Hennes jongleri med historien vore längesedan uppdagadt. Bland de antikviteter, hvarmed hon drifvit sitt mästerspel, vore ock katolicismen, som ju revolutionen bekämpat. Hammarsköld hade öppet bekänt att han var katolik och Atterbom jollrade med legender och uppenbarelser.

Den politiska reaktionen, byggd på tysk spekulation, skildras sedan i samma anda som i de förra artikelserierna och likaledes Atterboms politiska teorier om ett samhälle styrdt af ädlingar och vise med den visaste som herrskare. Svårigheten vore blott att få veta Guds vilja och upptäcka de sannskyldige.

En särskild uppmärksamhet ägnas åt Atterboms personliga utveckling och de olika stadierna i hans lif. Mycken gunst hade så småningom kommit fos-

Digitized by Google

foristerna och deras afkomlingar göterna till del.* Atterbom hade under sitt andra stadium fått allt hvad han kunnat hoppas utom Nordstjärnan och ledamotskap i Svenska akademien. Den förra hade kommit i dessa dagar, med det senare såge det ännu något vanskligt ut, men en aning sade dock förf. att man en dag finge se honom i en af de Adertons fåtöljer, huru otroligt det än kunde låtit för ett par decennier tillbaka.

Klagomålen öfver de samtida förhållandena vore rätt obilliga, ej blott inom samhället utan ock på litteraturens område.

Den kortsynte spådde ondt af den franska litteraturens vändning till öfvermodig vildhet, parad med kraft, men nog stode en Hugos, Balzacs, Sues, Jacobs, Dumas' groteska och fantastiska taflor vida öfver den forna andelösa, vekliga, förfinade liderligheten, det fina giftet hos Crébillon, Louvet, ja — Beaumarchais. »Kraften förmår afskaka sina vanarter, men det hopskrumpna hånet kan aldrig höja sig.»

Först i den sjätte artikeln, af misstag kallad den fjärde, kommer förf. den ästetiska sidan närmare in på lifvet, vill visserligen icke underkänna värdet af vetenskaplighet vid bedömande af skön konst, men anmärker att under epoker, då teorien för poesien begynt allmännare sysselsätta världen, vanligen poesien själf förlorat sig. Skolor hade uppstått, ur hvilka utgått dussinmän, och fråga blefve hvem som bäst kunde handtera maneret. Lyckligtvis hade alltid, då ofoget blefve för argt, något stort snille sönderslitit spindelväfven, hvari dess kraft skulle fångas; desse »frimästare» hade sedan njutit sin frihet. Om skolorna ofta förkväfde snillet i st. f. att väcka det, så hände det ock att de till rang af snille upphöjde mången medelmåtta. Till den klassen hörde Atterbom, som snällt förfärdigade sonetter och andra dylika småprof utan naturlig drift, hvilket visades af språkets förfärliga tröghet. Icke blott orden vore frambragta och modellerade med skruf utan äfven tankar och bilder hade frambragts under en vånda, plågsam ej blott för skalden, utan ock för läsaren. Man finge länge fundera hvad skalden menade. Goethe gjorde sig ock stundom dunkel, men man såge, att det vore han som lekte med språket, då däremot språket lekte med Atterbom under hans försök att besegra det.

I fortsättningen utvecklas närmare den Atterbomska poesiens svårfattlighet; hans skaldskap vore frukten af ett bemödande att hopstapla besynnerlig-

* Författaren ger följande intressanta öfverblick: »Det är hufvudsakligen som ett slags anhängare till fosforisternas skola, som den bekante herr von Hartmansdorff tog en så hastig och djärf flykt uppåt. Den snillrike och kraftfulle men excentriske generalen Lefrén gick sin bana långsamt, till dess göterna kommo i gunst. En fosforistisk filosofi, om ej vitterhet lyftade herr Themptander upp i högsta domstolen ifrån Upsala, där 'gens amicissima' bor. Det hade blott berott af Geijer att vara biskop och hvem vet om icke äfven statsråd. Atterbom och Palmblad blefvo professorer och Gumælius fick ett stort pastorat. Dessa tre, som kunna anses för de enda återstående genuina fosforisterna, hade föga utsikter till befordran före den omtalta epoken. Hvad den snillrikaste och tillika befängdaste, herr L. Almquist, angår, så har han ännu icke gjort någon lycka, förmodligen emedan han icke vetat hvad han velat. Major Hazelius är i starkt stigande. Livijn är redan på 'lifvets höjder', och att Askelöf icke är där kan bäst förklaras af hans vis inertiæ. Dessa bägge gingo alltid något bredvid den Upsaliensiska fosforismen. De voro fosforisternas 'döpare i öknen', som aldrig ordentligen kommo in bland 'lärjungarnes' tal. Emellertid är deras exempel det mest upplysande i fråga om nya skolans politiska riktning. Man jämföre Polyfem med Minerva och Jan Jansson!»

Digitized by Google

heter, disparata ord och begrepp, hvilka sammangyttringar skulle gälla för poetiska skönheter och till hvilkas njutande en lång och skönhetssinnet störande begrundning och analys erfordrades. Härefter följer en detaljkritik af Atterboms antiteser, kontradiktioner in adjecto, uttryck, som gifva omening samt språkliga fel. (I dylikt var Theorell specialist.) Visserligen utgjorde vacker vers och logiskt språk ingalunda poesi. Men ännu mindre bestode den i motsatsen och verklig poesi vore oförenlig med oegentligt och förvirradt språk, med sökta bilder och hårdragna sammansättningar. En mera detaljerad granskning ägnas cykeln Blommorna, som vore typisk för Atterboms skaplynne och hvaröfver han icke hunnit. Därefter följa några ord om Atterboms sinnlighet som en sjuklig andäktig trånad, utan järn i blodet.

Med Geijers Viking, Siste skald och Siste kämpe samt Afzelius' Näcken och några få andra dikter hade man enligt författaren nästan slutat listan på hvad fosforismen frambragt af värde. De öfrige, annars aktningsvärde och beläste män, stode vid templets portar och längtade och trängtade och anade och manade och flistrade och förbistrade och där stå de ännu. — — — Fosforisterna, de genuine, de oblandade vore snart utdöde, utätne af sina oäkta söner, dilettanterna, som nu tagit öfverhand och för hvilka herr von Beskow stode i spetsen — understödd af några adjutanter (Rydqvist, Nicander, Böttiger m. fl.).

Detta bistra angrepp på fosforismen i det ledande liberala bladet väckte på sin tid det största uppseende. Obilligheten i kritiken af Atterboms poesi borde varit uppenbar. På en del håll väckte den ock förtrytelse och vållade bakslag. Men faktiskt torde Theorells utredning af fosforismens allmänna historiskt politiskt-kulturella ställning i mycket hafva varit grundläggande för ett nytt släktes uppfattning och trådarne från hans artikel spåras ända ned i B. E. Malmströms och Anders Fryxells skildringar på 1860-talet.

Dagligt Allehandas kritik.

Äfven det andra liberala organet Dagligt Allehanda fann i Atterboms Samlade dikter anledning till uppgörelse med fosforismen.

Härvid är mindre att fästa sig vid en insänd nog långrandig anmälan af första bandet, som meddelas i sex artiklar från 30 nov. 1837 till 12 jan. 1838. Den härrör tydligen från någon akademisk epigon och verkar efterklang från 1810—20-årens akademiska polemik, hvars synpunkter den ältar. Redaktionen intager den ock med någon reservation och framkastar möjligheten af att själf återkomma till ämnet. Detta skedde ock ett par månader senare, då **Nils Arfwidsson*** behandlade andra delen af Atterboms dikter i fyra artiklar (7—15 mars 1838) ungefär samtidigt med att Geijer i sitt Litteraturblad gaf Atterbom sina bekanta »björnsmekningar».

* Att det var han framgår af flere inre och yttre kriterier: han var då tidningens litteräre redaktör; anmälaren är tydligen berest Italiafarare o. s. v. Minerva talade ock om den herr A., som här skrefve om herr A.

Digitized by Google

Arfwidsson inlägger en gensaga mot »den ilska, grofhet och orättvisa», hvarmed första delen af Atterboms dikter i ett annat blad »blifvit söndersliten» och som hos bildadt och hederligt folk måst väcka en för Atterbom gynnande harm; äfven från den förra recensionen i Dagligt Allehanda tar han bestämdt afstånd.

Han säger sig ha väntat andra delen med en mot Atterbom gynnsam stämning och beredt sig att hembära en hyllning åt en utmärkt skald, hvars förtjänster man låtsats förbise. »Och då kommer denna andra del! Skalden Atterbom är där ungefär hvad man väntat och hvad man hoppats, men fosforisten Atterbom, den oförbätterlige fosforisten, den af högmodsdjäfvulen, människoföraktet och af alla styggelser, som äro dess följesvenner, besatta personen, den är där också och då man ville öfverlämna sig åt hänförelsen af de mångenstädes sköna verserna stöter man plötsligen på denna Atterboms onda demon och med glödande harm måste man kasta boken ifrån sig.»

Och därefter följer uppgörelsen med Atterbom och med fosforismen.

Atterbom granskas både som skald och moralisk person. Han vore egentligen icke något snille i detta ords högsta betydelse, ingen skapande genius, han hade till en viss grad individualitet, men originalitet — i dess högre betydelse åtminstone — ingen, lika litet som hela den utdöda skola (obs.!), hvars koryfé han vore. Knappt någon skald vore så osann och hade ständigt varit det som han. Och osannheten minskades ej med åldern, han mognade icke, satte sig aldrig. Det han skref vid tjugu år vore ofta mera fulländadt, mera sansadt, mera bildadt, än det han skref nära femtio. »Smaksinne, den kritiska instinkten fattas honom, likasom hela den skolan. De skrefvo, som Hörberg målade: af instinkt; blef det bra, så var det väl, blef det dåligt, så fanns i deras hjärnor intet organ, som sade dem det. Denna hos fosforisterna befintliga brist på smaksinne, på ästetisk takt, får ej förbises. Den är viktig såsom nyckel till deras bitterhet, deras hejdlösa ilska mot akademisterna och deras förkättrande af smaken. Satirens lätta och uddiga vapen är ofta i en litterär fejd ultima ratio; förlöjligar man sina motståndare, har man oftast segern. Fosforisterne slogos och sparkades merendels; stinga förmådde de sällan. Markalls sömnlösa nätter är ett, ändå blott partiellt, verkligt undantag. Skallet af deras lössläppta koppel skakade väl folkets trumhinnor, men verkade blott som sådant, då en pil ur Leopolds koger jagade en elektrisk gnista af skadefröjd genom den läsande allmänhetens leder och träffade under dennas, offret hånande, skratt. Däraf deras vilda arghet mot honom, icke för det han var den minst poetiske bland deras motståndare, men för det han fäktade med vapen som de och i synnerhet Herr Atterbom aldrig mäktat handtera. — — — Icke må han och de som voro hans stallbröder tro, att det var de som besegrade Akademisterne. Långt därifrån, Tiden, akademisternes egen inneboende andelöshet, några stora snillen, som utan polemik stego fram emot deras syftning och Tyska litteraturen besegrade dem. Det kunde till och med bli mycken fråga om huruvida fosforisterne ens annat än helt indirekt påskyndade nederlaget.»*

Till sist bebådade Arfwidsson, att han ärnade utgifva en af Atterboms »braskande med sig och sin skola» högeligen påkallad

* Dessa synpunkter om fosforismens onödighet gå igen hos B. E. Malmström och Fryxell.

Digitized by Google

betraktelse öfver fosforismens väsende och hvad den egentligen uträttat hos oss, som han först ämnat vidfoga sin recension.

Denna afhandling stannade dock i bläckhornet.

Almquists beröm af Atterbom.

År 1839 öfverraskades man af några vänliga omdömen i den liberala prässen med anledning af Atterboms bibelsällskapstal. De härrörde från Almquist, som nu börjat medarbeta i dessa blad.

Själf skrifver han därom till Atterbom den 7 maj: »Den varma vänskap, som hos mig alltid skall lefva för dig, har gjort, att jag i många år lidit af den orättvisa jag sett dig vederfaras i publiken. Det kan stundom hända, att jag enligt mitt lynne yttrar mig skämtfullt, men smärtan ligger kvar i hjärtat. Jag har därföre bestämdt föresatt mig att åter skaffa dig rättvisa i publiken. För denna afsikt skickade jag i fredags den 3 maj till Dagligt Allehanda en liten mention öfver ditt bibelsällskapstal och likaså i lördags en till Aftonbladet, som verkligen begge blifvit mottagne. — — — Ger du mig bara icke själf dementi i det jag sagt om dig, skall man väl öppna ögonen och se dig i din rätta, ädla dager. De skola allt i sänder få höra mera.»

Anledningen till berömmet voro några ord i Atterboms tal om de goda ansatserna till att göra »allvar af friheten» som skulle vara ett bemödande att göra »allvar af kristendomen». Härom skrifver då Almquist, att tanken att visa det rena sambandet mellan kristendom och sann samhällsfrihet visst icke vore ny, men det skulle vara glädjande att få se den omfattad af en man med så varmt hjärta, så spekulerande sinne som Atterbom och att det vore skäl, att han tydligare förklarade sina tänkesätt i en så viktig fråga.

Det framgår af ett bref från F. F. Carlson till Svedbom, att man öfverraskats af att Atterbom »mirabile dictu» fått beröm i Aftonbladet, men att man ock anade källan och insåg, att det härrörde från »en af honom understödd vän», som nu där arbetade.

Själf tillskref Almquist, lustigt nog, rent af Atterboms inval i Svenska akademien den omständigheten, att han behandlats höfligt i den liberala prässen.* Snarare torde invalet motiverats af de angrepp, för hvilka han där varit utsatt. Betecknande är, att Tegnér, som ännu i slutet af 1837 yttrat sig rätt omildt om Atterbom, på våren 1838 förklarar det vidrigt att se hur han »sönderslites af pöbeltidningarna» och hoppas att han därpå mer vinner än förlorar.

* Det heter i ett bref $^{10}/_{7}$ 1839 från Almquist till Atterbom, då redan spänning inträdt dem emellan: »Apropos: om Svenska Akademien torde du väl minst af allt föreställa dig, att det är jag som gjort dig till ledamot däruti? Du påminner dig, huru många gånger du förut vid ledigheter blifvit förbigången, ehuru dina egenskaper då varit lika stora som nu och de som nu insatt dig funnos till inom akademien äfven då (med undantag af Strinnholm). Hvad tror du väl gjort skillnaden? Jo, min bror, dessa herrar som gå omkring med en så erkänd portion tillgjord förnämhet och låtsadt föraakt emot den s. k. prässen bära dock i bröstet en så oerhörd fruktan (aldrig omtalad men lika väl befintlig) för Aftonbladet och Dagligt Allehanda, att de icke vågat välja dig till ledamot, så länge du i dessa tidningar aldrig nämndes utan i förening med skildringar, som gjorde dig till den befängdaste person i publiken. Men bara väl några tirader i dessa blad influtit, som visade dig möjligen kunna stå där i en annan dager,

Digitized by Google

Detta Atterboms inval skulle ock från liberalt eller halfliberalt håll möta gensaga, därvid de gamla invändningarna mot fosforismen serverades i nya käril. Så skedde i Fréja, där August Blanche tog till orda, rent af såsom vore han en gammalakademisk epigon. Blanche om Atterbom och Wallmark.

Det heter i n:o 48: »Så är då Per Daniel Amadeus Atterbom, ehuru något 'serla', en af de Aderton. Försoningens ambradoft gjuter sig öfver gamla striders minnen, som morgonens dagg öfver de vissnande blomkalkarne, och de nio slå på sina lyror segerkvädet, på en gång förflyttade från Lycksalighetens Ö till Salighetens eter. Vid hans sida ingår desto mera 'arla' A. A. Grafström.» Efter att ha uppräknat mera på skämt en råd kandidater nämner Blanche som förbigångna några personer med snille och smak, Almquist, Fahlcrantz, Wallmark, Fryxell, Dahlgren, af hvilka Wallmark icke allenast fört en mångårig segrande strid mot Svenska akademiens antagonister utan äfven besutte, om ej just ett öfvervägande poetiskt snille, åtminstone en mångsidig kunskapsbildning och därjämte en språkkännedom och en smak, som kunde fylla en och annan af de redan besatta fåtöljerna.

P. A. Wallmark.
Efter oljemålning.

Angripen för denna artikel förklarade Blanche, att den mindre förestafvats af missbelåtenhet med att Atterbom invalts än att Wallmark förbigåtts. »Den förre hade gjort allt för att nedsätta akademiens värde, den senare allt för att försvara det. Nu hafva vi visserligen ingenting emot att försoningens stund en gång inträffat; men försoningen bör ej skjuta rättvisan öfver hufvudet. Wallmark har klädt en blodig skjorta för akademien,

så var bäfvan borta! Sådana äro människorne, när det är frågan att se dem i sanning. — — — Emellertid tillskrifver jag dig detta, så att du till svar på ditt bref skall finna, att, ehuru liten min verksamhet varit och ehuru obetydliga de rader må synas som jag inskickade till de där bladen, min ringa åtgärd dock icke saknat all verkan. Allmänhetens förvåning öfver ditt inkommande i S. A. är också gränslös, emedan den ser därpå såsom den största inkonsekvens. Man känner nämligen icke den inre historien. — — — Det är Geijer som velat reparera sina utfall mot dig och nu förmådde utverka detta hos de öfriga ledamöterna, sedan de fått det hoppet, att du ej längre i tidningarna skulle skyldra för illa.» (Major Atterboms samling.)

Digitized by Google

— kanske är den därför icke nog städad för att kunna synas i de adertons gille.»

Wallmarks inlägg.

Detta uttalande framkallade en gensaga från ingen annan än Wallmark själf, som med allt erkännande af välviljan förklarade, att den endast beredt honom obehag. Hans fejd från 1809 hade icke varit ett försvar för akademien utan för litterära principer, för sundt vett mot sjukligt, för god smak emot dålig (febuseri i innehåll och rimnöd i form) och därnäst försvar för den vitterhet man anföll mot beskyllningen att ej vara nationell. Han hade gjort motstånd mot de reaktionära bemödanden, som i andan af en någon tid förut uppkommen litterär skola i Tyskland och med slafvisk härmning af densamma äfven i det formella förmärktes i vissa skrifter. »Då jag nu föranledd af edra artiklar för första gången bryter den snart tjuguåriga tystnad, som jag öfver detta ämne iakttagit, må det tillåtas mig att yttra den glädje jag erfar öfver de företeelser vår vittra litteratur i närvarande ögonblick erbjuder. Det gamla goda består icke allenast vid sidan af det nya men vandrar, som jag önskat, hand i hand med detsamma. Detta nya försmår ej, på hvilken bana det än visar sig, att tillägna sig den klarhet i framställningen, den fullkomlighet i formen som utmärker det gamla. De i alla tider erkända kritiska grundsatserna erkännas äfven i vår och främst däribland den gamle Horatii 'Scribendi recte sapere est et principium et fons'. I detta afseende är det val Svenska akademien gjort af den snillrikaste bland den s. k. nya skolans författare äfven för mig tillfredsställande, ty det är mig en ny borgen för dessa grundsatsers slutliga seger.»

Blanche svarade, att han ansett Wallmark förtjänt af plats ej blott därför att han varit akademiens kämpe, utan därför att de litterära principer han då förfäktade voro integrerande delar af akademiens. »Få hafva, enligt vår tro, på ett mera utmärkt sätt bekämpat det sjukliga vettet och den dåliga smaken hos det så olyckligt emanciperade Tyskeriet, som han, hvarför skulle då han glömmas för en annan som, ehuru stort snille, likväl bar vapen för sistnämnda falska principer?»

Det är rätt anmärkningsvärdt, att en målsman för det yngre släktet, låt vara ännu föga representativ, i Wallmark såg en föregångsman, en häfdare af den goda smaken och det sunda vettet i motsats till fosforismens febuseri.

Annorlunda uppfattade visserligen en mera myndig journalistisk representant för den nya tiden förhållandet. Jag menar Sturzen-Becker.

Sturzen-Beckers omdömen.

I »Liten lefver än» (1843) ägnade han visserligen ett skämt åt akademiens ledamöter och kännetecknade Atterbom som »stor filosofisk och litterär luftseglare»; »sitter i Svenska akademien såsom deputerad å tyskeriets vägnar» och såsom uppfinnare af uttrycken »järnförtjusning», »purpursvallning», »andetoning», »blånande guld» och »sydlig västanfläkt». Och då han två år senare (1845) i Danmark höll föreläsningar öfver den svenska skönlitteraturen, uttalade han väl liksom Blanche sin förvåning öfver akademiens otacksamhet mot Wallmark, »den gamle trofaste kämpen och underdånige tjänaren», men fällde hårda ord såväl om hans diktning — hans »Handen, poem med upplysande planscher» vore som god, ärlig, gammaldags bondgröt, man vet hvad man har, det är en poesi, som man kan sticka skeden ned i så att den står upprätt» —

Digitized by Google

som om hans kritik »utan kärna», »de eländigaste plattityder utstyrda i den gamla fraseologiens onaturliga och löjliga styfkjortel».

Den nya skolans kamp fann Sturzen-Becker därför berättigad, och dess ridderliga ungmod måste alltid värderas, men dess män voro på visst sätt den litterära revolutionens »enfants perdus». »Det vore» — heter det — »en orättvisa att i allo fördöma dem, ja, att icke tvärtom oaktadt deras partiella fel och misstag med bifall betrakta deras bragder, öfver hufvud tagna.» De lyriska förtjänsterna i Lycksalighetens Ö erkännas, och en alldeles speciell nådenick får Atterbom för sina skandinaviska sympatier, han vore poetice skandinav och »man måste för öfrigt bekänna, att det ändå är hyggligt af antiliberalismen, när hon sminkar sig med litet poesi, det är ett fint bevis, att hon smått skäms för sig i sitt hjärta».

Med de öfriga fosforistiska poeterna gör Sturzen-Becker kort process och litet hvar får en komisk devis sig påklistrad: Elgström, Sondén, Börjesson, Zeipel, A. I. Arwidsson.

* * *

Upsala

Vi rikta nu åter vår uppmärksamhet mot Upsala. Här hade år 1838 Litteraturföreningens båda stora företag — Skandia och Svenska Litteraturföreningens tidning — måst upphöra. Ej minst den senare hade genom rikhaltiga redogörelser för litterära företeelser i inland och utland gjort en god insats i svensk litteratur. En trängre krets med Atterbom och Böttiger i spetsen utgaf under 1839 *Mimer,* en anspråkslösare, öfvervägande skönlitterär tidskrift, »det vore», som Atterbom skref till Böttiger i nov. 1838; »roligt att kunna tillvägabringa någonting som gjorde goda och vettiga läsare glädje — då allt annat som nu göres i tidskriftsväg endast väcker förargelse eller åtminstone oro och mulenhet». Med dessa sistnämnda ord syftades tydligen på den »oro», som Geijers Litteraturblad väckt under det år, som då var nära att ändas.

Emellertid började nu ett nytt Upsala växa upp. Bland dess mera framskjutne män voro docenten i ästetik Karl Julius Lénström, som varit flitig litteraturanmälare i Svenska Litteraturföreningens tidning, samt den ofvan nämnde docenten i grekiska Karl August Hagberg.

Karl August Hagberg om fransk nyromantik.

Den senare hade efter Tintomarastriden företagit en utländsk studieresa (1835—36) och därunder vistats länge nog i Paris, där han kommit i personlig beröring med Victor Hugo och Lamartine samt dragits inom tjuskraften af deras inflytande.* Särskildt blef han beundrare af Hugo, hvars äldre arbeten han förut bedömt så försmädligt; han såg nu i honom en kämpe för en ny

* Fadren hade under resan tillskrifvit honom följande kostliga råd: »Jag läser i dessa dagar Notre Dame de Paris. Det är en högst vederstygglig bok. Jag förstår icke, hur den kunnat vinna något bifall. Jag har aldrig läst något föraktligare. Du bör likväl icke försumma att göra författarens bekantskap.»

Digitized by Google

tid och han blef en varm anhängare af den franska s. k. »romantiska skolan», hvars oberoende af den tyska han var angelägen häfda i den oafslutade artikel om den nya franska vitterheten, som han meddelade i Skandia 1836—37.

Han gjorde här gällande, att i Frankrike romantik betydde något annat än återgång till medeltiden; Victor Hugo hade själf definierat den som »le libéralisme en littérature»; den ende franske romantikern i egentlig mening vore Chateaubriand, som hyllade medeltida åsikter; Lamartine, hvars Jocelyn Hagberg ärnade tolka, skulle väl ock kunna sägas tillhöra en romantisk skola, om det icke vore utmärkande för honom att ej tillhöra någon skola alls; han vore en af de svärmiska naturer från olika tidehvarf och land, som oberoende af tid och rum sjunga hvarandra lika. För Hugo uttalar Hagberg oförställd beundran; han kallar honom »en af samtidens störste konstnärer, en af alla tiders älskvärdaste sångare», och gör en utläggning af hans »Notre Dame de Paris». Högt beundrar han ock Béranger. Hos den demoniske Balzac finner han storhet och »farlighet» vid behandlingen af detta inre, underbara af människonaturen och han klandrar hans inträngande — efter Goethes exempel — i en hälgedom, där inga orena blickar borde våga sig, äktenskapet.

Sin motvilja mot nyromantiken sådan den utvecklats på tysk botten hade Hagberg bevarat, särskildt mot dragen af medeltid, så ock sin stränghet i fråga om könssedligheten. Mest betecknande för en ny tid var häfdandet af den borgerlige mannen gentemot den förmenta ridderligheten.

Det framgår i öfrigt af hans bref till Beskow (hvaraf utdrag meddelats af Ahnfelt i »Interiörer ur det litterära Stockholmslifvet»), att han högt beundrade den gamla franska dramatiken, som han jämförde med trädgården i Versailles. Hans tanke om Corneille och Racine delades af Grillparzer, hvars umgänge han dagligen åtnjöt i Paris, liksom förut i Wien.

När Hagberg sände sin uppsats om den franska vitterheten till sin fars gamle vän Tegnér, betonade han, att här åsikter framträdde som gjorde sig gällande som sträng motsats mot de vid Upsala universitet allmänt gängse.*

Efter återkomsten blef Hagberg, enligt hvad Rudolf Hjärne meddelar, själen i den vittra ungdomskrets, i hvilken det deklamerades, upplästes nya stycken och — som det påstods — »improviserades».

De yngre studenterna sågo upp till honom och trodde rent af, att man i honom skulle få en originaldiktare af betydelse; han sysslade med lyrik och hade äfven skrifvit första delen af en roman, som likväl aldrig utkom.

När han 1840 lämnade Upsala för att trettiotvåårig tillträda den ästetiska professuren i Lund, som han tillkämpat sig i strid med sin gamle motståndare Almquist, hälsades han af de yngre Upsalaskalderna som deras höfding.

»Hvem tar din plats uti den brutna ringen?
Hvem blir hvad du oss var? O, ingen, ingen!»

sjöng Karl Johan Bergman.

* Tegnérs intressanta och reserverade brefkritik af Hagbergs uppsats har jag meddelat i Samlaren 1903.

Digitized by Google

Och B. E. Malmström kännetecknade honom som

»Lärare, ledare, vän, det gyllene låset i kedjan,
Lekarnes allvar och märg, allvarets glada behag»

och trodde på honom som den svenska diktens framtidsman, »ungdomens djärfve korag».

Den andre af de litteräre docenterna från denna tid, den mångskrifvande Lénström (f. 1811, † 1893), hade äfven sökt samla ungdomen kring sig, särskildt för ett litterärt företag, som han börjat, sedan Litteraturföreningens tidning upphört. Lénström.

Karl Julius Lénström.

Oljemålning af Maria Röhl (1840).
Tillhör fröken Lénström i Vaxholm.

Det var *Eos*, en litterär tidning, som skulle utkomma två gånger i veckan, den trycktes för den lindrigare tryckningskostnadens skull år 1839 i hans hemort Gefle, men redigerades från Upsala, dit på nyåret 1840 äfven tryckningen öfverflyttades; bladet afstannade emellertid redan i april samma år.* Ursprungligen ville nog denna tidskrift gälla såsom ett slags fortsättning af Litteraturtidningens kritiska spalter. Lénström meddelade till en början ett par utförligare »skaldeporträtt» af Almquist och Runeberg. Sedan blef han något brådskande i sin litteraturkritik och tog starkt intryck af suffleringar från skilda håll, särskildt från Almquist, hvilket vållade betydliga inkonsekvenser och mot hvarandra stridande uttalanden. Lénströms utomordentliga arbetslust och något ytliga produktivitet Eos.

* Enär tidningens titel, E O S, var tryckt med bokstäfverna långt åtskilda, kallades den, efter ett bon mot af Fahlcrantz, »*E*ric *O*ls *S*on».

Digitized by Google

belysas bäst af några rader i ett bref till Almquist i början af 1839, där han förklarade sig »utan svårighet och utan att afbryta öfriga studier» kunna förse halfveckobladet ensam med manuskript; mångsidighet, oförskräckthet och billighet skulle ej uteblifva; få uppsatser vore af annan hand och då alltid signerade. Det enda han fruktade för vore det ekonomiska trångmålet, då prenumeranternas antal vore obetydligt, men det skulle gräma honom att nödgas sluta midt i loppet.*

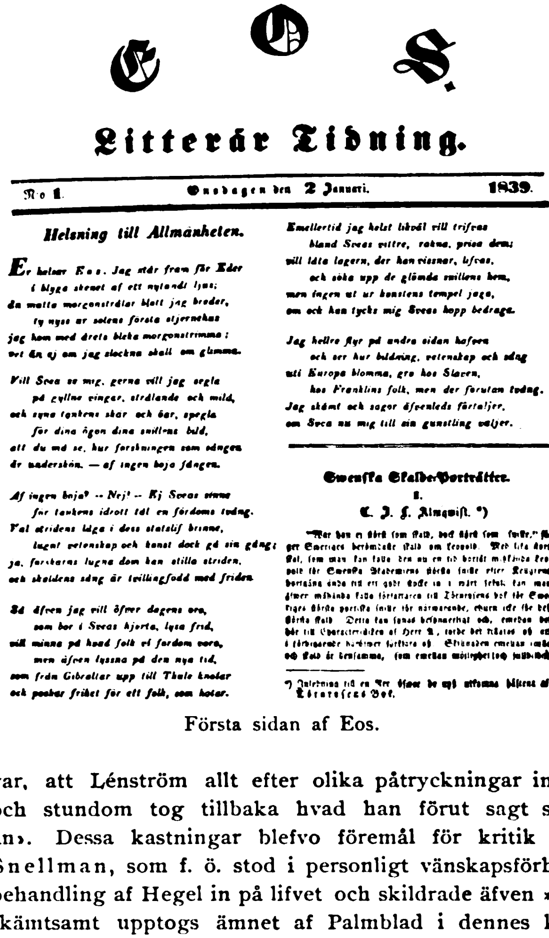

Eos.

Litterär Tidning.

N:o 1. Onsdagen den 2 Januari. 1839.

Helsning till Allmänheten.

Er helsar Eos. Jag står fram för Eder
i blyga skenet af ett nytändt ljus;
de matta morgonstrålar blott jag breder,
ty nyss är solens första stjernekast
jag kom med årets bleka morgonstrimma;
vet än ej om jag slockna skall om glimma.

Vill Svea se mig, gerna vill jag segla
på gyllne vingar, strålande och mild,
och syna tankens skär och öar, spegla
för dina ögon dina snillens bild,
att du må se, hur forskningen som sången
är underskön. — af ingen boja fången.

Af ingen boja? -- Nej! -- Ej Sveas sinne
för tankens idrott tål en fördoms tvång.
Väl stridens låga i dess statslif brinne,
lugnt vetenskap och konst dock gå sin gång;
ja, forskarns lugna dom kan stilla striden,
och skaldens sång är tvillingfödd med friden.

Så äfven jag vill öfver dagens oro,
som bor i Sveas hjerta, lysa frid,
vill minna på hvad folk ej fordom voro,
men äfven lyssna på den nya tid,
som från Gibraltar upp till Thule knotar
och pockar frihet för ett folk, som hotar.

Emellertid jag helst likväl vill trifvas
bland Sveas vittre, rökna, prisa dem;
vill låta lagern, der han vissnar, lifvas,
och söka upp de glömda snillens hem,
men ingen ut ur konstens tempel jaga,
om och han tycks mig Sveas hopp bedraga.

Jag hellre flyr på andra sidan hafven
och ser hur bildning, vetenskap och sång
uti Europa blomma, gro hos Slaven,
hos Franklins folk, men der förutan tvång.
Jag skämt och sagor äfvenleds förtäljer,
om Svea nu mig till sin gunstling väljer.

Swenska Skalde-Porträtter.

I.

C. J. L. Almqwist. *)

"Var han ej född som skald, dock född som skald," säger Swenska berömdaste skald om Leopold. Med lika kort skäl, som man kan kalla den nu en tid bortdöd [illegible] Leopold för Swenska Akademiens första skald efter Kellgrens bortgång ända till ett godt stycke in i wårt sekel, kan man [illegible] författaren till Törnrosens bok för Swe-riges första poetiska skald för närwarande, ehuru icke för den första skald. Detta kan synas besynnerligt och, emedan det hör till Characteristiken af Herr A., torde det tillåtas oß ett i förbigående [illegible]. Skillnaden emellan skalde och skald är densamma, som emellan möjlighet och [illegible]

*) Inledning till en Art. öfwer de nyß utkomna häftena af Törnrosens Bok.

Första sidan af Eos.

Emellertid blef det företrädesvis de yngre medarbetarnes bidrag på vers och prosa, som skänkte åt Eos litteraturhistorisk betydelse.

Lénströms eget uppträdande lät honom komma i skef ställning till sina forna gynnare inom akademien. Det vore, skref Atterbom 1840 till Almquist, icke hans mindre renlärighet i fosforism än hans oupphörliga obetänksamhet, som framkallade harm och missaktning. Det värsta var, att Lénström allt efter olika påtryckningar intog en vacklande hållning och stundom tog tillbaka hvad han förut sagt såsom i fråga om »Det går an». Dessa kastningar blefvo föremål för kritik och gyckel. I Freja gick Snellman, som f. ö. stod i personligt vänskapsförhållande till Lénström, Eos' behandling af Hegel in på lifvet och skildrade äfven »Eos' ästetiska kaos». Mera skämtsamt upptogs ämnet af Palmblad i dennes kvicka skrift mot Almquist *Törnrosens bok*, *den äkta och veritabla*, där Lénström spelar en mäkta kostlig roll

* Samtidigt som han utgaf Eos föreläste han offentligen, arbetade på afslutningen af sin »Svenska poesiens historia», som dock mest bestod af sammanställningar af andras yttranden, samt »Konstteoriernas historia». Därefter följde hans 1841 utgifna bibliografiska verk »Sveriges litteratur- och konsthistoria i utkast», hvilande på Samuel Gestrins i Gefle förvarade, handskrifna samlingar från 1700-talet, som Lénström med mycken flit behandlat och fortsatt, en trots sin ofullkomlighet ännu användbar uppslagsbok, som ej fått ersättare.

Digitized by Google

under namnet »kolskrifvare Carl Johan Flabbe», som producerar rent motsägande uppsatser efter olika påverkan.

Lénströms ästetiska uppsatser intressera oss likväl i detta sammanhang mindre än ett inlägg från en af de främste inom det unga Upsala, som började lyssna till tidens nya signaler.

Malmström.

Det var **Bernhard Elis Malmström** (f. 1816, † 1865). Han var en af dem, som väckts af Geijers affall och hvad det hade i sitt följe. Dessutom tog han intryck af den mångsidigt bildade juristen P. E. Bergfalk (1798—1890), som åtnjöt högt anseende inom det liberala lägret och utöfvade mycket inflytande på ett yngre släkte, särskildt bland sina landsmän sörmlänningarne (dit Malmström hörde) och stockholmarne, hvilkas inspektor han var.

Bergfalks inflytande.

B. E. Malmström 1843.
Efter teckning af Maria Röhl.

Malmström skildrar i ett bref till sin landsman och vän Bergstedt en oförgätlig aftonstund hos Bergfalk, »den lärde och snillrike, den älskvärde och liflige konvalescenten». »Han talade om klassiska studier, om vitterhet, om Herodot och nyfranska skolan, om Walter Scott och Almquist, om nationalekonomi och uppfostringsfrågorna, om de sista geognostiska rönen och de yngsta statistiska forskningarna — om allt med samma intresse och samma sakkännedom. Jag satt som en skolar och hörde på, men utan att känna förödmjukelse. Bergfalk är den första människa, som jag på en gång djupt vördat och innerligen älskat». I ett senare uttalande heter det att Bergfalk för ungdomens bildning gjort mer nytta än hela det öfriga konsistoriet tillsammantaget. Malmström berättar, hur han talade om två slags lärde, de som blott studerade för att veta, och de som därjämte hade för afsikt att producera. Han manade studenterna att inse den stora vikten af produktivitet, och han inskärpte betydel-

Digitized by Google

sen af Sveriges intellektuella självständighet i förhållande till tyskar, danskar och norrmän och vikten af att ungdomen behjärtade de stora frågorna.

Bergfalks betydelse såsom väckare och främjare framgår äfven af Fredrika Bremers uttalanden. »Jag vet ingen man lifvande som han» — skrifver hon till Böklin — »ingen som hastigare och bättre kan belysa historiens och tankelifvets fenomen alla världsåldrarne igenom. Han är i hög grad upplifvande, väckande, men ledande ej. Hon kritiserar därefter hans partifärgade ståndpunkt, från hvilken hennes afviker, men tillägger: »han är en af de ädlaste och intressantaste människor jag känner och en af de angenämaste man kan tänka sig att disputera med.»

Snellman omnämner 1840 Bergfalk såsom täflande med Geijer om ungdomens hyllning »öppen och treflig, utan alla finter och utan kunskap om sin lärdom».

Den tjugutreårige yngling, som beundrande satt vid Bergfalks fötter och skildråde hans rika väsende, hade redan blifvit känd som en af det unga Upsalas mest lofvande skalder. Till hans korta, men lysande verksamhet på detta fält liksom till hans lefnadshistoria skola vi längre fram återkomma vid skildringen af tidens nya lyrik. Här skola vi beakta hans kritiska uppträdande mot fosforismen.

Malmströms »Blick på vitterheten».

Det var i mars 1839 som B. E. Malmström i Eos offentliggjorde *En blick på svenska vitterhetens närvarande tillstånd.* Så omogen denna uppsatsserie än var, är den af en viss märklighet. Den har beröringspunkter med Runebergs artikel sju år tidigare. Redan nu framträder Malmström som fosforismens svurne vedersakare, betraktande den blott och bart som ett aflägg af en tysk skola.

Han börjar med ett skarpt utfall mot den vittra dilettantismen. Vitterheten hade, heter det, blifvit en republik, där hvarje korfmånglare höjde sin röst, alltid förvissad om bifall, åtminstone från det skrå, som han tillhörde. Det funnes knappt en hofrättsnotarie, som icke knäppte på sin lilla lyra, en pastorsadjunkt, som ej täflade om akademiens pris, en liten studiosus, som ej hade en af Pindens troner i blygsamt perspektiv.

Därefter öfvergick den unge litteraturbedömaren, som själf bekände sig tillhöra de riddare af den sorgsna figuren, som af pegasen stjälpts i smutsen, till en återblick öfver den svenska vitterheten och beprisade först den gustavianska tiden.

Det heter: »Man har vågat att nedsätta den vittra epok, ur hvars sköte snillen sådana som Kellgren, Lidner, Bellman, Thorild och talanger, till antal och intensitet öfverlägsna allt hvad andra tider af vår vitterhets historia ha att uppvisa, framgingo för att förtjusa en nation, som då ännu med anspråkslös beundran skådade blomman af sin bildning och då kanhända mer än någonsin under yngre tidehvarf lefde ett vittert lif. — — — För fosforisternes blinda trosnit var den gustavianska lefnadsglädjen en styggelse, de väsnades likt en bromsjagad hjord under stygnen af den Leopoldska satiren och uppfyllde värl-

Digitized by Google

den med sin jämmerklagan. (Jmfr ofvan Arfwidsons uttalanden!) Och se, hur länge världen undrade och skrattade, så blef omsider hela världen fosforist. — — — Den nya skolan hade i viss mån rätt, då den beskyllde den gustavianska vitterheten för brist på nationalitet, känsla och djup, och den innerligare anda som då och då utmärkte dess egna produktioner var lika verksam att anslå finare själar, som dunkelheten och språkförbistringen bidrogo att värfva skolan en mängd adepter, som hvarje skola kan umbära, d. v. s. sådana, som börja såsom blinde beundrare och sluta såsom dilettanter och imitatörer.» — — — Den nya skolans åsikter i vitterhet och konst vore af tysk börd och ägde tyskt släkttycke, härstammade från den vittra korporation, som hade bröderna Schlegel till korager. Denna lära, som på andra sidan hafvet med största ifver och talang förfäktades af en affälling och en absolutist, kunde icke på längden hålla strecket i det protestantiska och odalfria Sverige.

Den nya skolans egna produktioner skulle med undantag af några få, som buro stämpel af sina författares egna och självständiga snille, kvarlefva i nationens minne endast såsom spillror af ett Apollotempel, som ramlade förrän det hann fullbordas. Hvad som förvärfvade fosforisterna rätt till nationens erkänsla vore det grundligare studium af vitterheten, som de själfva idkade och genom sin åtgärd befordrade. Det gällde såväl antiken som den romantiska poesien, det gällde den Schellingska filosofin och äfven våra inhemska historiska och poetiska minnen.

Men i detta sistnämnda afseende tillerkände Malmström en tredje »självständig skaldecykel» en än större förtjänst. Denna något egendomligt hopsatta skaldecykel, som Malmström bringar sin varma hyllning, utgöres af Geijer, Tegnér, Ling och Stagnelius samt de självständigare snillen, »som emanciperade sig ur fosforismen, Vitalis och Nicander». Grupperingen är, som man finner, helt och hållet godtycklig.

Så långt hade han hunnit i den första artikeln. Den andra inleddes med en bugning för Wallin och Franzén, men då beskaffenheten af deras poesi icke framkallat dilettanter i deras manér, ansåg han närmare karaktäristik öfverflödig!

Därefter öfvergick han till »vår epok». Medan det gustavianska manéret var sjukligt genom för mycken materialism och den nya skolan genom för mycken spiritualism, vore den nyaste tiden sjuklig i båda dessa afseenden genom en klängning mellan eller sammanstöpning af materialism och spiritualism. Spiritualismen uttalade sig renast hos Atterbom, »icke fosforisten utan skalden», och hos honom i en skönhet som vore oupphinnelig eller åtminstone oupphunnen inom vårt fädernesland, men den hade hos mängden af beundrare och imitatörer skapat en gråtmild vitterhet och en benägenhet att filosofera på vers. Materialismen hade börjat gå igen — dock utan den gustavianska tidens behag — i von Brauns orgier. Så framhålles, att äfven på sista tiden »poetiska själar» uppträdt, oberoende af inflytelserna från dessa ytterligheter: den milde, jungfrulige Böttiger, som dock stode nära — en sträng kritik skulle säga inom — gränsen för den sentimentalitet, om hvilken förut talats; den kvicke Dahlgren; och samtidens mäktigaste genius, den bisarre författaren till Törnrosens bok, efter hvilken författaren trodde, att ett nytt tidelhvarf i vår vitterhet skulle uppkallas, och till sist epokens »mest fulländade vittre konstnär», Runeberg, om hvilken det säges: »Sen upp till honom, herrar dilettanter och imitatörer, eftersom I nödvändigt viljen hafva och äfven behöfven mönster! Samlen ihop edra andra vittra förebilder, känsloutgjutelser 'uden Hoved og Hale' och brännen dem å båle jämte edra egna stymparförsök. Gån

Digitized by Google

till antiken och lären hvad ett formfulländadt vill säga, läsen Iliaden eller Elgskyttarne, Odyssén eller Hanna!»

I öfrigt begär Malmström af de unga vitterlekarne studium främst af antiken, därnäst af Goethe och vår egen Tegnér. Särskildt framhålles Goethe, hvars genomskinliga objektivitet och harmoniska helgjutenhet vore en följd af ett träget, mångårigt studium.

Dessutom varnade Malmström för allt manér, för affektation och charlataneri, främst för all imitation »à la Tegnér», »à la Stagnelius», »à la Geijer», »à la Atterbom».

Den vittra åskådning, som den tjugutreårige studenten, låt vara omoget och delvis oklart, här uppritade i sina grunddrag, vidblef han lifvet igenom, ehuru den fördjupades genom filosofiska studier; hans föreläsningar som professor på 1860-talet andas samma motvilja mot fosforismen som den ungdomliga artikeln ett par tre årtionden tidigare.

Uppställandet af det Goetheska »klassiska» humanitetsidealet, af Tegnér och Runeberg såsom de stora mönstren fick betydelse för svensk ästetisk uppfattning årtionden framåt.

Anmärkningsvärdt är, att under det den unge Hagberg — inspirerad från ortodoxt håll — i sin kamp mot tysk-svensk nyromantik bröt stafven öfver mästaren Goethe närmast ur etisk synpunkt, var åter hans yngre vän Malmström en ifrig Goethebeundrare. Ett antal år senare (1853) gaf han i sina föreläsningar en varm apologi för Goethe gent emot beskyllningarna för ateism, osedlighet och egoism, ett beprisande af »det mänskliga par excellence», som utgjorde hans storhet. Härutinnan stämde han öfverens med sin lärare Atterbom, som eljes i så mycket var hans antipod. Men hans ställning till Goethe öfverensstämmer ock med det unga Tysklands föregångsmäns, en Wienbargs och en Gutzkows, hvilka ju i motsats såväl till Menzel som till Börne voro Goethebeundrare. Äfven den unga norska »intelligensens» banerförare Schweigaard såg i Goethe en auktoritet, när han slog sitt slag för realismen (jmfr Lilly Heber: Norsk realisme i 1830 og 40 aarene). Anmärkningsvärdt är det starka framhållandet af Almquist, — en punkt där Malmström likaledes skiljer sig från Hagberg.

Det är lätt att förstå, att Malmströms häftiga, för öfrigt rätt oklara utfall såväl mot fosforismen som mot tidens efterbildande dilettanter ur olika skolor skulle, såsom han skrifver i ett bref, väcka ond blod.

Han förefaller t. o. m. själf ha blifvit något förskräckt öfver de starka orden i den första artikeln. Den andra uppsatsen, med dess tal om den »oupphinneliga» skönheten i Atterboms spiritua-

Digitized by Google

listiska poesi och med de något reserverade och tvetydiga artigheterna till Böttiger, betecknar i viss mån en reträtt.

I hvarje fall kände sig Atterbom djupt sårad. Till den honom nära stående Böttiger, som då vistades i Stockholm, skref han:

»Har du blifvit varse för hvilket gläfsande i Eos jag en tid bortåt varit föremål? Har du läst en till innehållet ytterst klen, till formen ytterst oförskämd artikel där af en Sieur M—m, som inbillar sig vara en ny Vitalis och uppmuntras af Bergfalk, som anser det Vitaliska gormet om och emot 'Phosphorister' böra inom Södermanlands nation bevaras såsom en helig tradition? Härtill kommer, att desse skojare tillika anse sig för 'Geijerianer'.»

Samtidigt yttrar sig Atterbom — delvis i samma ordalag — om uppsatsen i bref till Almquist och säger att »en liten hygglig aftonbladistisk ormgård» blifvit anlagd i Upsala, hvartill Geijers Litteraturblad gifvit väckelsen, de små ormungar, som hväste åt honom och Palmblad ansåge sig hväsa i Geijers intresse och tjänst. »Förr än recensionen i Litteraturbladet öfver dikterna utkom, hördes ej i Upsala minsta knyst af det gorm om fosforister och fosforism, som nu äfven där hos ett måhända talrikt parti blifvit en jargong.»

Karl Johan Bergman 1843.
Efter teckning af Maria Röhl.

Men äfven bland studenterna väckte Malmströms uppträdande harm, ej minst bland de poetiserande ungdomarne; man fann det öfvermodigt och anspråksfullt. Efter öfverenskommelse åtog sig en af det dåtida vittra Upsalas unga krafter, hvilka kunde känna sig träffade af utmaningen för dilettantism, gottlänningen Karl Johan Bergman (f. 1817, lektor i Visby, † 1895) att träda inom skrankorna. I Svenska Minerva (n:o 47) fick han införd en uppsats, däri han klandrade Malmströms utfall mot dem som kunde anses som hans lärare. Bergman satte för öfrigt fingret just på den ömma punkten i angreppet, nämligen att dess adress vore alldeles för obestämd.

Digitized by Google

»Billigt hade varit, att herr M. åtminstone nämnt de unga författare, hvilkas sjuklighet motiverat den allmänna anmärkningen om den svenska vitterheten. I stället uppräknar och bedömer han Almquist, Dahlgren, Böttiger, Bremer, Runeberg (hvarför ej också Fryxell, Hagberg, Nybom?); nåväl, frågar läsaren, han finner väl hos dem alla en stor 'sjuklighet'. Nej bevars, han räknar dem bland undantagen!»

Malmström, som i första intrycket i vredesmod lär ha nedskrifvit ett skarpt genmäle, svarade dock mycket försynt, erkände ett par riktiga sakanmärkningar, men ville icke medgifva att han brustit i pietet emot sina akademiske lärare. Det vore icke lärjungen, som uppträdt emot läraren, utan konstkritikern, som uppträdt emot en vitter skola.

Malmström och Bergman blefvo senare nära vänner och utgåfvo gemensamt kalendern Linnea Borealis. Malmström skref ock en gripande afskedsdikt, då Bergman fyra år senare lämnade Upsala.

Eos — hvilken Bergstedt senare mycket oegentligt kallade »fosforismens nyaste uppenbarelse», därför att Lénström »var i ett beständigt rus af hänryckning» öfver Törnrosböckerna — slöt redan våren 1840 sin korta bana och kort förut hade Mimer afslutat sin enda årgång.

Nya krafter trädde nu till för att fylla luckan. Det var docenten P. E. Svedbom, som tog initiativet till ett nytt tidskriftsföretag — nämligen *Frey, tidskrift för vetenskap och konst,* som utkom åren 1841—50 och var språkrör för den yngre fraktionen af universitetslärare, dock med stöd äfven af något äldre som Bergfalk o. fl. Då Svedbom öfverflyttade till Stockholm, måste hufvudredaktörskapet skötas af någon i Upsala bosatt. Enligt en uppgift var det en kortare tid anförtrodt åt docenten i filosofi F. G. Afzelius, öfvertogs därefter af teologen L. A. Anjou, som innehade det till slutet af 1842. Senare redaktörer voro Zedritz (1843 och 1847—48) och Karl Fredrik Bergstedt (1844—46 och 1849—50), hvarjämte J. F. Johansson (känd som Homerusöfversättare) någon tid innehade redaktörsbefattning.

Frey.

Frey hade icke någon mera deciderad färg utan åsyftade närmast att framlägga vetenskapens resultat i för den bildade allmänheten tillgänglig form.

Den präktiga versifierade prolog, som inledde första årgången och som var författad af B. E. Malmström, tycktes dock båda något mera stridbart. Skalden förde här med värme sanningens, utvecklingens, stridens talan.

Prologen börjar med en fråga:

»Har tanken än ej slutat sina strider?
Är teorin ej färdigbyggd ännu?

Digitized by Google

Är sanningen ej funnen? Vishetsstenen
Ej sofrad än från tusenårigt slagg?
Skall världen bländas än af nya hugskott,
Som meteorlikt flamma och förgås?
Så frågar mången, som på afstånd sitter
Och hörer maningsrop och vapengny
Ånyo dåna ifrån tankens Marsfält.

Men den unge diktaren svarar:

»Nej! Sanningen är ingen tempelbyggnad,
Dit hvar och en skall släpa fram sin sten,
Tills mästarn rundar takets hvalf däröfver;
Och ej en sten den är, som, död och kall,
Fast glänsande, i ägarns händer slumrar.
Ett blod i omlopp uti tingens ådror
Af lefvande och eldig kraft den är,
En organism, en Ygdrasil, som kröker
Sin rot kring universi medelpunkt
Och skakar ofvan himlarne sin krona.
Det trädet växa skall i evighet.
När nya skott det slår, en skakning löper
Intill dess kärna, att det knakar, darrar,
Som om i spillror ned det störta ville.
— — — — — — — — — — — — —
Hvad menar Tiden? och hvad söker den?
Den frågan sväfvar uppå dagens tungor,
Och svaret ligger uppå tusen läppar,
Som likväl blekna för sin egen lögn.
Hvad söker Tiden? Framtid, framtid blott:
Den stund, som är, är inbegripen städse
I födslokamp med den, som komma skall.
— — — — — — — — — — — — — —
Men lifvets högsta villkor heter Strid.
Det vatten, som ej kämpa får, förruttnar;
Dit vind ej når, där blommar ingen säd,
Och inga lunder knyta kronor samman.
En strid likväl, som motsats är till hat,
Som icke söndrar, utan enhet bringar;
En strid, hvarpå Guds eget öga hvilar
Med välbehag ifrån det Sannas höjd.
— — — — — — — — — — — —
Till sådan strid vi dragit ut — och se!
Ifrån vårt läger svajar Fridens fana.»

Onekligen låter denna prolog läsaren vänta något mera vapengny än de fridsamma uppsatser om Wesleyanska metodismen, om fornvärldens flora, om lagförbättring under 17:de seklet (af själfve Hans Järta) eller om adelskapets upphäfvande i Norge, som innefattas i första årgången. Och äfven de närmaste följande årgångarne innehålla mest populärvetenskapliga inlägg i skiftande ämnen

Digitized by Google

utan någon bestämd tendens, dock i teologiska ämnen rätt konservativa, så att Snellman (i Saima) uttryckte sin förvåning öfver att se en kritik i dessa ämnen hvila på en jämförelse med de symboliska böckerna.

Litteraturanmälningarna uppburos af namn som t. ex. B. E. Malmström, Zedritz, Rabe, Bergstedt, någon gång äfven Nils Arfwidsson, Böttiger, Wennerberg, M. Schück o. fl. samt på fackområden af L. A. Anjou och Beckman (teologi), E. A. Carlsten (filosofi), Bergfalk, Svedelius (historia), Wahlström, Svedbom m. fl.

Efter litografi.

Hegelianismens reaktion mot nyromantiken.

Af vida mera utprägladt kynne var *Intelligensblad utgifvet i Upsala* (1844—1845), som gaf uttryck åt ett viktigt moment i oppositionen mot nyromantiken: hegelianismens reaktion mot schellingianismen.

Schelling hade ju alltjämt sina varma anhängare bland nyromantikerna och dem närstående i Upsala, under det Boström utdanade sitt eget system (jmfr ofvan IV: 83—84). Den senare stod emellertid rätt främmande för tidens litterära och ästetiska frågor och deltog föga eller intet i arbetet för att intressera allmänheten för kulturella spörsmål. Hans stora inflytande tillhör mest en senare tid.*

* Vid denna tid inföll Boströms befordran till professor i praktisk filosofi efter Grubbe, som själf såsom innehafvare af ecklesiastikportföljen därtill nämnde honom. Det skedde under täflan med E. A. Schröder (som önskade byta professur enär den i praktisk filosofi var mer indräktig) och betecknande nog skedde utnämningen rakt emot de »fosforistiske» konsistorieledamöternas önskan och röster. Tidens brefväxling bär vittne om de strider, som föregingo denna befordran. Atterbom skrifver exempelvis i ett förut citeradt bref (III: 325) till Beskow och klagar öfver att »den mest arida, tunna, abstrakta, enfaldiga, på all människokännedom blottade och opraktiska filosof, som någonsin funnits i världen, Boström, har blifvit nämnd till professor i praktiska filosofien. Hade Hartmansdorff eller blott Heurlin stått kvar på den plats, som nu innehafves af den ärkes . . . n Grubbe, så hade denna otjänst mot universitetet och orättvisa mot E. A. Schröder aldrig kunnat tillvägabringas». Å andra sidan gaf Geijer

Digitized by Google

Som i den föregående öfversikten (IV: 84) omnämnts, hade hegelianismen börjat göra sig gällande, delvis som opposition mot den nyromantiska åskådningen. En af dennas representanter, E. A. Schröder hade dock gjort sina lärjungar i någon mån bekanta med den Hegelska filosofien och dess metoder.

Dess förste mera betydande representant hos oss var den framstående finske lärde **J. V. Snellman**, som bröt bygd för Hegelianismen i det nordliga Sverige, under det den i Lund varit tidigare omhuldad bl. a. från den teoretiskt filosofiska katedern, hvars innehafvare dock icke idkat något författarskap af betydelse. I Skåne hade emellertid riktningen många öfvertygelsetrogne adepter, bland hvilka Fredrika Bremers vän P. J. Böklin. Snellman.

J. V. Snellman.
Teckning af Maria Röhl (1840).

Snellman hade 1835 — vid 29 års ålder — blifvit docent i Helsingfors och där gjort sig känd såsom lofvande filosof ur Hegels skola, och hade 1836 i själfva Svenska Litteraturföreningens tidning (n:o 28—29) fått införd en märklig recension af Atterboms året förut af Geijer där anmälda och berömda »Studier till filosofiens historia och system». Snellman säger sig positivt vilja, så vidt han förmår, uppvisa det

sin röst åt Boström, och Hans Järta omtalade ärendet i följande ord: »Ett litet kotteri här, och däribland isynnerhet Atterbom, har tagit ganska illa att E. A. Schröder ej blifvit uppförd i första rummet på förslaget till professuren efter Grubbe. Tomas (Järtas son) är en bland de röstande, som måst åsidosätta i detta fall personlig böjelse för samvetsgrann vård om det, efter hans öfvertygelse, nödiga för att upprätthålla ämbetsmannabildningen. Allmänna rösten af de opartiska gillar den preference till denna profession som majoriteten af blott 1 röst tillerkänt den klara, bestämda och rediga Boström. Men jag föreser häraf nya obehagligheter, inom vår närmaste umgängeskrets. — — — Öfver allt råder personlighetsväldet. Sak betyder intet äfven inför de i allmänhet bättre naturerna.»

Digitized by Google

skefva i författarens egen spekulativa ståndpunkt och negativt afvisa de tillvitelser han gjort den Hegelska.

I denna recension — som inflöt genom Hwassers förmedling — gick Snellman Atterboms af Schelling inspirerade »spekulativa teism» skarpt in på lifvet och protesterade särskildt mot hans uttalande om Hegel såsom representant för »den dimmiga och kulna rationalism», hvilken »förvandlade lifvets fasta gestalter till moln och snögubbar». Snellman, som erkände all den sanningskärlek och det varma, kristliga forskningsnit som förenadt med ett ofta i detaljen genialiskt utförande framlyste i Atterboms bok, tadlade dock den filosofiska halfheten däri och bekämpade särskildt hans Schellingska teori om att vi icke kunde fatta det högsta i tanken utan blott i en objektet omedelbart gripande inre skådning; detta uppfattningssätt, genom hvilket förnuftet nedsattes, läte den skarpa, logiska bevisningen komma till korta för en halfpoetisk skådning. Snellman betecknade — och detta i Upsalaskolans eget officiella organ — Atterboms framställning af Hegels system såsom icke »missförstånd» — hvilket Atterbom själf befarat — utan oförstånd.

Samma vår utgaf han *Försök till framställning af logiken*, som Rein betecknar som »det första svenska originalarbete i Hegels anda».

År 1837 besökte Snellman Sverige för att förbereda utgifvandet af sin *Filosofiska elementarkurs*, som utkom hos Hæggström 1837—1840; han gjorde då äfven bekantskap med Boström. Sedan han 1838 råkat i konflikt med de akademiska myndigheterna i Helsingfors och ådömts straff, hade han åter begifvit sig till Sverige; där vistades han 1839 och till hösten 1840, då han företog en resa till Tyskland, där han kom i beröring med den filosofiska världen och utgaf en skrift »Idée der Persönlichkeit», som rönte erkännande. Han återkom sedan till Stockholm och vistades där ånyo från hösten 1841 och mest hela året 1842. Under sin vistelse i Sverige var Snellman, som ofvan omtaladt, medarbetare i Freja, deltog 1840 i »Det går an»-striden och 1841 i striden om »Strauss och evangelierna» samt utgaf 1842 sin »*Lära om staten*», som fann gillande i konservativa kretsar, där han varit mindre väl anskrifven för sina djärfva inlägg i Strauss-striden. Då han 1840 besökte Upsala, åhörde han Boströms föreläsningar, hvilka han fann gå ut på ett »taliter qualiter vetande», ett bildligt åskådande. De sammanträffade stundom för långa dispyter utan resultat. Boström har förklarat, att Snellman vore »ett högst eminent och skarpsinnigt hufvud», men »fullkomligt oförmögen att uppfatta hans system, det tydligaste bevis på omöjligheten att en Hegelian någonsin kunde begripa det».

Snellman utöfvade inflytande på det yngre släktet i Upsala och Stockholm, och gaf »väckelse till ett friskare lif inom filosofien». Hagberg skrifver att »Hegel måste liksom hans före-

Digitized by Google

gångare i tankens värld genomtränga äfven den svenska bildningen för att göra densamma fullständig» och tillägger, att »hvad Snellman både i Stockholm och Upsala personligen verkat för filosofiskt studium lefver i mer än ett tacksamt hjärta».

Snellmans exempel vann ock här efterföljd.

Den, som härvidlag tidigast gjorde sig gällande, var Upsalafilosofen **Fredrik Georg Afzelius** (född 1812, † 1896), som tillhörde Upsalaungdomens ledande krafter och främste förtroendemän. F. G. Afzelius.

F. G. Afzelius.
Efter teckning af P. J. Willgott Lundblad.

Han hade 1841 utgifvit ett arbete på latin öfver Aristoteles' etik, som rönte erkännande i Tyskland af män som Michelet och Klotz, liksom en lärobok i logik, som senare utkom i många upplagor, gjorde epok i denna gren af läroboksliteraturen.

I Eos (1840) hade han behandlat den preussiska regeringens uppträdande mot Hegels filosofi samt Leos anfall och i »Studier, kritiker och notiser» kritiserat nyromantikern Fr. Schlegels historiska filosofi, som han betecknade såsom en »historiens labyrint.» Efter att ha innehaft förslagsrum jämte Boström och Schröder till professuren i praktisk filosofi i Upsala, besökte han 1842 Tyskland och kom därvid i beröring med framstående män ur Hegels skola men äfven med Steffen o. a. Vid återkomsten var han — 30 år gammal — befordrad till filosofie adjunkt efter Boström, en tidig framgång, som blef hans enda på den akademiska banan.

Snellman manade honom genom Lénström att ej låta sig af denna adjunktur lockas att insöfvas jämte de Upsaliensiske medbröderna, utan söka professuren i praktisk filosofi i Lund,* som 1842 blifvit ledig efter den gamle

* Det framgår af bref från Snellman att K. A. Hagberg 1841 manat denne att söka. Men senare hade Hagberg, enligt hvad han själf skrifver till P. Genberg (dec. 1843), i Genbergs intresse »afstyrkt icke allenast Afzelius' utan ock Snellmans ansökning» (bref i Genbergska släktens ägo i Kalmar).

Digitized by Google

Cederschiöld, hvilken innehaft den från 1808 men länge låtit den skötas af docenter, mest hämtade från andra discipliner. »Sådant, skrifver Snellman, kan hålla en bra karl vaken, om man ej i förtid bygger ett eget system för att däri bo, ty ifrån den stunden finnes ingen vidare fortkomst antingen man byggt väl eller illa. Att komma fort hoppas jag för min del ännu. Ehuru Hegelitisk jag än må förefalla, blir mig i det palatset med hvarje dag än den ena, än den andra salen bofällig, och när alltsammans en gång är ett ruckel, tror jag mig hafva egen gård och grund färdig utan att i otid hafva belastat den med inteckningar.»

Afzelius beklagade å sin sida, att Snellman ej själf sökt professionen i Lund.* Han skulle lika säkert ha fått denna plats som Sverige därigenom tillvunnit sig en filosof, som gjort heder åt den skandinaviska Norden. Afzelius själf var vid denna tid icke hågad att kompetera; han ansåg sig äga en uppgift i Upsala, som vore rätta platsen för en uppvaknande filosofisk rörelse, hälst detta universitet varit och vore fosforismens näste, där en opposition behöfdes. Han kände efter återkomsten djupt i sitt innersta kontrasten mellan hvad han sett i Tyskland och fann härhemma och beslöt börja »ett litet muvemang».

Detta skedde närmast genom en öfversättning af Marheinekes föreläsningar öfver den Hegelska filosofiens betydelse uti den kristna teologien (1842), hvilka berörde dagens vitalfrågor. Han försåg denna öfversättning med ett förord, där »hvarjehanda utflykter kunde vågas och inpassas». Detta förord innebar ett häftigt angrepp på Schellings senare verksamhet och hans förhållande till den aflidne Hegel, inspireradt af de lärdomar Afzelius mottagit från sina vänner i Berlin, hegelianerna, de där vid denna tid betraktade sig såsom en »ecclesia pressa.» Fredrik Wilhelm IV hade, som förut omtalats, kallat Schelling till Berlin för att som medlem af dess vetenskapsakademi hålla föreläsningar och utveckla ett nytt system som gentemot Hegels ville häfda en religiöst färgad teism och grunda kunskapen på tro och vilja, en »positiv filosofi» i motsats till den negativa. Dessa föreläsningar, som motsågos med stora förväntningar och åhördes bl. a. af ett »auditorium af professorer», mötte dock mycken kritik. Danmarks ypperste tänkare, Sören Kierkegaard, skref till sin vän Boesen helt torrt: »Schelling vrövler grænselöst.»** Något liknande tyckte nog den unge svenske hegelianen och i denna anda är hans företal till Marheinekes bok skrifvet. Han riktade ock sidohugg mot filosoferna i Upsala, som ställde sig utanför den moderna rörelsen.

* Bref från F. G. Afzelius till Snellman.

** Äfven lundensaren Genberg skref i sin dagbok från besöken å Schellings föreläsningar: »Hög ton och stora ord. Tomt hin- und herreden. Schelling Abrakadabra» men ock: »Schelling om människan en skön timme». (Se J. A. Eklund i Kyrkohistorisk årsskrift 5, 1904.)

Digitized by Google

Afzelius' förord väckte mycket uppseende och framkallade diskussion i prässen och man och man emellan:

»Det tog eld med ens i alla knutar af universitetsstugan», skrifver han själf till Snellman. »Man talade om att aktionera, skrapa den oförskämde öfversättaren, men allt stannade dock vid en generalsalfva af lögner och ovett uti 'Svenska Biet'.» Han hade, skrifver han, försyndat sig: mot teologerna, men de tego som vanligt i tryck, mot fosforisterna och deras Schelling och å deras vägnar svarade i en recension i Biet Palmblad, som det troddes, med tillhjälp af Atterbom och E. A. Schröder (1842, n:o 279, 280, 281); vidare mot Boström och hans strådragare och af detta kompagni (Ribbing?) skrefs den andra recensionen i Biet (n:o 292 och 295).

Afzelius beslöt då »att våga ett infall inom fiendens (fosforisternas) eget läger» och å andra sidan draga fram för att rödja plats för sin egen sak samt utgaf 1843 en framställning af v. Schellings nya lära med ledning af anteckningar från Berlin, hvartill han fogade »*ett ord till allmänheten*» där han besvarade recensionerna; dessutom öfversatte han Magers »Populär framställning af Hegelska Philosophien i bref till ett fruntimmer» och Marheinekes »Bidrag till kritiken af Schellingska uppenbarelsefilosofien».

Vidare utarbetade han (delvis i anslutning till Michelet) ett arbete om den Hegelska filosofiens historia. Men han klagade i bref till Snellman öfver bristande intresse för saken vid universitetet med hänsyn till tentamensväsendet. Af de båda professorerna vore Boström »ursinnig», Schröder mera tolerant.

Huru Atterbom bedömde saken framgår af några rader i ett hans bref till Molbech (i nov. 1842): »Hos oss har ett försök blifvit gjordt att flytta rabulisteriet in i filosofien alldeles liksom det redan i Tyskland genom vissa fanatiska nyhegelianer skett. — — Kanhända blir jag en vacker dag nödsakad uppträda med en apologi för Schelling, liksom jag ej längesedan måste göra det för Goethe.»

Han sände ock på våren 1843 till Beskow polemiska inlägg mot Afzelius att intagas i Svenska Biet.

Afzelius synes emellertid hafva uppträdt med alltför stor ifver och genom ett och annat speord onödigt retat motståndarne samt stött en del vänner från sig. Bland dessa senare var skolmannen L. A. Anjou (1803—1884, ecklesiastikminister, biskop), som af Snellman kännetecknas som »en teolog med utmärkt filosofisk bildning och som i början af sin bana uppträdt i en mera fritt vetenskaplig anda». Han skrifver till sin svåger K. A. Hagberg* (dec. 1842) att han beklagade det nederlag, som Afzelius genom »det i högsta grad kitsliga företalet till Marheinekes skrift gifvit sin stora reputation». Schellings uppträdande i Berlin vore visserligen ett narrspel, men han vore dock en för stor man, som ingripit för djupt i den moderna bildningen, att behandlas som en skolpojke med gäck och hån. Anjou ansåg att Afzelius i mycket hade rätt i saken, men han borde »med mera lugn värdighet» ha skildrat den filosofiska ställningen därute.

* Afskrift i förf:ns samlingar. Originalet tillhör Hagbergska familjen.

Digitized by Google

K. A. Hagberg behandlade själf striden i »Studier, kritiker och notiser». Hans anmälan af Marheinekes bok bäres af sympati för hegelianismen; han fäster icke stora förväntningar vid den aldrige Schellings nya verksamhet, ehuru han finner något storartadt i den gamle veteranens uppträdande. Med Afzelius' skrift är han ej rätt belåten, men anser anfallen mot honom ha gått för långt, och han varnar för att, liksom fallet var gentemot kartesianismens första lärjungar här i landet, söka »kväfva den nya filosofien i sin linda».

I en anmälan af Afzelius' framställning af den Hegelska filosofien yttrar Hagberg, som längre fram skulle blifva Afzelius' bittre motståndare i en befordringsfråga, att måhända först en senare tid komme att uppskatta som sig bör hans varma nit och outtröttliga verksamhet för ett allvarligare filosofiskt studium i vårt land. Han hade varit en art martyr för sin vetenskap — sanningen fordrade att man uttalade det — och om än det häftiga motstånd han rönt till en del vore framkalladt af hans egen häftighet att anfalla, så hade det dock hufvudsakligen varit ett uttryck för tidens behof af att lära. — — — »Att herr Afzelius kämpar för en i sig sann och god sak det göre vi oss en heder utaf att öppet bekänna och att han icke numera kämpar så i vredesmod som i början, därom vittna de sanna och väl sagda orden i företalet.»

Det är f. ö. af stort intresse att läsa den märkliga skildring som Anjou i nyss anförda bref gifver af hegelianismens dåtida ställning i Upsala, liksom af de tankeriktningar i allmänhet som där rörde sig.

»Huru för öfrigt Hegels filosofi är ansedd hos vår Olymps öfvergudar är Dig sedan gammalt bekant. Bland ungdomen studeras den det oaktadt tämligen flitigt ehuru, åtminstone icke ännu, den ej väckt någon entusiasm. Denna ljumhet kommer likväl ej af något förtryck utan af den filosofiska dvala, som beherrskat Upsala. Ty Boströms »eget lilla system», som Afzelius kallar det, och Atterboms svammel och Schröders grummel kunna ej kallas vaket lif. Att detta oaktadt Hegels skrifter här läsas visar, att äfven här Hegelianismen snart vinner mera styrka, fastän ock själfva gubben Geijer i sina föreläsningar förklarat den vara 'en öfverkorsad revers'.*

Teologerna hafva dels om Hegel tagit ingen eller ringa notis, dels frukta de honom såsom fader för all Straussisk och annan djäfvulskap. De förbise hvad Afzelius' företal har den förtjänsten att utpeka, det faderskapet lika mycket tillhör den mångbeprisade Schleiermacher, en man som jag för min del aldrig kunnat tåla. Jag prisar högt Hegelska dialektiken, som har förlossat mig ur den moderna teologiens uselhet och elände, men bekämpar inom och utom mig dess principer, så vida de förneka den Evangeliska historiens sanning och tron på personlig odödlighet och en personlig Gud. — — —

Likväl ser jag ej ogärna Hegelska filosofien uppblomstra i sin renare art. Dialektik är tidens behof. Den allena kan 'rena dess atmosfär från mephitiska ångor', af hvilka fosforismens ej äro de mest osunda. Luften tyckes ock redan betydligt klarare än för några år tillbaka. Hvart Hwasser och Fahlcrantz egentligen höra som vetenskapsmän, är svårt nog att säga; jag fruktar att den förres öfvertygelse i samma mån som vetenskapen vinner klarhet och skärpa skall

* Enligt bref från Afzelius till Snellman (aug. 1843) var det Boström, som enskildt yttrat detta, hvilket »omtuggats i Upsala af en hop auktoritetsstudenter», under det Geijer i en föreläsning sagt att den Hegelska filosofien »faller som en fläkt».

Digitized by Google

allt mera visa sig som en art af fosforism, vida bättre än den egentligen så kallade men saknande såsom denna fast grund. Den senare åter kämpar med sig själf att vinna hållning genom allt närmare anslutning till protestantisk ortodoxi, men är till naturen konstnär, fastän till professionen vetenskapsman, har därföre ej ro att gå till målet med dialektikens lugn och reda, hans hat och kärlek skynda förut, äro inspirerade, och hatas därföre själfva af prosaiskt folk. Jag älskar honom mycket, men fruktar ock hvar gång han framträder, att han skall förgå sig, och ville önska att han åt en lugnare man lämnade redaktionen af sina skrifter, innan de komma för den ömtåliga publiken.

Huruledes vår nu till Gefle förflyttade Lénström har omvändt sig, är ortodox och skrifver mot Hegel, är dig förmodligen bekant.»

Lénström, som ännu 1840 i en dikt i »Freja» från de unges läger hälsats såsom »ljusets vigde kämpe» mot »mörkrets liga», hade nu, som Afzelius skref till Snellman, »andligen tagit sold hos reaktionärerna och både i vers och prosa börjat anfäkta den så kallade hegelianismen; han hade på vers predikat ett 'korståg mot Hegel-Mohamed', och på prosa uppställt en jämförelse mellan religionsfilosofiens, Strauss' och Feuerbachs läror och de gamla dogmerna».

B. E. Malmström — hans förre medarbetare — riktade också en våldsam satir mot Lénström, hvars kastningar hudflängdes. Bl. a. heter det i denna filippik:

»En ny Pietro 'korståg' du predikar
Mot 'Hegel-Mohamed' just nu också.
— — — — — — — — — — — — — —
Till dig du ropar alla vittra likar.
Hvad gjorde Hegel Er, menlösa små?
Dock — akta dig, du ypperste bland mesar,
Att dra i fejd emot begreppets resar!»

Malmström var nämligen en af dem, som tagit lifligast intryck af den Hegelska väckelsen. På nyårsdagen 1843 meddelade han Beskow, att filosofien nu vore hans hufvudsak, och att om man än ansåge detta studium farligt, enkanneligen för en skönkonstnär, så måste han trotsa faran, emedan han måste filosofera; han kunde ej utan sin egen undergång afbryta detta studium! Han utgaf ock 1844 en öfversättning af hegelianen Michelets föreläsningar om den nyaste tyska filosofien och ansåg rent af offentliggörandet af denna tolkning såsom ett steg öfver Rubicon. »Min öfversättning af Michelets skrift» — skrifver han till Bergman — »är nu under tryckning. Med publikationen af detta arbete äro alla mina band med det gamla slitna och min bana oåterkalleligen utstakad.* Jag känner mig lycklig att hafva en idé att lefva för och tycker mig med detta medvetande vara rikare än någonsin. Den oro, hvaraf jag i början kände mig gripen vid tanken på hvad komma skulle, är nu förbi. Tärningen är kastad och jag är lugn.»

* Malmström hade ursprungligen utdanat sig för prästkallet och 1839 aflagt dimissionsexamen.

Digitized by Google

Intelligensbladet. Tillsammans med Afzelius började han samtidigt *Intelligensblad, utgifvet i Upsala,** som var det mest afgjorda uttrycket i vår svenska tidskriftslitteratur för den kulturriktning, som i Europa och särskildt i Tyskland präglade de nyare rörelserna från 1830-talets slut till det stora året 1848.

I sitt första nummer meddelar bladet en inledningsdikt af Malmström »till de unga», hvari såsom ungdomens uppgift främst ställes att kämpa för sanningen. Denna sannings enda stöd vore mod. Och med syftning på Hegels lära om andens utveckling genom tiderna förklaras det — ej utan Tegnérska reminiscenser:

Framåt! den unga tidens lösen är;
Hvad stilla står, förmultna skall och ramla.
Men allt, som lifvets frö inom sig bär,
Till nya former bildar om de gamla.
I Tidens rörelser går Anden först,
Och inga massor äro honom tunga:
Af allt det stora lifvets makt är störst,
Af allt det gamla äldst det evigt unga.
— — — — — — — — — — — — — —
Det är ej värdigt dig, ej Göthers ätt
Att som en liflös länk uti det Hela
På afstånd se en strid för Tankens rätt,
Men sedan vilja segerns byte dela.
Det folk, som kämpat har, blott det är fritt;
Den tanke blott, som tänkt sig själf, är mogen.
Hvad ej du själf förvärfvat är ej ditt,
En lånad rikedom blir aldrig trogen.
'Men otro följer uti Tankens fjät
Och mänskligt vett de himmelske bedröfvar';
Så menar du, men huru vet du det
Som denna tankes stigar aldrig pröfvar?

Motståndarne i Svenska Biet förklarade tidningen vara »unghegeliansk». Elof Tegnér vill (i Biogr. Lex., ny följd, VII) göra gällande att den snarare representerade mästarens egen än den s. k. Junghegelianismens åskådning, och tidskriften själf ber Sv. Biet skilja på »unghegelianer» och unge hegelianer. Närmast torde

* Namnet är ju något egendomligt. Med »intelligensblad» menades i Tyskland under 1700-talet tidningar, som meddelade annonser, offentliga kungörelser o. d., såsom »underrättelser» (intelligere); ett sådant blad var ock det norska »Christiania Intelligenssedler» som utkom från 1763. I helt annan mening togs begreppet i »Intelligensblad for Kunst, Litteratur, Musik, Moder», som utkom i Kristiania på 1830-talet, samt i den berömde danske ästetikern J. L. Heibergs åren 1842—44 utgifna litterära tidskrift »Intelligensblade» hvilken, som det framgår af de inledande orden, afsåg att behandla ämnen från intelligensens fält på intelligent sätt för en intelligent läsekrets. Det är gifvetvis detta exempel som manat till efterföljd i Upsala.

Digitized by Google

väl ståndpunkten vara den s. k. »vänstra centerns» dit Michelet och Snellman räknades. Säkert är emellertid, att tidskriften i rent filosofiska frågor, i afseende å undervisningens ordnande, i kampen mot den teologiska ortodoxien, i akademiska angelägenheter intog en frisinnad, stundom radikal och helt igenom orädd hållning, som gör den till en af de märkligaste företeelserna i förra seklets tidskriftslitteratur, uttryck för en målmedveten, personlig, öfvertygelsevarm strömning.

INTELLIGENSBLAD

UTGIFVET I UPSALA.

Nr 1. TISDAGEN DEN 2 JANUARI 1844.

Till de Unga.

Med bröst och panna stof hamradt stål
Med andens skarpa klingan vid din sida,
Kastar ut att kämpa för ett högre mål,
Om med du har för detta mål att strida
Om du har sanning, så haf tålförtrogt.
Om inre frid du har, gack trygg din bana.
För tjenet ofta dig: det är din plikt,
Om du en gång har svurit tjenets fana

En hvar sin bana har, det säger så:
En hvar sin tro, en hvar sitt mål att hägn
Högt öfver alla står ett Mål dock,
För hvilket alla hjerton måste brinna.
Det heter Sanning var de vises tröst
Med våld och vold ut förtryckets tider.
Det heter Sanning var den Gudaröst
Som ledde hjeltarne i tjenets strider

Likasom ett guldstreck det på djupet går
Igenom tidens schackter oeftersatt
Det är den puls, som ut tingen står,
Det är i allt byggnaden och slutet
Men lagarna makt — den är till döden dömd
Som egen död den bleka lagen föder;
Det sanningen, en ork som gaschs ginnd
På hjertats djup, rosmarinlagen glöder.

Så val han tjenats och med den dött mapp,
Når marker synes öfver verlden röda
Men nya solar stadar rimna upp
Ur andens haf att nya dagar böda.
Den ock, som tjenat, ej för evigt flytt
Han bodar blott i andens fruktbara vägar,
Och dubbelt skön han stiger upp på nytt
Att lysa verlden varm med sina lågor.

Och då är mänskorts blanda vatde stat
Och forsens makter tjelfva då förskrackas
Och rebbens drotts bryts i en minut.
Och tjenets ollo blada grenar värkas.
Men vilket lisers som en ljusens dröm

Och lägren ringras som en morgondimma.
Det Sanna speglar sig i tidens ström,
Och rosgbater i dess vågor simma.

Men vill du, trött af nattens nöd och köld.
Delaktig varda af den dag som randas,
Så rista Sanning då uppå din skuld,
Låt Sanning blifva då den luft du andas.
Min denna sanning ende stöd ur Mod;
Ty än på människorts mahter kring och präga:
Och, om ej mer de öppet dricka blod,
Fanpyrer lika, de det hemligt suga

Framåt! den unga tidens lösen är.
Mend ställa stör förmultna skall och ramla
Men allt, som lifvets frö inom sig har,
Till nya former bilder sin de gamla
I Tidens rörelser gör Anden fortt,
Och unga masser äro hennes tunga:
Af allt det stora lifvets mahl är störst,
Af allt det gamla eldst det evigt unga

Val sammanlägger tidens är på är
Och döden föder vinter efter vinter
Men lifvet åter lockar vår på var
Ur sina evigt rika labyrinther.
Till intet slagte efter slägte går,
Men andens lif af inga döddar störes:
Hans vären är att han ej ställa står,
Hans evigt Lika att han evigt rörer.

Ett ogifdt är ur Tidens sköte gått:
Det har sin var — men, ach! sin vinter ofvern.
I tjenets bida mahter! mannen gedt,
Och bring den spädas unga vänligt mofven!
Ty leden i den unga vandrarns fjat,
Da blir val hårt, men öfvern frukt på jorden,
Och vintern kommer, men ej kald för det,
Nar Tankens sol skall lysa öfver Norden.

Framåt! du Svens ungdom, det är dig,
Det är just dig som tjenstengsordet gäller,
Till dig ditt Svens framtid vänder sig
Och efter dig ett hemskap det stiller.
Mend skall du göra? frågar du. Fästen

Första sidan af Intelligensbladet.

Här behandlades exempelvis den Hegelska filosofiens ställning inom samtiden i allmänhet. Det häfdades, att »den Hegelska filosofien är vår tids filosofi»; den vore icke, såsom så många andra bland dagens s. k. »självständiga» filosofiska systemer endast en enskild tänkares enskilda uppfattning (anspelning på Boström) utan den vore framgången ur filosofiens föregående utveckling och betecknade ett nödvändigt och väsentligt moment i Andens världshistoriska utvecklingsprocess. Striden för och mot den Hegelska filosofien borde fattas ur världshistorisk synpunkt; den vore ingalunda en »tysk skoltvist», med hvilken svenskarne naturligtvis intet hade att skaffa, utan den vore en strid i hela mänsklighetens intresse, en helig strid, för hvilken ingen kunde eller borde vara likgiltig, allraminst den ungdom, som bildade sig till Sanningens och Vetenskapens tjänst.

Med mycken skärpa påyrkas ock i andra årgången gentemot anti-hegelianerna docenterna Carlsten och Ribbing den svenska hegelianismens berättigande; det medgifves att dess första offentliga uppträdande utmärkts af denna häftiga energi, som passionen gifver, men häri liknade den alla sina föregångare,

Digitized by Google

Kantska, Fichteska och Schellingska; det förnekas att den försökt utöfva något tyranni.

Intelligensbladet vände ock (n:o 25, 1845) sina vapen mot den ytliga »sens commun»-filosofien, som ur en ovetenskaplig, krass, empirisk synpunkt och utan ringaste filosofiska förutsättningar tilläte sig döma om filosofien. Anmärkningsvärdt nog göres detta inlägg med anledning af ett angrepp i Dagligt Allehanda på — Boström: »Huru står det till med rättsfilosofien i Upsala?» Intelligensbladet — antagligen Malmström, som vid denna tid ensam skötte redaktionen — protesterar mot det högmod, den »okunnighetens självförtröstan» som »med stöd af hoppet om massans bravorop» tillåtit sig att »på ett argt och illfundigt sätt anfalla, misstyda och framför allt misstänkliggöra en akademisk lärare, som — man må om hans filosofiska åsikter hysa hvad öfvertygelse som helst — likväl ägnat sina bästa krafter med en ansträngning och en redlighet, som borde freda hans rykte från alla skuggor, åt vetenskapens tjänst och ungdomens bildning, en lärare, som måhända mången bland dem, hvilka nu föra allmänhetens talan, hafva att tacka för den lilla tanketukt som de ännu hafva i behåll».

Försvaret gällde gifvetvis ej Boströms system utan »vetenskapens rätt gentemot ytlighetens och godtyckets anspråk».

Intelligensbladet intog i tidens teologiskt filosofiska debatter en utpräglad vänsterståndpunkt och fick härför ock röna mycken smälek. Med sympati följde Afzelius i en uppsatsserie »Bibeln och kyrkan» Ignells granskning af den evangeliskt lutherska trosbekännelsens förnämsta lärostycken och polemiserade emot Reuterdahls behandling däraf i »Studier, kritiker och notiser» och andra angrepp på Ignell; vidare häfdade han i en afhandling »Vetenskapen och kyrkan» vetenskapens rätt; detta gent emot lundateologen Ahlmans angrepp på den »spekulativa dogmatiken».

En annan uppsatsserie ägnades pietismen med framhållande af dess ljusare och mörkare sidor. Pedagogiska uppsatser, hvari en självständig ståndpunkt häfdades vid sidan af målsmännen såväl för den gamla som den nya riktningen, författades af lektor Ekendahl (f. 1809, † 1854); en annan medarbetare, närmast på det filosofiska området och för de vetenskapliga nyheterna, var H. A. Lindhult (f. 1817, död som konsistorienotarie i Göteborg 1884).

Bland uttalanden, som väckte uppmärksamhet, voro yrkandet på universitetets flyttning till hufvudstaden, utgående från Richerts idéer 20 år tidigare, den rätt bäska artikeln om läxläsning och föreläsningar, artiklar om det teologiska studiet och om inställande af de dyrbara promotionerna. I den sistnämnda bemötte Malmström på ett dräpande sätt Palmblads ovetenskapliga yttrande att »examinator bör fordra att examinanden skall redogöra för hans system och åsikter och att alla studier, som hafva ett förhör i sikte, äro en tvångsläsning, en ofri verksamhet, en läxläsning, hvilket låge i sakens natur och icke kunde vara annorlunda!»

De rent litterära uppsatserna, som voro talrikast i första årgången, behandlade med förkärlek romanen, den utländska och den inländska. Malmström skref sålunda en längre uppsats om

Digitized by Google

den moderna romanens karaktär, hvari närmast hvad man kallat den poetiska eller den konstnärliga realismens synpunkter utvecklas.

Efter en återblick öfver romanens ursprung och betonande af att grunddraget i all episk dikt är heroism, gör Malmström gällande, att äfven i den moderna romanen ett drag af heroism, af idealitet bör finnas; den vanliga världserfarenheten vore den mest prosaiska prosan; den trodde sig ha gripit verkligheten och genomträngt tingens väsende därföre att den stode med verklighetens kadaver, tingens tomma skal i handen; den saknade öga för konstens skönhet, öra för diktens ljud, hatade allt romantiskt i dikt och lif.

Men dessa världskloke hade dock rätt så tillvida som de kämpade för verklighetens sak, ty ideal utan verklighet vore ett hjärnspöke, men de hade orätt därutinnan att de uppställde en abstrakt, en falsk verklighet mot idealet; de förnekade idealets verklighet och verklighetens idealitet och förmådde ej i idealet skönja en verklighet, lika litet som i verkligheten en idealitet.

De moderna romanerna — den franska skolans, Dickens m. fl. — vore ett fält på hvilket samhällets, kyrkans, sedlighetens vitalfrågor iklädt sig den romantiska torneringskostymen; man kunde ifrågasätta om konsten här icke fallit vetenskapen i ämbetet, men då romanen medlade mellan prosa och poesi, finge man här icke allt för strängt tillämpa konstens grundsatser. Romanen vore nu snarast att anse som »en i fantasien vunnen reflex af verklighetens bilder». När poesien i allmänhet och romanen i synnerhet upptoge hvardagslifvets förhållanden, vore det endast för att underlägga dem en andlig betydelse, göra dem genomskinliga genom idéens ljus. — — — När konsten tecknade den s. k. verkligheten gjorde den det icke för att framställa den sådan den vore eller för dess egen skull; porträttören ägde rätt att försköna; det vore ock fallet med teckningar ur den hvardagliga verkligheten, som icke för sig själf ägde ästetiskt värde, utan först erhölle det genom den andliga skönheten.

Malmström ägnade ock en del romanföreteelser en mera särskild uppmärksamhet. Sålunda behandlade han ganska omildt såväl Fredrika Bremers »En dagbok» som friherrinnan Knorrings »Torparen» och »Förhoppningar»; i anmälan af »Torparen» berörde han äktenskapsproblemet och Det-går-an-striden, uppvisade den uppenbara motsägelsen mellan händelserna i »Torparen» och författarens teori och tog i samma uppsats Goethes Wahlverwandtschaften i försvar mot det Menzelska »skriket» och dess eftersägare.

Sedan upptages ånyo äktenskapsproblemet i en sympatisk essay om George Sand, »samtidens snillrikaste kvinna», där i motsats till några omilda uttalanden i Torpareuppsatsen, Malmström framhåller, att det mindre är äktenskapet än tidens lätta sätt att fatta det såsom en yttre, af alla inre bevekelsegrunder oberoende konvention, hvars osedlighet hon afslöjar.

I öfrigt märkes en något vemodig karaktäristik af Nyboms skaldepersonlighet; en sympatisk kritik af Talis Qualis' tolkningar af Herwegh med en allmän skildring af den politiska lyriken samt en anmälan af »Kung Fjalar», där det främmande i Runebergs diktning, trots det svenska språket, betonas.

En ganska anmärkningsvärd uppsats, som riktar sin udd mot den nyromantiska efterklangens och dilettantismens affektation med »det poetiska i lifvet», är den i andra årgången förekommande *Huru poesien har flytt ur lifvet.*

Digitized by Google

Gentemot alla tårar öfver den flyktade poesien uttalas, att »tiden fordrar ett förnuftigt innehåll äfven i det poetiska, såvida detta skall erkännas vara något annat än ett fantastiskt gyckel, hvarmed man roar barnsliga naturer och sysslolösa hjärnor. Tidens beryktade prosa borde bättre kunna kallas allvar. Tiden vill hafva ett förnuftigt innehåll i de häfdvunna formerna». — — — »Poesien har icke flytt ur lifvet; den har tvärtom dragit sig in i lifvet. Den har öfvergifvit sina pompösa tempel, den har blifvit spetsborgerlig, har nedlåtit sig till hyddorna, folket, hvardagligheten. Dess forna praktfulla boningar skola icke störtas; man skall icke vidröra dem, — men det är deras öde att småningom, af människorna öfvergifna, i stolt ensamhet förvittra och ramla som Venedigs palatser, af sorg öfver sin ödsliga ändamålslösa storhet.»

I detta samband må beaktas en afhandling af Malmström, som visserligen icke kom in i Intelligensbladet, men som enligt hans eget bref till Bergman var afsedd att där inflyta: den först efter hans död offentliggjorda afhandlingen *Om den romantiska skolan*, som väl närmast är att betrakta såsom ett aflägg af den tyska hegelianismens opposition mot nyromantikens urartningar.

Han säger sig icke egentligen ha att göra med romantikens härolder i vårt land, de s. k. fosforisterna; deras verksamhet tillhörde historien, deras tid vore förbi. Det han förnämligast sysslar med är den tyska romantiken och där företrädesvis med motsatsen mellan romantikens begrepp — hvars berättigande han häfdar, i det han i anslutning till Hegel skildrar klassisk och romantisk konst — och den romantiska skolan, dess heroers syndafall och arfsynden hos dess epigoner. Han ställer emot hvarandra Fichtes subjektiva princip och det sätt hvarpå romantikerna behandlade den enligt Schellings metod, i det de nedsatte den Fichteska friheten till godtycke. Den berättigade subjektiviteten hos Fichte hade hos dem gått öfver i självsvåld.

Malmström finner att romantiken i dess renhet såsom moment i konstandens utveckling måhända blott ägt en representant, nämligen Novalis, som han kännetecknar såsom »ett bland de rikaste och djupaste snillen som den tyska litteraturen äger». Urartningsfröna voro hos honom liksom inneslutna i en hylsa. Omildare bedömer han Schellings lära och dessa varma, älskvärda själar, som med honom föredraga att »ana och känna» framför att med Hegel »inse och veta».

Men de skarpaste orden riktar han mot Friedrich Schlegel. Med honom »vände romantiken sig på sina gångjärn». Hans falska subjektivitet framträdde i den lösaktiga Lucinde, som Malmström betraktade såsom en hufvudkodex för romantikens hela ästetiska lagstiftning; han såg däri uppenbarade de vansinniga konsekvenserna af romantikens subjektivitetsprincip.*

Mycket af hvad som säges i denna afhandling (särskildt stycket om Novalis) styrker Sylwans anmärkning, att Malmström alldeles icke var någon utpräglad realistisk förståndsmänniska utan i grund och botten själf romantiker, ehuru »hans klassiska

* Malmström utvecklade delvis samma synpunkter mot den tyska nyromantiken ett årtionde senare i inledningen till det minnestal öfver Atterbom, som han höll å studentkårens vägnar.

Digitized by Google

bildning, hegelianska studier och utpräglade behof af klarhet och objektivitet innebära motsatser till romantiken».

Intelligensbladet innehöll en hel del dikter främst af Malmström men äfven af Nybom, Bergman, t. o. m. Böttiger; och Louis De Geer skref däri sin bekanta uppsats om andra personens pronomen. Malmström var angelägen om dylikt »lättare gods». »De vetenskapliga pillerna måste vi narra uti respektive publiken medelst söta och lättsmälta oblater.»

Intelligensbladets framträdande väckte mycken harm i konservativa och fosforistiska kretsar och framför allt var »Svenska Biet» dess arge vedersakare. Motståndare från skilda områden togo här till orda mot den upsaliensiska intelligensvänstern.

Hans Järta, som redan 1843 klagat för Biets utgifvare öfver att magister Malmström under den studerande ungdomens entusiastiska bifall förkunnat, att den tid, hvarunder han, Järta, mottagit sin bildning varit en ganska dålig tid i jämförelse med den nu inträdda, insände i februari 1844 en artikel, för att visa hvilka »glopar» de unga Hegelianerna voro (antagligen den $^{13}/_{2}$ införda).

Den 15 mars samma år läses »Ett råd till Intelligensbladet», hvari gycklas med Afzelius' öfversättning af Magers filosofi för fruntimmer och han tillrådes tillverka en kokbok efter de Hegelska grundsatserna, hvilket vore ett insteg för den Hegelska andan på materiens eget område. Framför allt angripes Upsalabladet för dess »tyskeri», det säges att den »oefterrättlige», »monomanen» uppträdt på ett sätt, som liknade det värsta af de skamlösa Deutsche Jahrbücher och »utom Aftonbladets gebiet hos oss vore oerhördt», och Afzelius' uppsats mot Ignells angripare betecknas rent af som en »nidskrift».

Äfven på vers angrep Svenska Biet Intelligensbladet. Det skedde i en satir »De moderna andarna», riktad mot Afzelius och Malmström ($^{6}/_{5}$ 1844). Det hette här:

Två andar vandrade tillhopa,
Spekulativa hand i hand,
Och sökte rundt omkring Europa
De renaste begreppens land.

I själfmedvetande försänkta,
De gingo efter välbehag
Och stodo därför väl bestänkta.
Uti en pöl en vacker dag.

De föra nu en längre hegeliansk debatt och den ene förklarar:

Den smuts hvari vi bägge streta
Af Ursubstansen ju har fått
En själ som väl ej kan medveta
Men har Potens i lägre mått.

Hvad angår de liberala bladen, så klagade Malmström i ett bref 1844, att de tycktes vilja så mycket som möjligt ignorera tidningen. »Måhända tycka

Digitized by Google

de gunstiga herrarne af vänstra sidan att vår opposition är alltför grundlig, ädel och oegennyttig för att kunna tjäna deras intressen.» Året därpå nämner han t. o. m. Aftonbladet såsom Intelligensbladets »svurne men hemlige fiende».*

Det finns vissa drag i Intelligensbladskretsens käcka, delvis hänsynslösa uppträdande mot nyromantikens åskådningssätt och mot den teologiska rättrogenheten, som erinra om den strid i vårt grannland tre årtionden senare, hvilken framkallades af Georg Brandes' föreläsningar vid Köpenhamns universitet. Detta föresväfvade ock Bergstedt, när han i Samtiden 1872 anmälde första bandet af »Hovedströmninger» och förvånades öfver den oro och förbittring de väckt i Danmark. Men han hade knappast rätt, när han påstod, att »det icke störde landets fred härhemma, när redan för trettio år sedan några unga akademiske lärare började tvifla på den då ännu så kallade nya skolans allena saliggörande beskaffenhet».

Tvärtom gingo dessa angrepp ingalunda förbi utan oro, förbittring — man läse Svenska Biet — eller martyrskap.

Intelligensbladets båda främsta krafter skulle i hvarje fall få erfara, att deras kätterska deltagande i publicistiken åtminstone icke räknades dem som merit.

Framför allt Afzelius. Denne rönte först en svår motgång i Lund, då han vid förnyadt ledigförklarande af professuren i praktisk filosofi 1845 beslöt söka, men måste vika för det Lundensiska universitetets »framtidsman», adjunkten i latin Paulus Genberg, och detta efter en mer än vanligt bitter och häftig akademisk befordringsstrid, som på sin tid väckte oerhördt uppseende.**

* Redan 1839 hade Malmström i ett bref till Bergman yttrat sig försmädligt särskildt om den »Knorvar Knoddska» tonen i Aftonbladet och gjort en mindre salongsmässig anspelning på Sturzen-Beckers dubbeltydiga signatur O O.

** Snellman, som redan 1843 varit betänkt söka platsen i Lund och därom korresponderat med Hagberg och som 1845 verkligen inlämnat en ansökan, men återtagit den, sedan han erfarit att han ej skulle tillåtas återvända till Finland, om han väl en gång expatrierats, skref till Hagberg, som ifrigt verkade för sin vän Genberg:

»Jag hoppas, att Afzelius får platsen, såsom kanske i alla händelser skulle skett. Hans raska ifver lofvar Edert universitet mycket godt både för ungdomen och för universitets ställning till landet. Jag tror att det senare för de svenska universitetens fördel är en sak att högeligen behjärta. För sin verksamhet som vetenskapsman har A. äfven gifvit bättre löften än hvad sedvanligen plär belöpa sig på en ung professorskandidat.»

Med anledning af de under striden framkomna beskyllningarna mot Afzelius att alltför nära ha slutit sig till Michelets behandling af Hegelska filosofien yttrade senare Snellman i Litteraturbladet, att »den omständigheten att Genberg i Afzelius' framställningar af Hegelska systemet uppvisat ställen lånade ur tyska författare utan att källan blifvit angifven föga förringade dennes förtjänst, än mindre hans skrifters gagnelighet för de filosofiska studiernas främjande; i framställningar af den art som Afzelius' måste förekomma mycket som förut anförts af flere än en kommentator».

Digitized by Google

I Upsala hade han genom sin ifver stött sig både med de gamle af den Schellingska skolan och de yngre af den Boströmska, och fick stanna kvar i sin adjunktur in i sin höga ålderdom.

Han var för öfrigt verksam som elementarlärare och på många praktiska områden, bl. a. såsom framstående kommunalman i stadens och länets angelägenheter och äfven såsom deras representant i riksdagens båda kamrar och fann i framgångarne på praktiska områden ersättning för motigheterna på den en gång så lofvande akademiska banan. Som gammal gjorde han intryck af en i lifvets skola pröfvad man med sinne för tidens nya rörelser (han tillhörde exempelvis folkhögskolans främjare), men i hvilken man knappast skulle anat den djärfve himlastormaren från 1840-talet.

Äfven B. E. Malmström fick pröfva ovilja från vissa universitetets ledande män.*

Studier, kritiker och notiser.

En mera konservativ hållning än Intelligensbladet intog det Lundensiska organet *Studier, kritiker och notiser*, som utkom 1841—45, i hvilket dock äfven hegelianismen gjorde sig gällande.

De båda första årgångarne 1841—42 redigerades af den förut nämnde adjunkten i latin Paulus Genberg. I dessa årgångar dominera i viss mån de teologiske medarbetarne, främst Henrik Reuterdahl, som äfven lämnat bidrag å historiens och språkvetenskapens områden. Han uttalar sig här om »bearbetningen» af Strauss, hvilken han hårdt fördömer, under det han behandlar Strauss själf med all aktning och erkänner, att på hans åker växte ej blott ogräs utan ock hvete, främst ett frimodigt nit för sanningen. Mot Ignell riktade både han och Bring rätt allvarliga kritiker, som framkallade gensvar. Reuterdahl bröt stafven öfver »den nya filosofiens», unghegelianismens moral, bl. a. på grund af att någon dess målsman i Deutsche Jahrbücher ursäktat eller försvarat duellväsendet gentemot en griftpredikant.

Brytningen mellan den äldre teologien och den yngre, som ville tillämpa hegeliansk filosofi, framträdde i ett meningsutbyte mellan den gamle M. E. Ahlman och den nyare teologiens målsman, den hegelianskt skolade E. G. Bring, hvars skarpsinniga uppsatser väckt Snellmans uppmärksamhet och erkännande. Tidskriftens redaktion — i ett senare skede (Hagberg) — ställer sig på samma ståndpunkt som Intelligensbladet, nämligen till förmån för den filosofiska vetenskapens inflytande på kyrkans lära, om ock redaktionen »trott sig skyldig tolerans mot det gamlas målsmän».

På filosofiens område göra sig hegelianska stämmor gällande redan från början. Karl August Hagberg, Lundauniversitetets nya förvärf från Upsala, ägnade i tidskriftens första nummer en anmälan åt Snellmans »Om det akademiska studium», där han bringade denne föregångsman en hyllning såsom hegelianismens apostel hos oss; flere filosofiska anmälningar föreligga från hans hand af arbeten af Marheineke, Michelet, Afzelius. Den sistnämnde kritiserar själf —

* Då platsen som professor i ästetik och modern litteratur efter Atterbom skulle besättas, framfördes i konsistoriet ett posthumt votum från företrädaren mot Malmström, och Boström fränkände hans arbeten i filosofisk ästetik all betydelse för den sökta professuren (jmfr mitt arbete om Snoilsky, sid. 56 och 478).

Digitized by Google

redan innan han uppträdt som stridsman i Upsala — i denna tidskrift med skärpa nyromantikern Friedrich Schlegels filosofi.

Den viktigaste litteräre medarbetaren var allt ifrån början Karl August Hagberg, som från 1843 också var tidskriftens hufvudredaktör; han satte sin prägel på dess ästetiska och litteraturkritiska hållning. Hans forna polemiska stämning mot nyromantiken är nu dämpad; han talar om det försoningens verk, som Atterbom utöfvade bl. a. i »Siare och skalder» och yttrar sig förmånligt om Palmblads noveller och romaner, men mot den gamle nyromantikern Molbech, som i sin nya svenska resebeskrifning sökt anslå de gamla stridstonerna från trettio år tillbaka, är han ganska hvass.

I denna tidskrift framlade Hagberg förstlingarne af det som skulle blifva hans främsta lefnadsbragd: *Shaksperetolkningen;* profstycken meddelas ur Midsommarnattsdrömmen, Richard III, Henrik VI och Hamlet, liksom studier öfver Hamlet och Kung John.

* * *

Bergstedt.

Bland de ifrigaste stridsmännen mot det nyromantiska åskådningssättet var den förut såsom publicist nämnde **Karl Fredrik Bergstedt,** B. E. Malmströms vän, den skarpaste motståndaren mot hela det nyromantiska väsendet, framför allt mot l'art pour l'art-teorien, en realistisk förståndsmänniska.

Bergstedt var liksom Malmström nerking. Han var född i Lillkyrka 1817, kom till Upsala 1836 vid 19 års ålder efter skolstudier i Örebro och Strängnäs och tog genast starkt intryck af det Geijerska affallet, och fann däri — såsom ofvan sid. 229 omtalats — en maning till en mera borgerlig praktisk riktning, ett bakslag mot nyromantikens ästeticism. År 1839 blef han i tillfälle att företaga en utländsk resa som vidgade hans vyer. Till Malmström kom han i ett mycket nära förhållande. Hans akademiska studier voro ägnade åt de klassiska språken, han blef magister 1842 och året därpå docent i grekiska under fosforisten Palmblad, liksom Malmström under Atterbom, men ägnade sig senare företrädesvis åt indisk filologi — den nyromantiska vetenskapen — samt utförde flere öfversättningar från sanskrit, företog 1847—48 en längre utländsk resa, egentligen för att studera sanskrit och zend, men mottog i England lifliga intryck af det politiska, sociala och litterära lifvet därstädes. »England» — skrifver han själf — »gjorde ett djupt intryck på den svenske landtbrukarens son; han kände sig i släkt med det folk som lefver af arbete i sitt anletes svett.» Och han återkom än mera stärkt i sin afvoghet mot nyromantikens fantasilif och ästetiska uppfattning, såsom en svuren utilitarist och etiker.

Bergstedt hade redan tidigt visat mindre vanliga skriftställaranlag. Han blef medarbetare i Upsalatidskrifterna, redigerade själf ett par årgångar af Frey och utgaf 1851 en Tidskrift för litteratur,

Digitized by Google

som senare öfvertogs af Karl Gustaf Malmström. Han var i Frey en flitig litteraturanmälare, som med rätt mycken skärpa uppträdde emot allt för subjektiva drag i tidens litteratur. I en artikel efter hemkomsten 1848 drog han i fejd mot den alltför utsträckta romanläsningen, som enligt hans åsikt alstrade andlig slapphet och alltför ensidigt sysselsatte fantasien, samt påyrkade en bildning på allvar. Han förklarade i en annan uppsats att han älskade den sköna litteraturen, när den vore frukten af en inre nödvändighet, men afskydde den mercenära, hvartill han med stor ensidighet räknade alla produkter, som icke åsyftade att uttala någon etisk sanning eller kasta ljus öfver något af samhällets förhållanden, utan helt simpelt nöjde sig med att mot en viss betalning fylla sysslolöst folks sysslolösa inbillning. Starkare kan ju svårligen gensagan mot ästeticismen, mot »l'art pour l'art» och för öfrigt mot all underhållande förströelselektyr uttalas. Däri låg en betänklig öfverdrift; — förklarlig som ett bakslag, men endast som ett sådant.

Betecknande för Bergstedts läggning var för öfrigt hans gensaga mot vaga känsloutbrott och oratoriska fraser. »Sakens egen vältalighet» skulle gälla mer än prydliga ord.

Tydligast har han framlagt sin ästetiska ståndpunkt i den karaktäristik han i Frey 1850 ägnade Almquists författarskap.

Han ser i Almquists skriftställarlynne hvarken en gud eller en djäfvul utan något mänskligt både till förtjänster och brister. Fint framhåller han de första Törnrosskrifternas förtjänster — »något ledigare, och med sitt stilistiska själfsvåld friskare, doftrikare och mera hänförande än dessa små band torde man hafva svårt att upptäcka i den svenska litteraturen»; han berömmer ock Almquists psykologi och sinne för fosterlandets kynne, men framhåller det nyckfulla, koketta hos hans diktande jag, upp och nedvändandet af alla ästetiska begrepp och grammatiska former; i Almquists senare författarverksamhet ser han egentligen intet affall utan endast en naturlig följd af hans föregående lefnadsriktning; redan författaren i Upsala Correspondenten hade ju ställt den nya sångmöns horoskop och uppvisat bristen på allmänt sedlig princip.

Men framför allt drog han i fejd mot Almquists ästetiska teori om att allt hvad konsten vidrör vore rent, med andra ord om diktens absoluta suveränitet. Därmed vore banan bruten för den heliga liderlighet, som en gång diktade Lucinde, den genialiska smuts i tänkesättet, som så ofta tolererades såsom en skön själs privilegium. Och Bergstedt inlägger en gensaga mot hvarje romantisk skolas lösen: »Så jag målar, ty så roar mig att måla», samt fastslår, att däremot lagen för den konstform, för hvilken romantiken redan är fallen och ännu ytterligare måste falla, är: »Så jag målar, ty så jag måste måla.»

Sin egen rent realistiska teori utvecklade Bergstedt i ord som dessa: »Det vore visst bättre för Furumo att nedrifva det färgade floret framför hofmarskalkens dimfigurer och låta honom se världen

Digitized by Google

sådan den är. Vi tro ej att poesien skulle förlora därpå ehuru så mången ännu rödfärgar rutorna i sitt lilla belvedère för att uppförgylla landskapet därutanför. Och frågar Furumo oss då med någon tvekan hur det går med konsten, så svara vi med gladaste hjärta: bra. Det historiska, eller för att nyttja ett förbättradt namn, det reela, har i konsten redan till betydlig del gjort sig gällande, vi påminna om Walter Scott, om vår Södermark (!), om folkvisan. Och om någon säger oss, att allt detta är nästan mera verklighet än konst, så förskräcker det oss icke. Fantasien, denna ädla Guds gåfva, skall ändock icke blifva utan syssla i den mänskliga odlingens tjänst. Lik pappersdraken, som förde första brolinan öfver Niagarafallet, slår den ständigt broar mellan oförenliga fakta; så hos Geijer, Humboldt och Laplace. Men dessa broar tåla också att beträdas af den tungfotade kritiken, som kommer efteråt, och förlora det oaktadt ingenting af sin luftiga skönhet. Väl kan därföre mänskligheten bära att se skiljemuren rifven mellan skönheten och sanningen, den skall kanske en gång i sin förstöringslusta vilja störta äfven en annan mur, den som afstänger dessa två från deras tredje släktbegrepp eller godheten.»

Tidskrift för litteratur.

Bergstedt försökte en omläggning af tidskriftsuppsatserna i essaystil efter utländskt exempel och tillämpade detta i 1850 års årgång af Frey samt särskildt i Tidskrift för litteratur, som vann större spridning än någon dess föregångare.

Bland hans uppsatser i samhälleliga och kulturella ämnen förekomma här äfven litterära. Två af dessa väckte mycket uppseende. Den ena var det mycket häftiga angreppet på tidens romanlitteratur — företrädesvis den utländska — som »hufvudsakligen vore beräknad på en lösaktig inbillnings sysselsättande», där han vid sidan af öfverdrifter och orättvisor, såsom de starka orden om Dumas fils' »Marguerite Gautier» eller utfallet mot fru Carléns »Ett rykte», också slog hufvudet på spiken i sin gensaga mot den cyniskt lättsinniga berättelselitteraturen (»en ättling af riddarböckerna»). Den andra var den bistra kritiken af den afgudade författaren af Gluntarne, i hvilken Bergstedt såg »en intressant typ af vårt närvarande bildningslynne hvari mängden igenkänner sin egen ästetiska odling, endast i bättre och fullständigare gestalt», en representant för den efterromantik, den kontemplativa, djupsinniga, geniala subjektivism, den abstrakt ästetiska bildning, som han ville bekämpa och i hvars ställe han ville se handlingens män. Han beklagade att konsten och genialiteten voro i den allmänna bildningen öfvermäktiga den strängare vetenskapen och den praktiska moralen.

Digitized by Google

För att vidare häfda dessa åskådningssätt var det som Bergstedt vid 1850-talets början, såsom förut omtalats, kastade sig in i den dagliga prässen, där hans förtjänster mindre gjorde sig gällande än i tidskriftslitteraturen, emedan han saknade det varma, omedelbara liksom det käckt slagfärdiga, som kännetecknade vissa andra tidens publicister och var mindre lämplig som tidningschef. Dess mera lycklig var han som veckoskriftsutgifvare på 1870-talet (»Samtiden»).

»Är vår tid poetisk?»

I Bergstedts och Karl Gustaf Malmströms Tidskrift för litteratur var äfven Bernhard Elis Malmström medarbetare och offentliggjorde där bl. a. essayer öfver Shakspere och äldre engelsk dramatik, Cervantes, Swift, samt den uppseendeväckande uppsatsen *Är vår tid poetisk?*, i hvilken Malmström i tidens kynne liksom sökte en ursäkt för att hans egen poetiska alstring afstannat.

Malmström framhöll, att vissa tider vore mera konstproducerande än andra och att den konstbildande verksamhetens tidpunkt företrädesvis vore den, då efter mödosamt och ärorikt tillkämpad yttre eller inre förkofran nationen sorglöst njöte lyckan af sin tillvaro i frihet; all odling vore frihetens dotter, konsten icke minst; en protegerad konst såsom under augusteiska tidsåldrar saknade trots alla praktfulla blommor frihetens lifsluft.* Flertalet i samtidens Sverige saknade med rätt eller orätt tillfredsställelsen af inre trygghet under utveckling af fria institutioner och saknade likaledes känslan af yttre makt mot anspråksfulla grannar. Konsten sökte harmoni mellan idé och verklighet; när den bruste, grepe man in på det etiska området, men tendensromanen vore liksom lärodikten en afart af poesi.

Det skulle ej lyckas den reaktion, som inträdt efter 1830-talets och 1840-talets rörelser och som liknade den gamla i feghet och förslagenhet under faran, i käckhet och öfvermod under framgången, att uppdraga en ny romantisk skola till förhärligande af sina odödliga bragder, konsten hade ej lust att ännu en gång krypa i kräftgång tillbaka till medeltiden. Den hade blott en väg att gå, den allmänna kulturens, och endast friheten bröte denna väg. Nu unnade man mänskligheten en byzantinsk-kinesisk odling efter århundraden af blod och tårar, men den tid kunde komma, då människosläktet icke trodde på de förespeglingar, som framslungades under Guds beskydd, och kände sig starkt nog att straffa deras förmätenhet. Då vore frihetens, då vore kulturens tid inne, då nalkades äfven den nya konstens.

Denna Malmströms teori om friheten såsom den sköna konstens villkor och förutsättning stämmer med de synpunkter en efterromantiker som Henrik Wergeland gjorde gällande, under det åter Welhaven i anslutning till det unga Tysklands fanbärare Wienbarg i konsten såg orsaken, i friheten åter resultatet eller i skönheten »frihetens förebud».

* Liknande synpunkter utvecklade Malmström i sin inträdesföreläsning liksom i inledningen till sin skildring af frihetstiden i »Grunddragen af svenska vitterhetens historia».

Digitized by Google

Mot Malmströms uppsats riktade en ung akademiker, den tjugusjuårige docenten i franska Jakob Theodor Hagberg — en yngre broder till Karl August — en broschyr *Hvarför är vår tid icke poetisk?*, hvilken ville göra gällande, att konsten måste förutsätta en allmänt erkänd, fullt verklig sedlig grund, på hvilken den skulle bygga. Han tog till orda mot Malmströms afvisande af konstens ingrepp på det etiska området, liksom han bestred hans teorier om frihetens betydelse för konsten.

Malmström svarade med mycken skärpa på detta anfall och afvärjde med förtrytelse insinuationen om bristande moral samt häfdade, att det goda ägde betydelse för konsten icke som godt utan som skönt, det onda icke som ondt utan som fult.

Detta meningsutbyte, där en af dem, som voro unga vid 1830-talets slut — ehuru ingalunda någon radikal rabulist — gaf uttryck åt sin beklämning öfver de grusade förhoppningarna, de brustna illusionerna, frihetsstridernas bankrutt och möttes af en oförstående röst från ett yngre läger, är betecknande för den reaktion, som ingick med 1850-talet.

Från detta årtionde är ock Malmströms redan nämnda minnestal öfver Atterbom, hållet på studentkårens uppdrag, som i mångt och mycket innebär en skarp kritik af romantiken och är såsom äreminne öfver en nyss bortgången storman anmärkningsvärdt förbehållsamt, att icke säga motvilligt. Men här yttrar dock Malmström, i känslan af 1850-talets tryckande luft, några sympatiska ord om den romantiska tiden: »Oaktadt sina villfarelser» — heter det — »var denna romantiska tid i det afseendet bättre än vår, att den var en tid af den lifligaste verksamhet för rent andliga syften, en tid af rastlösa ungdomliga sträfvanden i idealets tjänst, en tid af poetiska äfventyr, af lysande segrar, omväxlande med lätta nederlag, en tid af sång och ungdomsglädje, af stora ansträngningar och stora förhoppningar — en tid af entusiasm, som efter hand hänförde mängden af de bildade i landet.»

Den reaktion mot nyromantiken, som mer eller mindre starkt kommer till synes under 1830—50-talen, utmynnar i en del litteraturhistoriska verk under följande årtionden. Den förspörjes sålunda i de starkt polemiska »Bidrag till Sveriges litteraturhistoria», som Anders Fryxell utgaf i början af 1860-talet, liksom i en bilaga till Beskows äreminne öfver Leopold (1862). Och i Bernhard Elis Malmströms på 1860-talet hållna föreläsningar, efter hans död utgifna af Bergstedt, skedde en ny uppgörelse med nyromantiken af mycket stridbart kynne. Äfven hos Hagbergs lärjunge, Gustaf Ljunggren möter man vid skildringen af striden mellan gamla och nya skolan vissa antiromantiska synpunkter.

Digitized by Google

Självporträtt af Fredrika Bremer, sannolikt från slutet af 1830-talet.

Fredrika Bremer.

Den anonyme författaren till »En tysk resandes ströfverier på svenska parnassen» — den unge Atterbomslärjungen och Stagneliusbeundraren E. V. Ruda — inledde år 1830 ett uttalande på en sida om dåtidens svenska prosadikt med följande ord: »Svenskarnes romanlitteratur är ännu fattigare än deras dramatiska. Publiken får åtnöja sig med öfversättningar, de få originalerna hafva sällan gjort något uppseende». Han ansåg, att Sverige blott ägde en originell författare, hvars romaner skulle göra heder åt hvilken litteratur som hälst, och åsyftade därmed författaren till »Spader Dame» och »Samvetets fantasi». Dessutom nämnde han två ansatser till efterbildningar af Walter Scott — nämligen Gumælius' ofullbordade »Thord Bonde» och Mellins »Blomman på Kinnekulle»: »två doftande och färgrika blommor på hvilka ögat under sin vandring öfver detta obrukade och ödsliga fält med glädje och hopp hvilar.»

Likaså hade Runeberg i en anmälan af den anonyma romanen »Snapphanarne» 1832 uttalat att »föga lärer något civiliseradt land varit eller vara så ofruktbart på romaner som Sverige».

Förhållandena skulle snart blifva annorlunda.

Digitized by Google

Då dessa uttalanden fälldes, hade den författarinna debuterat, hvars arbeten skulle bilda epok i svensk romanlitteratur. Det hade skett år 1828, samma år som Gumælius utgifvit första och enda delen af sin historiska roman.

När den tjugosjuåriga Fredrika Bremer såsom företal till sin första samling »teckningar utur hvardagslifvet» — utsände en »billet till publiken» med anhållan om att få rekommendera sig till dennas öfverseende mildhet, anade hon visserligen minst af allt, att denna lilla bok var inledningen till ett författarskap, som skulle komma att täfla med Tegnérs om världsrykte och därtill varda af utomordentlig samhällelig innebörd.

Barndom. Den Bremerska släkten var ursprungligen tysk, men hade vistats i flere släktled å svensk jord. Fredrikas farfar, rådmansson från Västerås, hade flyttat öfver till Finland och där grundat stora bruk och fabriker; hans son Karl Fredrik hade som yngling besökt tidens favorituniversitet Göttingen och ett handelsinstitut i Hamburg, hade sedan företagit en resa till kontinenten och England med den två år yngre Franzén som reskamrat, och särskildt från det sistnämnda landet mottagit lifliga intryck. Han hade fortsatt faderns affärsverksamhet, men flyttade år 1804 öfver till Sverige, där han inköpt det gamla svärdsriddargodset Årsta i Österhanninge.

Hans dotter Fredrika, den andra i syskonkretsen var då tre år. Hon var nämligen född å Tuorla gård nära Åbo den 17 aug. 1801. Hon växte upp i ett förmöget hem, men hennes barndom var trots de förmånliga yttre förhållandena olycklig; i hvarje fall kände hon det så. Föräldrarnes äktenskap synes ha varit något omaka. Fadern var en allvarlig, grundligt bildad man, otvifvelaktigt med djupa känslor, särskildt för fosterlandet och sin gamla hembygd, men han var tillika inbunden, sträf, häftig, despotisk och hans välde i hemmet kändes hårdt och tryckande; man uppskattade knappast det varma intresse han hyste för barnens utbildning. Modern, Britte Charlotte Hollström, dotter af en hög ämbetsman, var åter en mera liflig, men ock mera ytlig natur, salongsdam och romanläsarinna, utan djupare intresse för barnens utveckling, hvilken däremot synts ha legat fadern om hjärtat. Fredrika afgudade henne, men kände sig som en försmådd askunge, ful och otymplig som hon var. Hon trängtade efter ömhet och efter beröm. I »En dagbok» har Fredrika skildrat en styfdotter, som är betagen i en kallsinnig styfmoder. Man kan mellan raderna af denna skildring ana sig till hennes egna känslor inför moderns likgiltighet för sin tafatta, stornästa, ograciösa, med ett ord misslyckade dotter Fredrika.

Hennes ett år äldre syster, »mönsterbarnet», den rätliniga Charlotte, har lämnat en fyllig och högst upplysande skildring af syskonens barndom och hemlif. Törhända bör man med hänsyn till systrarnas olika natur dock läsa den med någon kritik i hvad den rör uppfattningen af Fredrika. Denna har i sina självbiografiska anteckningar från 1831 själf skisserat sin barndomstid, hvartill kunna läggas enstaka drag ur hennes romaner.

Enligt egendomliga grundsatser vid barnens uppfostran höllos syskonen Bremer vid mycket knapp kost, under det att de fingo närvara såsom åskådare vid de äldres mera rikliga och delikata måltider. Det skedde i bästa välmening dels för att göra dem »fina och zephyrlika», dels därför att man ansåg att

Digitized by Google

mycken mat gjorde barn tröga, men följden af denna halfsvält var, att de blefvo klena och småvuxna.

Undervisningen var anförtrodd åt guvernanten, »Bonne amie», Sara Eleonora de Frumerie, af fransk emigrantsläkt — dock icke fransyska, såsom någonstädes uppgifves. Hon var syskonens »goda vän» i ordets fulla mening, till hvilken de gingo med alla sina bekymmer.

Denna stränga uppfostran med det sträfva förhållandet mellan föräldrar och barn var icke något ovanligt i dåtidens finare kretsar. Det var den häfdvunna för-rousseauanska »éducation», som framför allt gick ut på att dana »korrekta» salongsdamer, passande att gifta bort — just motsatsen till hvad Fredrika blef.

Fredrika var tydligen en »besynnerlig», en problematisk natur, som det kräfde vissa psykologiska anlag att rätt uppskatta. Själf har hon porträtterat sig i »Hemmet» under namnet Petrea — det lilla »Kaos» — såsom en liflig liten flicka med fallenhet snart sagdt för allt både i godt och ondt, nyfiken, orolig, odygdig öfver all höfva, och med en farlig håg till att göra sig bemärkt och vinna intresse. Hon var ett sällsynt fantasibegåfvadt barn och som alla sådana fråglysten ända till plågsamhet; vissa dagar — hennes s. k. »frågodagar» — rent olidlig, näsvis, framfusig, oförmögen att tillbakahålla en anmärkning, äfven om den kunde såra, helt och hållet underkastad ögonblickets ingifvelser. Dessa togo sig bl. a. uttryck i en förstörelselusta, som lät henne klippa sönder gardiner, klädningar eller sidenfåtöljer eller kasta näsdukar och sidenskärp i elden eller pröfva, huruvida porslinsfigurer höllo att kastas mot stengolfvet. Stundom greps hon af djup melankoli, då hon kände sig utstött, icke älskad af någon, rentaf grubblande.

Med hennes framsteg i läsning hade det ingen nöd. Kyrkoherde Franzén, faderns ungdomsvän, bevittnade hvarje vår barnens examen och var synnerligen belåten med deras kunskaper. Desto sämre gick det med allt hvad handarbete hette. Skulle hon lära sig sticka, tappade hon beständigt maskorna, kastade modlöst strumpan under stolen och sprang sin väg.

Romantiskt drag.

Ett drag af svärmisk romantik är i hög grad bestämmande för Fredrika Bremer under uppväxtåren. Man har — som Hilma Borelius med rätta anmärkt i en liten förträfflig essay om hennes ungdom (Ord och Bild 1913) — varit allt för benägen att bortse härifrån; man har mest tänkt på den blifvande verklighetsskildrerskan, humoristen. Men den romantiska ådra som tvinnar sig genom Fredrika Bremers romanförfattarskap, och äfven genom hennes lif — som ju var ett underbart äfventyr — den skönjdes i barnaåren. Hon hade växt upp i romantikens klang- och jubeldagar och denna tid hade satt djupa märken i hennes kynne. Det svärmiska draget är af afgörande vikt för förståendet af denna storslagna kvinnonatur, hvilken ej blott var skildrarinna af verkligheten utan lika mycket en sierska, hvars drömmar blefvo verklighet, ehuru på annat sätt än hon anat, och därtill en trängtande äfventyrssökerska, som ännu i sin höga ålder gaf sig ut på resor till trakter, där det då icke var utan risk att färdas, såsom numera är fallet i resebyråernas dagar.

Digitized by Google

Den romantiska stämningen i hennes själslif grundlades redan af Årsta gamla herregård, som gjorde ett dystert intryck och var ägnadt att väcka romantiska drömmar hos fantasibegåfvade naturer. I Fredrikas hjärna rymdes många vilda hugskott och hennes trånad fick ny näring under krigsåret 1813, då bl. a. en del af Södermanlands regemente före utfärden till Tyskland, var inkvarterad på Årsta.

Hon berättar själf:

»Kriget mot Napoleon satte alla mina lifsandar i rörelse, jag beslöt rymma hemifrån, begifva mig till krigsteatern, hvilket jag tyckte skulle gå lätt för sig och blifva, sedan jag klädt mig i karlkläder, page åt kronprinsen, sedermera konung Karl Johan, som då syntes mig vara en liten smula mer än en halfgud. Jag höll minst ett år ut med dessa planer.»

Systern omtalar, att Fredrika två gånger aflägsnade sig hemifrån för att draga ut som krigare. Att ärelystnaden, hvars dämon tidigt gripit henne, härvidlag var en stark driffjäder är säkert. »Hvad skola väl syskonen säga? Hvad skall väl hela staden säga? Kanske skall det komma i tidningarna! Kanske kungen får veta af det» låter hon Petrea yttra i »Hemmet».

Romanlektyr.

Så småningom började Fredrika och hennes systrar göra bekantskap med romaner. Med hänsyn till hennes framtida författarskap är det af vikt att beakta denna hennes lektyr.

Man började med den franska författarinnan Madame de Genlis, hvars romaner ansågos passande som ungdomsläsning, liksom ock flickorna Bremer lärde utantill hennes teaterstycken. Af större betydelse för hennes framtid var dock den utmärkta berätterskan Frances Burney (f. 1752, † 1840); hennes böcker gåfvo romantiska äfventyr, egendomliga historier, skarpt uppfattade, stundom karrikerade karaktärer — »my little charactermonger», kallade Samuel Johnson henne — men hon var framför allt hemlifvets skildrarinna. Vaughan i »The Cambridge history of English Literature» har nyligen häfdat, att »the novel of homelife is the creation of Fanny Burney». Det finns, tillägger han, mycket annat och mera lysande i hennes verk, men detta är hvad som gör dem till märkestolpar i diktningens historia. »Evelina or the history of a young lady's entrance into the world» (1778), »Cecilia or memoirs of an heiress (1782), »Camilla or a picture of youth» (1796) utmärkas särskildt af berättarkonstens omedelbarhet; hon var den första skriftställare, som insåg att de vanliga förvecklingarna i en ung flickas lif kunde räcka såsom väsentligt motiv för en roman. Dessa böcker hade redan tre årtionden tidigare öfversatts till svenskan och vunnit bifall.

För Fredrika Bremers blifvande romanförfattarskap ha Frances Burneys berömda berättelser otvifvelaktigt spelat en betydande roll, både hvad angår de romantiska äfventyren och hemlifsskildringen.

Men äfven två äldre engelska författare tillhörde hennes ungdomsläsning. De motsvara hvar sin pol i hennes blifvande författarskap: den moraliserande tendensen och humorn. Den ene

Digitized by Google

var Richardson, den moraliserande familjeromanens skapare, hvars Sir Charles Grandison för henne uppenbarade gestalten af en dygdehjälte, af en idealfigur. Den andre var humoristen Fielding, hvars ypperliga roman »Joseph Andrews» tillhörde dem, som på henne gjorde intryck, såsom hon själf meddelar i ett »fragment om romaner», något som hittills förbisetts. I teckningen af den rättframme, ärlige, tankspridde, fingerknäppande, Aeschylusbeundrande landtprästen Abraham Adams fick hon göra bekantskap med det sundaste, mest sympatiska slaget af engelsk humor — vidhjärtad, varm, fri från den något tillgjordt känslosamma tillsats, som sedan kom på modet.

Vidare märkas ett par franska böcker: Rousseaus »härliga Heloïse», alla svärmiska hjärtans förtjusning, samt under ett senare skede, vid 17 års åldern, madame de Staëls »Corinna», som gjorde henne »halft tokig» af längtan till Corinnas land.

Ej mindre lockelse öfvade den rent romantiska lektyr, som tidens favoritförfattare, den högt beundrade tysken De la Motte Fouqué erbjöd.

Hans historiskt fantastiska riddarroman »Der Zauberring», tidens älsklingsbok, drog äfven Fredrika in i sin förvillande trollkrets. Det heter om hennes alter ego Petrea: »Hon tänkte, hon drömde om ingenting annat än underbara händelser, undersköna furstinnor och undertappra hjältar. Hon var alltid själf någon af dem, tillbedd eller tillbedjande, än stridande med krucifixet mot troll och drakar, än vandrande i svärmiskt månljus bland liljorna i Frau Minnetrosts borg» (»Hemmet»). Däremot synas Goethes romaner, särskildt »Die Wahlverwandtschaften», hvarom här hemma stått en strid 1816, ha varit kontraband.

I en uppsats om »Romanen och romanerna» har Fredrika med tanke på de »dårskaper och förvillelser» romanerna satte i ungt folks hufvuden, yttrat, att hon vid denna tid ansåg verklighetens rika och djupa lif vara »elände och armod», emedan det icke gaf henne en hjältes ära eller en martyrs krona och emedan den var så fattig på äfventyr, att hon och hennes syster t. o. m. kunde år ut och år in åka oanfäktade från kyrkan hvar söndag utan att — som i de goda gamla tiderna — bli enleverade, på hvilket de alltid voro beredda, »icke utan en ljuf fasa». Det lär varit en episod i miss Burneys »Evelina» som ingaf systrarna dessa fantasier.

Ungdomstid.

Efter konfirmationen utbildades syskonen i »talangerna», dels mera praktiska, som kokkonsten, den de fingo »studera» för en skicklig kokfru, något som t. o. m. går igen i vissa detaljer i Fredrikas romaner; dels mera ideella eller sällskapliga såsom musik, ritning och dans. För dans hade Fredrika ingen håg, men musiken intresserade henne. Hon skref en libretto, till hvilken Charlotte satte musik. I teckning visade hon anlag, som hon sedermera utbildade så att hon blef en flitig porträttmålarinna — med väl stor benägenhet att »förljufva uttrycket», att göra det »själfullt», hvilket medförde en viss snarlikhet mellan hennes porträtt, företrädesvis dem i profil. Hennes konstsmak var för öfrigt »ideel» ända till öfverdrift, jag skulle vilja säga »Guido Renisk»,

Digitized by Google

»Carraccisk». Under sin resa något år längre fram visar hon sig oemottaglig för de äldre tyske mästarnes realistiska konst, något som dock var vanligt nog denna tid.

Vintrarne tillbragte familjen i Stockholm, där flickorna efter konfirmationen infördes i sällskapslifvet, hvars tomhet väckte Fredrikas afsmak.

Fredrika Bremers barndom och ungdom erinrar något om Andersens »fula ankunge». Hon var tydligen familjens »enfant terrible». Det dröjde länge, innan omgifningen anade, att det bodde en svan inom detta hölje. Det dröjde ock något, innan hon lyfte svanvingarne till flykt. Men i hemmet började hennes poetiska talang så småningom göra sig gällande och vinna beundran.

Utrikesresan.

År 1821 företog familjen, inpackad i två täckvagnar, en utländsk bildningsresa, som anträddes med stora förväntningar, men som blef en missräkning.

Man besökte många af Tysklands märkliga och minnesrika nejder — Fredrika låg härvid en längre tid bunden vid sjuksängen i Darmstadt; vidare Schweiz och Frankrike. Afsikten var att tillbringa vintern i Marseille, men på grund af en där utbruten epidemi förlades vintervistelsen till Paris, där familjen bebodde en treflig våning vid Rue Richelieu, systrarna fingo goda och dyra läromästare i pianospelning, ritning, målning och sång; de stora teatrarne fingo de besöka minst en eller två gånger i veckan. Särskildt förtjusta voro de i m:lle Mars, under det Fredrika och Charlotte funno Talma sakna sanning och gå till öfverdrift i sitt spel. Gallerier, museer, konstsamlingar besöktes ofta, utfärder företogos till Versailles. I juni 1822 anträddes återresan öfver Nederländerna och Tyskland.

Det var en storartad resa; men — har det sagts — hematmosfären rufvade beständigt tung och åskkvaf öfver denna karavan, och man »kom aldrig loss från Årsta». Trots faderns frikostighet och utomordentliga omsorg om att de unga skulle få se hvad utlandet ägde af märkligt, liksom han själf en gång fått se det i ungdomsåren, så kände den efter frihet trängtande Fredrika denna resa som en färd i fångskjuts. »Begäret att veta och begäret att njuta vaknade inom mig med ny förtärande häftighet vid åskådandet af naturens och konstens praktverk. Jag led som Tantalus!»

Krisen efter hemkomsten.

Värre blef det dock efter hemkomsten och Fredrikas självbiografiska anteckningar lämna en rent hemsk skildring af hennes sinnestillstånd under dessa år eller en del af dem, då hemmet syntes henne ett fängelse, då hennes själ kände sig utestängd från all verksamhet, dådlösheten grep henne med förtviflan och fysiska plågor sällade sig till de själsliga.

»Jag hade», heter det, »så till själ som kropp en nästan beständig känsla af det allra djupaste obehag, en frost, en känsla af att mögla. Jag fick en

Digitized by Google

slags förskräckelse och afsky för människors blickar, jag stod till mig själf och till dem i ett missförhållande som var mig odrägligt. Fruntimmers lott i allmänhet och min egen särskildt syntes mig ryslig. Jag såg dristighet och mod i männernas blickar, hörde dem gifva tankar och känslor luft och jag var dömd till tystnad, till intet lif. Jag kände mig vara född med starka vingar, men kände äfven att de voro stäckta och trodde att de alltid skulle så bli. Jag såg mig väcka obehag och motbjudighet hos andra, och kände att det ej kunde vara annorlunda, ty jag var ju missbelåten med mig själf, med min yttre och min inre varelse. En viss inre storhet väcktes dock hos mig under detta lidande. Min blick trängde djupt ned i det mänskliga lifvets nattliga mysterier, jag förstod allt hvad lidande heter, och i mitt eget, i alla olyckligas namn upphof jag ett smärtfullt, knotande rop till stjärnorna:

Min kind var blek, en långsam, bitter tår
Rann där. — Mitt hjärta, till förtviflan nära,
Såg lidandet, som ett omätligt sår,
Guds hela sköna skapelse förtära.
Jag sökte dager, endast natt jag fann;
Jag bar ej hopp, ej tro till bättre öden,
Och lifvet likt ett grafvens irrbloss brann
Uti min själ; dess böner ropte döden.

Nu behöfde jag tro, nu behöfde jag religionens tröst. Jag bad med vild otålighet därom; min plåga förblef densamma. Förbittrad vände jag mitt öga från himmelen och frågade, med blicken fästad på natten af det mänskliga eländet, ett rysligt: hvarföre? Ingen röst från himmelen eller från jorden svarade mig; min tro och mitt hopp blefvo skakade i deras innersta grundvalar. Allt vacklade, jag tviflade, förtviflade, och nu förstod jag afgrunden. — — — Om under denna tid jag skulle funnit lätt hvilken stor, beundrad gärning som hälst, hade den ock kostat mitt lif, så måste jag med sanningen vittna att å andra sidan, jag aldrig betraktat brott och last med så liten afsky, och blott Honom, hvars vilja styrer händelser och omständigheter, tillräknar jag mina gärningars oskuld.»

Dessa anteckningar, nedskrifna fem till nio år efter att denna djupa lifsleda, denna dystra världsåskådning, denna upproriska stämning beherrskade Fredrika, gifva en viktig psykologisk bakgrund för vissa sidor i hennes kommande författarskap.

I hvad mån denna stämning omfattade hela tiden från 1822—1826 blir en öppen fråga. Hilma Borelius anmärker, att i de anteckningar från åren 1822—1823, som Charlotte citerar, ingen djupare tragik gör sig gällande. Men äfven där läsas förtviflade utgjutelser, t. ex. den $^{21}/_{11}$ 1822 och den $^{1}/_{3}$ 1823, i hvilka hon önskar sig hjärtligen från hela världen.

Fredrika nämner såsom sin enda tröst under denna tid målningen, hälst hon genom att i tysthet försälja små porträtt af kronprinsessan, som hon sett på teatern, och af konungen, förtjänade en summa, som hon kunde använda till välgörenhet.

Digitized by Google

En annan tröst, som hon emellertid icke nämner i detta sammanhang, var hennes läsning. Det var likväl under dessa år fadern genom uppläsning lät familjen göra bekantskap med dramatiska arbeten af en författare, som djupt grep henne: Schiller, människokärlekens, frihetens, humanitetens skald. Man har alldeles förbisett, hvilken ingripande betydelse denne haft för Fredrika Bremers framtida vidhjärtade författarskap. Hon fick, berättar systern, nytt lif vid uppläsningen af hans dramer, hon smälte i tårar vid hans »Jungfrau von Orleans» och »Don Carlos». Att den förra — hans s. k. »romantiska» drama, dikten om den svärmiska, äfventyrliga, af Gud benådade bragdhjältinnan — skulle anslå Fredrikas sinne var ju gifvet. Johannas stordåd motsvarade ju dem hon en gång själf drömt sig skola utföra. Och i Posas djärfva frihetsprogram, det ädlaste uttrycket för sekelskiftets ideala teorier, fann hon tankar, som aldrig skulle lämna henne. »Alltifrån min ungdom och till den dag i dag är, vet jag ingen skald som har större makt öfver min själ», förklarade hon ännu vid slutet af sitt lif om Friedrich von Schiller.

Från 1826 erhöll Fredrika, som önskat blifva sjuksköterska vid något af Stockholmslasaretten, en likartad uppgift i sin familj, då hon fick biträda vid vården af sin sjukliga syster Agathe, som vistades på Årsta.

Här skedde nu en stor sinnesförändring. Hon blef traktens barmhärtighetssyster, dess »kloka gumma», så långt hennes förmåga räckte, hon njöt af att utsätta sig för köld, storm, yrväder, hunger under sina vandringar att hjälpa andra. Hon kände sin moraliska kraft växa under de mest motbjudande förrättningar. Lidandet vardt henne en lisa.

Hon var i två års tid, som hon själf skrifver, »en katolsk svärmerska, men blef därunder en bättre, renare, mera dygdig människa än hon ännu varit».

Hon blef nu tillika religiöst gripen, läste flitigt bibeln, »steg upp om natten för att bedja om ljus och frid, frambar vid altarets fot offret af sitt lif och tyckte sig hafva afslutat räkningen med världen, hyste ingen håg till dess lif och njutningar».

Hon läste under denna tid Herders »Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit», som på henne gjorde ett djupt och mildrande intryck. Det var den andre store tyske nyhumanist, som ingrep i hennes utveckling.

Fredrika Bremers erotik.

I hvad mån en obesvarad kärlek och hvad därmed sammanhänger kan ha spelat in i Fredrikas själslif under dessa år, därom upplysa anteckningarna intet, men en antydan gifves dock om att en man hos henne väckt »en ren

Digitized by Google

och varm känsla, hvilken, ehuru den icke blifvit besvarad, verkat mäktigt på hennes utveckling och sedan left stilla och förädlande i hennes hjärta». Å andra sidan afböjde hon nu och senare flere friaranbud. Hon hade redan 1823 antecknat i sin dagbok, att hon ville bli ogift och hjälpa och trösta så långt hon förmådde, hvilket borde blifva lättare, då hon icke trycktes af husliga omsorger. När hon några år senare — 1830 — afslog ett frieri från en ung man, som hon högt värderade, lär hon ha angifvit att hon icke ansåg sig kunna uppfylla sina plikter som maka och moder utan att vårdslösa sin författarkallelse. Likvisst har det säkerligen här, som förut, gällt att afstå från ett förnuftsäktenskap och beslutet hade nog blifvit ett annat om kärlek varit med i spelet. Mortensen har antagit att hon alltid stått främmande för erotik och att kärlekens saga för henne saknat djupare mening, att »hon var född vestal». Så var icke förhållandet. Hon hade, som sagdt, hyst ett djupt tycke. Men såsom hon långt senare skref i sin dagbok, »där jag älskade, älskades jag icke igen och där jag blef älskad i kärlek, kunde jag icke besvara med samma känsla».

I några ytterst märkliga bref till S. A. Hedlund (meddelade i Dagny 1900) uttalar hon sig om äktenskapet och karaktäriserar sig själf ($^{3}/_{2}$ 1854) såsom »en djupt kvinnlig natur, som kunde outsägligt ha älskat make och barn, outsägligt ha njutit, med oändlig fullhet ha lefvat i de förhållanden, som tillhöra föreningen mellan man och kvinna, som en tid i sitt lif äfven längtade till dem, som till sitt väsens — icke himmel men väl blomning, och likväl frivilligt afstått från dem och sedan utom dem njutit tillvarelsens fullhet och rikedom».

»Teckningar utur hvardagslifvet.

Andra vintern, som hon vistades på Årsta 1827—28, började hågen att författa infinna sig; hon skref några skizzer och tänkte att kanske äfven hennes författartalang kunde inbringa något åt hennes fattiga likaväl som hennes porträttkonst. Hennes bror skaffade hos Palmblad ett honorar af 100 riksdaler banko för denna hennes första samling, ett belopp, som försatte syskonkretsen i hänryckning. Boken utkom mot slutet af 1828 utan att någon annan än syskonen kände hemligheten. Det var ett häfte på 180 sidor, som bar den sedermera så berömda titeln *Teckningar utur hvardagslifvet* med den för dåtida berättelselitteratur mera ovanliga undertiteln »svenskt original». Dess innehåll är efter våra dagars kraf jämförelsevis obetydligt, men boken är dock af intresse såsom i mer än ett afseende utgörande fröet till hennes blifvande författarskap.

Det största stycket var en »liten roman i billeter» *Axel och Anna eller correspondence emellan tvenne våningar*, skildrande ett ungt pars stämningar allt ifrån begynnande förälskelse genom en del missförstånd och farligheter till bröllopsdagen. I miniatyr finna vi här den Richardsonska brefstil tillämpad, som Fredrika senare använde i bredare form; vidare förebådas här den psykologi med blick för hvardaglifvets olika företeelser, som kännetecknar hennes kommande författarskap, men ock med ett äfven där vanligt inslag af dyster äfventyrlighet — älskaren har spelat, står vid branten af undergång, har duellerat, vill rymma sin kos, ehuru allt löses till det bästa; slutligen här och hvar ett stänk af skälmsk humor. Vidare innehöll detta förstlingshäfte en nog gråt-

Digitized by Google

mild skildring af två änglalika varelser som dö en tidig död, *Tvillingarne;* en mera ljus och lyckosam berättelse om en fattig hjälppräst räddning ur betryck: *Förhoppningar* samt prosasatiren *Bref öfver Stockholms soupéer*, besläktad med fru Lenngrens societetssatir, till äfventyrs häftets mest fulländade bidrag.

Det är ägnadt att öfverraska, att dessa Fredrikas förstlingar icke gifva bud om den djupare kris, som hennes själslif genomgått, ej häller tyda på hennes föregående »romantiska» läsning. Det förklaras emellertid dels af att hon icke ännu tog sitt författarskap på allvar, utan betraktade sina skizzer som andra nipperföremål dem hon tillverkade för försäljning till förmån för fattiga, dels af den afvoghet mot »romaner», som under den religiösa krisen gripit henne.

BILLET TILL PUBLIKEN.

Gunstige Publik!

En bok, (en bok är en resande ut i verlden), en bok behöfver alltid ett recommendationsbref. Antingen vid dess början, då Auctor i sitt företal träder blygsamt fram och ber „hålla till goda"; eller vid dess slut, då Auctor i sitt eftertal gör sin bockning, och ber om ursäkt för det lilla han kunnat bjuda; eller ock är boken sitt eget recommendationsbref, hvilket är det aldrabästa. Billigt fruktande, att detta här ej torde blifva fallet, skyndar man att i aldraförsta början införa en liten billet, som, till Svenska Publikens öfverseende mildhet, på det varmaste recommenderar så väl denna lilla bok, som dess lilla

Författarinna.

Förordet till »Teckningar utur hvardagslifvet».

Den lilla samlingen mottogs med välvilja, trots sin obetydlighet. Man var ej bortskämd med prosaoriginal och Rydqvist yttrade i »Heimdall» några beskyddande ord om »föredragets småtäckhet, ledighet och naivetet, utan att dock vara alldeles fritt från manér» samt tillade att språket vore »rent, mjukt och bildadt fastän kanske nog sockradt».

Dessa och andra uppmuntrande uttalanden — bl. a. i »Medborgaren» — manade henne att fortsätta och sommaren 1829 skref hon några nya stycken. Likvisst såg hon vid denna tid icke i skriftställeriet någon lefnadsuppgift. »Ägna mig åt författarskap ämnar jag för ingen del. Bättre, vill Gud, ämnar jag göra i världen för andra och mig själf. Det är blott en sysselsättning tillsvidare.»

Andra samlingen.

I oktober 1830 utkom den andra samlingen som omfattade dels två smärre stycken — de bittert allvarliga *Tröstarinnan* och *Den ensamma* —, dels förra hälften af romanen *Familjen H.*

Digitized by Google

I »Tröstarinnan» tolkar Fredrika under masken af en ung konstnär, som är krympling, sina drömmar om att blifva något betydande.

I »Den ensamma» skildrar hon en sällskapsdams isolerade och förtviflade ställning i ett högförnämt hus och ger här luft åt de kval, dem hon själf känt öfver ett ändamålslöst, onyttigt lifs evigt enahanda. Bland dess många elegiska prosaaforismer lästes ock en lyrisk utgjutelse, »en rörande klagan», hvilken i sin något sjukliga sentimentalitet blef mäkta populär:

»Fall, lätta snöflock, fall,
Och bädda grafven kall!
Det bröst, som sjuder här,
Det längtar svalkas där!»

Af verkligt högt litterärt värde var romanen *Familjen H.* (fort- »Familjen H.»
satt i tredje häftet 1831). Den betecknar Fredrika Bremers egentliga litterära genombrott. Särskildt gäller detta den första afdelningen, i hvilken hon låter berätterskan, »husrådinnan» Beata Hvardagslag, som är ett slags allt i allom i familjen H., en »hjälpatill» i råd och dåd, skildra svenskt hemlif, svensk trefnad och svensk otrefnad med en blandning af känslosamhet och glädtig humor, den senare en ny upptäckt i Fredrikas inre.

Betydelsen af boken hvilar förnämligast på hemlifsskildringen i dess förra hälft, på psykologien af de tre systrarna Emilias, Julies och Helenas karaktärer, på skildringen af den lugne, fine öfversten, satirisk och varmhjärtad, hans maka, den alltid jämkande och försonande handen, den hurtige kornetten — målad i hennes bror Augusts afbild — samt åtskilliga lustigt uppfattade bipersoner, däribland »småpaltarne» och deras tafatte informator, vidare den till det yttre föga intagande, men noble, tankerike prästmannen, som utträngер den obetydlige dussinlöjtnanten ur Julies ynnest. Tyngdpunkten i romanens förra hälft är den kanske nog utdragna skildringen af Emilias vankelmod, innan hon ingår äktenskap, hvartill systern Charlottes fästmötid lär stått modell, och af de besvärligheter, som äro förenade med hennes bröllop.

Genom denna skildring ger Fredrika Bremer en ny insats i svensk romandikt, en realism och en humor af annan art än den Cederborghska, finare och uppblandad med känslighet.

I romanen förekomma ock uttalanden af en viss programartad natur. Professorn-prästmannen tager nämligen de goda romanerna i försvar och förklarar med en ton, som något erinrar om de moraliska tidskrifterna från 1700-talet, att »goda romaner, det vill säga sådana som lika med goda taflor återgifva naturen med sanning och skönhet, äga fördelar som inga andra böcker förena till samma grad. De framställa människohjärtats historia; och för hvilken ung människa, mån om att lära känna sig själf och sina medvarelser, är ej denna af högsta värde och in-

Digitized by Google

tresse? -- — — Det sköna och älskvärda uti all dygd är uti romanen framställdt i en poetisk och hänförande glans. Det unga eldiga sinnet förtjuses här af det rätta och goda, som kanhända under en mera allvarsam och sträf skepnad hade förefallit det afskräckande.» På ett annat ställe finner man några ofvan sid. 92 anförda ord, hvilka antyda den gryende realismens program.

Realismens teori vidhöll Fredrika Bremer likväl endast i en del af boken: de kapitel, i hvilka hon skildrade själfva hemlifvet och de handlande personernas inre lif. Senare blir hennes fantasi nog så yster och skenar vildt åstad. En god del af romanens andra hälft — med skildringarna af Elisabeths olycksöde och hennes brottsliga förehafvanden liksom af kornettens äfventyr i den undangömda skogen hos det svensk-italienska paret och den sköna Hermione — är rent romanesk och mest »Lesefrüchte» från utlandets fantastiska romanlitteratur. Likvisst möter man i den lidelsefulla Elisabeths känslolif drag af Fredrikas egen personlighet, af de mörka möjligheter hon bar inom sig från det skede af sitt lif, hvaraf hon i sin själfbiografi gifvit en så dyster skildring. Denna själfpsykologi i Elisabeths skepnad utgör det enda numera intressanta i de romaneska händelser, som knyta sig kring hennes person. Eljes är hela denna del af romanen föråldrad och lämnar oss likgiltiga.

Det som lefver i »Familjen H.» är de partier, i hvilka den andra sidan af Fredrika talar — den resignerade, den husliga, hemlifvets goda fé: Beata Hvardagslag, oegoistisk, nyttig, hjälpsam, glad på sin anspråkslösa post i lifvet.

Mångenstädes är berättarkonsten rent förträfflig, på andra ställen faller tonen in i en viss sötma. Ett fel är att författarinnan låter läsaren för mycket blicka in i verkstaden och tränger sig emellan honom och de skildrade figurerna, men detta är en skötesynd äfven hos andra utmärkta författare.

Mottagandet var synnerligen sympatiskt. Rydqvist, som ännu vid andra häftet bibehållit sin något öfverlägsna beskyddarton, är när »Familjen H.» föreligger färdig, helt eröfrad.

Anonymiteten röjd.

Emellertid hade Fredrika Bremers anonymitet blifvit röjd. Fadern hade dött kort innan andra samlingen utkom, ömt vårdad på dödsbädden af sina döttrar, utan att ana den framgång, som nu väntade hans Fredrika på ett område, som särskildt intresserade honom. Men då husets gamle vän Franzén började tala om dessa märkliga »Teckningar utur hvardagslifvet», yppade Fredrika först för modern — hvars fåfänga det smickrade -- och sedan

Digitized by Google

för Franzén, att hon var författarinnan. Så småningom blef detta kändt i Stockholms vittra kretsar.

Bland dem som tidigast bragte henne sin hyllning — en hyllning hvaröfver hon med skäl var stolt — var den gamle beundraren af kvinnlig odling, den själf något feminine Brinkman, som i väl öfverdrifna ordalag prisade hennes skriftställeri, men ock med kännarens blick fastslog dess egenartade betydelse för svensk litteratur, i det ingen »med snillets genomträngande blick varmare uppfattat lefvande händelser eller med mera konstfärdighet färgskiftat dess gestalter, äfven i de husligaste småbilder, och allt detta med så äkta, omisskännelig kvinnlighet». Och han citerade hennes älskade Schillers ord: »Unglaublich! Wie, ein solches Mädchen hatte mein Land und ich, und ich erfahr' es heute zum ersten Mal». Själf var hon ohejdadt glad åt framgången. Hon trodde nästan att någon välmenande häxa sagt hokus pokus öfver henne och hennes lilla bok, som gjorde ett väsen af sig hvilket nästan var litet löjligt. Syskonen voro förtjusta öfver hennes framgång och Agathe »ordentligen sprattlade».

På nyåret 1831 kom den officiella hallstämplingen. Svenska akademien, hvars sekreterare var Franzén, tilldelade henne då sin mindre guldpänning, samma utmärkelse som två år förut lämnats Euphrosyne. »Dessa teckningar af ett obekant fruntimmer» — heter det i akademiens protokoll — »ansågos röja ej mindre snille än tankegåfva samt utmärka sig för ett naivt och behagligt uttryckssätt». I tidningarna nämndes hennes namn offentligen.

Behof af fördjupande.

Framgången väckte hos Fredrika småningom tanken att hon nu hade funnit ett verkligt lefnadskall och detta gjorde henne lycklig och glad. För detta ändamål sträfvade hon att fördjupa sig, att rikta sitt själslif.

Egentligen hade hon redan i »Familjen H.» utvecklat några af sina bästa egenskaper såsom skildrarinna af hvardagslifvet. Men detta hvardagslif var den trettiotvå-åriga kvinnan icke nog — fast böckernas titel förblef densamma.

Hon förklarade i ett bref till Brinkman sommaren 1831 att hon kände behof af kunskaper, upplysning, stadga, innan hon åter frambringade något; hon ville pausera, ville fördjupa sig för att kunna inlägga mera innebörd i sitt författarskap. Att frambringa förströelseläsning var henne ej längre nog. »Vishet och moral» — skref hon i ett bref — »hafva länge nog burit peruker och barska miner, talat ur predikoton och varit mycket respektabla, men på samma gång hjärtans tråkiga; de skulle säkert intet förlora om deras läror uttalades af leende läppar och sålunda äfven blefvo aimabla.» Med andra ord: tendensdikten börjar synas henne en lifsuppgift.

Men hon insåg, att innan hon kunde framträda som lärare måste hon förvärfva sig visshet och klarhet, kännedom om människan i ordets djupare mening, om hvad som verkade inom henne,

Digitized by Google

hur det verkade, i hvilka föreningar, i hvad grad: »Hu, jag hissnar, allt detta borde jag lära känna!»

Inflytanden från Brinkman och Frances Lewin.

Under början af 1830-talet mottog hon impulser från trenne håll. Brinkman, som i sin något affekterade och kruserliga knäfallsartighet synts henne till en början en smula löjlig, uppenbarade för henne djupare egenskaper, sedan hon fått läsa hans »Tankebilder» i manuskript, och hon bad honom: »Blif min vän, så räknar jag på att ej få så mycken grannlåt som hittills, och sanningens dräkt är ju enkel och allvarsam. Var god emot mig, var sann och därför var sträng, jag behöfver det.» Brinkmans sköna glada lefnadsvishet, sådan den uppenbarade sig i hans 1806 utgifna »Philosophische Ansichten», tillfredsställde henne dock icke i längden; och brefväxlingen mellan honom och henne föreföll henne senare såsom ett »fyrverkeri».

Per Johan Böklin.

Sepiamålning af Fredrika Bremer i ett album tillhörigt justitieråd innan L. Carleson, f. Arfwedson.

En annan Stockholmsbekantskap grep ett djupare tag i hennes utveckling. Det var en engelska, miss Frances Lewin, född 1804, som år 1832 ingick äktenskap med den ansedde juristen Nils von Koch. Hon var uppvuxen i en framstående litterär krets i England, svägerska till historikern Grote. Hennes riktning var närmast den frisinnade ståndpunkt, som hyllades af de engelska deisterna och utilisterna, hvilka då också utöfvade ett icke ringa inflytande på svenska liberala åskådningar. Särskildt voro moralfilosofen Benthams läror högt skattade och öfvade äfven på Fredrika Bremers åskådning stort inflytande. »Bentham gaf mig i utilitetsprincipen ett nytt ljus», skrifver hon själf. Hans lära bidrog tvifvelsutan väsentligen till grundläggande af hennes filantropi, liksom hennes reformarbete är att härleda ifrån engelska impulser.

Men sitt religiösa behof fann hon icke tillfredsställdt i dessa

Digitized by Google

andliga nejder, där fritänkeriet var rätt utprägladt. I ett bref till Franzén — 1842 — skrifver hon om dessa »älskvärda utländingar» hvilkas moral var grundad på deisternas läror:

»Deras makt på mig var kort. Jag såg snart det inskränkta i deras synkrets, det vacklande i deras moral, som ingen basis hade i ett evigt rätt, i ett evigt personligt lif. Jag lade bort dessa ledare såsom otillräckliga och kraftlösa.»

Hennes läromästare i den religiösa psykologi, hvarefter hon trängtade, blef en man af annan läggning än Brinkman och »deisterna», det blef kollegan, senare rektorn och kyrkoherden Per Johan Böklin, hvars bekantskap hon genom svågern assessor Quidings bemedling gjorde under sin vistelse 1831—32 hos systern Charlotte, som då var bosatt i den skånska hofrättsstaden. Böklin.

Böklin, som Fredrika Bremer brukade kalla sin andre far, förenade filosofisk bildning med kristen tro. Han var fem år äldre än hon, hade studerat filosofi och klassiska språk i Lund, tagit graden och låtit prästviga sig. Romantiker till hela sin läggning hade han möjligtvis ursprungligen varit schellingian, var ock gripen af den romantiske mystikern Franz von Baader, men den filosofi, i hvilken han slutgiltigt hamnade, var den Hegelska. Böklin tillhörde i religiöst afseende dess höger, men var däremot afgjordt politiskt liberal. »Hegels verk blef» — skrifver han på äldre dagar — »af många missförstådt och icke minst af hans egen skola, men står fast som Guds bärg.» Indirekt har den Hegelska dialektiken genom Böklin påverkat Fredrika Bremer; under samtal i Kristianstad och sedan genom brefväxling med Böklin genomgick hon en ordentlig skolning efter vetenskaplig metod; betecknande nog började med studiet af Platos dialoger i dansk och tysk tolkning. Barnkammarens lilla frågvisa Fredrika hade utvecklats till en spörjerska om lifvets högsta frågor, som fick svar. Böklin var hennes »Fråga mig om allt», lifligt intresserad för uppgiften att handleda henne, hälst han personligen blef fäst vid henne och äfven bjöd henne sin hand, ett anbud som hon dock afböjde.

Äfven om man, som Sylwan betonat, icke bör öfverdrifva betydelsen af de rent positiva lärdomar, som Fredrika Bremer mottog af Böklin, kan man icke bortse från värdet af den insats han gaf till stärkande af hennes andliga personlighet. Då han tolkade Plato för henne, sprungo nya källor upp i hennes inre. Och var han än den i begåfning underlägsne, hade han dock den makt som den säkre har öfver den sökande. Hon har själf förklarat att han blef hennes räddare ur ovisshetens alla kval.

Om hennes förändrade stämning vittna exempelvis uttalanden i ett bref från oktober 1831 till modern, där hon uttalar sin fröjd öfver den verksamhet, som skänker henne lifsglädje: författarkallet. Hon känner behof att säga åt sina älskade i hemmet: »jag är lycklig».

Hennes förut något fladdrande personlighet hade fått hållning, klarare medvetenhet om mål och syften.

Digitized by Google

Men på samma gång medförde umgänget och brefväxlingen med Böklin för hennes författarskap en ödesdiger fara: benägenheten att docera.

Hedda Wrangel.

En annan personlighet af helt annan art, som under Kristianstadstiden kom att stå henne nära och intressera henne, var den sköna, snillrika, musikaliskt begåfvade grefvinnan Hedda Wrangel, en världsdam ut i fingerspetsarne, af ett oroligt, flärdfullt, i visst afseende, som det vill tyckas, mycket problematiskt skaplynne. Den nog stränga Charlotte Quiding, som hyste motvilja mot henne, beklagade hennes inflytande på systern och kunde ej förstå »huru en så beskaffad person kunde fatta en så häftig vänskap för den nu så allvarligt sinnade Fredrika», som till slut likaledes betogs af varm vänskap för henne och äfven intresserade Böklin för hennes själslif. Fredrika vistades hos Hedda Wrangel ute på Ovesholm under hennes sjukdom och vid hennes dödsläger och gjorde där äfven bekantskap med hennes kusin Stina Sommerhielm, född Lewenhaupt, som kom att spela en ej ringa roll i hennes lif.

Under denna tid hvilade hennes författarskap, men efter återkomsten till Stockholm 1833 tog hon, efter två års uppehåll, åter till pennan och år 1834 utkom hos L. J. Hierta *Presidentens döttrar*, hvarmed hon invigde sin andra författarperiod och lämnade en ny skildring af svenskt familjelif i högre kretsar.

»Presidentens döttrar».

Den nya romanen, för hvilken hon utnyttjat intryck, erfarenheter och modeller från Kristianstadsvistelsen och ej minst sitt nya studielif, företer någon släktskap med den förra, dock icke så stor att den berättigade Almquists spetsighet i »Baron Julius K» — där han låter mamsell Rönnqvists Presidentens döttrar vara en variation på kusinens, Beata Hvardagslags förut tryckta historia om Familjen H.

Alldeles briljant är uppslaget, då presidenten redogör för guvernanten mamsell Rönnqvist, hur han vill ha sina flickor uppfostrade utan att »utplåna något af den ursprungliga form, som Skaparen bestämt för kvinnans väsen och lif», öfvertygad, som han är, om att »kvinnan blott i sin husliga krets såsom god dotter, öm maka och mor kan vara lycklig, behaglig för sin Skapare och nyttig för sina medmänniskor». Omedelbart därefter presenteras döttrarna: den långa, magra, något stela Edla, den förtjusande Adelaide och de små söta spädlemmade tvillingpullorna Nina och Mina. Man försättes strax »in medias res».

Själfva romanens hufvudhandling rör sig på två linjer. Först en erotisk, den tjusande, sorglösa, en smula flärdfulla och ytliga Adelaides fördjupande genom en sann kärleks inflytande; här skildras hennes trolofning med grefve Alarik — en allvarlig romanhjälte, åt hvilken Fredrika lånat sin frändes Fabian Wredes drag —, denna förbindelses brytning på grund af hennes halfsysters, den svartsjuka grefvinnan Augustas lömska intriger och till sist försoningen efter Adelaides farliga sjukdom och de båda älskandes återförening. Denna del af berättelsen utgör dess »romaneska» parti, och Augusta är säkerligen mindre studerad efter lifvet än efter Eboli i Schillers' Don Carlos.

Om denna historia var afsedd att närmast fängsla de vanliga romanläsarne, så fäste nog Fredrika Bremer själf hufvudintresset vid den andra systerns, den

Digitized by Google

undanskjutna, fula Edlas kamp till frigörelse, till rättighet att fördjupa sig i studier. Presidenten betraktar denna dôtter med mycken kritik och anser henne icke fylla den plats såsom husets äldsta dotter, som tillkommer henne. Mycket subjektivt ligger i framställningen af Edlas förhållande till presidenten; särskildt har i kapitlet »Svanen» erfarenheten från samlifvet med föräldrarna spelat in.

I den disharmoniskt stämda Edla, som upproriskt reser sig mot tillståndet i hemmet och som i självmord ser enda medlet att undvika en olycklig framtid, återspeglas ånyo Fredrikas eget känslolif under de olycksår, då äfven hon kände hemmet som ett »korrektionshus». Och med tanke på sig själf har Fredrika framställt en djup och ädel andes genombrott från att hafva varit försmådd och förbisedd till att blifva hyllad och öfverskattad, tillika skildrande utvecklingen från slutenhet och trumpenhet till öppenhet och ljus. Och den fåfänge faderns utbrott, när han kommit till insikt om Edlas betydenhet, är törhända en genklang af moderns uppfattning af Fredrika, sedan hon blifvit berömd: »Lita på mig, bonne amie, Edla är ett verkligt geni. Hon blir ett ljus för sitt fädernesland. Allt vill hon veta, allt frågar hon om, allt begriper hon; hon har gjort mig frågor af en djupsinnighet —, det är mig ett nöje att undervisa henne. — — — Professor A. kunde ej nog yttra sin beundran öfver hennes ljusa hufvud. Professor A., mamsell Rönnqvist! Det vill säga något det. Jag ville blott önska att Edla ej skulle vara så misstroende till sig själf, så blyg.»

Men om Fredrika i Edla har skildrat sin kamp från sönderslitenhet till harmoni och sin trängtan efter högre bildning, ja lärdom, så har hon i en annan af figurerna, som visserligen blott förekommer i bokens början och sedan alldeles försvinner, efter att ha omhändertagits af en världsdam (ungefär som Fredrika af grefvinnan Wrangel), velat ge uttryck åt sin ärelystnad och sin konstnärshåg. Det är den unga målarinnan Angelika — en skepnad från snilleförgudningens tidsskede —, som spelar den beundrades roll i salongerna ungefär som Fredrika gjorde efter det hennes namn blifvit bekant. Men hon tappas, som sagdt, bort i romanens fortsättning.

Af intresse är, ej minst ur synpunkten af Fredrika Bremers egen fördjupade uppfattning af sin poetiska uppgift, att läsa Angelikas funderingar om konst och konstnärsskap. Hon är, säger Hilma Borelius, förkroppsligandet af de önskningar, den längtan som rört sig hos Fredrika i ungdomsåren, den tid då hon betogs af m:me de Staëls Corinne, men som hon då aldrig hoppades se uppfyllda; på samma gång är hon språkrör för den höga uppfattning af konsten som Fredrika under de senaste åren utbildat hos sig.

Äfven en tredje person, berätterskan, guvernanten mamsell Rönnqvist, företer drag af Fredrika liksom äfven af hennes egen »bonne amie». I hennes mun lägger hon sina åsikter i kvinnouppfostringsfrågan, då guvernanten åberopar sin »salig svåger Stapplanders» fingerade uttalanden och gent emot presidenten gör gällande, att det blifver allt mer nödvändigt att ge kvinnan af alla stånd tillfälle till en af äktenskapet oberoende verksamhet, att ge henne tillstånd att i klarhet och glädje kunna bestå genom sig själf — ett program som i all sin anspråkslöshet då ännu var en smula revolutionärt. Men mamsell Rönnqvist drar sig dock för sådana yrken, »hvilkas utöfvande skulle förtaga det egentliga af kvinnligheten», och hon besvarar nekande presidentens fråga om hon, som Saint-Simonisterna yrkade, ville gifva kvinnan samma privilegier och ämbeten som mannen, exempelvis låta henne blifva anatomie professor. Däraf skulle uppstå oordning och ingen harmoni.

Digitized by Google

I en biperson Greta har Fredrika, efter grefvinnan Sommerhielms modell, skapat en figur af liffull humor.

Fredrika Bremer visar sig i denna roman mycket böjd att framträda inför allmänheten med sina nyförvärfvade kunskaper, hon lägger i Angelikas mun tankar som hon lånat ur Baaders »Vierzig Sätze aus einer religiösen Erotik», hon citerar Platos dialoger, meddelar utdrag ur Böklins bref som motton, och räknar upp en hel del arbeten, som Edla studerar. Redan Palmblad ifrågasatte i sin anmälan, huruvida hon därtill vore att lyckönska, och säkert är att dessa funderingar tyngde romanens berättarkonst.

Ursprungligen hade hon till och med tillärnat större utrymme åt sina betraktelser. Efter mönstret af »Bekenntnisse einen schönen Seele» i Goethes Wilhelm Meister hade hon ärnat inlägga en del religiösa uttalanden under namnet »Berthas bekännelser», däri hon tillgodogjort sig sin senaste lektyr: C. J. Rückerts »Christliche Philosophie», men på Böklins bestämda tillrådan blefvo de utelämnade och endast enstaka betraktelser i religiösa ämnen bärgades öfver i det lilla kapitlet »Manuskriptet», en ung mans uttalanden.

»Presidentens döttrar» uppenbarar i skildringen af hvardagslifvets och sällskapslifvets enskildheter många fina psykologiska smådrag, därtill en älskvärd skälmskhet, befryndad med fru Lenngrens i uppfattningen af personernas svagheter. Genom att hon lagt hela berättelsen i guvernanten, mamsell Rönnqvists penna ha för Fredrika här och där uppstått en del svårigheter i tekniskt afseende (exempelvis Augustas intriger mot Adelaide, som ju mamsell Rönnqvist ej bevittnat), men i det hela är formen synnerligen lycklig.

Nya filosofiska och litterära studier.

Efter fullbordandet af denna roman, som i så mycket bär prägeln af hennes filosofiska intressen, kastade hon sig in i nya studier, företrädesvis historiska och filosofiska.

Särskildt sysslade hon med »historiens filosofi», läste schellingianen Windischmann, Friedrich Schlegel, Schelling, Thorild, men Böklin varnade henne för att allt för mycket fördjupa sig i historiska filosofem i st. f. att läsa om fakta. En god motvikt mot de naturfilosofiska konstruktioner, för hvilka icke heller hennes vän i Kristianstad var främmande, fann hon i sin frände naturforskaren Fabian Wredes empiri. Med Geijers verk och person gjorde hon ock nu närmare bekantskap. Af skönlitteratur studerade hon med förkärlek Jean Paul, den populäre tyske prosatören, hvars känslosamma humor onekligen är med hennes befryndad och äfven påverkat henne, vidare Tiecks »Franz Sternbalds Wanderungen» samt Goethe; andra delen af »Faust» är henne likväl en underlig nöt att knäcka och gör på henne »ett otäckt intryck». Medan hon beundrar och tillgodogör sig Walter Scotts sedligt rena och harmoniska romanförfattarskap, känner hon sig frånstött af tidens mera problematiska romandikt: »Bulwers förförande brottslingsromaner och den fördärfvade Balzacs talangfulla teckningar af hvardagslifvet».

Sitt eget poetiska program finner hon i ett ord hos Goethe: »Diktens slöja, skänkt af sanningens hand». Hon tillägger:

Digitized by Google

»Poesiens väsen vill här bli mig klart, den är en i tingen inneboende själ, en lefvande spiritus, som dikten kallar fram, men dikten är ledd af sanningen.» Sin uppgift finner hon i hvardagslifvet, »det ges knappt ett vidsträcktare fält och himmel och helvete böra lefva där, en oändlig mångfald och den högsta enhet kunna finnas där — måste finnas».

Åren 1834—35 genomgick Fredrika Bremer en ny kris af disharmoni, en tid af djup oro, af oklarhet, af missnöje med sitt författarekall. Orsaken därtill är icke fullt uppenbar, men sammanhängde delvis — såsom S. L—d Adlersparre antydt — med hennes förhållande till Böklin, som vid denna tid kräfde ett afgörande svar, om hon ville länka sina öden vid hans. Hon synes ånyo ha gifvit honom förhoppningar och omöjligt är väl icke, att hon nu hade räckt honom sin hand, om han kunnat besluta sig för att lämna sitt lärarkall och velat bryta sig en ny bana som filosofisk skriftställare och lärd. Då icke alla meddelanden dem emellan äro tillgängliga för forskningen, kan man ej säkert döma, men omöjligt är icke att Fredrikas fåfänga här spelat in; att blifva skollärarfru eller prästfru i landsorten bjöd henne emot. Mindre än förut torde eljes nu skismen mellan husmoderns och författarinnans kall varit afgörande, då hon vid denna tid åter var osäker på sin uppgift som skriftställarinna.

Böklin tog emellertid nu ett raskt beslut och gifte sig med en annan, och ehuru korrespondensen mellan Fredrika och honom med hans hustrus goda minne fortfor, inträdde dock självklart en förändring i vänskapsförhållandet, som först småningom återtog sin forna intimare karaktär.

Fredrika Bremers roman från 1835 *Nina* återspeglar i ej ringa mån den sönderslitenhet, som under dessa år ånyo gripit henne. Det är en fortsättning af »Presidentens döttrar», men af vida mörkare kynne. I rent konstnärligt afseende betecknar den en tillbakagång. »Nina».

Nina är en af de små pullorna i »Presidentens döttrar», som öfverleft tvillingsystern. Som liten har hon legat skendöd i en likkista och den vånda hon genomgått vid uppvaknandet har kastat en dyster skugga öfver hennes själ. Det är ock som om tvillingsystern kallade henne från dödens rike. Då presidenten blifvit omgift med en hjärtlös och ytlig dam, som helt beherrskar honom, har systern Edla fått taga makten öfver henne. Nina, hvars eteriska personlighet till en början något erinrar om Jean Pauls Liane, lär af sin allvarliga syster att skatta det ädla och sköna i lifvet, hon utvecklar mycken älskvärdhet men tillika mycken disharmoni, och drag finnas som antyda, att det är väninnan Hedda Wrangel, den oroliga känslomänniskan, som stått modell. Edla som blifvit en sträng pliktmänniska, en dyster fanatiker, ingriper för öfrigt med hård hand i systerns öde. Väl räddar hon henne från att vid en badortsvistelse falla i händerna på en bedårande demonisk Don Juanfigur, som säge likna lord Byron, men senare griper hon mindre lyckligt in i hennes öde. Nina har uppe i Norrland på styfmoderns gods gjort bekantskap med en ädel kapellpräst Edvard Harvey, som förut genomgått de allra mest romantiska äfventyr — i det afseendet, som Böklin anmärkte, snarare en vandrande medeltidsriddare än en präst. Han är förkunnare af en ljus kristendom och hans personlighet

Digitized by Google

är tvifvelsutan befryndad med Böklins. Han vinner Ninas hjärta uppe i den eviga snöns regioner, där de bikta sin kärlek för hvarandra, och romanen skulle kunnat sluta med deras förening om detta lämpat sig för Fredrikas dåvarande disharmoniska stämning; hennes afsikt var att skildra lidandet som lifvets herrskande makt. Sedan Nina räddats från att dränkas i en stormflod, förenar Edla henne på sin dödsbädd med hennes räddare en grefve Ludvig, som fadern bestämt åt henne. Motvilligt ger Nina, som älskar Harvey, vika. Få år efter slutar hon sitt kvalfyllda lif.

I denna bok ställer författarinnan mot hvarandra två uppfattningar af kristendomen, den ena mörk, fanatisk, som däri endast ser lidandets religion, representerad af Edla, som yrkar försakelse och strid; den andra vänd åt solsidan, som däri ser glädjens religion, företrädd af Edvard Harvey. I sitt dåvarande missmod låter Fredrika den förra segra och kräfva offer, ja, hon har t. o. m. låtit sitt forna alter ego Edla blifva fanatismens representant. Rent tekniskt har Fredrika här öfvergifvit formen af andrahandsberättelse och försökt direkt skildring, men beherrskar icke riktigt denna form. Uppenbart är att hon, som Böklin framhöll i ett bref, och som kritiken ej tröttnade att betona, vårdslösat sitt eget gebit och för mycket spelat öfver på det romantiska. Därtill kom att det reflekterande elementet bredde sig och att allt för ofta handlingen stagnerade. Här har tydligen hennes »store mästare» Jean Paul öfvat en icke hälsosam inverkan, liksom äfven i den lösa kompositionen och i det ej alltid lyckade bildvalet. Af värde äro särskildt arbetets humoristiska partier.

Fröken Greta, som följt med från »Presidentens döttrar», är ytterligare utmejslad i grefvinnan Sommerhielms afbild.

»Nina» med dess dystra skildringar af lifvets vedermödor väckte mångenstädes förstämning och rönte icke samma goda emottagande som de föregående berättelserna. Palmblads anmälan i Svensk Litteraturtidning är visserligen i tonen mycket välvillig och författarinnan omtalas såsom »älskelig, tankediger, själfull», men mot romanens komposition, karaktärsteckning och naturskildringar riktas en rad rätt tyngande anmärkningar.

Och i Dagligt Allehanda förekom en längre märklig anmälan i tre artiklar, hvari anmälaren (antagligen N. Arfwidsson) uttryckte »sin bedröfvelse öfver att en stor talang, ett så rent och upphöjdt sinne, en så fin takt, af någon tillfällig sjuklighet i lynnet kunnat till den grad förvildas och föras på afvägar».

Inom vissa kretsar tyckes man ha ansett författarinnan nu vara hemfallen åt »Törnroseriet». Visserligen yttrade anmälaren i Dagligt Allehanda att han ej ville jämföra Nina med produkter som Törnrosens bok och alla andra förryckthetер af den fantastiske författaren till Amorina (då ej ännu utgifven!), »det förrycktaste, men också det genialaste af dessa litterära monster», i hvilka fosforisterna — »Gud välsigne de enfaldiga kräken» — sågo djup och klarhet. Ninas författarinna trotsade icke, hånade icke allt sundt människoförnuft och alla naturlagar, men äfven hon vore subjektiv och ombildade dem efter sitt lynnes ingifvelser.

Digitized by Google

Tomb d. 5 April — 40.

Bästa fru Flygare!

Jag hade önskat kunna berätta att "Professorn
och hans skyddslingar" voro välbehållna under
tak på "gamle Tomb," när jag till Deras Mo-
der framförde min hjertliga tacksägelse för
gafvan, äfven som för det vänliga brefvet
af d. 10 Febr. Men som det ännu torde dröja
en stund innan de infinna sig der (fröken Fro-
lich som från Blomsholm kommer hit: Bosk
har lofvat taga dem med sig), vill jag icke
dröja längre med att skrifva. Tack således
goda fru Flygare för bok och bref! hvilket
sednare hade det felet att det slutade just
der jag oändligen gerna velat veta mera.
Ty att höra fru Flygare vara i en lycklig
belägenhet och en som tillfredsställer den tän-
kande och kännande menniskans behof, helst
vid inträdet på en bana så full af intresse,

Bref från Fredrika Bremer till Emilie Flygare om »Hemmet» m. m. (I författarens autografsamling).

Digitized by Google

så nog ge både rosor och törnen, skulle troligen interesserat mig.

Att mitt Hem skänkt Fru Styrane nöje, är mig innerligen kärt. Älskligare och skönare bilder av husliga lifvet finnas väsendtligen ~~och~~ kunna framvisas, men det är med flit som jag undvikit att teckna ett idealiskt hem. Det skulle då ha stått allt för långt ifrån mängden af jordiska hem. Min önskan var att visa huru innom de vanligaste förhållanden och bland de hvardagligaste karakterer, åstadkommes den rörelse uppåt som ~~[illegible]~~ närmar till himmelen, till fullkomningen och saligheten menniskan och hennes verld. Den rörelsen är mig så kär så ~~[illegible]~~ outsägligt välgörande att iakttaga, så i blommans som i menniskans och i verldens, lif. När dessa senare växa ur christen jord (själf-förbättringens) då blomma de i himmelen och mossa lika väl som rosenbuske utveckla i solens ljus en egen och fulländad skönhet. Ifrån den stund jag i det stora verldsdramats rörelse fattade denna dess riktning, från denna stund fick mitt eget lif sin (riktning) och min själ ~~fann~~ en stilla och djup glädje. Hvad jag ser i lifvets vexlande former af denna evige och ljusa sanning, det — talar jag om i böcker. Men jag kan ej nog ~~utsäga~~ säga, huru fattigt jag känner mitt arbete, huru svag min uppfattnings

och framställnings förmåga, emot det rika, djupa som är. Ju öpnare blicken blir, ju skarpare tanken, dess mer vidgas lifvet, dess djupare och gudomligare synas dess företeelser. Ack! man skulle förtvifla om — man ej måste jubla och tillbedja, och i ett halleluja för skaparen glömma sitt eget hjertas Miserere. Från sådana känslor kommer man igen med ödmjukt och stärkt sinne, för att bedja Gud att gifva sig kraft till att blifva ett ringa verktyg i hans hand, till minskande af det onda och förökande af det goda på jorden, d. ä. att hvar och en med sitt redskap hjelpa att bygga hans rike. Eget hjertas renhet är dervid det förnämsta, allvar och arbete gör det öfriga.

Må vi alla lyckas hvar på vårt håll med vårt arbete! Med denna önskan bästa Fru Flygare får jag för denna gång taga afsked och får framföra Grefvinnan Sommerhjelms helsningar, hvilken jemte mig med glädje motser läsningen af ett nytt arbete af författ. till Waldemar Klein m. fl. Tänk vänligt på den som af hjertat önskar Fru Flygare allt godt!

Fredrika Bremer.

Digitized by Google

Men den gamle akademikern Karl Peter Hagberg skref i ett bref till sin son, att det gjorde honom ondt om mamsell Bremer, som utgifvit en ny roman Nina, hvarigenom hon skadat sin reputation. »Den skall hafva mycket syskontycke med Almquistska produktioner, så att den arma flickan (!) troligen blifvit indragen i hans skola, därför får hon äfven beröm i Litteraturtidningen men hos alla förnuftigt tänkande har hennes författarrykte fått en knäck.»

Klagomålen öfver att Fredrika Bremer i »Nina» i så hög grad skildrat lifvets afvigsidor, dess dystra och olyckliga förhållanden erinra något om den reaktion mot »naturalismens» mörka bilder, som femtio år senare förnams hos vår »idealistiska» kritik. Man ville bannlysa sjukdomsbilderna ur den »sköna litteraturen».

I Norge.

Lyckligtvis hade Fredrika redan innan »Nina» hunnit utkomma funnit en fristad, där hennes talang skulle skjuta nya skott och visa sig i sin fulla mognad.

Grefvinnan Stina Sommerhielm, f. Lewenhaupt.
Efter sepiateckning af Fredrika Bremer, tillhörig fröken C. Rózycka.

Det var i Norge som gäst hos Stina Sommerhielm på gården Tomb, där hon vistades först 1835—37 och sedan, efter systern Heddas död, 1838—40, sysselsatt med teologiska, filosofiska, historiska och litterära studier, samt dessemellan med romanförfattarskap. Stina Sommerhielm var, som Fredrika skrifver, en lefvande hälsokälla, stark, sund, praktiskt dugande, en riktigt själsfrisk typ, som förstod att blåsa bort sin väninnas griller och äfven förmå henne att slå bort sjuksköterskefantasierna, som åter spökade. Här lefde de nu gladt tillsammans, »Markmusen» och »Tommelise»; så betecknade Fredrika väninnan och sig själf i bref till H. C. Andersen. Hon har skrifvit om denna tid till sin mor aug. 1835: »Jag genomgår en andlig brunnskur som skall stärka mig till kropp och själ. Och båda behöfde stärkas. — — — Jag frågar, jag tänker om och på saker som förr aldrig framkallat någon min fråga eller väckt någon min tanke. Planer till nya 'Teckningar' uppstå; tanken befriar sig; jag känner att denna tid, denna ställning äro viktiga för min utveckling. Att den vårluft, i hvilken grefvinnan S. genom sitt hjärta, sin ka-

Digitized by Google

raktär och sitt lynne beständigt låter mig andas, verkar mycket godt är visst; men än mera verkar, att jag får vara så fullkomligt i ro.»

»Grannarne».

Under Fredrika Bremers Norgestid tillkommo hennes i vissa afseenden yppersta verk: *Grannarne* och *Hemmet*. Det blåser en friskare vind genom dessa böcker. Bokdammet från »Nina» är försvunnet. Det påstås att Stina Sommerhielm, när Fredrika läste upp det skrifna, manade henne att stämma ned strängarne och när hon blef patetisk eller sentimental förklarade: »Nej, min lilla Fredrika, nu blir du mig alltför nätt.»

Grannarne (1837), en roman i bref, står i karaktärsteckningen högst bland alla Fredrikas romaner och är äfven trots brefformens löshet, såsom Sverker Ek träffande anmärkt, komponerad med rytmisk växling af ouvertyr, kris, försoning och lyckligt slut. Det djup Fredrika Bremer nått under sina studier kommer henne här till godo i själfva skildringens hållning, men framträder icke särskildt i breda reflexioner sida vid sida med handlingen.

Bokens grundmotiv är äfven här förhållandet mellan föräldrar och barn, här mellan en gammal moder, den utomordentligt tecknade »ma chère mère» — styfsvärmor till den lilla nygifta läkarfrun Fransiska, som för pännan — och hennes son Bruno, en Byronsk världssmärtetyp, som på grund af en ungdomsförseelse bär på moderns förbannelse, men som till slut efter en följd af romaneska händelser försonas med henne, en försoning som är gifven med drag af verklig tragik, och som vittnar om huru djupt Fredrika Bremer nu hunnit i själslig karaktäristik.

Men äfven i teckningen af hela omgifningen, af den trofaste ärlige läkaren Lars Anders Werner (»Björn»), af hans kärleksgnabb med hustrun, af Fransiska själf, den älskvärda, lustiga, kloka lilla husmodern, som tar sitt medlarekall så vackert, och som när mannen förlorat sin förmögenhet genast är redo att taga till sina musiklektioner igen; den korrekta, förnäma, fåfänga, lätt sårade svägerskan Jane-Marie, som alltid »har rätt och vill ha rätt», den barnsliga, bortskämda, nyckfulla, i grunden hjärtegoda men illa uppfostrade svägerskan Ebba, men först och sist den yppersta personen i hela Fredrika Bremers galleri, »ma chère mère», en modern »Kung Märta», generalskan Mansfelt, som regerar sitt gods som en hel karl och duktigare än någon karl skulle göra det, återställande hvad hennes man förslösat, som inger respekt och fordrar respekt, och för hvilken den lilla läkarfrun först darrar — hon tycker att hon påminner om Götz v. Berlichingen — men som hon snart lyckas vinna. Det är en skepnad, kringhvärfd af en viss storslagen humor, men som till sist uppenbarar en ådra af djup tragik. Sådana episoder som mönstringen af den lilla sonhustrun, slutande med att hon lämnar henne en kalfstek, den hon ålägger styfsonen att bära (»men kom ihåg att jag skall ha min handduk igen!»), eller hennes ackord och prut med snickaren om likkistan, som emellertid är för tidigt beställd, äro små pärlor af humoristisk skildringskonst. Det uppgifves att Fredrika genom samspråk med Stina Sommerhielm fått motiv till ma chère

Digitized by Google

mères karaktär ur hennes släktkrönika, bl. a. skulle en grefvinna Posse, född Stedt, lämnat många drag. Men tvifvelsutan har Stina Sommerhielm själf, ehuru mycket yngre, delvis fått stå modell för den praktiskt dugliga, rättframma kvinnan, som återupprättar husets affärer.

Svagast äro de »högromantiska» händelserna och figurerna, den mörke, skuldtyngde Bruno och hans orientaliska älskarinna Hagar samt hans blifvande brud, den något mjäkiga, öfverdrifvet änglalika Serena, som Fredrika Bremer af någon egendomlig orsak gjort låghalt, utan att detta dock förlänade henne någon linkande gång, hvilket gaf anledning till ett speord af von Braun om »den arma, haltande ankan Serena». Sylwan har anmärkt att Serena och andra Fredrikas »serafiska» varelser på icke långt håll äro släkt med det Almquistska kvinnoidealet och liksom dessa utslag af en romantisk fantasi.

Syftet med den demoniske Bruno och hans försoning var, enligt hvad Fredrika antyder i ett bref, att upptaga ett af tidens filantropiska älsklingsämnen, det äfven af Almquist gärna behandlade om brottslingens återvinnande åt samhället. Dessa äfventyrliga inslag utgöra det föråldrade i detta Fredrika Bremers mästerstycke, under det att skildringarna af familjekretsen, af svärmodern, mannen och svägerskorna, af den konstälskande, trefliga, men något hackspettartade mamsell Husgafvel (som har vissa släktskapsdrag med författarinnan själf), af den beskedlige, tankspridde lagman Hök äro lefvande ännu i dag.

Rörande den form Fredrika Bremer här valt — brefstilen, ursprungligen stammande från Richardson — gälla Erich Schmidts ord, att den möjliggör djupare psykologisk motivering och finare karaktäristik, men att den öppnar dörren för återupprepningar och bred reflexion och hindrar en fast handling. De flesta brefven äro från den lilla doktorsfrun till en väninna, andra från Bruno till en vän.

»Grannarne» hälsades med varmt bifall af kritiken.

Palmblad uttalade sålunda, att Fredrika Bremer förfogade öfver en viss artistisk alkemi, mäktig att förvandla prosa till poesi, slagg till metall, att förgylla hvardagslaget; i denna hvita magi vore hon mästare. »Det är egentligen icke konsten som gör Teckningarnas skaldinna till en stor författarinna, det är icke heller det slags snille, som blixtrar, skakar och förvånar, men det är hjärtat som hos henne diktar. Det är godhetens inspiration, som är hennes sångmö.» Och Böttiger förklarade i en dikt, som fogades till Aftonbladets recension, att »Mnemosynes döttrar ökats med en».

»Hemmet».

Fredrika Bremers andra stora roman från denna tid *Hemmet eller familjesorger och fröjder* (1839) står på höjd med »Grannarne» i skildringskonst, men är afgjordt svagare i kompositionen. Vi möta här icke häller någon skepnad jämförbar med generalskan Mansfelt. Till gengäld slippa vi öfverromantiska personer som spatserat in i romanen från Byrons skrifter. Denna målning af familjelifvets skiftande öden har ett visst tycke med Oliver Goldsmiths »Vicar of Wakefield», som likaledes mer har sin styrka i skildringen än i kompositionen. Hela den väsentliga händelseutvecklingen sker inom lagman Franks hus; hufvudpersonen är lagmanskan Elisa Frank; hennes förhållande till make och barn utgör den vackra bokens egentliga ämne.

Digitized by Google

Hur fint har icke Fredrika förstått variera de olika barnalynnena: Louise, Eva, Leonore, Gabrielle, för hvilka systrarna delvis tjänat till modeller, den i hennes egen afbild tecknade Petrea — »Kaos», den blifvande författarinnan — och slutligen sommarbarnet, den glade ynglingen Henrik, moderns älskling, hvars död utgör romanens allvarliga punkt. Enkelt och rörande skildras moderns förhållande till sonen ej minst vid dödsbädden; hans egen natur återspeglas i den fromt optimistiska dikten:

»Det klappar! Jag kommer! Men ännu en gång,
Förrän jag går ner i det tysta,
O dödsängel, unna mig höja en sång
Till tack och till afsked — min sista!»

Fredrika Bremer.
Teckning af Maria Röhl 1842.

Det var den af systrarna så älskade brodern Augusts död, som inspirerat detta motiv.

En viktig psykologisk detalj i boken är Jacobis dubbelförhållande till lagmanskan, som han först älskar, och till dottern Louise, till hvilken han åratal senare friar; samtalet mellan dottern och modern ger härvid anledning till en fin själsanalys.

Bokens mest humoristiska sidor äro de som röra Petrea och husets vän, den knarrige men hjärtegode assessorn, som alltid grälar men alltid är färdig att stå bi och som finner sin lycka i andras lycka, en figur öfver hvilken Fredrika var en smula stolt och vid hvars utdanande hon säger sig ha blifvit en bättre människa.

Kompositionens svaghet, som klandrades redan af samtiden, yppar sig företrädesvis i svårigheten att på ett tillfredsställande sätt afsluta romanen. Det blir därföre vanskligheter vid uppgörelsen af alla dessa personers öden, som till sist får en nog katalogartad karaktär. Man har äfven med skäl anmärkt att det Frankska hemmet skildras allt för isoleradt, alldeles oberoende af ytterverlden utan att exempelvis småstadssamhällets olika faser beaktas.

Fredrika har i ett bref till Emilie Flygare (Carlén) 5 april 1840 (afbildadt här i faksimile som bilaga) närmare yttrat sig om denna sin bok.

Såsom den röda tråden genom dessa familjescener löper ar-

Digitized by Google

betets tendens: häfdandet af kvinnans människovärde äfven utanför äktenskapet.

Gent emot den gängse meningen att kvinnans enda mål och fullkomning vore det gifta ståndet, förutan hvilket hon vore att betrakta som »en vissen gren», pekar Fredrika hän på att kvinnan utan att behöfva stanna inom barndomshemmet kunde söka sig en gagnelig verksamhet såsom ogift.

En uppfattning sådan som den hon i detta arbete uttalade stod i bjärt motsats till den då gällande svenska genomsnittsuppfattningen, som kanske fann sitt mest prägnanta uttryck i Göta Hofrätts herostratiska uttalande ett årtionde tidigare, i hvilket kvinnas myndighet vid 25 år afstyrkes bl. a. med det argumentet att »kvinnan i vårt land i följd af vedertagen uppfostringsmetod icke bildas eller danas till annan verksamhet än den som blir nödig för den inre hushållningens vård, hvarutöfver kvinnans egentliga verkningskrets ej häller synes vara ämnad», hvadan hon icke kunde »förskaffa sig den erfarenhet af världen och människan att en ovillkorlig rättighet att råda sig och sitt gods kunde utan fara henne anförtros»; förmyndarskapet hade icke annat syftemål än att freda kvinnan från farorna af hennes oerfarenhet och medfödda godtrogenhet och värna henne mot frestelsen att med det bekomna fäderne och mödernearfvet på egen hand vilja skapa sin lycka, lockad af begäret att såsom själf myndig tänka och handla för eget bästa.

»Hemmets» framgång var betydande. Omedelbart efter den första upplagan af 1,500 ex. måste en ny uppläggas.

Med »Hemmet» hade Fredrika Bremers romanförfattarskap kulminerat. Under de år, som följde blefvo de sociala och praktiska intressena öfvermäktiga, de teoretiska studierna skötos mera åt sidan, och författarskapet betecknade ett stillastående.

Kvinnoemancipationen.

Det intresse, som allt mera tog Fredrika Bremer fången, var frågan om kvinnans frigörelse, en fråga som hon ju mer eller mindre berört i sina romaner, särskildt i »Presidentens döttrar» och »Hemmet». En flyktig tillbakablick öfver denna frågas tidigare utveckling i litteraturen må här finna rum.

Krafvet på en högre kvinnobildning hade förekommit i de moraliska veckoskrifterna; Holberg hade i sin satir »Zille Hansdatters Forsvarsskrift for Qvindekiönnet» i viss mån häfdat samma synpunkter som vår fru Nordenflycht i sin allvarliga skrift mot Rousseau: »Fruentimrets försvar». Den unga mamsell Malmstedt hade i »Theconseillen» bakom den komiska masken yrkat kvinnans rätt till att syssla med annat än hushållsbestyr och barnafödsel och i företalet till sin öfversättning af »Lucile» likaledes kräft rätt för henne att deltaga i lärda och vittra öfningar samt vinna mera utrymme för själens förmögenheter, än man dittills velat unna dem; — låt vara att hon senare som fru Lenngren resigne-

Digitized by Google

rade och drog sig inom sitt skal. Frigörelsetankar, som buro framtidsfrön inom sig, hade framkastats af Thorild i skriften »Om kvinnokönets naturliga höghet».

I Tyskland hade likaledes vid sekelskiftet kraf på höjandet af kvinnans ställning försports. Så hade Wieland i anslutning till en skildring af de pythagoreiska kvinnorna yrkat på högre kvinnlig bildning, och en tysk författare, som är något besläktad med Jean Paul, T. G. von Hippel (1741—1796) hade i en vidlyftig skrift »Ueber die bürgerliche Verbesserung der Weiber» (1792) påyrkat båda könens likställighet med hänsyn till offentlig verksamhet och detta på ett sätt som enligt hvad det sagts t. o. m. skulle ha tillfredsställt de mest avancerade ledarinnorna af våra dagars kvinnorörelse. En förromantiker Wilhelm Heinse hade i sin fantastiska bok »Ardinghello» — den fria kärlekens roman — utmålat en idealrepublik, där kvinnorna hade rösträtt i allmänna angelägenheter, ehuru deras röster blott gällde 10 % af männens.

Intressant är att märka den unga tyska nyromantikens ställning. I anslutning till Plato, som anser skillnaden mellan mannens och kvinnans natur och förmögenheter icke vara en artskillnad utan högst en gradskillnad, hade både Friedrich Schlegel (i »Diotima») och Schleiermacher tagit till orda. I sin närmaste umgängeskrets hade de ju också lysande bevis för kvinnokönets förmåga af andlig utveckling. Schillers 1795 tillkomna dikt »Würde der Frauen», (»Ehret die Frauen! Sie flechten und weben himmlische Rosen ins irdische Leben»), som besjunger kvinnan såsom hemmets huldgudinna och hänvisar henne till hemmets sfär, syntes motbjudande för en natur som Karoline Böhmer-Schlegel. Denna dikt blef ock hårdt kritiserad af Friedrich Schlegel samt parodierad af brodern A. W. Schlegel:

»Ehret die Frauen! Sie stricken die Strümpfe,
Wollig und warm, zu durchwaten die Sümpfe,
Flicken zerrissene Pantalons aus;
Kochen dem Manne die kräftigen Suppen,
Putzen den Kindern die niedlichen Puppen,
Halten mit mässigem Wochengeld Haus.»

Friedrich Schlegel förklarade att »kvinnornas slafveri» vore en af mänskosläktets kräftskador, men hans emancipationskraf utmynnade som bekant i häfdandet af den fria kärleken såsom idealförhållandet i motsats till konvenansäktenskapet (Lucinde).

I Frankrike hade Saint-Simonisterna och Fourier, kvinnoemancipationens svurne anhängare, likaledes upptagit äktenskapsfrågan och dragit ytterligt gående konsekvenser. Mycket uppseende öfver hela Europa väckte såsom redan är omtaladt George Sands gensaga mot kvinnans ställning i äktenskapet och den fejd hon i sina romaner förde mot detta som samhällsinrättning, och särskildt mot det oupplösliga katolska äktenskapet.

De praktiska uppslagen kommo från England. Här hade Mary Wollstonecraft — »kvinnoemancipationens protomartyr» — redan 1787 utgifvit »Thoughts on the education of the daughters» och år 1792 i sin epokgörande »Vindication of the rights of women» häfdat könens jämlikhet, ett arbete som var långt före sin tid, redan genom sitt yrkande på offentliga skolor för kvinnor.

Hennes röst förklingade dock under Napoleonskrisen. Under den allmänna reaktionen tystnade krafven på kvinnans frigörelse.

En människoålder senare hördes en stämma ur utilitarismens läger, hvilken ånyo framställde fordringarna. Det var Harriet Martineau (f. 1802, † 1876),

Digitized by Google

Fredrika Bremers jämnåring, en väninna af Frances Lewin, en af de ifrigaste förkämparne för den filosofiska radikalismen, lärjunge af Bentham, den äldre Mill och Comte. Hon utgaf 1832—34 »Illustrations of political economy» (öfversatt på svenska redan 1834—36) samt år 1837 »Society in America». I dessa arbeten framhöll hon särskildt lagreformer såsom de nödvändiga förutsättningarna för kvinnans frigörelse och härutinnan påverkade hon sin svenska samtida.

Fredrika Bremer var icke genast Harriet Martineaus villiga lärjunge. Fredrika ryggade, som Sophie Adlersparre anmärkt, i förstone tillbaka för yrkandet att alla verksamhetsbanor skulle öppnas för kvinnan (jmfr ock mamsell Rönnqvists ord i »Presidentens döttrar»). Men redan i januari 1838 upptog hon på fullt allvar kvinnofrågan till öfverläggning med Böklin och gendref hans anmärkning, att kvinnan borde hålla sig till penaterna, med de orden, att dessa hittills varit rätt inskränkta gudar och att millioner kvinnors lif och lust vissnat under deras tyranni.

»Borde icke», spörjer hon, »hvar kvinna om möjligt så bildas att hon kunde självständigt bestå och verka utan afseende på äktenskapet? Hur mycket friare och ädlare skulle icke då äktenskapet blifva, där det slötes utan allt tvång, utan det nödtorftiga, som nu så ofta hänger därvid, och huru mycket nyttigare och lyckligare skulle icke kvinnan i allmänhet stå i samhället.»

Som man finner är här kvinnofrigörelsens ekonomiska sida betonad och man kan därföre knappast med Mortensen anse att Almquist i motsats till Fredrika Bremer häfdat, att första steget till kvinnans höjande vore att hon sattes i stånd att själf förtjäna sitt bröd, emedan det ekonomiska oberoendet vore en nödvändig förutsättning för att hon skulle kunna bestämma öfver sin person. Detta var nog äfven Fredrika Bremers traktan och syfte bl. a. i »Hemmet».

Men visserligen ser hon »äktenskapsfrågan» annorlunda än Almquist gör i »Det går an», hvarom äfven hennes brefväxling med Böklin och Malla Silfverstolpe vittnar, ehuru hon icke ville deltaga i polemiken mot honom.*

* *
*

Skönlitterär produktion 1840—45.

Fredrika Bremers skönlitterära arbeten under 1840-talet inleddes med en år 1840 utgifven dramatiserad nordisk forntidsbild *Trälinnan*, egentligen skrifven 1836 som protest mot Stina Sommerhielms afsmak för den gamla »gotiska» forntiden, samt berättelsen *Strid och frid eller några scener i Norge* (1840), hvari hon

* Det må framhållas att motviljan mot de kvinnliga emancipationssträfvandena icke var begränsad inom konservativa kretsar, utan äfven bredde sig i vissa liberala.

Digitized by Google

gifvit skildringar från Norge såsom ram kring berättelsen om en ung flicka, hvars bättre jag till sist segrar öfver den bitterhet och afund hon känt mot bättre lottade.

En dagbok.

I *En dagbok* (1843) återupptager hon ämnet om »kvinnans befrielse», dock »icke från några enskilda band och förhållanden utan i afseende på hennes inre riktning, hennes medvetna ställning och sträfvanden i lifvet» (bref till Böklin).

Romanen, som är mindre bred än hennes föregående och är lyckligt fri från osannolikheter i handlingen, skildrar lifvet i en förnäm familj i Stockholm. Hufvudpersonen, fröken Sofia, som på skämt kallas fröken Filosofia, är en trettioårig dam, som svärmar för Thorild; hon kommer efter många års frånvaro till sin styfmoders hem i Stockholm och får här en inblick i den stora världens lif med dess tomhet och faror, hvilka särskildt yppa sig för en ung släkting i huset, den koketta, praktälskande, själfviska Flora, som slites i sin ställning mellan tvänne män af helt olika värde. Af särskildt intresse äro de ställen i boken, där Thorildianen Sofia tvistar med sin styfmoder, den något ytliga landshöfdingskan, som åberopar — madame de Genlis, Fredrikas ungdomsläsning.

»I Dalarna».

I Dalarna (1845), som tillkom efter en färd i detta landskap, hvars intryck hon ville omsätta i romanform, visar beröring med den flerestädes nu framträdande bygdeskildringen; lokalskildringen är dock mest »staffage», delvis tillkommen för att göra hennes utländske läsare bekanta med Sverige. Romanen lider af planlöshet, men äger värdefulla humoristiska detaljer; anmärkningsvärdt är den naturmystik som uppenbarar sig hos den friska, egendomliga Siri, i hvars personlighet det skönjes ett melankoliskt drag, där hon drömmer i naturen och grubblar öfver kreaturens suckan samt hoppas, att äfven de skola en gång komma in i paradiset och beta af lifvets träd vid det lefvandet vattnet — ett ämne som sysselsatte Fredrika liksom det sysselsatt flere af de tyska nyromantikerna.

På höjden af rykte.

Fredrika Bremer stod vid denna tid på höjden af rykte. Franzén omtalar i sin »Vitter strid mellan far och son» hennes produktion på det mest sympatiska sätt:

»Se, hur de flyga genom land och stad
Som täcka fåglar, de naiva blad
Af den för alla kära, fast ej nämnda.
Af den skaldinnan skrifs väl raden full.
Dock allt som rörs af hennes penna
Förvandlas i poetiskt gull;
Och hur hon än sig klär, som fröken, som duenna,
Som mor, som tant, vi Gratien igenkänna.»

Svenska akademien tilldelade henne år 1844 sin stora prismedalj, hvarvid Geijer såsom direktör uttalade, att den sällsynta förening af snillets och hjärtats egenskaper, af skönhet i framställning och renhet i tänkesätt, som genomandades hennes bilder ur det husliga lifvet, hade på författarinnan fäst icke blott Sveriges utan äfven Europas uppmärksamhet.

Digitized by Google

Det var ock i fullaste mening förhållandet. Hennes romaner hade alltifrån 1830-talets senare år ingått i världslitteraturen, de vunno i Tyskland, Holland, England och Amerika en läsekrets, som om hon varit en inhemsk författarinna, och de öfversattes äfven till franskan och andra språk. Flere af hennes böcker utgåfvos för att skydda den litterära äganderätten först på tyska och engelska. Med ett ord — ett årtionde efter att Frithiofs saga gjort sitt triumftåg öfver världen följde mamsell Fredrikas böcker samma kosa. En tysk tidning förklarade (1842), att näst Walter Scott ingen samtida romanförfattare gjort det uppseende som hon.*

Tegnér fick i Nord-Tyskland — efter vistelsen på sjukhuset — ett starkt intryck af sin landsmaninnas popularitet. Under konvalescensen efter sin återkomst skref han till henne ett bref af juli 1841, däri han berättade, att hon vore »den modernaste författarinna i Norra Tyskland».** Samtidigt ungefär ifrågasatte han i ett bref till Atterbom hennes inval i Svenska akademien.

Gensagor mot det höga uppskattandet af hennes författarskap afhördes dock både här hemma och utomlands.***

---

* För egendomlighetens skull må nämnas att »Grannarne» tillhörde Bismarcks ungdomsläsning.

** Det heter i fortsättningen af detta bref, som är otryckt (nu i Svenska akademiens arkiv): »Utan afgudadyrkan kunna de charlatanerna ej lefva. Länge var Goethe deras Gud Fader och olycklig den, som vågade ett tvifvelsmål på hans poetiska infallibilitet. Mannen var också verklig poet — hälst i det lyriska — och hans Lieder höra till det skönaste jag i något språk känner af lyrisk poesi; ehuru icke han utan Schiller i min tanke är Tysklands störste och egentlige skald. Sedermera kom jag med Frithiof och passerade som Guds son, i evighet utgången af Fadern, den jag dock föga brydde mig om. Nu äro både Gud Fader och Son i det närmaste förgätna, ehuru de ännu traditionsvis få sin hyllning af de lärde, af recensenterne, som gjort kritik till sitt näringsfång. Allmänheten, isynnerhet den som gör anspråk på vitter bildning, talar dock mest liksom i de katolska länderna om jungfru Maria, det vill säga Fredrika Brehmer (sic). Som din landsman hade jag en sträng examen att bestå, i synnerhet inför damerna. Sie kennen doch Fredrika Brehmer? — freilich, ein wenig. Ich habe sie aber nur einmal gesehen. — Ist sie schön? Ist sie jung? Ist sie reich? Warum heiratet sie nicht? Hat sie einen Liebhaber? Hat sie viel Abenteuer gehabt? Que de la chronique scandaleuse d'elle? Rien de tout. Nous n'avons (pas) en Suède. Mitt kära fosterland, var jag ej nu beskedlig? Söta Fredrika! Hvad skulle jag svara på allt detta? — — — — — — Alltså du är nu på högsta modet i Tyskland. Blygs icke för mycket härför. Ty man kan vara en stor författare, ehuru man beundras af tyskarne.»

*** Den berömde kritikern Philarète Chasles skrifver i Revue des deux mondes (1844) följande ganska bäska ord, som dock indirekt vittna om hennes position: »Les jeunes personnes et leurs institutrices ont pris sous leur protection morale les œuvres tendres et un peu pâles d'une suédoise Fredrika Bremer; on lui décerne le thrône fragile que miss Edgeworth, miss Austin et avant ces deux dames miss Burney occupèrent au commencement du siècle. La famille et le foyer, objets de culte dans les pays germaniques sont pour ces écrivains aimables et faibles un inépuisable texte de pein-

Digitized by Google

En framstående kritiker, som särskildt gick hårdt åt hennes författarskap utanför det rent idylliska området, var J. P. Theorell, hvilken i det hela taget var romanförfattarinnorna gramse; han nagelfor skarpt »En dagbok» och »I Dalarna» uti sin tidning Vinterbladet, där han förklarade sig vara en kättare »äfven om icke blott Europa och Amerika utan ock Afrika och Polynesien böjde knä». B. E. Malmström, som i Eos kännetecknat henne som det verkligt artistiska, skapande snillet, dömer i Intelligensbladet omildt om »En dagbok», finner hennes växande benägenhet för tendens olycklig och anmärker, att om hennes mening med de episodiska reflexionerna varit att förlöjliga fruntimmersfilosoferandet, vore afsikten lofvärd och vunnen, hvaremot det vore att beklaga om hon på allvar ville uppstiga på katedern. Bergstedt uttalade sig i en anmälan af »I Dalarna» (i Frey) ganska kärft om hennes författarskap och menade, att hon aldrig upphunnit sina »tre första små älskliga volymer», »hon hade ej mäktat i romanform afhandla sina filantropiska ämnen».

Och i sitt litteraturkritiska kåseri i Jönköpingsbladet »Tråkigheten stadd på uppvaktningar» gaf Almquist sin berömda medtäflarinna några välmenta hugg. »Familjen H.» och »Correspondence emellan tvänne våningar» hade gjort Tråkigheten ondt; man hade sagt dem vara glada och kvicka, men Tråkigheten bad Fredrika följa hans råd och låta inspirera sig af honom samt ej tillåta sig naiva skildringar, där man ej spårade en hängande läpp. Hon hade sedan tillägnat sig dessa råd och skrifvit »Hemmet» och »Morgonväckter». Visserligen hade hon tillåtit sig några afsteg in på de gladas och näpnas område i »Nina», »Grannarne» och »En dagbok», men lagat att de uppträdande blott blifvit plagiat af sådana hon förut skildrat och sålunda åtminstone härigenom tråkiga.

»Morgonväckter».

Fredrika sysslade icke enbart med romanskriftställeri under dessa år. Hennes religiösa intressen, som hon velat gifva uttryck åt i det undertryckta kapitlet »Berthas bekännelser» i »Presidentens döttrar», kräfde utlopp. Under den s. k. Strauss-striden, som uppstod med anledning af att den populära bearbetningen af Strauss' »Leben Jesu» utkommit i svensk öfversättning, offentliggjorde hon den medlande skriften *Morgonväckter* (1842), egendomligt nog det första af hennes arbeten som bar hennes eget namn på titelbladet.

Hon intog här en mellanståndpunkt, som ogillades både af Strauss' anhängare och af de ortodoxe, under det exempelvis Geijer tilltalades af den personliga religiositet, som hade sin kärna i en verkligt förnummen gemenskap med Gud. Hon ville nog liksom Strauss borträns åtskilligt jordiskt slagg ur »den gamla tron», men vid det väsentliga, »det underbara som är verkligt», med ett ord det mystiska höll hon fast. Enligt Snellmans något öfverlägsna kritik i Nya Freja (n:o 12) var hon ingalunda supranaturalist utan den afgjordaste rationalist utom i en hufvudpunkt: läran om Kristi person, ehuru hon äfven här omedvetet närmade sig väl icke de vulgära rationalisterna utan den spekulativa uppfattning af Kristi gudoms natur och försoningsläran, som låge till grund för just de åsikter hon haft för afsikt att bekämpa.

---

tures qui plaisent par leur ténuité même et par l'athmosphère morale qui les environne et les anime. Douze pages de ce style font plaisir, quinze, sont fades, un volume produit l'effet d'un grand repas de sucreries.»

Digitized by Google

Fredrika hade före utgifvandet af skriften underkastat den både Böklins och Geijers granskning. Äfven Böklin hade påvisat, att hon å vissa punkter kämpade mot en Strauss, som egentligen alls icke funnes. Geijer hade tackat henne för det sätt, hvarpå hon erkänt och bekänt det ärliga tviflet, och gladt sig åt att det första förnuftiga ord, som han hos oss sett skrifvet mot Strauss, kom från en svensk kvinna.

Så mildt dömde icke prässen. Tvärtom mötte »Morgonväckter» ett mycket snäft mottagande. Ogillande kritiker lästes sålunda i Svenska Biet, i Dagligt Allehanda, där en ganska hånfull insändare förklarade sig finna deklamationer och ord, men icke satser i dessa Morgonväckter, samt utförligast i Aftonbladet, där ingen ringare än Almquist ägnade skriften en följd artiklar »Strauss, Evangelierna och mamsell Bremer» (n:o 48, 49, 56, 57, 65) och förklarade att på samma gång hon stigit upp som en häftig vedersakare af Strauss, menade hon — försåvidt hon alls menade något egentligt — alldeles detsamma som han på ganska litet när.*

Gladt öfverraskad blef Fredrika af det sätt, hvarpå kyrkohistorikern L. A. Anjou anmälde arbetet i Frey och vid sidan af kritiska anmärkningar erkände bokens värde såsom religiös bekännelse. Så äfven andra teologer: Reuterdahl, Melin, Fahlcrantz, trots deras invändningar. I Tyskland rönte arbetet både erkännande och klander.

Det må nämnas att Tegnér, som harmats öfver de angrepp som riktats mot Fredrika Bremer i »Biet», velat uppträda till hennes försvar med en dikt och en recension, men hon afböjde i ett fint skrifvet bref denna vänlighet. Hon fann tydligen, att hans skrift tydde på andlig afmattning. »Dufvan» undanbad sig »örnens» ingripande, som lätt skulle kunna framkalla nya anfall.

Tegnér och Fredrika Bremer.

Tegnér stod nämligen efter återkomsten från Tyskland i korrespondans med Fredrika Bremer, som han personligen blott träffat en enda gång. Nyss är anfördt ett utdrag ur ett af hans bref till henne. I ett annat biktar han helt oförbehållsamt för henne sin femåriga kärlekshistoria i Växiö, efter hvars upplösning han säger att »solen i mitt lif var slocknad och hatet till henne spred sig till hela människosläktet». I samma bref (som förf:n först fått läsa efter det skildringen af Tegnér var afslutad) fäller han märkliga uttalanden om äktenskapet och om det ondas problem, »det gamla Uriebrefvet hvarmed vi gå genom lifvet och

* Almquists försvar för den »bokstafliga inspirationen» harmade särskildt Fredrika. Hon skrifver härom till Böklin: »En enda sak har förvånat mig under all denna recensering och det är Almquists uppenbara oärlighet. Det är så klarskenligt, att han i sin recension ofta talar emot bättre vetande. Han kan icke tro på en bokstaflig inspiration, som utom alla andra svårigheter har det emot sig att det finnes enligt Tholuck icke mindre än 40,000 olika läsarter inom Nya Testamentet och inom Genesis allena 300 af vikt; han kan ej som lärd och teolog ignorera detta. Och ändå —! Huru kan man, hälst i sådana ämnen, vara oärlig? Huru tala mot bättre vetande? Jag begriper det icke!» Härpå svarade Böklin: »Almquist lefver i och af paradoxer och tror väl knappast själf på dem.»

Digitized by Google

som brytes först genom döden», om monoteism och panteism, om försoningen, om själavandringen, uttalanden som visserligen vittna om full själsklarhet men dock ställvis tyda på ännu icke öfvervunnen sjuklig exaltation.

Geijer och Fredrika Bremer.

Af större betydelse var emellertid bekantskapen med Geijer, som knöts 1835. Den utvecklade sig till allt större innerlighet, och Fredrika Bremer blef hans intima lärjunge. Hennes första intryck af den lille fryntlige, något vårdslöse mannen med magen rundad af fetma, som talade om de likgiltigaste ting, var en missräkning, men snart blef intrycket ett annat, helst sedan hon hört honom spela på pianot med själ och lif i hvarje ton. »Jag har beundrat Geijer; nu känner jag innerligt att jag kunde hålla af honom och är redan på god väg därtill.»

Den vägen fortsattes under hennes hemmavaro 1837, då hon förklarade, att Geijers närvaro gåfve fullhet åt hennes lif, hon fann att han liknade sina skrifter, »det ligger ett slags muskelkraft i hela hans väsende, han är självsvåldig men inom en sfär af renhet och harmoni». I motsats därtill fann hon hos Wallin visserligen kraft, men utan harmoni.

Geijers genombrott 1838 fyllde henne med innerlig glädje. Hon hade sörjt öfver hans äldre ståndpunkt i folkupplysningsfrågan och skrifvit till Böklin: »Hans missförstånd af tidens anda och sträfvanden gör mig ondt. Huru kan detta musikaliska öra så förblindas af instrumentens buller, att det ej hör orden människa, individ, som harmoniskt genomgå den stora symfonien?» Desto lyckligare kände hon sig, då Geijer hissat nya signaler, och knappt hos någon af våra mera betydande litterära personligheter torde hans affall framkallat starkare genklang än hos Fredrika, som just i sin religiöst positiva liberalism ägde så rika beröringspunkter med den nye Geijer. Hon fröjdades öfver denna andra vår hos honom och förhållandet dem emellan blef allt mera innerligt. Han förklarade i sitt något bryska språk, då tal var om att hon skulle resa till Paris: »Du har ögon i skallen, nyttja dem!» För henne är han allt emellanåt »ett lifslefvande yrväder», men, säger hon, »Gud välsigne honom; jag håller af honom hurudan han är». Och om Litteraturbladet skref hon, då det hade upphört: »Jag vet ej om det uppfyllt hvad det lofvat, om det fullkomnat sin evolution, men jag andas där en rikedom af lif, förstånd och kärlek, som utvidgar och upplyfter min själ. Jag tycker, att Geijer där upptagit tidens unga hedningar och döpt dem till kristligt lif och kristliga samfundslemmar.»

Senare kom hon honom allt närmare och Geijer gladde sig öfver att af henne vara förstådd. I hans tryckta brefväxling förekomma flere uttalanden till henne i lifvets högsta frågor. I ett otryckt, odagtecknadt bref (Sv. akad:s arkiv) har Geijer i följande varma uttryck skildrat deras förhållande: »Det har kommit därhän att ord oss emellan icke behöfvas. Det finns en tillfredsställelse i en väns blotta närvaro på jorden, som ingår i tacksägelsen för ens egen existens, en sinnesstämning, i hvilken allt det goda och vänliga man kan önska

Digitized by Google

hvarandra, förefaller så naturligt som att andas. Så tänker jag på dig, min vän och syster, och du må göra med mig hvad du vill. Gud välsigne dig!»

När mot slutet af Geijers lif den Fryxellska striden fördystrade hans tillvaro var Fredrika förbittrad öfver det i hennes tanke orättvisa i angreppet på hennes store vän.

Sin tacksamhet mot Geijer visade hon i gärning, då hon, som ofvan omtalats, beredde honom tillfälle att företaga den stora utrikesfärden 1846.

Geijer har knappt haft någon mera själsbefryndad lärjunge än den stora romanförfattarinnan. Den religiösa liberalism, som kännetecknade hans senare skede, fyllde äfven hennes håg och framträdde allt mer fördjupad i hennes senare verk.

De öfriga Upsalavännerna.

Äfven med andra personligheter inom Upsalakretsen och denna närstående kom Fredrika i förbindelse. Särskildt må härvid nämnas Malla Silfverstolpe, hennes Stockholmsvän Lindblad och Fahlcrantz.

Med Malla kom hon i flyktig beröring 1837 efter att man i Upsalakretsen läst »Grannarne» och sändt Fredrika en tacksägelseadress. De hade senare brefväxlat och på 1840-talet kommo de hvarandra personligen nära; Fredrika var, såsom framgår af hennes bevarade bref till Malla, en af de få, kanske den enda mera betydande, som verkligen insåg värdet af Mallas först i våra dagar offentliggjorda memoarer, vid hvilka hon själf fäste stor vikt, men hvilkas betydelse hennes närmaste vänner missförstodo. Malla å sin sida beundrade högt Fredrika som skriftställarinna, närmast som skildrarinna. Men Fredrika hade andra tankar om kvinnans plats i samhället än den urkonservativa Malla kunde förstå och gilla, och Fredrikas fröjd öfver 1848 års händelser gjorde på Malla »ett sorgligt intryck». Efter denna tid upphör så småningom den intimare förbindelsen mellan dessa båda vittra damer.

Fredrika Bremer stod, trots alla vänskapsförbindelser, i en oförsonlig motsats till den konservativa fraktionen af Upsalakretsen. Betecknande äro några ord dem hon skrifver till Malla om Atterbom i ett bref 1842: »Om Atterbom har rätt att anse sig till en del misskänd af sin tid, månne det ej är, emedan han själf misskänt den i några af dess viktigaste och ädlaste sträfvanden? Atterbom, så ädel människa, så sannt kristen, hvarför skall han icke se kristendom i den frihets- eller befrielseprincip, som arbetar i det konstitutionella statslifvet, i industriens utveckling och ordnande under naturenliga och naturfria lagar, — — — hvarför ser han ej äfven här den sabbat, som nalkas efter den ånga arbetsveckan?»

En annan vän var Kristian Erik Fahlcrantz, hvars »Ansgarius» hon beundrade; men hon ansåg honom vara ensidig, ja orimlig i sin politik. Hon fann hos honom drag, ej blott af hans ene namne S:t Erik utan ock af hans andre namne Kristian Tyrann. Hon var ock nedstämd öfver hans angrepp mot Almquist. I synnerhet ogillade hon att han i Svenska Biet 1843 offentliggjort ett litet nyårsskämt i den Bremerska familjen, där utfall mot Almquist förekommit.

Fredrika om Almquist.

Hon hyste visserligen motvilja mot författaren af Törnrosens bok och hans teorier och hade dessutom skäl till personlig misstämning mot honom, men just därföre var hon mån om att icke visa honom fientlighet. Och hon såg ett heligt »Kapell», ett ädelt »Nybygge», ett skönt »Hälsans Evangelium» stå bred-

Digitized by Google

vid ett orent och afskyvärdt »Det går an» och andra ormhviskningar. För öfrigt satte hon högst hvad han sade i toner, i musik.

Fredrika Bremer hade hittills i sina romaner visserligen låtit tendensen framträda men dock mera dämpadt och doldt.

»Syskonlif». Omslaget från friare diktning till mera utpräglad och afgjord tendens betecknas af *Syskonlif*, som utkom 1848, det märkliga året. Det är en social tendensroman, i hvilken författarinnan vill upprulla framtidsbilder om det mänskliga arbetets organisation närmast i anslutning till Fouriers phalanstère. Kritiken ifrågasatte också om här icke vore »reminiscenser från Eugène Sue», och frågade huruvida hon bekände kommunismens läror. Så var väl icke förhållandet, men utan intryck från »den stora vind som kringbrusade jordklotet och som for öfver alla jordens länder» vid denna tid var icke »den vind som smekte hennes panna eller som susade vid hennes fönster».

Hon ser familjens skrankor nedbrutna genom fri, kärleksfull association, uppoffrande osjälfviskt arbete, förkroppsligadt i de båda syskonen Augustin och Hedvig, som afstå från egen lycka för att främja andras, först syskonkretsens, sedan husfolkets, bland hvilka de upptaga en brottsling, som utstått sitt straff, slutligen alla nödlidandes, som de lära känna. Dessa syskon utveckla alla de planer och anordningar, hvarom den liffulla energiska Fredrika drömde, alla tankar i fråga om samhällsinstitutionen, som jäste i hennes inre, och detta var nu vida mera för henne hufvudsaken än det novellistiska intresset.

Bokens hufvudpersoner äro nämligen blott språkrör för hennes teorier. Däremot äro flere af bipersonerna af självständigt intresse och konstnärligt värde. Jag erinrar om general Herkules, om den trogna, hederliga Maja och den med mycken hjärtlighet tecknade Gerda. Vidare må det framhållas att här yttervärlden utanför familjen är mer beaktad än t. ex. i »Hemmet».

Resa till Amerika. »Syskonlif» pekade hän mot Amerika, hennes längtans land, hvarom hon läst så mycket, senast i Tocquevilles verk. Dit ärnade hon styra kosan, hon ville där iakttaga, huru flere hennes teorier togo sig ut i praktiken. »Jag har ock mitt Utopia för statslifvet, och det är hufvudsakligen byggdt på kvinnans befrielse och upphöjelse genom lag och samhällsanda till sin rätta mänskliga ståndpunkt», skref hon till Böklin. Hon trodde sig skola finna det i de amerikanska fristaterna och i stort sedt blef hon icke besviken.

Den närmaste anledningen till att hon nu fattade beslutet att sätta sina länge närda resplaner i verket, var den, att hennes äldsta syster Charlotte Quiding, hvars man blifvit justitieråd, år 1847 hade bosatt sig i Stockholm, och att Fredrika alltså ansåg sig kunna med större lugn aflägsna sig, då hon visste att systern och hennes man voro nära modern och den sjukliga systern Agathe. Charlotte Quiding berättar, att de visserligen alla gjorde sina föreställningar

Digitized by Google

emot denna långa, vådliga resa, som Fredrika ville företaga utan att hafva någon med sig, men den lilla energiska viljemänniskan med äfventyrarlynnet i blodet lät inga förnuftskäl gälla. Den sjuka Agathe grät och var förtviflad öfver dessa planer. För att trösta henne lofvade Fredrika att till henne skrifva alla sina Amerikabref. »Jag nekar icke», yttrar Charlotte, »att det föreföll mig riktigt hemskt att Fredrika, denna lilla späda varelse, skulle ge sig af helt ensam på en sådan resa, och jag begrep icke, huru hon kunde hafva mod därtill, men mod felades henne icke, och jag påminte mig hennes lust såsom barn att bli militär och komma ut till den svenska arméen.»

I augusti månad 1848 lämnade Fredrika Bremer hemmet och besökte först sin lärare och vän Böklin i Skåne, tillbragte hösten och vintern i Köpenhamn, där hon bl. a. sammanträffade med H. C. Andersen, Martensen, Hauch, Grundtvig, vistades sommaren 1849 å de danska öarne och begaf sig i september detta år öfver Atlanten.

Vistelsen i Amerika varade i tvänne år. Denna resa hade för hennes reformatoriska sträfvanden en stor betydelse. »Det är väl sannt — anmärker Sophie Adlersparre — att Amerika icke hade mycket att lära henne i afseende å grundsatserna för kvinnans frigörelse, men desto mera för deras tillämpning. Hon såg kvinnans uppfostran lyft till en hos oss icke anad höjd, hon lärde känna kvinnliga läkare, som fått tillstånd att praktisera. Hon såg kvinnan i allmänhet åtnjuta en aktning och utöfva ett inflytande som den gamla världens kvinnor aldrig drömt om. Hon såg hustrun i de bildade hemmen villigt erkänd såsom familjens medelpunkt och gifven all makt att styra inom hemmets värld. Hon hörde dessutom yrkandena på kvinnans frigörelse drifvas i bredd med kampen för slafvarnes befrielse med nära nog samma hetsighet.»

Sina intryck nedlade hon i de utlofvade brefven till systern Agathe. Då hon återvände till Sverige på hösten 1851 möttes hon af underrättelsen, att denna hennes syster gått bort. Hon var den enda af hennes närmaste, som i grunden förstått henne — jämte Böklin henne kärast af alla jordiska vänner. Nu när hon var död, beslöt Fredrika Bremer att offentliggöra dessa bref oförändrade, sådana de voro skrifna under rubriken *Hemmen i nya världen, en dagbok i bref, skrifna under tvänne års resor i Norra Amerika och på Cuba* (1853—54). Här skildras den nya världens hem, d. v. s. det inre lifvet af en som lefvat med i detsamma.

»Hemmen i Nya världen».

Ty det är, som Fredrika anmärkte, det egendomliga med hennes Amerikafärd, att den i motsats till så många andra resenärers icke är sedd ur hotellens och järnvägarnes synpunkt. Det rykte, som föregick henne, öppnade för henne många amerikanska hem och hon mottogs icke som en främling utan som en syster af systrar och bröder. Öfverallt i Nya England, i Georgia, i Carolina, på Cuba var hon ej blott en aktad gäst utan snart äfven en älskad

Digitized by Google

medlem af familjen, och därför kunde hon studera folkets lif helt annorlunda och bättre än fallet var med en vanlig resande. Men den myckna vänlighet som kom den frejdade författarinnan till mötes, vållade att hon kom att se allt väl mycket i ljus och att skuggorna icke alltid beaktades med lika vaken blick.

Hon lärde i Amerika känna män som diktaren Washington Irving, tänkaren Emerson, de andlige talarne Channing och Parker, politikern Taylor och utbytte med dem alla tankar.

Édouard Laboulaye, hvars berömda »Paris en Amérique» är påverkad af Fredrika Bremers bok, spörjer i sina »Études morales et politiques»: »Hvad är nu mamsell Bremers slutomdöme öfver det land och den nation hon besökt?» och han finner det vara det mest smickrande. »Ingenstädes har hon sett skönare själar, ömmare hjärtan, mera kärlek för det allmänna bästa eller ett allvarligare bemödande att höja mänskligheten. Äro då amerikanarne bättre än européerna? Nej, de hafva samma fel och laster, men de hafva mera hopp.»

På hemvägen hade hon gjort uppehåll i England och studerat den socialt religiösa rörelsen i detta land (Kingsley).

Fredrika Bremers framtidsvy för den nya människan är den, att hon ser henne växa upp ur de två stora grundsatser, på hvilka det nordamerikanska samhället är byggdt: människans förhållande till Gud beroende endast af hennes samvete och människans förhållande till staten beroende endast af hennes förtjänster.

»Hertha».

Fredrika Bremers Amerikafärd utgör ock bakgrunden för den roman, i hvilken hon ville »tala ut». Blott ännu en roman ämnade hon skrifva — hade hon ofta förklarat för Böklin — och däri ville hon nedlägga hvad hennes hjärta kände varmast och hennes rättskänsla kräfde för Sveriges kvinnor. Den nya boken skulle blifva den första brodden af det utsäde hennes själ undfått af den nya världens ande och som hon nu ville omflytta i svensk jordmån.

»En kvinna är medelpunkten i boken» — skrifver hon — »och kvinnans rätta utveckling är tanken, kring hvilken den rör sig. Den heter *Hertha eller en själs historia.* Jag hoppas du skall gilla den. En allvarligare hyllning åt sanningen har jag ej gifvit.»

Före bokens utgifvande skiftade hon hugg med den nog kälkborgerligt korrekta systern, som anförde Popes verser om att kvinnan vore född för att helga hemmet, blomstra i skuggan och obemärkt vara stor, men frukta ryktbarhet, undvika att bli prisad och endast söka himlens och sitt eget bifall! Gentemot detta häfdade Fredrika att namnet »blygsamhet» icke finge missbrukas att öfverskyla en alltför märkbar brist i kvinnans uppfostran.

»Hertha», som utkom i tysk och engelsk öfversättning, innan den utsändes i svensk bokhandel — september 1856 —, skildrar en ung kvinnas lidande under samfundets fördomar. Dess syfte är att häfda kvinnans rätt till bildning och frihet för henne att själf bestämma öfver sin verksamhet lika väl som mannen. När-

Digitized by Google

FREDRIKA BREMER

Färglagd teckning af AMELIE TOTTIE f. AHLBERG, Marstrand 1849.
Tillhör direktör P. TOTTIE, Stockholm.

Digitized by Google

Digitized by Google

mast är tendensen riktad mot kvinnans omyndighet. Som bilaga meddelade Fredrika olika myndigheters uttalanden om lagkommitténs förslag att kvinna skulle blifva myndig vid 25 års ålder samt de öden förslaget haft i riksdagen.

Hertha Falk är en begåfvad, handlingskraftig, insiktsfull kvinna, som hämmas i sin verksamhet dels genom förhållandenas makt, dels alldeles särskildt genom sin hårde, snåle och obillige faders grymhet. Af ren egoism har han gjort sin äldre dotter Alma olycklig genom att afvisa hennes friare; hon har tvinat bort. Hertha trängtar visst icke efter giftermål utan förklarar öppet att det är förödmjukande för en kvinna att gifta sig blott för att bli väl försörjd. Hon vill söka gagna med sitt lif och sin verksamhet som fri kvinna, och vill som sådan råda öfver sig och sitt.

Hon drömmer en natt, hurusom hon ilar från land till land och söker den rätt som vägras kvinnan här hemma, att få fritt tillträde till skolor och akademier, lika väl som män; hon vill lära att skapa det ädla och sköna såväl som sina bröder, hon vill ej göra intrång hos någon utan tåligt arbeta och lära, hon vill plocka af det stora världsträdets frukt; men då svaras henne med hårdhet: »Gå, den frukten är ej för dig. Vänd om till din vrå i bärget och lär dig koka och spinna. Det hör dig och dina gelikar till. Ni ha ej lott med de fria.»

Något synes det ljusna för henne, sedan hon vid en eldsvåda med egen lifsfara räddat faderns lif. Han lofvar henne då att hon skall få råda öfver sitt eget och att hon skall få bestämma öfver sig själf, men sedan han frisknat till åtrar han sig och löftet går ej i verkställighet. Hertha har emellertid under sysslandet med barmhärtighetsverken efter branden gjort nära och sympatisk bekantskap med en ingeniör Yngve Nordin, som hemkommit från Amerika och som med förtjusning redogör för förhållandena därute. Föga erotiskt anlagd och alls icke ägande någon böjelse för giftermål, är Hertha icke mycket benägen för att räcka honom sin hand. »Yngve, jag älskar dig af hela mitt hjärta och likväl vill jag ej, kan jag ej lefva blott för dig och min sällhet; jag skulle då ej förtjäna att lefva.» »Underliga flicka! För hvad vill du då lefva?» »För att befria mina bundna systrar», svarade Hertha med eld, »de själar, hvilkas längtan och lidande Gud gifvit mig att känna och förstå; för att i min mån och i min lilla krets på jorden bryta de bojor som fängsla dem och inge dem den vilja, som jag äger, det hopp som blifvit mitt, sedan jag lärt känna dig Yngve och genom dig frihetens och kärlekens herre. — — — Jag vet att jag är endast en ringa kvinna, omyndig inför lagen, utan rätt att råda öfver min förmögenhet och mina handlingar, men jag känner inom mig en vilja och sedan någon tid ett ljus som skall sätta mig i stånd att verka för en kommande befrielse.»

Hon räcker dock till sist af ren kärlek Yngve sin hand, sedan ett missförstånd rörande en hans förmodade förseelse uppklarats.

Men nu möta nya hinder, då fadern såsom hennes förmyndare tillsvidare vägrar att gifva sitt samtycke. Motivet är att han icke vill redovisa dotterns möderne. På detta sätt uppskjutes giftermålet i sju år. Ändtligen skall äktenskapet fullbordas, i det Hertha afstår från redovisningen. Men nu dör Yngve och kort därefter äfven fadern, som trots sin girighet förstört både sin och barnens förmögenhet. Hertha själf dör vid unga år efter att ha verkat som lärarinna i en af henne grundlagd skola. De blad ur hennes dagbok, hvarmed arbetet afslutas, yppa hennes kval men ock hennes fröjd att få, så långt det är henne tillåtet, ägna sig åt höga intressen.

Digitized by Google

Det är lätt att påvisa bokens brister som roman. Hufvudfigurerna sakna verklighet. Yngve är en »romanhjälte», försedd med en del amerikanska ingeniörsegenskaper. Hertha, vid hvars tecknande Fredrika nog närmast tänkt på sin ädla väninna, den utmärkta filantropen Lotten Wennberg, är dock mindre en person än en förkroppsligad teori, hon saknar kött och blod. Men därtill kommer, att det brister boken den humor i uppfattningen, den friska blick för verklighetens komiska smådrag, som skänkte hennes berömda romaner från 1830-talet deras tjusning. Den är icke fri från att verka tråkig, och det var nog särskildt med syftning på Hertha som Sturzen-Becker skref, att den intagande genremålarinnan med de milda men därför icke matta färgerna förvandlats till en tråkig och dyster klosterguvernant och att hennes poesi, från början en blond tärna med rosor på kinderna, förbytts till en gammal madam.

Tendensen har i »Hertha» icke ombildats till poetiskt lif. Det verkar plågsamt, då som noter och bilagor det meddelas domstolsutlåtanden, utredningar om kvinnans tillträde till slöjdskolan och Fria konsternas akademi eller — en rekommendation för jungfru Åkerbergs sårläkekonst.

Fredrika Bremer insåg själf, att boken hade fel. Då hon sista året hon lefde läste »Hertha» ånyo, förklarade hon att mycket kunde varit borta och då hade det öfriga verkat bättre. Men hon ångrade aldrig, att hon utgifvit denna bok.

Hvilka ästetiska brister »Hertha» än har, så måste det dock betonas att denna roman ur samhällshistorisk synpunkt var en verklig bragd. Genom den utsatte sig den frejdade författarinnan för de hätskaste angrepp, men hon förde sin sak till seger.

Striden om »Hertha».

I pressen framkallade »Hertha» häftiga utfall. Sålunda blef den på det skarpaste åtgången i det konservativa organet Svenska Tidningen, där Herman Bjursten under signaturen Ernst Ludvig skötte den litterära färlan och i sina »bref till en vän i landsorten» drog i fejd mot Fredrika Bremer och hennes Hertha. Bland annat fann han stötande att Hertha som sjuksköterska skötte sin ungdomsvän Alfs knä och han utbrister: »Om det varit fråga om foten skulle jag ej sagt så mycket om det, men knäet, det är i sanning för långt gånget.» Och han fortsätter: »Men ändå vill M:lle Bremers Hertha naturligtvis gå ändå längre. Hon är icke nöjd med en vanlig sårförbinderskas blygsamma lott. Hon vill att kvinnan skall studera medicinen likasom de öfriga vetenskaperna grundligt. Således på anatomisalen bland nakna, sönderskurna, vedervärdiga kroppar. — — Jag frågar nu i det sunda förnuftets, i naturens namn, om en sådan teori ens behöfver någon vederläggning? Finnes det då icke någon olika måttstock för de olika könens verksamhet? Hafva de icke olika ståndpunkter, olika sympatier, olika anlag? Är icke blygsamheten kvinnans skönaste prydnad, och huru skall man någonsin mera kunna framkalla dessa rosor på liljekinden, om hon från barndomen skulle vänjas vid manliga sysselsättningar, manligt sällskap, manliga studier? Hvarför vill icke M:lle Bremer lika gärna låta henne lära sig att fäkta och rida i sällskap med de fäktande och ridande? Jag frågar blott.»

Framtiden har svarat.

Digitized by Google

Och en skämtare som von Braun, som ju dock skulle gälla som radikalliberal, ägnade boken ett satyrgrin i kalendern »Z»: ett epigram »Den qvinnliga Doctorn» som mynnar ut i en högst obscen spets.

Den i samhällsfrågorna mycket konservative Snellman, som anmälde arbetet i sitt Litteraturblad, tadlade visserligen det hån, som mött författarinnan, hvilken hade rätt till aktning äfven i sina misstag, men han ställde sig helt afvisande mot bokens tendens och åberopade i långa citat Schillers teckning af kvinnan och kvinnligheten. Det låge, menade han, en motsägelse i att författarinnan velat göra Hertha på en gång emanciperad och älskvärd, ty kvinnans älskvärdhet berodde väsentligen på hennes behof af skydd och en man älskade aldrig en själfständig och själftillräcklig kvinna af den enkla grund att en sådan icke begärde hans kärlek. Visserligen medgaf han att något i kvinnans samhällsförhållanden vore sjukt, men det berodde på fel i uppfostran; de nödfall, då hon med svårighet kunde sörja för sig själf, skulle med en annan kvinnouppfostran aftaga. Den idealiska bilden af den emanciperade kvinnan måste enligt Snellman blifva bilden af en man.

Försvaret för »Hertha» fördes bl. a. i Aftonbladet (n:o 229), som nu stod under P. E. Svedboms ledning. Här uttalades varm sympati för bokens tendens. Det höfdes svenske män att lyssna till de högsinnade orden och ur lagstiftningen borträns hvad för kvinnan vore nedsättande och sålunda äfven mannen ovärdigt. »Hvad man i denna författarinnas föregående verk tyckt sig sakna, nämligen rik uppfinning och öfverraskande situationer, skall man ej heller i det närvarande finna. Hvad man däremot alltid hos henne funnit och älskat, nämligen helgjutna alster af en ande fostrad vid vishetens källor, af ett hjärta, luttradt i den sanna kärlekens eld, af snille på en gång klart lysande och mildt värmande, detta igenkänner man med glädje och tacksamhet äfven här.»

I en uppsats i Göteborgs Handelstidning ($^4/_{10}$ och $^5/_{10}$) förklarade S. A. Hedlund, som tillhörde författarinnans vänner, att han icke ämnade betrakta romanen från litterär synpunkt, utan särskildt från synpunkten af kvinnans rätt till myndighet. Han åberopade här Richert och Bergfalk och ställde sig helt på författarinnans sida, aftryckte det långa samtalet mellan Hertha och Alma samt inlade en gensaga mot de fördomar, som reste sig mot den rättvisa reformen; en kommande tid skulle finna domstolarnes afstyrkande uttalanden »rent af vidunderliga».

Framsynt nog framhöll Hedlund, att frågan ej blott gällde den ogifta kvinnans utan äfven den gifta kvinnans myndighet, hvarmed »Herthas» författarinna icke sysslat. Han fastslog mot allt tal om »abnormiteter», att dessa ingalunda låge i naturen, utan i människans falska föreställningssätt, som behagade kalla abnorma de undantag, som uppstodo mot en godtycklig, alltför trång regel. Regeln måste göras mer omfattande för att i sig upptaga de forna undantagen.

Hilma Borelius har i en uppsats »Vägen till Hertha» (i kalendern »Fredrika Bremers bild» 1913) träffande framhållit, hvarför »Hertha» i motsats till Fredrikas föregående uttalanden i kvinnofrågan väckte sådan förbittring. Hon hade nu formulerat en bestämd fordran. »Så länge man i hvad ämne som helst yttrar reformatoriska önskemål, äfven vidtgående, men allmänt hållna, får man de flesta med sig. Det är först när den aktuella tillämpningen göres, när önskemålet får en bestämd form, som anskriet kommer. Men kanske ännu mer betydde i detta fall den anklagelsens skärpa, hvarmed önskemålen framställdes.» Hertha var hufvudpersonen i boken och hon var olycklig, icke resignerad, icke belåten. Hennes patos är bokens hela kärna. Intet sväfvande

Digitized by Google

på rösten hos författarinnan, intet inlindande i blommor. Inga solskensidyller af familjelycka som förgrund.»

Kort före sin död skref Fredrika att hon kunnat arbeta jämnare för kvinnan och hennes rättigheter. »Men man lindar sig ej lätt ur sekelgamla lindor, som man sedan barndomen blifvit insnörd i, och — dessutom står den sanna och goda resignationen den falska bra nära.» »När jag i Hertha djärft sönderslet den senares hämmande band och bortryckte dess slöja, äfventyrade jag, nej uppoffrade min popularitet som författarinna. Att jag kunde det och gjorde det ändå har sedan gladt mig och skall glädja mig i min dödsstund.»

»Hertha» lefver ej längre som roman, men boken lefver i de reformer, hvilkas genomförande den främjat. Två år efter dess framkomst blef förslaget om kvinnas myndighet svensk lag.

Andra af de framtidsvyer, som i romanen upprullades och som ansågos som rena utopier, hafva en efter annan gått i fullbordan.

»Hertha» väckte kvinnofrågan till lif i Sverige, framkallade en opinion, som växte till en makt. Och ännu i 1880-talets indignationslitteratur skönjer man genklang af boken från 1856.

Men »Hertha» hade gjort sitt verk.

Resa i söder och öster.

Omedelbart efter att »Hertha» utkommit, företog Fredrika Bremer en ny stor resa, men icke som förra gången till odlingens yngstfödda land i väster, utan tvärtom till den bygd, där kulturens vagga stått, till Österlandet och Rom. Vägen dit gick dock öfver Schweiz. I Schweiz studerade hon den nyare religiösa riktningen hos Alexandre Vinet och dennes lärjungar. Från Rom hemsände hon år 1858 sin sista roman *Fader och dotter*, som i viss mån utgör en kontrast till »Hertha».

»Fader och dotter».

Då det där är en fader, som uppfostrar sin dotter i ofrihet och tyranni, gör man åter i »Fader och dotter» bekantskap med en far, som sträfvar att fostra sin dotter till en fri, fullmyndig, självständigt tänkande människa, hvarigenom det utvecklar sig en oegennyttig kärlek dem emellan. Dottern är till och med beredd att för sin faders skull afstå från all annan lifvets och kärlekens lycka. Det är tydligen författarinnans mening att framställa föräldra- och barnakärleken såsom något ursprungligare och högre än den äktenskapliga kärleken.

I Italien, där hon ville genom studium af katolicismen bestämdare fatta protestantismens styrka och svaghet, samtalade Fredrika Bremer med själfve påfven i religionsfrågor. Hon lät sig under några dagar hållas helt instängd i klostret Sacré Cœur för att göras till föremål för omvändelseförsök. Så styrde hon kosan till Palestina, det heliga landet, och till Grekland. Dagböckerna från denna femårsfärd utgaf hon åren 1860—62 under titeln *Lifvet i gamla världen. Dagboksanteckningar under resor i söder- och österland.*

Sista år.

Då Fredrika Bremer 1861 återkom från sina pilgrimsfärder, fann hon till sin stora glädje åtskilliga af sin ungdoms drömmerier och sin mogna ålders reformkraf genomförda. Nu var den

Digitized by Google

svenska kvinnan förklarad myndig vid 25 år, ett högre lärarinneseminarium var af staten upprättadt med ett program, som i mycket påminde om Herthas »högskola», de första årgångarne af »Tidskrift för hemmet», däri kvinnans intressen häfdades, förelågo.

Ur Litografiskt Allehanda 1864.

Härigenom voro många af hennes egna böcker till kvinnoemancipationens förmån föråldrade. Det är så tendensromanens öde. När slafveriet var upphäfdt, hade »Onkel Toms stuga» förlorat sin innersta betydelse. Också inom litteraturen gälla Schillers bekanta ord: »Mohren har gjort sitt arbete, mohren kan gå».

Digitized by Google

Välgörenhetsvärf. Äfven i direkta välgörenhetsvärf insatte Fredrika Bremer sin kraft.

Hon var nämligen ej blott en utmärkt skriftställarinna, hon var ock en handlingskraftig kvinna. 1843 uppmanade hon Sveriges kvinnor att verka för räddningshem åt vanvårdade barn, 1853 stod hon i spetsen för en fruntimmersförening med syfte att bistå föräldralösa och nödställda under koleraåret; vintern 1854—1855 bemödade hon sig om brottslingars moraliska förbättring, besökte dem i fängelset — något som blef föremål för hätska angrepp. Hon sökte skaffa arbetsförtjänst åt dem, som utstått sitt straff. Asylen för ålderstigna kvinnor, »Tysta skolan» och andra dylika ädla inrättningar främjades af »mamsell Fredrika». Hon fortfor härmed äfven efter hemkomsten från sina resor. Hennes stora hjälpsamhet blef ofta missbrukad. Plågad af otaliga hjälpsökande och andra besvärliga besökande och äfven trött på societetslifvet, önskade Fredrika, liksom en gång i ungdomsåren, att draga sig tillbaka till Årsta, det gamla barndomshemmet. Hon uppgjorde med ägaren att få bo där från 1865 och för all framtid. Denna blef dock icke lång. Hon ämnade företaga en sista resa till Ryssland och sedan samla sina krafter på en bok i den religiösa frågan. Hvarken det ena eller det andra gick i fullbordan. På en kyrkfärd juldagen 1865 förkylde hon sig och afled på årets sista dag.

Slutord. Fredrika Bremers betydelse är tvåfaldig: som skönlitterär författarinna och som socialreformator.

Hon har skänkt Sverige de första intimare skildringarna af svenskt hemlif och svenskt hvardagslif och detta redan fullkomnadt i förstlingsromanen »Familjen H». Svagheterna i hennes romanförfattarskap blefvo under hennes lifstid med tillräcklig skärpa framhållna af oblida recensenter. De gällde dels den lösa kompositionen i hennes romaner, hvilka saknade sammanhållning och gjorde intryck af »ett galleri af taflor, som hängde bredvid hvarandra», dels den stundom något pjollrigt sentimentala tonen — ett arf från den Lafontaineska romanskolan —, dels inslagen af »monstruositeter och fasligheter», lika osannolika som hos Spiess eller mrs Radcliffe, dels slutligen den nog ohöljda tendensen. Anmärkningarna mot karaktäristiken hade mindre fog; väl sannt att de rent »romanartade» figurerna mera voro lånade ur böcker än tecknade efter verkligheten, till gengäld har hon skapat gestalter af äkta realism, som äga lif för alla tider, sådana som ma chère mère, presidenten, Beata Hvardagslag, Fransiska, »Björn», Greta, mamsell Rönnqvist, Henrik, Petrea, Jeremias Munter och många många flere. Därtill kommer en oförliknelig förmåga af detaljskildring, som gör henne till en ypperlig genremålarinna, i hvars penseldrag ofta en hjärtlig humor kommer till uttryck. Ty hjärtat var hennes herrskande förmåga. Dessa egenskaper var det, som åt henne eröfrade ej blott Sverige utan världen.

Digitized by Google

På öfvergång från skönlitterärt författarskap till socialreformatoriskt stå hennes reseskildringar, några af de yppersta vår litteratur äger. De äro hållna i den omedelbara brefformen, som hon ju äfven använde i romanen.

Hennes största betydelse för eftervärlden ligger i hennes socialreformatoriska gärning, sådan denna framträdt både i hennes skriftställeri och i hennes praktiska verksamhet. För Fredrika Bremer var det skönlitterära författarskapet icke hufvudsak och det företer visserligen vank och brist. Hon var en motståndare till teorien om det sköna såsom oberoende af lifvets andra faktorer. Teoretiska och praktiska intressen voro henne vida viktigare än ästetiska.

I sina tidigare år var hon framför allt en frågvis liten flicka. Spörjerska förblef hon visserligen lifvet igenom, en spörjerska i lifvets högsta frågor, hvars motto var »uppåt», så som hon själf uttryckt det i brefvet till Emilie Flygare.

Men allt som åren gingo blef hon mer och mer tillika en aktiv personlighet, för hvilken handlandet, den praktiskt sociala verksamheten, vardt lifvets högsta uppgift. Och härutinnan har hon uträttat stordåd och lefver än i dag i sina lärjungars verksamhet, de där med allt skäl bära hennes namn på sin fana.

Det kan ifrågasättas, om någon af 1800-talets skriftställare eller statsmän så mycket som hon inverkat på det svenska samhällslifvets omgestaltning till båda könens fria arbetssamfund sådant det nu är — man må nu gilla utvecklingen eller ogilla den. Denna hennes storbragd visar viljans makt att besegra hinder, hälst när den fylles af ett ädelt patos och är den innerliga, ihärdiga öfvertygelsens, icke endast de djärfva hugskottens organ.

»Böcker glömmas men ett lif sådant som hennes förgätes aldrig» skrifver hennes stora efterföljerska i sin underbara fantasi »Mamsell Fredrika».

Årsta. Efter fotografi.

Digitized by Google

Titelvignett i den makulerade upplagan af »Det går an», 1838.

Almquists senare skede.

(Efter 1835.)

Almquists ställning vid årtiondets midt.

Vi lämnade Almquist omkring 1835, då han, efter att hafva utgifvit en del af sina Törnrosskrifter, vunnit en ställning bland Sveriges mest bemärkte — beundrade och angripne — skönlitteräre skriftställare.

Det anfall, som från den unge Hagberg riktades mot hans »Tintomara» och »Ramido», gällde fullt så mycket den nyromantiska åskådningen och dess etiska konsekvenser i allmänhet som honom särskildt; och detsamma var nog fallet med de försmädligheter, hvilka förekommo i den liberala prässen, som räknade honom till den bekämpade fosforistligan, »Upsalaskolan».

Detta var — som det snart skulle visa sig — ett misstag. Af de äldre upsaliensarne var Atterbom hans skyddsherre och gynnare, liksom äfven den honom närstående kretsen — Törneros, Palmblad, Malla Silfverstolpe m. fl. — tillhörde Almquists beundrare. I Mallas memoarer omtalas flere gånger hans Upsalabesök. Till Palmblad inträdde dock något senare ett spändt förhållande genom den häftiga polemiken om den grekiska språkläran 1837, hvilken från en

Digitized by Google

lingvistisk-pedagogisk strid utvecklades till en mera personlig med ömsesidiga beskyllningar för oärliga citat. Äfven till Geijer, som under 1820-talet lifligt sympatiserat med Almquist, förändrades förhållandet, likväl utan att det inträdde någon skism. Redan 1831 kom en fnurra på tråden med anledning af att Geijer enskildt uttalat sig ofördelaktigt om en afhandling, som Almquist låtit cirkulera bland vänner, antagligen den 1819 skrifna men först 1836 tryckta *Om det hela*. Denna lilla misshällighet upplöstes dock på det älskvärdaste af Geijer, som bad Almquist vara öfvertygad, att ehvad han än måtte hafva sagt vänner emellan angående Almquists ofullbordade filosofiska afhandling, funnes det få människor, som han mera aktade, älskade och ärade, emot hvilket allt annat vore intet.

Men vid midten af årtiondet kommo nya Geijerska uttalanden Almquist för örat (om »Signora Luna»)*; år 1836 inlade, såsom ofvan omtalats (III: 498), Geijer i sin anmälan af Fahlcrantz' »Ansgarius» en skarp gensaga mot det sätt, hvarpå Almquist i den 1833 i Skandia offentliggjorda skriften »Några drag» förklarat snillet »indefinibelt» och utvecklat sina satser om skaldens och konstnärens omedvetenhet och oberoende af reflexionen vid skapandet. Mot båda dessa synpunkter hade Geijer protesterat, särskildt mot den nyromantiska uppfattningen af snillet såsom något för förståndet otillgängligt. Almquist kände sig sårad, ej minst af Geijers högdragna ton.

Emellertid var Almquist vid denna tid mycket uppburen i Upsalakretsar, särskildt bland de unge; åldrige män kunna än i dag tala om det utomordentliga intryck, som de små duodeshäftena af Törnrosens Bok gjorde på ungdomen. I Upsala fanns det en grupp af akademici, som alldeles speciellt voro Almquistentusiaster, dit hörde bl. a. den förut nämnde docenten Karl Julius Lénström samt ett par uppdykande unga skalder J. A. Kiellman-Göranson och J. J. Svartengren, den senare mest bekant som lärare och »studentfabrikant».

Äfven i Lund och dess omnejd ägde Almquist en sig hängifven krets, hvars främste män voro teologerna P. Wieselgren (hans gamle beundrare alltifrån bekantskapen i Stockholm 1826), J. H. Thomander och Paul Gabriel Ahnfelt. Med hvilken entusiasm man här omfattade Törnrosskalden, därom finnas många vittnesbörd i bref och minnesanteckningar. När Almquist kom till Ahnfelt på Bosarps prästgård, tog Thomander honom i bokstaflig me-

* Malla antecknar att då detta stycke lästes julen 1834 Geijer yttrat: »Aj, aj, maschineriet höres allt för mycket», hvaröfver Adolf Lindblad blef uppbragt; det grämde honom att icke Geijer apprecierade Almquist. Vid Almquists besök i Upsala på nyåret 1835 undveko han och Geijer hvarandra, hvilket pinade Malla: »Få utmärkta människor gifvas med hufvud och hjärta, skola nu dessa få missförstå hvarandra och ej samfäldt arbeta på samma mål: det godas och sannas seger på jorden!»

Digitized by Google

ning på sina armar, bar honom in och ställde honom midt ibland de församlade under utropet: »Detta är Love Almquist.»*

Historikern Gustaf Andersson skrifver i ett bref till Wieselgren i november 1835: »Jag har varit hos Almquist. Tack, outsägligt tack, för det du ledde mig dit. Efter allt hvad jag hört om honom af människor, som ej förstått honom, gladde det mig obeskrifligt att finna människan lika med författaren. Då detta i allmänhet sällan lär vara fallet, så känner du med mig min fröjd vid detta så lyckliga utslag. Jag tillbragte fyra de mest intressanta timmar hos honom. Dessa voro säkert mina skönaste i Stockholm. — — — Många sköna ämnen voro å bane och jag gick ifrån honom såsom fordom från dig om aftonen i Lund, med själen uppfylld af oförvansklig rikedom. Broder, jag talar rent ut, de största skatter jag hittills i världen förvärfvat är hans bekantskap och din.»

Som Gustaf Andersson tänkte många, som kommo inom Almquists trollkrets, under det hans person på andra håll väckte en motvilja, som man ej kunde förklara.**

Från Finland kom just vid en tid, då Almquist var som mest nedslagen — våren 1837 — i bref till honom Runebergs sympatiska utläggning af »Ramido Marinesco», som Almquist var mycket angelägen få offentliggjord, ehuru den egentligen blott var skrifven för privat meddelande. Icke utan vemod skref Atterbom om denna utläggning: »Det måtte smaka att se sig bedömd med på en gång så mycken kärlek och så mycken insikt. Det är en erfarenhet, som jag ännu aldrig gjort.»

Topelius skildrar i en uppsats i kalendern Svea för 1892 den finska ungdomens känslor vid läsningen af Almquists diktning: »Han föll som från månen. Första intrycket var undran, det andra frågande ovisshet, det tredje beundran, som hos största delen af ungdomen snart blef hänförelse. Aldrig hade man läst något sådant.»

Afbrott i offentliggörande af skrifter.

Men trots det bifall och den beundran, som kommo Almquist till del från skilda håll, var han dock under dessa år mycket missbelåten med sin litterära ställning, hvarom flere uttalanden i bref bära vittne. Och det var uppenbart detta, som föranledde honom att, efter det nästan febrila utsändandet af sju Törnrosband på tre år, tvärtystna och för någon tid draga sig tillbaka. Kännetecknande är hans svar på nyåret 1836 till Atterbom på frågan

* Om sina Skånevänner skrifver Almquist till Wieselgren hösten 1837: »När jag tänker tillbaka på din goda Mathilda och dina svärföräldrars hus, när jag vidare ihågkommer Ahnfelts och Thomanders så högst älskvärda familjer och när jag slutligen till all denna mänskliga skönhet lägger den intagande naturtaflan af Skäralid, så står Skåne sannerligen för mig i en idyllisk dager. Det är ingen vanlig lycka att möta sådana vänner, då man kommer på främmande ort; jag har väl i alla landsorter bekanta, men ingenstädes varmare. Kunde också jag visa dig och er alla min värme tillbaka. Men det står icke till. Jag är såsom sluten.» (Bref i Wieselgrenska samlingen.)

** Så hos Euphrosyne (bref till Atterbom), hos Rydqvist och många andra. Sofia Kernell skrifver 1836 till Malla att Almquist ryggade i sista minuten för hemliga orsaker att följa hennes trolofvade Adolf Lindblad utrikes: »Jag vill knappt tala om detta för dig, ty det stärker för mycket misstroendet, som hos oss legat i grunden för hans karaktär».

Digitized by Google

om »Isidoros af Tadmor», som vännerna i Upsala nyss granskat, icke snart komme ut. Almquist svarade, att den ännu icke vore färdig, hvilket bl. a. framginge af de oordnade slutarken, och fortsätter:

»Tryckning däraf påtänker jag visst icke på länge, om någonsin: det har utkommit mycket nog af dessa saker. Dig min broder, som har ställt dig på min sida, älskar jag därför så sympatetiskt innerligt. Måtte du, å din sida, få glädje därför. Det är en besynnerlig ställning, hvari mina skrifter stå till allmänheten. Jag märker det nog: äfven det i mitt tycke varmaste, finaste har för folket något störande, emedan det ej alls befinner sig på deras horisont. — — Hos mig uppsökas alla möjliga och äfven imaginära fel lika flitigt som förtjänsterna hos andra utletas; och skulle man händelsevis inga verkliga träffa, så vet man ändå i allmänhet liksom af instinkt, att där finnas nog sådana. Mig förundrar eller stöter icke detta särdeles förhållande: det ger mig intyg om hvarest människorna och jag äro med hvarandra. Sådant har ock händt förr i världen. Min ro och glädje är att komma in i nya kompositioner och på det förflutna tänker jag minst.»

Ungefär samtidigt — februari 1836 — har han i bref till sin sju år yngre beundrare Per Wieselgren gifvit en karaktäristik af sig själf och sin diktning, tydligen afsedd att begagnas i en uppsats, som Wieselgren sagt sig ärna skrifva om honom: Självkaraktäristik.

»Jag kan nog förstå, att äfven du, käraste broder, i en tid som åtminstone i så mycket yttre är kall och fientlig emot det högre lifvet finner dig sorgsen emellanåt, men förtröttas icke! Att så bemötas är en ära för oss. — Att hos dig hafva funnit en sympatetisk känsla för mina dikter är mig mycket kärt. Åtskilliga elementer finnas hos mig, med hvilka du icke tör vara belåten. Jag vet icke om jag härtill skall räkna det humoristiska och komiska, emedan jag ej känner ditt sätt att sentera sådant: den som läser mig rätt, skall likväl snart finna att dessa element hos mig stå på en grund af djup värme och kärlek, äfven om det ironiska vid sina tillfällen skär litet hvasst igenom. I styckenas inre plananläggning torde vid närmare påseende ett konsekvent och inre sammanhang upptäckas. Jag finner likväl med glädje att denna inre anordning är så med kött och hud omgifven, att det osteologiska icke kommer i dagen, utan figurerna visa sig såsom lefvande gestalter böra. Man torde nu häraf tycka, att författaren själf gått tillväga med för liten medvetenhet. Jag, å min sida, har däremot hufvudsakligen emot nyare tiders skalder, att de gått till väga med allt för mycken medvetenhet. Detta är ett af tidens grundfel. Däraf blir icke natur, icke lefvande lif, utan den ensidighet, som består i 'blotta tankar'. Detta allt vet du så väl som jag.»

Almquist befann sig utan tvifvel vid midten af 1830-talet i en andlig jäsningsperiod, mottaglig för den nya tidens tankar och samhällssträfvanden. Han kände med sig att inom honom stredo skilda makter om herraväldet, och ett uttryck härför voro de rader han 1835 sände till Biografiskt lexikon såsom en inre konfession (jmfr ofvan III: 390 o. f.) om skismen mellan det artistiska och

Digitized by Google

det verklighetsnyttiga, »sträfvandet efter himmelskt och jordiskt tillika, af celest sentiment och tillika ren natur».

Missnöje med den yttre ställningen.

Almquists inre oro motsvarades af en yttre. Han var osäker om sin framtid, föga nöjd med ställningen vid skolan, som i längden syntes honom som en börda. Att utstaka djärfva planer, att författa läroböcker — ofta i ny originell stil —, att till en början tillämpa dessa planer och använda dessa läroböcker passade visserligen hans mångfrestande natur, men detaljarbetet tröttade hans orolige ande. I ett bittert, hjärtslitande bref långt senare (1841) till Hazelius (Samlaren 1891, sid. 84 o. f.), klagar han öfver de svårigheter, hvarunder han arbetat.

Hans poetiska arbeten hade tillkommit under ständiga afbrott, då han skolat svara på oräkneliga ting, än rörande hushållet, än från skolgosseföräldrar. Han hade aldrig skytt det bråkigaste arbete: »Den som vet hvad det vill säga att tjäna under Hartmansdorff, vet också, att det behöfves tålamod, seghet, arbetshåg för att uthärda. Hittills har ingen i Sverige tjänat under honom längre än jag: detta bevisar, att jag icke skytt plågor af lägsta slag.» (I bref till Atterbom 1835 talar han dock om den godhet Hartmansdorff sedan länge bevisat honom.) — — — »Nya Elementarskolan, hvilka frukter den än kommer att i en framtid bära för Sveriges hela uppfostringsverk, har jag grundlagt både till idé och detalj! (jag vet att detta låter högmodigt; men du vet dock, att det är sannt. Både L[efré]n, H[artmansdor]ff och T[annströ]m hafva under hela tiden varit till den grad delade, ja tvistande i detaljfrågor, att allt resultat skulle hafva gått upp i rök, om icke jag varit, som, ofta med tillspillogifvande af min person, vunnit det stora målet att grunda denna skola). Frågas om allt detta förtjänade att utstrykas såsom ett intet?»

Han betecknade sitt arbete vid skolan som en »rektorsträldom». Så framhåller han ock på nyåret 1835 i bref till Atterbom, att lärareyrket hämmar hans författarskap: »När jag får arbeta på intressantare saker, så är det liksom en skänk för mig. Ack, om min ställning vore annorlunda, så skulle jag kanske kunna göra något — men hur går det nu? Mest improvisationer. Jag känner och vet nog, hur jag skulle göra allt — men oändliga hinder, yttre hinder.»

Likaledes kände han ock, att hans ställning såsom rektor vid skolan hindrade honom att offentliggöra åtskilliga djärfva ting, som han hade liggande i sin portfölj eller som han ännu bar inom sig — äfven om han erkände det såsom »en besynnerlig lycka» hos sina herrar förmän (Hartmansdorff o. a.), att han otadlad finge skrifva det han skref.

Härtill kom att han led under trycket af en dålig ekonomi, hvarmed han — som han biktade i ett bref till J. A. Hazelius ($^{11}/_{1}$ 1837, Nord. Mus. arkiv) — haft att kämpa under många år. »Jag

Digitized by Google

har stridt däremot länge, länge, men jag känner mina krafter uttömmas och om icke mänsklig hjälp mellankommer, så brister mitt nervsystem sönder.»*

Han anklagade sin far för att icke hafva lämnat den hjälp han kunnat. Dessa yttre omständigheter verkade hämmande på hans produktion. Han bure, skref han, på en hel värld af poesi, filosofi, religion och vetenskap, hvilket allt vore hans själ så medfödt och däri uppsprunget, att han lika litet kunde skilja sig därifrån som från sig själf, och hvarom han hade den bestämda öfvertygelsen att det innehölle åtskilliga för fäderneslandet och samtiden viktiga ämnen, till hvilkas utförande inga hinder funnes inom honom; han vore stark, lycklig, harmonisk under arbetet därmed; och om han ock ej sällan skildrat disharmoniska och sombra naturer låge dock i djupet af dem frid och försoning, såsom han kände dem.

Det är under dessa förhållanden som Almquist söker bryta sig nya banor. Den civila ämbetsmannabanan hade han lämnat 1823 och en återgång dit var vansklig, om ej omöjlig. Återstodo prästbanan, universitetsbanan eller — journalistiken. Till sina vänners öfverraskning och fleres, däribland Janne Hazelius', starka ogillande valde han först prästbanan. Det fanns otvifvelaktigt i Almquists väsende en djupt religiös grundstämning af mystisk art och man finner hos honom icke litet af en »missionär», såsom framgår af hans bref till sina vänner under Svedenborgska tiden. Det var detta som senare lät fru Carlén använda drag af hans person vid teckningen af »läsaren» Justus af Carleborg i »En natt vid Bullarsjön». Men hans religiositet var förenad med delvis ganska kätterska åsikter. Prästbanan.

Att blifva präst, när man vore i full opposition mot de läror prästen beedigar att tro och att utlära, när man ogillade prästens befattningar och ansåge dem för vanhelgelser m. m., vore — anmärkte Hazelius i ett bref — »ett steg af hög andlig våda för den som stode andeligt högt». Emot alla de vänners tanke, som kände hans inre, beslöt sig emellertid Almquist för att låta sig prästvigas. Efter några veckors studier i Upsala på våren 1837 aflade han i all hast och med mycken glans dimissionsexamen, praktisk examen och pastoralexamen och den 11 juni samma år prästvigdes han af J. O. Wallin.** Almquist hade icke underrättat sina vänner i Stockholm om prästvigningsdagen, då de dömde saken med sneda ögon. »Jag tycker icke om» — skref han till Hazelius — »att man betraktar frågan blott ur den ekonomiska synpunkten, blott såsom ryggstöd; ty ehuru denna sida är sann, så är det dock lika sannt, att jag af

* Detta visar att det knappast är först efter 1843 som affärerna »blefvo dåliga», som prof. Ernst Almquist antager i sitt arbete »C. J. L. Almquist, studier öfver personligheten», sid. 99.

** Malla skref i sin dagbok denna dag: »Jag tyckte icke om hans uttryck i dag vid prästedens aflägganде. Det föreföll mig som var det blott en tom formel för honom utan inre betydelse och kraft».

Digitized by Google

naturen är kallad att tala till folket, och att jag skulle vara mindre skicklig härtill än andra är en oblid och något hård dom.»

Såsom ofta hos Almquist voro här skiljaktiga bevekelsegrunder verksamma. Jämte de ekonomiska motiven verkade alldeles säkert äfven tanken på det ideala i prästens kall sådant Almquist hänförande skildrat det i »Kapellet». »En hel värld står öppen för mig», skref han jublande till hustrun.

I ett bref till Wieselgren från hösten 1837 låter det emellertid något vemodigt: »Om mina planer för befordran kan jag ingenting säga dig nu: kanske tänker jag därpå mindre än jag borde. Men jag hittar väl en gång på min lycka, ifall hon står att finna. Under tiden lefver jag.»

Närmast hoppades han på ett regalt pastorat, hvartill han såsom rektor hade extra ansökningsrätt, och då hans förman Hartmansdorff ännu var statssekreterare för ecklesiastikärendena, borde utsikterna ej varit de sämsta. Likväl lyckades det honom icke att få Söderköpings pastorat, som han sökte 1838 och som förut innehafts af G. A. Silverstolpe och Tranér. »Hartmansdorff föredrog en komminister framför mig», skref han senare bittert till Hazelius.

Planer på professur i indisk filologi.

Han rönte äfven andra missräkningar. Hans vänner menade att han snarast borde fästas vid något af universiteten. Redan under hans vistelse i Upsala 1837 hade Atterbom och Palmblad uppgjort en plan att man skulle för hans räkning inrätta en lärostol i indisk filologi — nyromantikernas älsklingsämne — och skrefvo härom till Hartmansdorff.

I Atterboms bref till denne (i Riksarkivet) framhålles vikten af att Almquist blefve räddad från nödvändigheten att af ekonomiska skäl söka sig ett pastorat i någon landsbygd, där han förmodligen komme att lefva ett blott halflyckligt lif med en förlamad och fragmentarisk verksamhet för litteraturen. Kunde han i stället blifva anställd som ordinarie eller extraordinarie professor uti indiska litteraturen, i hvilken han redan gjort betydliga studier och hvaråt han sedan ville med all kraft ägna sig, så trodde Atterbom fullt och fast att därmed skedde honom, Upsala universitet och Sveriges litterära bildning och hans vänner en oberäknelig lycka. Atterbom fortsätter:

»Den centralviktiga roll, som Indiens litteratur nu börjar spela i den högre europeiska bildningens utveckling, är dig lika bekant som Almquists stora snille och lågande nit för allt sannt och stort, ett snille som dessutom troligen genom förflyttningen till den nu ifrågavarande sfären skulle komma att yttra sig på städse mera ljust och harmoniskt sätt eller afskudda de sällsamheter dem man i afseende på honom stundom med skäl, ehuru visserligen långt oftare med oskäl, anmärkt. Kort sagdt, jag tror att han hit förflyttad skulle göra universitet, fädernesland och sig själf en stor ära; om den nytta han med sina af dig så välkända lärargåfvor skulle göra ungdomen behöfver jag väl ej utbreda mig: att han för öfrigt blefve en af stolparne i mina och mina vänners bemödande för universitetets och litteraturens bästa förstås af sig självt.»

Lundaprofessuren i ästetik.

Planen lät sig emellertid icke utföra. I stället hägrade för Almquist snart en annan möjlighet. Vid Lunds universitet hade

Digitized by Google

den Norbergska professuren 1837 blifvit förklarad ledig. Den var en af enskild man, M. Norberg, stiftad lärostol till förmån för de moderna språken, men K. M:t hade bestämt att utom språken äfven ästetik skulle föreläsas, sedan undervisningskommittén föreslagit denna professurs särskiljande från bibliotekariatet.

Det ästetiska tillägget till den Norbergska språkmästarprofessuren satte myror i hufvudet på en god del af tidens litteratörer. Utom af den språkligt meriterade Lundaadjunkt, som uppehöll ämbetet, den lärde polyhistorn Sven Rydberg, söktes professuren bl. a. af Lénström, Nicander, Karl August Hagberg, E. M. Olde och Almquist. Äfven J. E. Rydqvist hade varit starkt betänkt på att söka, men afstod. Almquist å sin sida var länge villrådig. Lönen var ringa och dessutom hyste han motvilja mot den språkmästerliga sidan af professuren. I maj 1838 förklarade han för Wieselgren, att han alldeles slagit ur hågen att söka, »ty att lefva på 1,000 rdr med familj på främmande ort låter för en ämbetsman med familj icke göra sig». Han fullföljde emellertid ansökan, tog tjänstledighet och reste ner till Lund, där han bodde hos Thomander.* Han specificerade i all hast med en latinsk afhandling om Rabelais och en fransk om framtidens poesi. Rörande sättet hur den senare tillkom, berättar han i ett bref till Adolf Lindblad, att han börjat en fransk afhandling i Stockholm, men då han kom ner till Lund, tyckte han icke om ämnet. Då blef han en kväll rasande och satte sig flux och skref hvad som föll honom in. »Det var naturligt, att det då ej kunde bli annat än ett stort ämne, d. v. s. det som alltid ligger och gror, om poesiens närvarande tillstånd, karaktären häraf och den rätta utgångspunkten för framtidens poesi.»

Temat påminner onekligen om den afhandling Ibsen låter Ejlert Lövborg skrifva i »Hedda Gabler» (om »fremtidens kultur»). Det är om detta slags ämnen, som Jörgen Tesman — det mera prosaiska professorsämnet — säger, att sådant kunde det aldrig falla honom in att skrifva.

Afhandlingen om framtidens poesi.

Denna Almquists afhandling — femton sidor stark — *Essai sur le caractère principal de la poésie présomtive de l'avenir* är mindre ett vetenskapligt specimen än ett spirituellt programmeddelande om hans ästetiska ståndpunkt vid denna kritiska tid.

Han bemöter farhågorna att poesien skulle gå under, sedan polisen blandade sig i samhällets mest intima förhållanden, inbillningens fantomer flytt, intet ovanligt timade, alla motiv voro uttömda och de vedertagna former, man ansett som de enda riktiga, krossade. Så vore ej förhållandet. Man ville ingalunda utrota det ädla och underbara i konsten utan endast medeltidens inbillade underverk, som komme med falska pretentioner, det underbara som vore chimeriskt. Ingen fara vore att fantasien skulle rymma ur skön konst därföre att

* På nedresan träffade han Tegnér. Han berättar i bref till L. V. Löhman: »Jag var bland annat hos Tegnér, som stod på resande fot att inviga en ny kyrka. Han ville, att jag på återvägen skulle komma till Växiö, då vi skulle ingå i poetiskt samspråk. Jag har härtill föga lust, ehuru karlen var ganska treflig och angenäm i sitt umgänge. Få se.» (Bref tillhörigt prof. E. Almquist, meddeladt i dennes bok om Almquist s. 158 o. f.)

Digitized by Google

man bekrigade drömda fantomer. Tiden — en öfvergångstid — stode nu vid ingången till ett stort palats, hvars port dock ännu vore stängd.

Tidens mission vore tvåfaldig. Negativt sökte den att bekämpa fördomar och falska begrepp liksom den gällande ordningen i konsten, — men härvid stannade den vid ytan; detta vore den förstörande missionen, öfvergångsepoken. Sedan följde den positiva perioden; konsten behöfde nya under, men verkliga. Man borde framställa alla ting sådana de voro; däraf uppstode taflor fyllda af verkliga under, emedan alla saker voro underbara i sig själfva. Det gällde att förena det ideela och det reela, sann form med ädelt innehåll. Under medeltiden funnes i konsten blott ideelt icke reelt; i grekernas konst vore visserligen en förening af båda men icke kristlig, hvarom nu vore fråga. Vår tids ande hade föresatt sig att försöka en förening af det himmelska och jordiska i konsten.

Af de stora namnen från slutet af förra århundradet: Voltaire, Rousseau, Goethe, Schiller, ansåg han Goethe vara stödjepunkten för en ny tids konst. Ädelheten i Schillers syften vore allmänt erkänd, men hans stil för retorisk, han vore mera patriot än man af talang, icke tidens hjälte ur konstnärlig synpunkt. Voltaires storhet vore negativ, han hade förberedt den nya tiden. Rousseau vore ett hjärta som reformerade, ett hufvud som grät, men han vore icke poet — tidens filantrop, ej dess skald. Goethe återstode. Han vore på en gång ideolog och realist, en gigantisk ande som anmärkt allt men afgjort ingenting, seklets öga men ej dess hjärta, därföre vore Rousseau hans fyllnad. Hans idéer vore dock icke samtidens än mindre framtidens.

Till sist ägnas några ord åt Walter Scott — den rikaste realist men utan suveränitet som ideolog — samt åt Byron och Hugo, hos hvilka man funne realism och äfven idealism, men den senare blott till hälften; en hemsk, skeptisk, mörk, förtviflande. Himmelen återstode.

Almquist yttrar med en viss självkritik, men ock med en tydlig ironi mot fackmännen, i ett bref till Lindblad, att hans stora, ohjälpliga fel vore att han kunde ingenting riktigt. »I detta fall är jag lik Rousseau och Thorild, hvilka också kunde rakt ingenting. Det vill med andra ord säga, att jag kan det enormt väl, men icke utan i följe med millioner fel.» Hans afhandlingar ledo ock af en mängd språkbockar, hvilka motståndarne utnyttjade. Men hans bref från Lund till hem och vänner voro i det hela mycket glada och förhoppningsfulla. Han hade, skref han till Atterbom, sluppit bra ifrån »det gigantiska profvet». Han hade hela studentkåren för sig, likaså adjunkter och docenter, och trodde att blott en eller två professorer egentligen voro emot honom. Till hustrun skref han ock i mycket upprymd sinnesstämning, under det däremot hans bref till Ad. Lindblad är mera vemodigt. Han vore älskad af barn, åt hvilka han hela dagen byggde korthus, ritade gubbar och klippte hästar och vagnar, och af ungdomen, han hade ett starkt fruntimmerstycke hos flickor mellan 16 och 20 år; — hela massan af dem som i samhället betydde ingenting voro honom tillgifna, under det däremot alla maktägande, som hade pän-

Digitized by Google

C. J. L. Almqvist.

Efter litografi af Salmson i Nordstjernan 1843.

Digitized by Google

Digitized by Google

ningar och myndighet att befalla, hafva ett bestämdt horn i sidan till honom. »Du inser således hurudan min framgång skall kunna vara, och att om jag händelsevis blir odödlig, kan det dock icke hinna ske medan jag lefver.»

Flerstädes antogs att Almquist skulle blifva den lycklige i täflan om professuren.* Lénström, ursprungligen medsökande, men som dragit sig tillbaka, skref, att Hartmansdorff sagt det och att Lundaborna instämde: »Vi medsökande buga oss i stoftet för den väldige.» I bref midsommaraftonen 1838 frågade Lénström Almquist om denne bestämdt sökt och ärnade fullfölja. Då ansåg Lénström ej värdt kompetera med en man, som genom snille öfverträffade ej allenast alla medsökande utan äfven sina samtida svenska litteratörer; det vore en glädje veta en sådan man komma att intaga den andra lärostolen i ästetiken.**

Emellertid kom ett bakslag. Konsistoriet var Almquist icke bevågen och lade, i strid mot K. M:ts beslut, uteslutande vikt vid den språkliga sidan samt beslöt att professuren skulle betraktas endast såsom en professur i moderna språk, oaktadt Thomander med mycken ifver stred för att den moderna litteraturen skulle vara hufvudsak. Han talade i det hela med värme Almquists sak, något som hos hans motparti väckte farhågor att Almquist skulle blifva en förstärkning för det fruktade Thomanderska partiet. Thomander betonade i sitt anförande mars 1839 med styrka, att om — såsom han förmodade — fulltygade snillegåfvor förnämligast borde komma i betraktande, han vore förvissad att ingen tänkte på någon annan än Almquist. »Sedan akademiens stiftelse hade det icke funnits mer än en (Tegnér), hvilken visat sig kunna åstadkomma ästetiska produktioner med Almquists jämförliga.» De voro — förklarade han — af sådan beskaffenhet, att icke endast en Stagnelius utan en Hugo, en Lamartine, en Byron skulle kunna med heder vidkännas dem.

Almquist uppsattes på tredje rummet. Då »ästetiken» uteslöts från professuren och därmed hans meriter »annihilerades», ansåg han därmed ock sina chancer ringa.

En särskild otur var ock att statssekretariatet under tiden ombytte innehafvare. Hartmansdorff, som i flere fall var honom bevågen, hade redan 1838 ersatts af den gamle »Härbergisten» Heurlin, som stod den mot Almquist afvoga Lundamajoriteten nära. Och Tegnér, som mottog inspirationer från denna krets, skref till Heurlin (Lunds bibliotek): »Vid sitt specimen i Lund öfverbevisades Almquist, den Nya Elementarskolans hjälte, om några och åttio grammatikalfel. Tro mig, Hagberg är den ende duglige af de sökande, ehuru jag

* I bref till Nicander 18 juli 1838 hade Hagberg förklarat: »Ehuru jag nu mera, sedan du och Almquist sökt, borde uppgifva allt hopp om förslag, vill jag dock efter jag sagt *a* säga *b*, äfven om så vore i glömskan af det gamla ordspråket att bättre fly än illa fäkta.» (Eriksbergs arkiv.)

** I Eos karaktäriserade Lénström, som där meddelat specimina i öfversättning, dem på följande sätt. Almquists afhandling om Rabelais sades »icke innehålla någonting nytt»; hans om framtidens poesi »nytt och sannt»; Rydbergs om franska språkets ursprung »sannt men ej nytt»; Hagbergs om Cervantes och Walter Scott: »det sanna häri ej nytt, det nya ej sannt».

Digitized by Google

gärna erkänner, att äfven han saknar eminent hufvud.» Därtill kom det inflytande, som Karl August Hagbergs fader öfvade på de bestämmande.

Almquist öfverklagade visserligen — härtill, enligt hvad han påstår, uppmuntrad af kanslerssekreteraren Tannström — konsistoriebeslutet om professurens beskaffenhet, men detta mera af princip än i förhoppning att vinna något.* »Hvarken Tannström eller någon annan hade ett ord för mig», skrifver han till Hazelius 1841.

Slutgiltigt blef ärendet först afgjordt i april 1840 och det tyckes hafva intrigerats i det sista, dels för den å första rummet uppförde Rydberg, dels för Hagberg. Den senare blef utnämnd.** Almquist hade långt därförinnan klart att han var ur räkningen.

Misstämning

Den misstämning, som grep Almquist med anledning af den förutsedda motgången — låt vara att han ursprungligen ej varit angelägen om platsen —, bidrog gifvetvis till att göra honom än mera bitter mot samhället och låta de revolutionära tankar han hyste och dem han »i 25, kanske 30 år begrundat», träda fram i dagen.

I slutet af 1838 hade han för Atterbom förklarat, att det kunde nog hända, att han »en dag blefve så cordialt rasande på hela skräpet, att man komme att ångra sig», och samtidigt hette det i bref till Thomander: »Jag vet icke hvilken bana en nådig Gud för mig kan hafva utstakat, likväl saknar jag hvarken humor eller satir, så att det skulle nog en dag kunna falla mig in att taga folk i svansen, draga dem på land, sätta deras egenskaper till allmänt skärskådande och bli en informator in extenso Höflighet och kärlek är hvad som roar mig mest, endast för nöds skull kunde jag lämna dem».***

»Det är kanske ganska tungt och mången gång tycker jag det skulle vara bäst att icke lefva», heter det i ett (nu förkommet)

* Genom denna klagoskrift ville han drifva fram en resolution sådan att om professuren förklarades enbart språklig, den ej skulle kunna få högre lön än de Norbergska räntorna och därigenom både han och Hagberg träda tillbaka; han ville binda Cons. Acad. i dess eget fina nät och tvinga Rydberg på akademien (bref till Thomander). Men kanslersämbetet gjorde gällande i anledning af hans klagomål, att Norbergska professuren icke vore någon språkmästartjänst, icke heller någon blott ästetisk befattning, utan bägge förenade, och borde den blifvande professorn enligt stiftelsens anda ästetiskt föreläsa den moderna litteraturen. Af de tre föreslagna hade Hagberg företrädesvis de egenskaper, som därtill fordrades (K. P. Hagbergs bref till sonen i febr. 1840).

** Af K. P. Hagbergs brefväxling med sonen framgår att han varit outtröttligt verksam för dennes räkning. »Jag skall ej uraktlåta att göra påminnelser hos Heurlin, jag råkar honom nästan dagligen i ståndet, och dessutom har Tegnér, som varmt intresserar sig för dig och ofta frågar efter dig, lofvat att, så mycket som möjligt, påskynda utnämningen och Heurlin är icke den man, som plägar söla.»

*** Bref i fru Warholm-Thomanders ägo.

Digitized by Google

bref till Wieselgren från samma tid. Och till en annan god vän hade han talat om att rent af lämna Sverige om regeringen följde sina principer »eller rättare principen att inga principer hafva».

Men å andra sidan kände han nu en viss stolt glädje öfver att ha börjat vinna stor litterär popularitet. »Elden är lös i alla de lästa tidningarna af beröm öfver mig» — skrifver han i januari 1839 till Thomander. »Jag kan nu utan skryt säga, att jag har hela Sverige (h. e. ungdom och medelålder) för mig.»

Under sådan sinnesstämning var det som han tog steget öfver Rubicon och beslöt sig för att utgifva skrifter, som han visste skulle verka skrämmande och som blefvo ödesdigra för hans framtida ställning.

* * *

Offentliggjorda arbeten, 1838—1840.

Åren 1838—1840 vällde en ny flod af arbeten ur Almquists ymnighetshorn ut öfver Sveriges bokmarknad.

Vid jultiden 1838 utsände han fyra nya band af den lilla duodesupplagan af Törnrosens bok. De innehöllo: åttonde bandet: *Återkomsten. Araminta May* och *Urnan;* nionde bandet: *Kapellet, Palatset;* tionde bandet: *Godolphin* eller *De tre herrarne Beaumanoir* (med innertitel *Ninon de Lenclos*), *Svenska fattigdomens betydelse, Skaldens natt;* elfte bandet: *Skällnora kvarn* och *Friherrinnan.*

År 1839 följde såsom det tolfte bandet en serie uppsatser under rubriken: *Herr Hugos akademi,* och år 1840 trettonde bandet, innehållande *Målaren* och *Prästens ställning.*

Samtidigt lät Almquist trycka en ny serie Törnrosskrifter i den s. k. stora imperialoktavupplagan, som af äldre ting innehöll *Jaktslottet* — nu, betecknande nog, med den kätterska *Gudahataren* inarbetad — och *Vargens dotter* och för öfrigt meddelade ett antal äldre för hans vänner kända, men dittills outgifna arbeten som *Ferrando Bruno, Ormus och Ariman, Melia, Svangrottan, Hälsans evangelium, Människans stöd, Arthurs jakt* samt några sånger, och dessutom nyligen fullbordade verk som *Isidoros af Tadmor, Marjam, Ifrån Leonard* och *Schems-el-Nihar.* Vidare utkommo under rubriken »Folkskrifter»: *Arbetets ära, Grimstahamns nybygge, Berättelser ur Fäderneslandets historia* (Gustaf Vasa i Dalarne), *Ryska minnet i Norrköping* (1839), *Ladugårdsarrendet* (1840). Samtidigt utgaf han *Amorina* (1839) — likaledes en nyhet utom för en begränsad krets — samt *Det går an* (1839), tryckt redan 1838 men då makulerad, och slutligen *Amalia Hillner* (1840).

Nya författardrag; nya intresser.

Denna öfverväldigande mängd af i hvarje fall för den stora allmänheten nya arbeten lät Almquists författarpersonlighet fram-

Digitized by Google

träda i en ny och egendomlig dager. Han hade tagit lifligt intryck af tidens rörelser — samhälleliga såväl som litterära.

I rent litterärt afseende framträda sympatier för den verklighetsskildring, som gör sig gällande i tidens utländska och inhemska litteratur.

I politiskt och socialt afseende åter visar han sig ock mottaglig för tidens nya impulser; särskildt riktade de samhälleliga problem, som dryftades i den franska litteraturen och prässen efter julirevolutionen, hans intresse åt detta håll. Han, som förut, trots sina revolutionära ungdomssvärmerier och trots sina undervisningsreformer i politiskt afseende väl närmast räknats till de mera »konservative» — vän som han var med fosforisterna — eller åtminstone till de neutrale, närmade sig den liberala prässen och blef från sommaren 1839 en icke alltför sällsynt medarbetare i dess spalter.* »Jag känner mig kallad att arbeta i flera ämnen som ända från barndomen legat mig hårdt om hjärtat och som jag måste fram med — gå hur det vill», heter det i ett bref till Wieselgren i dec. 1838. Och på nyåret 1839 betonar han — i förkänslan af hvad komma skulle — inför Atterbom de skiljaktigheter, som nu rådde mellan honom och hans gamla vänner i Upsala. I detta bref skrifver han:

Brytning med gamla vänner.

»Jag vet nog, att eftersom människor icke kunna vara lika, så gifves äfven oss emellan differenser. Jag har mycket tänkt på dem, och de hafva smärtat mig, emedan jag så högt och så länge älskat dig. Men du vet också att dessa differenser äro urgamla, förskrifvande sig ända ifrån Manhemstiden. I den ideala världen, där religion, kärlek och himmel herrska, tror jag vi gå hvarann nära, men i den reala hafva vi ända från barndomen haft olika erfarenheter. Jag har varit ute i så många förhållanden och sett så mycken verklig, oskrymtad nöd både till själ och kropp — oförtjänt nöd — att jag funnit rätt och billigt — ja jag har funnit det vara en skyldighet för dem som något förmå att hålla sanningen fram i dagen och söka skaffa en lindring där förtrycket icke blott är orättvist utan äfven kränkande och försämrande. Människorna böra i första rummet hafva religion, därom tvistar ingen, åtminstone icke jag; men då människorna i de s. k. högre klasserna jämte religionen äfven vilja hafva jordiskt välbestånd och billig trefnad (vill icke du själf hafva en sådan?) så kunna vi väl icke påstå att de lägre klasserna böra åtnöjas med blott religion, utan måste de äfven få hafva jordisk trefnad. När nu denna senare saknas för dem, och saknas på grund af orättvisa, är det då så orätt tänkt, bäste broder, att ogilla detta förhållande? Detta är likväl, om du tänker efter, grundpunkten för hela

* I Aftonbladet, Allehanda, Freja. Särskildt märkliga äro hans uppsatser om universiteten i Aftonbladet 1839, som framkallade strid med Palmblad i Mimer. Vidare märkas bland uppsatser 1839—40 »Poesi i sak» (i Dagl. Alleh. juli 1839), »Om musikens framtid» (därsammastädes, dec. 1839).

Digitized by Google

differensen oss emellan, ty du fördömer den s. k. nya tidens sträfvanden helt och hållet, jag däremot skiljer charlataneriet ifrån det verkliga och älskar det senare i den nya tiden.»

Då Atterbom ej svarade härpå och vid ett sammanträffande afböjde samtal åt detta håll, betonade Almquist att han icke gjort något »affall». Han hade alltid stått på den »förnuftiga frihetens» sida och om annat hade han nu ej heller skrifvit.

Öfvergång till det liberala lägret. Socialreformatoriska sympatier.

Almquists, liksom måhända äfven Geijers, öfvergång till det liberala lägret kan i viss mån liknas vid de franska nyromantikernas. Victor Hugo är ännu 1829 restaurationens man, men besjunger 1830 »det unga Frankrike»; Lamartine är Karl X:s trogne anhängare och inlämnar vid revolutionen 1830 sin afskedsansökan från en diplomatpost, men redan i en skrift af 1831 bebådar han den framtida demokraten af 1848. Lamennais blir från att hafva varit katolicismens hänförde försvarare hierarkiens angripare. Han är typen för en religiös revolutionär ande, som brinnande af nitälskan talar den sociala frigörelsens ord i siarstil. Hans »Paroles d'un croyant», som utkommo 1833, voro redan nästa år öfversatta till svenskan. Frändskapen mellan honom och Almquists senare författarskap (t. ex. »Arbetets ära») är uppenbar, äfven i stilen.

I öfrigt har en samhällsreformator som Saint-Simon, försocialisten, och en romanförfattarinna som George Sand — äktenskapets förnekerska och de lägre folkklassernas sympatiska skildrarinna — tvifvelsutan påverkat honom. Äfven tyske skriftställare som Heine och dennes yngre efterföljare voro icke utan inflytande på Almquist; mellan Heine och Almquist finnas otvifvelaktigt likheter, men Lysander har gått väl långt i sin parallelism af dessa båda romantikens »upplösare». Heine var en ironisk skeptiker, i botten fritänkare både som jude och kristen; Almquist — med all sin romantiska ironi — en religiös mystiker, en troende entusiast, blott att han i olika stämningar entusiasmerades åt skilda håll.

Tidens nya rörelser medverkade väsentligen till det nya skedet i Almquists utveckling. Men de mötte redan i hans äldre författarskap besläktade drag, som förebådat hvad komma skulle. Det revolutionära i tidens lynne samklingade med hans gamla sturm- und drangtendenser och — hvad »moralen» angick — med hans romantiska »nydaningar» på detta område; det demokratiska i tiden åter samstämde med arfvet från Rousseau och Thorild.

Främst gjorde sig tidens utveckling åt mera demokratiskt håll gällande hos honom ur social synpunkt. Frihetsrörelserna på det konstitutionella området torde däremot mindre hafva intresserat

Digitized by Google

honom än tidens andre liberale — äfven om han utarbetade sitt eget lilla förslag till representationsreform. I det fallet skulle han nog lika väl som Tegnér eller fosforisterna kunnat hamna i det konservativa lägret. Att kämpa om statsrättsparagrafers tillämpning eller om det konstitutionella statsskicket låg icke för honom. Hans intresse föll inom det sociala området. Här var han i striden mot all konventionell lagstiftning i många afseenden revolutionär — och härutinnan en deciderad motsats till den liberala riktning, som optimistiskt framför allt litade på lagstiftningens verkan. Häri förefinnes en uppenbar skillnad mellan honom och Geijer, som eljes, liksom han, har sina hufvudintressen åt det sociala hållet.

Det folkliga draget.

Jämte denna kosmopolitiskt socialrevolutionära tendens ha vi det nationellt-demokratiska drag, som innerst hade sin rot i hans Rousseauska sympatier, som närts af samtidens demokratiska rörelser i Frankrike och Tyskland, men som tilltagit under hans resor i olika bygder, med hans allt större förtrogenhet med folkets bredare lager. Man läse hans lilla skizz *Hvarför reser du?* eller ställen ur hans korrespondens såsom exempelvis följande i ett bref till Atterbom:

»Du vet att jag är en förklarad vän af bondfolk; att jag mycket lätt och snart kommer i förtroligt samspråk med dem, får höra hela deras naiva självbiografi och lära känna deras olika lefnadssätt.»

När Lénström i sin Almquist-karaktäristik i Eos yttrat något om de aristokratiska tendenserna hos Sveriges romanförfattare, då de nästan uteslutande skildrade det högadliga lifvet, och bl. a. anfört den Löwenstiernska familjen, protesterade Almquist i ett bref: »En sak måste Eos icke debitera mig för, nämligen aristokratiskt sinne, ty ingen författare i Sverige har ännu uppträdt med så stor kärlek till folket, just bondfolket. Jag vill just skildra folkscener som *in se* betydliga» o. s. v.

I »Återkomsten», som inleder de nya Törnrosböcker, hvilka utkommo vid jultiden 1838, låter Almquist herr Hugo hälsa Furumo med orden: »Välkommen åter, Richard! du har varit länge borta. Med nöje hör jag, att du nu gjort resor igen. — — — Jag hör med nöje, att du under dina resor som oftast tagit in och gästat hos själfva folket.»

»Svenska fattigdomens betydelse».

Dessa ord äro symboliska för Almquists nya författarverksamhet, som afgjordt har ett mera demokratiskt tycke, och detta betonas också i den förträffliga skriften *Svenska fattigdomens betydelse*, som innehåller något af det yppersta, som är skrifvet om svenskt folklynne — låt vara i mycket paradoxalt — och som i viss mån äfven är ett litterärt manifest, hvari Almquist utvecklar programmet för en folklig författare, som vill vinna en folklig läsekrets.

Digitized by Google

»Den som skrifver för och om detta folk, han kommer med sin skildring, så som ställningen ännu är, föga till dem, om hvilka han skrifver, men blott till en krets, herrskapskretsen, som af antipatiska grunder måste finna teckningen antingen innehållslös eller förhatlig. Så blefve då tecknarens ställning den, att vara okänd af dem han älskar, men af dem, som känna honom, hatad, — osedd af dem, för hvilkas ögon han egentligen tecknar, men af dem, som se honom, förkastad, emedan deras intressen strida djupt och oblidkeligt emot hans.»

Almquist söker härefter finna orsaken till herrskapskretsens afvoga förhållande till folkets tonart och finner den i att det svenska herrskapet blifvit onationellt, att dess bildning kommit på sned. Herrskapsklassens bildning har gått på en annan bana än nationens, dess studier äro föga svenska, dess hänryckning utländsk, dess tycken stå icke på grundvalen af svensk känsla.

Sällsynt finkänslig är den skildring Almquist gifver af Sveriges djurlif och växtlif. I nyponblomman — Nordens törnros — ser han uttrycket af Sveriges natur, den är gestalten af fattigdom, vildt behag, kyskhet. Och förtjusande äro de käcka slutorden om Nordens ungdom i jämförelse med sydeuropén.

Skriften om »Svenska fattigdomens betydelse» karaktäriserar den nye Almquist, som väl icke lämnat romantikern och mystikern bakom sig men som dock framför allt har öga på den omgifvande världen, som älskar de djupare folklagren och vill staka ut en plan, som han anser lyckosam för deras framtida utveckling.

»Arbetets ära».

En sådan skrift är ock den utomordentligt vackra afhandlingen *Arbetets ära* (1839), likaledes ett äktdemokratiskt alster, med ett ädelt socialprogram, som häfdar arbetets betydelse gentemot den lättja, som lefver på ärfda rikedomar. Denna skrift är påverkad af Lamennais' framställningssätt. En enskildhet, som bör beaktas, är yrkandet att kvinnan bör lära sig ett yrke för att därmed kunna ställa sig fullt fri i lifvet och i sitt val af make: »När hon finner behag i någon och gifver sig åt honom, endast då kan han med rätta säga till sig själf: jag är älskad.»

Folklifsskildringarna.

I nära sammanhang med dessa afhandlingar stå flere skönlitterära produkter från dessa år. Jag håller före att Runebergs exempel, då han i »Älgskyttarne» behandlade ett motiv ur de breda lagrens lif, kan ha verkat eggande på Almquist, ehuru denne valde en annan uttrycksform, som syntes honom mera passande för ämnet, prosan i st. f. hexametern. De samtida tyska folklifsskildrarne Immermann, hvars »Oberhof» ingår som episod i den 1838—39 offentliggjorda »Münchhausen», och Bitzius (Jeremias Gotthelf), hvars första bok utkom 1837, hafva näppeligen varit kända för Almquist. Däremot har han antagligen känt den romantiska byhistoria som är äldre än alla dessa: Brentanos år 1817 i Gubitz'

Digitized by Google

»Gaben der Milde» offentliggjorda »Geschichte vom braven Kasperl und dem schönen Annerl», hvilken 1838 utkommit särskildt och som i åtskilligt är befryndad med kynnet i de mera dystra af Almquists folklifsbilder.

»Kapellet».

Bland dessa hans folklifsskildringar står *Kapellet* högst. Ämnet är valdt från fiskarbygden i Kalmartrakten och berättelsen är inspirerad af en resa, som han företog år 1836 i östra Småland; ett bref till hustrun från denna resa innehåller motiv, särskildt landskapsstudier och bygdeskildringar, som komma åter i novellen, hvilken äger den äkta lokalfärg och den hemsvenska ton, som är Almquist egen, då han vandrar på realistisk mark.

Men denna novell, som tillkom kort efter att Almquist vigts till präst, adlas tillika af en religiös stämning, den stämning hvari Almquist var angelägen att försjunka, då han beslöt att trots allt låta sig prästvigas. Den unge prästmannen, som vikarierar i kapellsocknen och ej blott predikar Guds ord utan ock osjälfviskt deltager i fiskarfamiljers lif som de fattigas beskyddare och vän, är en idealbild af en Kristi efterföljare, sådan man kan tänka sig att Almquists egen framtidsverksamhet hägrade för honom i hans ljusaste stunder. Prof. Oscar Quensel har i en samling »Strödda drag af svenskt kyrkolif under gångna tider» (1912) i uppsatsen »Huru predikade C. J. L. Almquist?» uttalat, att tankarne i »Kapellet» med någon utläggning kunna kallas fullt bibliska, men anmärkt att intrycket blir ett annat om de sammanställas med Almquists trosåskådning öfver hufvud, ty då framskymtar bakom hvarje rad det gamla törnrostemat: »Allt hvad jag har att säga Eder innesluter sig uti dessa få ord, vi skola offra rosor åt Herran.»

Själfull och varm är den hyllning Almquist bringar den enstaka liggande kapellkyrkan.

»Kapellet» tillhör det bästa Almquist skrifvit och har äfven af hans bittraste motståndare rönt erkännande. Lyckligast är skildringen, så länge det hvilar moln öfver det fattiga hemmet. Slutet, då husfadern hemkommer, rikt belönad för sin räddningsbragd, smakar något af de lyckliga sluten i tidens vådeviller, och den muntra pänningklangen verkar nästan en smula prosaisk ofvanpå den föregående skildringens vemodsmättade poesi.

»Grimstahamns nybygge».

Enkel och äkta är äfven poesien i *Grimstahamns nybygge*, en af de folkskrifter, hvarmed Almquist sökte komma i rapport med bredare lager; särskildt är skildringen af »den första aftonen på Grimstahamn» — möjligen en reminiscens af hans egen första afton på Graf — betagande. Besläktad härmed är berättelsen *Ladugårdsarrendet*.

»Skällnora kvarn».

Mera dyster är *Skällnora kvarn*. Väl har Almquist här lämnat en af sina mest äkta och älskvärda framställningar af en kvinna ur folket, den duktiga Brita, och äfven förträffliga lokalskildringar,

Digitized by Google

men händelseutvecklingen lider af bizarra och osannolika effekter (t. ex. Jan Carlsons infama hot mot Brita att ihjälsågas om hon ej lofvar att vittna falskt; hans egen död; den underbara räddningen då fågeln kommer sågverket att stanna; lyssnandet på en monolog o. s. v.). Almquist sysslar ock här med sitt gamla favoritämne: brottets psykologi.

Af ett visst intresse är en utläggning af denna novell, som Almquist meddelade Lénström i bref på nyåret 1839, och som denne ordagrannt intog i sin »Svenska poesiens historia»; han låter här förstå, att anden af den brottslige Jan Carlson, hvilken genom sin död försonat brottet, kunnat flyga in i fågeln, och att denne, sedan Jan Carlson jordiskt dött, ville göra hans ogärning god igen genom att ställa till rätta allt och frälsa flickan. Detta är endast mystiskt antydt och Almquist frånsäger sig all tro på själavandringen. Läsaren kan emellertid uppfatta novellen så och inkommer då i styckets högre mysterier, men det går ock ganska väl att endast se honom som en fågel!

Till folklifsskildringarna hör ock närmast *Målaren.* »Målaren».

Äfven denna novell berör brottets psykologi: en ångrande brottslings återvinnande åt samhället, och ger uttryck åt den alltifrån ungdomsåren hos Almquist framträdande medkänslan med brottslingar.

Hufvudpersonen är en lättsinnig yngling, som vållat sin fars olycka och hela sin släkts nesa. Det skildras hur han undflyr rättvisans handhafvare och tar drängsyssla samt slutligen blir handtverksmålare, dock icke utan artistiska anlag; vid sin faders dödsbädd infinner han sig såsom den förlorade sonen. I denne »målare» har Almquist personifierat ej så litet af sitt eget jag, åtminstone har han i hans mun lagt mycket af sitt eget åskådningssätt, exempelvis uppfattningen af konsten såsom ett nyckens verk.

Egendomlig är skildringen af ynglingens flykt, hvilken liksom förebådar drag ur Almquists egen framtid, det är som om han i andanom skådat ett framtidsperspektiv: »Han var icke blott en målare, utan tillika en människa, som lidit, hoppades och trodde».

Ljusare är *Araminta May,* en af Almquists allra älskvärdaste skapelser, i viss mån besläktad med folklifsskildringarna. Den var enligt bref till Thomander fullbordad i midten af 1837. »Araminta May».

Liksom flere Fredrika Bremers arbeten är den hållen i brefform och präglas af ett visst lustspelslynne; Almquist yttrar själf i ett bref, att »det möjligen kunde rekommendera honom som aestheticus i den komiska genren, liksom man anser Signora Luna vara ett bevis på tragisk förmåga». Innehållet är ett muntert quiproquo. Två kusiner, en manlig och en kvinnlig, brefväxla med hvarandra. Den senare, Henriette, skildrar för sin frände Fabian en ung dam af engelsk börd, en viss »Araminta May», som kommit på besök till henne och hvars uppträdande i Stockholmslifvet hon beskrifver. Det hela är emellertid ett skämt, den beskrifna damen är ett fantasifoster, något som kusin Fabian till slut anar. Den lilla berättelsens egendomlighet är motsatsen

Digitized by Google

mellan den äkta svenskheten, representerad af den finkänsliga hufvudstadsflickan — mottaglig för all kultur, men dock i grunden bottenärligt svensk om ock med små älskvärda nycker —, och å andra sidan den smaklösa svenskheten hos de halfbildade prästgårds- och kommissariedöttrarna å landet, hvilka representera den tillgjorda tråkighet och patriotiska styfhet och pock, som Almquist bekämpade i »Svenska fattigdomens betydelse».

»Urnan», »Palatset» m. fl.

Af annan karaktär äro ett par fantastiska berättelser, i hvilka Almquist för att bekämpa någon viss åsikt utdragit dess konsekvens in absurdum, *Urnan* och *Palatset*.

I den förra behandlas eden och missuppfattningen att ett högtidligt gifvet löfte absolut måste hållas, äfven om därmed en högre moral kränkes; händelsen är förlagd till medeltiden och striden mellan guelfer och ghibelliner. Omöjligt är icke, att »Urnan» kan hafva haft en personlig bakgrund i de själsrörelser Almquist undergick före och efter att han aflagt prästeden. Novellen är nämligen skrifven 1837, samma år detta skedde.

Icke mindre egendomlig men för öfrigt bättre skrifven är den skräckfyllda fantasien »Palatset», hvars motiv är byggdt på dåtida japanska seder — ett herrskarebud kräfver självmord af en undersåte, som i sin ordning offrar sina döttrar. Novellens innebörd är att till det yttersta draga konsekvenserna af undergifvenheten under auktoriteten, vare sig det gäller undersåtlig trohet eller konventionell moral, men tendensen är skickligt gömd i en rent poetisk berättelse, som är befryndad med Hoffmanns och Poe's konst. Särskildt lade Almquist här, liksom f. ö. i andra diktverk, an på välklangen hos exotiska språkljud för att framkalla en musikalisk stämning.*

I den förträffligt skrifna lilla episteln *Friherrinnan* skildrar han den tröst en trofast hund kan skänka den som i sin ensamhet blifvit bitter.

»Ifrån Leonard».

Mycken motvilja väckte den osmakliga två sidors bagatellen *Ifrån Leonard*, där Almquist idealiserat en ung mans rena kärlek till en sköka.

De ha älskat hvarandra från första stunden de råkats, och tillhört hvarann, men sedan har hon, genom umgänge med en annan, blifvit kroppsligen smittad, oaktadt hon aldrig upphört att älska Leonard, och, heter det, »hon omtalade själf för mig allt, med en serafs röst, en daggblommas tårar». Denna blandning af cynism och sentimentalitet väckte äfven hos Almquists beundrare bestörtning och motvilja, och det var nog rätt mången som med Palmblads »Herr Hugo» skulle velat utklippa dessa blad ur den annars så vackra boken. Topelius

* »Det intagande ljufva och fängslande» — skrifver han till Atterbom på tal om »Palatset» — »som kan finnas i blott och bara språkljud, utan att man ens vet hvilket begrepp de beteckna, men allenast hör dem som toner, som musikaliska ljud .... denna idé är anslagen, där sköna oskuldsfulla Vildinnor tala ord, dem åhöraren ej kan öfversätta och på så sätt begripa, men ändock sentera genom personernas mimik, röstens behag och ljudens skönhet. Är icke denna idé värd någonting? Jag har själf erfarit det underbart intressanta häraf.»

Digitized by Google

berättar ock, att i Finland »två blad i imperialtörnrosen limmades ihop, innan man vågade lämna boken i unga fruntimmers händer».

Almquist ger själf i bref på Lénströms begäran följande förklaring af detta stycke: »Det hvilar på en verklig händelse, ehuru jag icke velat utsätta namnen. Det är taflan af den psykologiskt sanna och genom erfarenhet konstaterade händelse, att en kvinna, som ett ögonblick af en annan (man?) öfverrumplats eller öfverraskats, det oaktadt bevarat (och genom flere följande års innerligaste ömhet och trohet bevisat, att hon bevarat) sin kärlek för den älskade (Leonard), hvilken kärlek hon både förut och efteråt hyst af ganska fint, rent och romantiskt slag. Jag vet att en sådan händelse af blott och bart teoretiska skäl anses omöjlig. Men den måste dock hafva varit möjlig efter den var verklig. Däraf följer naturligtvis ej, att saken är att imitera, men väl är den ganska intressant att observera. Det här ifrågavarande fruntimret lefver än, är utomordentligt både skön och älskvärd. Men att hennes Leonard grubblade öfver saken, så att han var nära att skjuta sig, torde därför icke vara besynnerligt. Jag har icke berättat anekdoten såsom något moraliskt godt, utan såsom något mänskligt märkvärdigt.»

»Isidoros af Tadmor» och »Marjam».

Af skiftande art äro de delvis versifierade dikter, som — jämte den långt förut fullbordade, men först nu offentliggjorda »Ferrando Bruno» — meddelades i imperialupplagan: *Isidoros af Tadmor; Marjam, Shems-el-Nihar; Arthurs jakt.*

Almquist framhåller i ett ofvan omtaladt bref till Per Wieselgren (15 febr. 1836), att hvad som särdeles intoge honom vore att skildra personer och händelser från olika världstrakter, där han finge måla landskap och människor med olika nyanser i färgton och uttrycksformer, som hörde till deras individualism. Hvad versformen anginge fann han ett nöje i att i »Isidoros af Tadmor» låta den antikt tragiska trimetern spela en större roll än i »Signora Luna», han fann denna meter vara i stånd af en djupare musikalisk rytm än den vanliga femfotajamben, som likväl ifråga om en något mindre högstämd sentiment vore förträfflig. För de spanska händelserna och karaktärerna i »Ramido Marinesco» hade han valt »spanskt elegiska versformer», för den gauliska forntidsbilden »Arthurs jakt» fornmusikaliska taktarter; för 1600-talets pariserbild »Ninon de Lenclos» lätta och luftiga alexandriner.

Viktigast af dessa nya alster voro *Isidoros af Tadmor* och dess följddrama *Marjam.*

Det förra tillhörde de poem, som Atterbom redan tidigt påyrkade skulle tryckas, men som Almquist dröjt med att afsluta. Det är ett rent idylliskt drama från tiden för kristendomens första uppträdande, födt ur samma stämning som »Melia», och var möjligen inspireradt af skildringarna af den äldsta kristna tiden i Neanders kyrkohistoriska verk. Stycket afsåg, enligt hvad Almquist 1836 förklarade för Wieselgren, att vara »en sammansmältning

Digitized by Google

af hebreisk och hellenisk anda»; en uppgift som vore egen och mycket intresserat honom, ingenting stode så nära tidens ställning i djupet af nationen som just kristendomens allra första dagar, ingenting vore lärorikare, intimare.

Dikten skildrar, hurusom den högt bildade hierofanten Isidoros, hvilken uppträder såsom målsman för den antika visdomens, den gudomliga måttans lära, omvändes till den tro, som predikas af den nye gudens apostlar, af Simon Petrus och älsklingslärjungen Jochanan. Han längtar till den unge, nye guden, dem mänskor dödat, men som dött för mänskor, ett fordom aldrig pröfvadt gudasätt. Och poetiskt är det grepp, hvarmed beslutet om hur den nya kyrkan skall byggas åskådliggöres. Skalden Ceraunus manar Isidoros att ej låta det nya bönehuset byggas i rundel likt Tadmors tempel. Då han föreslår en byggnad i en cittras form, manar Isidora fadern att bygga den i liknelse af ett kors. Och när koren spörjer hur man skall bygga rakt i höjden som ett träd, förklarar Isidoros:

> Jag har det talets mening fattat. Hören:
> Vår sorgbetvingare sitt kors har haft
> Mot höjden rest, men icke mänskosätt
> Så vare. Vi — vi lägge korset neder,
> Och i den liggande gestaltens skepnad,
> Så bygge vördsamt bönehemmet vi.

Vid denna idylliska mollstämning, som återgaf hans naturs ena sida: känslosidan med dess drag af mystik, stannade Almquist emellertid icke; liksom Heine ofta lät en känslig dikt afbrytas af en ironisk spets, lät han Isidoroslegenden följas af ett satyrspel, ty såsom sådant verkar *Marjam* i viss mån.

Almquist angriper här först de kristna dogmerna; — de i grekisk lärdom fostrade hedningekristna nöjde sig ej med den enkla urkristendomen, utan bortfuskade den till en ny hedendom, bl. a. genom att upphöja Maria, som vandrade bland folket som en enkel kvinna, till ett slags antik gudinna.* Så ironiseras ock Josef af Arimathias omvändelseverk, men framför allt är Paulus' uppträdande skildradt med grof satir, salvelsefullt framsäger han i femte scenen en del gallimathias, som parodierar vissa uttryck i Nya Testamentet. Man kan i polemiken mot Paulus och hans försoningslära finna reminiscenser från Swedenborgs afvoghet mot aposteln från Tarsus.

Diktens tendens torde man finna i Jochanans svar till Maria då hon manar honom att bilda församlingar liksom han, »den nye, hvilken for med Barnabas åt Pafos till, och som vandrat på Tarsens kust»:

---

* Isidoros' tal om nödvändigheten af att skänka församlingen en lärobyggnad och hur han för treenighetsläran använder österlandets hedniska myter erinrar något om den senare religionsvetenskapens teorier om huru urkristendomen ombildades genom hednisk lärdom och mysterier.

Digitized by Google

»Jag vet icke hvad de vilja; ej heller veta de rätt hvad jag vill. Församling? Kyrka? det ropa de på, och jag vet icke hvad de ropa. Mig synes den människa salig, den Herren lefver i anden hos, såsom han sade: 'Jag är vinträdet, I ären grenarne: den som blifver i mig och jag i honom, han bär mycken frukt'. Mig synes då icke vara af stort behof, ehvad den människa heter, hvar hon bor eller till hvad brödralag hon hör. Så synes mig ock den människa vara af en rätt församling och i en rätt församling, nämligen till anden, ehvad hon är ensam eller med flera, eller hvilka bruk de eljest med hvarannan nyttja.»

»Marjam» väckte ur kyrkliga och teologiska synpunkter på vissa håll lika mycken förargelse, som »Det går an» ur etiska och samhälleliga.

Shems-el-Nihar, som torde vara författad alldeles omedelbart före utgifvandet, är i viss mån närsläktad med »Isidoros af Tadmor»; den framställer i en vacker legendartad dikt motsatsen mellan hednisk offertjänst åt de afgudade djuren och den kristna lära, där tillbedjarne icke offra åt sin Gud, hvaremot deras Gud offrar sig för dem. »Shems-el-Nihar».

I *Arthurs jakt*, hvilken var fullbordad 1836, men möjligen är af äldre datum,* har Almquist i Ossiansk ton diktat en förtjusande sägen om kung Arthurs förhållande till den gamle kung Merwyns dotter Evirallin, till hvars olycksöde han varit oskyldig anledning, men som till sist blir hans kungabrud. »Arthurs jakt».

Godolphin eller De tre herrarne Beaumanoir med inre titel *Ninon de Lenclos* är ett misslyckadt försök i det franska intriglustspelets stil, skrifvet på oklanderliga alexandriner (frånsedt ett par scener som äro på afskyvärdt dåliga, korta, rimmade vers). Den orimliga händelseutvecklingen tjänar endast som förevändning att presentera den berömda kurtisanen Ninon de Lenclos, i hvilken Almquist, att döma af Julianus' reflexioner, velat framställa en sympatisk representant för den »frihet i seder», som lät höra sin upptakt vid medlet af 1600-talet, ehuru visserligen denna »revolution» slog öfver på andra sidan målet. Kanske stycket skall föreställa en »upptakt» till »Det går an», hvars ämne samtidigt sysselsatte Almquist.

I imperialoktavens första band offentliggjorde Almquist några få lyriska stycken, men hans flesta *Songes* (som f. ö. först intogos i andra delen) voro diktade och tonsatta långt förut.** Almquist var tvifvelsutan en utpräglad lyrisk natur och dock »Songes».

* Lysander räknar både »Shems-el-Nihar» och »Arthurs jakt» till Almquists äldre arbeten. De nämnas dock ej i det bref, där Almquist 1834 meddelar Atterbom en öfversikt öfver hvad han hade färdigt eller för händer, och hvad »Shems-el-Nihar» angår skrifver Atterbom i jan. 1840 att detta abyssiniska epos till och med till namnet var honom obekant, under det att han i andra då utgifna alster i imperialoktaven igenkände gamla dyrbara bekanta.

** Jämför det ofvan III: sid. 426, noten anförda brefvet.

Digitized by Google

är hans lyrik knappast så intressant ur poetisk som ur musikalisk synpunkt. Utan att känna musiken kan man svårligen njuta denna diktning, som är ren stämningslyrik och som framträder i oregelbunden, stundom prosaliknande meter. Men med denna musik äro flere af dem underbart intagande. Erinras må om Fiskaresången i »Kapellet», det lilla stycket »Den lyssnande Maria» (»Herre Gud hvad det är vackert») eller det dystert skräckinjagande »Hexan i konung Karls tid». Atterbom omtalade i en af sina kritiker 1835, att han haft den lyckan höra åtskilligt af denna musik och förklarade den högst märkvärdig såväl genom melodisk friskhet och uppfinningsrikedom som framför allt genom en djup, mäktig magisk naturkraft, äfven om musici ex professo funno mycket att mot den invända. Men han trodde att ingenting skulle mer än denna musik bidraga att göra författaren i god bemärkelse populär och på ett fattligare och älskvärdare sätt upplåta hans innersta. Almquist dröjde emellertid att utgifva flertalet af dessa stycken till 1849. Och dock var törhända den af musik genomdränkta dikten den naturligaste uttrycksformen för hans poetiska kynne.*

Betecknande är att Fredrika Bremer, som dömde rätt hårdt om Almquist och förklarade honom »hvarken ha reda på himmel eller helvete», skrifver, efter att hon på nyåret 1842 hört hans sånger:

»Jag har orätt! Jag har hundra tusen, millioner gånger orätt, Almquist förstår himmelen, han har själf varit där och där hört — ej hvad han gifvit oss i romaner och filosofemer — men hvad han säger i toner, i musik. Han har hört himlarnes körer, han har upptecknat dem. Ack, att jag först i dag fått höra dem! Det är det enda af Almquists ande, som trängt mig in i själens innersta, det enda af hans, i hvilket jag utan en fråga, utan en tvekan, utan ett men kunde tillbedja i stilla, förtjust hängifvenhet.»

Professor Wilhelm Bauck har 1876 i »Teater och Musik» analyserat Almquists tonkonst. Äfven i tonernas värld, yttrar han, sökte Almquists snille bana sig vägar och stigar, och blixtarne, som ljunga i hans dikt, flamma ock i hans musik, men han kände icke lagarne i tonernas rike. Han besvarar frågan om Almquist var musiker med både ja och nej; »han ägde i rikt mått hvad flertalet af skickliga musici icke alls äger, och ägde i ringaste mått hvad äfven

* En omständighet, som medverkade till att dessa »Songes» så sent sågo dagen, var nog att hans musikaliske vän Lindblad hade så mycket att anmärka mot »den musikaliska ordningen». Almquist knotar i ett bref till Lindblad på nyåret 1840 öfver att ingen »rör en tangent för hans räkning». Lindblad biträdde och korrigerade Geijer, men påstod Almquist vara »inkorrigibel», men, sade denne, »detta är en frats». Vendela Hebbe lär hafva hjälpt honom med musikens redigering. Bergstedt skref 1850 om hans musik att han hade en stor rikedom på sköna melodier, men att han af nyck eller arbetsleda vräkte bort ädelstenarne oslipade.

Digitized by Google

medelmåttige musikidkare ofta äga i rikt. Hans snille var stort, hans talang ingen. Han var predestinerad musiker men blef det aldrig i verkligheten.»

* * *

I Aftonbladet lästes i april 1839 den ofvan omnämnda anmälan af »Törnrosens boks» då utkomna nya delar, som var författad af J. P. Theorell. Den är i motsats till föregående Aftonbladsuttalanden sympatisk och är kännetecknande för öfvergången till ett nytt vänligare förhållande mellan Almquist och den liberala prässen, på samma gång motsatsen till fosforismen i hans nya, mera verklighetsskildrande ståndpunkt här fastslås. J. P. Theorells anmälan.

Efter att ha framhållit Almquists stora snillrikhet tillika med hans svaghet att icke lämna från sig något fulländadt konstverk, betonar anmälaren hurusom de senast utkomna häftena öfverraskade genom korrekthet och elegans. Dessutom omtalas med de högsta loford ett för tjugu år sedan tryckt men outgifvet arbete, »Amorina», i hvilket funnos taflor, dem man visst icke skulle upphöja genom att kalla dem Shaksperiska (!); en förfärligt skakande tragik är parad med den allra mest besatta, men natursanna komik, med den ljufvaste lyrik, med de mest hänförande naturmålningar.

»Då denne författare först uppträdde inför publiken» — heter det — »var han ett barn af den mystiska, trånande, ölostbleka skola, som icke dugde till mera än att emancipera oss från en äldre, helt och hållet formell. Men han hade en djupare natur, som snart vämjdes vid månskensåsikterna, vid tyskeriet. Han slog sig då på en motsatt kraftåsikt och gick lika långt i den, ty medelmåtta tyckes icke vara förenlig med hans känsla af förmåga. Huru ur dessa fantastiska läror och öden, slitande och stridande mot hvarandra såsom Odin och Madonnan, kunde uppstå något annat än pur galenskap förklaras endast ur mannens gedigna pund. Eho som sett de hvardagliga, medelmåttiga bekännarne af fosforismen och goticismen med deras dunkla, vilda, obäkliga, ohandterliga trånader och bärserkerier skall dubbelt beundra, ja, förvånas öfver denna författares bildningsgång och att han icke blott (negativt) afskuddat sig det grumliga slagget, utan ock (positivt) gjort sig så innerligt bekant och hemmastadd med det verkliga lifvet, det konventionella lifvet, det sällskapliga lifvet och alla dess allra finaste nyanser, dess vanligen ohärmliga egenheter, som annars icke studeras utan på bekostnad af den artistiska enheten och själfständigheten, emedan de äro motsatsen mot inbillning. Emellertid har Törnrosförfattaren löst det svåra problemet.»

En så mångsidig förmåga hade väl ingen svensk författare någonsin förr ådagalagt. Hvaraf kunde det då komma, att han ändock icke frambragt någonting, som gåfve ett rent totalintryck, en oblandad konstnjutning, åtminstone hvad angår hans äldre, större arbeten? Recensenten finner delvis svaret i Almquists egen »kolossala sofism om svenska fattigdomens betydelse», där han vill öfvertyga oss om att svenskens världsställning är att kunna vara fattig: »att samla för att kasta bort och detta ofta utan njutning, det är rätt svenskt». Svensken kan göra guld men vårdar sig icke om att prägla det till ett mynt, som är gångbart öfver hela världen.

Digitized by Google

Felen i de äldre Törnrosorna, som närmare påvisas, voro likväl afnötta i de senare. Författaren hade gått in i sig själf och vågat begripa, att han icke behöfde täfla med skrifklådiga pojkar, som med besattheter sökte ersätta bristen på snille och kunskaper. Han hade funnit att hans mångsidiga snilles skapelser kunde meddelas och meddelas vida njutbarare på vanligt människospråk och att de konventionella formerna icke voro hinderliga för någon annan än den, som icke förstode röra sig inom dem. Men detta åter hade kanske ingen förstått så väl som han, emedan han icke blott mäktade skapa utan äfven hade den finaste blick att observera.

Den nya upplagan af »Amorina».

I sammanhang med berömmet öfver *Amorina* hade Theorell uttalat en önskan om att Almquist måtte skänka allmänheten ett nöje, som nu blott några få samlare kunde förskaffa sig, genom att utgifva detta arbete. Almquist förberedde ock vid denna tid »Amorinas» utgifvande, och år 1839 utkom den å ett Jönköpingsförlag.

Om denna stora dikts revolutionära innebörd och ästetiska egendomligheter är förut taladt. De förändringar arbetet genomgått äro ej väsentliga, ehuru en jämförande granskning visar rätt intressanta såväl tillägg som uteslutningar.

Företalet.

Men verkligt nytt är företalet, dagtecknadt april 1839, något af det mest humoristiska Almquist skrifvit, ett briljant exempel på den bizarra humor, som nyromantiken tagit i arf från Jean Paul. Under masken af en biblioteksman låtsar sig Almquist hafva funnit detta förskräckliga manuskript, som han behandlar med påtagen filologisk grundlighet. Han drar slutsatser om de uppträdande personernas karaktärer, om tiden, då handlingen passerar, hvilken skulle vara frihetstiden*, m. m. Han placerar däremot författandet till Reuterholms period, femtio år senare. Naturligtvis måste då också femtio år förgå före tryckningen.** Vidare har utgifvaren fått reda på författaren, en klockareson, »A. Morin Anderson», hvars utveckling och egendomligheter Almquist skämtsamt karaktäriserar, stundom med uppenbara hänsyftningar på sin egen personlighet. Företalet slutar med en utredning om det förskräckliga, och söker göra gällande att Johannes' öde, som hade

* Detta är uppenbart ironiskt menadt, och märkligt är att en så fin kännare som Lysander tagit tidsbestämningen — frihetstiden — au sérieux och talat om att man i Amorina möter en verklig fläkt af den tunga ande, som hvilade öfver det tidsrum dit händelserna äro förlagda (1730—40)!

** »Att 50 år måste utgöra normaltiden, hvarunder ett manuskript bör ligga och samka sig innan det tryckes, dömer jag, utom annat, äfven däraf, att redan i början af 1820-talet, eller endast vid pass 30 år efter författandet, bragtes detta skaldeverk genom någon vildhjärnas förhastande under tryckpressen; och hvad skedde? Det kom aldrig ut i bokhandeln: det blef aldrig färdigtryckt; de abortiva arken spriddes eller förstördes såsom bara makulatur. Så mäktigt är ödet, som ingen kan stå emot.»

Digitized by Google

sin grund i något inre, vore mindre grymt än den antikens tragedi, där »ödet» öfverallt vore ett yttre.*

Af särskild vikt äro företalets slutord, där Almquist understryker »Amorinas» revolutionära karaktär, såsom en gensaga mot gällande moraluppfattning.

»Man bör kanske» — heter det — »om scenerna, där Johannes framstår, anmärka, att de synas i hög grad farliga för moralen. Ty oaktadt allt det

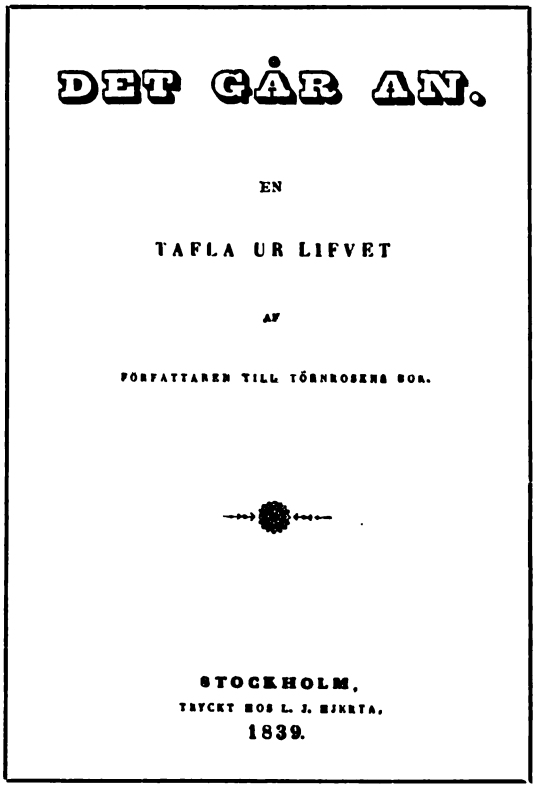
DET GÅR AN.

EN

TAFLA UR LIFVET

AF

FÖRFATTAREN TILL TÖRNROSENS BOK.

STOCKHOLM,
TRYCKT HOS L. J. HJERTA.
1839.

Titelbladet till »Det går an», förminskadt.

grufliga, han gör, är det nästan omöjligt för oss att finna honom vara en ond varelse, knappt elak. En hvass värjsudd skulle då här vara ställd på mänskligheten ömtåligaste nerv? Men emedan ingenting hos Johannes är opsykologiskt, ingenting för människan såsom sådan osannt; så kan polemiken, ifall en dylik här behöfves, icke vända sig emot framställningen om honom, utan måste gå emot vår egen närvarande bildnings moralteser. Detta blir en af frågorna för kommande sekel.»

»Amorina» — Almquists mest älskade verk — väckte mindre uppmärksamhet än han väntat. Dess djärfva tendens skymdes

* Detta bestred Palmblad och påstod att Almquists utsago berodde på en missuppfattning af antikens ödestragedi.

Digitized by Google

af de många underligheterna, skräckscenerna och ungromantiska svärmerierna, som föreföllo något »hors de saison». Boken synes dessutom icke ha varit väl distribuerad af den landsortsförläggare, som tryckt den, och Almquist klagade också på hösten 1839 för Atterbom att den »haft snål åtgång». Af intresse är att läsa hvad en Almquist-beundrare som den unge B. E. Malmström skref i september 1839 till sin vän Bergstedt om denna bok:

»Litterära nyheter? Främst ibland dem står utan tvifvel Almquists nyss utgifna roman *Amorina*. Det är en Erscheinung, som verkligen är egen i sitt slag och som ifall den utkommit på den tid, då förf. först ämnade utgifva den d. v. s. 1820, skulle ha väckt ett utomordentligt uppseende, och med detsamma troligen, enligt då öfverrådande ästetiska åsikter, stämplat sin författare såsom galen. Det är med ett ord det värsta exemplar i den förskräckliga genren, som jag någonsin sett, — är till den grad otäckt, att fasan upplöser sig i — jag vet ej rätt hvad — — en slags liknöjdhet eller ungefär samma känsla, hvarmed man ser en hungrig varg äta sitt ännu sprittande rof. Om förf. tyglat sin lusta efter det ohyggliga något litet, så skulle effekten blifvit större. Men han öfverskrider gränsen för det mänskliga och förfelar därigenom att väcka mänskliga sympatier. Dock är det snille! Företalet skrifvet i år är alldeles ett mästerstycke, den yppersta och bäst hållna ironi jag på svenska läst. Laga att du får göra bekantskap med detta orginella missfoster, denna 'siamesiska fyrling' inom den vittra världen.»

Af utförliga kritiker var den i Eos (1839, n:ris 67—70) den märkligaste. Men den är till god del inspirerad, att ej säga dikterad af Almquist själf — skrifven af Lénström »med hand om penna», skulle man kunna säga — såsom framgår af bref till Lénström från Almquist i Kungl. Bibl:s samlingar.* I denna Almquist-Lénströmska uppsats finner man utläggningar rörande personernas karaktärer sådana författaren ville ha dem uppfattade. I öfrigt förklarade Almquist att »hela stycket från början till slut vore baseradt på humoristisk grund och att man borde akta sig att tro att någonstädes hafva författaren själf».

Om Amorina icke väckte det uppseende som väntats, så framkallade däremot en annan skrift, som utkom samma år desto mera buller. Det var *Det går an*.

»Det går an».

Redan 1838 hade han tryckt detta arbete (tillsammans med uppsatsen »Hvarför reser du?»). Men vänner afstyrkte utgifvandet. Särskildt besvor P. G. Ahnfelt, som fått läsa berättelsen under hans besök i Skåne, Almquist att icke utgifva den, ja att ej ens visa den för Thomander. Den kunde icke precis gälla som merit för professuren. Almquist förstörde också upplagan — vacklande som han var ifråga om sina arbeten. Men under en ny,

* Jmfr härom Ahnfelt, C. J. L. Almqvist, sid. 85 o. f.

Digitized by Google

oppositionell sinnesstämning beslöt han sig för att ånyo trycka och utgifva boken — denna gång med ett företal, som underströk dess tendens och därigenom gjorde den ytterligare »farlig» för hans officiella ställning.

»Det går an» tillhör Almquists i rent konstnärligt afseende mest fulländade arbeten; så enkelt, klart, rakt på sak som berättelsen är utförd, utgör den ett verkligt mästerstycke af realistisk skildringskonst och den står i detta afseende på en plats alldeles för sig inom tidens prosadikt.

Boken omhandlar en kärleksförbindelse, som knytes på en resa mellan Stockholm och Lidköping mellan en underofficer Albert och en glasmästardotter Sara Widebeck, som båda tillhöra mellantinget mellan »bättre folk» och underklass. Förtroligheten dem emellan öfvergår så småningom, då de tagit gemensam skjuts från Arboga, till ett intimt förhållande; försiktigt antyder Almquist, att de vid Bodarne stanna något dygn och känna sig såsom man och hustru. Men detta skola de aldrig blifva i laglig mening. Ty Sara, som från föräldrahemmet har bedröfliga erfarenheter, är principfast i sitt hat mot äktenskapet. Hon är en nyktert resonnerande natur. Hon har intet emot att tillhöra Albert, men hon vill icke bli hans maka. Hon vill icke offra sin självständighet, sitt bohag, sina ägodelar för att en annan skall få rättighet öfver henne. Dessutom kan den tid komma, då endera blir odräglig, outhärdlig för den andra. Hvad vore då för tröst i de gifna orden?

Då Albert invänder, att det dock ej råder fördärf och olycka i alla hus, svarar Sara: »Nej, jag har sett ett eller par hus där de lefva bra, rätt bra. Men det kommer visst icke däraf, att de blifvit hoplästa, hvilket icke annorstädes hjälpt, utan däraf, att de i själ och hjärta draga öfverens, åtminstone så pass mycket som behöfs. — — — Signerier tjäna till intet. — — — Gud känner att jag älskar böner. Och jag gör dem, Albert, och jag tänker göra dem. Men ack, icke nyttjar jag böner till sådant, som de icke tjäna till, ty det är signeri och tomma ljud, om icke ännu värre, nämligen hädelse. Böner? O, min store Gud! Ej den vackraste bön förvandlar hvitt till svart eller svart till hvitt. — — — När det fattas mig olja till kitt, icke ställer jag mig då och läser öfver kritan; utan jag går ut och skaffar mig olja, som jag blandar i kritan, och det hjälper. Jag brukar aldrig signerier, Albert.»

Då Albert invänder att läsningen åtminstone inte skadar, svarar Sara, att det gör den visst, ty på grund af den läsningen påstår man att äfven tvänne som inte duga för hvarandra ändå skola vara ihop och bråka sönder hvarandra bara för läsningens skull.

Sara framhåller också olämpligheten af egendomsgemenskap och samboende. Bäst är att aldrig flytta ihop, emedan folk som älska hvarann mycket snarare förarga och fördärfva hvarann än andra, som icke räkna på hvarandra.

Det blir som Sara önskar.

Albert flyttar till Lidköping, där för öfrigt under Saras frånvaro modern afidit. Han hyr rum i hennes hus. De blifva makar utan äktenskap och utan samboende.

»Går allt detta an, Albert? — — — I hela uttrycket af hans ansikte låg detta svar: Det går an.»

Digitized by Google

Berättelsens tendentiösa karaktär är ju uppenbar. Väl sökte Almquist senare »kategoriskt» förneka, att berättelsen vore ett tendensstycke — taflan ur lifvet hade då icke varit »artistisk», men boken skulle varit utan all mening, om det ej varit Almquists afsikt att i Sara Widebecks fall »ställa ett problem under debatt». Härtill kommer dels titelns uttryckliga »Det går an», dels och ej minst det företal, hvarmed han försåg 1839 års upplaga och hvari han bl. a. uttalade sig om nödvändigheten att människan lärde känna sig själf.

Hvad hade gagnet varit af »tusenåriga osanningar», samhället vacklade dock i sina grundvalar? De enskilde hade ej skördat frukt af »det oupplösliga hyckleri», hvartill de tvungits, och frukterna hade blifvit verklig osedlighet med titel af moralitet, verklig olycka med titel af lycka. Han betonar att genom misskännandet af hvad sed och lycka i sig själfva vore hade man trott sig alstra grundlig religiositet i oupphörligt sällskap med personlighetens förstörande och individens sönderkrossande. Man borde söka vinna harmoni mellan ren sed och ren lycka. Detta borde utföras i en afhandling, men därförinnan måste man lära känna människorna.

Det manuskript han nu ville meddela, innehölle blott »en händelse». Och här följer den vanliga Almquistska reservationen: detta vore blott ett rön, ett faktum, en tafla ur lifvet. Att fördöma och gilla detta faktum tillhörde afhandlingen.

Oaktadt den reservation, hvarmed Almquist sålunda velat hålla en utväg öppen, är det dock uppenbart, att han genom Sara Widebecks mun velat häfda kärlekens frihet, oberoende af äktenskap. »Det går an» är sålunda ett nytt inslag i den europeiska kampen för kärlekens emancipation från den gällande äktenskapslagstiftningen, som samtidigt häfdades i Frankrike af Saint-Simonisterna och George Sand, i England af Owen, i Tyskland af Gutzkow och andra det unga Tysklands män, om ock i olika syften och former. Dock torde man böra särskilja flere olika moment.

Boken utgör först ett angrepp på vigseln såsom sådan. Kärleken behöfver icke det religiösa signeriets bekräftelse. Det var samma tendens, som framträdde i Gutzkows »Wally» och i flere andra arbeten. Anmärkas må dock att Almquist äfven fördömde civiläktenskapet, hvilket han t. o. m. ansåg sämre än det kyrkliga.

Vidare ogillar han äktenskapet såsom lifsvarig institution, äfven sedan tycket upphört, och ansluter sig här till samma uppfattning som George Sand och som vännerna af skiljsmässans underlättande upptagit. Men här tillkommer en svårighet, som Almquist ej berörde i »Det går an»: hänsynen till barnen. Senare sökte han lösa denna svårighet genom att i likhet med Enfantin och Rahel hylla matriarkatet.

Digitized by Google

Slutligen tillkommo två specifikt Almquistska drag: särskiljande af all egendomsgemenskap mellan man och hustru, samt ogillande af samboendet, samlifvet i det hvardagliga, såsom medförande kärlekens förtvinande, det senare utan tvifvel beroende på rent personliga erfarenheter.

Att allt detta är Almquists teorier och icke, som han i företalet vill göra troligt, glasmästardotterns från Lidköping, ligger i öppen dag. Sara Widebeck, så utmärkt hon än är skildrad, är en omöjlig person, hvad hennes åsikter angår. Väl kan en borgarflicka från en svensk småstad handla så som Sara Widebeck gör, men då sker det på grund af omständigheternas makt, ej på grund af en teori, som trotsar världens alla nedärfda konvenansbegrepp. En Sara Widebeck kunde födas i Törnrosskaldens hjärna men sannerligen icke i ett handtverkarehem i Västergötland. Betecknande för Almquist är ock den kalla nykterhet hvarmed Sara behandlar frågan. Det är Almquists förnuftssida som här talar, på samma gång han häfdar en åskådning stick i stäf mot den samhälleligt gällande. Ur den praktiska lefnadsfilosofiens synpunkt framhålles det förståndiga i att icke sluta äktenskapskontrakt på längre tid. Ett helt annat motiv än den George Sandska passionen! Det är ett slags förnuftskonkubinat Sara förordar i motsats till förnuftsäktenskap. Hon är nämligen minst af allt en svärmisk natur. Hon är bl. a. beröfvad allt skönhetssinne, ja Almquist synes med afsikt ha velat framställa, att just en prosaisk natur, för hvilken det praktiska gäller mest, måste kräfva frihet från äktenskapligt slafveri och särägenderätt. Men detta sammanhänger med ett annat reformtema som Saint-Simonister, Fourierister och engelske reformatorer uppställt, kvinnans emancipation i det sociala.

Fredrika Bremer och hennes vänner hade häfdat den ogifta kvinnans rätt till självständighet i arbetet. Men i äktenskapet skulle ju denna frihet gå i kvaf och kvinnans första uppgift är ju dock att varda moder för kommande släkten. Det går an-teorien skulle låta äfven mödrarna vara emanciperade från mannens välde. »Hiskeligt vore det», säger Sara, »att en människa skulle kunna få en rättighet, hvarigenom hon sättes i en ställning att in i döden förgöra en annan.»

Boken väckte ett enormt uppseende och fick, som Almquist nog förutsett, en väldig opinionsstorm emot sig. Själf sökte han direkt och indirekt bearbeta opinionen genom prässen*, och här

* Så i Aftonbladet 23 jan. 1840 »Om ett rätt familjelif. Några anmärkningar i anledning af den nyligen utkomna boken Det går an».

Digitized by Google

och hvar fann han försvarare eller uttolkare i sin egen anda. Själf sökte han ock i artiklar förklara, stundom kanske ock något bortförklara bokens tendens. Särskild möda hade han med den snälle Lénström, som var utsatt för dubbla påtryckningar från honom och från de strängare fäderna i Upsala och hade svårt att hålla rätt kurs. Bland dessa akademiske fäder var Geijer, som i förbigående tilldelade Almquist »en örfil med riktig Värmlandshand», då han i Litteraturbladet ogillade »det flacka resonnemang», som ville upplösa äktenskapet efter det subjektiva tycket eller, hvad som vore detsamma, insinuera att det ginge an att afskaffa det; det vore som om man ville förneka förbindelsen af plikters uppfyllande i allmänhet, så snart det ej skedde rätt gärna. Om slikt teoretiserande skulle kallas genialitet, så öfverensstämde det med det bekanta påståendet om snillets och galenskapens förvandtskap.

Man nöjde sig dock icke med uppsatser i tidningar och tidskrifter. »Det går an» framkallade en hel litteratur.

Det går an-striden.

Viktigast af dessa följdskrifter var den fortsättning af »Det går an», som J. V. Snellman hvilken då vistades i Stockholm, utgaf i februari 1840, och som — med en knappast tillåtlig förklädnad — utstyrdes så förrädiskt lika Almquists egen bok, att man i första ögonblicket måste antaga den härröra från samme författare. Snellman, fostrad i Hegels skola, ansåg samhället såsom det rättas objektiva verklighet på jorden och familjen såsom samhällets grundval; individens förhäfvelse öfver objektiva normer innebure urprincipen för all osedlighet. Det var honom därför högst angeläget att uppträda mot Almquists åskådning. Han hade gjort det direkt i Frejas spalter, där han polemiserat med Almquist. Han gjorde det indirekt genom *Det går an. Fortsättning*, hvari han ville draga ut konsekvenserna af Det går an-läran.

Albert och Sara lefva i Lidköping, hvar för sig men dock tillsammans; de få fyra barn, tillgångarne tryta. Då kärleken ock drar de sista andetagen, reser Albert till Stockholm för att lifnära sig, kommer där i en ny förbindelse med en sällskapsdam Celestine, som är en stor beundrarinna af Törnrosens bok. Denna förbindelse blir olycklig, Albert börjar bli oordentlig, och då han träffar sin och Saras äldste son som tiggare och erfar att Sara arbetat sig till lungsot, testamenterar han henne sina sista ägodelar och dränker sig. Celestine blir glädjeflicka under namn af Mari Appelberg och med hennes historia afslutas boken, som är utmärkt väl skrifven, med undantag för slutet.

Särdeles lyckligt har Snellman imiterat och lätt ironiserat egendomligheterna i Almquists stil.

Denne var gifvetvis mäkta förbittrad öfver Snellmans tilltag, som knappast var fullt lojalt.

Digitized by Google

Mera grotesk var den fortsättning *Sara Widebeck* som Snellmans intime vän August Blanche lämnade på Snellmans bok:

Albert har räddats ur vågorna och reser som skådespelare till Finland. Han återkommer till Lidköping, där nu både Sara och Celestine bo, bägge i nya förbindelser. Det värsta är att förhållandet hämnar sig på barnen. Man vet ingen annan råd än att skicka dem till — Nya Elementarskolan, där sympatier för dem torde vara att finna!

Almquists Upsalaväninna fru Malla Silfverstolpe skref den sympatiska, men något menlösa *Månne det går an?*, däri hufvudpersonerna bli omvända från Det går an-teorien. Albert och Sara öfvertygas nämligen af en ädel prästman om det skefva i deras ställning; de ingå äktenskap för att hon och barnet må få en makes och faders namn och beskydd. »Vi behöfva båda» — yttrar Sara — »jag märker nu, — det går icke an».

Skarpare pepprad var en annan Upsalaväns och trätobroders V. F. Palmblads litteratursatir *Törnrosens bok, den äkta och veritabla, utgifven icke af Richard Furumo utan af herr Hugo Löwenstierna själf,* hvilken gaf en i novellistisk form hållen både allvarlig och skämtsam, ömsom berömmande, ömsom klandrande, alltid spirituell kritik af Törnrosskrifterna, slutande med en absolut fördömelse af »Det går an». Öfverhufvud bryter Palmblad här stafven öfver Almquist såsom tänkare men erkänner honom såsom en af de ypperste skalder på vårt språk.

En dyrbar biprodukt i denna satiriska kritik är den ofvan omtalade karrikatyren af Karl Julius Lénström, Almquists något vimmelkantige väpnare, hvilken i broschyren spelar rollen af en beundrande kolskrifvare vid namn »Karl Johan Flabbe». Ett och annat i denna öfverdådigt kvicka skrift lärer vara tillkommet med biträde af Atterbom.

»Det går an» lämnade många spår efter sig i litteraturen. Så i en af friherrinnan Knorrings »Skizzer» (1841) och i hennes »Torparen» (1843); i Fredrika Bremers »En dagbok» (1843) — där uttalanden förekomma med tydlig adress till Törnrosskalden; i Wilhelmina Stålbergs »Eva Widebeck eller det går aldrig an» (1840) och fru C. H. von Platens »Evelina Reder, också en tafla ur lifvet» (1841); slutligen ock i Israel Hwassers skrift »Om äktenskapet» (1841). Å den Almquistska sidan kan man nämna J. M. Roséns (signaturen Guidos) »framtidsroman», »Den fria kärleken» (1840), där bl. a. en den fria kärlekens koloni år 1900 skildras, samt den eljes som historiker kände C. W. Bergmans (f. 1820, † 1857) illa skrifna, men ganska idérika socialroman »Clara Winqvist».*

Personligen vållade »Det går an» Almquist stora förtretligheter. Den fjärmade honom från flere hans bästa vänner, särskildt i Upsala (Atterbom m. fl.) och i Skåne (Thomander, Wieselgren,

* Jmfr närmare en uppsats af mig i Ord och Bild 1908: »Det går an.» Dess litteraturhistoriska förutsättningar. Striden om dess tendens.

Digitized by Google

Ahnfelt), den bidrog till de klagomål, hvilka riktades mot honom som rektor vid Nya Elementarskolan, där han dock mot slutet skötte sin tjänst på ett af allt att döma högst otillfredsställande sätt,* klagomål, som slutligen framkallade hans nödtvungna afskedstagande från denna befattning. Dessutom föranledde denna bok tillika med »Marjam» och »Prästens ställning» den »kätteriprocess», som blef ett hinder för hans framgång på den prästerliga banan.

»Amalia Hillner».

Almquists nästa arbete *Amalia Hillner* står i viss mån, både som tendensroman och i stilkonst, »Det går an» nära. I den revolutionära stämning, hvari Almquist befann sig, var han hågad att bringa äfven andra ömtåliga frågor under debatt, närmast möjligheten af dubbel kärlek: polygamisk och dock ren (samma problem som Goethe behandlat i »Stella» och i våra dagar Maeterlinck upptagit i »Aglavaine och Selysette»).

Men å andra sidan hade Det går an-striden varnat honom för att uttala sig allt för tydligt och med den underliga blandning af djärfhet och försiktighet, som kännetecknade hans offentliga uppträdande, tog han ett steg framåt, ett åt sidan och ett tillbaka och i denna stämning tillkom »Amalia Hillner».

Boken skildrar en familjehistoria med så spännande motiv som skendöd, hemlig rymning och tvegifte och rör sig närmast om upplösningen af de konflikter, som blifvit deras följd, hvarvid en del juridiska detaljer breda ut sig och vålla en ej oväsentlig tyngd.** Bäst är bokens inledning — några förträffligt skrifna bref från den unga guvernanten Amalia Hillner till hennes mor i Stockholm. August Hillner, som icke sett annan räddning från en neslig och straffbar konkurs än att låtsas vara död och försvinna till utlandet, där han gift om sig, återkommer hem under namn af baron Migneul. Han får nu veta att hans första hustru, som uppgifvits vara död, lefver och att han sålunda begått tvegifte. Han gripes af samvetskval och af fruktan för straff, men lösningen af konflikten sker genom att Hillners andra hustru i behaglig tid dör, och han återförenas med sin första aldrig förgätna maka, som trots allt bevarat sin kärlek ominskad.

Skildringen af Hillners kval är gifven med den styrka i återgifvande af själslifvets dunklare strömningar, som är Almquist egen; däremot har han icke lyckats låta det problem han velat upptaga: försvaret för polygamisk kärlek framstå med full klarhet. Han har tvärtom dolt detta syfte så väl att både samtida kritici och senare litteraturforskare lekt blindbock och det kunnat påstås att han blott åsyftat successiva, icke samtida förbindelser.***

* Jmfr Hazelius' bref i Nord. Mus. Meddelanden 1895.

** Enligt Mortensen skulle man här spåra inflytande från Balzac, som i romanen införde dylika detaljerade spörsmål.

*** Mortensen i första upplagan af »Från Aftonbladet till Röda Rummet».

Digitized by Google

Men Almquists korrespondens med Sturzen-Becker — som recenserat boken och därvid lagt hufvudvikten vid en arfshistoria som breder sig i boken — visar, att han själf ansett grundidén i denna roman just bestå »i det psykologiska faktum, att en person kan älska flera än en på en gång och göra det på ett himmelskt varmt och rent sätt», ehuru man vanligen antagit polygamiska kärleken vara oren. Dock erkände han detta vara en så revolutionär idé, att han vore rätt tacksam för att Sturzen-Becker icke i recensionen framställt denna grundidé.

Detta är kännetecknande både för hvad Almquist afsett med boken och hvad han velat dölja för profanum vulgus.

Om, såsom antagligt är, Goethes sturm- und drang-drama »Stella» i dess ursprungliga form föresväfvat honom vid författandet af »Amalia Hillner», hvarpå en del detaljer peka, så har han icke varit så tydlig som den store tyske skalden, hos hvilken för öfrigt problemet fått en mera prägnant form. Ty Hillner begår omedvetet tvegifte; han tror sig vara änkling och han står aldrig samtidigt i intimare kärleksförbindelse till sina båda hustrur, ehuru han älskar båda.*

Erinras må för öfrigt om att redan i »Murnis» en mans dubbla kärlek fått en poetisk skildring.

Almquists berättarkonst visar sig här flerstädes stå på höjd med den i »Araminta May» och »Det går an». I en af de egendomligaste typerna — den för intrigen viktige förvaltaren — har Almquist måhända rönt påverkan från samtida engelsk romandikt. Bland detaljer i boken märkas de med utmärkt lokalfärg målade reseskildringarna från olika svenska bygder; vidare den sympatiska skildringen af bildade unge mäns nykterhetssträfvanden, stycket om pedagogikens tjusning samt utredningarna om lagskipningen och advokatens kall.

»Amalia Hillner» afslutar en epok i Almquists författarskap. Det är den sista roman han skrifver före sin fransk-engelska resa, och den bär, trots vissa tyngder i detaljerna, ännu prägel af att vara tillkommen i verkligt litterärt syfte, hvilket knappt kan sägas vara fallet med hans senare skönlitterära verk.

Af andra arbeten från dessa år äro att nämna den stort påbörjade världshistorien *Människosläktets saga*, hvaraf en del om sexhundra sidor utgafs i sex

* Belysande för Almquists personliga uppfattning af spörsmålet om samtida kärlek till två är ett bref till Vendela Hebbe från 1842, där han uttalat några rätt sofistiska tankar om kärlek och svartsjuka. »Missförståndet» — med svartsjukan — »beror på att man har en blott materiell föreställning om själen. När man har 100 och däraf borttager 50, så har man 50 kvar, men det gäller ej om andliga ting. — — — O. förlorar genom sin kärlek till P. ingenting och kan ha lika mycket kvar åt N. oaktadt sin kärlek till P.»

Digitized by Google

häften åren 1839—41, men som endast blef en stor ansats, som väl mycket led af Almquists vetenskapliga skötesynd: hugskotten, samt början af den socialpolitiska skriften *Europeiska missnöjets grunder* — starkt påverkad af utländske socialrevolutionärer —, hvaraf Almquist tryckte 48 sidor år 1838, då han emellertid afbröt tryckningen och makulerade bladen för att år 1847 trycka en fullständig upplaga om 112 sidor, makulera äfven den, och slutligen offentliggöra arbetet i imperialoktavens tredje del 1850. Enär, som sagdt, endast en mindre del af detta arbete trycktes nu, är det möjligt att manuskriptet först senare fullbordats.

Almquists ställning efter 1840.

Året 1840 betecknar en ny vändpunkt i Almquists lif. Hans författarskap har kulminerat och hans ämbetsmannabana är till ända. »Irrfärdernas tid», som den kallats, börjar.

Utländsk resa.

I mars 1840 tog han ett års tjänstledighet från sin plats vid Nya Elementarskolan, för att företaga en utländsk resa, juli 1840 — februari 1841, »i afsikt att studera folkundervisningen i olika länder». Det var företrädesvis Paris han besökte; hemvägen togs öfver London och Belgien. Från resan skref han en del intressanta korrespondenser till hufvudstadsbladen.

Efter återkomsten fick han förlängd tjänstledighet på sex månader, men redan i september samma år tog han — nödtvunget och med stor bitterhet — afsked. Han såg häri själf ett politiskt martyrium och har i ett hjärtslitande bref till Hazelius (meddeladt i Samlaren 1891) skildrat huru illa han enligt egen uppfattning blifvit behandlad. Han tillskref sitt öde att skolans styresmän — Hartmansdorff och Lefrén — varit missnöjde med hans utprägladt frisinnade åsikter. Detta torde dock spelat mindre roll än dels klagomålen från föräldrar öfver hans »Det går an»-system, dels hans uppenbara vårdslösande af sin befattning, då han exempelvis under lektionstimmarne författade eller läste korrektur. Hans vän J. A. Hazelius betonade detta i ett bref till honom med stor skärpa, men ansåg dock att direktionen handlat obilligt och strängt, då den satte honom på bar backe, hälst han haft så stora förtjänster om skolans grundläggande.

Afsked från Nya Elementarskolan.

Härmed var Almquists borgerliga ställning på ett ödesdigert sätt rubbad, och hela 1840-talet sökte han förgäfves tillkämpa sig en burgen ställning — än såsom publicist, än som präst.

Publicistik.

Hans publicistiska verksamhet i Aftonbladet (1839—44 och 1847—51), Dagligt Allehanda (1839—40) och Jönköpingsbladet (1845—47) utmärkte sig för stor talang — han har skrifvit alldeles briljanta tidningsartiklar i olika frågor — men tillika för hätskhet; han var ingen lycklig polemiker och särskildt väckte hans i det föregående omtalade häftiga polemik med Blanche under Hiertas frånvaro 1842 berättigad förtrytelse. Anmärkningsvärd bland upp-

Digitized by Google

satserna från hans första tid i Aftonbladet är den förutnämnda serien 1843—44 om Fredrika Bremers, friherrinnan v. Knorrings och hans egen alstring med hänsyn till äktenskapsproblemet.

Processen inför Upsala domkapitel.

En viss glans i opinionen förskaffade honom hans uppträdande inför Upsala domkapitel — »inkvisitionsprocessen» —, ehuru hans försvar nog kan ses från olika synpunkter.

Anledningen var att domkapitlet år 1840 sändt honom ett bref rörande »Det går an» och »Marjam». Om den första förklarade konsistoriet, att under diktens form en åsikt om äktenskapet blifvit uttalad, som vore i strid ej blott med uppenbarelsens läror utan ock med tänkbarheten af ett samhälles bestånd och med en ovillkorlig sedlighetskänsla; rörande »Marjam» hette det, att en vansinnigt jollrande person framställes, i hvilken författaren synes vilja tvinga läsaren att se en af de högste förkunnarne af försoningens heliga lära, som synes vanställd till föremål för löjet och otron.

Domkapitlet riktade därför en varning till Almquist. Han svarade, att han ansåge det sanna äktenskapet vara oupplösligt, men vigseln ej utgöra det väsentliga; men för öfrigt yttrade han sig förmildrande och sväfvande, hvarmed domkapitlet tillsvidare lät sig nöja. Den pådrifvande kraften i angreppet var hans bittre motståndare, den strängt ortodoxe professor Fahlcrantz, under det ärkebiskop af Wingård var obenägen för en kätteriprocess.

Fahlcrantz hvilade emellertid icke och då Almquist, sedan han tagit afsked från skolan, var utan ecklesiastik befattning och hörde under ärkestiftet, hvars kapitel kunde förordna honom till prästerlig sysselsättning, väckte Fahlcrantz ånyo frågan och förmådde domkapitlet att i slutet af 1842 inkalla Almquist för att han måtte ådagalägga om hans grundsatser vore öfverensstämmande med hans ämbetsed, detta närmast med anledning af skriften »Prästens ställning». Almquist begärde få svara skriftligt, bekräftade därvid med klara ord sin prästed och aflämnade svar på tolf frågor. Då svaren ansågos undvikande, förelades honom ytterligare tre frågor, hvilka han besvarade — delvis, påstås det, med hjälp af Thomander, som lämnat anvisning på hvad en gammal kärnteolog (Joh. Gerhard) yttrat om vigselns nödvändighet. Almquists svar var emellertid äfven nu rätt sväfvande, hvarken ja eller nej, och domkapitlet betonade att han med sina uttalanden om frågan huruvida vigseln vore att anse som väsentlig undgått att yttra sig rörande det viktigaste, förbindelsen till äktenskaplig trohet. Det antog dock att han ej kunde vilja under sina yttranden dölja förbehåll för skörlefnad. Tillsvidare erhöll han tjänstledighet, men religionsprocessen hölls alltjämt sväfvande. Fahlcrantz yrkade i en reservation hans afsättning för irrlärighet. I den mot Almquist vänligt sinnade prässen utropades han visserligen som segerherre,* men faktiskt var hans uppträdande undvikande.

Bergstedt framhöll ock 1850 i Frey, hurusom det parti blifvit besviket, hvilket under en tid då folket nog bekymmerslöst kastat omsorgen om sin eviga salighet på det prästerliga ståndet, fäst sig vid Almquist såsom den, hvilken bar »den svenska bildningens och frihetens framtid i sitt hjärta, som befriaren, hvilken skulle leda skaran ur det egyptiska landet och i öknen uppbygga ett tabernakel, där de kunde bedja efter skriften och sitt eget hjärta, eller kanske snarare som en Simson hvilken skulle nedrycka den hierarkiska byggnaden. Men intetdera skedde. Han sade visserligen ett ord om stridigheter, som funnos

* Ridderstad förhärligade honom i »C. J. L. Almquist», trenne skådespel, hvilkas patos verkar mycket uppskrufvad, hälst jämförd med R:s hårda dom efter Almquists fall.

Digitized by Google

mellan de symboliska böckerna och kyrkans lära, men anförde blott ett enda exempel och underlät att redligt och flitigt sammanföra alla öfriga punkter. Som en Proteus bytte han gestalt, när vän eller fiende nalkades honom för att skåda hans ansikte, och de funno ingen man bakom ordet. Därföre hafva också lärofrihetens vänner vändt sitt hopp från honom.»

Bandet med Upsala brutet.

Vid denna tid blef ock förhållandet till Atterbom slutgiltigt brutet. Det är gripande att läsa Malla Silfverstolpes anteckning om den gamle vännen den 2 november 1842.

»Aftonen ämnade vi läsa, men oförmodadt kom Love Almquist, som var här för att inför konsistorium svara för sina skrifter. Sedan han setat en stund, bad han att enskildt få tala vid mig. Jag ingick med honom i min kammare. Han ville på andra skylla deras missnöje med honom, men jag sade honom ärligt mina tankar, att han nog själf insåge, hvarigenom han ådragit sig stränga omdömen och aflägsnat sina vänner. I detsamma kom Atterbom i salen — Almquist önskade råka honom — jag gick ut till Atterbom och försökte få honom att stanna, men han ville för ingen del råka Almquist utan gick genast. Detta grämde Almquist mycket. 'Jag håller verkligen af Atterbom' sade han, och jag beklagade honom att genom eget förvållande hafva förlorat en sådan vän. Hårda sanningar sade jag honom, han var däraf mycket gripen, blek, jag såg hans ögon fulla af tårar och hans läppar darra. Bl. a. yttrade jag min afsky för hans stycke 'Prästens ställning', som jag anser elak(t) och insidiös(t). Pinligt förhållande att ej mer kunna högakta en människa som man fordom trott väl! Han stannade dock hela aftonen, åt som en uthungrad människa, och det var mig godt att åtminstone kunna gifva honom mat. — Detta var sista gången Almquist var hos mig och sista gången jag talat vid honom.»

Något annorlunda skildrar Almquist detta besök i Upsala i ett bref till Vendela Hebbe 6 nov. 1842; han omtalar där med en viss triumf sitt uppträdande inför domkapitlet, att Fahlcrantz som annars brukade hafva en eldblossande färgton var »alldeles grågul i synen, kanske kom det af väderleken», vidare hurusom studentskaror under natten »afsjöngo marseillervisan och ropade hurra öfver en viss illa känd person», och till slut: »Hela sista aftonen tillbringade jag hos Fru Silfverstolpe (jag vet inte om du känner detta älskvärda och till karaktären förträffliga fruntimmer): där var som vanligt en liten vitter cirkel af Upsala ästetiska notabiliteter, man var icke vidare ond, utan glad och upprymd, läste, sjöng Arthurs jakt, Ragnhild, Källans klara sorlande sakta m. m. Likväl bör jag säga, att Atterbom som kom, gick åter hem, när han i salsdörren fick höra, att jag var där. Så häpen och modstulen är han, blott han hör mitt namn. Det griper mig i själen, ty det bevisar huru mycket han *har* älskat mig: han vet och tror icke att jag älskar honom lika mycket än. Hvilka missförstånd, som skulle vara ytterst löjliga, om de icke vore så djupt sorgliga och sårande.»

Motgångar vid ansökningar.

Efter tronskiftet 1844 hoppades Almquist att ändtligen kunna erhålla ett regalt pastorat, hvilket han förgäfves sökt redan 1838. Konung Oskar var honom bevågen och i statsrådet satt Jonas Wærn, hans forne Manhemsbroder. För att han skulle återfå den extra ansökningsrätt till regala pastorat, som han förlorat med

Digitized by Google

rektoratet, begärde emellertid Upsala domkapitel, som sade sig endast hafva uppskjutit hans religionsmåls hänskjutande till domstol, att han »utan förtydning eller gillande återblick på förut yttrade meningar skulle afgifva den försäkran att han obrottsligt och utan all reservation ville fullgöra de plikter, till hvilka han vid prästblifvandet förbundit sig». En sådan förklaring afgaf Almquist utan att blinka.

Det lyckades likväl icke hans vänner att skaffa honom något pastorat, hvartill säkerligen religionsmålet i väsentlig mån var anledning.

Hans bref till brodern Fridolf om de förfelade ansökningarna (utdrag meddelade af V. Almquist i Ord och Bild 1904) vittna om, hur djupt nedtryckt han var öfver att »några obevista och obevisbara saker, några idéer och kontroverser, som med lagen för befordringsväsendet ingenting hade att skaffa», på detta sätt vållade att han trots sina meriter lämnades »på bara gatan» och öfvergåfves för att svälta ihjäl». Han tillskref allt politisk hämnd. »Vill man icke hysa någon sympati för en person, som offrat hela sitt lif för hvad han anser rätt, sannt och skönt, och tycka hans öde vara oförtjänt, så borde man åtminstone hafva den omtanken att vilja begagna hans arbetsförmåga till nyttiga göromål för fäderneslandet.»

Den enda fördel han hade af sitt prästämbete var utnämningen till regementspastor vid Lifbeväringen år 1846, hvilken konung Oskar påstås hafva beslutit efter kraftig påtryckning från Jonas Wærn. Därmed var dock endast en obetydlig lön förenad, men han var åtminstone räddad från utsikten att af sina ovänner i Upsala domkapitel utsändas såsom adjunkt någonstädes på landet »under någon otäck, rå och okunnig pastor, som med flit valdes för att irritera och plåga honom».

Ett litterärt vittnesbörd om hans strider med domkapitlet och andra äro de handlingar han upptog i sitt arbete *C. J. L. Almquist. Monografi, samlad och utgifven för att lätta öfversigten och bedömandet af vissa bland tidens frågor* (1844—45), där han f. ö. meddelade en del äldre arbeten: »Manhemsförbundet», »Om brottsliges behandling» m. m. sida vid sida med nya uppsatser i dagens frågor. En motskrift, »C. J. L. Almquist såsom författare i allmänhet och såsom teolog isynnerhet skärskådad» utgafs af Fahlcrantz.*

Nedtryckt sinnesstämning.

Almquist var vid denna tid — 1842 och de närmast följande åren — tidtals på grund af alla sina motgångar ytterst nedtryckt, hvarom många bref till hans vänner och närmaste vittna. Ekonomiska bekymmer, en elakartad ögonsjukdom, äfven en annan pinsam åkomma, otrefnad i hemmet, missbelåtenhet med kritiken och allmänheten, allt bidrog härtill.

»Du skall icke höra mig klaga vidare» — skrifver han till Thomander på nyåret 1842 — »jag får nu förtäras, förstöras i uselt kraftödande arbete utan värde, efter omöjligen någon hjälp, något biträde kan finnas.»

* Dennes uppträdande mot Almquist motsvarar den tyska ortodoxiens — Hengstenbergs m. fl. — kamp mot »det unga Tyskland».

Digitized by Google

I ett självbiografiskt utkast, som Ahnfelt anför och som nog härrör från 1840-talet, heter det:

»Skulle jag hafva varit i den ställning, att få lefva för mitt innersta begär, så skulle det kunnat hafva blifvit något af mig. Men oupphörliga lefnadsomsorger för mig och i synnerhet för de mina, hafva delat min tid och mina krafter. — — — Jag har visst fått befattningar, och väl därmed kunnat lefva; men jag har icke kunnat sköta dem med annat villkor, än att nedtysta mitt eget inre kraf, min natur och den slags verksamhet, som mitt väsen tillhör. — — — Rätt djup sorg kan icke omtalas. Jag är ett offer. Ack, då så mycket finnes att utdela, hvarför skall icke en människa få lefva och arbeta i det hon djupt älskar, och följaktligen kan göra bäst och skönast?»

Om ensamheten i sin litterära ställning yttrar han sig i ett högst märkligt otryckt bref (juni 1843) till Vendela Hebbe ytterst vemodigt:

»Jag kommer länge att vara i grunden okänd (för att icke säga misskänd) inom alla slags både litterära, religiösa och politiska partier i hela Sverige och det af en enkel grund, som jag med några ord skall framlägga. Min själ har jag funnit vara en sällsam förening af tvänne egenskaper i ytterlig grad, hvilka om jag egde blott endera af dem ensam, skulle göra min lycka, men tillhopa ställa mig på en plats där jag är ensam som en eremit. Jag har en så vidt och fullt sväfvande, i produktivitet aldrig hvilande inbillningskraft, som skulle vara tillräcklig att fylla världen med flera Legender och Lycksalighetsöar än hela katolska kyrkan under sina sekler framalstrat. Ägde jag denna fantasi bara ensam, skulle jag ohejdadt omfatta alla vidskepligheter i religion och dumheter i politik: jag skulle buga mig för aristokratien, hierarkien, våldet, lögnen och ursinnet; jag skulle vara så förgudad af Upsalisterna och hela (oläsligt) att hvarken Hwasser eller Atterbom eller själfva Beskow skulle hinna mig på sex fjärdingsväg. Men nu har jag tillika på min lott ett det mest särskiljande skarpt logiska omdöme, som tvingar mig till en så oerhörd »förnuftighet», att jag stått som en afsky för allt hvad Upsala heter i hela landet. Detta partis hat emot mig är ganska naturligt, ty ifrån Ärkebiskopen ända ned till Atterbom, ja Tannström vet hvar och en af dem att ingen i Sverige skulle kunna skrifva flera ända till hjärtroten gående legender än jag och med rikare eller varmare ord kunna understödja hela Vantrons, Mörkrets och Våldets koloss; ty ingen vet bättre hvar dessa ord stå till finnandes: men jag vill det icke, emedan jag besitter det välsignade Förståndet, som säger mig, att hela denna koloss är af ler och halm, af lögn och orätt. Bi-partiet måste således vilja utrota mig såsom tidens själfva Satan; och Atterbom, min forne varme vän, gråter (likt Fredrika Bremer) öfver mig som öfver en affälling, emedan de väl veta, att jag har hvad jag för deras sak bäst behöfver, men då jag icke vill begagna det, dömma de sådant komma af ondska. Hvad nu åter mitt nyss omtalade Förstånd vidkommer, så är det denna rationalistiska sida, hvilken Aftonbladet, Dagligt Allehanda jämte hela den oppositionella armén tycka om, och skulle jag bara äga detta ensamt, så vore jag deras koryfé. Men egentligen och i grunden är jag af dem illa liden och de skola alltid fortfara att nagga och hacka på mig, så ofta tillfälle därtill gifves, i och för min religiösa, musikaliska och fantasisida. Ty denna måste vara dem ett lika stort Gräuel, som min logik är för Upsalismen.

Digitized by Google

Lika uppriktigt beklaga Hierta och Dalman att jag skall vara behäftad med så mycket Ursinne, som Ärkebiskopen och Atterbom, att jag skall hafva det förbannade förnuftet. — — — Emedan det följaktligen så förhåller sig, att jag med min ohjälpliga beskaffenhet äger plats ingenstädes inom något af det befintliga, så ägnar sig i stället allt hvad mig tillhör blott till att bilda ett eget Tredje, ett parti för sig självständigt. Detta kommer visst också att inträffa, så till vida som tiden, ungdomen och hela mänskligheten just sträfvar till Förening af fantasi och förnuft, ingendera utesluten, men ock ingendera den andras tyrann. Detta parti skall skapa sig sin egen plats i världen. Men då är jag för min del längesedan död. Så länge jag lefver kommer jag därföre att vara ganska ensam, blott sällskapande med fantasien och förnuftet, med hvilka begge vänner jag väl får läggas i någon afsides graf, sedan de hjälpts åt att jaga bort alla andra vänner från mig. Du finner att hvad jag här skrifver är ungefär detsamma som står i slutet af Ormus och Ariman, hvartill jag därför hänvisar dig, goda Vendela. Det Arimanska hos mig har jagat ifrån mig alla mina forna Upsalabekantskaper och det Ormusaktiga skall icke hvila förrän det skiljer mig från alla vänner på den andra, rationell-oppositionella, eller (om du tillåter mig att så säga) Stockholmssidan af världen.»

Almquist var under 1840-talet äfven invecklad i åtskilliga ekonomiska affärer, som vållade honom bekymmer.

Hemlöshet.

Genom försäljningen af Antuna gård, hvartill han 1841 blifvit ensam ägare, gjorde han visserligen 1843 en vinst och afsatte då för sina barns räkning en summa af 8,000 rdr och ställde dem under särskild förmyndare. Samma år lät han familjen flytta till trakten af Jönköping, under det han själf »fortfor att vara öfverallt och ingenstädes», något som han i ett bref förklarade skulle blifva hans öde. »Hemlösheten» — ett drag, som träffas hos flere nyromantici — gjorde honom till en passionerad resenär. Det kunde sägas om honom hvad som yttrats om den med honom i mycket befryndade Brentano, att han var en »evig vandrare med alltid packad koffert». När han vistades hos familjen vid Jönköping, umgicks han med hofrättsstadens liberaler, särskildt den radikale folktribunen och redaktören Johan Sandvall (Viktor Rydbergs förste principal), den sedermera som uppfinnare kände J. E. Lundström, hans broder, den ännu lefvande C. F. Lundström, juristerna Lemchen och Asker m. fl., »lifliga och glada Junggesellen». Han var ock flitig medarbetare i Jönköpingsbladet.* Almquist företog ock 1845—1846 en längre utflykt till Danmark, där han vid Sturzen-Beckers sida verkade för skandinavismen och kom i beröring med dess koryféer (Orla Lehmann, Ploug, Giödwad, Worsaae o. a.). Vid en nordisk fest var han inbjuden såsom hedersgäst tillsammans med sådana stormän som Oehlenschläger och Grundtvig. Hans uttalanden i skandinaviska spörsmål kännetecknas af större framsynthet än det mesta som yttrades vid denna tid.

Hans svåra ögonsjukdom nedsatte under dessa år hans arbetskraft och påkallade resor till läkare och brunnar.**

---

* Han skref här exempelvis den roliga artikeln om »Tråkighetens besök hos Svenska författare», som Ahnfelt aftryckt, samt den vackra minnesrunan öfver Geijer.

** Hans inkomster voro denna tid ringa. Han uppgaf exempelvis 1845 inkomsten af litterära arbeten föregående år till — 200 rdr men befriades från beskattning, enär han genom inbrottsstöld förlorat såväl penningar som dyrbara lösören. Följande år

Digitized by Google

Då han icke kunde erhålla någon befattning i statens eller kyrkans tjänst, lyssnade han till ett anbud från Hierta att inträda såsom fast medarbetare i Aftonbladet, mot årsarfvode af 2,000 rdr banko från april 1846.

Fast anställning i Aftonbladet från 1846.

I samband härmed gjorde Hierta och Almquists broder Fridolf försök att arrangera hans affärer, dock utan framgång. Almquist fortfor att sätta sig i skuld och inlät sig, trots löften till Hierta och brodern i allehanda affärstransaktioner, bl. a. de för honom så ytterst ödesdigra med von Scheven.* I tidningen kom Almquist att intaga en framstående plats. Hierta prisar hans beläsenhet, minne, skarpsinniga dialektik, men säger att dessa egenskaper väsentligen förringades dels genom en viss tafatthet att reda sig på egen hand äfven i de enklaste saker, dels genom bristande, väl icke vilja men förmåga att urskilja gränsen mellan rätt och orätt.

K. J. L. Almquist.

Efter teckning af N. Henriques och litografi af Em. Bærentzen, antagligen från 1846 (Kungl. Biblioteket).

De öfrige medarbetarne voro honom i allmänhet föga bevågne och ansågo att med hans återinträde förhållandet mellan hufvudredaktör och medarbetare förändrats till det sämre, liksom fallet varit vid 1842 års skism. Särskildt fällde Gustaf Hierta (enligt hvad Ridderstad meddelat) skarpa uttalanden om hans »farlighet».** Han skref artiklar i mycket

sökte han likaledes skattebefrielse, emedan han vistats å främmande ort dels för att fullgöra K. Maj:ts uppdrag att inhämta uppgifter rörande svenska språkets förhållande i dialektväg (hvartill danska idiomet äfven hörde), hvilket uppdrag dock ej varit åtföljdt af arfvode, dels för att söka medicinsk hjälp i afseende på en långvarig ögonsjukdom, som gjort arbete och arbetsförtjänst omöjliga. Enär han likväl utgifvit ett arbete (»Smaragdbruden») kunde hans ansökan ej till någon åtgärd föranleda.

* Ridderstad omtalar att Almquist sökte komma i förbindelse med hans svärfar och med honom bilda ett affärsföretag för husinköp och husförsäljningar. I hans litterära produktion denna tid förekomma affärsprojekter af olika art (t. ex. »Smaragdbruden», »Silkesharen» o. s. v.).

** Bergstedt, som öfvertog Aftonbladet året efter Almquists flykt, omtalar, förmodligen efter kvarlefvande skvaller å tidningsbyrån, i en uppsats i Göteborgsposten (281, 1878) att Almquist lät omnämnandet af litterära alster bero på storlek och färg af de sedlar, som åtföljde den bok, som skulle recenseras. I motsats till de onda orden står

Digitized by Google

skilda ämnen, särskildt samhälleliga och litterära. Flere förträffliga politiska artiklar föreligga från hans hand och i fråga om läroverkens organisation bestämde han tidningens hållning. Richert ansåg — som nämndt — att bl. a. genom hans inflytande Aftonbladet kom länge att ställa sig afvogt mot det moderat frisinnade regeringsförslaget till ny representationsreform af 1848, men här torde äfven andra krafter ha medverkat. I de litterära kritikerna hände det att han äfven upptog sina egna verk till bedömande.* År 1849 var det, enligt en i Eriksbergs arkiv befintlig »calcul», fråga om att han skulle köpa Aftonbladet af Lars Hierta för 100,000 rdr banko med tillträde från 1850. Däraf blef dock intet, då han icke kunde skaffa medel.

Romandikt under 1840-talet.

Under 1840-talet utgaf Almquist ett antal romaner, som dock icke skulle öka hans författarära. Det är tydligt, att han under vistelsen i Frankrike tagit intryck af den romanart, som kallades »le roman industriel» och som mest lade an på att genom spännande händelseutveckling, sensationella ämnen o. d. vinna läsare för digra verk. Dessutom begagnade han romanens dräkt för att gifva uttryck åt åtskilliga teorier, som han studerat och som väckt hans sympati.

»Gabriele Mimanso».

I *Gabrièle Mimanso. Sista mordförsöket emot konung Ludvig Filip i Frankrike, hösten 1840* (1841—42) tog Almquist utgångspunkten från en händelse som timade under hans Pariservistelse, nämligen ett attentat mot Ludvig Filip, och lät sin inbillningskraft spinna vidare härpå.

Mordförsöket framställes såsom den sista reflexrörelsen af en väldig sammansvärjning, den sista ringlande kretsen i ett upprördt vatten. Af detta gör han en sensationsroman med väldiga upplopp, hemska intriger, ledda af en genial öfvermänniska, en adlig jesuit, chef för ett örnförbund, där han jämte falska bröder samlat adliga republikaner, på samma gång han för sitt syfte begagnar de socialistiska strömningarna inom handtverksklassen. Det var särskildt dessa senare rörelser med Louis Blanc såsom nationalverkstädernas apostel, som intresserade Almquist, och han skref till Dalman från Paris 1840 att »han ville göra sig bekant med de folkklasser, som ännu icke finnas beskrifna i böcker».

Almquist låter ock Louis Blanc uppträda i romanen och skildrar honom med varm sympati. Anmärkningsvärdt är att Ludvig Filip framställes såsom en öfverlägsen personlighet, som hyser varm sympati med arbetarerörelsen, något hvarom borgarkonungen med paraplyet nog aldrig drömt. I bokens fortsätt-

ett uttalande i Skånska Telegrafen (Ystad) af Viktor Kullberg ($^{23}/_{7}$ 1851), hvilken lämnat Aftonbladet 1847 och som förklarade att vid den tiden ingen dålig opinion om Almquist var gällande inom tidningen. Han hade då icke heller mer inflytande på tidningen än öfrige medarbetare.

* Ridderstad berättar hurusom han insmugglade berömöfver ett af sina egna arbeten (antagligen »Syster och bror») i en recension, som Ridderstad författat om det bibliotek, hvari det var intaget. Hierta klagade, då han fick veta detta, öfver att han ej kunde vara ifrån tidningen en dag utan att Almquist begick något streck. — Viktor Kullberg bekräftar ock, att Hierta var rädd för Almquists »självpuffning».

Digitized by Google

ning frångår Almquist den ursprungliga planen af socialroman, går från det stora till det lilla och hopar äfventyr på äfventyr. Enstaka lyckliga skildringar finnas, exempelvis den väl träffade lokaltonen af en aftonvandring i romanens början, hjältens äfventyr i smedens hus, de poetiska skildringarna från hjältens och hjältinnans smekmånad i Afrika och kanske äfven bilderna från den dåtida svenska artistkolonien (Egron Lundgren, Wahlbom, Ekman, Wickenberg), där författaren själf uppträder under namn af »Cilalma» (C. J. L. Almquist).

Att romanen betecknade en nedgång i Almquists författarskap anmärktes bl. a. i Snellmans skarpa recension i Freja (n:o 32, 1842), där framför allt bristen på inre sanning framhölls och några träffande ord fälldes om det kyliga i Almquists kvinnoskapande i det »ingen målar mindre sinnliga kvinnor än han». »Självfaste Sara Widebeck skulle under den ljufvaste herdestund i all ro kunna klistra ihop en glasask, och en Azouras eller Gabriële Mimanso rita smånätta blommor på älskarens panna. Men så älskar ingen kvinna sådana de på jorden finnas.» Det konservativa Svenska Biet innehöll däremot 1842 i n:o 158, 159, 163 en »insänd» lofordande kritik, som räknade »Gabriële Mimanso» till »det bästa af denne författare, ja, af hvem som helst». Mot denna kritik (som möjligen kan härröra från Lénström, hvilken nu närmat sig de konservative) vände sig en uppsats i n:o 165, i hvilken Almquists rykte förklaras ha kulminerat, han själf vara en ruin; endast en fullkomlig »kur» af hans sångmö skulle kunna upphjälpa honom. Men han delade alla fallna andars lott äfven däri, att han till en sådan förödmjukelse vore för stolt; man skulle kunna säga om honom hvad satan säger om sig hos Milton, att han ville hällre vara den förste i helvetet än en underordnad i himlen.

»Tre fruar i Småland».

Högre än Gabriële Mimanso står *Tre fruar i Småland* (1842—43), en berättelse i tre delar, som utgör en egendomlig blandning af röfvarromantik och realistisk tendensskildring, ytterst ojämn, lös och växlande i hållning, komposition och stämning, men med enstaka kapitel af älskvärd skildringskonst, liksom den erbjuder ett obestridligt intresse med hänsyn till behandlingen af de religiösa, politiska och sociala frågor, som då fängslade författaren.

Närmast torde väl »Tre fruar i Småland» påverkats af den roman, med hvilken Bulwer gaf nytt lif åt den efter seklets början något undanskjutna röfvarromantiken: tendensromanen »Paul Clifford» om den ädle brottslingens återupprättelse. Då Almquist upptog ett liknande ämne hade han — såsom han skref till fru Hebbe — en känsla af att hans bok innebure »en hel värld af revolutionsifver, isynnerhet mot det gängse sättet att behandla brottslingar, men», tillade han, »allt slutar likväl ganska mildt och upplöser sig i en stor försoning». Detta sker genom ett slags Fouriersk phalanstère för brottslingarne, som inrättas af välvilliga människor, särskildt bokens sympatiska hufvudperson, den öfverlägsne informatorn Medenberg, i hvilken man återfinner drag af Almquist själf, sådan han älskade se sig: lärd, praktiskt duglig, »ett öfverjordiskt väsende» och dock »rätt och slätt jordisk som himmelen vill» — och vid hans sida de tre fruarna, som allegorisera tre af lifvets makter: religionen — med stark färg af läseri — poesien och det praktiska lifvet. I denna förbrytarphalanstère, denna brottslingarnes ödemarksstat behandlas de andeligen sjuke för himmelen. Och bland dessa omvände är styckets hof, hvilken begått

Digitized by Google

en rad nedriga handlingar. Dennes psykologi verkar icke slående; med hans exempel öfvertygar icke Almquist sina läsare om sina teoriers sanning, man ser icke det logiska sambandet mellan hans föregående och hans religiösa åskådning, ty detta samband ersättes ej af sentimentala utgjutelser. Det novellistiska har eljest i denna bok för Almquist mindre intresse. Blott på ett par ställen, såsom de förträffliga inledningskapitlen med deras lekfulla humor, något erinrande om engelska mönster, de vänliga skildringarna från prästgården och de idylliska slutkapitlen framträder poetisk skaparglädje. Eljes ligga tendensuttalanden oförmedlade bredvid de fantastiska kapitlen om tjufnad, mord och jakt efter röfvare. Af ett visst intresse äro skildringarna af läseriet som han velat, enligt hvad han skref i ett bref till Vendela Hebbe, skildra från dess inre, vackra och rena sida, i motsats till den yttre otäcka, ryckningsfulla; han ville göra det äkta läseriet full rättvisa ty han älskade det när det vore befriadt från allt »Sköldbergiskt skakeri». Den omvände Nickolsons religiositet skildrar han som »Paulinsk», ett läseri i uppriktig mening, under det Medenberg är mera Johanneisk, kristen i den sannare och klarare meningen.

»Smaragdbruden» m. fl.

De återstående tre romanerna sakna djupare litterärt intresse. *Smaragdbruden* (1845) utgör ett försök att öfverbjuda de franska milliardromanerna à la Sues »Den vandrande juden» eller Dumas' »Monte-Christo» i vansinniga rikedomsflöden; — utgångspunkten är det Lambert-Filénska arfvet, men färgerna äro så groft pålagda, att Almquist senare i en af honom själf författad kritik i Jönköpingsbladet fann skäl låtsas som om boken vore menad som karrikatyr på samtida romaner liksom — Wallenbergs »Min son på galejan» på sin tids resebeskrifningar!

Syster och bror (1847) hopar en rad underliga intriger och äfventyr och snuddar vid frågan om lidelsefull kärlek mellan personer, som antagas vara syskon, till dess det visar sig, att intet hinder föreligger för en äktenskaplig förening.

Herrarna på Ekolsund (1847) utgör en äfventyrsroman med slagsmål och väldiga bravurbragder i stil med vissa Dumas' romaner (t. ex. den tre år äldre »De tre musketörerna»), f. ö. med händelsen förlagd till frihetstiden, men utan något historiskt intresse och dessutom i motsats till förebilden ganska långtrådig i sin berättarton.

Det lider intet tvifvel att Almquist skref dessa och andra arbeten drifven af brödbekymmer. Det var en ödets ironi, att han, som i yngre dagar endast motvilligt offentliggjorde sina skäraste skapelser, nu måste producera utan inre behof och trycka blott för att skaffa sig inkomster. Af samma skäl utgåfvos gamla saker som *Murnis* (1845, under titeln *De dödas sagor*) med en misslyckad, kvasivetenskaplig inledning samt det mesta af hvad de båda senare delarne af Törnrosens boks imperialoktavupplaga — 1849 och 1850 — innehöllo: *Gianera*, *Mythopoiesis*, *Sviavigamal* m. m.; dessutom meddelades här *Songes*, *Europeiska missnöjets grunder*, den dramatiserade *Silkesharen på Hagalund*, af hvilken slutscenen var tryckt redan 1839 i Freja, samt dess fortsättning *Purpurgrefven*.

Imperialoktavens senare delar.

Digitized by Google

»Europeiska missnöjets grunder».

Af dessa arbeten är *Europeiska missnöjets grunder* det märkligaste, enär Almquist här ärnade utveckla sina teorier om lifvet i familjen, församlingen och staten. Det »gröna manuskriptet,» af den student, som i herr Hugos konselj är »man för politiken», skulle nämligen innehålla allt detta. Men Almquist medhann endast den första gruppen, familjelifvet. I slutet af imperialoktavens tredje del meddelar herr Hugo att han med det snaraste motser de två sista delarne, »där förhållandena med kyrkan och staten regleras». Men de blefvo icke införda. Den teori Almquist här utvecklar om familjelifvet är rent radikal och innebär i själfva verket äktenskapets och familjens fullständiga upplösning.

Såsom den nuvarande äktenskapsinstitutionens brist framhålles bl. a. att den sätter stämpeln på föreningar, om hvilka den alldeles icke vet eller kan veta huruvida de äro som sig bör. Vigseln meddelar en falsk opinion att saken är ren, tillåtlig och kysk, ehuru till äfventyrs ingen andlig förening finnes.

Utgångspunkten för »Det går an»-systemet, som Almquist dock icke vill hafva tillämpadt isoleradt utan i sammanhang med andra samhällsförbättringar i afseende å kvinnans bildning och borgerliga rättigheter, är i motsats härtill, att andlig kärlek och hjärtlig öfverensstämmelse måste finnas mellan makarne. Eljes böra de när som hälst kunna skiljas. För genomförande af sin reform yrkar Almquist dels att uppfostran bör inskärpa ett rätt förhållande mellan man och kvinna, dels att kvinnans och barnets bärgning skola göras oberoende af mannen, och dels att kvinnan får samma politiska rättigheter som mannen. Det är matriarkatet han påyrkar. Barnen skola stanna hos modern och ärfva denna. Af mannens kvarlåtenskap skall tredjedelen gå till en barnförsäkringskassa.

Det andliga begreppet af »familj» är sammanfattningen af fader, moder och barn i andlig, hjärtlig, himmelsk förening af ömsesidig och inbördes kärlek till hvarandra vare sig de bo samman eller icke. Att de äfven fysiskt alltid skola vistas i samma boning erfordras ej för familjebegrepp eller familjelif.

Men af de exempel han anför framgår, att han anser män och kvinnor kunna vara medlemmar af olika »unioner», ehuru hvar och en af dessa unioner utgör en lefvande stark familj för sig — det vill med andra ord säga ett visst slags polygami eller polyandri. (Jmfr brefvet till Sturzen-Becker om Amalia Hillner!)*

I ett odagtecknadt bref till fru Vendela Hebbe — som vid denna tid skötte litteraturafdelningen i Aftonbladets redaktion — från julen 1850 eller nyåret 1851 yttrar han sig om detta arbete:

»Mycket väl vet jag att jag i visst fall kan anses hafva begått ett högst djärft steg då jag utgifvit hvad här står. Men tvänne stora skäl föran-

* Hans åsikter härutinnan torde sammanhängt med personliga förhållanden. Ahnfelt omtalar, att han under sju år före sin flykt haft en intim förbindelse med en kvinna, som ej anade hvem han var utan trodde honom heta Carl Roman.

Digitized by Google

ledde mig härtill. Först och främst var det en skyldighet mot publiken att ända till bottnen redogöra för en grundtanke, som jag redan för flere år sedan utkastat och som väckt många människors funderingar. För det andra var denna redogörelse en skyldighet mot mig själf, emedan därigenom uppvisades den stora skillnaden mellan detta system och det hvarmed man här i Stockholm från skandalpressens sida äflats att sammanblanda det och därigenom tillika infamera mig personligen.»

Han begärde icke att Aftonbladet skulle förorda eller rekommendera systemet; endast göra publiken uppmärksam på hvad här verkligen innehölles och att detta borde tagas i betraktande såsom ett i sin sort utan konsiderationer fullkomligen konsekvent till hufvudtanken, ehuru naturligtvis ej till alla detaljer genomfördt system, som ginge längre än något hittills i Frankrike, England eller Tyskland publiceradt, emedan, då alla de öfriga, äfven de mest

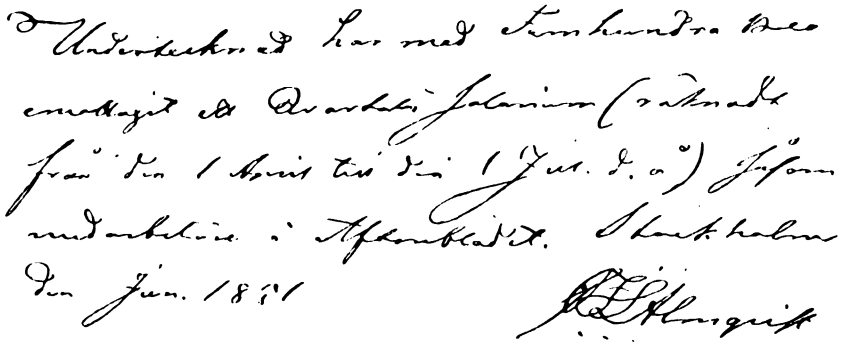

Almquists sista kvitto till Aftonbladet.

I författarens autografsamling.

socialistiska, stannade vid projektet om kyrkans och statens reformerande, fordrade detta själfva familjens ombildning och sträckte sig således till mänskligheten rot.

Nog hade emellertid både i Frankrike och England snarlika radikala teorier om familjelifvets upplösning utvecklats (t. ex. af Fourier), så att Almquist knappast kan göra anspråk på ursprunglighet. I stilistiskt afseende saknar denna afhandling den tjusning, som andra af Almquists uppsatser äga.

I samma bref, hvarur nyss anfördes några rader, yttrar Almquist, att den utgifna delen »innehåller också annat tokroligt från sid. 135 till 191, som angår en 'storartad idé' att undvika allt onödigt hembråk i husen, att få en viss del af ekonomien vida bättre ställd». Detta åsyftar de båda ytterst svaga, lustspelsartade bagatellerna *Silkesharen på Hagalund* och *Purpurgrefven.*

Den »storartade idé», som utvecklas i »Silkesharen» (och som redan meddelades i Freja 1839, n:o 103), är närmast inrättandet af ett jättehotell och jätterestauration, som skulle ersätta familjehushåll — ett slags »hemgård» i enorm skala —, med ett ord matfabrikation i stort, hvarigenom undvekes för-

Digitized by Google

tretligheter, svårigheter och ledsamheter i familjens matskaffning, och kvinnokönet mera finge öfverlämna sig åt själsarbeten. I »Purpurgrefven» utföres närmare detta projekt, men här förknippas det med några för öfrigt mycket oklart skildrade kärleksförbindelser, hvilkas syfte tyckes vara att exemplifiera dubbla kärleksförhållanden åt skilda håll utan »svart»juka», med ett ord ett slags kärlekskommunism, med ombyte i all vänlighet. I rent skönlitterärt afseende äro dessa kvasilustspel underhaltiga.*

Den snillrike författaren var helt enkelt utskrifven och hans anseende hade märkligt sjunkit hos publiken.

Almquists flykt.

Sommaren år 1851 inträffade den uppseendeväckande katastrofen, hvilken framkallade en hastigt fälld moralisk dödsdom öfver Almquist, som plötsligt lämnat landet.

von Scheven.
Efter teckning af F. Tollin.

Almquist hade i följd af sina dåliga affärer kommit i beröring med en gammal illa känd procentare, en ryttmästare von Scheven, Siggestadsbusen kallad, fordom en salongshjälte — nu cyniker och ockrare, som lefde skild från sin familj, i förbindelse med tvetydigt folk. Han var Swedenborgare och hade härutinnan beröringspunkter med Almquist. Men denne tjänstgjorde också såsom något slags mellanhand mellan von Scheven och andra procentare samt lär dessutom själf utfört affärer af föga aptitlig art.** Under affärstransaktionerna dem emellan hade några af Almquist utfärdade reverser (möjligen afgifna för de medel han skulle utlåna) bortkommit. Uppmärksamgjord härpå hade Almquist skrifvit nya, likväl med namnet »Almgren», hvilket den halfblinde von Scheven ej märkt. Då en annan person fäste dennes uppmärksamhet härå hade Almquist rättat namnet.

Viktigare var den andra beskyllningen, att Almquist begått förgiftningsförsök mot von Scheven och lagt arsenik i en hafresoppa, som denne skulle förtära. Huru härmed förhöll sig har aldrig blifvit klart. I det von Schevenska hemmet lades åtskilliga anslag — minor och kontraminor — bl. a. af en piga

* Blott en figur är tecknad med ett visst humoristiskt lynne. Det är den sluge Grönström, ett slags modern Scapin eller Oldfux.

** Bergstedt meddelar i Göteborgsposten i en artikelserie (1878) bl. a. att Almquist procentade med sättarne å Aftonbladets officin.

Digitized by Google

och en teaterflicka, som gubben hade hos sig; von Scheven hade utan tvifvel en fix idé att man ville åt honom och hans pengar och skyllde äfven andra för förgiftningsförsök. Då Almquist af von Scheven fått en fullmakt att i händelse af gubbens död taga boet om hand, kunde han ju, menade man, hafva ett visst intresse häraf, eftersom han därvid kunde tillintetgöra sina skuldsedlar. Men faktiskt konsumerade von Scheven själf arsenik för att hålla sig uppe.

Emellertid började von Scheven, äggad af sin piga, fatta misstankar mot Almquist. Denne hade bl. a. sökt försona v. Scheven med hans familj i strid mot hvad gubbens omgifning önskade. Rykten om att Almquist velat bestjäla och mörda den gamle utspredos, sedan man hos von Scheven påträffat arsenik i en soppa; dessa rykten voro ute i Stockholm i början af juni 1851. Och i en olycklig stund beslöt han sig för att draga sig undan den process han förutsåg och som i hvilket fall som hälst skulle yppa mindre behagliga ting. Den 11 juni lämnade han i all tysthet sitt hem, klockan fyra på morgonen. Han skref då till Hierta och bad om ursäkt att han blefve borta några dagar från byrån.*

Vägen gick öfver Örebro. Här mötte han en gammal bekant från Stockholms publicistvärld, S. A. Hedlund, som han bad ej sätta notis i Örebro tidning om att han vore där. I Göteborg skaffade han sig falskt pass, fortsatte till Halmstad, och därifrån på oriktiga uppgifter till Hamburg.** Vägen tog han öfver Helsingborg, där han tog in hos Sturzen-Becker. Denne fick om aftonen ett nummer af Aftonbladet, där det stod taladt om att Almquist var anklagad för bedrägeri och försök till mord och att häktningsorder utfärdats. Under stor skräck sökte Almquist barrikadera sig inne i Sturzen-Beckers rum af fruktan att blifva gripen. Tidigt på morgonen den 19 juni for han i förfärlig storm öfver Sundet. Den danske båtkarlen, som förde honom öfver, hade undrat hvem han var. »Så mycket hade han sett att det var ingen människa med rent samvete.» Öfver London begaf han sig till Amerika.

Processen mot honom fortgick i flere år inför olika domstolar. Stockholms rådhusrätt, som 9 februari 1852 på von Schevens yrkande beslutit att Almquists egendom skulle till borgenärer afträdas, dömde den 26 juni 1854 jämlikt konkurslagen att han skulle »såsom bedragare ställas för en påle i halsjärn på torg att skämmas i två timmar och därefter straffas med arbete i någon kronans fästning i tre år, hvarjämte intill dess Almquist återkomme och domen verkställas kunde, hans namn, brott och straff skulle å en påle utsättas». Denna dom var motiverad af Almquists rymning och då gällande konkurslagens barbariska bestämmelser om sådant fall (43, 44, 45 och 89 §§).

I afseende å mordförsöket, det olofliga tillgripandet af skuldsedlar och det falskt tecknade namnet å reverserna ansåg krigshofrätten — hvilken var hans laga forum i hans egenskap af regementspastor — i sitt den 29 dec. 1853 dagtecknade utslag, att Almquist väl icke vore »fullt öfvertygad

* Af ett bref från Argus-Johansson till Crusenstolpe (i Eriksbergs arkiv), nedskrifvet efter det Almquist passerat Örebro, vill det förefalla som om dessa båda haft något förtroende om hans resa. »Hvalfisken» uppmanar Crusenstolpe att ej kommunicera sig »med Lasse själf eller någon af hans anhang» och hoppas att Crusenstolpe icke af pur försiktighet begått den oförsiktigheten.

** Landshöfdingeämbetet i Halmstad meddelar i rapport till öfverståthållareämbetet af 20 juni huru härvid tillgått och att Almquist vilseledt sin forne kamrat i ecklesiastikdepartementet landträntmästaren, kammarrättsrådet Stockenberg.

Digitized by Google

att hafva begått ifrågavarande grofva förbrytelser, men då hvad mot honom förekommit i ett sammanhang betraktadt innefattade mer än half bevisning att han meranämnda tillgrepp, bedrägeri och förgiftningsförsök föröfvat, pröfvade krigshofrätten skäligt lämna saken i dessa delar åt framtiden, då den kunde uppenbar varda, men dömde honom för rymning till förlust af sin regementspastorstjänst.*

Hofkonsistoriet dömde honom den 18 januari 1854 att vara prästämbetet förlustig.

Framtiden torde väl aldrig uppenbara i hvad mån Almquist var skyldig till de svåra brott, hvarför han åtalats.

Emellertid hafva både från juridiskt och från lekmannahåll, där man närmare undersökt saken, domarne klandrats såsom icke tillräckligt motiverade.

Själf förnekade Almquist i bref till sina vänner och polismästaren de brott, för hvilka han anklagats, men hans påståenden äro dels slingrande dels bevisligen osanna, hvartill kommer hans försök att genom ett anonymt, illa stafvadt bref till teaterflickan få henne att hålla sig borta, hvilket knappt kan ha haft annat syfte än att blanda bort korten. Det vill dock synas af den utredning, som föreligger,** som om beskyllningen för mordförsöket knappast vore styrkt, och äfven reversaffären med det oriktiga namnet kan hafva berott på att reverserna afgåfvos »pro forma» för procenteriaffären, ehuru detta synes mindre sannolikt. Saken var uppenbart i ett eller annat afseende sjuk. Hur skall man eljes förklara hans ängsliga beteende vid utresan? Och framför allt hur skall man förklara hans intriger att bortsopa spåren? Då det icke lyckades honom att helt aftvå sin skuld, så kom han till äfventyrs att synas brottsligare än han var. Så undertecknade han ock ett bref från London till Thomander med de betecknande orden: »Love, litet bättre än sitt rykte». Hans affärer med von Scheven voro af smutsigt slag — det låter sig icke förneka. Kanske tilltalade det rent af under sådana förhållanden mera hans ästetiska känsla att stå inför allmänheten såsom en brottsling i större stil — som mördare af en lumpen usling — framför att blotta sina mera snuskiga affärer med samme tvetydige procentare.

Uttalanden om hans flykt.

Genom sin flykt bröt han i hvarje fall stafven öfver sig själf; och man var snabb att fälla domen — långt innan rätten talat.

* Hans gamle »umgängesvän» Crusenstolpe ondgjorde sig i »Ställningar och förhållanden», januari 1853 öfver att han ännu vore upptagen som »regementspastor» i statskalendern. Men då var dom ju ännu icke fälld och odömd kunde han väl icke strykas.

** Man jämföre arbeten och uppsatser af Ahnfelt, Lysander, Harald Wieselgren, O. J. Hultgren, Ellen Key, Ernst Almquist.

Digitized by Google

Detta gällde både motståndare och vänner, ja, t. o. m. hans närmaste.

Af största intresse är följande uttalande, som hans intimaste Upsalavän från forna dagar, Atterbom tillskref Beskow den 3 juli 1851 (Svenska akademiens arkiv):

»Om det Almquistiska eländet tiger jag helst; så mycket vore därom att säga, att jag vet hvarken hvar jag borde börja eller sluta. På mig, som dock i en rad af år stod till denne vidunderlige man i ett förhållande af vänskap, förtroligt umgänge och liflig brefväxling, har emellertid »katastrofen» gjort ett ännu vida hemskare intryck än på de flesta andra. En fantast var han, äfven i mina ögon, alltid; men en snillrik hvilken jag, enfaldigt nog, länge

Säta bror Jan! låt mig behålla min prest.

Smädeteckning af G. Wahlbom i Folkets Röst.

Figurerna föreställa Almquist, Hierta, Edvard Sjöberg, Theodor Bolin, Åberg, hattmakar Lorentz.

smickrade mig med hoppet att kunna korrigera. Sedan han riktigt var inkommen på sin Aftonblads- och Det går an-bana, upphörde allt närmare och snart nog allt förhållande oss emellan. Jag har i lång tid föreställt mig, att han skulle sluta antingen såsom dårhushjon* eller som självmördare. Att han skulle sluta rent af såsom skurk, ja bof af prima-sorten, hade jag dock icke väntat. — Det vitsord måste lemnas honom, att om hans vänskap för mig var en komedi eller beräknad förställning, han alltigenom spelte sin rol oändligt väl. Att han kunde vara (eller åtminstone synas) personligt älskvärd — hvilket mången betviflar —, kan jag af flerårigt intimt umgänge intyga. Emellertid är nu Almquist som ifrigast sysselsatt med komponerandet af sin sista sociala roman till hvars hjälte han gjort sig själf. Varnageln är stor».

* En annan förtrogen vän P. G. Ahnfelt anser att det aldrig stod rätt till »i öfversta våningen» hos honom, att »fantasien öfverflyglat hans förstånd och att galenskapens dämon bemäktigat sig honom långt innan den rasat ut i hans rysliga sista bedrift».

Digitized by Google

Bittrast var en annan af de gamle kamraterna från Upsala Palmblad, som behandlade ämnet i Tiden i uppsatsen »Sista akten i Det går an-dramat» och utgaf en pamflett »Den nyaste solförmörkelsen på publicismens himmel» som var både oädel och orättvis, ej minst genom att söka göra Almquists senaste vänner och liberale meningsfränder medansvarige, liksom samtidigt skedde i skandalbladet Folkets Röst. Om hans flykt timat 1822 eller 1834 — borde månne då Atterbom, Palmblad eller Hartmansdorff gjorts medskyldige?

Att man — såsom omständigheterna tedde sig och då Almquist själf genom flykten undandragit sig svaromål eller svarade med falska uppgifter — inom den liberala prässen sökte göra sig »urarfva» i hans kvarlåtenskap, var fullt befogadt, äfven om åtskilliga hårda ord från forne kamrater kunnat vara osagda. Men rent vedervärdig var den skadeglada triumf, som Almquists politiske, kyrklige, litteräre och personlige motståndare visade öfver hans olycka. »Befogad var den fasa, som bemäktigade sig allmänheten» — skref P. G. Ahnfelt — »men vidrigt var det ock att se hur alla litteraturens korpar slogo ned öfver den fallnes kadaver, hackande det bit för bit, vidrigt att höra filistertjutet omkring den biltoges kvarlåtenskap.» Med allt skäl skref också Fredrika Runeberg till en vän: »Och så triumfera de åsnorna (jag kan ej bättre säga) och begripa icke att de borde gråta blodiga tårar öfver den vanära, som träffat ett af deras grannaste namn!» Hennes man, den store skalden och Almquistbeundraren, förklarade ju ock att »när vår herre spelar en vacker visa så frågar han ej efter om han därtill väljer en sprucken fiol», och han manade en vän som vändt Almquists bild mot väggen att vända den rätt igen.*

Enstaka mildare röster förekommo ock i Sveriges präss.

Främst ett par artiklar under rubriken »Nekrolog» i Friskytten, som med orätt tillskrifvits dels H. B. Palmær (af Lysander och Ahnfelt) dels Karl Henrik Rydberg (i Biogr. lex. af O. Sjögren), men som enligt hvad Schöldström uppger, åberopande Rydbergs egen utsago (Svea 1903), lära härröra från Nils Lilja, den bekante skånske poeten och radikale fritänkaren. Där erinrades om Almquists stora förtjänster och framkastades den frågan: »Hvad om hela det ifrågavarande äfventyret blifvit uppfunnet och utfördt endast och allenast för att hjälten skulle få rikta sin erfarenhet och genomlefva sensationen — om det vore en mystifikation blott?»; och tillades: »Här skipas venetiansk rättvisa nu för tiden, en gång angifven är man genast dömd; en gång dömd är man genast afrättad.»

* Enligt hvad Emilie Carlén omtalar i sina »Minnen» hade Runeberg, som anlände till Stockholm omedelbart efter Almquists flykt, redan då yttrat sig om honom med »djup i känslan, undseende i tanken, grannlagenhet i språket och visat sig mild och barmhärtig inför ett sådant fenomen».

Digitized by Google

Palmær yttrade sig i tidningen »Rätt och Sanning» och förklarade det vittna om dåligt sinnelag att totalt fördöma Almquist utan hänsyn till hans kolossala förtjänster om Sveriges litteratur och läroverk.

Den allmänna förkastelsedomen förklaras, utom af Almquists flykt och hans otillfredsställande sätt att försvara sig, af tidigare uttalanden, som han haft både muntligen och i skrift. »Man spelar icke ostraffadt djäfvul», lär ungdomsvännen J. A. Hazelius hafva yttrat om honom.

Till sin omgifning hade han ofta fällt oförsiktiga ord. Nyligen aflidne major Nathorst, i hvars föräldrahem Almquist var umgängesvän, har berättat för mig att en dag kort före katastrofen hans far kommit in och utropat: »Nej, nu är Almquist rent borta (rent! galen); han påstår att om man mördar en gammal usling och girigbuk samt använder pängarne till goda ändamål, så gör man därmed intet illa.» Liknande uttalanden fällde han litet hvarstädes och det förklarar, att hans vänner voro öfvertygade om att han omsatt sina lättsinnigt fällda ord i gärning. Därtill kommo parallelställen i hans skrifter. Sålunda må påpekas de egendomliga självpantningssynpunkter, som Hillner i »Amalia Hillner» gör gällande i sitt advokatoriska självförsvar: »Jag befordrade genom alla mina machinationer endast den verkliga rättvisan, den i grunden sanna rättvisan, som bestod i att jag återfick hvad jag förlorat.» Likaledes läses i »Målaren» en skildring af en brottslings rymning, hvilken ser ut som ett varsel. Mest belysande är kanske dock den egendomliga psykologiska observation, som förekommer i »Skällnora kvarn» rörande Jan Carlsons halfva brottslighet i förhållandet till systern. Han önskar döden ur henne, lägger litet smått gift i hennes föda utan att det dock är detta, som vållar döden, ehuru han själf inbillar sig vara skulden. Härom skrifver Almquist: »Underliga, löjliga, sorgligt intressanta människa. Du stämplar. Själfva brottet begår du icke, men du tror dig hafva begått det och just af denna tro drifves du att vända upp och ned på hela skapelsen.» En olycklig svaghet hos honom, som flere, särskildt Bergstedt (i Göteborgsposten 1878) framhållit, var hans bristande sanningskänsla, hans saknad af vederhäftighet: »Äfven i de likgiltigaste saker kunde han krångla in sig i klyftiga, till intet gagnande lögner.» Man har en känsla af att detta spelade in i hans sjuka förklaringar efter rymningen.

Redan 1839—1840 hade Almquist funderat på att utvandra till Amerika, men vänner varnade honom härför: »Behöfver du ej fäderneslandet, så behöfver fäderneslandet däremot dig.» Han var emellertid som Lysander betonar »Europatrött» och icke obenägen att lämna ett land, där han haft så svårt att finna sig tillrätta och där ingen tryggad plats fanns att få. Det som plågade honom mest var skilsmässan från barnen. Den store »familjeupplösaren» var i grunden innerligt familjekär och det är rörande att läsa särskildt hans bref till dottern efter hans flykt.

Almquist anlände till Amerika på hösten 1851. Han kallade sig där först »Abraham Jacobson», senare »professor Gustavi». Almquists senare lefnadsöden.

Digitized by Google

I Amerika 1854—65.

Sedan han väl kommit till Amerika inlät han sig icke på att försvara si utan sände endast hem skildringar af förhållandena i Amerika utan att beröra frågan om sin förbrytelse. Märkligt nog, anmärker Harald Wieselgren, synes det enda kval, som följde honom i Amerika med hänsyn till Sverige, vara familjekärlekens förebråelser, att han lämnat de sina utan stöd. Detta prässar honom utan återvändo, under det ingen skymt af skugga synes af samvetet kastad öfver hans af allmänna meningen så hårdt bedömda transaktioner med von Scheven. Almquists lif i Amerika var en sorglig kamp för existensen. Han reste från New Jersey till New York, så till Cincinnati, till St. Louis; här kom han i förbindelse med några personer, som ärnade bilda ett bolag för grufdrift i Mexico. Almquist skulle få tillfälle att arbeta här, men efter någon tid blef detta förslag uppskjutet. Almquist bodde sedan i New Braunfels i Texas, där han gaf lektioner i engelska och latin samt arbetade på en tidning. »Skrifvarefolkets» ställning vore dålig i Amerika.

K. J. L. Almquist. 1863.

Men Törnrosboken hvilade icke. Han yttrade själf, att han nu liksom på 1820-talet nedskref massor af Törnrosfantasier utan att veta om detta någonsin blefve tryckt. Den gången kommo de genom en ren tillfällighet i dagen. Han visste icke hur det komme att gå nu.

Från Texas, där han förlorat det lilla han sammansparat, begaf han sig 1854 till Philadelphia, där han nu bosatte sig. Vemodigt skrifver han i juli 1854: »En annan skulle väl i min besynnerliga ställning vara förtviflad. Hvad mig beträffar går genom hela mitt väsen en fin melankolisk skuggning vid minnet af er och tankarne på Sverige, men denna schattering faller för öfrigt på det muntraste humör och lefnadsmod, hvarförutan jag också ej en dag skulle kunna existera eller slå mig ut. Såsom min barndom och ungdom nu mycket lifligt stå för mitt minne, känner jag inom mig för närvarande alldeles samma sentiment i själen som då jag var nitton år — och jag är dock så gammal, så gammalgammal, att jag är den äldsta af nästan alla nu lefvande, dem jag personligen känner. När jag for till Upsala för att studera på magistergraden var jag också ungefär nitton år; nu far jag som student ut i hela världen, kanske blir jag nu ock åter magister i denna större mening.» I Philadelphia studerade han i biblioteket. Han fortsatte i Amerika sina meddelanden till »Herr Hugos Akademi», satiriserade tyskarne i en stor hjältesång, *Tyskiaden*, samt utarbetade en väldig afhandling *Om svenska rim*, hvaraf 1438 sidor tätt skrifna ligga i Nordiska Museets arkiv.

År 1860 flyttade han åter till New Orleans nere vid mexikanska bukten. Här bröt nu upproret ut. Han ville fly undan stormen och begaf sig åt Mexico till, men blef i Texas utplundrad äfven på sina handskrifter, styrde därefter vägen mot norden och sökte i Washington Abraham Lincolns hjälp att utfå sina tillhörigheter, hvilket ej lyckades. Hösten 1861 var han åter i Philadelphia.

Digitized by Google

Under inbördeskriget var sjuttioåringen gifvetvis för gammal att bära vapen, men han såg striden på nära håll. Sålunda omtalar han drabbningen vid Gettysburg i ett af Harald Wieselgren i »Bilder och minnen» meddeladt bref-utdrag.

Med det varmaste intresse följde han krigshändelserna och var med alla sina sympatier å Nordstaternas sida. År 1865 vistades han i St. Louis, där han sammanskref den lilla boken *Guldmakeriets historia*, som utkom efter hans död.

Åter i Europa.

Så greps han af hemlängtan — han ville komma närmare Norden. Och på sommaren 1865 bröt han upp från Amerika och begaf sig åter öfver till gamla kontinenten samt anlände till Bremen i oktober. Man har antagit anledningen vara att hans ekonomiska utsikter i Amerika försämrats efter kriget. Det synes dock framgå af ett bref till dottern (i prof. Ernst Almquists ägo) att en medverkande anledning varit hoppet att få återse familjen. Det heter i detta bref:

»Ack min Gud, hvilken olycklig idé det var af mig att lämna Amerika! Men jag kunde omöjligt bringa öfver min känsla, att icke dock ännu en gång få se Er — eller någon af Er, som jag älskar — och nödgas dö i obekanta armar. — — — Då jag nu häruti missräknats, så vet Gud, att jag icke har den ringaste smak att bli kvar i Bremen.»

Det var den gamles sista missräkning under det lif, som bjudit honom mera törnen än rosor. I Bremen stannade han sitt sista år, under namn af professor Karl Westermann. Han bodde hos en enkel skräddarfamilj, hvilken påminte honom om några gamla bekanta från ungdomstiden, hans lärjunge Henrik Öfverbergs föräldrar, ett handtverksfolk i Bryggaregränd. Alltjämt sysslade han med studier och skrifverier för sitt eget nöjes skull såsom han sjöng i en »hymn till Gud»:

»Jag vill sjunga och måla för mig ensam och allen, helt tyst och stilla
Och aldrig göra den ringaste varelse i världen det minsta illa.»

I samma hymn heter det ock:

»Med blommor har Du och din ande öfverstrött åt mig min stråt
Och med tistlar äfven, hvilka med blommor följas åt.
Röda rosor och hvita och blå, o lefvande Gud, och blad så gröna!
Har du ej smyckat för mig min äng? Och gjort mina hagar sköna?
För min del är jag själf blott ett för foder mejadt och afslaget hö,
Och därför nu — när hälst Du tycker, o min gode fader! så vill jag dö.»

Dödsstunden var nära. Hans halfbroder, familjens trofaste och ädle hjälpare, Fridolf Almquist, hann att besöka honom, men dottern, som vid underrättelsen om hans sjukdom farit öfver, kom för sent. Den 26 september 1866 slöt han sitt orofyllda lif. »Hela hans åsyn», yttrade läkaren, »utvisade en människa, som genomgått de svåraste lidanden.» Vid hans bädd å sjukhuset låg Odyssén i rödt saffiansband och ett häfte af »Svenska rim» — tjugonde boken. Ända till det sista forskade och författade han. Sjukhusläkarens unga hustru hade ställt några röda törnrosor vid den okändes bord och vid anblicken af dem erhöllo den döendes blickar en glans af underbar rörelse. Så fäste läkaren ro-

Digitized by Google

sorna på kistlocket, innan den gamles kvarlefvor jordades å Hardenthors kyrkogård jämte andra fattiglik. Rosorna blefvo ett igenkänningstecken för dottern att utfinna faderns kista som då fick sin egen graf och ett kors, men då kyrkogården skulle vika för en järnvägslinje öfverfördes stoftet 1901 till Sverige. Det nedsattes i den Gjörwellska familjegrafven å Solna kyrkogård och Verner von Heidenstam höll vid detta tillfälle minnestalet öfver den orolige, kringflackande, fredlöse, hvars stoft nu ändtligen funnit ro.

Almquists person.

Almquist hade år 1840, då han vistades i Paris, skrifvit om sig själf att han var en människa full af motsägelser, att reda dem alla vore honom icke möjligt. »Mina motsägelser äro oräkneliga och några af djupaste och oförklarligaste slag. — Än svårare är det för andra att utreda dessa motsägelser.» I några förut anförda självbiografiska meddelanden till Biogr. lex. uttalade han, att i hans själ alltid varit en dragning till ett himmelskt och ett jordiskt tillika. Det är väl så hos de flesta, om ej alla människor, men hos Almquist voro dessa motsägelser mer än vanligt framträdande.

Almquists lif lämnar oss en tragisk bild. I grunden af ett ädelt sinnelag med höga och rena syften, drefs han af omständigheterna till i hvarje fall tvifvelaktiga handlingar. Den ädle ynglingen, som var sina vänners afgud och deras vise lärare, utvecklade sig under de mest prekära yttre förhållanden, som delvis voro självförskyllade, delvis beroende på orättvisa motgångar, till en personlighet, som icke skyggade för gärningar, de där åtminstone saknade all ideell prägel. Vare sig han begått någon straffbar förseelse i borgerlig mening eller icke, så kände han sig bankrutt, i inre såväl som i yttre afseende, därför att han var i disharmoni med det bästa inom sig själf. Han drefs att kasta sig ut i en ny värld, där han gick nya, tunga pröfningar till mötes, pröfningar dem han bar med jämnmod. När man riktar blicken tillbaka öfver hans växlande lefnad kommer man att tänka på de ord Goethes moder skref i Clemens Brentanos dagbok: »Dein Reich ist in den Wolken und nicht von der Erde, und so oft es sich mit dieser berührt, wird es Tränen regnen».

* * *

Slutord.

Almquists betydelse för vår litteratur har varit underkastad skiftande omdömen, såväl under hans lifstid som senare. Till hans beundrare hörde flere våra ypperste: män som Atterbom, Runeberg, Adolf Lindblad, Thomander, Per Wieselgren, B. E. Malmström, delvis ock Geijer, Palmblad och andra, under det Tegnér, Fredrika Bremer, Rydqvist, K. A. Hagberg och många andra

Digitized by Google

stodo mera oförstående för hans storhet eller som Fahlcrantz och Hwasser rent fientlige.

När på 1870-talet ett urval af hans skrifter utgafs, ställde sig dess utgifvare Lysander märkligt reserverad och förklarade om flertalet af Almquists skrifter att de ha »haft sin tid, men hon är nu oåterkalleligen förbi; de skola alltid studeras, men aldrig njutas och beundras». Och i en anmälan af Lysanders arbete (i Göteborgsposten 1878) förklarade Bergstedt, som dock 28 år tidigare bemödat sig om ett opartiskt omdöme om Almquist, att »det torde icke vara en oberättigad förhoppning att kommande tiders renare ästetiska sinne skall begrafva Törnrosböckerna i en lika djup glömska som den, hvari en Richardsons, en Scudérys, en Lafontaines, en Spindlers, en Sues och andres för sin tid lika epokgörande produktion sedan länge funnit sin graf».

I bjärt motsats härtill står ett ungefär samtidigt yttrande af Arvid Ahnfelt, som i sin bok om Almquist (1876) förutsade, att när en gång den berömda realismen (1870-talets realism!) blefve gammalmodig och den fritt diktande fantasien åter komme till sin rätt, Törnrosens bok skulle komma till heders igen »såsom vår litteraturs märkvärdigaste skaldeverk».

Ahnfelt blef sannspådd. Almquists namn befann sig särskildt under 1890-talet åter uppe på våghöjden. Ellen Key kallade honom med öfverskattning af hans idévärld »Sveriges modernaste diktare». Den beundran, som med all rätt ägnades hans geniala fantasiskapelser, hans fint iakttagna ursvenska folklifsbilder och hans klassiska om än paradoxala små uppsatser, men som med mindre fog utsträcktes äfven till hans sociala teorier och hans tänkarpersonlighet, var då på väg att öfverdrifvas.

Såsom diktare tillhör Almquist otvifvelaktigt i vissa afseenden våra främste. Särskildt står han med hänsyn till rikedomen af sin inbillningskraft nästan utan jämförelse inom hela vår litteratur. När man studerar den oerhörda skaran af hans verk allt ifrån Murnis, Amorina och Rosaura till Det går an, Amalia Hillner och Tre fruar i Småland imponeras man af denna väldiga fantasi, som synes hemma i alla världens nejder, i alla diktarter, som ömsom dväljes i en dimmig ossiansk stämning, ömsom i antikens klara luft, ömsom i sydländskt romantiska trakter, ömsom i en folklig svensk bygd och som vet befolka alla dessa nejder med skapelser af egendomligt kynne.

Men om han äger en stor inbillningskraft — en romantisk egenskap — äger han förvisso en icke mindre iakttagelsegåfva och det är denna, som gör honom till en mästare i realistisk

Digitized by Google

skildringskonst och äfven i nationell psykologi. Med en kärlek till det lilla, som är besläktad med en naturforskares studieifver, uppfattar han efter exempel från Scott och Runeberg smådrag och egenheter i natur, folklif, sed, lynne och förstår att utnyttja dessa iakttagelser i sin diktning så som knappast före honom någon i vår litteratur och efter honom blott Strindberg. Så ock i sin folkanalys, där Heidenstam och Gustav Sundbärg fortsätta linien.

Väl är hans karaktäriseringskonst mycket bristfällig. Såsom den stämningsmänniska han i grund och botten är, målar han de flesta manliga personerna efter sin egen urbild, och det finnes hos de flesta af dem någon sida af honom själf, framför allt äga hufvudpersonerna gärna ett mystiskt demoniskt drag, som är speciellt Almquistskt.

De kvinnliga skepnaderna äro till en början modeller efter den idealbild han skapat sig af sin moder och äga en skygg overklighet (Amorina, Tintomara, Signora Luna m. fl.); stundom inträder en viss kylighet i framställningen af kvinnoskepnader (ett undantag bildar den sympatiska kvinnliga hufvudpersonen i »Araminta May»), och ej utan skäl kunde Snellman göra gällande, att »ingen målar mindre sinnliga kvinnor än Almquist».

Egendomlig var öfverhufvud taget den blandning af lidelse och kyla, som förekom i hans temperament, som stötte bort så många och som äfven gaf sig uttryck i hans skriftställeri.

Såsom metrisk skald äger han sina stora svagheter och hans versifierade alster lida af vårdslösheter, som gjorde hans gynnare i Upsala bekymmer, liksom han i allmänhet icke hade sinne för fulländning i ett konstverk; han besatt, som det har sagts, mer snille än talang. Detta förklarar ock att han i sina dramatiska skapelser ådagalägger storartade ansatser men icke mäktar åstadkomma helgjutna verk.

Såsom prosaberättare och i allmänhet prosaskildrare står han högt. Väl koketterar han stundom med nyckfulla afvikelser, med personligt lokala inlägg och med krystade »motton», men det hindrar icke att vissa hans berättelser, särskildt de realistiska, äro rent af klassiska, ej minst i stilistiskt hänseende, frånsedt enstaka förkonstlingar och regellösheter särskildt i tilläggsorden.* Hans rika snille omfattade med sympati alla konstarter.

Det har af Ruben Berg — en af våra främste Almquistkännare — påvisats, hurusom hans diktning företer egendomliga sin-

* Den insiktsfulle språkmannen J. P. Theorell anmärker många rent språkliga inadvertenser och regellösheter, bl. a. i användandet af »deras» och »sin» (jmfr Vinterbladet 1845, n:o 100, anmälan af »Smaragdbruden»).

Digitized by Google

nesanalogier, i det att hans ord återspegla vissa färgsensationer, för öfrigt ett romantiskt drag. Besläktadt med dessa sinnesanalogier är det starka sambandet mellan musik och poesi, som herrskade hos Almquist. Enligt flere romantikers åsikt var musiken den högsta konstarten — uttryck för det omedvetna, das Ding an sich — och särskildt var detta en uppfattning, som Almquists frände E. T. A. Hoffmann hyllade. Almquist själf förklarade att — så besynnerligt det än kunde låta — det var det musikaliska sinnet, som i hemlighet dominerat honom ända från barndomen i alla afseenden.

Ett genomgående drag i hans skaldelynne är det bizarra, beroende dels på inflytanden från »Sturm und Drang» och nyromantik, dels därpå att han lät sig hänföras af de mest växlande, bjärt motsatta stämningar. Själf skrifver han i ett bref, att det en gång skall sägas om Törnrosens bok, att »af allt klokt på jorden har ingenting blifvit skrifvet galnare och af allt galet ingenting klokare».

Härmed äro vi inne på det djupare innehållet i Almquists skriftställeri.

Om Almquist är en genial och ursprunglig skald, så är han däremot — så vidt jag förstår — icke någon originell tänkare och öfver hufvud taget icke någon så betydande andlig personlighet som många hans äldre och yngre anhängare påstått. Härutinnan öfverskattade han sig själf och öfverskatta hans beundrare honom nu liksom förr. Mystiker, som han var, förstod han att kringgjuta sina uttalanden med ett skimmer af djup, som de icke ägde. När han skulle utföra tankarne i deras konsekvenser förföll han i motsägelser. Därtill kom att han liksom många tyske skaldefränder bland romantikerna saknade den fasta öfvertygelsens botten. Han ådagalade en egendomlig blandning af djärfhet och ängslan att vidhålla en utsago. Träffande säger Bergstedt (1850), att han i »Det går an» som vanligt slutar med ett dominantackord, som öfverlåter åt läsaren att fortsätta i hvad tonart han behagar. »Almquist vill nedrifva en institution, som han anser för skadlig, men springer lik en skrämd skolgosse när första stenen börjar lossna.»

I förhållande till de politiska och sociala frågorna var han, som det sagts af Lublinski om Heine, snarast »en sömngångare». Han saknade andlig midtpunkt. Han betraktade världen ur den geniala öfvermänniskans synvinkel och behandlade frågorna med den lekfulla suveräna ironi, som var ett nyromantikens arf.

Men underbart rik var den värld af teoretiska, ästetiska, praktiska moment, i hvilken han rörde sig med aningsfull intuition. Sin diktning betraktade han såsom en ofrivillig ingifvelse. Han hade ju ock i »Några drag» häfdat den skapande konstnärens

Digitized by Google

och skaldens omedvetenhet och oberoende af reflexion. Allt hvad han komponerat i dikt eller toner hade — yttrar han i ett bref — »gjutit sig fram så lätt att han måste säga att det gjort sig själf». Detta är ett romantiskt drag; i en satir mot romantiken af Baggesen och Voss sades om romantikerna att de borde i st. f. »jag diktar» säga »jag är diktad». Zacharias Werner förklarade ock att många ställen i hans verk voro ingifna, utan att han visste hur de kommit till, och när han läste dem, betogs han af en skräck för sitt eget inre. Likaså liknade både Wackenroder och Brentano sig vid instrument, hvilkas strängar rördes af ödet. Så uppfattade sig ock Almquist som ett instrument, på hvilket vår Herre spelade. Denna »omedvetenhet» medförde en känsla af bristande ansvar. Såsom den stämningsmänniska han var, blef han härigenom ofta motsatta stämningars byte, såsom den dialektiker han var, roade det honom att uppträda som motsatta åsikters försvarare — äfven som advocatus diaboli.*

Betecknande äro de ord han 1832 skref till J. A. Hazelius och som i det föregående (III: 447) utförligare anförts, att allt i själfva verket är en följd af tycket och att »ingen princip, ingen sanning, intet omdöme af stort värde finnes, ty hvar och en har på sitt sätt rätt, det finna vi snart, allenast vi med fullkomlig rättvisa försänka oss i hans ställning, hans händelser, hans slags geni. Men hvart bär det då af? När sålunda allting blir på sitt vis riktigt, så är ju ingenting afgörande rätt.»

Den som hyser en sådan uppfattning, han kan vara en stor diktare, en stämningsfull »känslotänkare», han kan tolka religiösa stämningar med mystisk tjusning, men han kan knappast uppställas såsom i djupare mening ledare för vår utveckling, såsom siare och reformator. Ty hos en sådan fordra vi målmedvetenhet, öfvertygelsefasthet, vederhäftighet.

* En äldre ännu lefvande man, som känt Almquist under Jönköpingstiden, där han tillhörde Sandvalls krets, har meddelat mig att han exempelvis kunde utveckla två alldeles motsatta åsikter om Guds existens med lika ifver och allvar. Härmed stämmer hvad fru Hilma Andersson, född Bäckström skrifver i sina »Verklighetsbilder» om Almquists besök i hennes fars, P. O. Bäckströms hem: »I det dagliga umgänget var han oberäknelig, anföll ena dagen lika ifrigt hvad han den andra försvarade, och detta dock mest för att få tillfälle att briljera — att ej säga kokettera — med sin vidunderliga dialektik och bevisningsförmåga, hvarmed han lätt kunde göra hvitt till svart hvilka egenskaper förde med sig att man aldrig visste hvar man hade honom».

Digitized by Google

Vy öfver Norrbro omkr. 1840; teckning af F. Tollin.

De figurer, som skymta, lära vara: till vänster Dalman och Sturzen-Becker, till höger Blanche, Snellman, G. H. Mellin och A. G. Hellsten.

De öfriga prosadiktarne.

Sophie von Knorring, Emilie Flygare Carlén, »Onkel Adam», Blanche m. fl. Den historiska romanen och novellen. Annan skönlitterär prosa.

Med Fredrika Bremer och Almquist hade romandikten hos oss blifvit en af litteraturens hufvudarter.

Deras föredöme vann efterföljd, och från 1830-talet visar vår prosadikt en rik, t. o. m. öfverrik alstring.

Bland de många, hvilka kände sig kallade, var en skriftställarinna, som ungefär samtidigt med Fredrika Bremer nedskrifvit sitt förstlingsarbete, men som lät det se dagen först 1834, alltså vid den tid, då Fredrikas ställning var befäst och efter att de första Törnrosböckerna gjort deras författare beundrad i vida kretsar.

Det var den mondäna »författarinnan till Cousinerna», friherrinnan Sophie von Knorring, född von Zelow. I henne

Sophie von Knorring.

Digitized by Google

fann det aristokratiska hemlifvet och sällskapslifvet sin borna skildrarinna, väl förtrogen med alla dess enskildheter. Därjämte gaf hon — en underlig motsats härtill — den samtida litteraturen en något idealiserad folklifsskildring, tidens mest omfattande bonderoman.

Barndom och ungdom.

Sophie Margareta von Zelow var dotter af öfverstelöjtnanten och hofmarskalken Krister Göran von Zelow och dennes maka Helena Gripenstedt. Dottern skildrar sin fader såsom en kvick och insiktsfull landtbrukare af gammal familj med sexton anor, på sin tid en elegant kavaljer vid Gustaf III:s hof. I det aristokratiska hemmet på det af fadern arrenderade Gräfsnäs, ett historiskt slott, där en gång Gustaf Vasa stått brudgum med Margareta Leijonhufvud, föddes hon år 1797, äldst af fem systrar, och utvecklade sig tidigt både kroppsligen och andligen så att hon alltid föreföll något år äldre än hon var. Lysten efter ära, liksom Fredrika Bremer, var hon ifrig att »kunna allt som öfver hufvud taget kunde kunnas» och började tidigt »dikta». I en dagbok från barndomen omtalar hon såsom sina verk en tragedi och en tio akters komedi. Liksom Fredrika var hon ett underligt barn med många påhitt och besynnerligheter, hon pröfvade en gång på att flyga med vidhäftade gåsvingar, med resultat att hon föll ned från hönshustaket och slog sig våldsamt. »Jag minns hvilken gräslig tomhet i mina idéer, hvilken stor bedragen förhoppning jag led genom denna tanke att jag icke kunde flyga — det var omöjligt, ogörligt!»

När hon var 11 år flyttade familjen till en annan egendom i Västergötland, det ljusa, vackra Högärdet. Men det kostade på att lämna det minnesrika, fantasinärande Gräfsnäs med dess många torn och egendomliga bygge.

Då Sophie von Zelow fyllt tretton år, följde hon modern till Stockholm, hvarest döttrarnas uppfostran skulle fullbordas i enlighet med tidens smak. Hon var nu i sitt rätta element; hon tyckte sig aldrig kunna lära nog; stor var hennes snabbhet att fatta, än starkare kanske hennes åtrå att lära nytt. Det är nu hon börjar få rykte om sig att vara flickan med »de tjugufyra talangerna», bland hvilka äfven voro kroppsliga idrotter: simning, gymnastik o. d. Hon var alltjämt brådmogen; redan vid tretton års ålder föreföll hon som en adertonåring.

Vid denna tid kom hon i beröring med den litterära Malla Montgomery-Silfverstolpe och hon förklarar i förordet till »Torparen», att denna »i den trettonårigas unga sinne tände den första gnistan af annan tanke än barnets, än den yra, dansande, lekande flickans». Under Stockholmsvistelsen genomlefde den helt unga flickan en hjärtehistoria: fäste sig vid en frände grefve L., med hvilken hon sammanträffade hos en gemensam släkting, den begåfvade grefvinnan Cronstedt, född Alströmer, på Karlberg. Den unge grefven drunknade sedan — enligt hvad Sophies syster berättar t. o. m. på den midsommardag, då de unga öfverenskommit att råkas för att fira ett herrligt kalas. Denna ungdomssorg lär ha satt ärr i Sophie v. Zelows sinne och medverkat till hennes afvisande hållning till de många kavaljerer, som fjäsade kring henne.

I romanen »Illusionerna» har hon lämnat teckningar ur Stockholmssocieteten från den tid hon vistades där; hennes egenskap af okonfirmerad lär väl dock ha medfört att hon blott kände åtskilligt af det skildrade i andra hand såsom den intressanta beskrifningen af madame de Staëls förekomst i Amaranterorden,

Digitized by Google

Vid sexton års ålder hade den unga fröken afslutat sin Stockholmsvistelse och återflyttat till Västgötahemmet, där hon tillbragte de närmaste sju åren.

Under denna tid hann oron i denna brådmogna, nervösa, ovanligt mångsidigt begåfvade lilla kvinnosjäl något sätta sig. Hennes första sysselsättning var beredelsen för konfirmationen. I »Cousinerna» har hon skildrat — genom Amalias mun — den tortyr hon utstod då den gamle prosten »enligt konvenansen skulle bereda henne till Herrans Nattvard» och under ett oupphörligt upprepande af »Begriper nådig fröken?» hackade, plockade, malde sönder Lindbloms katekes. Det var först några år senare, som hennes sinne, genom samtal med en ung prästman, som var hennes systrars informator, mottog religiösa intryck hvilka mot slutet af hennes lif torde fördjupats under sjukdomens pröfningar.

Giftermål.

Efter att hafva afvisat flere friaranbud räckte hon 1820 — då hon var 23 år — sin hand åt en redan något äldre man, majoren, sedermera öfversten, friherre Sebastian Karl von Knorring; det var, vill det synas, en förbindelse byggd på ömsesidigt förtroende, snarare än på djupare kärlek. Men tillgifvenheten växte allt som åren gingo. Hösten 1821 föddes makarnas enda barn, en dotter. Under de första åren af äktenskapet fick den unga fruns författarskap hvila. Men under dessa år läste hon dess mera. I motton och citat visa hennes romaner hvilken ymnig lektyr hon odlat. Det är engelsmän alltifrån Fielding och till Byron, Moore och icke minst Lady Morgan, en samtida irländsk författarinna, hvars romaner innehöllo lyckade skildringar af nationella seder, bl. a. med komiska inslag; fransmän från Molière, Voltaire, Rousseau och Picard till madame de Staël och Victor Hugo; tyskar från Schiller, Goethe och Kotzebue till älsklingsförfattaren Jean Paul samt en rad nordiska författare.

Började författarskap.

Läsningen äggade henne till egen produktion och år 1829 började Sophie v. Knorring, för att förströ en syster som blifvit änka och som jämte en annan syster bodde hos henne under mannens vistelse vid riksdagen, att författa romanen »Cousinerna», hvilken allt eftersom kapitlen blefvo färdiga, lästes högt om kvällarne. »Damen med de tjugufyra talangerna» lade nu — som fru Carlén uttryckt sig — därtill en tjugufemte och sista: hon blef författarinna.

Romanen fick likväl hvila i bordslådan, väl ej de nio horatianska åren, men dock en tredjedel af denna tid, till dess önskan att öfverraska mannen med en julgåfva föranledde henne att omsätta manuskriptet i penningar.

Julen 1834 utkom *Cousinerna*, utan något författarnamn på titelbladet. Anonymiteten höll publiken i en viss spänning.

Det dröjde något innan det blef bekant att »författarinnan till Cousinerna» och dess närmaste syskon: *Vännerna* (1835), *Qvinnorna* (1836), *Axel* (1836), *Illusionerna* (1836), *Ståndsparalleler* (1838) och *Tante Lisbeths 19:de testamente* (1838) var den för sin skönhet och sin mångsidiga begåfning berömda damen på öfverstebostället Skålltorp i Valle härad.*

* En af dem som tidigast igenkände författarinnan var hennes ungdomsvän, grefvinnan Sommerhielm, född Lewenhaupt, Fredrika Bremers intimaste väninna. Kort efter att »Cousinerna» utkommit, sutto hon och Fredrika å Tomb gård i Norge en afton och läste den nya romanen, som bland andra svenska böcker kommit öfver Kölen. Stina Sommerhielm tyckte sig ofta igenkänna vänner och personer från ungdomstiden i

Digitized by Google

»Cousinerna».

Förstlingsverket — »Cousinerna» — afser att skildra huru en ung kvinna misstager sig på sitt hjärta.

Det är en äktenskapshistoria, ett svenskt stycke »Wahlverwandtschaften».

Axel och Amalia Löwenstern äro kusiner och han har i ungdomsåren vuxit upp på hennes faders gods Ulfsborg, hvartill Gräfsnäs stått modell. En blifvande förbindelse dem emellan synes naturlig. En misshällighet inträder emellertid mellan hennes far, den gamle Löwenstern, som drifver sparsamheten något långt, och den slösaktige, stolte och lätt uppbrusande Axel. Den underblåses af en gammal i sin välmening alltför valhändt »tant Lisbeth», som ständigt vill det goda, men genom sina åtgöranden vållar det onda. Detta skiljer de unga tu åt. Axel flyttar bort och för bland annat i hufvudstaden en ung ädlings mondäna lif, icke utan vissa äfventyrligheter i spel, skulder och kärlek. Amalia å sin sida får inskrifva andra kapitel i sin kärleks bok. För sin väninna Bertha biktar hon sina kärlekssvärmerier, hvilka aflösa hvarandra i tät följd: en hygglig informator, som lätt nog kunnat blifva hennes Saint-Preux, om han icke varit en sådan hedersman; så en ballhjälte som har en underbar makt öfver alla fruntimmer, en kusin Adolf som kunnat hafva vissa utsikter, om han ej varit så löjligt småsnål; en glödande passionerad ofrälse militär, som vill enlevera henne; en berest världsman och läsvurm, som är mottaglig för all nyare litteratur och ständigt bär dess citat på läpparne. Efter alla dessa krusningar och sedan hennes hjärta nötts på fem sidor, anser hon sig ha tillräcklig kärlekserfarenhet att icke tro på Amor. Hon räcker därför sin hand åt den flegmatiske, hygglige landthushållaren major Mühlendorff, en korrekt men tråkig hedersman, som dessutom har den i friherrinnan Knorrings ögon obehagliga egenskapen att intressera sig för riksdagsärenden och tillhöra »den så kallade oppositionen», ehuru hans åsikter om riksstyrelsen blifvit på honom inympade, ej upprunnit i hans egen själ.

Så följer romanens peripeti. Före bröllopet infinner sig på Ulfsborg den ridderlige kusin Axel, sedan missförståndet mellan honom och farbrodern skingrats. Han och Amalia råkas nu för första gången efter barnaåren. Det blir henne snart klart hvad hon gått miste om och äfven hos honom vaknar kärleken. Undergifvet fogar hon sig i sitt öde, blir olycklig i sitt äktenskap trots mannens oklanderlighet, och romanens senare del skildrar hur hon så småningom tvinar bort och dör, såsom den som gått miste om lyckan. Äktenskapet blir för henne ett ok, hvarur man icke kan frigöra sig, såsom det ju ock fattas i senare delen af Rousseaus roman och i »Die Wahlverwandtschaften».

Romanens styrka ligger hufvudsakligen i skildringen af de kvinnliga karaktärerna, främst hufvudpersonen med hennes erotiska svärmerier. Härutinnan intar friherrinnan en särställning bland tidens författare. Ingen förmår så väl skildra de lätta krusningarna och de djupare böljegångarne i en dåtida ung societetsdams erotiska känslolif, sådant det exempelvis framträder i Mallas memoarer.

Sverige samt uttryck af en person som hon väl mindes. Hon utbrast först: »Hvad detta är likt Sophie Zelow», men snart ändrades utropet till »Det kan alls icke vara någon annan än Sophie Zelow, som skrifvit detta».

Digitized by Google

Amalias öde framhålles såsom i viss mån självförvålladt så väl i mottot om »sin egen lyckas smed» som i de något naiva slutorden om hur olyckan kunnat undgås »om icke . . . om icke . . . om icke».

Äfven de öfriga kvinnliga figurerna äro väl observerade och den komiska typen, tant Lisbeth, är roligt skildrad med sin nyfikenhet, sitt sladder, sin småviktighet och sitt ständigt ändrade testamente.

Svagare gifvas de manliga figurerna; Axel som nog skall vara bokens »hjälte» — ehuru författarinnan sedan reserverade sig mot att detta varit meningen — ställes med sin ridderliga men lättsinniga, dock som »fast» betecknade karaktär, spelare, slösare, älskare åt en intrigant kokett, såsom motsats till de korrekta och tråkiga nytteträlarne ungefär som fallet är med vissa hans förebilder i engelsk romanlitteratur. Såsom förmildrande omständighet framhålles att han aldrig lånade af kamrater, utan blott af procentare, som han dock föraktade — hvilket han alltid sade dem.

Friherrinnan visar sig från början såsom förträfflig berättare. Men man kan dock med fog anmärka, att den lekfulla tonen i hennes roman föga harmonierar med dess tragiska slut och grundmotiv. Hon kryddar ej sällan sin framställning med spirituella anmärkningar, exempelvis följande pikanta reflexion:

»Så ofta, ofta hörde jag talas om den 12-skilling han en gång gifvit en fattig hustru med flere barn, att jag fruktar det var bland de få allmosor, som flutit ur hans hand. Dessutom har jag alltid funnit, att när en dum människa någon gång säger en kvickhet, när en feg någon enda gång är djärf, en vankelmodig någon gång beslutsam, en snål någon gång frikostig, med ett ord, när någon för ett ögonblick går ifrån sin kardinalsvaghet och visar ett prof på motsatsen, så händer icke sällan att han sedan talar så mycket och så många gånger därom, skryter däraf, drager det fram i tid och otid, tills saken slutligen har förlorat hela sitt värde. Detta var verkligen händelsen med Adolf och hans 12-skilling.»

Hennes skildringar af herrgårdslifvet, af minnena från de olika hofven bära vederhäftighetens prägel och äga för nutiden rent af ett visst kulturhistoriskt värde. Men tyvärr lider hennes framställning af en ovana att breda ut sig och af en sjuklig benägenhet att citera sina lärofäder vare sig à propos eller icke. Ty det kan visserligen sägas om henne detsamma som Amalia yttrar om en af figurerna i romanen, att »hans tal var oupphörligt späckadt med citationer», men däremot ej hvad som följer; att de »alltid komma så passande att man hörde hur de voro en frukt af egna idéer och icke framletade eller framförda till exposition».*

* Hon var senare knappast omedveten om sin benägenhet att lysa med sitt vetande. Betecknande äro några rader i ett bref 1845 till Snellman (af hvilken hon f. ö.

Digitized by Google

Mottagandet af »Cousinerna».

Friherrinnan Knorrings förstlingsverk, som är typiskt för hela hennes alstring — med ett märkligt undantag — väckte mycket uppseende och mottogs väl af publiken, så att boken snart nog utkom i en andra upplaga. Dock synes den något »lätta» tonen, ett gustavianskt arf, på vissa håll hafva väckt anstöt och fru Carlén yttrar i en uppsats, att »damerna voro nu så intresserade af att laga kallops med Beata Hvardagslag och att f. ö. göra kafferep i sällskap med Fredrika Bremers hjältinnor, att de endast med spetsnäsdukar för ansiktet tillstodo att de läst de förskräckliga Kusinerna, där det gick så fritt till, så fritt att korteligen det var för fritt».

Man tycktes emellertid flerstädes rent af ha antagit att det var Hvardagslifvets tecknarinna, som här ville drifva ett puts med sina läsare och visa sig i ny, enklare förklädnad, en förmodan, som måtte ha varit allmänt spridd, men hvilken Rydqvist i sin berömmande anmälan i Litteraturföreningens tidning afvisar i det han tillägger att blotta möjligheten af den nämnda förväxlingen med snilleverk redan innebure ett loford.*

I denna genomgående sympatiska anmälan reserverar han sig f. ö. mot det »icke fullt rena eller i hvarje fall af fraggningsrörelsen grumlade skum, som flyter på den speglande ytan».

Skarpare var kritiken i Dagligt Allehandas biblad Aftontidningen ($^6/_2$ 1835), säkerligen af Nils Arfwidsson, där visserligen talangen erkändes men icke få anmärkningar riktades mot detaljer och särskildt mot att förf. med så litet kvinnlig hand vidrört Axels laster och omtalat kärleksaffärer, som ej skulle tagit sig illa ut i Faublas. Mot den falska moraliska riktningen kunde en vän af det sköna och sanna ej vara nog skoningslös.

Denna uppfattning delades icke alls af Aftonbladet (Theorell) hvars anmälan först såg dagen i juli 1835; däri uttalas förvåning öfver att man någonstädes varnat unga flickor för att läsa »Cousinerna», ty sällan hade en roman predikat mindre omoraliska läror; däremot klandrades skarpt teckningen af de manliga figurerna, men det vore en gemensam brist hos författarinnor.

Friherrinnan hade emellertid, innan denna anmälan tillkom, till Aftonbladet insändt en apologi för sin roman: Epistel till Cousinernas herrar recensenter, som blef synlig några dagar senare och där hon själf tog till orda såväl mot Litteraturföreningsrecensionens smärtande ord om »skummet» som mot Dagl. Allehandas skarpa kritik. Detta svar mot helt andra kritiker ledsagades af Theorell med starkt polemiska noter och han lät henne rätt kärft

mottagit förklaringar på filosofiska termer, som hon dock användt oriktigt i en roman): »Ack, fruntimmer, de borde aldrig befatta sig med författeri. De veta sällan mer än hvad de snappa upp och det använda de i tid och otid — veta de litet mera så pedantera och pråla de därmed för att det väl må ligga i ljusaste dagern.» Adress till Fredrika!

* Friherrinnan Knorring anspelar själf på detta rykte i sin andra roman, där hon låter sitt alter ego, författaren till Cousinerna Carl I.*** tala om att man varit nog enfaldig tro att hans fuskeri flutit ur tecknarinnans af Hvardagslifvet ypperliga penna.

Digitized by Google

Sophie v. Knorring

Efter teckning af Maria Röhl i juni 1842.

Digitized by Google

Digitized by Google

veta att om hon vore missnöjd med sitt första emottagande, så hade hon sannerligen rätt höga anspråk, hur mycket hon än berättade om sin blygsamhet.

Afgjordt svagare än »Cousinerna» äro de närmast följande arbetena, af hvilka de två första voro fullbordade innan »Cousinerna» utkommit.

Vännerna (1835) är ett slags omdiktning till samtida förhållanden af den gamla sagan om den elaka styfmodern, som till förmån för sin egen hjärtlösa dotter förjagar den äldre systern, hvilken dock till sist triumferar. Själf yttrade friherrinnan Knorring senare i företalet till »Förhoppningar», att hon i denna roman velat visa att kärleken till Gud och nästan slutligen ger lycka och tillfredsställelse, men att kritiken icke förstått andemeningen, något som man verkligen får förlåta kritiken. »Vännerna».

Äfven nästa roman *Qvinnorna* (1836), som skulle ådagalägga »moderskärlekens förmåga af uppoffring och det idealiserande kvinnosnillets allt förbrännande förmåga», är rätt svag i sin skildring af en ung, oemotståndlig och ädel mans förhållande till tvänne kvinnor — ett exempelvis af August Lafontaine gärna odladt motiv — hvilka den ena efter den andra bli hans hustrur. »Qvinnorna».

I skildringen af societetslifvet erbjuda dock äfven dessa romaner drag af intresse och teckningen af den på skilda områden konstnärligt begåfvade Thekla (i »Qvinnorna») är en icke oäfven studie efter Corinne; i klagan öfver omöjligheten att fullkomligt ägna sig åt konsten och samtidigt fylla husmoderliga plikter anar man en personlig suck.

Citat och motton tyda på att friherrinnan vid denna tid intresserat sig för Victor Hugo och dennes kärlekspsykologi. Då hon en gång anför en af hans spiritualiteter antydes upphofsmannen med den icke alltför eleganta ordleken att man ännu något stöter sig på hans namn, »emedan det är för nytt, för segerrikt och för huggande (!). Jag säger icke mer». I denna roman polemiserar författarinnan på ett rätt olyckligt sätt mot sina recensenter och söker gifva dem svar på tal i anslutning till Episteln i Aftonbladet.

Axel (1836) fortsätter »Cousinerna» och skildrar Axels nya passion för en af bifigurerna i den första romanen, Rosina L. samt hennes genkärlek; på grund af ömsesidigt missförstånd, hvartill ånyo tant Lisbeths beskäftiga tafatthet medverkar, kommer deras förening icke till stånd och Axel skiljes hädan efter en tid af sorg och kärlekskval, sedan han luttrats och försonat sitt förflutna. Liksom tvillingromanen slutar »Axel» alltså tragiskt, den är f. ö. underlägsen »Cousinerna» i psykologisk skildring, hufvudpersonen är ju här manlig och hans erotik ett mera främmande område för författarinnan. Af ett visst intresse äro skildringarna från Medevi brunn i andra delen. »Axel».

Ojämförligt starkare är den femte romanen — äfven den med årtalet 1836 —: *Illusionerna*, som betecknar höjdpunkten inom hennes tidigare skede, kanske rent af i hela hennes författarskap. Det är en jagroman. Den unga Ottilia biktar för sin mormoder sitt hjärtas tragedi i en skrifvelse afsedd att läsas först efter hennes död. »Illusionerna».

Hon är en fattig flicka af hög börd, som vistats hos mormodern. När hon närmar sig 17 års-åldern — det var anno 1812 — och just går och drömmer om något äfventyr, väntande en forntida riddare eller en af Napoleons ge-

Digitized by Google

neraler, uppenbarar sig å gården en tant, grefvinnan Aline. Hennes ankomst och mottagande där skildras med en fart och ett lif som erinrar om »Grefvinnans besök». Hon har lefvat i mormoderns hågkomst, denna tant, som ett underverk af skönhet, mildhet och kvickhet, hon är nu förvandlad till en skinntorr, mager, tandlös nåd, egoistisk, skarp, nyckfull och besvärlig. Hon har emellertid beslutit sig för att taga den unga fränkan, den »fattiga skåpråttan» Ottilia med sig upp till Stockholm, hon bör komma ut litet i världen, vara i societeten för att få den sista »turnyren». Det är dock ingalunda för Ottilias skull detta anbud göres, men tanten vill i henne få en »salongspièce», en god »ressource», som kan pryda hennes hem och öfva dragningskraft. Så kommer Ottilia till hufvudstaden. Läsaren får bevittna den unga flickans observationer och sensationer. Utan tvifvel tecknar Sophie von Knorring den unga Sophie von Zelows känslovärld, ett kvartsekel tidigare. Händelsen är också förlagd till denna tid› 1812—13, och läsaren får blicka in i en hel rad interiörer från dessa dagar, därvid madame de Staël och hennes omgifning spela en icke ringa roll och alla de gängse mer eller mindre sanna anekdoterna om henne anföras, däribland ett par rätt närgångna; den celebra författarinnan skildras som en ograciös, något korpulent dam, hos hvilken det ej finns ett drag af Corinne eller Delphine.

Man får ock se ett par karrikatyrer af de nymodiga fosforisterna: en blåstrumpa, fröken Nanna, som lämnar bidrag till Poetisk Kalender, och hennes protegé, en kuriös magister som citerar Hammarsköld och producerar obegripliga sonetter, en figur mot hvars verklighet på denna tid Palmblad med fog gjorde invändningar; han borde framställts som en svärmande, öfverspänd fantast, ej som en komplett pedant af det urälsta släkte, som var försvunnet länge före 1812 och som fosforismen icke uppväckte. — Den nya skolan har dock en mera sympatisk representant i baron Edvard H., som manar dem, som gyckla öfver det löjliga och osmakliga i fosforismen, att ock beakta de pärlor och diamanter af renaste och äktaste sort som ligga strödda än öfver, än under gruset.

Skildringen af Ottilias vistelse i societeten, af hennes omdaning till världsdam är gjord med liflig penna, och förträffliga äro de skiftningsrika målningarna af de sensationer den unga flickan upplefver. Hennes lilla hjärta får sin tragedi. Hon blir betagen i tantens son, den sköne, intagande Otto, som är en vidlyftig kavaljer, den där lagt ut sina nät åt många håll, förfört en kammarjungfru, hvars sorgliga historia bildar en episod i berättelsen, kurtiserat en kvick och elegant fränka, som är hans mors väninna, liksom ock dennas sällskapsdam. Till sist ingår han ett rikt konvenansparti samtidigt med att han bedyrar Ottilia sin kärlek. Man kan icke neka det berättigade i Palmblads invändning att Ottilias kvinnliga instinkt, hennes jungfruliga samvete bort reagera mot att kurtiseras ungefär som — en kammarjungfru.

Djupt skakad, med undergräfd hälsa återvänder Ottilia till hembygden, väl icke anfrätt af världens fördärf, men med förstörd lycka och brustna illusioner. Efter att hafva afböjt den präktige baron Edvards upprepade frieri närmar hon sig sin upplösning: »God natt, Mormor! Oljan i lampan varar icke många dagar till, det känner jag — med fröjd.»

Slutet är bokens svagaste parti och den tragiska utgången är knappast motiverad. Men friherrinnan älskar nu en gång att sluta med ett mollackord.

Digitized by Google

Hon klagade senare öfver att man i »Illusionerna» blott velat se en tämligen trogen målning af sällskapslifvet, men icke, så som hon afsett, »en sten kastad på alla de unga män som tanklöst och lättsinnigt leka med ett oskyldigt och oerfaret kvinnohjärta». Men om stenen sålunda förfelat sitt mål, har däremot skildringen af sällskapslifvet i Stockholm vintern 1813 bevarat sitt värde såsom något af det yppersta i tidens prosadikt.

»Ståndsparalleler».

År 1838 utkom *Ståndsparalleler,* en ny äktenskapshistoria, som likaledes tillhör hennes märkligare alster.

Man bevittnar den unge bondgossen Herman Wilsons barndomsöden och hans utbildning till en värdig och präktig magister. Han kommer i den sköna, högt begåfvade grefvinnan Blendas hem, där han är informator för hennes styfson. Hon har gift sig med den föga sympatiske grefven under sin mors påtryckning, och efter någon tid vaknar hos henne kärleken till informatorn, som han gengäldar. Båda söka kufva böjelsen — man snuddar här vid motivet i senare delen af »La nouvelle Héloïse». Men då grefvinnan förlorat sitt enda barn, dottern Gabrielle, är hon besluten att skilja sig från sin make och gifta sig med Herman; nu griper den världskloka modern, amiralskan, in med lock och list och förmår Herman att resa sin kos utan att taga farväl och den sjuka dottern att resignera, då hon tror, att den hon älskar lämnat henne. Äfven denna roman får alltså en rent tragisk utgång, här ytterligare motiverad af svårigheten för författarinnan att godkänna en mesallians mellan frälse och ofrälse.

I *Tante Lisbeths 19:e testamente* från samma år få vi en mera skämtsam afslutning på »Cousinerna» och »Axel».

Friherrinnan och det vittra Sverige.

Friherrinnan Knorring kände sig i viss mån isolerad inom vår litterära värld och klagade öfver att hon var okänd af »landets lärde, konstdomare och nagelfarare» samt af dem behandlades som främling.

Hon slets emellan ett ifrigt behof af erkännande och en önskan att bevara sin anonymitet eller låtsas bevara den i umgänge med dem som kände förhållandet, ehuru hon väl insåg, att denna anonymitets-nyck gjorde henne mera ondt än godt och att bl. a. därigenom »de goda tyskarne» ej frågade stort efter henne, då de ej hade ett namn att stödja sig vid.*

Hur som hälst, då hon 1841 reste till Stockholm att söka bot för sitt svåra bröstlidande och vistades där halftannat år, begagnade hon tillfället att söka beröring med de vittra kretsarne.

* Lustigt nog gingo hennes verk i Tyskland stundom under Fredrika Bremers namn, och då en svensk biblioteksman fann hennes böcker inordnade under detta och upplyste, att författarinnan hette Baronin von Knorring, erhöll han till svar: »Ja, aber bei uns nennt man sie immer Fredrika Bremer.»

Digitized by Google

Med Fredrika Bremer hade hon några år förut genom Stina Sommerhielm gjort bekantskap. De kände till en början icke någon dragning till hvarandra. »Cousinerna» hade icke direkt tilltalat Fredrika, och en och annan sarkastisk släng i Sophie von Knorrings romaner tydde på att hon såg kritiskt på sin medsyster. Vid deras första sammanträffande framstod ock en viss skiljaktighet rörande lifvets och konstens högsta syften, enligt hvad Fredrika berättar. Men vid Sophie von Knorrings besök i Stockholm blef förhållandet förtroligare, och hon gästade då Årsta samt uppenbarade ej blott liflighet och kvickhet utan ock hjärtlighet och älskvärdhet. Att hon å sin sida skattade samvaron med Fredrika högt, framgår af några ord som läsas framför »Torparen», där hon nämner henne »en ovärderlig väninna». Men visserligen stod hon kritisk till hennes reformtankar.

Fredrika Bremer förde Sophie von Knorring under Stockholmsvistelsen tillsammans med åtskilliga litterära notabiliteter: Franzén, Geijer, Brinkman, Grafström. Brinkman blef »grufligt uppiggad» af den nya bekantskapen; friherrinnan v. Knorring var mycket betagen af Geijer; han mindre af henne, ehuru han var vänlig och icke gjorde hvad Brinkman och Franzén ej kunde låta bli, brydde henne för hennes »förmodade» författarskap.

Äfven med män och kvinnor ur andra litterära kretsar som Snellman, Lénström, fru Flygare, gjorde hon under dessa år bekantskap och med den förstnämnde förde hon senare korrespondens.

Hennes författarskap under början af 1840-talet omfattade bl. a. ett par samlingar smärre *Skizzer* (1841—42) och den stora trebandsromanen *Förhoppningar* (1843), som räknade ej mindre än 1,300 sidor och som blef rätt illa åtgången för sin »dödande längd». I sin litterära satir »Tråkighetens resa» lät också Almquist Tråkigheten lägga på friherrinnans bord det papper, hvarpå denna roman skrifvits.

»Torparen». Desto mera betydande var det andra arbetet från 1843, romanen *Torparen och hans omgifning*, med hvilken hon slog in på ett nytt ämnesområde, som hon dock redan något pröfvat i en af sina smärre skisser, där hon infört läsaren i ett soldattorp, liksom äfven i förra delen af »Ståndsparalleler», som skildrar bondsonen Herman Wilsons barndom.

Det har säkerligen varit Almquists folklifsskildringar som äggat henne att pröfva sina krafter åt detta håll. Men därjämte hafva Runebergs episka dikter spelat in. Hon skrifver själf till Snellman, att hon vid romanens författande — våren 1843 — ofta tänkt på Runeberg, hvilken bäst skulle kunna bedöma om den vore en trogen målning af folklifvet eller luftiga fantasibilder, ty trots olikheterna mellan folklifvet i Finland och Västergötland kände nog han hvad sannt eller icke sannt vore i den vägen, då han liksom hon vore ett landets barn. I hennes tycke vore han nästan »den ende, som målade folklifvet på landet sådant det vore, utan öfverdrift och alltför mycken idealisering».

Digitized by Google

Sophie von Knorring, som hela sitt lif lefvat på landet och haft tillfälle att iakttaga folket, låt vara ofvanifrån, gjorde här en torpare till romanhjälte i en djupt tragisk äktenskapshistoria och gaf därmed ett af de tidigaste bidragen hos oss till bonderomanen.

Gunnar är en mycket begåfvad, i alla afseenden förträfflig herrgårdsdräng, en målsman för det bästa i svenskt bondelynne. Son af en drinkare, som supit ihjäl sig, har han i allmänhet hållit sig från brännvinet, men någon gång tagit sig ett rus, och under föregifvande af att han i fyllan och villan gjort henne hafvande, har den illistiga Lena, herrgårdspigan, begärt, att han skall gifta sig med henne. Oaktadt han hyser motvilja mot henne, ger han dock till sist vika för den elake patronens och framför allt sin gamle ädle konfirmationslärare kyrkoherdens påtryckningar. Han håller bröllop med Lena och får ett torp. Men snart blir det honom klart, att det barn hon skall föda, och som kommer till världen alltför tidigt för att kunna vara hans, är en annans, och att patronen är fadern; hans hat mot denne griper omkring sig, hans motvilja mot makan likaså, men på sin moders maning försöker han bära sitt kors med tålamod. Så kommer Lenas syster, den älskliga Elin, i huset, och mellan svåger och svägerska uppstår en innerlig böjelse, som dock icke tar sig några olofliga uttryck. Detta kärleksförhållande lättar till en början Gunnars sinne, och han återvinner sin forna hurtighet. Men så småningom förvärras stämningen i hemmet, en spänning inträder mellan de så olika systrarna, och Gunnar, som förut blott tagit en, högst två eller tre supar om dagen, söker nu alltmer tröst i brännvinet; »öfverväldigad af smärta och brinnande af förbjuden kärlek, som han gärna ville hafva släckt, om han det förmått, försökte han att dränka den, och tog ofta sina fem och sex supar, fast sällan tvänne på en gång».

När han så med orätt skyllts för en stöld, som skett på herrgården, en misstanke, åt hvilken patronen ger näring, och möter denne ensam ute i skogen, uppstår en strid dem emellan, som slutar med att Gunnar — som befinner sig under inflytande af brännvinet — halft med afsikt, halft af våda ger patronen ett dråpslag. Ingen vet likväl hvem som begått dådet. Gunnars ovän, drängen Olle, en dålig karl, som bevisas ha begått den stora stölden, blir nu misstänkt äfven för dråpet, hvarpå flere indicier tyda, hälst vittnen sett honom plundra liket. Beslagen med tvetalan dömes han ock till döden.

Gunnar, som i det längsta hoppats, att Olle skulle frias, gripes nu af samvetskval och angifver sig själf samt får lida döden å stupstocken, då han icke vill begära nåd, hälst han finner sig för god att blifva fästningsfånge. Han dör sonad med världen, och året efter jordas Elin på samma kyrkogård.

Den dystra händelsen är skildrad med en kraft och en frihet från känslosamhet, som man knappt skulle väntat hos en dåtida författare, minst hos en kvinnlig, och det finnes i karaktärsskildringen drag af mindre vanlig psykologisk konst. Trots allt bevarar hjälten, som visserligen förefaller något förfinad — »Düsseldorferstil» — till det sista läsarens sympatier; svagare är Elin, som är alltför konstruerad och som verkar för mycket reflekterande och hyperideal, under det den elaka men duktiga systern,

Digitized by Google

Gunnars maka, är gifven med trovärdighet. Bland de olika bifigurerna, i hvilka författarinnan ådagalägger en ej ringa individualiseringsförmåga, märkas särskildt Gunnars moder och patronens syster.

Själf betonade friherrinnan skildringens äkthet och gladde sig åt att hennes husfolk, som hon förärat boken, tyckte det var »en rolig (!) historia, därför att de kändes så väl vid allt». Den är dock gifvetvis betydligt upputsad, och författarinnans gamle antagonist N. Arfwidsson anmärkte i sin kritik i Frey icke utan fog, att »hyddan här är tecknad från salongen». Upplösningen lider ock af osannolikhet och torde vara juridiskt omöjlig. Men i sin helhet är boken ett af de märgfullaste alstren af 1840-talets romandikt; den företer månget äkta drag och flere detaljer, exempelvis brudklädseln, slåttergillet, husförhöret, länsmannens ingripande i det fromma bibelsamtalet (därvid författarinnan visar en öfverraskande fördomsfrihet gentemot den andliga läsarrörelsen), äro tidsbilder af värde.

Skildringen är ställvis ganska drastisk, författarinnan väjer hvarken för starka temata eller naturalistiska talesätt. Också förfasades man på vissa håll, t. ex. i det konservativa Svenska Biet, och med någon förtrytelse skref Sophie v. Knorring, att hon kände en krets, som efter dess recension icke vågade »läsa Torparen för de unga flickornas skull, och dessa unga flickor hade ändå här om dagen en roman af Paul de Kock i sin muff!»

Torparen är i grunden tendenslös, en skildring af hvart ett olyckligt äktenskap mellan två omaka makar kan föra. Men författarinnan tyckes nästan ha fruktat, att man skulle vilja draga den slutsatsen, att hon vore en af äktenskapsinstitutionens vedersakare, att hon liksom den unge magistern, hvilken varnar Gunnar före bröllopet, vore »smittad af Detgåran-epidemien», och så fäster hon till sist vid sin roman ett tillägg, som går stick i stäf mot händelsens innebörd. Hon låter kyrkoherden i bref till sin biskop i den »Almquistiga» frågan utveckla sina — och äfven författarinnans — åsikter om det välsignade i det oåterkalleliga äktenskapslöftet, hvilket förmenas vida öfverväga det onda som det åstadkommer, och anför — underligt att säga — Gunnars öde såsom talande bevis härpå! Man baxnar onekligen vid denna fabula docet; och med allt skäl kunde J. P. Theorell i Vinterbladet tala om att en af våra författarinnor med en roman trott sig bevisa motsatsen af hvad hon verkligen bevisat, liksom Malmström i Intelligensbladet framhöll, att hela tendensen af romanen svure mot den teori, som hon i eget namn uttalade; han anmärkte ock det

Digitized by Google

egendomliga i att nemesis drabbade icke den ur äktenskaplig synpunkt brottsliga Lena, utan den ur denna synpunkt oförvitlige mannen, hvars brott faller bredvid den egentliga handlingen.

Almquist själf framhöll i slutet af en märklig anonym uppsatsserie i Aftonbladet (dec. 1843—jan. 1844), som omhandlade Fredrika Bremers, Kusinförfattarinnans och hans egen senaste alstring, att Kusinförfattarinnan omfattade det äldre systemet, den s. k. paragrafmoralen; han visste icke om hon gjorde det af fullt hjärta, men hon läte sina romaner uttala sig i den tendens, att om ett ondt, ett olyckligt misstag eller brott tilldragit sig, så hade det att perpetuera sig till stigande olycka. Törnrosförfattaren hade däremot skarpt uttalat sig för själsmoralen eller det nyare systemet för det ondas behandling, bestående i utrotning däraf genom förbättring till andlig hälsa. Mot detta hade Kusinförfattarinnan satt sig i opposition för så vidt hennes yttrade maximer tala, men mindre genom den utgång hon låter händelserna få, hvilka merendels alltid aflöpa i Törnrosförfattarens sens. Fredrika Bremer önskade hålla medelvägen emellan paragrafmoral och själsmoral, och om man ville kalla Törnrosorna och Kusinerna för de motsatta polerna, så bildade Fredrika Bremers arbeten ett slags ekvator dem emellan.

»Torparen» mottog från flere håll rikt erkännande vid sidan af den mera oblida kritiken.

Friherrinnan Knorring, som var ganska ömtålig för sådan, — »om man icke umgås med de där herrarne, ehvad de än tillhöra Aftonbladet, Vinterbladet, Dagbladet, Dagligt Allehanda eller det maliciösa Biet, blir man deras offer», hade hon sagt till fru Carlén — blef desto gladare, när hon togs under armarne af Karl August Hagberg, som i Studier, Kritiker och Notiser yttrade sig vänligt om hennes alstring. Hon uttryckte ock i bref sin oförställda glädje öfver att röna erkännande från så omdömesgillt håll och äga en »så mäktig försvarare, när Frey än en gång bedömde ett helt, då han blott bläddrat i ett halft, när Vinterbladet än en gång anfölle henne med sina hvassaste ispiggar, mindre för hennes arbeten än för hennes stackars börd och förhållanden i samhällslifvet, när Biet utsände sina besoldade getingar och Dagligt Allehanda utsade sitt anatema med så mycket pryderi, som komme det från en kaffekonselj af bedagade fröknar och mamseller».

Ännu utgaf hon några »Skizzer» 1845, men hennes författarskap var i det närmaste till ända med »Torparen». Hon skref sistnämnda år i oktober till Hagberg, att hennes hälsa vore skralare än någonsin och att om hon förmådde genomgå en löffällning och en d:o sprickning till, så ärnade hon med sin familj nästa år fara söderut. Denna resa företogs också 1846 men rådde icke bot på hennes bröstlidande.

Hon skildrade sina minnen från denna färd under titeln: *Bref till hemmet*, som utkommo 1847.

Digitized by Google

Den 13 februari 1848 afled hon, 51 år gammal.

Det har från flere håll gjorts gällande, att friherrinnan Knorring betecknar en mera realistisk, i viss mån nyare framställningskonst än Fredrika Bremer; hvardagslifvet, heter det, skådades af henne ej längre med idealismens och den poetiska känslans ögon utan med skarpare blick för verkligheten. Det ligger sanning häri, men dock i något annan mening än vanligen gjorts gällande. Fredrika är minst lika fullgod realist flerestädes i sina berättelser, men där förekomma ock — som redan nämndt — rent fantastiska, romaneska skildringar. Detta gäller icke i samma grad friherrinnan, som mera håller sig till jorden. När likväl Lénström för att utmärka skillnaden dem emellan låter Fredrika mera likna den italienska, friherrinnan den nederländska skolans konstnärer, så är detta knappast riktigt. Det starkaste i den förras skriftställeri, det mest lifskraftiga, är icke hennes utflykter åt det svärmiska hållet eller hennes skildring af begåfvade individers kamp för vissa reformer utan hennes humoristiska uppfattning af hvardagslifvets egendomliga detaljer, alldagligheter, löjligheter, som hon skildrar med intim konst.

Sophie von Knorring, teckning af Fredr. Bremer.
Litografi i Illustr. Tidning.

Friherrinnan von Knorrings förtjänster utgöras främst af hennes förmåga att skapa kvinnliga figurer och att med säker psykologi skildra deras erotiska stämningar; vidare af förmågan att spirituellt återgifva liffulla interiörer särskildt från den högre societetens lif på herrgårdarne, i hufvudstaden, vid brunnar, men egentlig humorist är hon väl knappast.

Hennes skötesynd är den olidliga bredden. Hon låter på ett ställe undfalla sig ordet, att det är nödvändigt, att en roman »äfven skall intaga en viss embonpoint i yttre formen för att göra heder och nytta åt sin författare». Men denna embonpoint har varit ödesdiger för hennes romaners lifskraft hos läsvärlden.

Digitized by Google

En brist, som snarast tilltog med åren, var den ofta anmärkta vårdslösheten i hennes språkbehandling, vidare en viss långsläpighet i uttryck, »anakolutiska jättemeningar, för hvilka endast famnstaken försloge som mått», såsom en anmälare i Frey uttryckte sig.

I »Torparen» möter man ock en underlig blandning af retoriskt bokspråk och försök till dialektfärgadt talspråk.

Friherrinnan Knorring är till hela sin läggning konservativ, aristokrat, därtill fången i vissa fördomar. Hon erkänner egentligen blott två samhällsklasser såsom berättigade, den högsta och den lägsta. Båda dessa kan hon skildra med sympati, men den för detta tidsskede särskildt representativa medelklassen är henne rätt antipatisk. J. P. Theorell skrifver ganska träffande i Vinterbladet 1843:

»Hvad som icke är aristokrat, det är torpare. Att någonting annat dock physice finnes, det kan hon väl icke neka, tvärtemot sina egna sinnens vittnesbörd och mantalslängderna, men det är otyg, endast onaturliga, lumpna sekundärformationer, som icke låna sig åt poetisk behandling utan blott, när det måste ske, framhäfvas såsom ett syndastraff, ett nödvändigt ondt, en förödelsens styggelse. — — Aristokraterna kunna icke vara ensamma här i världen och torpare, bönder, ja, nummersoldater — — måste således (jämte en eller par präster o. s. v.) äfven finnas, för att fylla de nedre delarne af taflan och göra arbetet. Men en klass, som uppträder i jämnhöjd med aristokraterna, som fordrar sin plats bredvid dem, som tager i sin hand spillrorna af deras fallna storhet, den existerar blott faktiskt, icke de jure, minst ästetiskt. Ofrälse s. k. patroner, som någon gång framstå för förf:s inbillning, såsom t. ex. ägare af gamla adliga herregods, äro alltid råa, lågtänkta, rödhåriga tampar, materiella dyrkare af pänningen, motsvarande, med ett ord, hvad jättarne äro i de nordiska dikterna och titanerna i de grekiska. Med dem sammanparas alltid 'pänningen och egoismen' — — — och att se de gamla adeliga godsen i deras hand, afprässar alltid förf. en bitter saknadens suck.»

Hon är ock i allmänhet afvog mot de moderna idéerna och insticker gärna i sina romaner polemiska utfall mot nyhetsmakeriet på skilda områden. Minst af allt har »ståndscirkulationen», för hvilken hennes högadlige landsman Torsten Rudenschöld ifrade, hennes gillande. Äfven i fråga om kvinnoemancipationen accentuerar hon (»Vännerna», III: 91) sin skiljaktighet från Fredrika.

Hon yttrar, att tecknarinnan af Hvardagslifvet »bevisar af egen erfarenhet, att snille och lärdom är för kvinnan godt och nyttigt att själf äga; jag åter tror, att det på sin höjd är roligt och angenämt för henne att se och höra på hos andra, men att hon i allmänhet aldrig skall fika efter annan lycka än den religion, husliga dygder och egenskaper kunna gifva».

Och i ett bref till Hagberg 1844 säger hon, att hennes författarskap blott gått ut på att skänka en eller annan någon angenäm sysselsättning: »Ty aldrig uppträdde jag med någon förmäten tanke att reformera världen och människorna, tala vishet, upplysa och förbättra. Det få männen göra, det hörer dem

Digitized by Google

till, värfvet är minsann hvarken lätt eller afundsvärdt. Vi kvinnor åter borde väl egentligen aldrig bruka våra händer och tankar till annat än husliga värf, men fattas pennan någon gång af båda delarne, så må det blott vara för ros skull, utan alla anspråk på att därmed göra några storverk, något rätt eminent nyttigt, oumbärligt.» Man ser, att hon teoretiskt, om än icke praktiskt, lagt de ironiska »Råden till Betty» på hjärtat.

Hon stod i detta som i annat utanför hvad som kallades »tidens mouvemang».

* * *

Emilie Flygare-Carlén.

Några år efter friherrinnan Knorring framträdde inom vår romandikt en författarinna af mera robust skaplynne, med frodig fabuleringsgåfva och ett verklighetssinne, som kom henne till godo icke minst vid skildringen af hennes bohuslänska hembygds folktyper och naturförhållanden. Det var **Emilie Flygare, senare Carlén, född Smith.**

Barndom och ungdom.

I handlanden och sjökaptenen Rutger Smiths och hans hustru Margareta Stieglers hem i Strömstad föddes den 8 augusti 1807 det fjortonde barnet, en dotter som fick namnet Emilie — betecknande nog efter hufvudpersonen i en af August Lafontaines romaner, »Familjen von Halden»! Det var en sen gåfva i ett hem, där man redan firat silfverbröllop. Från fädernet ansåg Emilie Smith sig hafva poetiskt påbrå; fadern var en romantisk sjömansnatur, häftig ända till lidelse, ej så litet skrockfull, mjältsjuk, tillika typen för en redbar och människoälskande sjöbuss och köpman. Det har påståtts, att släkten skulle varit skotsk och man har roat sig med att inlägga en viss poetisk betydelse i den Smithska härkomsten från Ossians hembygd. Men enligt forskningar dem fru Carléns frände, framlidne rådman A. Söderbom företagit är den skotska börden på fädernet en myt; släkten härstammar helt enkelt från en Lars Olsson Bohlröd från Skee socken, kallad Lars Smedh. Genom faderns möderne var Emilie däremot befryndad med en ursprungligen skotsk adelssläkt, Belfrage.

Hennes barnafantasi närdes af lekarne bland handelsgårdens sjöbodar, med dess mörka gångar, belamrade med sönderfallna silltunnor, gamla kasserade gallionsbilder och slika föremål. Hon njöt af faderns berättarkonst, då han förtäljde sagor efter den vanliga inledningen: »Nå du dansdocka, har du hört några äfventyr i kväll?» Enligt moderns förmenande sysselsatte det eviga äfventyrsberättandet henne alltför mycket, men fadern tyckte, att »tids nog komme hon i skrufstäd».

Krigsåret 1814 med dess oro och ofärd i gränsbygden lämnade många dystra spår och satte äfven märke i det Smithska hemmet.

Med läsning gick det smått, och ingen skulle kunnat af Emilie Smiths »lärda idrotter» spå henne en litterär framtid. En viss osäkerhet i elementerna följde henne ock ganska länge. Men icke heller för hushållssysslor visade hon någon böjelse, »en dummare gåsunge till flicka hade aldrig försökt hålla i ett goråsjärn eller en pannkaksklamp».

Däremot var det något annat, som »väldigt hågade henne»; det var färderna med fadern ute i skärgården; allt från 12—13-årsåldern fick hon följa

Digitized by Google

Emilie Carlén

Efter litografi af A. J. Salmson 1843.

Digitized by Google

Digitized by Google

med honom och besättningskarlen Kalle Kjellman på »Kulten» och göra bekantskap med skärgårdslif, skärgårdskaraktärer och skärgårdsnatur, och om fantasidraget i hennes blifvande skriftställarskap närts af sjöbodarnes mystik, sagor och skepparhistorier, så hade det naturalistiska draget sin rot i dessa seglatser. Väsentligen bidrog härtill ock hennes vistelse någon tid i det Diedrichsenska köpmanshemmet på Kristineberg vid Fiskebäckskil, där hon skulle »lära sig hushåll» och kanske också »mores».

Men icke blott hvad hon såg och hörde förtäljas bidrog att utveckla hennes fantasi och hennes blick för lifvets egendomligheter, också hvad hon läste eller hörde läsas af tidens gängse romanlektyr, August Lafontaines, Vulpius' och andra deras gelikars verk, med hvilka hemmet försågs från Uddevalla lånbibliotek och som lästes högt om aftnarne, därvid den blifvande romanförfattarinnan uppmärksamt lyssnade till kärlekshistorier, fantastiska äfventyr eller röfvarbragder, ända till dess hon aflägsnades — därför att man anade något ömtåligt ställe — under förevändning att hon torde vara sömnig.

Så småningom hade »lillmamselln» vuxit upp till en duktig flicka sådan hon själf senare skildrade sig som den manhaftiga Majken, Majblomstret i »Ett köpmanshus i skärgården», om hvilken kapellpredikanten förmäler att det är »ruter i flickan».

Giftermål med Flygare.

När hon närmade sig tjuguårsåldern ingick hon förlofning med en betydligt äldre man, den nye stadsläkaren dr Axel Flygare, blef 1827 hans brud samt flyttade med honom till Småland, där han anställts såsom provinsialläkare i Sunnerbo distrikt.

Nu följa sex år i den magra småländska ljunghedsbygden, som föreföll den vid friluftsnaturen vana skärgårdsflickan dyster och frånstötande, så att hon betogs af hembygdstrånad, hälst hon ofta måste sitta ensam, när hon ej, som stundom hände, kunde följa sin man på hans ämbetsresor och därvid gästa prästgårdarne t. ex. hos den myndige prosten Bråkenhielm, hvars konflikt med biskopen, Tegnér, hon roligt skildrat.

Under dessa Smålandsår läste hon hvad som kunde uppdrifvas i trakten af romanlektyr — inhemsk och utländsk — och tänkte väl att dylikt skulle hon ock kunna åstadkomma.

Efter sex års äktenskap blef hon änka och flyttade — det var 1833 — till sin mor med två små barn, en son och en dotter.

I Strömstad och på Dal tillbragte hon de närmaste åren.

Förlofning med Dalin.

Hon gjorde nu bekantskap med den man som för henne fick den största betydelsen och som blef hennes »öde»: Reinhold Dalin, en trettioårs jurist, vän till hennes bror Edvard, en eldig, excentrisk, melankolisk personlighet, ej så litet af ett snille. De grepos båda af en häftig passion, ingingo i augusti 1834 trolofning. Men i november 1835, innan ännu bröllopet hunnit stå, träffades Dalin på återfärd från en tingsresa af ett häftigt sjukdomsfall och afled i närheten af Bullarsjön, dit fästmön skyndat till hans dödsbädd. På våren 1836 föddes deras barn, en dotter Rosaura, som lämnades att uppfostras hos en aflägsen släkting, men som efter några årtionden uppenbarade sig såsom en rikt begåfvad författarinna äfven hon, bärande samma namn som modern senare antog: »fru Carlén», enär hon blef gift med moderns svåger; — för öfrigt rätt främmande för moderns person och diktning.

På fru Flygares utveckling hade Dalins personlighet öfvat starkt inflytande. Hvad han lämnat efter sig var, säger hon, »minnet af den klara och fria blick, som en snillrik, om än excentrisk mans samtal sprida öfver föremål, personer

Digitized by Google

och lifvets djupare frågor och förhållanden. Utom dessa samtal hade jag aldrig tretton år senare skrifvit En natt vid Bullarsjön».

Författaredebut.

De pröfvande förhållanden i hvilka Emilie Flygare nu befann sig — hon jordade nu ock sin första dotter — läto tanken mogna hos henne att bryta sig en bana som författarinna.

Hennes förutsättningar voro helt andra än hennes medsystrars och hon har själf betonat detta i orden:

»Vid mitt författarskap har jag särdeles varit underhjälpt af en rik och vidtomfattande erfarenhet, jämte den omständigheten, att mina lefnadsförhållanden bringat mig i beröring med många olika klasser af människor. — — Jag blef aldrig en boklärd kvinna. Men jag hade lefvat, och själen tillryggalade långa sträckor väg, äfven då kroppen var stilla. Så blef flickan från skärgården en dag i stånd att gifva lif åt de bilder, hon sett.»

»Waldemar Klein».

På hösten 1838 utkom i Thomsons »Kabinettsbibliotek» (där A. I. Arwidsson var litterär rådgifvare), hennes förstlingsroman *Waldemar Klein* — »af Fru F.» stod där på titelbladet. I den tillgodogjorde hon sig en del småländska minnen. Den slöt sig närmast till den typ af kärleksromaner, för hvilka hos oss »Cousinerna» är det kännetecknande exemplet; misstag vid ingående af förlofning eller äktenskap, och däraf vållade förvecklingar.

För hjälten går det till sist lyckligt, under det att ofärd drabbar den koketta flicka, med hvilken han på sin fars önskan trolofvat sig. Romanen saknar i motsats till friherrinnan Knorrings förstlingsverk djupare karaktärsteckning; kärnan är skildringen af Valdemars dubbla kärleksförhållande och dess afveckling. Bokens egentliga förtjänst var en lätt och ledig berättarton, här och hvar visserligen kryddad med onaturliga dialoger. Kritiken (i Aftonbladet af Lindeberg, i Dagl. Allehanda af Bäckström) var uppmuntrande och manade henne att fortsätta.

De båda närmaste arbetena från 1839 voro den jämförelsevis obetydliga *Representanten*, i hvilken personer från Valdemar Klein gå igen, samt *Gustaf Lindorm*, som erbjuder en rätt fängslande, om än osannolik romanintrig och ansatser till mera djupgående karaktärsteckning.

»Gustaf Lindorm».

Baron Gustaf Lindorm är en man af svärmiskt kynne, en blandning af egoism och självuppoffrande natur, som älskar en ung flicka, men som dock fogar sig efter sin farbroders önskan och äktar dennes dotter. Han gör detta för att rädda hennes rykte, sedan fadern förskjutit en ofrälse friare — hennes blifvande barns fader — och för brorsonen uppgifvit att denne omkommit. Gustafs motiv till denna uppoffrande handling är att han därmed vill godtgöra farbroderns lidande, då denne afstått till hans far den kvinna de båda hållit kär. Efter att hans maka dött i barnsäng, ingår likväl Gustaf gifte med den unga flicka han länge åtrått, men framkallar själf sin lefnads tragedi, då han trotsande faran öfvertalar en känd kurtisör att stanna i hans hem och där ut-

Digitized by Google

sätter sin hustru för frestelser. Väl består hon dem ärligt, men då han öfverraskar tillbedjaren, när denne biktar hans hustru sin kärlek, utmanar han sin gäst och faller själf i duellen.

Denna roman gaf anledning till en liten litterär polemik. Några ord af Lénström i Eos, att »författarinnan med all flit aldrig kunde lämna annat än medelmåtta, ty i skön konst hjälpte ej blott svett och möda», framkallade gensagor dels i Upsala Correspondenten, dels i Freja af Snellman, som särskildt framhöll förtjänsterna i teckningen af de manliga karaktärerna (i motsats till friherrinnan Knorring) och fastslog att fru Flygare redan visat sig vara öfver medelmåttan, tillönskande henne att genom träget studium närma sig mästerskap.

Detta skedde knappast i de båda närmast följande romanerna *Professorn och hans skyddslingar* (1840) och *Fosterbröderne* (1840), i hvilken senare författarinnan berörde ett af henne senare flere gånger upptaget motiv om ett hjärtas tvekan eller slitning mellan tvänne föremål.

»Kyrkoinvigningen i Hammarby».

Däremot betecknar *Kyrkoinvigningen i Hammarby* (1840—41) ett steg framåt. Hon har här gått utom hvardaglighetens förhållanden och gripit an ett större ämne: släkthämndens tragik.

Hjälten är en norsk arkitekt Rudolf Leiler, som anlitas såsom byggmästare för en svensk landtkyrka och under vistelsen där vinner tvänne hjärtan; det ena, prostens dotters, eröfradt af kärlek; det andra, en adelsdam Thelmas, endast för att hämnas på afkomlingen af en man, som en gång förorättat hans släkt. Leiler är emellertid likväl redan gift i Norge med en honom af hans far påtvungen hustru, som af stolthet dolt den kärlek hon hyst för honom, men som nu lider af att nödgas upplösa sitt äktenskap. Den spännande, men ytterligt »romantiska» historien med dess tretvinnade kärlekstråd utmynnar i en tragisk katastrof för snart sagdt alla hufvudpersonerna.

Det hvilar öfver denna roman, som af Malmström förklarades »utan tvifvel vara en bland de bästa vår yngre vittra originallitteratur frambragt», något af »ödestragediens» anda; den kristallvas — en familjeklenod, öfver hvilken det råder en förbannelse och som Alfhild råkar sönderslå på kyrkoinvigningsdagen — påminner om de föremål i schicksalsdramerna, vid hvilka någon ödesdiger betydelse var fästad.*

I Stockholm.

Fru Flygares plötsligt öfverflödande alstring — sex romaner på tre år — väckte den största öfverraskning. Man gissade i hembygden att Reinhold Dalins fästmö plockade upp sina romaner ur en af honom efterlämnad kappsäck med papper, en gissning som dock hennes senare alstring vederlade. Vid denna tid var hon bosatt i Stockholm, dit hon på sin förläggares, N. H. Thomsons tillrådan flyttat redan 1839.

Här fann hon sig väl och kom i beröring med en vitter krets — med Dahlgren, Mellin, Blanche, A. I. Arwidsson, Almquist,

* Dylikt är icke ovanligt i fru Carléns diktning; det förekommer t. ex. i »Enslingen på Johannisskäret».

Digitized by Google

Sturzen-Becker, Snellman, J. G. Carlén, Kiellman-Göranson o. fl. — och var en af Aganippiska sällskapets kvinnliga medlemmar. Den vackra trettioåriga änkan vardt föremål för mycken beundran och hyllning. Särskildt lära två af »Aganippens» herrar samtidigt täflat om hennes ynnest. Den ene var ingen ringare än den ett år äldre finske tänkaren Snellman, den andre den sju år yngre juristen och poeten Johan Gabriel Carlén. Skvallerkrönikan påstod att hon kort före Snellmans utresa gifvit honom en korg samtidigt med att Carlén fick hennes ja i all hemlighet. Den kritiska tidpunkten synes hafva varit vid »Aganippens» högtidsfärd en försommardag 1840.

Snellman och Carlén.

Snellman berättar i sin anteckningsbok (enligt Rein): »Till Aganippiska sällskapets notabiliteter hörde doktorinnan Emilie Flygare, romanförfattarinnan, till hvilken jag från första stund kom i ett vänskapligt förhållande, som gaf mig mången glädje. Hon var änka efter bittra öden nog — ett mycket lifligt och rörligt barn, snäll i konsten att behaga och passionerad för sitt författarskap. Blott omkring 30 år och med ett intagande utseende var hon naturligtvis ett föremål för allmän kurtis och smicker. Jag skaffade mig inträde genom kontrasten, ty det frapperade att höra någon säga sanning. Jag sade den också af välvilja, ty hon är bra söt. Af hennes romaner tror jag dock ej blir stort, ty hon skrifver endast efter gehör utan klar beräkning. Underhållande äro de och rika på kombinationer.»

Under ett besök i hemorten sommaren 1840 svarade Emilie Flygare på ett bref från Snellman och anspelade där på sin förtid och på någon »obeskedlighet» den 31 maj. Det heter bl. a., sedan »lilla doktorinnan» tackat för brefvet:

»Ack! det är en så innerligt angenäm och välgörande känsla att erfara huru en vän i ordets bästa bemärkelse talar till en annan. Än en gång, haf tack för dessa rader; de skola blifva mig kära, så länge tron på lifvets skönaste och ädlaste gåfva, oskrymtad vänskap, lefver i mitt hjärta — och jag vill hoppas att den skall lefva, tills det oroliga klappandet för evigt upphört, således tills det brustit i döden, det egentliga lifvet. — — — Jag har varit i Dalsland. En fläck outsägligt dyrbar i minnets annaler. Och där då mitt hjärta klappade mot ett annat hjärta, som är mitt, uppsteg en oro, en tanke af ånger i min själ därför att jag dolt för magister Snellman ett förhållande från fordom, hvilket jag redan kunnat omnämna, men återhållits af magisterns händelsevis yttrade princip, att 'ej tala om hvad man kunde behöfva dölja'. Om emellertid vi än en gång skulle träffas, så, om det tillåtes mig, vill jag lämna detta prof — det största — af mitt förtroende och magister Snellman skall då finna själf också — kanske mycket i annorlunda ljus än förut.

Dock! Mörker och ljus skifta. Och hvad ni säger om ordens betydelselösa betydelse, det är sanning — och jag är ett barn, men ett bortskämdt, kinkigt barn. I denna stund ville jag gråta ut — ty — alla dessa ord; vet jag väl själf hvarifrån de kommit. Förtörnas ej på mig. — Aldrig var jag obeskedligare än den 31 maj — jag har ångrat det, ja mycket har jag ångrat. Och likväl — är det som det är. Store Gud, hvad är ofattligare än vårt eget hjärta — mitt åtminstone. Mörker och ljus växlar där, oroliga vågor bölja inom dess murar. Men en gång blir det frid.»

Digitized by Google

Fram på nyåret 1841 öfverraskade den 33-åriga änkan sina vänner med att plötsligen ingå gifte med den 26-årige Carlén, hvars namn hon skulle föra ut öfver världen. Giftermål med Carlén.

August Blanche, Snellmans nära vän, hade den grannlaga uppgiften att i ett bref af 4 maj 1841 härom underrätta Snellman, som då vistades i Tyskland. Efter att ha omtalat Sturzen-Beckers giftermål med Matilda Burman, för hvilket han med profetisk blick icke ställde något lyckligt horoskop, fortsatte Blanche:

»Men jag kommer med en nyhet till som är något ömtåligare att vidröra, ty säkert blir du mera öfverraskad än vi, då den oförmodade nyheten meddelades oss. Vår 'lilla Frua', vår fru Flygare heter icke mera fru Flygare utan — utan — för trenne månader sedan klef hon i brudstol med — — — Carlén och heter följaktligen fru Carlén. Jag och Mellin fick endast veta därom några dar före lysningen, men den saken var likväl dem emellan uppgjord enligt deras egen utsago redan före Aganippiska sällskapets lustresa förlidet år, medan du ännu var i Stockholm.* De tyckas lyckliga och smekmånaden fortfar och de säga att ingenting fattas i deras lycka mer än din närvaro, och de tala alltid om dig. Oss emellan förefaller det likväl mig och öfriga vänner som om Carlén ej länge finge behålla sin fru, emedan hennes hälsa, som vanligt, är krasslig och skral och mera skral nu än den varit hafver. Det kan visst vara bra att hafva en god och älskvärd hustru, men är hon ständigt sjuklig och vid grafven sviktande tror jag det är bäst att vara utan.»

Man är frestad anse Blanches ord om fru Carléns ohälsa med deras fabula docet ärnade att innebära någon tröstegrund åt Snellman. I hvarje fall blef han i detta afseende föga sannspådd, ty fru Carlén blef 85 år och öfverlefde både sin andre man och Snellman.

Hennes giftermål med Carlén, som såg så lofvande ut till en början, utvecklade sig i vissa afseenden mindre lyckligt. »Carlo» var en godhjärtad man och en icke oäfven litteratör — verksam som poet, utgifvare af klassiker, redaktör af Illustrerad Tidning — men därtill en beskedlig slarfver, benägen för glaset, och vid proklamerandet af sin brandröda republikanism en smula karrikatyrmässig. Underlägsen hustrun i begåfning och viljekraft, henne öfverlägsen i bildning, stod han henne bi vid den språkliga behandlingen, som nog var hennes svaghet. Det är kanske härpå hennes och mannens vän von Braun anspelar i det lilla elaka epigrammet om »min man, det lärda juret», som »får läsa korrekturet.» (Förut hade A. I. Arwidsson, senare G. H. Mellin stått henne bi enligt hennes egen uppgift.)

Den första roman, som bar namnet Emilie Carlén på titelbladet, var *Skjutsgossen* (1841), i hvilken hon förlagt händelsen till sin hembygd Bohuslän. »Skjutsgossen».

Den skildrar en fattig adelsmans historia, hvars släkt har råkat på förfall. Han får börja sin bana som skjutspojke, därvid han af en resande officer får örfilar och piskslängar, emedan han så illa vårdar sitt namn och sin vapensköld, att han förnedrar båda delarne genom ett så smutsigt göromål som att skjutsa resande. Han blir sedan garfvare, godsägare och slutligen måg till den officer, som en gång

* Den dag då fru Flygare enligt egen utsago var »obeskedlig» mot Snellman.

Digitized by Google

velat lära honom, att det varit bättre att svälta än föda sig med skjutsning, och hvilken han nu i sin ordning får ge en lektion. Boken har en utpräglad tendens mot ståndsfördomarne, och den sluter sig alltså till den icke fåtaliga falang af tidens romaner, som angrep bördsföreträdet, ett drag som f. ö. går igen från de i hennes barnaår slukade Lafontaineska romanerna. Det gäller dock här egentligen icke frälse och ofrälse utan klassmotsatsen mellan en handtverkare och en högre militär, och tendensen går snarast ut på att exemplifiera det berättigade i att anse allt ärligt arbete såsom lika »ädelt».

Händelsen är något löst komponerad, men skildringen, särskildt i början, förträfflig. Den scen, där Ivar Borgenstierna upp-

Emilie Flygare (1840).
Teckning af Maria Röhl.

röres öfver det sätt, hvarpå kurirofficeren misshandlar hans stackars Grålle, liksom de närmast följande händelserna tillhöra det aldra bästa i tidens berättarkonst.

Nästa år bragte en roman från hafvet, som kom att göra epok i fru Carléns författarskap.

»Rosen på Tistelön.»

Det var brottmåls- och sjöromanen *Rosen på Tistelön*, denna utmärkta skildring från den gamla smugglaretiden med dess vilda lif, som lät så mången människolycka gå i kvaf.

Det var icke på eget initiativ fru Carlén grep detta ämne an. Äran härför tillkommer hennes broder, häradshöfding Edvard Smith, som i ett bref till henne framhöll, att hon handlade alldeles

Digitized by Google

Herr E. Hullberg!

Med största tacksamhet har jag emottagit ert bref jemte åtföljande vexel, hvarför redovisas om lördag.

Det är för mig en högre glädje ~~att~~ än hvad ord kunna uttrycka, att se det min uppmaning vunnit så frukbärande sympathier. Måtte jag ännu få se några goda verkningar under loppet af det närvarande året, med hvilket insamlingen slutar. Till dess får den gå, emedan jag räknar på julen och nyårsaftonen.

Med högaktning och tacksamhet för min herres bemödanden i denna vattignade sak tecknar jag ödmjukligen

Emilie Flygare-Carlén

Stockh:d 24 okt. 1867

Bref från Emilie Flygare-Carlén rörande en af henne igångsatt välgörenhetsinsamling.
(Ur förf:ns autografsamling).

Digitized by Google

Digitized by Google

oförsvarligt, om hon läte den grufva, som hon hade i sina skärgårdsminnen, ligga oarbetad och obegagnad!

Han hade ock att erbjuda henne ett högeligen tacksamt romanämne, inom hvilket västkustfigurer kunde uppträda, en smuggleri- och mordhistoria från den bohuslänska skärgården, hvars brottmålshandlingar han vid inventering af ett häradsarkiv påträffat.

I romanens början faller en mordscen på hafvet. Den vilde gamle lurendrejaren Haraldson och hans son, den jättelike Birger, öfverraskas af en jaktlöjtnant och hans karlar med en präjning vid Paternosterskären. Deras ställning är förtviflad; de begå mord på tulltjänstemannen och hans män, hvilkas fartyg borras i sank. För att starkare motivera bedriften från den visserligen råe, men dock icke i grunden dålige Birgers sida, har författarinnan låtit denne strax förut bekänna sin kärlek för »mamsell Erika», lärarinna för hans syster Gabrielle, men från hennes sida möta ett afslag, som stämmer honom förtviflad och gör honom benägnare att lyssna till faderns maningar att draga med ut på den blodiga smugglarefärden.

Själfva mordscenen är dramatiskt skildrad, hafvets och människornas vildhet gifves med kraftiga färger. Åsyna vittne till den hemska bragden är endast en gosse, Birgers bror, som från denna stund tidtals blir vansinnig.

Emellertid undergår lurendrejarens hus en stor förvandling. Tistelöborna få namn om sig att vara hederligt folk. Birger Haraldson, som biktat sin skuld för Erika, hvilken för att återföra en syndare besluter att gifta sig med honom, blir en ärlig, idog skeppare, en välgörare mot bygdens fattige, och hans lilla syster Gabrielle — hon som gifvit boken dess namn — växer upp som »skärgårdens fagraste ros». Hennes böjelse för den unge jaktlöjtnanten, som är son till den af hennes fader och broder mördade, lämnar motiv till romanens senare del. Med halfkvädna visor söker hennes vansinnige broder varna henne för förbindelsen med den unge jaktlöjtnanten, men då hon en gång genom ett bedrägeri sviker broderns vaksamhet för att erhålla ett möte med den älskade, besluter han sig för att angifva fadern och brodern. En tågstump, som finnes kvar i sjöboden från kronans lustjakt och hvari kronotråden är inspunnen, utgör ett indicium emot förbrytarne.

Så slutar det hela med en förfärlig katastrof. Fadern och Birger lida döden, den vansinnige kastar sig i hafvet. Jaktlöjtnanten får transport till annan ort och »Tistelöns ros» vissnar år efter år bort till en liten gulblek, aftärd gumma, som sitter där utan spår af skönhet i det af sorger utmärglade ansiktet.

Det tragiska ämne, som förelåg i domstolshandlingarna, är gifvet med full naturalism, utan sentimentalitet eller onödigt offrande åt det sensationella; visserligen med starka färger, men utan fördjupande i rysligheter; ej heller lämnar fru Carlén rum åt det kelande med brottslingar som eljes vid denna tid stod i kurs hos vissa utländska romanförfattare och äfven hos Almquist. Just härutinnan skiljer sig fru Carlén afgjordt från denne, och jag kan icke finna, att »Rosen på Tistelön», som det sagts, är väsentligen påverkad af honom. Fru Carlén söker hvarken förminska

Digitized by Google

eller ursäkta Birgers skuld, om hon än förmenar, att brottet bort kunna sonas på annat sätt än genom afrättning. Hon godtköpsmoraliserar icke öfver brottet; det framställes såsom ett faktum och läsaren får ett lefvande intryck af dess naturliga förutsättningar och dess naturliga följder. Romanen är bättre komponerad än någon annan af hennes berättelser.

Bland de bästa psykologiska greppen är skildringen af den velige brodern-angifvaren, så ock Tistelörosens förhållande till den duktige kaptenen, hvars långa bortovaro kommer kärleken att svalna, och hennes nya kärlek till jaktlöjtnanten, hvilken förbindelse blir familjens ofärd. Äfven små genremålningar i holländsk smak rymmas i denna eljes dystra roman, t. ex. den lilla gummans hem med balsaminerna.

Förläggaren Thomson hade föga tilltro till denna roman och bad henne hellre hålla sig på den gamla vägen, liksom första delen mötte en mycket oförstående kritik i Aftonbladet, som klagade öfver de underliga figurerna. Den senare delen blef däremot berömd i samma blad (af Orvar Odd) och i det hela rönte denna roman ett synnerligen sympatiskt mottagande, hvaraf den ock var väl förtjänt.

Efter denna dystra skärgårdshistoria erbjöd fru Carlén samma år en humoristisk skildring ur den svenska medelklassens lif, *Kamrer Lassman* (1842), som handlar om en gammal snål ungkarls giftermål med en lefnadsglad flicka och de ledsamheter, som däraf blifva en följd; därefter följde *Fideikommisset* (1844) en arfshistoria, där en kall, beräknande fader söker genom en falsk födelseuppgift vinna ett fideikommiss åt sin son framför hans faktiskt något tidigare födde kusin. Ett originellt motiv är förhållandet mellan den sköna Isabella och hennes frände Richard L. Han älskar henne och hon gengäldar denna kärlek, men döljer dess brinnande art därför att hon bär på en obotlig sjukdom, under det hon dock tillstädjer honom en förtrolig vänskap.

Paul Värning.

Af en viss betydelse var hennes nästa roman *Paul Värning* (1844), där hon återigen förlagt en del af scenerna till den västra skärgården. Hon har här vågat sig på ett ämne af något ömtålig art. Almquist hade i »Colombine eller Dufvan från Skåne» skildrat, huru en fallen flicka, f. ö. af sämsta sort, rehabiliteras och t. o. m. blir en grefves hustru.

Fru Carlén upptager nu ett liknande ämne men gör icke motsatsen så bjärt. Hennes hjältinna har begått ett felsteg och den som tager henne till nåder igen — Paul Värning — tillhör icke samhällets öfverklass utan är en fattig gosse som arbetat sig fram till oberoende. På det hela taget är det en ovanlighet i dåtidens romanlitteratur, att hjältar och hjältinnor hämtas ur de lägre samhällslagren; här en värdshuspojke och en krögardotter. Det var samma nyhet som när Dickens hämtade hjältar från drängstugor och småkrogar.

Den kvinnliga hufvudpersonen hade fru Carlén gripit alldeles ur verkligheten. Det var Nora, dottern till »gudmor på Knäppen», ett skärgårdsvärds-

Digitized by Google

hus, som låg fyra, fem mil norr om Göteborg och som hon äfven berört i sina »Skuggspel». Detta skärgårdsvärdshus och dess herrskarinna gumman Larsson äro förträffligt skildrade. Det sätt, hvarpå den gamla mottager Paul, då han råkar väcka henne ur hennes lur genom att sjunga visor »tryckta i år» för hennes dotter, och skildringen af huru så småningom den stackars pojken lyckas stilla hennes vrede och vinna hennes ynnest, är gifven med en viss kärf humor t. ex. i följande slutförklaring af gumman: »Jag har fattat tycke för dig och tror visst, att du har ärligt påbrå, för far din var en stor strunt, var han inte?»

Upplösningen, då Paul tar Nora till nåder igen efter att hon glömt honom och gifvit sig hän åt en resande herreman, som en vinter bott på Knäppen, och sedan hon födt ett barn, till hvilket denne är fader, väckte åtskillig onödig sedlig förtrytelse, som kom till uttryck dels i Helsingfors Morgonblad, dels i Svenska Biet. Man ville i Noras karaktär se en hänsyftning på »Det-går-an läran», som åren förut så upprört den svensk-finska allmänheten. Detta påstående förblef dock ej oemotsagdt. Till fru Carléns försvar framträdde dels Dagligt Allehanda, dels Theorell i Vinterbladet, som högeligen berömde taflornas sanning i det stora hela, om än detaljerna voro idealiserade, och framhöll att denna roman väl icke tillhörde afsiktsromanerna, dem han betecknade som ett ogräs, men att en ledande grundtanke genomginge den: den fallna kvinnan kan upprätta sig, försonas med världen och sig själf, och detta utan att författarinnan ursäktar felen eller besticker känslan i afseende å det förflutna.

I *Vindskuporna* 1845), skrifven samtidigt med 1844—45 årens riksdag, spe- »Vindskuporna.»
lade bland annat frågan om den lika arfsrätten in. I denna bok, där småstadslifvet tecknas på ett trefligt och godlynt sätt, ådagalägger fru Carlén sin förmåga att skildra »det älskvärdt eller komiskt kälkborgerliga», t. ex. i den rara gumman Moster Greta med sitt veckade förkläde och sin krusade mössa. Från samma år är *Bruden på Omberg*.

Märkligare är *Enslingen på Johannisskäret* (1846), hvars skild- »Enslingen på Johannisskäret.»
ringar af hafsfärderna med deras typer ställa den vid sidan af »Rosen på Tistelön», under det att romanens hufvudhandling är svagare än dennas.

Detta gäller främst allt hvad som har samband med titelpersonen, hvars dystra och mystiska förhistoria länge är fördold för läsaren; bokens egentlige hjälte är hans son, Georg Lebster, den käcke utomordentligt sympatiske unge sjömannen, för hvilken författarinnans bror Paul Smith lär stått modell. I framställningen af hans tveklufna böjelse för barndomsväninnan den ljusa Fanny och den mörka Elvira, genom hvars äktande han återvinner det genom faderns hemlighetsfulla åtgöranden förlorade fädernegodset, har fru Carlén åter upptagit motivet om dubbelkärlek — »Stella»-motivet — senast varieradt i Almquists »Amalia Hillner». Trots all omsorg som nedlagts på psykologien verkar händelsen ej rätt trovärdig; särskildt gäller detta Fannys upprepade uppoffringar, som dock till sist belönas, då hon efter Elviras död blir Georgs andra maka.

Romanens värde beror som sagdt hufvudsakligen på de förträffliga skildringarna från hafvet och framför allt på vissa här förekommande sällsynt åskådliga gestalter, sjömanstyper som den djärfve kustlöjtnanten Petter Gran och hans vederdeloman, den käcke smugglaren Carolus Eliasson (fru Carlén har

Digitized by Google

knappast den strängt juridiska synen på smuggleriet), vidare den präktige gubben Stormbom med »daggen» som »rektifikator» och hans dråpliga gumma, ett par äkta humoristiska gestalter, befryndade med vissa Dickenstyper, o. s. v.

»Enslingen på Johannisskäret» vann synnerligt bifall. B. E. Malmström, som i det hela var fru Carlén bevågen, förklarade rent af i en uppsats i Frey — efter att han uttalat sig med skärpa mot den Sue-Dumas'ska öfversättningsfloden — att det vore genom talanger sådana som hennes som smaken kunde och skulle frälsas; synbarligen »ginge hon främst i sin konst, af ingen svensk författare öfverträffad i skicklighet att gruppera händelser och teckna situationer, att gifva sann individualitet åt sina karaktärer och framför allt att välja intresserika och därtill verkligt fosterländska föremål för sin behandling».

»Ett år». I *Ett år* (1846) upptog fru Carlén ett senare i den franska romanlitteraturen (af Ohnet) behandladt ämne om tvänne makar, som ursprungligen ingått gifte för skens skull och ärna skiljas efter ett år, men som under detta år få hvarandra kära så att äktenskapet fortsättes.

»En natt vid Bullarsjön». År 1847 utkom en bok af fru Carlén som skulle väcka mycken uppmärksamhet och mycken strid, dock mindre ästetisk än religiös. Det var den stora tendensromanen *En natt vid Bullarsjön*, i hvilken hon i bjärta färger skildrar läseriet sådant det ej minst gripit kring sig i västkustbygden.

Det representeras af tvänne figurer: den ene en ärlig, excentrisk svärmare Justus af Carleborg, den andre en vidrig hycklare pastor Grave. Bådas religiositet är starkt uppblandad med sensuella drag och mottager från dessa äggelse och stegring. Grave är en ensidig karrikatyr, hur många verklighetsdrag fru Carlén än uppsamlat vid skildringen af denne förfallne ordets förkunnare — en skenhelig kvinnoförförare och procentare. Justus af Carleborg åter är en mera sammansatt skepnad, en demonisk romanfigur af något »Byronisk» typ. Men han bjuder något därutöfver. Äfven om författarinnan haft modell för Justus af Carleborg i sin hembygd, hvad själfva hans öde angår, så är det sannolikt, att Almquists person med dess drag af religiöst sinnlig mystik utnyttjats vid teckningen; — fru Carlén hade ju ofta sammanträffat med honom och hade fängslats af hans underliga personlighet; Harald Svanberg har ock i sin bok om fru Carlén anmärkt, att Justus fäller yttranden, som ordagrannt återfinnas hos Almquist. Det är onekligen en intressant psykologi nedlagd i teckningen af denne Justus med hans ideala självförhäfvelse, hans äregirighet, hans ständiga ombyte från det ena lefnadskallet till det andra, ända till dess han tror sig ha funnit sin uppgift såsom inremissionär och äfven här lider andlig bankrutt, hvilken slutar med vansinne.

Romanens händelse lär för öfrigt haft sin motsvarighet i en tragisk familjetilldragelse.

Digitized by Google

Arbetet blef mycket olika mottaget. Under det att man å vissa håll gladdes åt detta »snillrika angrepp på den moderna jesuitismen», skylldes författarinnan å andra sidan för att hafva »smädat bönen, vrängt och stympat Ordet, dragit ned det heliga och badat det i gröfsta gyttja utur syndens älf».

Gunnar Wennerberg anmärkte i en skarp kritik i Frey, att förf. icke kastat »en tillräckligt pröfvande blick på det religiösa tillståndet i allmänhet, då ock där läseriet visade sig såsom en i sin ytterlighet långt drifven reaktion mot ljumheten på detta område» och Per Wieselgren bragte henne en något ironisk tacksägelse för den raska vargjakten i skogarne omkring Bullarsjön men hoppades, att det vore för att ge afsmak för skenreligiositet och ej för sann gudsfruktan som »vår Blenda fattat knifven i hand för att slakta en i sin ort ökänd, eljes okänd kaplan».

En dansk författarinna Emilie K(ieser) utgaf ett »Poetisk Sendebrev til Emilie Carlén som Bekjendelse imod Fornægtelsen af Christendommens sande Væsen i En Nat ved Bullarsöen», där det exempelvis hette:

»Da jeg læste anden Deel
Fölte jeg Du vilde ende
Som en dristig vantro* Sjæl.
O, hvor turde Du dog sende
Denne Bog med Djævleränker
Uden Tro i Verden ud?»

och som slöt med en maning till omvändelse till kyrkans tro, då hennes harpa åter skulle klinga på hoppets vingar.

Det var utan tvifvel en berättigad harm mot Tartufferiet, som drifvit fru Carlén att fatta pennan, och denna harm gaf sig ofta uttryck i romanen. Men hon förlyfte sig på det tunga ämnet. Greppet vittnar om mod och originalitet, men skildringen hade kräft en djupare andlig lifserfarenhet på detta område. Nils Ignell, som minst af allt kunde skyllas för »läseri» eller trångsynthet, anmärkte ock, »att blott den som känner kroppen i dess sunda normaltillstånd kan behörigen känna och bedöma sjukdomssymptomen, men att här icke framskymta någon närmare bekantskap med den sanna och äkta religiositeten och därför icke heller någon kännedom om läseriet till dess egentliga och inre väsende».

Bland figurerna tillhör det förmögna uppkomlingsparet konsuln och konsulinnan Löwe, för detta sillpackerskan, två af Emilie Carléns dråpligaste skapelser, sedda med skarp blick, säkerligen skapade efter lefvande modell.

Året 1848 bragte *Jungfrutornet*, så följde 1849 *En nyckfull kvinna*, *Romanhjeltinnan*, *Familjen i dalen;* år 1850 den stora ro- »Jungfrutornet» m. fl.

* Vantro har i danskan betydelsen »icke troende».

Digitized by Google

manen *Ett rykte*, 1851 *Förmyndaren*, och *Ett lyckligt parti!*; alltjämt en öfversvallande rik alstring.

Bland dessa är *Jungfrutornet* en figurrik sjöroman, som delvis tilldrager sig i Visby och hvars hufvudperson Arne Holgersen är en mycket sammansatt personlighet, sjöröfvare och filantrop, girig och frikostig, mördare och patriot. Bland de blodskulder han åsamkat sig tynger honom särskildt mordet på ett oskyldigt barn och denna blodskuld vill han sona genom att förena sin dotter med den mördades broder. Här som äfven annorstädes hos fru Carlén möter man en benägenhet att låta Nemesisbegreppet och släkthämndstanken komma till sin rätt. Romanen, som lider af nog stor bredd, har sin styrka i några handlingsfyllda scener på hafvet — exempelvis de som skildras i inledningskapitlet.

»Ett rykte.»

Om *Ett rykte*, hennes största äktenskapsroman hafva meningarna varit mycket delade. H. Svanberg har t. o. m. i den velat se en »revolutionerande roman», hvars hjältinna, Lilia, skulle förebåda Strindbergs vampyrkvinnor. Men »denna inbundna själfviska kvinna, så len som silkesmaskens väfnad, så hård som diamanten, denna lilla miniatyrtigrinna i en siréns skepnad», som författarinnan säger sig ha lånat ur det verkliga lifvet, är en afkomling af de demoniska skepnaderna i vissa äldre romaner, de där i sin ordning äro besläktade med intriganter af båda könen t. ex. i Sturm und drangdramatiken, Goethes Adelheid och Schillers Eboli.

Lilia, en kallt beräknande ung flicka, dotter af en rik bruksägare, har ingått äktenskap med en älskvärd, af denne gynnad friare, en skaldiskt begåfvad ung man, utan att egentligen älska honom. Hon gripes likväl småningom af kärlek till honom, ehuru hon låtsar kyla, men hon vill vinna säkerhet om hans känslor och söker »för att pröfva sin makes styrka själf förföra honom till otro». Under skepnad af en okänd beundrarinna af hans diktning inleder hon korrespondens med honom och lyckas till sist locka honom till ett kärleksmöte! Vid själfva det kritiska tillfället, då hans trohet sättes på ett prof, som han ej består, har hon mutat en aktris att maskerad inträda i sitt ställe; samtidigt tvingas hon själf under det hon står på vakt genom en olycklig tillfällighet in i ett ödesdigert kärleksäfventyr, om det ens så kan kallas, hvilket ej blir utan frukt. Glödande af svartsjuka kräfver hon skilsmässa från sin man, men hyser alltjämt kärlek till honom. Väl ingår hon ett nytt äktenskap med en äldre man, under det hennes forne make är på väg att fästa sig å annat håll, men efter ett ständigt attraherande och repellerande dem emellan och sedan en återförening efter den andre makens död är nära att komma till stånd, slutar det hela med oläklig brytning, ånger och till sist försoning vid hennes dödsbädd.

Den långa romanen har vissa lifliga skildringar och goda psykologiska drag. Men Lilias skepnad, som är afsedd att vara demonisk, verkar dock än mera frånstötande och hela den infernaliska kärleksintrig hon anlägger och som bildar händelsens mystiska uppslag, ehuru den först mot bokens slut uppklaras, förefaller en sund läsare pervers.

Det var ock den som gaf anledning till Bergstedts mycket bistra parentes i uppsatsen om »den usla litteraturen», att »det funnes blad i våra allmänt lästa

Digitized by Google

romaner, som hörde till det orenaste och vidrigaste kanske något lands romanlitteratur hade att uppvisa», därvid han som exempel bl. a. anförde »Ett rykte».

Fru Carléns yttre ställning vid denna tid var synnerligen förmånlig. Hennes alster betalades högt per ark, och arken voro icke få. Därtill kom, att hennes böcker äfven tolkades till utländska språk och — i synnerhet i Tyskland — mottogos med förtjusning samt äfven där erbjödo henne pekuniära fördelar. Fru Flygare-Carlén var denna tid ett namn, som jämte Tegnérs och Fredrika Bremers representerade svensk litteratur i utlandet.

Afbrott i författarskapet.

Så inträffade plötsligen ett afbrott i denna framgångsrika verksamhet. Det var år 1852, då hennes begåfvade son, magister Edvard Flygare afled vid endast 23 års ålder. Han hade redan så smått börjat utöfva en författareverksamhet i Almquists anda, hade disputerat för graden »om tendensromanen», hvilken han tog i försvar, färdats i utlandet och stod redo att bryta sig en bana. De föregående sorgerna i Emilie Carléns lif hade drifvit henne till författarskapet, där hon ville söka tröst. Denna nya svåra sorg bragte henne till tystnad. Hennes lust att skrifva var förbi, hvartill möjligen ock mottagandet af »Ett rykte» medverkat.

I sex år hvilade hennes penna. Anledningen till att hon åter grep den, var hennes önskan att stifta en fond för fattiga fiskare i hennes hembygd och deras enkor, hvartill hon ville använda det honorar hon erhöll.

»Ett köpmanshus i skärgården».

Det blef *Ett köpmanshus i skärgården*, hennes största kustroman, som först meddelades i Aftonbladet och utkom i bokform 1860—61. Den står på höjd med det bästa hon skrifvit, endast en viss uttänjdhet är äfven här att anmärka.

Liksom i »Rosen på Tistelön» spelar en brottmålshistoria in; en plundring af ett i land uppflutet kvinnolik, som författarinnan hört omtalas af den själasörjare, som mottagit likplundrarens bikt på dödssängen. Kring detta motiv har hon utspunnit en skildring af affärslifvet i ett fiskläge vid västkusten med dess olika typer, den omutliga hedern — representerad af Åke Hjelm —, hans motsats, den lömske, om medlen allt annat än nogräknade Holt, likplundraren, hvilka skepnader kanske väl mycket äro romanfigurer enligt receptet hvitt och svart, men mellan dem den sluge, beräknande, icke precis ohederlige, men heller icke precis hederlige Moss, »en erkänd vän af allt slags finare olaglighet», som hyllar satsen, att man är sig själf närmast, ett affärsgeni af den art som frodades i smugglaretiden; — f. ö. enligt hvad fru Carlén själf säger utförd på lefvande modell (den patron i Fiskebäckskil, i hvars hem hon vistades i ungdomstiden); vidare den hurtiga »sköldmön», som hon skapat i sin egen afbild; så den dråplige, hederlige, men föga prästerlige berserken kapellpredikanten Guldbrandsson, som afbröt sin predikan, när makrillen gick till, och hvars undervisning af konfirmationsbarnen är gifven med drastiska färger, liksom

Digitized by Google

hans historia om Norrmannen och Bullare-Oxen — en storslagen gåpåartyp, åt hvilken Tanumsprästen Axel Emanuel Holmberg lär lämnat några drag; vidare hans gamla piga och grälkamrat, trollpackan Vivika, som sagt upp sig tio gånger under de femton år hon tjänat, hvars orlofssedel alltid ligger klar och till hvilken han står i samma förhållande som von Konow till sin korporal; nya skärgårdstyper som den gamle Petter Gädda, som håller lika mycket af Majken som gamle Elias på Kulten en gång höll af Lillemamsell, och jaktlöjtnantens hjälp Sven Dillhufvud som förstod göra allt så »hemålt» åt honom, en modig man, hvars äregirighet var »att vara förste håttespelman i bygden och andre jaktekarl på Kungl. Maj:ts flaggskepp, som förstår att bjuda upp till tremansskick, som är den rätta Engelansdansen».

I motsats till Rosen på Tistelön löser sig här det hela till sist på lyckligt sätt, och tonen är därför ock gladare, ofta med ett humör, som vittnar om att fru Carlén satt inne med en icke ringa »vis comica».

»Ett köpmanshus i skärgården» gaf Svenska akademien anledning till att år 1862 bringa författarinnan sin hyllning, då den tillägnade henne sin stora medalj i guld »med särskildt afseende å det natursanna och fosterländska i hennes taflor, icke minst där de skildra det svenska skärgårdslifvet med dess faror, lidanden och försakelser», såsom akademiens d. v. direktör, hennes gamle gynnare B. E. Malmström yttrade.

Med denna stora roman hade Emilie Carléns romanskriftställeri i stort sedt nått sin afslutning.

Af hennes senare arbeten äro egentligen blott de väl berättade kulturbilder från äldre dagar *Skuggspel, tidsmålningar och ungdomsbilder,* som utkommo 1861 som följetong, 1865 i bokform, af någon betydelse, under det att åter hennes *Minnen af svenskt författarlif 1840—60,* hvilka utgåfvos 1878, icke äro af det inre intresse, som man skulle väntat, äfven om de meddela en del betecknande anekdoter.

Sista tid.

Emilie Carlén nådde hög ålder och sparades ej för sorger. I midten af 1870-talet blef hon änka, dottern och svägerskan Rosaura, till hvilken hon f. ö. icke stått i vidare godt förhållande, afled 1883, en fosterson, som hon antagit, drunknade som sjöman. På ålderdomen träffades hon af försvagad syn, där hon satt ensam i sitt hem. Hennes förmögenhet sammansmälte på grund af det Holmska bankhusets fallissement till en obetydlighet, spillrorna använde hon till donationer, i hvilka hon hugfäste minnen af sin far, sin son, sin andre make.

Den 5 februari 1892 afled Emilie Flygare-Carlén och med henne bortgick den sista mera betydande författaren från 1830—40-talen.

Slutord.

När någon besökte Emilie Carlén på hennes ålderdomen, kunde det hända, att hon med en viss stolthet pekade på ett par bokskåp, hvilkas hyllor voro alldeles fyllda med hennes egna romaner i original och öfversättning: »Det är mina arbeten!»

Digitized by Google

Det hade nog varit bättre, om dessa alster varit färre, framför allt mindre omfångsrika. Det var ett lyte hos tidens romandikt, ej blott i Sverige, att den svällde ut öfver alla gränser i omfång, hvartill betalningen för ark nog bidrog.

Fru Carléns starka, nästan industriella romanproduktion har belastat hennes litterära farkost med mycken barlast, som sjunkit i Lethefloden. Men åtskilligt af hvad hon skrifvit har visat sig bevara sin lifskraft efter mer än ett halft sekel.

Hon är, om man ser på popularitet, vida lyckligare än de flesta af sina samtida, Blanche undantagen. Hennes böcker läsas alltjämt eller lästes åtminstone ännu för något årtionde sedan tämligen allmänt af romanlystet folk, hvilket näppeligen kan sägas annat än undantagsvis om Fredrika Bremers, Sophie von Knorrings eller Onkel Adams arbeten och knappt om Almquists romaner. Naturligtvis är detta icke uteslutande beroende på hennes goda sidor eller på afgjordt litterära företräden.

Betecknande nog låter Almquist »Tråkigheten» på den färd den företager hos våra författare och författarinnor icke blifva mottagen hos fru Carlén. Och detta är en stor förmån. Det beror på två positiva egenskaper i hennes författarskap — fantasi och starkt utprägladt verklighetssinne — och på en negativ, frånvaron af docerande, moraliserande longörer och tröttande beskrifningar.

Hon har säkerligen mer af naturligt berättarlynne och skaparkraft än sina båda medsystrar, men hon är dem afgjordt underlägsen i kultur. Man saknar hos henne Fredrika Bremers ideala syften och känsliga humor, liksom friherrinnans esprit och förmåga af finare psykologi; det händer, att stilen vårdslösas och uttrycken falla i det platta och vulgära.* Till gengäld är hon afgjordt öfverlägsen i uppfinningsrikedom och verklighetsskildring. Hon är, som Mortensen gjort gällande, den första mera betydande naturalisten i vår romandikt. Hon hade gått sina modeller rakt in på lifvet och ägde särskildt ett företräde i skildringen af de manliga gestalterna, som hos henne ofta äro bättre gifna än de kvinnliga; hon hade ock genomlefvat mer i erotiska erfarenheter än de båda andra. En alldeles särskild styrka äga hennes skepnader från västra skärgården, hon har förstått aflocka dem deras känslolif

* Svagast är dock hennes framställning, när hon söker pryda den med lärda bilder: »Hebe själf hade ej på sin panna en friskare ungdom än denna kvinna syntes äga ända till hvarje fingerspets; Venus kunde hafva gråtit afundens tårar öfver hennes formers fulländning och Juno själf skulle öfver majestätet i denna hållning endast haft till tröst, att det var ett stackars dödligt majestät.»

Digitized by Google

såväl som deras yttre åthäfvor; hon har — som Edvard Fredin skref i en dikt på hennes 80-årsdag — »mejslat sina bästa verk ur skroflig kustgranit».

Det är hennes främsta litterära betydelse, att hon vunnit in västra skärgårdens folklifstyper åt konsten, i viss mån det första exemplet på »Heimatkunst» i vår romandikt — och den äran består äfven sedan det mesta af hvad hon skref för att underhålla sin samtids läslystna damer och herrar är förgätet.

* * *

Wetterbergh — »Onkel Adam».

Bland 1830—50-talens mera betydande romanförfattare är ingen i så hög grad målsman för tidens demokratiska tendenser — och detta med udd äfven mot den förmögnare medelklassen — som läkaren **Karl Anton Wetterbergh,** känd under författarenamnet **Onkel Adam.**

Lefnadsöden.

Riktningen var fäderneärfd. Han var son af hofrättsfiskalen, sedermera hofrättsrådet Anders Johan Wetterbergh i Jönköping, som under Gustaf IV Adolfs tid i Jönköpings Allahanda sökte föra de fria idéernas talan med den påföljd, att både tidning och tryckeri blefvo indragna.*

Han var i öfrigt en ganska intressant och tidstypisk företeelse, denne Johan Wetterbergh, en man, som kämpat sig fram under betryck och motgångar — »hvarje hans steg på den juridiska banan hade blifvit honom af medelmåttan bestridt» — en boksynt man, ett stycke filosof af äldre skola, författare af ett arbete om människokännedom, grundadt på Lavaters fysiognomik, poet i den Leopoldska smaken, öfversättare af Popes »Essay on Man», »Människan», hvilken öfversättning 1814 vann akademiens andra pris, och en svuren motståndare till »den nya skolan», f. ö. ej blott diletterande poet utan ock målare och musiker. Hofrättsstadens vittra ungdomar, äfven sådana som voro anfrätta af det moderna giftet, notarien Georg Scheutz och provisorn Ludvig Borgström, sågo upp till den gamle hedersmannen, som väl var envis och underlig och tillhörde den äldre skolan, men dock var den ende, med hvilken man kunde få sig ett riktigt intressant och lärorikt samtal eller rättare dispyt.**

År 1804 föddes Karl Anton. Modern, Anna Kristina Lyckman, som lär varit en rikt begåfvad natur, dog tidigt; hon hade icke varit gift med hans far. Denne tog emellertid sonen till sig, gaf honom sitt namn och tog hans undervisning under sin ledning efter mycket fria Rousseauska grundsatser. År 1822 blef han student i Lund; han kom dit under Tegnérs sista år och har själf i en minnesbild skildrat, hvilken betydelse den Tegnérska atmosfären hade under den period af hans lif, då han först flugit ur boet. Det var äfven tonsättaren Otto Lindblads tid och han tillhörde samma landskapsförening som denne. Wetterbergh, som på grund af faderns trånga ekonomi snart anság

* Jmfr Gudmund Frunck: Onkel Adams fader och en tryckfrihetsprocess under Gustaf IV Adolfs regering i Nordisk tidskrift, 1890.

** Borgströms, Scheutz' och K. A. Wetterberghs självbiografier i Biogr. Lexikon

Digitized by Google

sig böra sörja för sig själf, hade ursprungligen ägnat sig åt juridik, men öfvergaf denna för medicinen. Den obemedlade ynglingen fick hjälp af prosektorn, sedermera professor Pramberg, som stått modell för den ädelmodige akademieadjunkten i »Pastorsadjunkten»; utan annan säkerhet än en anteckning i almanackan stod denne honom bi. Wetterbergh lyckades ock bl. a. tack vare undervisning i experimentalkemi, hvari han var skicklig, skaffa sig medel att absolvera sina examina för läkarkallet. År 1837 blef han regementsläkare vid Jämtlands fältjägare och bosatte sig i Östersund, men flyttade 1845 till Stockholm såsom t. f. medicinsk ledamot af styrelsen för rikets fängelser och ledsagade den nye generaldirektören v. Troil på hans ämbetsresor; sedan han transporterats till regementsläkare vid första lifgrenadierregementet och bl. a. deltagit i expeditionen till Fyn och Slesvig under kriget, bosatte han sig vid 1840-talets slut i Östergötland först på sin gård Getå, senare nära Norrköping, till sist i Linköping, utöfvande läkarkallet med stor människovänlighet särskildt som »de fattiges läkare», sådan han skildrat doktor Bernhard i »Guvernanten». Han var en smula »kättare» emot tidens myckna medicinerande, hyllade vattenkuren och var liksom sin vän Liedbeck berörd af homöopatien. År 1867 blef han öfverfältläkare, tog afsked 1874 och lefde ännu femton år i sitt otium.

Redan 1832 under sin vistelse som medicine kandidat i Stockholm hade Wetterbergh så smått börjat odla prosavitterhet. Tidigaste framträdande.

Han hade inlämnat till Stockholmsposten en förlöjligande granskning af en bok »Härolden H.», hvars alla ord började med bokstafven »h» och kom härigenom i beröring med tidningens utgifvare Anders Lindeberg samt fick i bladet införda en rad välskrifna småberättelser, skizzer och kåserier — Fingerborgen, Julnatten, Familjebägaren, Filosofen på Norrbro — samt äfven ett versifieradt stycke i fru Lenngrens smak. De voro samtliga undertecknade *C—gh*. Man tolkade allmänt denna signatur såsom tillhörande själfve Fredrik Cederborgh och i en anmälan af dennes »Ungdomstidsfördrif» i Svenska Litteraturföreningens Tidning 1834 nämner rent af Rydqvist såsom härrörande från denne »de då och då i ett tidningsblad influtna berättande dikter», t. ex. »Familjebägaren», som »visat hvad man af en i rätt riktning utvecklad förmåga haft att förvänta».

Wetterbergh fullföljde emellertid icke denna lyckade debut, hans studier och praktiska sysslor gåfvo honom nog att göra. Men år 1840, då han var bosatt i Östersund och drabbats af flere familjesorger, började han för att förströ sig själf och sin hustru att åter författa.

I Aftonbladet hade han i juni samma år offentliggjort en ganska uppseendeväckande politisk prosadikt »Representantens syn», som afsåg att bemöta Svenska Biets mot de liberale riktade »Drömsyner ur Sveriges nyare historia» i Lamennais' stil; den lilla skizzen blef t. o. m. föremål för bister kritik å Riddarhuset, dess tendens — riktad mot de rikes likgiltighet för de fattiges betryck — är kännetecknande för författarens skaplynne.

Digitized by Google

»Genremålningar».

I samma blad meddelade han 1841 en rad mindre aggressiva *Genremålningar af Onkel Adam*, af hvilka den första, den liffulla satiren på dåtidens militärlif »En generalmönstring» lästes den 13 maj 1841. Sitt författarmärke hade han valt från en figur i en roman af miss Ferrier. Det omväxlade till en början med tre andra: »Alexis», »Pfefferkorn» och »Herr Bagatelli».

År 1842 utkom den första samlingen *Genremålningar* i bokform och blef utomordentligt väl mottagen af kritiken, särskildt af K. A. Hagberg; den följdes nästa år af *De fyra signaturerna* och af novellen *Guvernanten*. Därefter följde *Får gå!* (1844), *Pastorsadjunkten* (1845), *Ett namn* (1845) och *Paralleler* (1846), i hvilken sistnämnda volym han hopfört äfven några af sina äldre småstycken. Det var alltså en flitig litterär produktion i läkarebostället i Jämtlands residensstad. Likväl kände han sig icke som en man af facket. »Jag har» -- yttrade han på äldre dagar — »väl skrifvit en hel hop och skrifver än, men kan ej bli riktigt öfvertygad om att jag hör till författarskrået. Jag förefaller mig som en gärningsman på landet, som är något helt annat än en mästare i sta'n. Jag har aldrig lärt, aldrig blifvit gesäll, ännu mindre gjort något mästerstycke, aldrig kommit i burskap, utan är endast en bönhas.»

Det ligger en icke oberättigad självkritik i dessa ord. Hans författarskap röjer tvifvelsutan mer af naturlig begåfning än af genomfördt konstnärskap.

Tendens.

Onkel Adams första berättelser voro humoristiskt hållna; bland de bästa är den förträffliga humoresken »En revolution i Skråköping», men redan här påträffas tendens i genremålningarna »Brottslingen», »Kärlekens son», »En folkfest» (skildrande en afrättning) och »Den försvarslöse».

Redan signaturen angaf denna blandning af skämtlynne och lärodikt; »Onkel Adam» har från första början i sig något af en farbroder, som är god vän i huset, som kommer med godsaker och roliga historier, men också gärna ger en lexa, en moralkaka på köpet, det är en humoristisk populärfilosof af ett visst »spectators»-kynne.

Själf skrifver han visserligen i ett bref till mig (1880), att han var rätt oskyldig hvad tendensskrifveriet angick.

»Jag hade aldrig ämnat att verka i någon viss riktning, men då jag icke kunde med att i evighet tragga om hjärtats angelägenheter, fröjder och smärtor (som Lafontaine) eller tillgripa historien och reseberättelsen, så måste jag och många med mig måla samhället. Klart är, att man då kommer ut i hela den oro, som följer med hvarje nytt utvecklingsskede.»

Digitized by Google

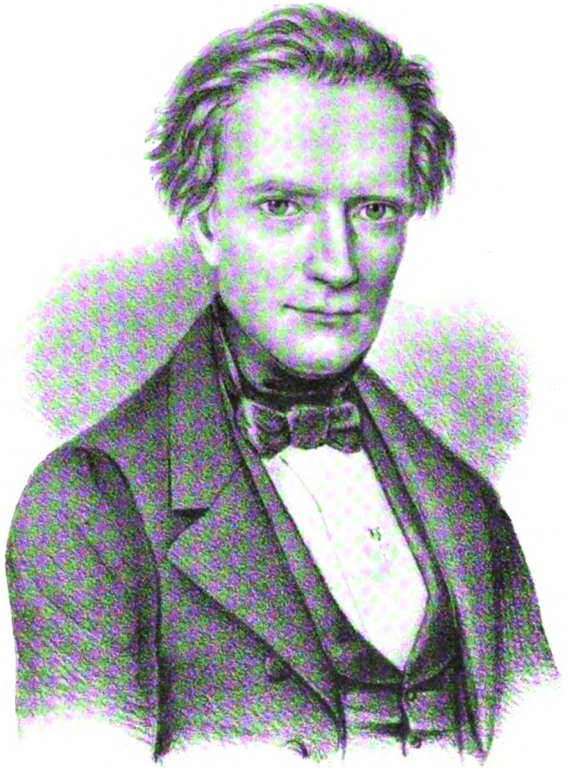

C. J. Wattinbergh's

Efter litografi af A. J. Salmson 1845.

Digitized by Google

Digitized by Google

Mer än en gång drog han ock ut till försvar mot beskyllningen att alltför tydligt ha låtit tendensen sticka fram: »Då man uppreser en sädesstack», skref han, »sätter man en stång i midten och bygger sedan däromkring; det händer ibland, att stången sticker ett stycke öfver stacken, sedan den är färdig, och ingen kan hindra folk att tro stacken vara ditsatt för stångens skull fastän meningen egentligen var tvärtom. Så är det, då man sätter en idé i midten och bygger en berättelse däromkring.»

Men allt som tiden gick, blef nog tendensen för honom det viktigaste; han var framför allt — liksom den store mästare i England, hvilken säkerligen påverkat honom, Charles Dickens — filantrop, och i ett bref från 1850-talet medger han själf, att han valt roman- och novellformen för att »med bilder, romantiska situationer kläda ut en sanning, som naken skulle sparkas ur den societet, där den som bäst behöfdes».

Det är ej blott de fattigare, utan de i ett eller annat afseende förtryckta i samhället, som ligga hans hjärta nära.

Så i de båda berättelserna *Guvernanten* och *Pastorsadjunkten*. »Guvernanten».

Särskildt hade det harmat honom, att man brukade gyckla med guvernanterna, ett släkte af tjänare, som i bildning icke sällan stodo öfver sitt herrskap, men ändock ofta behandlades med öfversitteri. De yrkessvagheter och löjligheter, som följde med deras ofta nog skefva ställning, och deras önskan att genom ett gifte befrias ur denna hade bl. a. varit föremål för Sturzen-Beckers elaka speord, det var — berättar Onkel Adam i bref till författaren - »för att neutralisera Orvar Odds och hans härmares känslolösa och slyngelaktiga utfall mot denna klass» som denna berättelse skrefs — »det nästan enda jag minns mig ha skrifvit för sitt eget ändamål; det var en akt af försoning och rättvisa; Orvar Odd syntes ha begripit det och anfallen upphörde».

Betecknande nog mottog Wetterbergh en tacksägelseadress från ett antal guvernanter. Äfven »Pastorsadjunkten», ursprungligen följetong i Aftonbladet, var afsedd att väcka medkänsla för en klass af förbisedda. Bergstedt ansåg, att Onkel Adam med denna lilla bok »just inslagit den rätta banan för att hos oss åstadkomma en sannt nationell novellitteratur genom det raska sätt, hvarpå han grep gestalter och situationer ur verkligheten och den människovänliga anda, som genomgick det hela». »Pastorsadjunkten».

De andra berättelserna hade en mera speciell tendens. *Får gå!* angrep skråväsendet och sökte visa huru olyckliga omständigheter kunna drifva den fattige till brott; *Ett namn* — den mest betydande inom hans tidigare produktion — var riktad mot ståndsskillnaden och adelns företräden och upptog äfven andra på dagordningen stående frågor. »Ett namn».

Hjälten Gustaf Gerhard — rätteligen Georg Lichton — är egentligen adelsman och fideikommissarie men har kommit att uppfostras till handtverkare; han vägrar, då rätt till sist skall skipas och en hans släkting erbjuder sig afstå

Digitized by Google

fideikommisset, att antaga vare sig detta eller det adliga namnet, då han icke ser hvartill det nu skulle gagna honom i hans yrke urmakeriet; han mottager i stället ett bruk, där han inrättar ett stålförädlingsverk; dock försmår han alltjämt att antaga det fäderneärfda namnet med dess anspråk och plikter. Tendensen är typisk för Onkel Adam. I en af bipersonerna, den konservative presidenten Kopparhjärta, ansågs Hartmansdorff vara karrikerad. Under det denna hans dittills mest betydande roman — bl. a. för tendensens skull — vann varmt bifall i Aftonbladet och Dagligt Allehanda, liksom den f. ö. äfven berömdes i Studier, Kritiker och Notiser (af J. Andersson) och i Frey (af Rabe), blef den häftigt angripen i Svenska Minerva som med anledning af tendensen mot adeln kom med följande närgångna argumentum ad hominem mot den »sedolärande romanförfattaren», hvilken som »skicklig filantrop» blifvit inpraktiserad i fångvårdsstyrelsen: »Hvem vill t. ex. påstå, att alla doktorer äro föraktlige därföre, att ibland dem finnes någon som, okunnig i sitt eget yrke, slagit sig på politiskt charlataneri för att göra lycka och ehuru själf kall egoist ställer sig i sina skrifter, såsom vore han den renaste och varmaste människovän (!) — — — Om vår 'Oncle' icke lärt känna andra personer än sådana som han i sina arbeten afmålat, bevisar det blott, att han haft en besynnerlig otur att råka i mauvaise société och då gäller den gamla regeln: Säg mig med hvem du umgås och jag skall säga dig hvem du är.» (Åsyftar Wetterberghs förbindelse med Hierta och Dalman.)

Men denna invändning om alltför stor svartmålning af adeln är icke befogad.

Ty själfve den stränge hufvudrepresentanten för adelns idé, den gamle hofmarskalken Lichton, är ingalunda skildrad som narr eller dumhufvud utan som en i botten ädel man, som hoppas, att en ny »adel» skall efterträda den gamla, liksom han finner sig till rätta i det ljusa nybyggda Lindesvik, sedan fäderneborgen, det stolta, dystra Stjernehofslottet, symboliskt nog, uppgått i lågor. Och hans son Ludvig är framställd som en sällsynt nobel karaktär, som i handling för den nya tidens talan.

Vid 1840-talets midt bosatte sig, som omtaladt, Wetterbergh i hufvudstaden för några år samt blef synnerligen väl emottagen i dess litterära och konstnärliga kretsar, särskildt blef han en af det nystiftade konstnärsgillets ledande män.

Men dessutom togo under denna Stockholmstid alltmer de socialpolitiska spörsmålen hans intresse fånget, något som ock kom till uttryck i hans produktion.

»Penningar och arbete».

Under 1840-talets senare år utkommo *Penningar och arbete* (1847), *Altartaflan* (1848), i hvilken en mysticism spelar in som antyder författarens svedenborgska åskådning, samt *Hat och kärlek* (1849). Af dessa är romanen *Penningar och arbete* en utpräglad tendensdikt, där författaren upptagit problemet om kapitalets förhållande till arbetet.

Han vill göra gällande, att endast de pänningar, som tillkommit genom eget arbete, i sig bära välsignelse. Gentemot den själfbelåtne ädlingen, som genom lättja och vällefnad drifves till ekonomisk undergång, ställes representanten för arbetet, som har den äkta stoltheten, och för människokärleken, som icke vill hjälpa genom nådegåfvor utan genom att skaffa den arbetsvillige ar-

Digitized by Google

bete och höja hans självaktning. Wetterbergh inträder här såsom målsman för associationsteorien; arbetarne böra få del af vinsten. Äfven tidens kriminalistiska problem beröras i boken. Såsom ledamot af fångvårdsstyrelsen ifrar Wetterbergh för upphäfvandet af gemensamhetsfängelserna och yrkar på återställande af brottslingens aktning för sig själf. En stackars f. d. lifstidsfånge, som lyckats komma ut och genom långt aktningsvärdt lif återupprättat sig, blir återförd till fängelset, då han igenkännes o. s. v.

Senare alstring.

Under 1850-talet offentliggjordes i tät följd en ny rad arbeten: *Olga* (1850), *Träskeden* (1852) — en mycket täck folklifsbild med tendens mot fåfängan —, *Kärlek och affärer* (1852), *Herr Simon Sellners rikedomar* (1853), i hvilken roman han skildrar girighetens förbannelse och gisslar procenteriet, *Waldemarsborgs fideicommiss* (1854), *Berättelser* (1854), däribland en serie humoristiska *Minnen från mina informatorsår* af mycken kvickhet och liflighet, *Skyddslingen* (1855), *Hemma!* (1856), *Samhällets kärna* (1857).

Allmän karaktäristik.

I dessa arbeten liksom i de småberättelser, som han strödde kring sig i tidens kalendrar, framför allt i kalendern »Svea», till hvars fasta medarbetare han hörde, kämpade Onkel Adam för de på dagordningen stående frisinnade demokratiska och filantropiska samhällsreformerna; hela det dåtida liberala programmet kan man finna här; dock skiljer han sig i en punkt rätt väsentligt från den liberala åskådningen, han är motståndare till manchesterskolans ekonomiska låtgåprinciper och gör stundom i viss mån socialistiska synpunkter gällande. Särskildt föreföll honom stattorparsystemet som ett hvitt slafveri.

I likhet med många sina meningsfränder lade han hufvudskulden för det onda och förvända på samhällsformerna, icke så mycket på personerna, hvilka han ofta behandlade mildt nog. Men härigenom förlorar gifvetvis psykologien i intresse, hälst för tider med ändrade samhällsformer. I dessa nyare tider, då samma problem ej längre stå under debatt, då spörsmålen äro lösta eller afförts från dagordningen, verkar just det som på sin tid skänkte hans skildringar ett tillskott i värde utöfver det ästetiska såsom en onödig tyngd och förefaller föråldradt.

Ett varmt hjärtelag för de lidande och betryckta går dock som en röd tråd genom hans romaner och gör honom till den »granadör för människorätt», som Topelius hälsade på 75-årsdagen. På samma dag skref ock Snoilsky i sin varma dikt till honom:

»Jag vet, din dikt man förevitat
Det där, som kallas för tendens,
Då skalden, narrad af sitt hjärta,
Beträder verklighetens gräns.
— — — — — — — — — —

Digitized by Google

Var glad du Onkel, fast kritiken
Kom med protester här och där.
Hvem vet om icke just tendensen
För Sverge gjorde dig så kär?»

Hvad de ästetiska egenskaperna i hans prosadikt angår, är han starkare observator och skildrare än berättare af händelser eller karaktärstecknare. Han saknar anlag för det rent novellistiska; händelseelementet i hans romaner är det svagaste och handlingen sönderfaller lätt i episoder, liksom ock karaktärerna i hans större romaner ofta falla isär.*

Teckning af F. v. Dardel till Onkel Adams »Minnen från mina informatorsår» 1854.

»Således 'mellan två eldar' skulle jag sagt om jag ej egentligen stått emellan en skurbalja och en professor i filosofien.»

Hvad som mest intresserar oss i en roman af Onkel Adam är sålunda icke »hur det går» utan just de stationer på vägen, där författaren lämnar genremålningar och belyser välkända tilldragelser och typer med humor och känslighet, framför allt skepnader och förhållanden i småstadslifvet, från det 1840—50-talens »Skråköping», hvars främste tecknare Onkel Adam är. Så har han ock lyckats gifva »friska folklifsbilder med fjällnatur och norrskensljus». En varm kärlek till land och

* Själf betonar han ock i ett bref till Hagberg, med anledning af att Dagl. Alleh. ansett, att ett hans arbete »sprede intresset», att han kallat det »genremålning» och icke roman. »En roman är ett konstverk, som i likhet med en familjetafla sätter hufvudpersonerna i förgrunden och allt annat i bakgrunden. En genremålning är åter hvad den kallas, en teckning, som föreställer en mängd föremål utan att just framställa det ena framför det andra. — — — Titeln borde varit 'en serie genremålningar', ty då hade jag uttryckt hvad jag ville säga.»

Digitized by Google

Linköping d. 15 Maj 1881.

Broder!

Jag anser mig skyldig att lemna min biograf ett minne från mig. Jag sänder derför nu en liten vy af parken vid min forna tillhörighet Getå, som ligger vid stranden af Bråviken ½ mil från Lilla Åby Station o 1¼ mil norr om Norrköping. Nu vet Du något, i händelse Du någon gång i framtiden kommer till orten ock då vill se min minnestafla — d.v.s. den, som jag uppsatt på en klippa i den lilla dalgången, som utgör Getå s. k. "Park". Gör den för min skull!!

Det finnes ännu en utom mig som vill tacka dig för att hans namn kommit ~~ut~~ i vårt sällskaps ~~[illegible]~~ ut i efterverlden — Det är Kune, min lilla hund, som sänder dig sin fotografi "[illegible]".

Jag ber om mina komplementer för Din fru.

Gläd dig vännen Wetterbergh.

Bref från »Onkel Adam» till författaren.

(Ur förf:ns autografsamling).

Digitized by Google

folk går igenom hans prosadikt: han är i ordets fulla mening, som han sagt, »en svensk, som skrifvit för svenskarne».

En stor förtjänst äger Wetterbergh framför de flesta samtida; han är välgörande enkel i sin framställning enligt den föreskrift han år 1863 gaf sina vänner barnen: »Att pryda en mager idé med granna ord är icke bra men att uttrycka vackra tankar i ett enkelt och flärdfritt, men ändå lifligt och målande språk — är konstens uppgift, ty konstens mål är att icke synas konstig». Per Wieselgren yttrar ock, att han försökte återföra den utsväfvande romanen till den antika berättelsens »nykterhet», ett ord, som i Wieselgrens mun ej bör ha haft någon tvetydig bemärkelse. Däremot kan det nog hända, att själfva skildringen af känslolifvet, särskildt på det erotiska området, stundom blir något mera nykter än lämpligt. Till gengäld blir den aldrig öfverspänd eller sjukligt sentimental.

Karl Anton Wetterbergh.
Litografi ur Portföljen (1858).

Med ingången till 1860-talet hade Onkel Adam afslutat sin romanförfattarverksamhet. Efter att hafva gjort ett litet grepp in i lyriken med *Blad ur Catharina Månsdotters minnesbok* (1861) beslöt han sig för att ägna sin penna åt ett nytt område. Från år 1862 och tio år framåt utgaf han nämligen barntidningen *Linnea* och lyckades i sällsynt grad vinna barnavärlden liksom samtidigt Topelius i Finland, hvilkens »Läsning för barn» han f. ö. högt prisade. För denna tidning intresserade han sig varmt och började t. o. m. vid 58 års ålder lära sig skära i trä. »Det skedde», skref han, »i rätter lifsnöd för min stackars Linnea!» Så fick han till sist en ny jordmån för sin berättarkonst och för den ungdom, som växte upp under 1860-talet, blef Onkel Adam ett lika bekant namn, som han varit för ett äldre släkte under de föregående årtiondena. »Linnea».

Ännu lefde han ett par decennier, med intresse följande ti-

Digitized by Google

dens händelser och ej minst litteraturen, öfver hvilken han i enskilda bref ofta yttrar sig, alltjämt människovän och djurvän, för öfrigt sysslande med svärmerier och drömmar om en andevärld, som ägde kommunikation med den jordiska.

Han skildes hädan på nyåret 1889.

Tidens vågor ha sköljt öfver hans stora prosadikter, men hvad som äger bärighet än i dag, det är hans mindre skizzer och genremålningar, bland dem ej minst de tidigaste.

Detta synes han ock själf hafva insett. I ett bref år 1880 till författaren, som då var sysselsatt med en essay öfver honom, skref han: »Jag var en skördeman, som afmejade stora fält och satte upp hela trafvar i romanväg, men i allmänhet finnes bland det spillda — lösingen som landtmännen räfsa ihop — de fullaste axen, det bästa jag tänkt eller känt.»

* * *

Sensationsromanen.

Den litteratur, som vid denna tid med största förkärlek lästes, var den spännande franska »följetongs»- och sensationsromanen med namn som Sue och Dumas — sedermera något försmädligt kallad den »industriella» romanen. Den omfattades af allmänhetens smak med minst lika stor ifver som en människoålder tidigare August Lafontaines, Claurens, Vulpius' och Zschokkes böcker.

Bland de mest »slukade» alstren voro arbeten som Sues »Parisermysterier» och »Den vandrande juden» samt Dumas' »Grefven af Monte-Christo». Till och med i en så litterär krets som den Geijerska finner man denna läsning mottagen med intresse. Bergstedt, som i allmänhet är den moderna litteraturen rätt gramse, ger i Intelligensbladet en utförlig skildring af Sues Parisermysterier, som han visserligen icke finner stå högt såsom konstprodukt, men hvars moraliska syftning han tar i försvar mot tyska kritiker. I Frey 1847 finna vi t. o. m. en anmälare, G. R. Rabe, den bekante latinaren, kalla Sue för »nutidens störste romanförfattare, hvars arbeten i själfva verket alla äga ett moraliskt syfte, en utom dem befintlig idé, hvilken de skola framställa». B. E. Malmström hade dock året förut i samma tidskrift fällt några starka ord om de »kolossala vitterhetsmachiner», som gingo för pänningar: den som ej släpat sig andtruten på Den vandrande juden torde väl göra det på Grefven af Monte-Christo, och han hade frågat:

»Hurudana äro dessa vittra mästerverk för dagen som så oupphörligen importeras i vår litteratur och konsumeras med en febril förtjusning? Gifves i de gamla Amadisromanerna något mera befängdt, rent af ursinnigt än äfven-

Digitized by Google

tyren i 'Grefven af Monte-Christo', rent af smutsigare än t. ex. Adriennes och Djalmas död och brudsäng i 'Den vandrande juden'. Och sådana läckerheter njutas dock, och det just icke i tysthet, af våra unga damer, bland hvilka många icke torde kunna höra Voltaires klassiska Pucelle ens nämnas utan att rodna öfver öronen.»

Och Atterbom anför i en uppsats i »Läsning för bildning och nöje» 1848 ett uttryck af Törneros om den romanlitteratur, som »rafflar i halsen», samt tillägger själf, att det behöfs nykterhetsföreningar mot fylleri genom läsning af slika starka saker.

Blanche.

Den framgång, som den utländska romanen med de spännande händelserna och den sociala tendensen vann hos oss, framkallade hos flere af våra författare håg att åstadkomma något snarliknande. Vi ha sett, hurusom t. o. m. Almquist mot slutet af sin bana härhemma, likväl med ringa framgång, försökte sig inom denna bullrande romanart, som i grunden låg hans känsliga, musikaliska skaplynne fjärran. Liksom han tänkte flere andra bland 1840-talets författare att »so ein Ding muss ich auch haben». Den, som på detta område — ehuru under en mycket begränsad tid — verkade med största framgång, var **August Blanche.**

Tidigare lefnadsöden.

Blanche var född den 17 september 1811; hans mor, en förträfflig kvinna, som han ända till hennes död höll i stor ära och omfattade med den varmaste sonliga kärlek, var en soldatdotter, tjänsteflickan Karin Hedberg; fadern var d.v. skvadronspredikanten, sedermera kyrkoherden Mårten Bergvall. Få år senare gifte sig modern med hofslagaren Blanche; sonen, som under skoltiden burit sin verklige fars namn, antog senare styffaderns.

Han genomgick Klara skola, där Jakob Ekelund var honom en kär lärare och hvars skolpojkslif han med så mycken liflighet skildrat i sina berättelser; därefter studerade han vid Stockholms gymnasium och från 1829—1832 i Upsala. Efter någon tids tjänstgöring i hufvudstaden, bl. a. i riksbanken, där fadern var fullmäktig, återvände han 1836 till Upsala, aflade juriskandidatexamen 1838, samt blef sedan e. o. kanslist i justitierevisionen och vice auditör vid Svea artilleriregemente.

Men därvid stannade ock hans ämbetsmannabefordringar. Den unge extraordinarien lockades till litteraturen och efter att 1838 ha utgifvit ett par små skämtsamma politiska flygskrifter *Publiken och Tidningarna, eller den rysliga tuppfäktningen* och *Rabulisterna* kastade han sig in i publiciteten och blef, som förut omtaladt, medarbetare och redaktör af Freja, en verksamhet, som för honom ju medförde en hel del förargelse och bekymmer, så att han med afsmak vände sig från tidningsvärlden.

Allt som åren gingo hade han kommit sin verklige fader närmare och sedan denne låtit honom flytta in i den sedermera så bekanta Blancheska »Malmgården», hängaf sonen sig mera uteslutande åt skönlitterärt skriftställeri. Till en början (från 1843) ägnade han sig med mycken framgång åt dramatiken, mest som

Digitized by Google

skicklig bearbetare, och han var utan jämförelse 1840-talets populäraste teaterförfattare hos oss; för hans verksamhet på detta område skola vi framdeles redogöra vid skildringen af tidens dramatik.

Blanches romaner.

Men därjämte fann han ett rätt framgångsrikt fält inom prosadiktens område. Redan i Freja hade han då och då meddelat smärre berättelser. Nu började han försöka sig i större mått. Enligt en uppgift skulle han varit en synnerlig beundrare af Balzac, som nog i vissa fall tjänade honom som förebild, dock icke i samma grad som den författare, om hvilken han skref, att han »lyssnat till ropen ur fängelserna, till arbetarens klagan, till den under prästväldets och despotismens gissel kvidande friheten, hvars snilles höga eld öfver fängelseväsendet, pauperismen och jesuiteriet, både det i purpurmanteln och det i kaftanen, kastade en skarp, hotande belysning» — nämligen Eugène Sue.

Början gjordes med den sociala berättelsen *Järnbäraren* (1845), hvilken handlar om en arbetare, som tar hämnd på sin dotters förförare och sedan söker döden. Några repliker må antyda stilen!

»Ni behagade nyss fråga mig, herre, hvad jag denna vinter sysselsätter mig med — — jag har, som ni vet, varit järnbärare om somrarna och strumpväfvare om vintrarna — nu har jag lagt bort dessa båda yrken för att välja mig ett annat.

Ett annat. Så mycket bättre, svarade Dahl, får jag fråga er hvad för slags yrke det är, kan jag på något sätt vara er till tjänst? Hvad är det för yrke ni tänker välja?

Jo, herre, jag tänker bli — mördare!

Uppjagad af detta förfärliga ord och den ännu förfärligare blicken, som ledsagade ordet, störtade Dahl fram mot klocksträngen, som hängde vid salsdörren. Men till dörren kom ej brukspatronen; han stöttes tillbaka af den förfärlige mannens hand.

Den klocka, som härnäst ljuder för er, återtog järnbäraren, finnes inte i detta hus — den finnes i Klara kyrktorn.»

Därefter följde *Flickan i Stadsgården* (1847). Begynnelsekapitlen omhandla bl. a. en kalabalik mellan Klarister och Katrinister i 1800-talets början, de äro de första i raden af de förträffliga skildringar ur Stockholmsgrabbarnes skolpojkslif, hvari Blanche hade sin styrka. Fortsättningen står icke på samma höjd.

Med en obestridlig skicklighet, men utan någon hänsyn till sannolikheten skildrar Blanche hjältens och hjältinnans, Adolf Axners och hans Lallas öden, hvilka delvis afspelas i Petersburg. Romanen handlar om tre skolkamraters olika utveckling. En typisk Blanchesk romanfigur är det grymma vilddjuret muraren Stork, som den ädle unge läkaren Axner till sist lyckas tämja, hvarefter han blir dennes trofaste slaf och jättelike hjälpare mot all ofärd, till dess han stupar i kalabaliken mot den uppretade Petersburgska folkmassan under koleratiden.

Digitized by Google

August Blanche

Efter litografi af J. Cardon från 1840-talet.

Digitized by Google

Digitized by Google

Af snarlik typ äro de tre närmast följande romanerna. *Vålnaden* (1847) och *Banditen* (1848) äro båda romantiserade brottmålshistorier. Den förra börjar med en mordbrand, anlagd af en person, som sedan gäller som innebränd och uppträder såsom vålnad; den lär bygga på rättegångsdokument från 1829 års tidningar; den senare är en mycket vild historia om hur en skön zigenerska vill hämnas sin älskares, en löjtnants skymfliga död för ett förfalskningsbrott, intill dess försoningen sker genom hennes dotters giftermål med sonen till den polisgevaldiger, som bragt fadern i galgen. *Första älskarinnan* (1848) är en historia om en stackars flicka, oäkta dotter till en hårdhjärtad president, som en ung tjänsteman tar om hand och låter uppfostra och som genomgår en hel del öden till dess hon vinner triumfer såsom primadonna och till sist räcker sin välgörare sin hand.

Dessa romaners händelser och figurer äro rätt lika hvarandra; de äro ju ock tillkomna inom ramen af ett par år.

Af något annan art är *Sonen af Söder och Nord* (1851), i hvilken Blanche utnyttjat intryck från sin första vistelse i Paris, dit han drog 1849 för att, som han sade, »insupa ny lifskraft». I denna roman lämnar han en liflig bild af de rörelser, som timat i Paris några år förut.

I Armand Cambon, en barrikadernas hjälte från Februarirevolutionen, son af en fransk fader och en svensk moder, skildrar Blanche sitt dåtida ideal, en ädel målsman för det frigjorda folket, han blir till sist gift med en rik dam, bankirdotter och änka efter en lågsinnad härtig. Blanche tolkar här sina nu allt starkare vordna frihetssympatier.

Det är lätt att påvisa svagheterna i Blanches romaner, som äga genrens brister, dess öfverspända romantik, dess behag att vältra sig i gräsligheter och skräckbilder, dess växlingar mellan ljufhet och hemskhet, mellan det hvitaste hvita och det svartaste svarta. Man återfinner här de kända typerna från utlandets följetongsromantik: den ädla flickan, som bevarar sin kroppsliga och andliga renhet trots vistelsen bland mänskligheten utskum — en afkomling i rätt nedstigande led från Esmeralda —, skurkar, som dväljas dels på samhällets höjder, dels i storstadens krogar och andra lastens tillhåll och som utveckla lejonlik styrka eller räflik list.

Stilen är ock rätt hållningslös. Midt i enkla, raska, duktiga framställningar af realistiskt skaplynne, med verklig must och märg, inkastas stundom falska grannlåtsklichéer och stilgrodor.*

* Exempelvis följande ställen: »Röda ringar svällde kring Axners ögon, men det var ej den nedgående solen, som bildat dem; det var det uppgående barndomsminnet, som skapat dem, öfvergjutit dem med sitt renaste hjärtblod samt här och där fästat en

Digitized by Google

Men onekligen är Blanche en skicklig berättare. Han förtäljer liffullt, och mer än någon annan af tidens romanförfattare har han apterat de franska förebildernas förmåga att hålla läsarens intresse vaket; detta har skänkt hans romaner lång lifslängd. Dessutom lyckas han stundom att gripa skräckstämningen med mycken styrka, såsom t. ex. i inledningskapitlet af »Banditen», eller att gifva situationsbilder af påtaglig äkthet, såsom domstolsscener, eldsvådor, en afrättning som folknöje, fängelseinteriörer, lurendrejerier o. s. v. Och medan hufvudhandling och hufvudpersoner kunna vara uppkonstruerade och overkliga, finna vi däremot förträffligt genomförda, ofta originella bifigurer och intima scenerier, Stockholmska lokalskildringar och kulturbilder från tider som flytt.

Smärre berättelser.

Men för dessa lokalskildringar, kulturbilder och karaktäristiker finner Blanche ett tacksammare område inom smärre ramar.

Redan i Freja hade han pröfvat sina krafter åt detta håll, och år 1845 hade han i bokform utgifvit *Taflor och berättelser ur Stockholmslifvet.* I motsats till sina medtäflare sade han ock snart romanen farväl — säkert utan större afsaknad, då hans alster på detta område mera göra intryck af »tilltag» än att vara tillkomna af inre behof — och ägnade sig nu åt sitt rätta fält, miniatyrnovellen, som han med utomordentlig förmåga af omväxling odlade. År 1856 lästes i Aftonbladet *Berättelser efter klockaren i Danderyd.* Sedan han 1857 öfvertagit redaktionen af Illustrerad Tidning, bjöd detta blad en efter annan af de ypperliga *Bilder ur verkligheten,* hvilka kanske mer än något annat gjorde Blanches författarskap folkkärt. Äfven efter det han med år 1863 lämnat redaktionen af sistnämnda tidning, fortsatte han dessa sällsynt omtyckta skildringar, hvilka samlades 1863—1865 under rubrikerna *Hyrkuskens berättelser, En prästmans anteckningar, En skådespelares äfventyr* och *Strödda anteckningar.* I denna art, ett slags mellanting mellan anekdot och novell, har Blanche lyckats utforma sitt författarskaps bästa sidor: liffull skildringskonst, känslighet, folklighet och en ofta befriande humor, äfven om åtskilliga skötesynder från romantekniken ännu häfta vid. En skepnad som skolpojken, sedan informatorn Kalle Utter är ju rent klassisk, och han står icke ensam. Ej minst värde äga de små berättelser, som beröra kända personligheter, t. ex.

glittrande pärla.» Eller: »Denna kvinna var således ej en af de 'riktigt äkta', som vi nyss påpekat. Hon var en af dessa, hvars själsbotten man finner utan lod, och hvaruti en man därföre utan fara att drunkna tror sig kunna sticka båda benen för att uppsparka botten och därigenom uppgrumla det klara elementet, hvari solen skulle hafva älskat skåda sin bild.»

Digitized by Google

Emelie Högqvist, Jakob Ekelund o. a., halft noveller, halft memoarer.

Bland alla de skildrade personligheterna — diktade eller verkliga — skymtar som oftast fram författarens egen godlynta, varmhjärtade, älskvärda, en smula »lätta» skepnad, vare sig den ikläder sig hyrkuskens, prästmannens eller skådespelarens mask.

Blanche är en af de få, som följt Fredmanssångaren i spåren, då det gällt att skänka Stockholm, dess befolkning, dess gator och gränder, dess omgifning och dess folklif burskap i litteraturen.

Genom Blanches hela författarskap löper en folklig anda, en demokratisk tendens. Gossen från hofsmedshemmet i Sporrongska gården och Klara skola hade bevarat traditionerna från samhällets bottenvåningar äfven sedan han kommit sig mera upp, och hade blifvit dem trogen. Och allt som åren gingo blef han en allt lifligare anhängare af tidens idéer.

Han ägnade också senaste delen af sitt lif mera åt politiken än åt litteraturen.

Senare öden. Politikern.

En efter faderns död 1852 ärfd förmögenhet satte honom i stånd att välja sysselsättning utan hänsyn till inkomster. Af Ladugårdslandets borgerlige valmän utsågs han till ledamot af 1859—60 årens borgarstånd, ett val, som återupprepades till de båda sista ståndsriksdagarne och vid det första valet till andra kammaren. Den fordom i liberala kretsar något misstänkte »frondören» förde nu med värme och talang de utprägladt frisinnade idéernas talan och hade avancerat högst betydligt till vänster om sin forne motståndare Hierta. Han ägde visserligen inga djupare detaljkunskaper men däremot varmt nit, ideell uppfattning och en lättflytande talargåfva; särskildt hade de stora humanitetsfrågorna i honom en ifrig förespråkare. I ståthållarfrågan uppträdde han emot de Anckarsvärd-Dalmanska motionerna och hyllades därföre alldeles särskildt i Norge, när han kom dit som kröningsdeputerad. Det var på hans initiativ som borgarståndet 1860 beslöt hos regeringen anhålla om nytt förslag till representationsreform.

Gammal försvarsvän redan från Frejatiden, ifrade han för skarpskyttesaken, offentligt och enskildt, var en arg ryssfiende samt en af dem som lifligast arbetade för Karl XII:stodens uppresande såsom en gensaga mot de år 1862 hållna ryska Pultavafesterna, en svuren vän af de förtryckta folkens, särskildt Polens och Italiens frihetskamp, men däremot, just på grund af sitt rysshat, en ljum skandinav. Han var en utmärkt folktalare — trots en lätt stamning — och hade den hänförelsens eld som kännetecknar improvisatören.

Blanche var den typiske »Stockholmsradikalen» ifrån Karl XV:s dagar — oerhördt populär i vida kretsar. Hans omtyckthet som författare främjade hans politiska ställning, och denna återverkade i sin ordning på hans författarpopularitet.

Sista gången han uppträdde som talare var den dag, då Karl XII:s bildstod skulle aftäckas, den 30 nov. 1868, då han hälsade

Digitized by Google

Upsalastudenterna välkomna; omedelbart därefter afled han, träffad af ett slaganfall. En väldig skara, större än vid någon föregående jordfästning af enskild man, följde honom till grafven.

Äfven andra prosatörer gingo med mer eller mindre framgång i de samtida franska romanförfattarnes och novellisternas fotspår.

Karl af Kullberg.

Karl af Kullberg.

En, som f. ö. framträdde tidigare än Blanche, var hans företrädare som redaktör af Freja, **Karl af Kullberg**, son af A. K. af Kullberg.

Det var en brådmogen yngling. Född 1813, student 1829, vann han som sjuttonåring akademiens mindre pris för en panegyrisk dikt öfver Leopold och höll som nittonåring ett tal på Kalmar slott med anledning af 200-årsminnet af Gustaf Adolfs död. Omedelbart därefter prröfvade han sig som historisk romanförfattare.

Vid 1830-talets midt finner man den unge Kullberg som kammarjunkare — den förste ofrälse — och litteratör i Stockholm, han får ett drama, *Svenskarne i Neapel*, uppfördt å Kungl. Teatern och nedsabladt af den liberala kritiken, och blir redaktör af Freja. Han försöker sig ock som romanförfattare. En tre delars roman *En ung mans memoirer, skildringar ur Stockholmslifvet* (1835—36) söker gifva en bild af en ung »världsman», en försvenskad Bulwersk Pelham, med tillsats af den Paul de Kockska frivoliteten; därefter följde den mera själfsvåldiga *En dansös' bekännelser* (1836), där det frivola enligt tidens sed var blandadt dels med moraliska tillsatser, dels med en viss lungsotsstämning, som skulle skänka det en makaber krydda. I ett par häften *Tidssatirer, humoristiska försök* af *E. N. Bulwan* (1837) — signaturen skall väl utgöra en anspelning på Bulwer — skämtar han så smått med olika tidsfenomen, bl. a. med Svenska akademiens prisutdelningar och det kälkborgerliga koketteriet med vittra intressen. I Freja och annorstädes offentliggjorde Kullberg äfven ett antal Stockholmsskizzer, som äga tycke med Blanches och delvis föregingo dennes.

År 1842 tog han ett allvarligare grepp och sökte i brottmålsromanen *Domaren* utnyttja de erfarenheter han tillgodogjort sig under sina domareförordnanden på landet. Romanen börjar med en kraftig, naturalistiskt hållen skildring af några samhällets fågel-

Digitized by Google

B. B.

För att, om möjligt, förekomma en ny konflikt i afton mellan militären & folket samt en lika möjlig skandal i morgon festdagen, gick jag i middags jemte majoren Lindström till Öfverståthållaren och anhöll hos honom tillstånd för byggmästaren att på söndagseftermiddagen få använda sig betjening för att nedrifva den olyckliga läktaren, hvilken tillstånd han också med mycken beredvillighet medgaf. Jag hade nemligen förut uppgjort med Nilson om läktarens nedrifning emot en godtgörelse summa af 1000 Rdr, för hvars betalning jag jemte M. Lindström och hr Hansmo ikläda oss ansvar. Jag har skrifvit detta för att underrätta dig hur saken nu står, på det D:s Nyheter må kunna meddela sin publik i morgon att ingen anledning till bråk och krångel numera finnes, utan att alla i morgon kunna med tillbörligt helgdagssinne deltaga i vår stora nationalfest.

Tuus

Aug. Bl.

P. S. Vidare och för all del skrif ingenting om lördagsnattens uppträde, för att ej störa festen med dess tilldragelser. Aftonbladet & Allehanda samt Stockholms dagblad skola äfven tiga derom.

Bref från August Blanche till Dagens Nyheters d. v. redaktionssekreterare Albert Andersson-Edenberg rörande den »läktare», som vid Karl XII-stodens aftäckande var på väg att vålla ett upplopp. Brefvet är skrifvet å Operakällaren den 29 Nov. 1868 *natten före Blanches död*, veterligen hans sista skrifvelse.

(Ur förf:ns autografsamling).

Digitized by Google

Digitized by Google

frie, zigenare, som på vandringen vid Kalmarkusten bedrifva sina missgärningar. Denna del af romanen kännetecknas — trots sina äfventyr — af en viss vederhäftighet, den verkar äkta; däremot är fortsättningen uppkonstruerad; en af zigenarne har varit älskare åt en fin dam i bygden, som i all hast blifvit gift med en ämbetsman; frukten af denna olofliga förbindelse, en dotter, har vuxit upp och vunnit den unge t. f. domarens hjärta. Men då han dömt zigenaren till döden och ej vill blunda för ett försök att befria honom ur fängelset, nödgas han afstå från sin tillbedda. Hennes mor förklarar, att hon icke kan blifva dens maka, hvilken stängt för hennes far den enda vägen till befrielse från döden.

Romanen har beröringspunkter med Blanches något senare tillkomna, är naturligt skrifven, men lider äfven af enstaka krystade bilder (t. ex. »hon var ett lysande bevis på brottets kontinuitet, på dess förmåga att lik benickemasken, utgående från en länk, slingra sig igenom ett helt människolif»).

En viss personlig ton får skildringen af en ung jurists känslor och reflexioner vid inträdet i det tingshus, där han skall sitta domare.

Från Kalmar, dit han flyttat vid midten af 1840-talet, utsände Karl Kullberg ett arbete, som vittnade om det »espièglerie», hvilket ansågs kännetecknа hans humor. Under titeln »*Minnen från en vistelse i Stockholm åren 1844—45* af François Rouel, öfversättning af A. O.» låtsades han meddela en fransmans reseminnen från vår hufvudstad; han lyckades förträffligt imitera fransk »abandon» och lekfull ytlighet och han mystifierade någon tid publiken, hälst han afsiktligt låtit Mr Rouel begå några »naiva misstag», som Aftonbladet log åt och som »öfversättaren» stundom korrigerade i noter.

Idén var dock icke originell. Kullberg hade lånat den från Jules Janin, som några år förut författat en amerikans skildring af »en vinter i Paris».

År 1847 utgaf Kullberg *En sommar i Småland*, en berättelse af allvarligt skaplynne. Händelsen spelar i en småländsk landsort, och författaren har ställt emot hvarandra tvänne godsägare af olika art, den ene sörjande för sina underhafvandes välstånd, den andre utarmande sitt folk. Af särskildt värde är skildringen af allmogens lefnad, härutinnan sluter sig detta Kullbergs arbete värdigt till friherrinnan Knorrings »Torparen». I en statkarls mun lägger författaren en del icke oäfna tänkespråk.

Från samma år äro ock hans *Samlade smärre berättelser och skizzer*, i hvilka han med förkärlek upptagit ämnen från Öland, exempelvis »Båtvaktarens sista stunder», som f. ö. bär den sedan af Blanche använda undertiteln »Ur en prästmans anteckningar».

Kullberg afled i Stockholm 1857.

I sitt lättflytande, spirituella, något ytliga skrifsätt företer han stundom en viss frändskap med Sturzen-Becker.

Till Frejas krets hörde jämte Blanche, Mellin och Kullberg äfven **Julius Axel Kiellman-Göranson**, en Almquistian. Kiellman-Göranson.

Digitized by Google

Han härstammade från den franska emigrantsläkten Lille, hvars andra gren flyttat till Finland. Fadern hade antagit sin fosterfars namn Göranson, hvartill sonen fogat sin välgörare Kiellmans. J. A. Kiellman-Göranson var född 1811, blef 1833 student i Upsala, där han tillhörde den Lénströmska kretsen, var beundrare af Atterbom och framför allt af Almquist, till hvars poetiska skola han bekände sig. År 1837 blef han präst, bosatte sig i Stockholm som adjunkt och lärare, var de följande åren komminister i Västeråker och Dalby, sedan komminister i Jakob och Johannes i Stockholm och slutligen från 1861 kyrkoherde i Västeråker, där han afled 1869.

Kiellman-Göranson började som versdiktare och utgaf ett par diktsamlingar, men fann senare sin egentliga verksamhet på prosadiktens område. Han utgaf först en novell *Kärlekens seger* (1846), skrifven i Sues och Dumas' smak, där han lät män af olika nationaliteter uppträda, svensken som ädel hjälte, ryssen Wasiljewitsch som bof; i denna novell snuddar han vid en del af dagens frågor: skandinavismen och kvinnoemancipationen; den följdes af *Abednego, en folkungaättling i nittonde århundradet* (1846—47), hvars hjälte är en mystisk undergörare och vis, besläktad med vissa underbart kloka figurer hos Dumas och Sue, en hämndlysten öfvermänniska, som står den store Napoleon nära och som har delaktighet i mordet å hertigen af Enghien, hvars skelett han sedan söker sammanfoga för att ställas i det rum, hvars väggar klädas af hans offers ben; en del af händelsen spelar i Sverige; äfven i *Den blifvande konungen* (1847) sammanblandas franska och svenska förhållanden — där uppträda en markis St. Simon och hans falske vän, sedermera svensk excellens, hvilken låter honom lefvande begrafvas och bemäktigar sig hans ägodelar, som dock till sist komma hans son till godo; den blifvande konungen är ingen annan än Ludvig Filip, som besökte Sverige. Efter att i *Trollets son* (1848) ha gifvit en hemsk skildring från medeltiden sammanför Kiellman-Göranson i *Vesterlånggatans ängel* (1850) åter svenska och franska figurer och händelser.

Denna svenskfranska blandning ger liksom en antydan om romanernas härkomst från den franska sensationsromanen och från — Gabriële Mimanso.

Emellertid slog författaren under 1850-talet in på en ny bana af mera nationell läggning. Det skedde genom de berättelser, som inom smärre utrymme skildrade händelser, situationer och karaktärer från svenska bygder af mera realistiskt skaplynne och som samlades i sju delar under titeln *Svenska lynnen och småäfventyr tecknade af Nepomuk* (1855—63); senare följda af en del andra samlingar, likvisst rätt ojämna.

Kiellman-Göranson var äfven verksam som öfversättare och har bland annat öfverflyttat Kingsleys berömda roman *Hypatia* till vårt språk.

Ridderstad.

Den mest representative målsmannen för den Sueska romanskolan vid sidan af Blanche var **Karl Fredrik Ridderstad** (född 1807, † 1886). Han hade börjat såsom lyriker redan under kadetttiden och skrifvit frihetsglödande »tidsrunor», inspirerade af de stora världstilldragelserna, var en af de bildjagande Tegnérsefterhärmarne; i besittning af känsla och fantasi, men ganska oredig

Digitized by Google

och svamlande. Sedan han 1840 tagit afsked från militäryrket, bröt han sig en bana som aktad publicist och tillhörde, som förut är skildradt, de mera framstående landsortsredaktörerna, sträfvande att göra landsortspressen oberoende af hufvudstaden.

Enligt hvad fru Carlén berättar var det på hennes förslag Ridderstad lockades in på romanskriftställeriets fält, då hon och Thomson sökte medarbetare för det stora romanbiblioteket Nya svenska Parnassen, och sedan han väl efter något motstånd kommit in på banan blef han en af dess flitigaste adepter, till en början som författare af några rätt märkliga historiska romaner, hvarom mera nedan. Men han lockades äfven af samtidsromanen. Eugène Sues år 1842 utkomna Parisermysterier framkallade en massa efterbildningar, skildrande mysterier från Berlin, Hamburg, Königsberg, Petersburg, London och Brüssel. Ridderstad gaf nu 1851 sitt tillskott till raden med den väldiga trebandsromanen *Samvetet eller Stockholms mysterier.*

Karl Fredrik Ridderstad.
Efter litografi 1848; titelbild till »Svarta handen».

Den rör sig både i den lägsta världen — bland brottslingar, som begagna tjufspråk — och i högre kretsar. Bl. a. utnyttjar Ridderstad på fullt allvar skvallret om intrigerna att störta den regerande dynastien och återinkalla prinsen af Vasa. En af bokens hufvudpersoner, grosshandlaren Kellner, är ett verktyg för denna propaganda. För denna figur hade den bekante borgarståndsriksdagsmannen Morssing, som 1840 tog sig afdaga, stått modell. Motbilden till honom är hans frände Paul Kellner, bärare af bokens ideala frihetstendenser.

Djärfheten i kombinationen, de brokiga färgerna och den sociala tendensen i denna roman gåfvo anledningen till att Ridderstad nämndes »den svenske Sue». Själf tar han på ett ställe i »Regnbågen» den stil, som hyllades af Sue och Dumas och deras svenska efterföljare i försvar och menar att om under Lafontaine romanförfattarskapet var mera lyriskt, under Walter Scott mera episkt, så hade det under Sue och Dumas blifvit utveckladt dramatiskt och detta berodde på att tiden vore helt och hållet dramatisk. »Revolutionerna hafva gjort den därtill», hvilket det vore kritikens skyldighet att beakta.

En efterföljare på sensationsromantikens område fingo Blanche och Rid-

Digitized by Google

derstad vid 1850-talets midt i en ung författare, som senare pröfvade sig i de mest skilda grenar af diktning. Det var den tjugufemårige Upsalastudenten

Bjursten. **Herman Bjursten** (f. 1825, † såsom lektor vid Stockholms gymnasium 1866).

Han debuterade i Läsebiblioteket år 1850 med den spännande romanen *Ödets lek*, hvars uppslag skildrar hurusom en ung tjugufyraårig gref Eberhard störtar sin far ned i en alpklyfta för att åtkomma hans ägodelar; tillsist uppenbarar den förment döde sig vid »fadermördarens» dödskamp och ger honom förlåtelse. Man får en aning om stilen genom följande skildring af en femtonårig flicka som står i begrepp att »öfvergå till jungfru»: »Ett rent oskuldsfullt hjärta, ännu icke brändt af passionernas förhärjande samum slog högt och varmt innanför de lätta vågorna af en barm, hvit som nyfallen snö; hennes läppar, tvenne tvillingskörsbär krusades i detta ögonblick af ett lätt smålöje.»

Vendela Hebbe.
Teckning af Maria Röhl.

Slikt slog an — åtminstone i de mera breda lagren — och »Ödets lek» har alltjämt utkommit i nya upplagor. Den följdes 1852 af *Egoismen* och sedan af ett par historiska romaner.

Jämte de nu nämnda finna vi en rad mer eller mindre talangfulla pennor, som odla samtidsnovellistik under 1830—50-talen.

Vendela Hebbe. Till den Almquistska gruppen är — utom Kiellman-Göranson — att räkna en författarinna, som intog en framskjuten plats i dåtidens litterära kretsar och såsom litterär medarbetare i Aftonbladet, fru **Vendela Hebbe**, född Åstrand.

Hon var prästdotter från Småland, född år 1808; var en sällsynt skönhet af exotiskt tycke, som bl. a. väckte uppmärksamhet hos stiftets berömde biskop, skalden, hvilken tillägnat henne den ena af de två versionerna af dikten »Varningen» — den som är riktad till den brunögda, ej till den blåögda — med raderna:

»Hvad menar då ditt mörka ögas brand,
En sydlig låga midt i nordens land?»

Digitized by Google

Vid 24 års ålder blef Vendela Åstrand gift med juristen och landtbrukaren Klemens Hebbe (senare under märket »Junius» känd som politisk skribent) af den förmögna stockholmssläkten. Redan efter fem års äktenskap nödgades denne på grund af olyckliga affärstransaktioner fly landet. Hustrun stod med tre små döttrar på bar backe och sedan hon någon tid hållit musikskola i Jönköping flyttade hon 1841 till Stockholm, där hon bröt sig en litterär bana och höll en liten litterär-musikalisk salong. I hennes aftonsamkväm deltog bl. a. Almquist, åt hvars kompositioner fru Hebbe gaf musikalisk dräkt, sedan skalden-tonsättaren med ett finger å klaveret angifvit tongången.* Där träffades Aftonbladets herrar, äfven politiker som Thomander och poeter som Sätherberg och Jolin. Under 1840-talet var hon en af de ledande krafterna i Aftonbladets litteratur- och följetongsspalter, och tillika flitig öfversättarinna i Läsebiblioteket.

Hennes originaldebut var *Arabella*, novell af Liana (1841), en något romanesk historia om en svensk ädlings äfventyr och slutliga giftermål med en exotisk uppenbarelse af Tintomara-Undinetypen. Mera betydande är *Brudarne* (1846), som ger en sorglig bild ur lifvet af kärlek och trolöshet; en ung kvinna offrar sin framtid, då hennes trolofvade icke motsvarar hennes kraf på sedlig fasthet. Anmärkningsvärda äro de säkert tecknade bilderna från de fattigas lif på landet — stundom rätt naturalistiska. I den vårdade stilen märker man inflytande från hvad hon själf kallar »de förhärdade törnrosböckerna». Andra smärre noveller af henne kännetecknas likaledes af en viss sorgbunden fantasi, förtrogenhet med folklifvet, ett varmt hjärtelag och god stilkonst.

Vendela Hebbe, som först 1864, efter ett kvartssekels faktisk skilsmässa, blef lagligen skild från sin make, ägnade sig på äldre dagar åt sagodiktning med mycken framgång. Hon afled i hög ålder 1899.

Till Almquists efterföljare räknas äfven de ofvan sid. 375 på tal om Det går an-striden nämnde författarne Karl Vilhelm Bergman, socialpolitikern af radikal läggning, som skref den sociala romanen *Clara Winquist*, samt Johan Magnus Rosén, den mångskrifvande litteratören och musikern, som äfven i sitt sinne för tonkonsten ägde släktskap med mästaren.

Erinras må ock om att den på motsatta sidan i Det går an-striden verksamme J. V. Snellman, utom fortsättningen af »Det går an», äfven författade en serie taflor »i Terburgs manér»: *Fyra giftermål*, som dock blefvo ofullbordade. Äfven Crusenstolpe utgaf en samtidsroman *Tvenne äktenskap* (1847), hvars tendens var riktad mot fria förbindelser.

De Geer

Icke utan inflytande från Almquist ter sig en ung författare som i Eos 1839 och i Linnea Borealis väckte uppmärksamhet genom en rad små uppsatser t. ex. »En estetisk blick på träden», »Om dans», m. fl. Han begagnade märkena *D.* och *L. D. G.*, bakom hvilka dolde sig den sedan som statsman så ryktbare **Louis De Geer** (f. 1818, † 1896).

* Vänskapen mellan henne och Almquist synes mot 1840-talets slut ha undergått någon förändring. I början af detta årtionde duar Almquist henne i sina bref, under det att han i ett bref från början af 1851, då de voro kamrater å Aftonbladsbyrån, tilltalar henne »fru Hebbe». Möjligen har en af Ridderstad i en tidningsuppsats omtalad grof taktlöshet från Almquists sida vållat någon skism.

Digitized by Google

Dessa små fina ästetiska uppsatser, hvilka af Lénström hälsades såsom besläktade med Ehrensvärd och sades röja »ett originellt, af inga böcker förvilladt sätt att uppfatta tingen, särdeles naturen och dess skönhet», samlades 1843 till ett helt under titeln *S. H. T.*

Därförinnan hade De Geer utgifvit en novell *Hjertklappningen på Dalvik* (1841), däruti dock, som han själf anmärker, händelsen blott var en stomme för en massa iakttagelser och reflektioner, något som också kritiken anmärkte. De Geer sysslade äfven med en historisk roman, men fick snart andra uppgifter.

Louis De Geer 1843.
Teckning af Maria Röhl.

Sillén.

En annan vitter Upsalaförfattare var **Abraham Wilhelm af Sillén** (f. 1813, rektor, † 1895).

Han utgaf åren 1838—9 en roman *Det svenska studentlifvet i trenne perioder af A. W.* Den gaf en ganska ingående skildring af det samtida Upsala med en icke ringa realism, att icke säga naturalism, med rätt detaljerade dryckesscener och med lätt tydda anspelningar på enstaka Upsalaoriginal. Såsom i många gamla romaner och sedelärande berättelser ställas emot hvarandra två olika naturer, en mera lättsinnig, om ock älskvärd, och en mera gedigen, som under inflytande af en idealistisk lärare (tydligen hörande till de s. k. »Andarnes» krets) efter åtskilliga svårigheter utvecklar sig till en framtidsman med en vacker bana framför sig. Af kulturhistoriskt intresse för en senare tid äro skildringarna af Upsalaförhållanden, af studentfester, gesällslagsmål m. m. (jmfr härom Sylwans referat af arbetet i »Fyrtiotalets student»). Sillén utgaf ännu en roman »Gottfried och Ottilia eller ungdomen och verlden», men ägnade sig sedan åt historiskt författarskap.

Samma år som Sillén började utgifva sin roman hade en mera framskjuten Upsaliensare för afsikt att utgifva en berättelse »från Stockholmslifvet för trettio år sedan». Det var **Karl August Hagberg.**

Hagberg.

Första delen af *Ett borgarhus på Köpmangatan* blef också tryckt hos Hierta 1838, men ansökningen till professuren i Lund kom emellan och oaktadt Hagberg ännu på nyåret 1840 sysslade med sin roman, synes han ha lydt fadrens råd att »blifva kvitt förbindelsen med Hierta». Romanen utkom aldrig. Af den tryckta första delen, hvaraf ett exemplar finnes i Kungl. Biblioteket, framgår emellertid, att man kunnat vänta en spännande kärlekshistoria med en del äfventyrligheter (slagsmål, spelhusscener o. s. v.) i stil med dem Blanche senare

Digitized by Google

bjöd, framställda i en mera återhållsam stil men med mindre kraft och lif. Det som verkligen har värde är den intima skildringen af den »gamla staden» inom broarne, af dess gränder och hus, och dess inblickar i ett gammalt burget köpmanshem anno 1808. Säkert har Walter Scotts skildring af Edinburgh »sixty years ago» lekt Hagberg i hågen vid denna teckning af Stockholm »för trettio år sedan».

En akademisk novellist, som på sin tid ägde mycket anseende såsom fin stilist, var professorn **Karl Edvard Zedritz** (f. 1805, † 1859). Zedritz.

Han hade gjort en egendomlig bana, då han från att vara handelsbiträde i den Medbergska sidenkramhandeln genom d. v. kronprinsen Oskars bemedling fick tillfälle studera, hvarefter den forne bodbetjänten efter ett gladt studentlif som en af »Turkiska musikens» främste svingade sig upp till professuren i romarspråket. I Upsala konsistorium tillhörde han det mera frisinnade lägret. Han ifrade bl. a. för ett universitet i hufvudstaden, eventuellt med förflyttning dit af Upsalauniversitetet, och skref härom i Aftonbladet. Blanche skildrar honom i sin beundrande nekrolog såsom i yttre och inre mått »en rent klassisk typ» — »det fattades blott sandalerna och togan». Såsom skönlitterär skriftställare framträdde han både i bunden och obunden form; bland hans noveller, som utgåfvos anonymt, ofta under signaturen *******, är *Enstödingen eller Herr Kamrer Matthias Knöckel* den mest betydande, en humoristisk karaktärsmålning af finhet.

Zedritz' skrifter, bland hvilka äfven voro en rad ästetiska uppsatser, utgåfvos efter hans död i tre delar (1862).

En på sin tid mycket omtyckt novellist var **Bror Edvard Fornell** (f. 1820, öfverstlöjtnant vid marinregementet, † 1869), hvilken framträdde under den ifrån Fredrika Bremers »Hemmet» lånade signaturen Jeremias Munter, en signatur hvars hemlighet ett årtionde bevarades. Fornell.

Han uppträdde först i tidningsprässen (Najaden och Aftonbladet) med finkänsliga, af en viss vemodsfull Jean Pauliserande humor präglade små uppsatser, där företrädesvis småstadslifvet skildrades med skarp blick för dess svaga och löjliga sidor, men ock med omisskännelig älskvärdhet. De utgåfvos 1848 i två delar under titeln *Etyder* och följdes senare af det större arbetet *En gnista* (1851), *Lyckan* (1855) samt några tilltalande novellistiska teckningar *Från Italien* (1858), däribland de båda novelletterna »Kongl. Sekter Norrmalms Fornarina» och »Thorvaldsen och gracerna».

Af grofkornigare kynne var en annan militär novellist, den företrädesvis som satiriker i bunden form berömde **Wilhelm von Braun** (f. 1813, löjtnant, † 1860). von Braun.

Hans prosanoveller, som bl. a. sysselsatte sig med att skildra militärlifvet i fredstid, röja en icke ringa berättartalang, en blandning af satirisk skärpa och godt gemyt. Särskildt är von Braun i sitt esse, då han får framställa en regementsplågare, sina underlydandes skräck och fasa, för hvilken typ han hade en »kär» modell i den öfverste, hvars uppträdande för honom förbittrat militärtjän-

Digitized by Google

sten. Med förkärlek skildrar han äfven militärväsendets ljusare sidor: det glada och trofasta kamratlifvet (*En löjtnants händelser, Napoleon, Inkvarteringen*). Brauns novellstil är ledig och rask, har godmodigt lynne och går rakt på sak, liksom han i sina enskilda bref visar sig som en af våra allra bästa epistolografer med en utomordentlig förmåga att nämna tingen vid deras rätta namn.

M. S. Schwartz.

Marie Sophie Schwartz.
Efter träsnitt.

Såsom Onkel Adams efterföljare inom den mera borgerliga tendensromanen uppträdde en författarinna som i »kaninartad fruktsamhet», för att begagna Johannes Scherrs ohöfviska uttryck, täflade med fru Carlén och hvars verk liksom dennas vann spridning både ute och hemma, fru **Marie Sophie Schwartz**, född **Birath**.

Hon var född 1819, hade redan som flicka förgäfves sökt få några manuskript placerade; måste under sin första tid som gift — hon ingick 1840 äktenskap med den bekante frenologen professor G. M. Schwartz — afhålla sig från produktion, då hennes man ogillade romanlitteraturen och framför allt den kvinnliga. Från 1851 började hon dock utge några smärre arbeten (Förtalet, De värnlösa) och äfven lämna bidrag till tidningar men det var egentligen efter makens död 1858 som hennes författarskap tog större fart och fick en mera utpräglad karaktär.

Detta år utkom hennes utomordentligt populära bok *Mannen af börd och qvinnan af folket,* i hvilken roman hennes motvilja mot adeln och bördshögfärden tog sig ett starkt, ja ensidigt uttryck; karaktärsteckningen var sålunda i hög grad färglagd, men händelseskildringen liflig, dialogen icke utan ledighet; till denna slöto sig hennes andra stora tendensroman *Arbetet adlar mannen* (1859) samt *Skuld och oskuld* (1861).

Digitized by Google

Man anar andan och tendensen i dessa berättelser — motsvarande hvad man i Tyskland kallar Gartenlauberomaner — när man i slutorden till »Arbetet adlar mannen» läser följande rader: »Tio år därefter var Ivar kompanjon med Lange och hade för sina uppfinningar blifvit belönad med Vasaorden. Han var en man, ärad af sina medmänniskor, lycklig och älskad i sin familj. — — — Ivar var och förblef alltid samme hurtige och glade arbetare med ofördärfvadt hjärta och enkla vanor och Olga stod vid hans sida såsom det friska, glada, leende hoppet, en bild af lifvets sanna poesi.»

Eller i »Mannen af börd och kvinnan af folket» Helfrids slutreplik: »Vi hafva nu sett att mannen af börd kan känna sig både stolt och lycklig af att få kalla en dotter af folket för sin maka, då hon i likhet med Stefana adlat sig genom sannt kristliga dygder.»

Emellertid hade fru Schwartz på grund af kritikens kyla känt ett visst missmod och skulle varit benägen att nedlägga pennan, om ej hon behöft författa för sin utkomst. Genom inflytande af Talis Qualis och den nu uppträdande författarinnan Rosaura Carlén kom hon att studera engelsk romanlitteratur (Dickens, Julia Kavanagh) som öfvade ett välgörande inflytande på hennes utveckling.

Hon utgaf anonymt *Positivspelarens son* (1863), som är hennes bästa roman och som hälsades med bifall äfven af den vittra kritiken på grund af sin raska handling och sin lifliga stil.

Dess grundtanke var att framställa hurusom tyngden af föräldrars brottsliga vanära genom egna sträfvanden kan bortarbetas. Särskildt anmärkningsvärd är en ung ädel, som positivspelare kringirrande vagabond, ett slags manlig motsvarighet till den kvinnliga Esmeraldatypen. Detta arbete följdes bl. a. af *Ungdomsminnen* (1864). Hennes romaner utkommo på en mängd olika språk; de utgåfvos ofta nog först på tyska.

Till sist må nämnas en berättare som eljes fann sitt tacksammaste område inom dramatiken. Det var **Frans Hedberg** (f. 1828, † 1908), hvilken under signaturen *Palle Block* 1857—58 utgaf *Fyra år vid landsortstheatern*, som innehåller liffulla och mycket intima, nästan för intima skildringar ur teatervärlden, därvid kända personer framträda under genomskinlig namnförklädnad (Oskarin-Oskar Andersson o. s. v.) så att vi här ha den första svenska »nyckelroman» af det slag som på 1880-talet blef så modernt. Författaren synes själf senare ha ogillat tillvägagåendet och utgaf aldrig någon ny upplaga.

* * *

Historiska romaner.

Redan i sin roman »Cousinerna» från 1834 skrifver friherrinnan Knorring:

»Människorna hafva fått en rage att skrifva historiska romaner, historiska noveller, historisk nonsens, där ofta intet historiskt finnes mer än namnet och där författaren så mycket letat efter den eller den tidens bruk och seder samt tillfällen att framsätta hvad han i den vägen uppsnokat, att man glömmer plan, natur, sammanhållning af det hela och mycket annat nödvändigt.» Man

Digitized by Google

letar, menar hon, i gamla krönikor efter om man då och då på den eller den tiden förhöll sig så, talade så, klädde sig så, åt med knif och gaffel eller med fingrarna, m. fl. undersökningar, hvaraf spår tydligen synas i många af dessa försök och som kasta tankarne än hit än dit hos den läsande. Men allt detta ginge ändå an, bara de icke ville visa oss historiska personer från en vrång, skef sida och i falska dagrar, med skuggor där de aldrig funnits eller så tvärtom.

Omdömet är skarpt men träffar i stort sedt in på den historiska romandikt som började frodas här, och som mindre följde i spåren af den store engelske mästaren än af den mera vulgära, mindre intima historiska romandikt som uppstått dels i Tyskland, dels i Frankrike och där hade en mängd odlare. Vi ha i det föregående (III: 356) omnämnt dels de historiska romaner i äldre stil med rätt stark abstraktion från verkligheten, som härrörde från ett par damer, af hvilka särskildt Fröken R*** (Amelie von Strussenfelt) under 1830-talet utgaf några mycket lästa alster, dels den förste mera afgjorde Walter Scott-efterföljaren Gumælius' »Thord Bonde», hvars första del utkom samma år som Fredrika Bremers första »Teckningar utur hvardagslifvet» men som icke afslutades.

G. H. Mellin.
Teckning af A. J. Salmson i Nordstjärnan 1843.

Mellin. Desto flitigare var **G. H. Mellin,** som debuterade året efter — 1829 — med »Blomman på Kinnekulle», och sedan lät en hel rad historiska noveller flöda ur sitt ymnighetshorn, icke just så betydande, men som dock lyckades vinna mycken popularitet. Han fortsatte detta författarskap ända fram på 1860-talet.

Mellin var finne men kom liksom Fredrika Bremer som barn hitöfver. Han var född i Revolaks 1803, alltså två år yngre än sin berömda landsmaninna. Hans far var kapellan i Siikajoki församling af Uleåborgs län och flydde under kriget 1808 öfver till Sverige, där han erhöll pastorat. Sonen kom efter faderns död 1815 att stå i nära förhållande till sin frände Franzén, som han betraktade som sin fosterfader.

Digitized by Google

Mellin, hvilken år 1829 blef prästvigd och därefter tjänstgjorde som pastorsadjunkt och vice komminister i Klara församling i Stockholm, blef 1851 kyrkoherde i Norra Vrams patronella pastorat i Skåne. Han var under sin Stockholmstid en af de flitigaste litteratörerna och strödde kring sig alster af allehanda slag: noveller, romaner, dikter, bland annat den allbekanta vackra grafdikten »Cordulas sång» (»Stilla skuggor breda sig i kvällen»), historiska arbeten, text till allehanda planschverk o. s. v., hvarjämte han verkade i prässen bl. a. som medredaktör af Freja. Som publicist tillhörde han de liberales krets (ofvan är omtalad fosterfaderns förtrytelse öfver hans tilltag att i Freja tillämpa historiska tilldragelser och figurer på samtida händelser och personligheter i tendentiös riktning); som själasörjare var han ortodox.

Mellin var medelpunkten i den krets af författare och konstnärer som på 1830—40-talen benämndes »det unga Sverige»; var särskildt för det yngre släktet bland dem »en äldre bror, en den bäste rådgifvare, en trofast vän», som icke blott uppsöktes af utan som själf uppsökte alla talanger och älskade att uppspåra förtjänsterna. Han utgaf för åren 1832—1846 kalendern *Vinterblommor*, där snart sagdt alla tidens vitterlekare funno tillfälle att låta sina dikter komma en större allmänhet till godo. Det var ock här han själf offentliggjorde en del af sina historiska noveller, ehuru de tidigaste utkommit förut.

Bland dessa gjorde förstlingsnovellen *Blomman på Kinnekulle* (1829) stor lycka. Någon egentlig historisk kärna äger icke denna berättelse; den ger endast historisk färg åt en kärlekshistoria. Gunilla Bjelke, som af konung Johan III blifvit korad till hans andra gemål, har förut varit Per Liljensparres käresta. Hon bestämmer i stället »blomman på Kinnekulle», den sköna Anna Posse till hans »tröstarinna» och med henne vinner han ny lycka. Till Vasatiden äro äfven andra af Mellins tidigare historiska noveller förlagda, sålunda *Sivard Kruses bröllop* (1830) med motiv från Erik XIV:s tid, där plägsederna vid ett bröllop under denna tid äro skildrade med förkärlek; *Anna Reibnitz eller sångarflickan från Warschau* (1831) och *Gustaf Brahe* (1832).

Till äldre tider förde han läsaren i *Sigrid den fagra* (1833), där han upptog den sedermera genom Hedbergs dramatisering så populära Ulfåsahistorien, som berättas lifligt och åskådligt, liksom han i *Nunnan i Sta Klara* behandlade Magnus Birgersons sorgliga slut, och äfven från senare tider berättar han episoder; i *Pavo Nissinen* (1837) har han sålunda behandlat ett ämne från 1808—9 årens krig, kanske ej utan inflytande på Runeberg, ja, i en novell *Sveriges sista strid* (1840) siar han en framtidsbild om en strid med Ryssland.

Mellin slöt sig närmast till Walter Scotts tyske efterföljare, främst van der Velde och andra.

Äfven om man ej kan tillerkänna Mellins historiska novellkonst högre värde, hade han dock här funnit ett tacksamt område för sin begränsade talang. Hans styrka ligger hvarken i planläggning eller djupare karaktäristik men i en obestridlig förmåga att skildra

Digitized by Google

gångna tiders seder och lynnen. Han hade sinne för den historiska koloriten, äfven om denna icke gick mycket djupare än i tidens historiska genremålningar, och han besatt förmåga att gruppera figurer och händelser på ett verksamt sätt, som ock fallet var med tidens historiemålare.

Man förebrådde Mellin att han icke, i st. f. att utmynta sin historiska skildringskonst i smärre berättelser, samlade sig kring en större uppgift. Friherrinnan Knorring anmärker i »Vännerna» att kunde man bara länka hop dessa stycken till ett enda helt så skulle det blifva ganska bra. »Nu är hvarje novell för sig en utklippt bit af en större, högst detaillerad tafla; på alla sidor ser man märken efter saxen; här ser man blott en fot, där blott en näsa och foglarna flyga halfva under det halfva molnet; just så förefalla mig dessa noveller.» Och Blanche beklagar att han genom att splittra sig på mångskrifveri stannade vid »en skön och löftesrik morgon till den historiska romanen». Men det är tvifvelaktigt om Mellins förmåga skulle räckt till för den stora romanen. Hans enda försök i större skala, samtidsromanen *Johannes Fjällman* (1831—33). hade en välskrifven första del men afslutningen motsvarade icke förväntningarna. Sturzen-Becker fäller det riktiga omdömet att Mellin ägde en egendomlig talang just för dylika historiestycken i fickformat där det mindre gjordes behof af någon djupt liggande plan, några genomförda karaktärer än af en pittoreskt framställd episod och några liksom i förbigående skizzerade porträtt.

»Snapphanarne».

Strax vid ingången till 1830-talet framträdde ett par historiska romanförfattare i större stil. År 1831 utkom nämligen å Hiertas förlag en tre delars roman *Snapphanarne, gammalt nytt om Skåne, från sjuttonde seklet* af O. K., en författare som ett par år senare utgaf *Sista aftonen på Östanborg* och år 1835 *Smärre noveller.*

Anonymiteten har aldrig blifvit med säkerhet afslöjad. Man har uppgifvit som författare den berömde politikern, d. v. öfversten, sedermera landshöfdingen, landtmarskalken och finansministern Karl Otto Palmstierna, hvilken lämnade manuskriptet till tryckning hos Hierta; själf har Palmstierna i bref till utgifvaren af Svenskt boklexikon Hj. Linnström uppgifvit sig känna författaren, men af ett löfte vara förhindrad att omtala namnet. Initialerna O. K. skulle betyda »Ole Kråkfot».*

Författaren använder det historiska elementet mest som bakgrund för en familjetilldragelse. Liksom andra Walter Scott-efterbildare apterade han nog mera det yttre än det inre i den store skottens manér, exempelvis genom detaljbeskrifningar af dräkt och utseende. Det anmärktes f. ö. att han icke särskildt intimt genomträngt den historiska epok han velat skildra och att själfva den rent historiska färgen är något löst vidfäst. Härutinnan hade han, som

* Mot Palmstiernas författarskap talar att den skånska lokalfärgen snarast angifver att författaren varit infödd eller acklimatiserad skåning, under det Palmstierna var född västgöte och endast ett år (1812—13) tjänstgjort vid skånska husarerna. Framlidne bibliotekarien J. A. Ahlstrand har också såsom författare antecknat en häradshöfding i skånska hofrätten Petersson.

Digitized by Google

Rydqvist anmärkte i Heimdall, närmast tycke af de tyska romanskrifvare som efterbildade Scott och som visserligen togo en bestämd lokal och epok men i behandlingen gjorde sig jämförelsevis oberoende af dem.

Ämnet i »Snapphanarne» är, som namnet antyder, hämtadt från tiden efter Skånes införlifvande med Sverige, från Karl XI:s dagar. Snapphanarne voro irreguliära trupper, i viss mån ett slags röfvare — snapphane betyder egentligen »bandit», af tyska schnappen — men de hade hemma i byarne utseende af fredliga jordbrukare.

En god del af romanens första del utgöres af skildringar af deras blodiga dåd, men mot dessa som bakgrund afspelar sig sedan ett rätt fängslande familjedrama med ett inslag af kärleksintrig. En gammal general Liljenroos, som bor på sin egendom i Skåne, har i forna tider fört vapen mot Gustaf Horn och Karl Gustaf, och han söker nu stå snapphanarne bi i deras kamp mot landets nye herrar. Hans egendom blir därför förstörd, men den ädle officeren Stålbrand, som utför detta på högsta order, blir dock i tillfälle att rädda generalens familj ur nöd och blir till sist hans dotter Thildas make. Berättelsen om denna kärlekshistoria liksom de talrika äfventyr och intriger som afspelas är ganska underhållande och romanen är i detta afseende icke utan förtjänst. »Snapphanarne» mottogs i det hela rätt välvilligt af Palmblad, Rydqvist, Runeberg, äfven om den sistnämnde icke ansåg den motsvara högre konstfordringar.

P. G. Sparre.
Porträtt från 1846.

Sparre.

Mera betydande var en representant på en gång för historisk roman och sjöroman.

Det var öfversten grefve **Pehr Georg Sparre**, hvilken innan han fattade pennan för att skildra forna tiders strider, själf med svärdet deltagit i de samtida.

Han var född 1790 å Lessebo bruk, son af en ryttmästare och sonson af en amiral af den gamla Söfdeborgska Sparreätten. Tidigt faderlös, kunde han endast med svårighet få utbilda sig till krigaryrket, blef 1807 fänrik vid Kronobergs regemente, deltog i striderna i Finland, vintertåget på Åland och tåget till Västerbotten samt sårades vid Sävar; senare var han äfven med på tysk botten i bombardemanget af Hamburg, i slagen vid Grossbeeren, Jüterbogk och Leipzig samt vid belägringen af Glückstadt. Han blef 1816 kapten vid

Digitized by Google

den nybildade generalstaben, 1820 major, transporterades 1824 till flottans sjöartillerikår och blef 1832 öfverste vid sjöartilleriregementet och någon tid kommendant i Karlskrona. År 1856 tog han afsked ur tjänsten och afled 1871.

Det var alltså såsom mogen man och hög militär — samma år han blef öfverste — som Sparre debuterade som romanförfattare, efter att kort förut anonymt hafva utgifvit ett berättande »götiskt» poem i den Tegnérska stilen, »Thora eller Grimsholms saga» (1829).

Det var emellertid som prosaberättare han skulle skapa sig ett namn. Närmast torde Ingemann och Cooper hafva tjänat honom som mönster, hvilket särskildt gäller förstlingsromanen.

Den siste friseglaren (1832) spelar i den för historiska skildringar så tacksamma brytningstiden under Sigismund och hertig Karl och tilldrar sig i södra Sverige och dess angränsande landskap, det då ännu danska Blekinge.

Händelseutvecklingen är obestridligen skickligt planlagd och liffullt berättad; äfventyren följa slag i slag samt förmådde fängsla läsarens intresse; än i dag bevara de sin verkan på en fantasilysten ungdomlig läsekrets. Man märker ju visserligen författarens hand, då han leder trådarne för att föra allt till ett lyckligt slut för Gustaf Stålhand, hvars fader, den gamle herr Arvid, ehuru troende lutheran, är Sigismund trogen och ställt sonen i dennes led i kampen mot hertigen, hvilket bl. a. vållar svårigheter för hans förening med barndomsvännen Anna Stolpe, som af sin far bestämts för en man i hertigens här. Strider och intriger, fällor och motfällor, fångenskap och befrielse skildrar författaren con amore — så exempelvis striderna vid Stegeborg och Stångebro och en sjöstrid å Östersjön; vidare ock folklif och seder i t. ex. gullekarna i Blekinge. Svagast äro de erotiska partierna. I händelsen spelar ett mystiskt inslag in i och med den allestädesnärvarande, hemlighetsfulle »okände», efter hvilken romanen har sitt namn. Dennes skepnad med hans ingripande som deus ex machina är uppenbart efterbildad efter Cooper, som både i »The red rover» och i »The water witch» begagnat likartade effektfigurer, fribytare som i grunden äro goda och storslagna personligheter, det slags »ädle röfvare» som ju äfven ägde motsvarigheter på landbacken. Slutepisoden där friseglaren till sist upplöser sitt sjömanslag och sätter sitt skepp i lågor är direkt lånad från »The red rover». Af de verkligt historiska personerna är hertig Karl företrädesvis framställd från sin mindre sympatiska sida, som man kunnat vänta af en Sparreättling.

Sparre har af historikern Karl Silfverstolpe förklarats vara den, som bland alla hvilka romantiserat vår historia bäst kan gälla som historisk auktoritet. Dock är den historiska uppfattningen näppeligen särskildt djup — man läse t. ex. de första raderna där medeltidens katolicism enligt den traditionella upplysningsåskådningen (t. ex. hos Botin) skildras med orden att »prästerna förstått inympa en blind tro hos folket under det de visligen bemäktigade sig dess skatter» eller yttrandet om reformationens mottagande

Digitized by Google

där det säges att »afkomlingarna af nordens fria odalbönder funno genast förträffligheten af en lära, som tillät att genom läsning af bibeln undersöka hvad som skulle tros».

I den historiska kostymen är Sparre för öfrigt knappt så säker som Mellin.

Den framgång han vann med »Den siste friseglaren» fullföljde han i den närmaste romanen, *Adolf Findling eller tre år under drottning Kristinas regering* (1835), där större utrymme ägnas en verkligt historisk person än i förstlingsromanen.

Det är drottning Kristina som mest intresserar och som otvifvelaktigt är tecknad med talang; Sparre ser i henne ett barn af två vidt skilda naturer, hvilkas arf framträda vid olika tillfällen; i hennes lifs viktigare ögonblick är det arfvet efter modern som tar öfverhand. Dock har det anmärkts att Sparre väl gifvit en nyckfull, manhaftig kvinna af öfverlägsna själsgåfvor, men ej förmått återgifva det mystiska och gåtfulla i karaktären.

Sedan hvilade hans romanförfattarskap ett årtionde, men återupptogs mot slutet af 1840-talet, då han i *Standaret* (1847) behandlade ett ämne från Karl XI:s tid och lät, äfven han, snapphanefejden utgöra ramen kring familjescener. Konungen själf uppträder såsom en rättvis, men herrsklysten despot och vid hans sida gör sig Ascheberg gällande. Romanens hjälte Adalbert är utsatt för en illistig kvinnas, grefvinnan Sturmfels politiska och erotiska intriger, en del af händelsen spelar f. ö. i Danmark.

Sjökadetten i konung Gustaf III:s tid (1850) skildrar hur en yngling, som af sin far utsändts att uppfostras till handelsman, likväl drifven af bragdlusta ger sig ombord på en svensk fregatt, bl. a. dröjer författaren vid sjökrigshändelserna under Gustaf III:s tid. Med synnerlig förkärlek har Sparre skildrat scenerna på hafvet, denna gång icke utan inflytande från Marryat. Det blåser en frisk vind genom hela denna berättelse och det har sagts att med undantag af reseskildraren Gosselman ingen svensk författare kan täfla med Sparre i skildringar af sjölifvet; särskildt märkas de mästerligt gifna striderna vid Hogland och Svensksund.

Sparres romaner, som mera ha sin styrka i skildring af händelser och situationer — framför allt på hafvet — än af personer, mottogos med mycket erkännande af kritiken.

* * *

Bland tidens författare af historiska romaner var — jämte Almquist, hvars *Drottningens juvelsmycke* ju tillhör detta område och i poetiskt afseende är afgjordt öfverlägset de andra — **M. J. Crusenstolpe** den mest läste. Och detta icke på grund af ästetiska förtjänster utan tack vare en enastående förmåga att blanda sannt och diktadt om hvartannat på ett sätt som, särskildt då det gällde senaste tider, gaf åt hans romanförfattarskap en viss tjusning, stundom »skandalens» lockelse. Crusenstolpe.

Digitized by Google

Crusenstolpe var ju ursprungligen icke egentligen skönlitterär författare. Hans små ungdomsnoveller — Vedergällningsrätten, Denis från Normandie, Kollerstad — voro, som han själf säger, »obetydliga pennefoster» och det var endast hans senare rykte, som lät honom år 1842 skänka dem en uppståndelse under titeln »Första fjetet på skriftställarbanan», samtidigt med att han utgaf en novell från Spanien »Bigtfadern».

Under mellantiden hade han sysslat med politiskt och opolitiskt skriftställeri, och det hade väl knappast lekt honom i hågen att uppträda som diktare, hur fritt han än på annat sätt kunde fantisera. Men så föll det honom under vistelsen på Vaxholm in att försöka sig på den historiska romanen, likvisst med en skarp tillsats af memoar. Crusenstolpe hade från farfaderns läppar hört berättas åtskilligt från frihetstiden och den gustavianska tiden och hade bevarat traditionerna i godt minne. Autografsamlare som han var, hade han förskaffat sig en mängd handskrifter och bland dem särskildt en dyrbar samling, som tillhört Fredrik Sparre, däribland hela den Tessinska släktens arkivalier. Det kan ifrågasättas, om Crusenstolpe ens någonsin blifvit författare af historiska romaner, därest han icke förfogat öfver alla dessa handlingar.

Så tillkom den underliga blandning af allehanda historiska och ohistoriska anekdoter, autentiska bref och andra handlingar, dialoger och beskrifningar, som han sammanfattade under termerna »tidsbilder» och »romantiska skildringar». Arten var icke alldeles utan motsvarighet i utlandets litteratur, där anekdotiska hofkrönikor började komma på modet, men den Crusenstolpeska typen var något af det mest hybridartade som tänkas kan. Med allt skäl anmärker Blanche, att Crusenstolpe var alldeles för fantasirik och passionerad att skrifva historia, men alltför rapsodisk i sitt manér för att kunna skrifva en fullt genomförd roman, och så uppstod ett författarskap som hvarken var historia eller roman utan som vägde mellan båda, »liksom mellan dag och natt». Detta gör väl i viss mån all historisk roman, men i Crusenstolpes skildringar ställas rent autentiska handlingar eller långa referat af någon riksdagstilldragelse sida vid sida med rent diktade stycken, där författarens fantasi roat sig med att utmåla någon episod i de bjärtaste färger. Det är aldrig tal om att författaren söker sammansmälta detta till en helhet, som kunde äga ästetiskt, om än icke historiskt sammanhang.

Det verk, som han påbörjade i fängelset och som intog första rummet i allmänhetens ynnest, var *Morianen eller Holstein-Gottorpiska huset i Sverige*, hvaraf 6 delar utkommo 1840—44.

Digitized by Google

Efter litografi af A. J. Salmson 1843.

Digitized by Google

Digitized by Google

Boken är uppkallad efter Badin, den negergosse, som en sjöfarande hemfört till Sverige och förärat Lovisa Ulrika, hvilken först företog experimentet att låta honom alldeles dresseras i frihet, för att utröna människonaturens utveckling, då den icke tämjts genom uppfostran men som måste afstå från denna afsikt »för att ej på människosläktet inympa ett vilddjur». Det blef dock tillräckligt kvar. Såsom det Holstein-Gottorpska husets följeslagare och intrigör i olika spelares hand skildras Badin boken igenom alltifrån det han för sitt oerhörda okynne får en risbastu af löparen Ernst på kammarherre Horns befallning — han tar senare hämnd på dem — och till dess han anno 1818 tar afsked af sin barndomsvän, kung Karl XIII, som hälsar honom välkommen till mötet »hos hela världens trefaldt store byggmästare». Crusenstolpe låter för öfrigt denne morian, Badin, vara den som af hat och hämnd mot några personer vid hofvet angifver sammansvärjningen till konungamaktens utvidgande 1756 hos bondeståndets talman, hvilken låter det gå vidare till Fersen. I detta sammanhang får Crusenstolpe också tillfälle att skildra den Braheska ättens förödmjukelse och dekadens, och man tycker sig i denna skildring se en skymt af skadeglädje gentemot »excellentissimus», den halshuggne Brahes sonson. Då Crusenstolpe bl. a. berättar, hurusom Badin »med slukande blickar betraktade de förvridna dragen i löparens afhuggna hufvud», tillägger han, att »hämnden är den enda kvarlefva från naturtillståndet, hvilken de förslappade samfundsinrättningarna ej mäktat tillintetgöra, den lefver under marterna, som salamandern i elden, den frodas under förföljelser, härdas af motgångar, får ny spänstighet af förtrycket, förädlas af andras orättvisor, har utrymme äfven i fängelset och kraft äfven nedtyngd under fjättrar. Tyglad af förnuft och samvete utgör hämnden ofta en oskyldig lidandes vederkvickelse, då gagnlösa statsinrättningar och fala eller fega ämbetsmän förstöra ända till hoppet om upprättelse af offentliga myndigheter. Ja, religionen själf tyder på och helgar hämndkänslan; ty Herren Gud Zebaoth hämnas ju fädernas missgärningar på barnen, allt intill tredje och fjärde led.»

Orden äro kännetecknande; det förefaller nästan som om Crusenstolpe här bragt en hyllning åt det patos, som mer än något annat spåras i hans skriftställeri. Fädernas hämndkänsla gick verkligen här igen i tredje led. Bland figurerna i Morianens första och andra delar förekommer en vän till Pechlin, dennes högra hand vid författandet af hans riksdagsinlagor, en civil ämbetsman i Jönköping som kallas »Curt» — »det kan vara läsaren likgiltigt om namnet är dikt eller sanning». Denne Curt är ingen annan än Magnus Corin, Crusenstolpes egen farfar, den af Gustaf III förföljde, hvilken här framställes såsom visserligen medhjälpare till ränksmidaren Pechlin, men i motsats till denne en katonisk republikan, som svärmar för den gamla romerska republiken och hoppas dess pånyttfödelse i Sverige. Hans sympatier för frihetstidens statsskick i dess renhet och hans afvoghet mot Holstein-Gottorpska huset gå igen i »Morianen».

Af alla de skiftande tilldragelser, som timade alltifrån Lovisa Ulrikas tid och ned till hennes söners död, gifves här en liffull teckning men ofta en alldeles skef tydning. Så »historiska» detaljerna än ofta nog äro — ty den vanryktade Crusenstolpeska noten »historisk» är stundom fullt befogad — är likväl själfva det historiska förloppet som oftast sedt i en vrångspegel. Särskildt förekomma antydningar af mycket betänklig art. Adolf Fredriks hastiga dödsfall skulle vara föranledt af en kock, som kronprinsen hemsändt från Frankrike, »en förklädd jesuit». Hertig Karl framställes såsom medveten om samman-

Digitized by Google

svärjningen mot brodern och såsom den där »redan på förhand gjort sig i ordning att i dessa äfventyrliga ögonblick iakttaga konungens och landets säkerhet». Och i sista kapitlet yttrar Crusenstolpe — efter att ha låtit Karl Johan utbrista om Hedvig Elisabeth Charlotta: »Skall då denna elaka käring evigt förblifva ett moln på min himmel, en tagg i min krona? Må hon akta sig, om mitt tålamod tar slut.» — »Det tog slut»; det anspelas på att hon vid en middag hos konungen på Rosendal till äfventyrs »för mycket njöt af något hårdsmält födoämne», hvarefter döden snabbt följde.

Detta och annat gaf J. P. Theorell anledning att i sin beaktansvärda uppsats i Vinterbladet 1844 n:o 26, »Hvad är en historisk roman?», beteckna Morianen såsom »denna halfsanna och oftast dialogiserade krönika, hvaruti ingenting lifligt och stimulerande finnes mer än giftets hvitlökslukt» och förklara titeln »gemen skvallersamling» såsom mer träffande än »tidsbild» eller »historisk roman».

Någon i egentlig mening historisk karaktäristik vare sig af personer eller tilldragelser bjuder Crusenstolpe visserligen icke; ej heller någon egentligt djupare psykologi; men onekligen förekomma icke få liffulla historiska scenerier och här och hvar icke oäfna skildringar äfven af trakter, särskildt i första delen af födelsestaden Jönköping. Författarens förmåga att hålla läsarens intresse vaket — »per fas et nefas», för att begagna ett ord som spelat en roll i hans egen biografi — förnekar sig icke.

Carl Johan och svenskarne, som började utgifvas omedelbart efter konungens död (1845—46), har gifvetvis ännu mindre karaktären af en historisk roman, den utgör en rekapitulation af händelserna från Bernadottes val till svensk tronföljare 1810 och till hans död 1844, sedda från den »gamla bekanta» synvinkeln som redan gjort sig gällande i så många afhandlingar och pamfletter. Till god del är denna roman ett återupprepande af mycket som förekommit i »Skildringarna» och annorstädes, ehuru bokens karaktär af »romantisk skildring» lämnat utrymme åt en något »friare» behandling med diktade inlägg af mera fantastisk art. Kompositionen är för öfrigt sällsynt lös.

Den tredje romanen *Huset Tessin under enväldet och frihetstiden* (5 delar 1847—50) är af något annan karaktär. Det agg, som präglade skildringarna af de tider som lågo Crusenstolpe närmare, har här ej haft tillfälle att gifva sig luft.

Det historiska perspektivet har gjort sig gällande.

Arbetet börjar med en skildring af brytningarna under Karl XI:s förmyndareregering och den äldre »rådmannen» Nikodemus Tessins skepnad framträder här såsom Hedvig Eleonoras gunstling; den mera romantiska händelsen berör hans son, Nikodemus Tessin den yngres kärlekshandel med fröken Stenbock och hennes familjs vrede häröfver, som dock Karl XI till sist betvingar; man följer vidare den Tessinska familjens öden under Karl XII:s tid och under

Digitized by Google

frihetstidens allra första år. Men här afbrytes framställningen som nog varit afsedd att fortsättas.

Denna roman vann icke på långa vägar den popularitet som de, hvilka behandlade närmare liggande tidsskeden, men är dem snarast öfverlägsen, ej minst ur historisk synpunkt.

Stilen i Crusenstolpes romaner har, liksom i allmänhet hans skrifsätt, blifvit olika bedömd. Den är på sina ställen lättflytande och färgrik, men som redan anmärkt är den ofta alltför cirklad, polerad, sirligt hofmannamässig. Därtill kommer, att författaren stundom i samtalen rent af inflickar autentiska uttalanden hämtade ur bref eller officiella akter utan att beakta skillnaden mellan muntligt och skriftligt språk. Likaså kan det hända, att han lägger långa afhandlingar med de mest svarfvade perioder i personernas mun (t. ex. Sofia Magdalenas tal till Karl XIII efter sonens afsättning). I skildringarna af personernas yttre är han ofta misslyckad. Man kan t. ex. läsa följande: »De stora bruna ögonen ömsom lågade och smälte; hyns skiftande rosor afspeglade ögonblickens intryck; under den grekiska näsan svällde en fyllig purpurknopp öfver en haka, hvars täcka grop kärleksgudens pil syntes ristat. Lägges härtill en hals, en barm, en växt, som hvar för sig kunnat tjäna till mönster åt konstnären, så står flickan lefvande för läsarens inbillning.» Ja, det är just frågan, om hon gör detta! Lessing skulle knappast ansett det vara fallet.

Dylika ställen förekomma här och hvar liksom för att tjäna såsom »smycken»; — de äro i det afseendet lika smaklösa som andra alster af 1840—50-talens guldsmedskonst.*

I allmänhet gör Crusenstolpes stil sig bäst när han håller sig till »memoiren», men lämpar sig mindre, som redan Sturzen-Becker anmärkt, för den rent episka skildringen.

Under det smaken för den historiska romanen bredde sig, trädde äfven tvänne af den ursprungliga »fosforistiska» skarans män in bland dess odlare.

Den ene var den oförbrännelige **Vilhelm Fredrik Palmblad.** Palmblad.

Han hade år 1844 sökt gifva en ny form åt sina ungdomsnoveller genom att samarbeta dem till två delars romanen »Familjen Falkensvärd», och sedan härigenom hans håg för romanförfattarskap ånyo väckts, ägnade han sig åt historisk prosadikt i den »historiska skildringen» *Aurora Königsmark och hennes slägt, tidsbilder ur 17:de och 18:de århundradet* (1846—49), hvilken liksom Crusenstolpes »Huset Tessin» meddelar historiska handlingar såsom bilagor.

* Ruben G:son Berg, som ägnat hans stilkonst en skarp kritik (i »Litteraturbilder» 1912), meddelar en rad prof på misslyckade grannlåter och »stilkrokaner».

Digitized by Google

Det är bl. a. Sophia Dorotheas af Hannover kärlekstragedi med Filip Kristofer Königsmarck som omhandlas i de första delarne, hvarvid ett urval af de i De la Gardieska arkivet förvarade brefven bifogats. I de senare delarne är åter Aurora hufvudpersonen.

Denna något breda men fängslande roman, byggd på grundligare historiska insikter än som kommo de vanliga romanförfattarne till godo, vittnar förmånligt om författarens allt till det sista bevarade spänstighet och mångsidiga intressen. Den blef hans enda bidrag till den historiska romanlitteraturen.

Zeipel.

Däremot blef den andre fosforistens historiska romanförfattarskap mera omfattande. Det var Palmblads ungdomsvän **Karl von Zeipel** (f. 1793, † 1849).

Förmögna föräldrars son hade han varit den »rike mannen» i kamratkretsen, brukspatronen på Lingonbacka, men mot slutet af sitt lif råkade han i ekonomiska svårigheter och ägde af sitt stolta herresäte till sist intet mer kvar än fri bostad och trädgård. Då fann han — berättar Atterbom — en ny utväg till sin och de sinas bärgning genom utvecklande af en verksamhetsförmåga, som väckte hans vänners förvåning. Han, den svärmiske lyrikern från Poetiska Kalenderns dagar, valde det enda skriftställarfält, som lönade sig: romanen. Han kastade sig in på häfdaforskningen och hvad han här inhämtade tillika med i minnet bevarade, hörda eller lästa anekdoter, omsatte han i de romaner han nu började författa. Bland dessa var *Carl XI, Rabenius och hexeriprocessen* (1845) den första mera märkliga. Det anmärktes visserligen, att skildringarna från hofvet lämnade åtskilligt öfrigt att önska, under det att däremot allt det kulturhistoriska, som hörde till häxväsendets skildring, var utmärkt gifvet. Här kom nämligen, skrifver Atterbom, honom förträffligt till pass hans personliga kännedom af den omkring honom lefvande allmogens lynne, tänkesätt, språk, seder, som underhjälpte hans historiska aningsförmåga.

Följde så *Vasaättlingarne i Rom* (1846), hvilken omhandlar drottning Kristinas senare tid och polska vasaättlingar; den mera betydande *Seton* (1847), en spännande skildring från Gustaf III:s tid, där författaren utnyttjade dels sin egen kännedom om folktraditionerna rörande kronobrännerierna och andra företeelser, dels sin svärfaders, tonsättaren Hæffners kanske icke alltid så trovärdiga »minnen» från teatervärlden; samt *De sammansvurne, eller mord och kröning* (som först stod såsom följetong i Aftonbladet och sedan utkom i bokform 1849) som behandlar Karl XII:s död enligt en gängse, då just af Kaspar Paludan-Müller motbevisad tradition såsom varande följden af ett lönnmord, för hvilket hessiska husets anhängare ej voro främmande, och hvars trådar t. o. m. höllos af konungens anförvanter. Såsom fortsättning därpå ärnade han skildra, hur Fredrik och Ulrika Eleonora lyckades genom sina ränker öfverlista Karl Fredriks anhängare, och han hade för afsikt att samla denna handling kring en det holsteinska husets vän, öfverste Stobée. Utkast till denna roman förelåg och lämnades till **Herman Bjursten**, som emellertid fritt behandlade det gifna materialet, hvad angick de diktade »lyriska» elementen, i *Öfverste Stobée eller holsteinska partiet under frihetstiden* (1854), en bok, som fängslade en talrik läsekrets.

Bjursten hade f. ö. själf året förut utgifvit den egendomliga, eminent ohistoriska »romantiska skildringen» från medeltiden *Gyltas grotta*, som timar 1262—1263, och som ännu i våra dagar kunnat uppläggas såsom »tjugufemöresbok».

Digitized by Google

Ridderstads historieromaner.

En mycket omtyckt historisk romanförfattare var den ofvan nämnde **Karl Fredrik Ridderstad**, hvars romaner äga ett visst släkttycke med Alexander Dumas' i den obestridliga verve, hvarmed han berättar, och den oförskräckta uppfinningsrikedom, som snart sagdt icke vet af några hinder.

Liksom Dumas skulle Ridderstad nog kunnat säga, att »historien tjänade honom som en spik, på hvilken han hängde upp sina taflor». Genren är ju som Pélissier anmärkt »équivoque et bâtard» och mynnar ut i följetongsromanen, men Ridderstads skildringar besitta en viss historisk sakrikhet, ehuru den vrenskande fantasien ofta skenar vildt åstad från de historiska fakta han uppspårat. Han förstod emellertid att hålla sina läsares intresse fånget. Förläggaren af »Nya svenska parnassen», Thomson, berättade, att sättarne, som voro »tröga och dåsiga», när de satte Almquists Dumas-imitation »Herrarna på Ekolsund», blefvo helt uppiggade, när turen kom till Ridderstad med hans utomordentliga kombinationsförmåga. Det var *Svarta handen* (1848), hvarmed han började. Denna första roman omhandlade Axel Fersen den yngres lefnadssaga och ställde hans olycksöde i förbindelse med deltagandet i den franska politiken, i det en fransman de la Vauvenard spelar en roll i intrigerna mot honom och strax före gatumordet tillropar honom att han var orsaken till den franska revolutionen.

Drabanten (1850) skildrar tiden närmast efter Gustaf III:s död, bl. a. den Rudenschiöld-Armfeltska processen i utpräglad tendens mot Reuterholm och hans krets. Den fortsattes af *Fursten* (1852), som bl. a. tecknar Gustaf IV Adolfs besök i Ryssland, och *Drottning Lovisa Ulrikas hof* (1855—56) som ger bilder från de dramatiska händelserna på 1750-talet, i hvilka Fredrik den stores syster var medelpunkten.

Ridderstads största brist utom de förirringar, hvartill hans alltför frodiga fantasi ofta gör sig skyldig, är hans stil, som stundom verkar såsom ett slags Tegnérkarrikatyr i prosa.*

Andra författare af historiska romaner.

Äfven andra romanförfattare verkade på det då så moderna historiska området.

Så den unge Louis De Geer, som skref en historisk roman *Carl XII:s page* (1847) som väl saknar starkare uppfinningsrikedom men till gengäld är fri från effektsökeri och friskt berättad.

---

* Jag väljer på måfå ett par ställen ur »Svarta handen»: »Under det vi älska blomstrar hela vårt väsende. Hvarje tum är en blomma, i hvars kalk en amor drömmer och genom tusen, alla till vårt hjärta ledande kalkar inandas vi vårens skönaste lif och värme, himmel och luft». Eller följande: »Hatet har sin glädje såväl som kärleken men då hatet ler svartnar det i helvetet och då kärleken ler ljusnar himlen. Hatets glädje är djäflarnes vällust, kärlekens glädje är däremot änglarnes». Äfven på ålderdomen var Ridderstads smak för frasen svår. I »Rägnbågen» förekommo t. ex. följande ställen: »Sannt redbara och aktningsvärda egenskaper voro inför honom det mäktiga stryklod som utjämnade ståndsfördomar och klasskillnader». — — — »Champagnebuteljens fradgande silfver var troligtvis då oftare en gäst på hans bord än bläckhornet» o. s. v.

Digitized by Google

Anders Lindeberg gaf i *Junker Carl* (1847) en romantisk skildring från folkungatiden, som af en kännare af denna tid — Karl Silfverstolpe — lofordats såsom en af våra yppersta historiska romaner; K. D. Arfwedson offentliggjorde *Konung Carl XI och hans gunstlingar* (1845) och *Vadstena kloster* (1848) i hvilken senare han upptagit motivet ur den falska Elisifvisan och i öfrigt gifvit sedemålningar på rimkrönikornas och klosterreglernas grundval; Vilhelmina Stålberg (f. 1803, † 1872), en mångfrestande författarinna, började en flitig produktion på detta område som oftast med historiska hjältinnor.

Topelius.

Den mest lifskraftiga produktionen på den historiska romandiktens fält vid seklets midt kom emellertid österifrån, liksom ju fallet var på den versifierade diktens område. Det var en ung finsk tidningsredaktör, hvilken som utgifvare af Helsingfors Tidningar sörjde för sin följetong med historiska berättelser, af hvilka en serie kom att tillhöra den svensk-finska prosans mest folkkära alster. Det var **Zachris Topelius** och hans *Fältskärns berättelser.*

Zachris Topelius var född 1818 i Österbotten, son af en stadsläkare och »runosamlare», som hade såväl judiskt som polskt blod i sina ådror, kom vid 13 års ålder till Helsingfors, där han en tid vistades i Runebergs hem. År 1833 student, blef han 1847 filosofie doktor, verkade som bibliotekstjänsteman, lärare i historia vid lyceum och från 1854 som e. o. professor vid universitetet, där han 1863 blef ordinarie. Han hade tidigt pröfvat sina poetiska krafter, dock snarast i annan, mera romantisk riktning än sin store husvärd, hvilken ock gladde sig åt att han gick sin egen väg och icke var hans apa. Om hans lyriska diktning skall längre fram talas.

Åren 1842—1860 verkade han såsom redaktör af Helsingfors Tidningar och det var här han redan på 1840-talet offentliggjorde en mängd små skisser af det mest olikartade innehåll, liksom han redan 1847 började sin betydande verksamhet som diktare för barn, därvid han fullföljde intentioner, som han haft alltifrån sina första försök i vitterheten. Hans första sagosamling utkom 1847, och de följande åren bragte allt flere. — Exempelvis uppenbarade sig i *Pikku Matti* och *Björken och Stjärnan* den fosterländska känsla, som sedan skulle kräfva större ramar.

Sina historiska studier fick Topelius håg att utnyttja äfven i skaldisk verksamhet. Efter en halfhistorisk novell *Gamla baron på Rautakylä* (1849) följde *Hertiginnan af Finland* (1850), en skildring från finska kriget 1741—42, hvilken byggde på goda historiska källor och på traditioner och som hälsades med lifligt bifall af publik och kritik.

Det mottagande, som sålunda kom denna roman till del, manade författaren till fortsättning, och år 1851 började han i tidningens spalter den långa följd af sammanhängande historiska noveller från Sverige-Finlands forna öden, som under namnet *Fältskärns berättelser* rönte en alldeles enastående framgång både i Finland och fullt så mycket i Sverige, där de erhöllo en spridning, särskildt bland den läslystna ungdomen, större än som vare sig förr eller senare kom någon inhemsk historisk romandikt till godo.

Digitized by Google

Inom ramen af några familjebilder i Fältskärens vindskammare knyter sig tafla efter tafla i den långa raden af historiska berättelser från Gustaf Adolfs tid till Gustaf III:s revolution. Den store hjältekonungen förmenas haft en förbindelse med en finsk bonddotter, och deras son Gustaf Bertel — en finsk motsvarighet till grefven af Wasaborg — blir hjälten i den första novellcykeln och anherre för den ena af de två finska släkter Bertila-Bertelsköld och Larsson, hvilkas öden ringla sig genom tiderna, under det den raske arrendatorsonen, som upptages af hans morfar den styfve bonden Bertila såsom fosterson, blir stamfader för den andra.

Topelius har väl knappast från början haft planen klar för sig, och möjligt är, att han först endast tänkt sig att skildra bilder från trettioåriga krigets dagar med Gustaf Adolf, Bertel, Regina von Emmeritz, jesuiten såsom figurer.

Men hans historiska och hans poetiska intressen drefvo honom, om ock med afbrott, att fortsätta. Åren 1851—53 bragte de fem första berättelserna »Konungens ring», »Svärdet och plogen», »Eld och vatten», »Rebell mot sin lycka» och »Häxan». År 1854 låg ämnet nere, medan åter 1855 bragte »Majniemi slott» och »De blå», under åren 1858—59, 1861, 1864 och 1866 tillkom återstoden.

Anmärkningsvärda äro hans intima studier i det särskildt finska af tidens historia, icke minst det inre tillståndet i det så ofta krigshärjade landet, »en konstgjord ödemark». Detta var ju något, som dittills varit förbisedt i den rikssvenska historien, men Topelius sökte komma det på spåren och därmed gifva fast mark under de diktade händelserna.

Han anlitar härvid i hög grad traditionen, sådan den bl. a. bevarats inom hans egen och än mer hans hustrus släkt. I den senare hade funnits en gammal karolin, som dött 1801, 105 år gammal, och från hvilken många berättelser kvarlefde. Topelius' hustrus farbroder, en f. d. underofficer och hemmansägare, till äfventyrs äfven i det yttre en förebild för fältskär Bäck, hade ett outtömligt förråd af gamla historier, hvilka kommo skalden till godo.

Topelius var, som Eliel Vest framhåller, äfven i sin uppfattning af historien framför allt fantasimänniska. I företalet till en af sina senare noveller (Konungens handske) förklarar han, att han hade fått en afgjord kärlek för »svenska historiens poeter» i motsats till de mera nyktra kritikerna och nämner härvid Olaus Magnus, Olaus Rudbeck, Dalin och Geijer.

»Det stora skåpet», historien, innehåller så mycket annat än »porslinsgubbar», årtal och namn. »Det har förefallit mig», skrifver han, »som skulle de så lätt hänförda och därför lätt förvillade poeterna likväl hafva ett stort företräde framför deras lärda, försiktiga och benande medbröder däri, att de känna mänskligheten stora hjärta klappa i tidehvarfven. Jag tänker ännu på det gamla skåpet. Det är icke nog att känna väggarne, hyllorna, figurerna; man måste äfven känna virket, bilan, sågen, hyfveln, spiken och limpannan. Ytterst är det dock alltid hjärtats förnekade rätt, som dominerar händelser och karaktärer, uppställer målet och utgör historiens eviga ungdom, som för henne framåt.»

I dessa ord har han gifvit en karaktäristik af sitt romantiskt historiska författarskap.

Digitized by Google

Topelius äger blick för de ledande tankarne i tiden och ser på dem med en idealists uppfattning, stundom med afgjordt underskattande af de praktiska faktorerna. Han har, som Hellen Lindgren uttryckt det, »idealismens partiskhet för det vidtsväfvande i stämningslifvet och samma idealisms motvilja för det begränsade och exklusiva i det praktiska arbetet».

Främst präglas hans historiska bilder af en afgjord hjältedyrkan. Gustaf Adolf och Karl XII äro sålunda i säregen grad honom kära. Men han blundar icke för den senares fel eller de olyckor han bragte öfver landet, ser icke — såsom Vest anmärker — i honom främst den Tegnérske vikingakungen men hyllar den stora personligheten, som trots all ofärd lyckats bevara folkets hängifvenhet för »det ärliga hjärtat under den blåa rocken». Mindre tilltalar honom gifvetvis Karl XI — »kronofogden» — ehuru han i sak gillar reduktionen, men äfven för farfadern Karl Gustaf hyser han mindre sympati, hvilket kanske icke endast, som det anmärkts, beror på att han i motsats till sonsonen icke förfäktade en idé större än han själf, utan också har sin grund i finsknationella känslor; hans bragd förlade rikets tyngdpunkt åt annat håll än Östersjöväldet. I fördelning af ljus och skugga mellan lutheraner och papister är Topelius föga opartisk.

Jämsides med de historiska personligheterna gå de diktades öden: släkten på höjderna och i dalarne, Bertelsköld och Larsson, med en rad egenartade typer, bland hvilka Gustaf Bertelsköld sonson, karolinen Gösta, är en af författarens gunstlingar. Emellertid verkar det illusionsstörande, när — såsom sker i de senare delarne — diktade personer (som Torsten Bertelsköld) i första planet gripa in i välbekanta historiska händelser.

I många situationer uppenbarar sig en icke ringa skildringskonst, t. ex. i anslagen mot Gustaf Adolfs lif eller i skildringen af Messenius, hans maka Lucia Grothusen och jesuitpaterns intriger att få honom att förfalska Sveriges historia.

Bland bristerna i »Fältskärns berättelser» är mest framträdande den billiga äfventyrsromantiska effekten af den mystik, som häftar vid »konungens ring», den af en finsk häxa hopsmidda kopparringen, som ger ägaren yttre lycka, men kan varda ödesdiger för hans karaktär. Visserligen betraktar författaren detta som en sinnebild för en högre sanning om lyckans fara för karaktären och framgångens egenskap att störa sinnesfriden, men i allt fall verkar denna öfvertro, som författaren tar på rama allvaret, såsom en yttre fatalism snarlik »schicksalsdramatikens». Detta må nu godtagas i 1600-talets halfdunkel, i en tid som naivt trodde på dylikt, då rin-

Digitized by Google

gen »ingenting annat var än de stora själarnes fasthet i själftillit eller hårdhet i själfkärlek», men då ringen i det följande »blir föremål för ärelystnadens och girighetens sjukliga längtan och användes för att förklara Karl XII:s krigslycka och Gustaf III:s revolution och begagnas som anledning att skildra 1700-talets charlataneri, är den själf intet annat än ett charlataneri ovärdigt konsten», såsom Hans Forssell anmärkt i en anmälan.

De olika cyklerna äro för öfrigt rätt ojämna och mot slutet afmattas berättarkonsten i ej ringa grad. Men hos ingen af de svenske historiske romanförfattarne ha historia och poesi ingått ett så lyckligt äkta förbund som hos deras finske medtäflare, beroende på att denne var på en gång kunnig, om än föga kritiskt lagd historiker och skald. Topelius skref äfven andra historiska noveller och fortsatte äfven på ålderns dagar sin prosadikt såväl som sin verskonst; han samlade de smärre berättelserna i *Vinterkvällar* 1880—82.

* *
*

Det fanns äfven en annan gren af vitter prosa än roman och novell-litteraturen, som flitigt odlades under årtiondena före och efter seklets midt och som lockade många pennor. Det var **reseskildringen** och därmed i samband stående folk- och naturbeskrifningar. Reseskildringen.

Bland de reseskildrare, som närmast leddes af ästetiska och humanistiskt vetenskapliga intressen, hafva i det föregående Atterboms, Nicanders, Beskows, Nils Arfwidssons skildringar mest från Söderns länder omnämnts, till dem kunde ock fogas namn som Per Ulrik Kernell, den tidigt bortgångne nyromantikern, hvars själfulla reseanteckningar under 1820-talet utgåfvos postumt, samt Johan Erik Rydqvist.

Af mera kåserande art voro Sturzen-Beckers »Utflykt ur boet» och andra dennes »feuilletoner» från skilda trakter såsom de intressanta brefven från »Hinsidan sundet» samt senare reseskildringar från Paris och svenska bygder; liksom ock Palmærs lilla »Lustresa», den senare med satiriska inslag i Heines smak.

Fredrika Bremers skildringar från hennes resor till den stora republiken i väster och till Österlandet äro förut beaktade.

Bland de andra talrika beskrifvarne af land och folk från när och fjärran framträda några med egenartade profiler. En af dem är sjöofficeren **Karl August Gosselman** (född i Ystad 1799, † 1843). Gosselman.

Han erhöll såsom underlöjtnant i flottan 1824 befäl på en brigg, som tillhörde grefve A. von Rosen och besökte härvid Colombia samt företog därefter resor till Västindien och Förenta Staterna, senare äfven till Buenos Ayres, Chile,

Digitized by Google

Peru och Jamaica. Resultaten af de iakttagelser som han gjorde å dessa resor framlades i en rad originella, med stort bifall mottagna reseskildringar: *Resa i Colombia åren 1825 och 1826* (1828, senare ånyo upplagd ett par gånger), *Resa mellan Södra och Norra Amerika* (1833) och *Resa i Norra Amerika* (1835). Senare följde hans mest omtyckta arbete *Bref från en vandrande sjöman* (1839), hvaraf en tredje upplaga utkom ännu 1872. Här skildrade han sina besök i den sydvästra hemisfären och brefven äro mestadels dagtecknade »ombord i Söderhafvet» eller »ombord mellan Tropikerna». Den framgång dessa bref väckte lät honom återkomma. Ännu en gång skildrade han *Resor i Södra Amerika åren 1836, 1837 och 1838* (1842).

Gosselman är framför allt en hurtig sjöman; hans lefnad hade, som han själf yttrade, »varit mera angenäm och omväxlande än den, som vanligen faller på sjömäns lott», och hans bref äro »ögonblickets sanna uttryck af den muntra sinnesstämning som oftast lifvade författaren». Det är ock friska bilder från lifvet till sjöss som han erbjuder och vid sidan af Sparre är han tidsskedets främste hafsskildrare. Men han är icke detta enbart. Den raske sjöbussen är tillika en litterärt intresserad man som stundom citerar sin Shakspere eller sin Goldsmith, sin Tegnér eller sin Fredrika Bremer.

von Unge.

Af annan art är den andre af tidens populäre reseskildrare, den mera kontemplative **Otto Sebastian von Unge** (f. 1797, † 1849).

Om Gosselman är hafvets skildrare så är däremot von Unge företrädesvis en vandrare på landbacken, för öfrigt af melankoliskt kynne, med ett drag af världssmärta, i motsats till den glade sjöfararen.

Otto von Unge var son af en militär och dotterson af den bekante topografen Hülphers. Han blef student 1811, fänrik vid Lifregementets grenadierkår 1816, löjtnant 1823, men tog afsked från regementet 1826 och ur armén 1833, samt lefde sedan som privatman, icke utan en viss animositet mot det rådande samhället, en »frihetsvän» som särskildt i sina dikter gaf luft åt sina politiska kätterier.

Han skildras såsom »en liten och obetydlig man» hvilken hvarje sommar sågs med ränsel på rygg genomströfva Guds öppna natur i det ena landskapet efter det andra. Han vandrade på detta sätt genom en god del af Sverige — mest förtrogen var han nog med Dalarne. Emellertid hade han därförinnan — redan som 24-årig — följt med ett handelsfartyg till Neapel, och besökte senare Italien, Frankrike, Belgien och Tyskland. Sina reseintryck och vandringsminnen framlade han i en följd böcker, alla utgifna anonymt. De äro *Vandring genom Dalarne jämte författarens resa söderut* (1829), *Promenader inom fäderneslandet* (1831—32), *Författarens sednare Dalresa* (1835), *Minnen af lifvet vid hemmet och under resor af vandringsmannen genom Dalarne* (1835), *Rappe naturel i vers och prosa* (1835), hvarjämte han äfven utgaf en samling *Dikter i bunden och obunden stil af en gammal bekant* (1838).

Unges resebeskrifningar äro mindre redogörelser för de föremål eller tilldragelser han iakttagit än reflexioner öfver det han ser.

Digitized by Google

Det gäller alltså mindre hvad än huru. Därmed är den subjektiva karaktären af hans reseskildring angifven. Han är en afkomling af den Sterne-Jean Paulska riktningen, och han är icke fri från ett manér som onekligen tröttar. Det har ock med fog påpekats — för öfrigt af en beundrare, J. G. Carlén — att hans reflexioner framkallas af nästan hvad föremål som helst och utan annat samband än den nära nog misantropiska grundton som genomgår det hela, hvarför man icke gärna läser mer än fem eller sex blad i sänder, men då »har man fått en gedigen portion för eftertanken». Författaren ådagalägger både poetisk uppfattning i skildring af naturföremålen och kvickhet i sina reflexioner, han är, liksom sina förebilder, en känslosam humorist med varmt hjärta och frisinnade vyer, men hans bildrikedom är för stor och bilderna stundom konstlade, såsom då det heter, att »jorden strider om sin älskling sommaren, likasom Psyche söker vid kärleksfull barm kvarhålla den flyende Amor», men att den »efter en fåfäng strid är nöjd att lägga sig ned emellan sina snölakan, liksom man gömmer en dyrbar mosaikskifva under ett öfverdrag».

En tredje reseskildrare, hvars framställningar äga ett alldeles särskildt etnografiskt sakinnehåll, var lappmarksmissionären **Petrus Læstadius** (f. 1802, † 1841). Læstadius.

Född i Arjeploug, yngre broder till väckelsepredikanten Lars Levi Læstadius, blef han 1826 efter aflagd magistergrad i Upsala förordnad att bestrida missionärstjänsten i Pite lappmark, blef 1832 visitator i lappmarksförsamlingarna och 1834 kyrkoherde i Vibyggerå. Hans verksamhet såsom lappmarksmissionär medförde stora försakelser och faror både för honom och hans maka, hälst de hade att kämpa med både nöd och personliga sorger. Han ådagalade härvid stor karaktärsstyrka och uppoffringslusta för ett högt mål.

Hans skrifter äro *Journal* (1831) och *Fortsättning af journalen öfver missionsresor i Lappmarken* (1833), där han dels berättar om sina ofta lifsfarliga missionsfärder, dels om lapparnes seder och om nybyggarlifvet. Læstadius' »Journal» vann mycket erkännande på grund af den originella och lefvande skildringen af dessa aflägsna trakter och deras egenartade befolkning, för hvilken de väckte ett alldeles nytt intresse. Det var en helt igenom äkta skildring, som leddes af varm håg att i dessa bygder sprida odling och främja rättvisa och humanitet. Hans framställning är ledig och icke utan en viss kaustik humor.

På tal om folklifs- och folksedskildringar må erinras om att det var först 1830 — året efter hans död — som Samuel Ödmanns mästerliga *Lågkomster från hembygden och skolan* utkommo, dessa egenartade kulturskildringar af det patriarkaliska lifvet i ett gammalsmåländskt prästhus. De fingo nu en mot- Sedeskildringar.

Digitized by Google

bild i den skånske prosten **Nils Lovéns**, Camões' och Dantes öfversättares sedeskildringar om *Folklifvet i Skytts härad i Skåne i början af detta århundrade, barndomsminnen utgifne af Nicolovius* (1847).

* * *

Agardh.

En märklig skildrare af fosterlandet, dess land, natur och lefnadsvillkor, framträdde vid seklets midt. Det var den då redan åldrade **Karl Adolf Agardh**, om hvilken förut ordats, som mot slutet af sitt lif ånyo vände sin håg till de statsekonomiska studierna och från 1852 började utgifva ett stort *Försök till en statsekonomisk statistik öfver Sverige*, som utkom i flere delar 1852—63 — de senare efter hans år 1859 timade död, i det den statistiska delen utfördes af en medarbetare.

Arbetet är stort anlagdt. Agardh ger först en öfversikt af svenska folkets öden, skildrar Sveriges yta och naturliga kommunikationsleder, ger en statsekonomisk öfversikt af penningväsendet, behandlar arbetet och afsättningen med sociala uttalanden af starkt personlig karaktär, skildrar svenska jordnaturen och Sveriges skogsväsen, därvid hans botaniska insikter komma honom till godo.

Verket bär helt igenom prägeln af hans geniala men ock nyckfulla personlighet, är idérikt och fantasirikt, såsom i det hela hans vetenskapliga skriftställarverksamhet, men lämnar till äfventyrs stundom något för mycket verklighetens botten och de säkra detaljerna för att sia i större mått. Äfven här röjes nyromantikern. Den bärande kraften i denna skildring af Sveriges minnen och af »detta ännu ungdomliga lands» anlag och framtidsmöjligheter är hans lefvande fosterlandskänsla. Han skref boken, yttrar han själf, »med sympatiskt bläck, hvars skrift endast blir läsbar vid eld, och den som ej läser den vid elden af kärleken till fäderneslandet må lämna den oläst».

I åtskilligt var Agardh bunden af fördomar och hans blick skum; i annat var han fjärrskådande och vidsynt.

Men vare sig hans åsikter visat sig bärkraftiga eller icke, så framlades de i en form, som gör vissa delar af arbetet äfven ästetiskt värdefulla. Tegnérs ofvan anförda ord att hans sångmö var sanningen, men att han kastade i rika veck det skönas purpurmantel kring dess lemmar kan icke minst tillämpas på detta hans senhösts stora verk. Han var innerst inne en skaldenatur. Skaldeanlagen gingo i arf till hans dotterson: Gustaf Fröding.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

UNIVERSITY OF MINNESOTA
wils v. 4
839.59 Sch7a
Sch uck, Henrik, 1855-1947.
Illustrerad svensk litteraturhistoria af
3 1951 001 090 501 T

Digitized by Google